НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП’ЯКЕВИЧА

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Дворянин Парасковія Ярославівна

УДК 94(477):316.77:008«2014/2022»

ДИСЕРТАЦІЯ

ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У СУСПІЛЬНО-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ (2014–2022)

07.00.01 – історія України

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ П.Я. Дворянин

Львів – 2026

АНОТАЦІЯ

Дворянин П. Я. Гуманітарні виміри російсько-української війни у суспільно-медійному дискурсі України (2014–2022). – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів, 2026.

У першому розділі проаналізовано історіографію проблеми та окреслено джерельну базу дослідження. Історіографію аналізованої проблеми класифіковано за проблемно-тематичним критерієм, на основі якого виокремлено три групи праць: 1) публікації про російсько-українську війну у всіх її проявах (від характеристики бойових дій до окреслення становища населення на окупованих територіях у 2014–2022 рр.); 2) студії щодо українського медійного простору, медіадискурсу, його ключових особливостей у 2014–2022 рр.; 3) дослідження гуманітарного простору життя українського суспільства в умовах гібридної війни Росії проти України (2014–2022). Першу підгрупу праць поділено на такі підгрупи: а) передумови, причини, витоки російсько-української війни; б) характер війни; в) періодизація російсько-української війни; г) перебіг військових подій та операцій; ґ) інформаційні, енергетичні, екологічні загрози для України з боку Росії; д) студії про міжнародні виміри війни; е) політика пам'яті України в роки війни. Другу групу досліджень поділено на підгрупи: а) роль медіа в умовах збройного конфлікту й гібридної війни загалом; б) російсько-українська війна в дискурсі західних медіа; в) праці аксіологічно-світоглядного та методологічного характеру про медійні технології щодо висвітлення російсько-української війни. До третьої групи включено підгрупи праць про: а) гуманітарні аспекти життя українських громадян на тимчасово окупованих територіях; б) соціальні проблеми ветеранів російсько-української війни – учасників АТО і ООС; в) реінтеграцію та адаптацію внутрішньо-переміщених осіб; г) волонтерський рух в Україні під час війни; ґ) охорону здоров'я в умовах війни; д) освіта і культура у часі війни; е) вплив війни на релігійні аспекти життя українського суспільства. Джерельну базу дослідження класифіковано на основі концепції Ірини

Колесник про історіографічні джерела. Відтак виокремлено такі три великі групи джерел: 1) конкретний медійний текст (окремий медійний продукт); 2) великий медійний текст (корпус медійних текстів); 3) медійно-культурний контекст (система суспільно-історичних умов функціонування медіа).

Визначено теоретико-методологічні підстави дослідження. У нашому дослідженні ми спиралися на епістемологічні ресурси аналітичної та поміркованої наративної філософії історії, представники яких допускають здатність дослідника пізнати історичні факти, визнаючи за ним право на побудову інтерпретаційних моделей репрезентації минулого. Спираючись саме на такі позиції, констатовано можливості на науковому рівні проаналізувати гуманітарні аспекти російсько-української війни у суспільно-медійному дискурсі (2014 – 2022). Водночас для цього обрано теоретико-методологічну стратегію, котра дасть змогу не так пізнати факти, як забезпечити різнобічну пояснюваність та розуміння історичного минулого. Таку функцію ефективно виконуватиме культурно-інтелектуальна історія. Оскільки медіадискурс формують журналісти, кореспонденти, редактори новинних сайтів, пресових видань, теле- і радіопрограм, тож методологічний арсенал культурно-інтелектуальної історії цілком придатний для вивчення гуманітарних аспектів російсько-української війни у суспільно-медійному дискурсі. Серед провідних міждисциплінарних підходів загальнонаукового характеру, необхідних для розкриття багатоаспектної проблематики нашого дослідження, виокремлено аксіологічний, антропологічний, соціокультурний, цивілізаційний. Ключовими конкретно-науковими підходами у нашій роботі стали дискурс-аналіз, наративний, системний, біографічний і синхронно-діахронічний підходи, а також принципи історизму, науковості, авторської об’єктивності, верифікації. Зазначені вище підходи та принципи реалізуються шляхом застосування комплексу методів дослідження: а) загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція, класифікація, узагальнення, абстрагування); б) спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-системний, історико-типологічний, історико-порівняльний, критики історичних джерел, періодизації); б) лінгвістично-психологічних (лексико-семантичний, контекстуально-

інтерпретаційний, структурно-системний, контент-аналіз медіатекстів). Провідними категоріями нашого дослідження стали поняття «дискурс», «медійний дискурс», «суспільно-медійний дискурс», «російсько-українська війна».

У другому розділі з'ясовано мас-медійне висвітлення проблематики соціогуманітарної сфери України в умовах російсько-української війни. Встановлено, що в українському мас-медійному просторі (2014–2022) сформувалося декілька дискурсів, пов'язаних з ветеранами АТО, а саме: правове становище; соціальний захист; реінтеграція до повсякденного цивільного життя; переслідування ветеранів; девіації ветеранів. Висвітлюючи правове становища ветеранів АТО/ООС, українські медіа аналізували законодавство України щодо УБД, державну політику зі створення інституцій та служб, спрямованих на допомогу учасникам та ветеранам АТО, затвердження урядових цільових програм реабілітації та реадаптації ветеранів війни. Характеризуючи чисельність ветеранів, мас-медіа не оминали увагою й численні випадки неправомірного набуття статусу УБД службовцями різних державних органів. Найбільше увагу українських журналістів привертали питання соціального захисту ветеранів АТО/ООС, зокрема фінансові виплати, матеріальна підтримка (у тому числі розв'язання житлових проблем), фізична та психологічна реабілітація тощо. Доволі часто велася мова про пільги для ветеранів, грошову допомогу від держави, протезування поранених бійців, наданням їм житла та земельних ділянок. Доволі значний сегмент повідомлень у мас-медійному просторі України стосувався активної участі громадського сектору суспільства у підтримці ветеранів АТО/ООС та їхніх сімей. Одним з ключових питань, які активно обговорювалися в українському мас-медійному просторі майже від початку сучасної російсько-української війни, стали питання психологічної адаптації ветеранів АТО. Ще одним напрямом розгортання мас-медійного дискурсу щодо ветеранів АТО/ООС стало підкреслення їхніх успіхів щодо реінтеграції в цивільне життя. Українські журналісти особливо підносили теми успіхів ветеранів у спортивному, мистецькому житті, підприємництві тощо. Деякі випадки девіантної, асоціальної поведінки ветеранів АТО/ООС також ставали об'єктом уваги мас-медіа. Вони повідомляли про випадки бійок,

використання зброї з метою залякування тощо. Водночас у мас-медіа висвітлювалися й прояви громадської та політичної діяльності ветеранів АТО/ООС.

Досліджено, що молодіжна політика України у роки російсько-української війни була і залишається резонансною складовою суспільно-політичного дискурсу у вітчизняних мас-медіа. У медіа питання молоді та її запитів особливо актуалізувалося під час виборів (парламентських, президентських, місцевих). Українські медіа публікували міркування щодо залученості молоді до виборів як одного з ключових політичних процесів. Особливо занепокоєння викликала втрата інтересу української молоді до політики, що активно обговорювали в медіа. Висловлювалися й критичні думки з приводу інструменталізації молоді з боку різних політичних сил, які прагнули збільшити свої рейтинги і отримати більше голосів під час виборів. З'ясовано, що значну увагу українські журналісти присвячували правовому забезпеченню молодіжної політики в Україні. Встановлено, що до цього питання привертали увагу політики та молодіжні лідери, які розробляли проєкт Закону України «Про основні засади молодіжної політики». Особливо впродовж 2020–2021 рр. у медіа з'явилося багато публікацій, в яких давалася оцінка цьому законопроєкту, відзначалися його позитивні і негативні сторони. На жаль, незначну увагу мас-медіа привертала Стратегії розвитку молодіжної політики до 2030 р. Наголошується, що завдяки українським медіа у суспільстві в досліджуваний період формувався образ патріотичної молодої людини, яка може і вміє впливати на владу та відстоювати свої права. Важливо, що деякі молодіжні лідери України (зокрема, Юрій Юзич) намагалися осмислити проблемні аспекти молодіжної політики, засади діяльності громадських молодіжних організацій молоді та водночас підкреслити перспективи розвитку окремих із них.

З'ясовано, що українські медіа присвячували велику увагу українському волонтерському рухові у роки російсько-української війни як прояву найвищої самоорганізації, патріотизму, жертовності громадянського суспільства України. З одного боку, така увагу зумовлювалася значною довірою українського суспільства до волонтерів, з іншого – замученістю багатьох журналістів до волонтерського руху й

активна публікаційна активність волонтерів у медіа, передовсім в соціальних медіа. Загалом «волонтерський дискурс» в українських медіа в 2014–2022 рр. концентрувався навколо кількох тематичних, структурно-наративних компонентів: а) взаємовідносини волонтерів і державних органів влади, які балансували між несприйняттям, протистоянням, взаємоучастю, взаємопідтримкою; б) історія діяльності відомих волонтерських організацій, груп, фондів; в) напрями діяльності волонтерських організацій (допомога українській армії та іншим силовим структурам, допомога цивільному населенню у зоні АТО/ООС, допомога ВПО, лікування і реабілітація поранених, обмін полонених, пошук тіл загиблих українських вояків, організація благодійних заходів тощо); г) міжнародні виміри волонтерського руху в українському контексті; д) особистісний вимір волонтерства (розповіді про діяльність відомих і маловідомих волонтерів).

У третьому розділі проаналізовано медійно-дискурсивні візії освіти та науки у реаліях російської агресії проти України. Констатовано, що серед різноманітних аспектів дошкільної освіти до фокусу уваги часто потрапляли питання нестачі місць у дитячих садках, необхідність будівництва нових і реконструкції існуючих закладів дошкільної освіти, питання харчування дітей, збирання коштів з батьків на потреби дитячих садків тощо. На жаль, значно меншу увагу журналісти присвячували питанням реформування дошкільної освіти, її змісту, підготовки педагогічних кадрів тощо. Показано, що ключовими проблемами, які викликали активне і тривале обговорення в українських медіа, стали розроблення, зміст та перспективи впровадження законів «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту». Найчастіше на медійних платформах з підтримкою законів виступали їхні розробники, представники влади Л. Гриневич, І. Совсун, Г. Новосад. У медіа дискутувалися питання змісту освіти, мови навчання у державних школах, впровадження компетентнісного підходу, друку нових підручників, оновлення матеріально-технічних засобів шкіл, підвищення рівня фахової кваліфікації вчителів, зростання винагороди за педагогічну працю, запровадження індивідуальної освітньої траєкторії учнів, перехід до профільної старшої школи (ліцеїв), удосконалення

початкової військової підготовки старшокласників через зміни в програмі предмета «Захист Вітчизна» («Захист України»). Встановлено, що в умовах російсько-української війни вітчизняні медіа значно менше приділяли уваги професійній (професійно-технічній) освіті порівняно з середньою та вищою ланкою цією сфери. Рецепція українськими журналістами реформ у сфері вищої освіти концентрувалася навколо декількох аспектів, які склали основу медійного дискурсу у цьому напрямі, зокрема, змісту Закону України «Про вищу освіту», успіхів і невдач запровадження реформи вищої освіти. Українські журналісти не приділяли сталої уваги науковій політиці в Україні. Загалом український медійний дискурс щодо проблематики наукової сфери фокусувався на реформуванні науки, досягненнх українських учених (передусім у сфері природничих наук), незадовільне фінансування наукових інституцій України.

У четвертому розділі охарактеризовано збереження культурної спадщини України в умовах російсько-української війни крізь призму аналізу суспільно-медійного простору. Досліджено, що у 2014 – 2022 рр. в українському медійному полі обговорювалися питання збереження культурної спадщини в окупованих Криму та окремих районах Донецької і Луганської областей. Насамперед наголошувалося на недостатній увазі українських державних органів до потреб збереження культурної спадщини в Криму до 2014 р., а згодом акцент було зроблено на протиправних діях російських властей і працівників культурної сфери щодо низки історичних об’єктів: Ханського палацового комплексу в Бахчисараї, заповідник «Херсонес Таврійський», залишків Тірітакського валу тощо. Чималу увагу викликали незаконні археологічні розкопки, а також вивезення музейних цінностей до Росії. Українські журналісти неодноразово наводили висновки фахівців, експертів, які вказували на негативні наслідки проведених російськими компаніями реставраційних робіт на історичних об’єктах Криму, привласнення близько чотирьох тисяч музейних артефактів. Висвітлювалися й дії українських властей і громадськості (конференції, звернення до міжнародної спільноти, формування державного реєстру культурних цінностей та ін.). Дещо менш інтенсивно у медіа висвітлювалися становище культурної спадщини

на окупованих територіях українського Донбасу. Певну увагу журналісти присвячували культурному комплексу «Ізоляція» в Донецьку, перетвореного на російськими теорористами на в'язницю, та низки музеї у Донецьку, Луганську та інших містах, захоплених російськими бойовиками. Встановлено, що в українському медійному полі домінували питання громадських ініціатив і візій у сфері збереження та розвитку культури в умовах війни. Державні ініціативи у сфері збереження культурної спадщини були недостатньо масштабними, й часто не мали належного інформаційного супроводу. Лише проєкт «Велика реставрація», започаткований у 2021 р. привернув увагу медіа. Натомість громадські візії щодо стану української культури в умовах російсько-української війни значно частіше абсорбували вітчизняним медійним дискурсом. Відтак програмними стали міркування про необхідність сконцентруватися на проєктах, які стосуються конкретних міст, об'єктів, артефактів, а також про співвідповідальність влади і громадськості за долю культури. При цьому неодноразово висловлювалися думки, що влада робить недостатньо для збереження, відродження і розвитку української культури. Одним з вагомих складових українського медійного дискурсу у досліджуваний період стала проблема практичної деколонізації України, звільнення її з-під впливу російської культури, освіти і науки.

У п'ятому розділі висвітлено мас-медійні інтерпретації мовної політики в Україні в умовах агресії Російської Федерації. Українські медіа приділяли особливу увагу питанням мовної політики в Україні. Причини цього полягали, з одного боку, в важливості ефективного розв'язання проблеми співвідношення державної мови, російської мови та мов національних меншин в Україні задля стабільності суспільства, з другого – загостренням цього питання в умовах сучасної російсько-української війни, ідеологічний дискурс якої містив міф про «утиски російської мови». Українські медіа у досліджуваний період (2014 – 2012) фокусували на трьох ключових проявах мовної політики: 1) колізії щодо скасування конфліктогенного мовного закону 2012 р. (закон Ківалова-Колесніченка), а також щодо розробки і суспільної ухвалення нового закону про мови в Україні; 2) дискусії про законодавче

запровадження мовних квот для телебачення, радіо, книговидавництва; 3) внутрішні і зовнішні суперечки про мовну статті закону «Про освіту». Слід визнати, що більшість українських медіа підтримували мовну політику українських урядів щодо утвердження української мови як державної в Україні, хоч і намагалися дотримувати об'єктивного висвітлення подій і трактування позицій політичних сил. З'ясовано, що ідея другої державної мови актуалізувалася в медійному просторі України переважно напередодні парламентських та президентських виборів. Питання про статус російської мови у перші місяці російсько-української війни набуло особливої гостроти через рішення Верховної Ради України скасувати закон «Про засади державної мовної політики», схвалений у 2012 р. У цей же ж час журналісти, письменники, юристи, громадські діячі виступали у медіа з кількома важливими тезами: функціонування української мови як державної є одним із пріоритетів національних інтересів України; російська мова в Україні – це не мова національної меншини, а «друга мова української культури»; ідея надання російській мові статусу другої державної є однією з найбільш абсурдних і водночас найбільш галасливих. Показано, що мовне питання загалом та мовна політика української влади зокрема часто слугувала предметом аналізу журналістів, письменників-публіцистів, громадських діячів. Їхню увагу особливо привертали питання мовної політики в Україні, дискусії і суперечки з приводу оновлення мовного законодавства. В українських медіа неодноразово піднімалося питання «другорядності» української мови в Україні, описувалася історія мовного законодавства в Україні. У роки російсько-української війни актуалізувалося питання національно-культурного, зокрема й мовного травматичного досвіду українців, які виростали в російськомовному середовищі. Статті-блоги низки вчених і письменників спрямовувалися на деконструкцію аргументів проросійських політичних сил і «громадських активістів» щодо неактуальності змін у мовній політиці.

Ключові слова: російсько-українська війна, мас-медійний дискурс, суспільно-медійний дискурс, інформаційна політика, національна безпека, засоби масової інформації, журналістика, соціальні комінукації.

ABSTRACT

Dvoryanyn P. Ya. Humanitarian Dimensions of the Russian–Ukrainian War in Public Media Discourse of Ukraine (2014–2022). – Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Thesis for a Doctoral Degree in History: Speciality 07.00.01 – History of Ukraine. Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, 2026.

There has been analyzed the historiography of the issue and the source base of the study has been outlined in the first section. The historiography of the issue under consideration has been classified according to a problem thematic criterion, based on which, there have been distinguished three groups of works in particular: (1) the publications on the Russo-Ukrainian War in all its manifestations (from the military actions' characterization to the situation outlining of the population in the occupied territories in 2014–2022); (2) the studies on the Ukrainian media space, media discourse, and its key features in 2014–2022; (3) the study on the humanitarian sphere of the Ukrainian society under the conditions of Russia's hybrid war against Ukraine (2014–2022).

The first group of works was subdivided into the following subgroups: (a) the preconditions, causes, and origins of Russo-Ukrainian War; (b) the nature of the war; (c) the Russo-Ukrainian War periodization; (d) the course of the military events and operations; (e) diverse threats from Russia (informational, energy, and environmental threats) to Ukraine; (f) the studies on the international dimensions of the war; (g) Ukraine's memory policy during the war years. The second group could be divided into the following subgroups: (a) the role of media under conditions of the armed conflict and hybrid war in general; (b) the Russo-Ukrainian War in the discourse of Western media; (c) the works of axiological, worldview, and methodological character on the media technologies for covering the Russo-Ukrainian War. There were included the following studies in the third group: (a) the humanitarian aspects of the Ukrainian citizens' life in the temporarily occupied territories; (b) the the Russo-

Ukrainian War veterans, participants of the Anti-Terrorist Operation (ATO) and the Joint Forces Operation (JFO) social issues; (c) the reintegration and adaptation of internally displaced persons; (d) the volunteer movement in Ukraine during the war; (e) healthcare under conditions of war; (f) education and culture during the war; (g) the impact of the war on the religious aspects of the Ukrainian society.

The source base of the study has been classified based on the concept of the historiographic sources by Iryna Kolesnyk.Accordingly, there have been distinguished three major groups of sources: (1) a specific media text (an individual media product); (2) a large media text (a corpus of media texts); (3) the media-cultural context (a system of the socio-historical conditions of the media functioning).

There have been defined the theoretical and methodological foundations of the study. The research was based on the epistemological resources of the analytical and moderate narrative philosophy of history, whose representatives acknowledge the scholar's ability to comprehend historical facts, while recognizing their right to construct interpretative models of representing the past. Taking into consideration the above-mentioned, there was substantiated the possibility of analyzing the humanitarian aspects of the Russo-Ukrainian War in public media discourse (2014–2022) scientifically. At the same time, due to the chosen theoretical and methodological strategy, which was aimed not so much at establishing the facts as at ensuring a multifaceted explanation and understanding of the historical past. This function is performed by cultural intellectual history efficiently. Since media discourse is shaped by the journalists, correspondents, editors of news websites, print publications, television and radio programs, the methodological toolkit of cultural intellectual history is suitable for studying the humanitarian aspects of the Russo-Ukrainian War in public media discourse.

It should be stated that the axiological, anthropological, sociocultural, and civilizational approaches are vital for the multifaceted issues of this research among the leading interdisciplinary approaches of a general scientific nature. The key specific scholarly approaches include discourse analysis, narrative, systemic, biographical, and synchronic diachronic approaches, as well as the principles of historicism, scientific rigor,

authorial objectivity, and verification. These approaches and principles could be implemented due to a set of research methods: (a) general scientific (analysis, synthesis, induction, deduction, classification, generalization, abstraction); (b) special historical (historical genetic, historical systemic, historical typological, historical comparative, source criticism, periodization); (c) linguistic psychological (lexical semantic, contextual interpretative, structural systemic, content analysis of the media texts). The key categories of the study are the "discourse", the "media discourse", the "public media discourse", and "the Russo-Ukrainian War".

There have been studied the mass media coverage of the socio-humanitarian issues in Ukraine under the conditions of the the Russo-Ukrainian War in the second section. It was established that there emerged several discourses related to the ATO veterans in the Ukrainian media space (2014–2022), in particular: the legal status; the social protection; reintegration into the civilian everyday life; the veterans' persecution; and the veterans' deviant behavior. There has been analyzed the national legislation concerning the combatant status, state policies on establishing institutions and services aimed at assisting the participants and the veterans, and the approval of the government target programs for rehabilitation and reintegration, while covering the legal status of the ATO/JFO veterans in the Ukrainian media.

There have also been addressed numerous cases on the unlawful acquisition of the combatant status by the officials of various state bodies, while characterizing the number of the veterans, media. The greatest media attention was paid to issues on the social protection of the veterans, including the financial payments, material support (including housing issues), and physical and psychological rehabilitation. There have been frequently discussed the benefits for the veterans, the state financial assistance, prosthetics for the wounded soldiers, and provision of housing and land plots. According to the significant segment of media content, the civil society played the active role in supporting the veterans and their families.

The psychological adaptation of the ATO veterans was one of the key issues, which were discussed. Another The successful reintegration of the veterans into civilian life,

highlighting their achievements in sports, arts, and entrepreneurship was another emphasized direction of the media discourse. At the same time, some cases of deviant or antisocial behavior also received media attention. Media reported on the incidents such as the fights or the use of the weapons for intimidation. Simultaneously, there have also been covered the manifestations of the veterans' civic and political activity.

It is established that Ukraine's youth policy during the war remained a resonant component of the public and the political discourse in the national media. The youth-related issues became particularly relevant during the elections. Media discussed the youth participation in the elections and expressed concern about declining political engagement. The critical views were also voiced regarding the instrumentalization of the youth by the political forces. Significant attention was devoted to the legal regulation of the youth policy, especially discussions around the draft Law "On the Basic Principles of the Youth Policy". The Ukrainian media contributed to shaping the image of a patriotic, active young person capable of influencing authorities and defending rights.

It has also been demonstrated that the Ukrainian media paid considerable attention to the volunteer movement as a manifestation of high self-organization, patriotism, and sacrifice of the civil society. The "volunteer discourse" focused on the relations between the volunteers and the state authorities, the activities of the volunteer organizations, areas of assistance, international dimensions, and the volunteers' personal stories.

There have been analyzed the media-discursive visions of education and science under the conditions of the Russian aggression. Among preschool education issues, media focused on shortages of places in kindergartens, infrastructure needs, and funding issues, while paying less attention to the reforms and the content. Key debates concerned the laws "On Education" and "On Complete General Secondary Education," including issues on the curriculum, the language of instruction, the competence-based approach, the teacher training, the salaries, and the modernization. Less attention was given to the vocational education. Media coverage of higher education reforms focused on the legislative content and the implementation outcomes. Scientific policy received limited attention, mainly focusing on the reforms, achievements of the Ukrainian scholars, and insufficient funding.

There has been studied the preservation of Ukraine's cultural heritage during the war through the prism of the media discourse in the fourth section. Media highlighted issues in the occupied Crimea and parts of Donetsk and Luhansk regions, emphasizing the illegal actions carried out by the Russian authorities, including the restoration works, the archaeological excavations, and removal of the cultural artifacts. There was also paid attention to the Ukrainian governmental and public initiatives. There prevailed the civil society visions in the discourse, stressing shared responsibility for the cultural preservation. The issue on the decolonization and liberation from the Russian cultural influence became a significant component of the media discourse.

There have been covered the media interpretations of the language policy in Ukraine under the Russian aggression. Media focused on the controversies surrounding the language legislation, the language quotas, and the debates over the language provisions of the Law "On Education." Most media supported policies strengthening the Ukrainian as the state language, while maintaining attempts at balanced coverage. The issue on the second state language resurfaced mainly during the election periods. saw There were intensified debates at the early stage of the war due to the attempts to repeal the 2012 language law. The public intellectuals emphasized the importance of the Ukrainian language for the national interests and challenged the pro-Russian narratives. Media also addressed the historical marginalization of the the Ukrainian language and the linguistic cultural trauma experienced by the Ukrainians raised in the Russian-speaking environments.

Keywords: Russo-Ukrainian War, public media discourse, humanitarian sphere, mass media, humanitarian policy, ATO/JFO veterans, youth policy, volunteer movement, education, science, cultural heritage, language policy, national identity, information security.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані у виданнях, що індексуються у наукометричних базах Scopus, Web of Science

1. Puyda R., & Dvorianyn P. Higher Education Reform in Ukraine (2014 – 2022) in the Reception of Domestic Social Media. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. 2024. Vyp. 31. Pp. 203–217.
DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.31.306356
(Scopus, Web of Science)
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 75 %*)

2. Dvorianyn P., & Teliachyi Yu. War and Language: Language Policy Issues of Ukraine in Domestic Mass Media Discourse (2014 – 2022). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. 2024. Vyp. 33. Pp. 239–252. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.33.317463
(Scopus, Web of Science)
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 75 %*)

3. Haliv M., Ilnytskyi V., Dvorianyn P. «Genocide» or «War Crimes»: Views of Ukrainian and Foreign Intellectuals on the Nature of Crimes Committed by Russian Troops in Ukraine (2022 – 2024). *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2026. Вип. 62. С. 415–437.
DOI: https://doi.org/10.20535/2307-5244.62.2026.362900
(Web of Science)
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 50 %*)

4. Haladzhun Z., Kunanets N., Dvorianyn P., Makarchuk O., Veretennikova N. Compound Words as a Means of Expressing Content Tonality in the Ukrainian Text Media. *2021 IEEE 16th International Conference on Computer Sciences and Information Technologies (CSIT).* 2021. Pp. 109–114.
DOI: https://doi.org/10.1109/CSIT52700.2021.9648589
(Scopus)
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 25 %*)

Розділ у колективній монографії

5. Дворянин П. Я. Проблематика реінтеграції через освіту в українському мас-медійному дискурсі (2014–2022). *Сучасна російсько-українська війна: історіографічні, суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-духовні виміри. Наукова монографія*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 306–331.

Статті, опубліковані у фахових виданнях України (категорія Б)

6. Дворянин П. Втрата культурної спадщини внаслідок тимчасової окупації українських територій в умовах російсько-української війни (2022 – 2023 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 90–108.
DOI: https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283180

7. Дворянин П. Відлуння російсько-української війни у педагогічній пресі України (за матеріалами газети «Освіта України»). *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. Вип. 66. Том 2. С. 4–10.

DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-2-1

8. Дворянин П. Історико-пам'яткознавчий аналіз громадських та державних ініціатив зі збереження та розвитку культурної спадщини в умовах російсько-української війни. *Воєнно-історичний вісник*. 2023. Том 49. № 3. С. 50–61.

DOI: https://doi.org/10.33099/2707-1383-2023-49-3-50-61

9. Дворянин П. Війна і молодь: молодіжна політика у мас-медійному дискурсі України (2014 – 2022). *Українські історичні студії*. 2024. Спецвипуск. С. 44–61.

DOI: https://doi.org/10.24919/2312-2595.spec.4

10. Дворянин П. Висвітлення волонтерської діяльності у засобах масової інформації України (2014 – 2023). *Актуальні питання гуманітарних нау*к. 2023. Вип. 65. Том 2. С. 18–23.

DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-2

11. Dvorianyn P. Загальна середня освіта України у рецепції українських ЗМІ (2014 – 2022). *Вісь Європи – Axis Europae.* 2024. Вип. 4. С. 63–85.

DOI: https://doi.org/10.69550/3041-1467.4.310337

12. Дворянин П. Я. Внутрішньо переміщені особи у фокусі уваги українських масмедіа (2014 – 2022). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2024. Вип. 39. С. 122–140.

DOI: https://doi.org/10.33402/ukr.2024-39-122-140

13. Дворянин П. Соціогуманітарні проблеми ветеранів російсько-української війни у мас-медійному просторі України (2014 – 2022). *Новітня доба.* 2024. Вип. 12. С. 33–58.

DOI: https://doi.org/10.33402/nd.2024-12-33-58

14. Дворянин П. Професійна освіта в мас-медійному дискурсі України (2014 – 2022): проблематика, особливості, візії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 77. Т. 1. С. 48–56.

DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-6

15. Дворянин П. Мовна проблематика у мас-медійному дискурсі України (2014 – 2022): макроструктурні компоненти. *Вісь Європи – Axis Europae.* 2024. Вип. 5. С. 106–118.

DOI: https://doi.org/10.69550/3041-1467.5.319880

16. Дворянин П., Ільницький В. Наукова сфера України в умовах російсько-української війни: медійний дискурс 2014 – 2022 років. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2024. Вип. 40. С. 3–19.

DOI: https://doi.org/10.33402/ukr.2024-40-3-19

(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 75 %*).

17. Дворянин П. Проблема другої державної мови в Україні у висвітленні українських ЗМІ в умовах російсько-української війни (2014 – 2022). *Вісь Європи – Axis Europae*. 2025. Вип. 6. С. 57–72.

DOI: https://doi.org/10.69550/3041-1467.6.326247

18. Дворянин П., Галів М. Напрями діяльності українських волонтерів в умовах російсько-української війни: вітчизняний медійний дискурс (2014 – 2022). *Вісник гуманітарних наук*. 2025. Вип. 8.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15788374

(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 75 %*).

19. Дворянин П., Галів М., Волошин О. Початкова військова підготовка молоді в умовах російсько-української війни: за матеріалами українських ЗМІ. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2025. Вип. 89. Том 1. С. 18–29.

DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-1-3

(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 50 %*).

20. Дворянин П., Карпенко О. Дошкільна освіта україни у роки російсько-української війни: медійний дискурс 2014 – 2022 рр. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2025. Вип. 91. Том 1. С. 50–60.

DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-6

(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 75 %*).

21. Дворянин П., Карпенко О. «Воїни добра»: образ волонтера в українських засобах масової інформації (2014 – 2022). *Вісь Європи – Axis Europae*. 2025. Вип. 7. С. 166–179.

DOI: https://doi.org/10.69550/3041-1467.7.333097

(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 75 %*).

Статті, що додатково відображають результати дослідження

22. Дворянин П.Я. Ціннісні орієнтири регіональних телевізійних новин. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Журналістські науки»*. 2017. Вип. 883. С. 45–50.

23. Дворянин П.Я. Журналістика на межі: особливості телевізійних новин на території Донецької та Луганської областей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Журналістські науки»*. 2018. Вип. 896. С. 26–32.

24. Дворянин П.Я. Структура новинних повідомлень як інструмент комунікації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Журналістські науки»*. 2019. Вип. 3. С. 129–135.

25. Дворянин П.Я. Особливості конвергенції засобів масової інформації України. *Теле- та радіожурналістика*. 2020. Вип. 19. С. 158–173.

26. Дворянин П. Сенситивне інтерв'ю: переживання колективної травми війни. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2023. Вип. 52-53. С. 99–108.

27. Дворянин П. Розуміння стандарту: пошуки нових правил у журналістиці війни. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2024. Випуск 54-55. С. 43–57.

28. Гнот В., Дворянин П. Еволюція журналістики: функціонально-стилістичні особливості блогерства. *Інтегровані комунікації*. 2025. Вип. 1 (19). С. 125–130.

(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 50 %*).

29. Дворянин П., Білоус Р. Українська гонзожурналістика в системі засобів масової комунікації. *Образ*. 2025. Вип. 3 (49). С. 89–101.

DOI: https://doi.org/10.21272/Obraz.2025.3(49)-89–101

(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 50 %*).

Публікації апробаційного характеру

30. Дворянин П. Персоналізація телевізійного журналіста у соціальних мережах. *Журналістика майбутнього: виклики, тенденції, перспективи розвитку*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 18–19 жовт. 2022 р.). Львів: Простір-М, 2022. 3. С. 137–139.

31. Дворянин П. Правове становище ветеранів російсько-української війни у висвітленні українських ЗМІ (2014 – 2022). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XVI: Місце й значення когнітивістики в розвитку науки та освіти* / [Ред.: Я. Ґжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2024. С. 19–21.

32. Дворянин П. Правове становище внутрішньо переміщених осіб у висвітленні українських ЗМІ (2014 – 2022). *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки*. Том ІІ / [Ред.: В. Ільницький, М. Галів]. Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород – Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 69–71.

33. Дворянин П. Висвітлення українськими ЗМІ проблематики початкової військової підготовки молоді в Україні (2014 – 2022). *Початкова загальновійськова підготовка як чинник національної безпеки: історичний досвід, уроки для України*. Том І / [Ред.: Л. Лазурко, В. Ільницький, М. Галів]. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2025. С. 59–69.

ЗМІСТ

ВСТУП……21

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми……..30

1.2. Джерельна основа дослідження…….72

Висновки до першого розділу…….....74

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Методологія дослідження……..76

2.2. Категоріально-понятійний апарат…….89

Висновки до другого розділу……..108

РОЗДІЛ 3. СОЦІОГУМАНІТАРНА СФЕРА УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У МАС-МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ

3.1. Соціогуманітарні проблеми жителів тимчасово окупованих територій та внутрішньо-переміщених осіб……110

3.2. Соціогуманітарні проблеми ветеранів російсько-української війни……131

3.3. Пріоритети молодіжної політики в гуманітарній сфері…….151

3.4. Волонтерська діяльність в Україні……..177

Висновки до третього розділу…….217

РОЗДІЛ 4. ВИКЛИКИ ПЕРЕД ОСВІТОЮ ТА НАУКОЮ ЯК НАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: МЕДІЙНО-ДИСКУРСИВНІ АСПЕКТИ

4.1. Освіта у фокусі суспільно-медійного дискурсу……..219

4.1.1. Дошкільна освіта……221

4.1.2. Загальна середня освіта…….237

4.1.3. Професійна освіта та освіта дорослих……..271

4.1.4. Вища освіта……281
4.2. Мас-медійний дискурс проблем і потенціалу наукової сфери……..299
Висновки до четвертого розділу……317

РОЗДІЛ 5. ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У СУСПІЛЬНО-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

5.1. Втрата значної частини культурної спадщини внаслідок тимчасової окупації українських територій……..……...319
5.2. Громадські та державні ініціативи у сфері збереження та розвитку сфери культури……..…….....339
Висновки до п’ятого розділу……...……359

РОЗДІЛ 6. МАС-МЕДІЙНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

6.1. Правове конституювання державної мовної політики у висвітленні українських медіа…….…….....362
6.2. Мовне питання у медійно-публіцистичному дискурсі……..396
Висновки до шостого розділу……415

ВИСНОВКИ…….....417
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….....429
ДОДАТКИ…….....564

ВСТУП

Актуальність проблеми. Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена комплексом взаємопов'язаних суспільно-політичних, культурних і наукових чинників, що визначають сучасний етап розвитку України. Насамперед вона випливає зі зростаючої ролі гуманітарної сфери як фундаментального елементу функціонування держави та суспільства, особливо в умовах воєнного протистояння. Гуманітарний вимір охоплює освіту, науку, культуру, мовну політику, соціальну сферу, формування ідентичності та суспільної солідарності, що разом створюють підґрунтя для стійкості держави та її здатності протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам.

Російсько-українська війна, що розпочалася у лютому 2014 р. і набула особливої інтенсивності у 2022 р., спричинила глибокі трансформації у всіх сферах життя українського суспільства, зокрема в гуманітарній. Війна не лише загострила вже існуючі проблеми, але й породила нові виклики, пов'язані з функціонуванням освіти в умовах нестабільності, збереженням культурної спадщини, трансформацією мовної політики, розвитком науки, соціальною підтримкою населення, формуванням нових моделей громадянської ідентичності та солідарності. У цих умовах гуманітарна сфера постає не лише як об'єкт впливу воєнних процесів, а й як активний ресурс протидії агресії, інструмент консолідації суспільства та формування національної стійкості.

Особливого значення набуває роль мас-медіа як одного з ключових чинників осмислення, інтерпретації та репрезентації цих трансформацій. Медіа виступають не лише каналом передачі інформації, але й активним учасником процесу формування суспільної думки, цінностей та ідентичностей. Вони здійснюють відбір, інтерпретацію та оцінювання подій, формуючи відповідні наративи, що впливають на сприйняття реальності широкою аудиторією. У цьому контексті мас-медійний дискурс набуває значення важливого джерела для вивчення сучасних історичних процесів, оскільки відображає не лише факти, а й способи їх осмислення, оцінювання та символічного конструювання.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених російсько-українській війні, медіапростору або окремим аспектам гуманітарної політики, комплексне дослідження гуманітарних аспектів війни у вимірі суспільно-медійного дискурсу залишається недостатньо розробленим. Існуючі студії здебільшого зосереджуються або на військово-політичних аспектах конфлікту, або на окремих гуманітарних проблемах, не охоплюючи їх у цілісному, системному взаємозв'язку з медійним середовищем. Водночас дослідження медіадискурсу часто здійснюються в межах журналістики, соціології чи комунікативістики, тоді як його потенціал як історичного джерела та об'єкта історичного аналізу залишається недостатньо реалізованим.

Крім того, актуальність роботи зумовлюється й потребою розширення джерельної бази історичних досліджень за рахунок залучення мас-медійних матеріалів. У сучасних умовах саме медіатексти стають одним із найдинамічніших і найрепрезентативніших джерел інформації про суспільні процеси. Вони дозволяють простежити не лише перебіг подій, а й зміну суспільних настроїв, ціннісних орієнтацій, дискурсивних практик та інтерпретаційних моделей. Використання таких джерел потребує відповідного методологічного інструментарію, що поєднує підходи історичної науки з методами аналізу дискурсу, лінгвістики, соціології та культурології.

Важливим аспектом актуальності є також необхідність теоретичного осмислення самого поняття медійного дискурсу та його ролі у сучасному суспільстві. Умови гібридної війни, інформаційного протистояння та глобалізації комунікаційних процесів зумовлюють зростання впливу медіа на формування реальності. У цьому контексті дослідження медійного дискурсу дозволяє виявити механізми конструювання соціальних смислів, поширення ідеологічних наративів, формування образів «свого» і «чужого», а також роль медіа у мобілізації суспільства.

Аналіз медійного дискурсу дає змогу виявити сильні та слабкі сторони інформаційної політики, визначити тенденції розвитку суспільної думки та сприяти підвищенню ефективності взаємодії між державою, медіа та громадянським суспільством. Зазначені аспекти актуалізують проблематику дослідження на тему:

«Гуманітарні виміри російсько-української війни у суспільно-медійному дискурсі (2014–2022)».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках науково-дослідних тем: «Телевізійна і радіо-журналістика в інформаційному просторі України: новітні технології та еволюція медіаплатформ» (номер державної реєстрації: 0125U001402); «Постправда в електронних засобах масової комунікації: інформаційно-психологічний аспект антиукраїнської маніпулятивної пропаганди» (номер державної реєстрації: 0122U200479).

Мета дослідження – комплексний аналіз змісту гуманітарних аспектів російсько-української війни у суспільно-медійному дискурсі (2014–2022).

Для реалізації мети поставлено **завдання**:

– проаналізувати історіографію проблеми та окреслити джерельну базу дослідження;

– визначити теоретико-методологічні підстави дослідження;

– з'ясувати мас-медійне висвітлення соціогуманітарних проблем жителів тимчасово окупованих територій України, внутрішньо-переміщених осіб, ветеранів російсько-української війни;

– висвітлити медійне розкриття пріоритетів молодіжної політики в гуманітарній сфері України;

– розкрити медійно-дискурсивні характеристики волонтерської діяльності в Україні;

– проаналізувати медійно-дискурсивні візії української системи освіти у реаліях російської агресії проти України;

– дослідити український мас-медійний дискурс проблем і потенціалу наукової сфери;

– охарактеризувати збереження культурної спадщини України в умовах російсько-української війни крізь призму аналізу суспільно-медійного простору України;

– розглянути мас-медійні інтерпретації мовної політики в Україні в умовах агресії Російської Федерації.

Об’єкт дослідження – російсько-українська війна у суспільно-медійному дискурсі.

Предмет дослідження – вплив російсько-української війни на гуманітарну сферу України (культура, освіта, наука, соціальна захищеність) у мас-медійних дискурсивних практиках.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 2014–2022 рр. Нижня межа – 2014 р. – пов’язана з початком російської збройної агресії проти України, що стала визначальним чинником трансформації гуманітарної сфери держави, суттєво вплинула на суспільні процеси, інформаційний простір і формування нових суспільно-медійних наративів. Верхня межа – 2022 р. – зумовлена початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, що спричинило якісно новий етап розвитку російсько-української війни, радикальні зміни у гуманітарній політиці, суспільній комунікації, діяльності державних інституцій і громадянського суспільства, а також суттєво трансформувало зміст і характер суспільно-медійного дискурсу.

Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, зумовленому специфікою теми. Її основу становлять епістемологічні засади аналітичної та поміркованої наративної філософії історії, які поєднують наукове пізнання історичних фактів із можливістю їх інтерпретації. Дослідження спирається на інструментарій культурно-інтелектуальної історії, що дає змогу аналізувати медійні тексти не лише як джерела інформації, а й як засоби формування суспільних смислів, колективних уявлень і моделей осмислення гуманітарних аспектів російсько-української війни 2014–2022 рр. Провідними міждисциплінарними підходами є аксіологічний, антропологічний, соціокультурний і цивілізаційний, які забезпечили дослідження ціннісних орієнтирів, ролі людини, соціокультурних трансформацій та цивілізаційного контексту війни. Основними конкретно-науковими підходами виступають дискурс-аналіз, наративний, системний, біографічний і

синхронно-діахронічний, реалізовані відповідно до принципів історизму, науковості, об’єктивності та верифікації. Для досягнення поставленої мети використано комплекс загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація), спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-системний, історико-порівняльний, історико-типологічний, критика джерел, періодизація) та лінгвістично-психологічних методів (контент-аналіз, лексико-семантичний, контекстуально-інтерпретаційний, структурно-системний), що забезпечили комплексне вивчення медійних репрезентацій гуманітарних аспектів війни.

Наукова новизна отриманих результатів.

Уперше в українській історичній науці:

– здійснено цілісну концептуалізацію гуманітарних аспектів російсько-української війни як об’єкта історичного пізнання крізь призму соціального-медійного дискурсу (2014–2022), обґрунтованого як специфічна форма історичного джерела та водночас механізм соціального конструювання реальності;

– сформульовано авторську теоретико-методологічну модель вивчення дискурсу мас-медіа в історичній ретроспективі, яка інтегрує інструментарій історіографії, джерелознавства, медіалінгвістики, соціолінгвістики та когнітивних досліджень, що дозволило представити медіатексти як багаторівневі когнітивно-комунікативні структури;

– виявлено закономірності трансформації гуманітарних питань (соціальних, освітньо-наукових, культурних, лінгвістичних) у мас-медійному дискурсі як відображення глибоких змін у структурі суспільної свідомості та національної ідентичності в умовах війни;

– здійснено багаторівневий аналіз репрезентації соціально-гуманітарних викликів (внутрішньо переміщені особи, військовослужбовці, волонтерський рух) у медіапросторі та доведено їхню роль у формуванні нових моделей соціальної солідарності, громадянської відповідальності та колективної пам’яті;

– реконструйовано медіадискурсивні моделі розуміння трансформацій у сфері освіти та науки як складових гуманітарної безпеки держави, а також виявлено їхній зв’язок з процесами модернізації українського суспільства в умовах війни;

– обґрунтовано концепцію медіа-репрезентації культурної спадщини як інструменту символічного опору, показано її значення в процесах націєтворення, формування історичної пам’яті та легітимації державних наративів;

– з’ясовано структурні та функціональні особливості мас-медійних інтерпретацій мовної політики, визначено їхню роль у балансуванні між державною парадигмою та дискурсом захисту прав національних меншин у контексті війни.

Удосконалено:

– комплексну класифікацію дискурсивних наративів щодо гуманітарних аспектів війни (кризово-травматичних, мобілізаційно-консолідаційних, адаптаційно-стійких, ідентифікаційно-націєтворчих), доведено їх еволюцію в межах досліджуваного періоду та залежність від етапів розвитку воєнного конфлікту;

– систематичну типологію суспільно-медійного дискурсу про гуманітарну сферу в умовах війни, визначено його основні структурні компоненти (ціннісно-семантичний, наративний, інтерпретаційний, ідеологічний) та визначено механізми їх взаємодії;

– трактування причинно-наслідкових зв’язків між еволюцією мас-медійного дискурсу та трансформаціями соціально-політичних процесів, що дозволило інтерпретувати медіапростір як активний фактор формування гуманітарної політики держави;

– визначення понять “медіадискурс”, “суспільно-медійний дискурс”, “сучасна російсько-українська війна”.

Отримали подальший розвиток:

– наукові інтерпретації щодо мас-медіа як ключового інструменту символічної влади в умовах гібридної війни Росії проти України, який не лише відображає, а й продукує соціальні смисли, формує когнітивні моделі сприйняття війни та визначає траєкторії соціальної мобілізації;

– наукові уявлення про суспільно-медійний дискурс як історичне джерело, що відображає не лише інформаційний супровід російсько-української війни, а й трансформацію гуманітарної політики, суспільних цінностей, колективної пам’яті та національної ідентичності в Україні;

– концептуальні підходи до аналізу гуманітарних вимірів російсько-української війни через комплексне дослідження їх медійної репрезентації, що дало змогу виявити закономірності формування суспільних наративів щодо соціальної сфери, освіти, науки, культури, мовної політики, волонтерського руху, ветеранів та внутрішньо переміщених осіб;

– теоретичні положення щодо взаємозв’язку державної гуманітарної політики, громадянського суспільства та мас-медіа в умовах війни, що дозволило розкрити роль медійного дискурсу у формуванні суспільної стійкості, консолідації українського суспільства, підтримці реформ і протидії російським інформаційним впливам.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування при розробленні та реалізації гуманітарної політики, зокрема у сферах інформаційної безпеки, освіти, культури та мовної політики в умовах воєнних і поствоєнних трансформацій. Сформульовані положення та висновки становлять основу для вдосконалення державних стратегій комунікації та протидії інформаційним впливам у контексті гібридної війни, а також для формування ефективної політики взаємодії з мас-медіа. Матеріали дослідження доцільно застосовувати у діяльності освітніх і наукових установ при розробленні навчальних курсів і спецкурсів з історії України, медіадосліджень, соціальних комунікацій, культурології, а також при підготовці підручників і навчально-методичних посібників. Отримані результати можуть бути використані у підготовці фахівців у галузі історії, журналістики, політології, соціології та інформаційної діяльності, зокрема для формування навичок критичного аналізу медійного контенту. Узагальнення та висновки дослідження можуть бути застосовані у діяльності громадських організацій і волонтерських ініціатив для підвищення ефективності комунікації з суспільством та формування консолідованого

гуманітарного простору. Безумовно, результати дослідження можуть слугувати аналітичною базою для подальших наукових розвідок у галузі історії, медіакомунікацій та гуманітарних студій, зокрема щодо вивчення трансформацій суспільної свідомості в умовах війни.

Особистий внесок автора. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою. Наукові положення, висновки та результати, які виносяться на захист, одержані здобувачем одноосібно. Особистий внесок автора в роботах, опублікованих у співавторстві, відображено окремо в переліку публікацій. У шести публікаціях опублікованих у співавторстві (№ 1, 2, 15, 17, 19, 20), особистий внесок здобувача становить 75 %. У чотирьох публікаціях у співавторстві (№ 3, 18, 27, 28), особистий внесок здобувача становить 50 %. В одній публікації у співавторстві (№ 4), особистий внесок здобувача становить 25 %. Особистий внесок полягає у формуванні концепції, розробці алгоритму дослідження, пошуку, опрацюванні джерел та інтерпретації фактів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження були обговорені на засіданнях відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, а також виступах на наукових форумах: XIII Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Утилітарна цінність наукових досліджень» (Ужгород, 2022); XIV Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Виміри сталого розвитку в теорії та практиці (Ужгород, 2023); Всеукраїнська науково-практична конференція «Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки» (Дрогобич, 2023); Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціокультурні трансформації в Україні XX–XXI ст. і подолання радянської спадщини в освіті, культурі, ментальності» (Переяслав, 2023); XV Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Наукові пошуки в контексті викликів і конфліктів (Ужгород, 2023); Всеукраїнська

науково-практична конференція «Соціокультурні трансформації в Україні XX–XXI ст. і подолання радянської спадщини в освіті, культурі, ментальності» (Переяслав, 2024); VII Міжнародна науково-методична конференція «Передові технології реалізації освітніх ініціатив» (Переяслав, 2024 р.); XVI Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Місце й значення когнітивістики в розвитку науки та освіти (Ужгород, 2024); Міжнародна науково-практична конференція «Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки» (Дрогобич, 2024); II Міжнародна науково-практична конференція «Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки» (Дрогобич, 2025)

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано 33 наукові праці, а саме: 4 статті, опубліковані у виданнях, що індексуються у наукометричних базах Scopus, Web of Science, 16 статей у фахових періодичних виданнях України, 8 статей, які додатково відображають результати дослідження, 1 розділ у монографії, 4 тез доповідей.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, шести розділів, висновків та списку використаних джерел (1340 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 567 сторінок, з яких основний текст – 428 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Дослідження гуманітарних аспектів життя українського суспільства в умовах російсько-української війни ґрунтується на доволі розлогій історіографічній базі, попри нетривалість часового періоду. Лише у бібліографічному покажчику «Російсько-українська війна. Ч. 1: Неоголошена війна (20 лютого 2014 – 24 лютого 2022): рекомендаційний покажчик»[1] зафіксовано 715 праць, присвячених різним аспектам неконвенційної російсько-української війни, зокрема військово-бойовим діям на Сході України, окупації Криму, окупаційному режимові на Донбасі та в Криму, дипломатичним заходам України з відновлення територіальної цілісності, волонтерському рухові, проблемі внутрішньо-переміщених осіб[2]. За останні роки з'явилися сотні нових праць, які характеризують різноманітну проблематику агресії Росії проти України, починаючи з 2014 р.

Назагал історіографію аналізованої проблеми можна класифікувати за декількома критеріями (проблемними, жанровими, хронологічними тощо), однак провідним вважаємо саме проблемно-тематичний критерій. Беручи його за основу, виокремимо три групи праць: а) публікації про російсько-українську війну у всіх її проявах (від характеристики бойових дій до окреслення становища населення на окупованих територіях у 2014–2022 рр.); б) студії щодо українського медійного простору, медіадискурсу, його ключових особливостей у 2014–2022 рр.; в) дослідження гуманітарного простору життя українського суспільства в умовах гібридної війни Росії проти України (2014–2022). Відзначимо, що більшість таких праць спиралися на матеріали медіа як доволі достовірні історичні джерела.

---

[1] Левченко Ю. І. Російсько-українська війна. Ч. 1: Неоголошена війна (20 лютого 2014 – 24 лютого 2022): рекомендаційний покажчик [Електронне видання]. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2022. 149 с.

[2] Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія.* 2023. Вип. 13/55. С. 48.

Характеризуючи **першу групу досліджень про російсько-українську війну**, слід поділити її на певні тематичні підгрупи:

а) *праці про передумови, причини, витоки російсько-української війни*. Звісно, у більшості праць про сучасну російсько-українську війну містяться спроби – суттєві або принагідні – опису та характеристики причин і витоків війни. Однак найбільш ґрунтовні спроби проаналізувати історичні витоки війни здійснено у працях Леоніда Залізняка[3], Олександра Ситника[4], Олександр Нікілєв[5]. Усі зазначені дослідники акцентували увагу на цивілізаційних, екзистенційних та етнічних аспектах агресії Росії проти України, виводячи ґенезу конфлікту з часів Середньовіччя і Ранньомодерного часу. Значну увагу вони присвячували фактам ліквідації української державності російськими більшовиками на початку ХХ ст., геноцидній політиці сталінського режиму щодо українців, курсу московської влади на ліквідацію української ідентичності через освітньо-культурний лінвоцид та етноцид.

Вже у 2014 р. Олексій Волонович вказував на реанімування російською владою ідеї створення Новоросії як прояв «імперського синдрому»[6]. Запорізькі історики Федір та Галина Турченки (2015 р.) аналізували проєкт «Новоросія», повно й ілюстративно виклавши імперську політику Росії щодо сходу і півдня України від XVIII до початку XXI ст.[7]. У колективній монографії «Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики» (2016)[8] Л. Залізняк вказав на історичні корені завойовницьких зусиль Росії щодо України. Навівши відомі слова російського письменника Алексєя Толстого про дві Русі – київську і московську, історик вказав на значні цивілізаційні відмінності Московії-Росії від Заходу. Відтак розкрив зміст

[3] Залізняк Л. Історичні витоки та цивілізаційні передумови російсько-української війни 2014–2016 рр. *Українознавство*. 2016. № 3 (60). С. 26–39.
[4] Ситник О. М. Історичні витоки російсько-української війни 2014–2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник [East European Historical Bulletin]*, 2017. Вип. 2. С. 71–81.
[5] Нікілєв О. Історичні корені та передумови російсько-української війни: ментальний вимір. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. Вип. 26(5). С. 110–117.
[6] Волнович О. Реанімація Новоросії як прояв імперського синдрому Кремля. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 16. С. 220–228.
[7] Турченко Ф., Турченко Г. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 165 с.; Турченко Г. Ф. Історична наука і сучасна гібридна війна Росії проти України. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2016. Вип. 46. С. 295–301.
[8] Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізняк, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій ; кер. проекту, упоряд. і наук. ред.: П. П. Гай-Нижник ; Науково-дослідний інститут українознавства МОН. Київ: Леся, 2016. 586 с.

імперського проєкту Новоросії на козацьких землях України, показав значну роль українського козацтва в колонізації півдня країни[9]. Павло Гай-Нижник навів переконливі приклади гібридної війни більшовицької Росії проти України у 1917–1922 рр., показав брутальну політику Росії щодо незалежної української держави у 1990–2014 рр., назвавши її «примусом до війни»[10]. Олег Чирков виокремив роль етнічного чинника в агресії Росії проти України, продемонструвавши його на прикладі історії українських південно-східних земель, котрою офіційний Кремль і деякі російські історики усіляко маніпулюють[11]. Низка науковців спрямували фокус уваги на розкриття ідеологічних засад російської експансії щодо України, вказуючи на суміш імперських (навіть білогвардійських), радянських та сучасних російських неофашистських ідей та наративів[12]. Натомість Володимир Головко витоки війни бачив у Революції Гідності, яка поклала ккрай імперським планам Росії, здійснюваним у роки президентства Віктора Януковича[13].

Політолог Тарас Кузьо у 2018 р. опублікував книгу «Війна Путіна проти України»[14]. У цій праці автор детально простежив імперіалістичні маркери війни, зокрема окреслено глибоке коріння україножобії в Росії: царській, радянській і сучасній. Науковець навів приклади державної маніпуляції російськими медіа, які поширюють ксенофобію, антизахідні погляди і теорії змови. Значну увагу він присвятив питання ідентичності населення Донбасу і вказав на роль Росії у підриві територіальної цілісності нашої країни. Наступного року побачила світ праця політолога Ігоря Буркута, який показав гібридність війни через аналіз формування поширення в Україні ідей «русого міра»[15]. Українсько-російські відносини з позицій

[9] Там само. С. 56–85.
[10] Там само. С. 131–165, 191–325.
[11] Там само. С. 110–130.
[12] Глібіщук М., Ільницький В., Старка В. Як ідеологічні засади білогвардійського руху вплинули на світогляд В. Путіна. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 53 (1). С. 12–21; Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаґанда як елемент підготовки до збройної аґресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. Вип. 5. С. 43–55.
[13] Головко В. В. Україна в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії (2014 р.). *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 182.
[14] Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Пер. з англ. Андрія Павлишина. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 560 с.
[15] Буркут І. Фантом «русского міра»: політологічні статті про російсько-українську війну й не тільки. Чернівці: Друк Арт, 2019. 255 с.

конфліктологічної парадигми детально розкрив політолог Григорій Перепелиця, проаналізувавши онтологію конфлікту, стратегічні цілі й інтереси України та Росії[16].

Науковці Київського національного університету імені Тараса Шевченка і Університету Марії Кюрі-Склодовської з Любліна у монографії «Гібридна війна Росії проти України після Революції Гідності» (2018) серед передумов і причин війни особливу увагу приділили політичним, економічним, культурним аспектам, зокрема мовному питанню. Водночас значну увагу приділили оцінці «російсько-українського конфлітку» у контексті протистояння Росії з Заходом[17]. Схожі позиції й тези були висловлені у книзі Миколи Дорошка про неоголошені війни Росії проти України у XX – на початку XXI ст.[18]. Порушення Росією міжнародного права у зв'язку з агресією Росії проти України надзвичайно скрупульозно показав Олександр Задорожній (2015 р.)[19]. Наступного року його монографію було перевидано російською мовою.

Слід відзначити напрацювання відомої української історикині Лариси Якобової, яка обґрунтовано показала чинники появи і розвитку ідеології рашизму і поширення україножобії в Росії[20]. Дослідниця обмежилася характеристикою ідеологічно-політичних процесів у Російській Федерації наприкінці XX – початку XXI ст. Однак вона чітко показала злочинний, деградантський характер рашизму, як ідеологічної основи геноцидної війни Росії проти України. Насправді її аналіз має не лише ідейно-політичний, але й психологічно-цивілізаційний вимір, показуючи образ Росії як недоімперії, а росіян як недосуспільство, в якому «ненависть перетворилася на стрижень сучасної російської ідентичності»[21].

---

[16] Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. Київ: Стилос, 2017. 880 с.

[17] Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності / Наук. ред. М. Дорошко, В. Балюк. К.: Ніка-Центр, 2018. 280 с.

[18] Дорошко М. Неоголошені війни Росії проти України у XX – на початку XXI ст.: причини і наслідки. Київ: Ніка-Центр, 2018. 192 с.

[19] Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія. Київ: К.І.С., 2015. 712 с.

[20] Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці «русского мира». Аналітична записка / Відповідальний редактор В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 72 с.; Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні / Інститут історії України НАН України. Київ: Академперіодика, 2023. 318 с.; Смолій В., Якубова Л. Історичний контекст формування проекту русский мир та практика його реалізації в Криму й на Донбасі: аналітична записка. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 144 с.

[21] Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні / Інститут історії України НАН України. Київ: Академперіодика, 2023. С. 180.

б) *дослідження характеру війни*. У цьому ключі історіографічну студію опублікували дрогобицькі науковці Микола Галів та Василь Ільницький, окресливши погляди українських вчених (передусім істориків) на національний (національно-визвольний), цивілізаційний, екзистенційний характер російсько-української війни[22].

Значну увагу вчені присвячували розкриття гібридного характеру війни. Передусім слід відзначити монографії соціологів Євгена Магди[23] та Горя Рущенка[24], публікована у 2015 р. Дослідники, розкриваючи багатосторонність гібридних конфліктів, ведуть мову про спроби Росії дестабілізувати українське суспільство (зокрема через пропаганду в медіа і соціальних мережах), впливати на прийняття політичних рішень в Україні та міжнародній арені. У 2016 р. було опубліковано історико-політичне дослідження Володимира Головченка та Миколи Дорошка, в якій автори показали головні напрями агресії Росії проти політичної, економічної, культурно-духовної сфер українського суспільства[25]. За редакцією академіка Володимира Горбуліна у 2017 р. побачила світ праця про «український фронт» світової гібридної війни[26]. У цій монографії глибоко розкриті імперські, великодержавні, економічні, мотиви ведення Росією гібридної війни в світовому масштабі, а також виокремлено особливості боротьби Кремля проти України, починаючи від заперечення української ідентичності і завершуючи тінізацією економіки. Того ж року за редакцією Р. Додонова опубліковано монографію «Гібридна війна: in verbo et in praxi»[27]. Наслідки російської окупації для Криму і Донбасу було увиразнено у колективній праці за редакцією Володимира Горбуліна[28].

---

[22] Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія.* 2023. Вип. 13/55. *С.* 47–73.

[23] Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 320 с.

[24] Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015. 260 с.

[25] Головченко В., Дорошко М. Гібридна війна Росії проти України: історико-політичне дослідження. Київ: Ніка-Центр, 2016. 184 с.

[26] Горбулін В. П. (ред.) Світова гібридна війна: український фронт: монографія. Київ: НІСД, 2017. 496 с.

[27] Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія / під заг. ред.: Р. О. Додонова; Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 412 с.

[28] Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. 474 с.

Серед інших студій про гібридний характер російсько-української війни відзначимо праці Ніни Авер'янової[29], Тимура Андрієвського[30], Валентина Балюка та Миколи Дорошка[31], Віталія Бенчука та Володимира Трофимовича[32], Павла Гай-Нижника і Леоніда Чупрія[33], Миколи Гетьманчука[34], Віталія Гутника[35], Олексія Акульшина, Олександра Заруби, Лариси Компанцевої, Сергія Кудінова, Наталії Слухай[36], Генни Жекало[37], Світлани Зубченко[38], Тетяни Ігнатьєвої[39], Володимира Кравченка[40], Даріуша Матерняка[41], Вадима Маркітантова, Олександра Рибщуна, Юрія Столяра[42], Інни Пронози[43], Сергія Сегеди та Василя Шевчука[44], Михайла Требіна[45], Олександра Феденка та Василя Панасюка[46], Юрія Фігурного[47], науковців Національного інституту стратегічних досліджень[48], Українського інституту

[29] Авер'янова Н. М. Гібридна війна: російсько-українське протистояння. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 30–34; Авер'янова Н. М. Особливості збройного конфлікту в Україні. *Українознавчий альманах*. 2019. Вип. 25. С. 8–13.
[30] Андрієвський Т. Г. Цілі російсько-української гібридної війни. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 103–108.
[31] Балюк В., Дорошко М. Релігійний чинник у гібридній війні Росії проти України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини*. 2020. Вип. 1. С. 5–11.
[32] Бенчук В., Трофимович В. Технологія гібридної війни Росії проти України (на прикладі Донеччини). *Військово-науковий вісник*. 2021. Вип. 36. С. 3–26.
[33] Гай-Нижник П., Чупрій Л. Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов. *Українознавство*. 2016. № 4 (61). С. 103–121.
[34] Гетьманчук М. П. «Гібридна війна» Росії проти України: інформаційний аспект. *Військово-науковий вісник*. 2017. Вип. 27. С. 296–307.
[35] Гутник В. Щодо доцільності використання терміну «гібридна війна» для кваліфікації збройної агресії Російської Федерації проти України (з позиції міжнародного права). *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2019. Вип. 47. С. 172–181.
[36] Акульшин О. В., Заруба О. Г., Компанцева Л. Ф., Кудінов С. С., Слухай Н. В. Гібридна війна: технології сугестії та контрсугестії: монографія. Київ: Національна академія Служби безпеки України, 2018. 235 с.
[37] Жекало Г. І. Гібридна війна РФ проти України: економічний вимір. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 145(3). С. 47–51.
[38] Зубченко С. О. Сучасний гуманітарний інструментарій протидії гібридній війні РФ проти України. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 4. С. 207–214.
[39] Ігнатьєва Т. В. Гібридна війна Росії в Україні: інструменти та цілі. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2017. Вип. 10. С. 233–246.
[40] Кравченко В. Ю. Теорія «гібридної війни»: український вимір. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2015. № 2. С. 139–148.
[41] Матерняк Д. Гібридна війна: російська доктрина і висновки з дій під час російсько-української війни. *Стратегічна панорама*. 2020. № 1/2. С. 42–47.
[42] Маркітантов В. Ю., Рибщун О. В., Столяр Ю. В. Російська гібридна війна: від доктрини до тактики. Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Рута, 2018. 232 с.
[43] Проноза І. І. Гібридна російсько-українська війна як загроза європейській безпеці. *Політикус*. 2016. Вип. 1. С. 126–130.
[44] Сегеда С. П., Шевчук В. П. Гібридна війна Росії проти України: історичний вимір. *Наука і оборона*. 2019. № 1. С. 31–35.
[45] Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. № 3. С. 113–127.
[46] Феденко О., Панасюк В. Незаконні збройні формування як інструмент гібридної війни. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2020. Вип. 48. С. 117–126.
[47] Фігурний Ю. С. Перебіг неоголошеного російсько-українського військового конфлікту: мілітарні, дипломатичні та геополітичні чинники. *Переяславський літопис*. 2019. Вип. 15. С. 31–37.
[48] До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року) / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2016. 32 с.

національної пам'яті[49]. Зокрема, Роман Кулик і Максим Майоров наголошували на тому, що збройне вторгнення було лише одним із інструментів війни Російської Федерації проти України, причому останнім аргументом, коли всі інші засоби вичерпали себе. На їхню думку, агресія ведеться в кількох вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному та релігійному. Щодо останнього вчені особливо наголосили, ведучи мову про факти колабораціонізму представників УПЦ (МП) з проросійськими бойовиками та російською регулярною армією в Криму та на Донбасі[50].

Характеристика російсько-української війни з цивілізаційних поглядів помітна у вже згаданих статтях у працях Л. Залізняка[51], О. Ситника[52]. Найбільш виразно вона реалізована статтях Алли Киридон і Сергія Трояна[53], Олега Багана[54], Юрія Фігурного[55] і монографії соціолога Івана Рущенка «Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту»[56]. Щоправда, А. Киридон та С. Троян використали поняття «локальної цивілізації», під якою розуміли й Україну. З іншого боку, вони доволі гармонійно припасували до цивілізаційного аналізу й переконливі аргументи щодо імперського, геополітичного та національно-екзистенційного вимірів війни. І. Рущенко показав уплив цивілізаційних візій, формування яких в Росії відбувалося з другої половини XIX ст., на прагнення російських еліт і суспільства в цілому боротися проти Заходу. Оскільки витоки російської експансивності автор бачить в історії зародження російської державності під впливом Золотої Орди, то

[49] Кулик Р., Майоров М. 2014: початок російсько-української війни; Український інститут національної пам'яті. Київ, 2019. 41 с.
[50] Там само. С. 10.
[51] Залізняк Л. Історичні витоки та цивілізаційні передумови російсько-української війни 2014–2016 рр. *Українознавство*. 2016. № 3 (60). С. 26–39.
[52] Ситник О. М. Історичні витоки російсько-української війни 2014–2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник [East European Historical Bulletin]*, 2017. Вип. 2. С. 71–81.
[53] Киридон А. М., Троян С. С. Цивілізаційна війна 2014–2022 рр.: національно-визвольна війна України XXI століття (теоретичний дискурс). *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. С. 523–534.
[54] Баган О. Р. Геополітично-цивілізаційні причини війни Росії в Україні 2014–2022 років: історичний ракурс. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. С. 818–831.
[55] Фігурний Ю. Мілітарна й інформаційна агресія Російської Федерації проти України й українців та її сучасні суспільні наслідки. *Українознавство*. 2017. № 3 (64). С. 42–56.
[56] Рущенко І. П. Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту: монографія. Київ: Києво-Могилянська академія, 2020. 436 с.

власне так звану «російську цивілізацію» він іменує «московсько-ординською». Сучасну ж російсько-українську війну дослідник назвав «міжцивілізаційною»[57].

Погоджуємося з думкою дослідників, що цивілізаційні характеристики кількасотрічного російсько-українського протистояння в різних сферах суспільного життя мають проблемну експлантаційну основу, зрештою, як і саме поняття «цивілізація». У зв'язку з методологічною проблемністю цивілізаційного підходу виникають логічні вади і в теоретичному окресленні певних історичних процесів, зокрема російсько-української війни. Відтак створюється враження, що цивілізаційні розмірковування українських вчених мають радше геополітичну основу[58].

Історик П. Гай-Нижник акцентував на цивілізаційному підґрунті війни, відкидаючи тезу про національно-визвольний характер війни, оскільки Україна на час початку бойових дій у 2014 р. не була колонією, окупованою чи поневоленою Росією. Натомість український народ, на його думку, веде справедливу вітчизняну війну за свою державу і за право на життя[59]. Водночас, як слушно зауважили М. Галів та В. Ільницький, сам П. Гай-Нижник ужив екзистенційний маркер, ведучи мову про боротьбу українців за «право на життя»[60]. Зрештою, думку про національно-визвольний та екзистенційний характер війни підносили Алла Киридон та Сергій Троян[61], Ярослав Потапенко[62], Микола Галів, Василь Ільницький, Ореста Карпенко[63].

Американський і український історик Сергій Плохій перші чотири розділи своєї книги «Російсько-українська війна: повернення історії»[64] присвятив аналізу витоків сучасного збройного конфлікту. Передусім він вказував на російську імперську

---

[57] Рущенко І. П. Російсько-українська війна: міжцивілізаційна складова конфлікту. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2018. Вип. 12. С. 48.
[58] Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни… С. 59–60.
[59] Гай-Нижник П. П. Російсько-українська війна – війна за життя (2014–2022 рр.): періодизація. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. С. 464.
[60] Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни… С. 61.
[61] Киридон А. Троян С. Чи можна Російсько-українську війну 2014–2022 рр. вважати екзистенційною війною? *ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками*. У 2-х кн. Кн. 1 / відп. ред. В. Смолій ; упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ: Інститут історії України, 2022. С. 182–183.
[62] Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від Майдану до східного фронту: підходи, оцінки, інтерпретації: монографія. Переяслав-Хмельницький: Вид-во КСВ, 2016. С. 228.
[63] Галів М., Ільницький В., Карпенко О. Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022–2024). *Новітня доба*. 2024. Вип. 12. С. 75–96.
[64] Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії / Пер. з англ. М. Ларненка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 400 с.

традицію XVIII–XX ст., наголошував, що Росія після розпаду СРСР так і не змирилася з втратою України. Тож війну 2014–2022 рр. він вважав закономірним результатом «імперської логіки» російських еліт. До цього слід додати їхнє невизнання української ідентичності, геополітичну боротьбу за пострадянськихй простір, ворожу реакцію Кремля на демократичний вибір України, авторитарну еволюцію путінського режиму. Імперську сутність війни Москви проти України розкривав філолог і політолог Петро Іванишин[65]. Валерій Смолій та Олексій Ясь проаналізували характер війни з погляду постколоніальних студій[66]. Політолог Іван Зельманович бачив у російсько-українській війні стратегію Москви щодо створення в колишніх пострадянських республіках низку «заморожених» конфліктів, а відтак грати на суперечностях сторін[67].

Київський історик Олександр Лисенко у статті про феноменологію російсько-української війни[68] вказував на її воєнно-стратегічні аспекти, вважаючи, що вона поєднує в собі особливості війн четвертого, п’ятого і шостого поколінь. Водночас науковець вів мову про тотальний характер війни, підкреслюючи національно-екзистенційні параметри боротьби українців за свою незалежність і державність проти агресивно-імперіалістичної Росії[69]. Такі міркування загалом було характерними для дослідників, котрі у 2022 р. очікували можливо переростання російсько-української війни у Третю світову.

в) *праці про періодизацію російсько-української війни*. Історіографічний огляд студій українських авторів, які пропонували різні періодизаційні конструкції російсько-української війни, проаналізували Василь Ільницький та Олеся Куцька[70].

---

[65] Іванишин П.В. Причини війни з Московією й військовополітичні перспективи України. *The Russian-Ukrainian war (2014– 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. С. 918–922.

[66] Смолій В., Ясь О. Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. Вип. 6. С. 3–16.

[67] Зельманович І. І. Російська військова агресія в Україні: можливі сценарії та способи врегулювання конфлікту. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2017. № 5/6. С. 34.

[68] Лисенко О. Є. Феноменологія війни Росії проти України як об’єкт гуманітарних досліджень (за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 25 травня 2022 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2022. Вип. 7. С. 85–98.

[69] Там само. С. 90–91.

[70] Ільницький В., Куцька О. Періодизація російсько-української війни (2014–2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 162–177.

Як відомо, вже у 2016 р. з'явилися праці з доволі деталізованою фрагментованою періодизацією перших двох років російсько-української війни[71]. У 2018 р. історик П. Гай-Нижник прискіпливо і різнобічно дослідив «першу фазу» війни – події від лютого до 24 серпня 2014 р.[72] Олеся Куцька у 2019 р., проаналізувавши проведення АТО, виділила два періоди її історії, поділивши їх на 14 етапів[73]. Історики Михайло Гребенюк, Валерій Грицюк та Олександр Щипанський у своїх статтях вели мову про два періоди АТО: перший – лютий-серпень 2014 р.; другий – вересень 2014 – квітень 2018 рр.[74] Інформаційно-довідкові матеріали для закладів загальної середньої освіти про перебіг АТО/ООС (2019 р.) містять три періоди війни[75], а написаний у 2021 р. посібник для шкіл доповнює їх четвертим періодом[76]. Валерій Грицюк та Олександр Лисенко у 2023 р. виокремили три великі періоди війни, пов'язавши перший з окупацією Криму (лютий–квітень 2014 р.), другий – з війною на сході України (квітень 2014 – лютий 2022 рр.), а третій – з повномасштабним вторгненням. У змісті першого періоду вони виокремили три фази, а другого – дві фази у складі загалом семи етапів[77]. На сьогодні періодизацію війни продовжують розробляти та вдосконалювати.

г) *студії про перебіг військових подій та операцій*. Доволі часто праці цього спрямування нагадували зібрані з медійних джерел хронікальні зведення воєнних та

---

[71] Руснака І. (ред.) Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016). Київ: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2017. 162 с.

[72] Гай-Нижник П. Війна на сході України: перша фаза (1 березня – 24 серпня 2014 р.). *Війна на Донбасі. 2014–2017 рр.: зб. наук. праць за матеріалами III Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції,* 19 квітня 2018 р. Київ, 2018. С. 29–34.

[73] Куцька О. Антитерористична операція на Сході України (2014–2018 рр.): етапи та їх характеристика. *Людина і техніка у визначних битвах світових воєн XX ст.: Збірник доповідей Міжнародної наукової конференції*(Львів, 25–26 червня 2019 р.). Львів, 2019. С. 16–18.

[74] Hrebeniuk M., Hrytsiuk V., Shchypansnky P. The Main Events of the First Period of Armed Conflict in the East of Ukraine (April–September 2014). *Codrul Cosminului*. 2018. Issue 24 (2). P. 377–408; Hrebeniuk M., Hrytsiuk V., Shchypansnky P. (2020). Key Events of the Second Period of the Armed Conflict in the East of Ukraine (05.09.2014 – 30.04.2018). *Codrul Cosminului*. 2020. Issue 24 (2). P. 357–378.

[75] Грицюк В., Пашкова О., Покотило О., Сегеда С., Скрябін О. Інформаційно-довідкові матеріали щодо хронології подій 2014–2019 років, які відбувалися в Автономній Республіці Крим та під час проведення антитерористичної операції / операції Об'єднаних сил на Сході України. (Рекомендовано МОН України для всіх освітніх закладів, лист № 22.1/1 0-2236 від 10.06.2019). URL: https://zakinppo.org.ua/na-dopomogu-vchitelju/istorija/5417-informacijnodovidkovi-materiali-schodo-hronologii-podij-2014-2019-rokiv-jaki-vidbuvalisja-v-avtonomnij-respublici-krim-ta-pid-chas-provedennja-antiteroristichnoi-operacii-operacii-ob-ednanih-sil-na-shodi-ukraini

[76] Грицюк В., Лисенко О., Сегеда С., Трофимович В. (2022). Україна в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Нариси воєнно-політичної історії України: навчальний посібник*. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2022. С. 499–566.

[77] Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*. 2023. № 2 (569). С. 11–12.

воєнно-політичних подій. У 2015 р. була видана книга «Неоголошена війна. Невідомі факти та хронічки АТО», в якій подано щоденний огляд подій 2014–2015 рр.[78] У книзі Дмитра Тимчука, Юрія Каріна, Костянтина Машовця та В'ячеслава Гусарова «Вторгнення в Україну. Хроніки російської агресії» (2016)[79], що складається з чотирьох розділів, розкрито історію нападу Росії на схід України, висвітлено чимало фактів щодо проведення військових антитерористичних операцій ЗСУ, окреслно зброю та тактику сторін, передусім окупантів. Автори неодноразово вдавалися до критики дій українського командування, передусім Генштабу і Центру АТО. Значну частину книги складають матеріали групи «Інформаційний спроти», до складу якої входили автори. Відзначено, що книга отримала й деякі негативні відгуки щодо надмірних узагальнень, відсутності чітких вказівок на імена деяких важливих дійових осіб[80].

Історик Павло Гай-Нижник у 2016 р. характеризував агресію Росії проти України як «війну на поглинання і спробу знищення»[81]. У тому ж році Антон Богдалов висвітлив історію формування добровольчих батальйонів та їх роль у захисті України в перші місяці війни[82]. Цей же ж автор дослідив участь іноземних добровольчих формувань у ході АТО[83]. Таку ж тему аналізували Валерій Новородовський[84] та Юрій Стасюк[85]. Останній захистив дисертаційне дослідження, присвячене створенню та функціонування українських добровольчих формувань у 2014–2015 рр.[86] Відзначимо

[78] Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО / Ольга Калиновская, Олег Криштопа, Євген Назаренко, Валентин Трохимчук, Дарина Феденко. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 510 с.
[79] Вторгнення в Україну. Хроніка російської агресії / Дмитро Тимчук, Юрій Карін, Костянтин Машовець, В'ячеслав Гусаров. Київ: Брайт Букс, 2016. 240 с.
[80] Латипова Л. Чому варто прочитати Magnum Opus Тимчука про нашу війну. *Лівий берег*. 05.05.2016. URL: https://lb.ua/blog/olexiygordeev/334563_chomu_varto_prochitati_magnum_opus.htm
[81] Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики… С. 326–420.
[82] Богдалов А. Історія формування та діяльність добровольчих батальйонів у зоні проведення АТО. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2016. Вип. 1 (1). С. 95–100.
[83] Богдалов А. Участь іноземних добровольчих формувань у ході проведення антитерористичної операції на Сході України (на матеріалах Національного музею історії України). *Емінак*. 2016. № 3 (15). Т. 3. С. 72–76.
[84] Новородовський В. В. Іноземці та представники національних меншин України у вітчизняних збройних формуваннях: особливості, проблеми, статус (2014–2018). *Humanitarium. Серія: Філософія*. 2018. Т. 40. Вип. 3. С. 133–146.
[85] Стасюк Ю. Історичні джерела про участь добровольчих батальйонів в антитерористичній операції. *Гілея*. 2017. Вип. 118. С. 125–130.
[86] Стасюк Ю. М. Українські добровольчі формування: створення та функціонування (2014–2015 рр.). Дис. …канд. іст. наук. Київ: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2018. 281 с.

й колективну монографію «Добробати», написану 2016 р. здебільшого журналістами та учасниками подій[87].

У 2017 р. побачив світ короткий нарис історії російсько-української війни Миколи Лазаровича[88], котрий воював у складі ЗСУ на початковому етапі конфлікту. Тернопільський науковець розкрив, зокрема, такі аспекти: російська насильницька анексія Криму; ескалація конфлікту на сході України; відродження українського війська, його перші поразки та перемоги; Масове вторгнення регулярних військ Росії в Україну; Іловайський котел; бої на Дебальцівському плацдармі тощо. У 2018 р. він видав більш розширену монографію, котра, однак також містить хронологічний реєстр подій війни[89].

Працівники Українського інституту національної пам'яті Роман Кулик і Максим Майоров подали хронологічний опису ключових подій війни від 20 лютого до 5 вересня 2014 р.[90]. Подібного типу працю у 2020 р. написав Юрій Руденко, розширивши її хронологічні рамки[91]. Бойові дії в зоні АТО впродовж вересня–грудня 2014 р. розкрив Антон Бондаренко[92]. Цей же ж вчений порівняв тактику бойових дій російсько-грузинської війни 2008 р. із війною на сході України у 2014 р.[93]

Дослідники з Національного університету оборони України імені Івана Черняховського у 2020 р. опублікували монографію[94], якій розкрили системні риси сучасних воєнних конфліктів, окреслили категорії «гібридна війна» та «гібридна агресія», виокремили три періоди (крім початкового) збройного конфлікту на сході України. Водночас науковці охарактеризували дії російських окупаційних військ у Криму та на тимчасово окупованій території Луганської і Донецької областей,

---

[87] Добробати / Катерина Гладка, Дмитро Громаков, Вероніка Миронова, Ольга Плужник, Олег Покальчук, Ігор Рудич, Василіса Трофимович, Артем Шевченко, кер. проекту: Іван Рябчій, передм.: Арсен Аваков. Харків: Фоліо, 2016. 574 с.
[88] Лазарович М. Російсько-українська війна (2014–2017 роки): короткий нарис. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. 239 с.
[89] Лазарович М. «Душу й тіло ми положим за нашу свободу»: Україна в боротьбі проти збройної агресії Російської Федерації (2014–2018 роки). Ічня: Формат, 2018. 339 с.
[90] Кулик Р., Майоров М. 2014: початок російсько-української війни; Український інститут національної пам'яті. Київ, 2019. С. 13–27.
[91] Руденко Ю. WAR.ru / Юрій Руденко. Київ: ДІПА, 2020. 320 с.
[92] Бондаренко А. Бойові дії в зоні АТО у вересні–грудні 2014 року. *Українознавство*. 2020. № 3. С. 115–123.
[93] Бондаренко А. Військова агресія РФ: війна в Грузії 2008 р., анексія Криму та бойові дії на Донбасі 2014 р., «Сувальський коридор». *Українознавство*. 2019. № 4. С. 224–240.
[94] Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України: монографія / колектив авторів ; за заг. ред. А. М. Сиротенка. Київ: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2020. 176 с.

визначали особливості застосування українських збройних сил в умовах протидії російській агресії. Автори вказували на значний досвід України, здобутий у протистоянні російській «гібридній агресії», котрий потребував наукового узагальнення[95].

У цьому ж році побачив світ тритомник Дар'ї Бурої та Олександра Красовицького «Хроніки війни 2014–2020». Перший том описує події від Революції Гідності до боїв під Іловайськом наприкінці серпня 2014 р.[96] У другому томі автори висвітлили воєнні і політичні реалії поміж мершими і другими Мінськими угодами[97]. Третій том присвячено різним аспектам гібридної війни Росії проти України[98]. Зазначена праця й справді є хронікою, доволі деталізованою і широкою, скомпонованою на основі тисяч щоденних новин – повідомлень українських медіа та офіційних органів.

Відзначимо й книгу офіцера ЗСУ Олександра Суркова (2021 р.), котрий аналізував воєнні дії російсько-української війни 2014–2015 рр.[99] Автор розкрив механізми відродження української армії, охарактеризував роль добровольчих батальйонів на початковому етапі війни, детально описав тактично-оперативні дії української армії та російських військ і проросійських бойовиків, використовуючи карти та ілюстрацію. Чимало уваги О. Сурков присвятив стратегічно важливим операціям ЗСУ, зокрема взяття під контроль і утримання Донецького аеропорту, звільнення Слов'янська тощо[100].

Чимало праць були присвячені анексії Криму та конкретним воєнним операціям на Сході України. Окупації росіянами Кримського півострова присвячені книги політолога Тараса Березовця[101], журналісток Анни Андрієвської та Олени Халімон[102],

---

[95] Там само. С. 41.
[96] Бура Д., Красовицький О. Хроніка війни 2014–2020: у 3 т. Т. 1: Від Майдану до Іловайська. Харків: Фоліо, 2020. 477 с.
[97] Бура Д., Красовицький О. Хроніка війни 2014–2020: у 3 т. Т. 2: Від першого до другого «Мінська». Харків: Фоліо, 2020. 474 с.
[98] Бура Д., Красовицький О. Хроніка війни 2014–2020: у 3 т. Т. 3: П'ять років гібридної війни. Харків: Фоліо, 2020. 478 с.
[99] Сурков О. Незавершена війна. Історія протистояння України з Росією в 2014–2015 роках. Київ: КМ-Букс, 2021. 480 с.
[100] Там само. С. 62–95.
[101] Березовець Т. Анексія: острів Крим. Хроніки «гібридної війни». Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2016. 391 с.
[102] Андрієвська А., Халімон О. Книга свідчень. Анатомія російської анексії.Київ: Критика, 2019. 248 с.

юристів Олександра Задорожного[103], Олександра Марусяка[104], істориків Володимира Головка[105], Станіслава Кульчицького і Лариса Якубової[106], статті Павла Гай-Нижника[107], Олександра Гулими[108], Генадія Жирова[109], Юрія Мателешка[110], Дмитра Миронюка[111], Миколи Туранського[112] та інші. Військові операції на Добасі висвітлено у книгах Олени Тараненко[113], Михайла Жирохова[114], Романа Зіненка[115], Дениса Казанського та Марини Воротинцевої[116], Максима Музики, Петра Потєхіна, Андрія Пальваля[117], Юрія Скобала[118], Сергія Глотова і його товаришів[119], Артема Шевченка[120], Маріанни Хомерікі[121] тощо.

г) *дослідження інформаційних, енергетичних, екологічних загроз для України з боку Росії*. Уже в 2014 р. з'явилися праці учених, які розкривали зміст і напрями інформаційної боротьби Росії проти України. Так, Олег Мельник аналізував використання російською пропагандистською машиною різноманітних міфологем та

---

[103] Задорожній О. В. Анексія Криму – міжнародний злочин: монографія. Київ: К.І.С., 2015. 576 с.
[104] Марусяк О. Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти: монографія. Чернівці: Місто, 2016. 219 с.
[105] Головко В. Оккупация Крыма. Киев: СООР Media, 2016. 126 с.
[106] Кульчицький С., Якубова Л. Кримський вузол. Київ: Кліо, 2018. 496 с.
[107] Гай-Нижник П. П. Окупація та анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. як акт агресії проти України: перебіг вторгнення і свідчення міжнародного злочину. *Гілея*. 2017. Вип. 118. С. 110–125.
[108] Гулима О. П. Про сценарії анексії Криму пострадянською Росією. *Військово-історичний меридіан*. 2017. Вип. 4. С. 105–113.
[109] Жиров Г. Б. Анексія Криму, причини та наслідки. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2014. Вип. 45. С. 68–72.
[110] Мателешко Ю. П. Анексія Криму Росією та її геополітичні наслідки. *Геополітика України: історія і сучасність.* 2015. Вип. 1 (14). С. 119–131.
[111] Миронюк Д. І. Кримська війна (2014 р.): військова та інформаційна. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації.* 2015. № 4. С. 31–35.
[112] Туранський М. О. Пропагандистська кампанія Росії у підготовці до анексії Кримського півострова. *Військово-історичний меридіан*. 2017. Вип. 3. С. 67–80.
[113] Донбас – арена війни / Упоряд.: О. Тараненко. Вінниця: Т. П. Барановська, 2015. 150 с.
[114] Жирохов М. Битва за Луганск. Киев: Patriot Book, 2019. 224 с.; Жирохов М. Дебальцевська операція (січень–лютий 2015 р.). Чернігів: Княжий Вал, 2021. 96 с.; Жирохов М. Оборона Донецького аэропорта (апрель–август 2014 г.). Чернігів: Княжий Вал. 2019. 68 с.; Жирохов М. Іловайська операція (серпень 2014 р.). Чернігів: Княжий Вал, 2021. 84 с.
[115] Зіненко Р. Війна, якої не було. Хроніка Іловайської трагедії: у 2 ч. Ч. 1: 7–24 серпня 2014 року / за ред. Ю. Є. Бутусова. Харків: Фоліо, 2019. 444 с.; Зіненко Р. Війна, якої не було. Хроніка Іловайської трагедії: у 2 ч. Ч. 2: 25–31 серпня 2014 року / за ред. Ю. Є. Бутусова. Харків: Фоліо, 2019. 474 с.
[116] Казанський Д., Воротинцева М. Як Україна втрачала Донбас. Київ: Чорна гора, 2020. 326 с.
[117] Музика М., Потєхін П., Пальваль А. Савур-Могила. Військові щоденники. Харків: Фоліо, 2017. 320 с.
[118] Скобало Ю. Війна не поставила нас на коліна. Львів: Растр-7, 2016. 304 с.
[119] У вогняному кільці. Оборона Луганського аеропорту / Сергій Глотов, Анастасія Глотова, Анастасія Воронова, Юрій Руденко, Дмитро Путята. Харків: Фоліо, 2019. 540 с.
[120] Шевченко А. Слов'янськ. Початок війни. Харків: Фоліо, 2019. 430 с.
[121] Широкинська операція: спогади учасників наступу / упоряд.: Маріанна Хомерікі, ред.: Марко Мельник; Полк «Азов». Київ; Маріуполь; Мена: Домінант, 2016. 70 с.

циркулювання в інтернет-просторі[122]. У 2015 р. Ольга Лазоренко помітила, що, крім звичайних засобів, російська сторона використовує й новітніх технології інформаційного впливу, зокрема т.зв. «вікно Овертона»[123]. «Могутність російської пропаганди» у своїй книзі про «розбрат України з Росією» описав французький дослідник Антуан Аржаковський[124]. Він вказав на російські технології обману, фабрикацію подій російськими медіа, неможливість довіряти російській «інформації». Водночас вказав на ключові історичні міфи, якими часто оперують обидві сторони протистояння: «міф про Київську Русь» і «міф про золотий козацький період».

Професор Георгій Почепцов розкрив методи Росії та України в інформаційній та смисловій війнах[125]. Роман Геник у 2017 р. проаналізував інструментарій російсько-української інформаційної війни та його вплив на європейські медіа[126]. На його думку, Україна не була серйозним супротивником Росії на інформаційній арені. Тим більше, що Кремль вибудовував свою пропагандистську машину за кордоном впродовж багатьох років й зрештою зміг створити образ України як корумпованої, нестабільної і непередбачуваної країни[127]. Володимир Ткач у 2016 р. аналізував російську «спецпропаганду» як інформаційний складник російської гібридної війни[128]. Загрози кремлівської пропаганди в Україні з'ясовував Ігор Тодоров[129]. Крім офіційно-владних акторів російської пропаганди, дослідники аналізували й інші чинники. Для прикладу, П. Коновальчук у 2018 р. висвітлив змістові особливості та основні

---

[122] Мельник О. В. Міфологеми в російсько-українському протистоянні 2014 року: мета, спосіб використання та значення для ідеологічно-пропагандистської кампанії у суспільстві (за матеріалами інтернет-простору). *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. 2014. Вип. 31. С. 118–126.

[123] Лазоренко О. А. Інформаційний складник гібридної війни Російської Федерації проти України: тенденції розвитку. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 3 (36). С. 124–133.

[124] Аржаковський А. Розбрат України з Росією: стратегія виходу з піке: погляд з Європи. Харків: Віват, 2015. 256 с.

[125] Почепцов Г. Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах / пер. з рос. Тамари Гуменюк. Київ: Києво-Могилянська академія, 2016. 316 с.

[126] Геник Р. В. Російсько-українська інформаційна війна. *Молодий вчений*. 2017. № 12 (52). С. 122–125.

[127] Там само. С. 124–125.

[128] Ткач В. Ф. Спецпропаганда як інформаційний складник гібридної війни Росії проти України. *Стратегічні пріоритети. Серія: Політика.* 2016. № 1. С. 99–109.

[129] Тодоров І. Я. Пропагандистські виклики російської агресії в Україні. *Феномен пропаганди та антипропаганди у сучасному світі: історико-політологічний дискурс: монографія* / за ред.: Г. М. Васильчука, О. М. Маклюк, М. М. Бессонової. Запоріжжя: Інтер-М, 2018. С. 289–304.

напрями пропаганди Російської православної церкви у контексті гібридної війни Москви проти нашої держави[130].

Історик і політолог Василь Гулай вів мову про маніпулятивно-пропагандистські складові загроз інформаційній безпеці України в умовах організованої Росією гібридної війни[131]. Анатолій Даценко розкрив стратегічні напрями та методично-організаційні заходи боротьби з російською пропагандою та дезінформацією[132]. Андрій Дубяга окреслив використання минулого як інструменту в інформаційній війні Росії проти України, розглянув приклади маніпуляції історичними фактами про радянський період історії[133]. Ідеї «руского міра» про Росію як особливу «країну-цивілізацію» та про «штучну створенність» України Оксана Запорожець назвала загрозою національній безпеці України, оскільки вони працюють на підрив національної ідентичності українців та суверенітету української державності[134]. Ідеологеми проросійського сепаратизму в Україні висвітлила Оксана Повлятенко[135]. Тетяна Черненко вважала ідею сепаратизму в Україні одним із інструментів російської інформаційної війни[136]. Елеонора Карпова окреслила особливості та напрями інформаційної агресії Росії проти України впродовж 2014–2020 рр.[137] Таке ж питання аналізували Андрій Мешков[138], Валерій Новородовський[139], Марія

---

[130] Коновальчук П. І. Зміст та основні напрями пропаганди Російської православної церкви у контексті гібридної війни Росії проти України. *Стратегічна панорама*. 2018. № 2. С. 31–36.

[131] Гулай В. М. Маніпулятивно-пропагандистські складові загроз інформаційній безпеці в реаліях гібридної війни Російської Федерації проти України. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2016. Вип. 6. С. 34–42.

[132] Даценко А. Методично-організаційні аспекти впровадження заходів протидії російській пропаганді та дезінформації. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 35. С. 168–176; Даценко А. Ю. Стратегічні напрями боротьби з російською пропагандою і дезінформацією в інформаційному просторі України. *Гілея*. 2019. Вип. 145. Ч. 3. С. 39–43.

[133] Дубяга А. Історична пам'ять як ключовий чинник гібридної війни в Україні. *Історичні і політологічні дослідження*. 2018. Спеціальний випуск. С. 252–256.

[134] Запорожець О. Ю. Пропаганда ідей «русского мира» як загроза національній безпеці України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2018. Вип. 136. С. 16–24.

[135] Павлятенко О. Ідеологеми проросійського сепаратизму в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 14. С. 169–176.

[136] Черненко Т. В. Ідея сепаратизму як один з інструментів інформаційної війни проти України. *Стратегічні пріоритети.* 2016. № 2. С. 117–123.

[137] Карпова Е. О. Інформаційна агресія Росії проти України (2014–2020 рр.). *Соціально-політичні студії*. 2020. Вип. 4. С. 48–54.

[138] Мєшков А. В. Особливості загроз інформаційній безпеці у зоні проведення АТО/ООС (2014–2020 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 159(3). С. 93–98.

[139] Новородовський, В. В. Інформаційна безпека України в умовах російської агресії. *Соціум. Документ. Комунікація. Серія: Історичні науки*. 2020. № 9. С. 151–179.

Чікарькова[140], Маніпулятивні технології російських медіа в умовах гібридної війни розкрив Олександр Комарчук[141]. Особливо цікавими є міркування цього дослідника про інтернет-ресурси як засіб деструктивного впливу на суспільство в умовах російсько-української війни[142].

Історичну політику Росії та її вплив на населення південно-східних регіонів України досліджувала Яна Примаченко, вказавши на поширення не лише ідей «руського міра», але й мови ненависті до інших народів[143]. Історіограф Олександр Удод проаналізував використання російською владою історичних наративів у боротьбі проти української національної ідентичності[144]. Дослідник наголосив на тому, що «інформаційно-психологічна війна Росії проти України за своєю інтенсивністю є безпрецедентною в XXI ст. Пропагандистські бої на «історичному фронті» ведуться з метою знищити базовий контент історичної пам'яті українців і тим самим знівелювати його як важливу підвалину національної консолідації та цементування державності»[145]. Відтак науковець закликав українську владу та громадськість активно використовувати можливості історичної політики як основи формування та збереження національної ідентичності.

У 2018 р. почали світ колективна праця про російські інформаційні операції проти України[146]. Автори, на основі аналізу медіапростору, зібрали чимало російських фейків, спрямованих на підрив суб'єктності та територіальної цілісності нашої держави. У 2019 р. відомі українські історики проаналізували «українську

---

[140] Чікарькова М. Ю. Пропаганда ідей «Руского міра» в Україні як системна інформаційна війна у сфері культури. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2021. Вип. 21. С. 83–92.

[141] Комарчук О. Маніпулятивні технології російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини*. 2016. № 2. С. 60–66.

[142] Комарчук О. О. Маніпулятивні технології засобів масової комунікації в умовах гібрідної війни: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Миколаїв, 2019. С. 166–180.

[143] Примаченко Я. Історична політика РФ та її вплив на території південно-східної України та АР Крим в контексті «русского мира». *Регіональна історія України*. 2017. Вип. 11. С. 101–132.

[144] Удод О. Як історична пропаганда в РФ формує образ українця як цивілізаційного ворога? *ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками*. У 2-х кн. Кн. 2 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ: Інститут історії України, 2022. С. 1485–1487.

[145] Там само. С. 1487.

[146] Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014–2018 / під заг. ред.: Д. Ю. Золотухіна. Київ: Мега-прес груп, 2018. 382 с.

складову» російської історичної пропаганди[147]. Наступного року львівський дослідник Орест Семотюк опублікував монографію з малодослідженої проблематики: політичні карикатури Німеччини, США, України та Росії щодо російсько-української війни[148]. Костянтин Співак і Марія Саврук обґрунтували політику протидії поширенню російської пропаганди в Україні[149]. Відзначимо, що огляд історіографії щодо інформаційної складової національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни здійснили Ореста Карпенко, Олександра Свйонтик та Роман Терещенко[150].

Енергетичну безпеку України у зв'язку з російсько-українською війною вже у 2014 р. аналізували Валерій Щербина та Інна Щербина[151]. Автори вказували на активне використання Росією енергетичного тиску на Україну та країни Європи. Тоді ж О. Руда та Х. Цвайг наголошували на потребі диверсифікації постачання енергоресів до України в умовах воєнно-політичного протистояння з Москвою[152]. Наступного року Михайло Гончар у статті про енергетичні аспекти відносини України та Росії[153], наголосив, що остання будує свою енергетичну стратегію на основі геополітичних завдань. Дослідник показав, як наприкінці 2014 р. Україна використала залежність окупованого Криму від української енергомережі, щоб зупинити наступ російських військ на Донбасі та зламати шантаж Кремля щодо донбаського/російського вугілля[154]. Дослідник Микола Кордон акцентував на потребі унезалежнити українську атомну енергетику від російського ядерного палива та

[147] Ре-візія історії. Російська історична пропаганда та Україна / Ярослав Грицак, Кирило Галушко, Яна Примаченко, Генадій Єфіменко, Сергій Громенко, Іван Гоменюк, Оксана Ілюк, Олена Сороцинська, за ред. Володимира Єрмоленка; Громадська організація «Інтерньюз-Україна», Міжнародний фонд «Відродження». Київ: К.І.С., 2019. 98 с.

[148] Семотюк О. Російсько-українська війна у сучасній політичній карикатурі: медіатизація воєнних конфліктів сучасності: монографія. Дрогобич: Коло, 2021. 341 с.

[149] Співак К., Саврук М. Інформаційна політика протидії російської пропаганди в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини.* 2019. Вип. 46. С. 189–198.

[150] Карпенко О., Свйонтик О., Терещенко Р. Інформаційна складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: історіографічний огляд. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. Вип. 10 (28). С. 1027–1040.

[151] Щербина В. П., Щербина І. В. Геоенергетичні аспекти україно-російського конфлікту. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3. С. 31–36.

[152] Руда О. І., Цвайг Х. І. Енергетична безпека України в нових геоекономічних умовах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна.* 2014. Вип. 2. С. 101–114.

[153] Гончар М. Енергетичні аспекти відносин Україна – РФ в контексті російської агресії гібридного типу проти України. *Національна безпека і оборона*. 2015. Вип. 8–9. С. 88–91.

[154] Там само. С. 90.

вказував на потребу добудови третього і черв тертого енергоблоків на Хмельницькій АЕС[155]. У дисертації Юрія Мазурця (2016 р.) йшлося про масштабні енергетичні можливості України за умови ефективного протистояння російському тиску в умовах гібридної війни[156]. Доволі повний аналіз публікацій про енергетичну складову національної безпеки здійснили дрогобицькі дослідники Микола Галів, Михаїл Гранд та Олександра Свйонтик[157].

Низка вчених аналізували наслідки війни для екологічної безпеки[158]. Зокрема, В. Куценко та В. Анісімов у 2019 р. розглядали соціально-економічні питання екологічних і техногенних загроз, які виникли внаслідок окупації Росією частини українського Донбасу[159].

д) *студії про міжнародні виміри війни*. Вже у 2014 р. Володимир Горбулін та Сергій Кононенко опублікували розвідку про геополітичний ракурс російсько-української війни[160]. У більш розширеному форматі її було перевидано 2015 р.[161] Автори, зокрема, наголосили: «Україна спроможна відіграти важливу роль у глобальній системній трансформації та владно-силовій реструктуризації, постаючи форпостом і щитом євроатлантичного світу на східноєвропейських і євразійсько континентальних теренах»[162]. У праці багато уваги присвячено зовнішньо-політичним аспектам російсько-української війни, вказано на ціннісно-культурну деградацію російського суспільства і влади, накреслено прогнози розгортання подальших геопололітичних процесів.

---

[155] Кордон М. В. Енергетична безпека України як складова національної безпеки. *Інтермарум: історія, політика, культура.* 2018. Вип. 5. С. 332–340.

[156] Мазурець Ю. О. *Енергетичний вимір національних інтересів України у сучасних міжнародних відносинах*. Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 2016. 202 с.

[157] Галів М.Д., Гранд М.Р., Свйонтик О.О. Енергетична безпека України в умовах сучасної російсько-української війни: історіографія проблеми. *Освіта і наука як чинники післявоєнної відбудови: історичний досвід, уроки для України. Наукова монографія*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2025. С. 63–109.

[158] Авдошин І. В., Величко М. В., Гончарук Я. М. Міжнародно-правові аспекти екологічної безпеки крізь призму російської військової агресії проти України. *Збірник наукових праць Буковинського університету. Економічні науки*. 2017. Вип. 13. С. 159–167.

[159] Куценко В. І., Анісімов В. А. Соціально-економічні аспекти екологічних і природно-техногенних загроз із тимчасово окупованих територій України: шляхи мінімізації ризиків. *Економіка. Фінанси. Право*. 2019. № 9 (1). С. 6–10.

[160] Горбулін В. П., Кононенко С. В. Геополітика та російсько-українська війна: взаємовідносини без прикрас. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2014. 38 с.

[161] Горбулін В. П., Власюк О. С., Кононенко С. В. Україна і Росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна. Київ: НІСД, 2015. 132 с.

[162] Там само. С. 21.

Геополітичні наслідки російської агресії проти України спробували окреслити дослідники з Університету Альфреда Нобеля (2015), використавши поняття «українська криза»[163], котре, безумовно, належить до категоріального апарату російських політтехнологів. Подібне маркування використала і Леся Халецька[164]. Геополітичні розрахунки Росії у війні проти України (так званій «українській кризі») висвітлили Ірина Богінська[165] та Олександр Їжак[166]. Спробу поглянути на війну Росії проти України як чинники «трансатлантичного перезавантаження» здійснила Юлія Басняк[167]. Професор Ігор Тодоров здійснив спробу визначити геополітичний вимір війни[168], вказавши на роль України як щита Європи перед російським експансіонізмом. Тетяна Соломенна, некоректно використавши поняття «українська криза», вела мову про роль ОБСЄ у врегулюванні конфлікту[169].

Економіст Олександр Власюк та політолог Сергій Кононенко у своїй монографії про російську агресію проти України (2017) значну увагу приділили системі міжнародних відносин і питанням національної безпеки[170]. Валерій Грицюк та Олександр Лисенко характеризували міжнародно-правовий та геополітичний виміри війни, підкресливши прагнення Кремля подати війну на українських землях як громадянський конфлікт[171]. У 2019 р. побачила світ монографія науковців Харківського національного університету Повітряних Сил (В. Бочарніков, С. Свєшників, Р. Тимошенко), в якій автори різнобічно окреслили воєнно-політичну

[163] Геополітичні наслідки української кризи: монографія / О. В. Дашевська, Р. М. Ключник, Ю. Й. Семчук, Д. В. Прошин, І. А. Єремєєва, за заг. ред.: О. В. Дашевської. Дніпропетровськ: Університет імені Альфреда Нобеля, 2015. 192 с.
[164] Халецька Л. Геополітичний контекст української кризи в працях сучасних французьких дослідників. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2015. Том 3 (2). С. 205–211.
[165] Богінська І. *Геополітичні розрахунки Росії* в «*українській кризі*»: *острів Росія – континент Крим – держава Новоросія*. *Схід*. 2015. № 2. С. 20–25.
[166] Izhak O. The Threats and Challenges of a Multipolar World: A Ukraine Crisis Case Study. *Connections*, 2016. Issue 15(1). P. 32–44.
[167] Басняк Ю. А. Російська агресія проти України 2014 року як фактор трансатлантичного перезавантаження. *Історико-політичні проблеми сучасного світу.* 2015. Т. 31/32. С. 69–72.
[168] Тодоров І. Я. Сучасна україно-російська війна: витоки і геополітичний вимір. *Схід*. 2015. № 3. С. 74–77.
[169] Соломенна Т. ОБСЄ та врегулювання української кризи. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2016. № 3. С. 74–82.
[170] Власюк О., Кононенко С. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни: монографія. Київ: НІСД, 2017. 304 с.
[171] Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*. 2023. № 2 (569). С. 5–33.

ситуацію в Україні і світі напередодні та перші роки російсько-української війни[172]. Водночас вони провели аналіз військового конфлікту на теренах України, починаючи з 2014 р., та визначили сутність і системні риси боротьби. На думку авторів, ситуацію, яка склалася в Україні на початку 2014 р. слід класифікувати як конфлікт між США та Росією на території України. Мета конфлікту начебто полягала у мінімізації торгових стосунків Росії з Європейським Союзом, зменшення транзиту китайських товарів до Європи і навпаки[173].

У 2023 р. київські історики Степан Віднянський та Андрій Мартинов опублікували монографію «Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство»[174]. В одинадцяти розділах автори показують глобальний вплив російсько-української війни на міжнародне співтовариство. Серед основних змін дослідники вказали на консолідацію європейських держав і держав-членів НАТО, активізацію та розширення цього блоку, ускладнення відносин Російської Федерації з партнерами та впровадження до неї політичних і економічних санкцій. С. Віднянський та А. Мартинов на основі багатого джерельного матеріалу (передусім повідомлень медіа) показують політику Європейського Союзу, США, Канади, Китаю, окремих європейських держав (Великої Британії, Італії, Іберійських держав, Німеччини, Франції, Скандинавських країн), держав Кавказу, Балтії, Ізраїлю, Туреччини, далекосхідних країн щодо війни Росії проти України. Зазначена монографія отримала схвальні відгуки дослідників[175].

Необхідно відзначити й нещодавню колективну монографію, написану дослідниками Інституту українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України, присвячену підтримці України міжнародними організаціями в умовах російсько-

---

[172] Бочарніков В. П. Свєшніков С. В., Тимошенко Р. І. Системні воєнно-політичні риси сучасного конфлікту на території України. Харків: ХНУПС, 2019. 206 с.

[173] Там само. С. 184.

[174] Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.

[175] Бойчук А., Ніколаєв С. Сучасна російсько-українська війна у глобальному вимірі (рецензія на монографію: Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.). *Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України.* 2023. Вип. 4(50). С. 88–92; Prots O., Yakymenko I. To Victory – Together With the Civilized World (a peer review of the monograp: Vidniansky S., Martynov A. Russian-Ukrainian War and International Community: a monograph. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, 2023. 264 p.). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. 2023. Issue 29. P. 8–21.

української війни[176]. У передмові до видання професор Ігор Соляр цілком слушно вказав, що в українського суспільства були завищені очікування від діяльності міжнародних організацій в 2014–2023 рр.[177] Львівські дослідники Олег Піх і Оксана Руда різнобічно показали стратегічні цілі США щодо України в умовах російсько-української війни впродовж 2014–2022 рр.[178] Інтерпретації російсько-української війни в західних наукових і експертно-аналітичних працях дослідили фахівці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Куруса НАН України у 2020 р.[179]

е) *праці щодо політики пам'яті України в роки війни*. Передусім відзначимо дослідження Олександри Свйонтик та Романа Терещенка[180], Василя Ільницького, Миколи Галіва і Романа Царика[181]. У їхніх працях розкрито головні аспекти формування політики пам'яті в Україні щодо сучасної російсько-української війни, починаючи від 2014 р., охарактеризовано матеріально-культурну складову меморіалізації подвигу українських захисників і захисниць, висвітлено публічні, пізнавально-інформаційні та виховні заходи з ушанування пам'яті загиблих учасників і жертв війни, досліджено формування історично-меморіального наративу російсько-української війни: від усної історії до художньої літератури. Важливою складовою

[176] Підтримка України в умовах російсько-української війни: міжнародні організації: монографія / відп. ред. Ігор Соляр, упоряд.: Олег Муравський, Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. 2-ге вид., допов. і випр. Львів, 2025. 384 с.
[177] Там само. С. 5.
[178] Піх О., Руда О. Україна у зовнішньополітичній стратегії США: пріоритети та виклики за умов російсько-української війни (2014–2024). *Український історичний журнал*. 2024. № 6. С. 20–43.
[179] Інтерпретація російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях / за ред.: Володимира Кулика. Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 328 с.
[180] Свйонтик О., Терещенко Р. Діяльність Українського інституту національної пам'яті щодо збереження пам'яті про сучасну російсько-українську війну у 2014–2021 роках. *Новітня доба.* 2024. Вип. 12. С. 18–32; Терещенко Р. Характеристика нормативно-правового забезпечення політики пам'яті в Україні за період 2014–2022. *Вісь Європи – Axis Europae.* Вип. 8. С. 153–170.
[181] Ільницький В., Галів М., Царик Р. Формування засад політики пам'яті в Україні щодо сучасної російсько-української війни. Посібник. Дрогобич: Посвіт, 2025. 140 с.; Ільницький В., Царик Р. Матеріально-культурні аспекти увічнення пам'яті українських захисників і захисниць під час російсько-української війни (2014–2024). *Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки*. 2024. Вип. 2. С. 105–116.; Ільницький В., Царик Р. Пізнавально-інформаційні та виховні заходи щодо ушанування пам'яті учасників і жертв російсько-української війни (2014–2024). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 81 (2). С. 4–13.; Ільницький В., Царик Р. Формування історико-меморіального наративу сучасної російськоукраїнської війни. *Українські історичні студії*. 2025. Вип. 17(59). С. 213–224; Haliv M., Ohar A. Transformations of culture/memory policy in modern Ukraine. *Східноєвропейський історичний вісник – East European Historical Bulletin.* 2021. Вип. 19. С. 250–256.

напрацювань зазначених учених є розроблення рекомендацій щодо реалізації політики пам'яті про російсько-українську війну[182].

Підсумовуючи характеристику першої групи праць, підтримаємо думку П. Гай-Нижника: «Російсько-українська війна, за своїми лаштунками, виходить за рамки двостороннього конфлікту й виявляє у собі виразні ознаки загальної кризи світової системи безпеки, що призведе до ланцюга глобальних змін планетарного значення: зміняться не лише кордони та системи влади в Україні та Росії, закладено початок масштабної трансформації євразійського простору, розпочнеться якісний і територіальний перерозподіл ринків торгівлі та сировини, зазнають змін усталені правила політичного світогляду та взаємовідносин, принципи суспільно-політичної моралі реґенеруються, розпочнеться перегляд основ глобалістичної економіки та системи світової безпеки, світовий порядок базуватиметься на змінених правилах гри й розпочне набувати якісно нової конфігурації»[183].

Друга група досліджень – студії щодо українського медійного простору, медіадискурсу, його ключових особливостей у 2014–2022 рр. – також потребує додаткової класифікації. Вважаємо, що цей комплекс публікацій слід поділити на такі підгрупи:

а) *студії про роль медіа в умовах збройного конфлікту й гібридної війни загалом*. Теоретичні засади функціонування медіа та діяльності журналістів в умовах війн початку XXI ст. окреслив британський науковець Пірс Робінсон[184]. У 2015 р. Володимир Гурковський охарактеризував стан складових інформаційно-комунікаційної інфраструктури України, виявив причини недосконалості державного управління в галузі інформаційної безпеки, розкрив механізми маніпулятивного впливу, який чинять сучасні російські медіа[185]. Дослідник довів, що чимало російських друкованих медіа та інформаційних агенцій у 2014 р. передруковували

[182] Ільницький В., Галів М., Царик Р. Формування засад політики пам'яті в Україні щодо сучасної російсько-української війни. Посібник. Дрогобич: Посвіт, 2025. С. 66–91.
[183] Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики… С. 422.
[184] Robinson P. Media empowerment vs. strategies of control: Theorising news media and war in the 21st Century. *Zeitschrift Für Politik*, 2014. Issue 61(4). P. 461–479.
[185] Гурковський, В. І. Сучасні медіа та протидії російській пропаганді: державно-управлінський аспект. *Публічне урядування*. 2015. № 1. С. 70–84.

неперевірені новини та створювали неправдиві повідомлення (зокрема, про перехід українського фрегата «Гетьман Сагайдачний» на бік Росії). Навів приклади постановки фейкових новин російськими медіа, розповівши про жінку, яка по черзі зіграла роль солдатської матері, харків'янки, одеситки, а потім утікачки від «бандерівців-наркоманів»[186]. Дослідник наголошував, що на великі обсяги недостовірної/рейкової інформації поширюються в соціальних мережах. Йдеться про неперевірені «фотофакти», «відео очевидців», «коментарі учасників» тощо. Загалом через соціальні мережі поширюються ті ж міфи й стереотипи, які продукує російська пропаганда, культивується емоційний стан тривоги, постійної готовності до захисної агресії[187]. В. Гурковський вказав на безпрецедентність впливу російських медіа в Україні напередодні та перші місця війни, а також назвав конкретні медіа (передусім телеканали), які напряму поширюють російську пропаганду[188].

Дослідник Мар'ян Жиратюк у 2015 р. наголошував на тому, що гібридна війна є, зокрема, війною за міфи, в якій українська держава, на жаль, зазнає поразок, оскільки впродовж своєї новітньої історії не спромоглася вибудувати адекватну політику у сфері освіти та медіа[189]. Тому Москві вдалося нав'язати громадянам України конфліктогенні наративи про непоборні національні і культурні відмінності між українцями на заході і південному сході нашої країни, що сприяло державному розколу[190]. Відтак пропонував інтенсифікувати культурну та медійну політику України. У 2016 р. дослідники Анатолій Головка та Олександ Токарський опублікували статтю про роль медіа в сучасній інформаційній війні[191], також вказуючи на перетворення медійного простору в поле бою міфів, ідей, наративів.

У 2018 р. побачила світ монографія Вероніки Чекалюк «Українська журналістика в умовах гібридної війни»[192], в якій авторка підкреслю вагому роль

---

[186] Там само. С. 76.
[187] Там само. С. 78.
[188] Там само. С. 81.
[189] Жиратюк М. «Гарячі точки» у ЗМІ та засобах масової інформації, пропаганди і маніпуляції. Особливості російсько-української війни 2014 р. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2015. Вип. 40. С. 208–214.
[190] Там само. С. 211; Житарюк М. Оцінка й переосмислення роботи журналістів в умовах війни за незалежність України. *Український інформаційний простір. 2023.* № 1(11). С. 55–71.
[191] Головка А. А., Токарський О. О. Роль ЗМІ в сучасній інформаційній війні. *Молодий вчений*. 2016. № 6. С. 309–311.
[192] Чекалюк В. В. Українська журналістика в умовах гібридної війни: монографія. Київ: Паливода А. В., 2018. 308 с.

медіа в державотворенні, збереженні цілісності держави і громадського суспільства, піднесення патріотичних почуттів. Зважаючи на чисельні виклики, які стоять перед українськими медіа у зв'язку з поширенням російської пропаганди, авторка акцентує на потребі активізації позиції українських і проукраїнських медіа задля ефективного реагування на інформаційні атаки ворога. Загалом дослідниця послідовно відстоює думку про потребу тісної взаємодії сучасної Української держави з українським і закордонним медійним світом задля протидії гібридно-інформаційним загрозам.

б) *дослідження про російсько-українську війну в дискурсі західних медіа*. Чимало уваги українські вчені присвятили розкриттю трактувань та інтерпретацій воєнних подій в Україні 2014–2022 рр. у медійному дискурсі інших країн. Передусім слід відзначити дисертацію та монографію Юрія Офіцинського (2018 р.), в яких показано висвітлення газетою «The New York Times» різних аспектів російсько-української війни впродовж 2014–2017 рр.[193]

У 2017 р. історикиня Ірина Краснодемська розкрила основну проблематику про російсько-українську віну у дискурсі західних мас-медіа[194]. Дослідниця проаналізувала головну суспільно-політичну німецьку, американську, британську, нідерландську, французьку пресу, в якій йшлося не лише про воєнні аспекти (окупація Криму, війна на Донбасі), але й про політичні питання на кшталт вступу України до Європейського Союзу. Значну увагу присвятила питанню збиття малазійського авіалайнера над контрольованою бойовиками територією Донецької області у липні 2014 р.[195] На основі інформації про російсько-українську війну у мас-медіа США та Європи І. Краснодемська зробила висновки про закінчення чергового циклу протистояння між Заходом і Російською Федерацією за вплив на Україну[196].

Цікавим дослідженням поділилася Євгенія Кузнєцова (2015 р.), проаналізувавши масштаби порівняння Путіна і Гітлера у західних медіа[197]. Науковці Віталій Тельвак,

---

[193] Офіцинський Ю. Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013–2017 років). Ужгород: РІК-У, 2018. 312 с.
[194] Краснодемська І. Російсько-українська війна в дискурсі західних мас-медіа (2014–2016). *Українознавство*. 2017. № 3. С. 57–73; № 4. С. 67–93.
[195] Там само. № 4. С. 74–75.
[196] Там само. С. 87.
[197] Кузнєцова, Є. Порівняння Путіна з Гітлером у західних ЗМІ. *Українська правда*. 28.01.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2015/01/28/7056573/

Василь Ільницький, Юлія Талалай окреслили висвітлення російсько-української війни у британських та польських видання, щоправда зосереджуючи увагу переважно на подіях повномасштабної вторгнення[198]. Андрій Харук та Л. Скорич проаналізували дискурс італійської періодики про російсько-українську війну[199]. В'ячеслав Онищак окреслив це питання на основі матеріалів німецької газети «Die Zeit»[200]. Віталій Тельвак і Віталій Масненко у 2021 р. розкрили погляди кореспондентів «BBC News» на «українську кризу»[201].

в) *праці аксіологічно-світоглядного та методологічного характеру про медійні технології щодо висвітлення російсько-української війни*. Зокрема, у березні 2014 р. Борис Бахтєєв, проаналізувавши «путінську пропаганду» чітко вказав на її дезінформаційний, псевдонауковий характер[202]. У 2015 р. львівський дослідник Мирослав Максимович окреслив медійні аспекти путінської аудіовізуальної пропаганди[203]. Він наголосив, що правда завжди стає першою жертвою збройного конфлікту, оскільки протиборчі сторони подають односторонню інформацію. Водночас працюють пропагандивні центри, які дозують інформацію для широкого загалу, або ж подають псевдоправду. Він доводив, що методи нацистської і радянської пропаганди успішно використовуються Росією не лише на пострадянському просторі, але загалом у світі в добу інформаційної революції. Відтак поставив знак рівності між гітлерівською (гебельсівською) і путінською пропагандою[204]. На численних прикладах дослідник показав механізми, як російські пропагандисти використовують

---

[198] Ільницький В., Тельвак В., Талалай Ю. Сучасна російсько-українська війна на шпальтах «The British Army Review» (2022–2024). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 130–146; Ilnytskyi V., Telvak V. Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*. 2024. Vyp. 31. Pp. 218–237. Telvak V., Ilnytskyi V. A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoevropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*. 2023. Vyp. 27. P. 249–258.

[199] Харук А.І., Скорич Л.В. Військова періодика Італії про російську агресію проти України. *Військово-науковий вісник*. 2023. № 39. С. 90–101.

[200] Онищак В. Російсько-українська війна 2014–2022 рр. на сторінках газети Die Zeit: історіографічні аспекти. *Вісь Європи – Axis Europae.* 2025. Вип. 8. С. 143–152.

[201] Тельвак В. В., Масненко В. В. Ukraine crisis: російсько-українська війна очима кореспондентів «BBC News». *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2021. № 2. С. 136–144.

[202] Бахтєєв Б. Путінська пропаганда: колискова для ідіотів [Електронний ресурс]. 2014. URL: http://www.telekritika.ua/kontent/2014-03-08/91262

[203] Максимович М. Медійні аспекти «путінської» аудіовізуальної пропаганди. *Теле- та радіожурналістика*. 2015. Вип. 14. С. 195–202.

[204] Там само. С. 196–197.

в царині аудіовізуальних медіа: створення ефекту присутності; підміна об'єктів; фото- та кіномонтаж та ін.

У цьому контексті слід згадати статтю Василя Лизанчука (2019)[205], котрий побачив у російських наративах і пропаганді сповідування Кремлем постмодерної парадигми, згідно з якою немає єдиної правди-істини, натомість всі «правди» є рівнозначними, рівноправними і прийнятними. Саме такий підхід Росія намагається нав'язати Україна, Європі та США, зокрема й через мас-медіа[206]. Спираючись на дослідження науковців, В. Лизачнук визнав можливість для будь-якого журналіста опинитися на позиції «своєї правди», «чужої правди» і навіть «ворожої правди». Журналіст, таким чином, може подавати опис дійсності на засадах достовірності, а може «підігнати» дійсність під певну ідеологічну концепцію, яка йому здається правдою[207]. На його думку, кремлівський диктатор В. Путін використовує маніпулятивний метод «40 на 60», згідно з яким 50–60% інформації будується на правді, а решта складає суцільну дезінформацію, брехню[208]. Дослідник також наголошував на тому, що російська пост правда поширюється в Україні не лише зовні, але й через українські корумповані, олігархічні медіа, передусім чере телепередачі на каналах «Інтер», «NewsOne», «112», «Україна», «ZIK», «1+1» тощо. Він, по-суті, акцентував на етичній функцій журналістики, закликавши працівників медіа «сприяти формуванню доброчесних людей, які би на українській землі, і не тільки, сіяли добрі зерна національної гідності і людського взаєморозуміння»[209].

У подібному ключі написана стаття Оксани Білоус (2019 р.), яка акцентує увагу на проблемі співвідношення свободи слова і стандартів журналістської творчості в умовах війни Росії проти України[210]. Науковиця наголошує на взаємозалежності свободи слова і відповідальності за представлену усно, письмово та телевізійно інформацію. Відтак стверджує, що українська журналістика існує в умовах

---

[205] Лизанчук В. Журналістська правда і постправда в контексті гібридної війни Російської Федерації проти України. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2019. Вип. 45. С. 323–334.
[206] Там само. С. 325.
[207] Там само. С. 326.
[208] Там само. С. 326–327.
[209] Там само. С. 330.
[210] Білоус О. Свобода слова і стандарти журналістської творчості у зв'язку з гібридною війною Росії проти України. *Український інформаційний простір*. 2019. № 2. С. 74–88.

викривлених уявлень про свободу слова і стандарти професії. Останнє проявлється у тому, що багато журналістів не заявляють власної позиції, вважаючи непотрібними особисті оцінки та інтерпретації[211]. Вона чітко називала телеканали «NewsOne», «112», «ZIK», «Наш», «Інтер», «Україна» російською п'ятою колоною, котра сприяє реалізації російського імперського проєкту. Покликаючись на професора В. Лизанчука, авторка вказує на потребу дотримання високих стандартів журналістики, серед яких оперативність, правдивість, точність, достовірність, об'єктивність, повнота викладу інформації, відокремлення фактів від коментарів та оцінок, неупередженість, чесність, справедливість, яскравість мовностилістичних засобів[212]. Надалі О. Білоус підкреслила використання В. Путіним і апологетами його режиму постправди – майстерно сконструйованої брехні. Протистояти пост правді може лише журналіст з високими моральними і професійними якостями, який чітко називає речі своїми іменами. «Свобода слова, стандарти журналістської професії – це активна громадянська позиція, це – правда, це – професіоналізм, які журналіст реалізує на засадах україноцентризму»[213], – наголосила дослідниця.

Схожої позиції дотримується і Василь Глаголюк, аналізуючи питання свободи слова і журналістських стандартів[214]. Він відкрито веде мову про журналістів-заробітчан, які під час російсько-української війни перетворилися на «знахабнілих рупорів Кремля». Викриття таких журналістів веде до обвинувачень до порушень їх свободи слова. Тож ці проросійські медійники під претекстом «вільної журналістики» і «захисту прав людини» ведуть підривну пропаганду проти української держави[215]. Дослідник погоджується з думкою Ігора Лосєва, який закликав до законодавчого захисту України від російської агентури в медіапросторі, вважаючи злочином надання ефіру і шпальт газет тим, хто паплюжить українську культуру і цінності та пропагує ворожу ідеологію «руського міра»[216].

---

[211] Там само. С. 80.
[212] Там само. С. 83.
[213] Там само. С. 86.
[214] Глаголюк В. П. Морально-громадянська позиція журналіста в умовах війни Російської Федерації проти України. *Теле- та радіожурналістика*. 2019. Вип. 18. С. 138–146.
[215] Там само. С. 143.
[216] Там само. С. 143–144.

Методику російського медійного впливу аналізувала й Галина Будівська (2015 р.), окресливши медійне представлення концепту «Новоросія»[217]. Критичний аналіз дискурсивних стратегій та маніпулятивних технік, які використовується у медіапросторі для зображення російсько-української війни, здійснили Ольга Білик та Валерій Ганзін[218]. Історикиня Олена Стяжкіна охарактеризувала впровадження, зокрема і через медіа, дискурсу окупації як механізму осмислення російської агресії проти України[219]. Циркулювання поняття «російсько-українська війна» в українському політичному дискурсі (зокрема і його медійного різновиду) проаналізувала Антоніна Березовенко[220]. Цікавою і нетиповою виявилася стаття Мирослава Борисенка про формування образу українського військовослужбовця у вітчизняному медійному просторі[221].

Необхідно відзначити й статтю американського дослідника Кеннета Бойта (2017 р.), який провів якісне кейс-дослідження про соціальні мережі як інструмент пропаганди під час конфлікту «навколо України» (за висловом автора)[222]. Він розглянув соціальні мережі як потужну інфраструктуру, котрі державні і недержавні актори використовують для ведення пропаганди і пливу на громадську думку. Детально описав конкретні методи, які використовуються для маніпуляцій інформацією, зокрема: створення рейкових акантів і ботів; використання блогерів і «тролів» для поширення наративів; маніпуляція риторикою через вибір ключових тем й наративів для формування потрібного сприйняття. Серед провідних наративів, що просувалися в соцмережах, К. Бойт виокремив: представлення війни в Україні як змови заходу проти Росії; акцентування «нацистської загрози» і проведення

---

[217] Будівська Г. Медійне представлення концепту «Новоросія». Аналіз медіаматеріалів про об'єднання «ДНР» та «ЛНР» у «конфедерацію Новоросія». *Наукові записки Українського католицького університету. Серія: Журналістика. Медіакомунікації*. 2015. Ч. 6. Вип. 1. С. 119–125.

[218] Білик О., Ганзін В. Медіадискурс та його вплив на зображення російсько-української війни: критичний аналіз дискурсивних стратегій і маніпулятивних технік. *Folium*. 2023. Спецвипуск. С. 33–39.

[219] Стяжкіна О. Дискурс окупації як механізм осмислення російської агресії проти України. *Нові сторінки історії Донбасу*. 2016. Кн. 25. С. 71–99.

[220] Березовенко А. Російсько-українська війна в українському політичному дискурсі. *Політичні дослідження*. 2021. № 2. С. 97–110.

[221] Борисенко М. В. Формування образу українського військовослужбовця в контексті україно-російського збройного конфлікту. Від віктимності до героїзації. *Гілея*. 2020. Вип. 159. № 11–12. Ч. 1. С. 7–14.

[222] Boyte K. An Analysis of the Social-Media Technology, Tactics, and Narratives Used to Control Perception in the Propaganda War Over Ukraine. *Journal of Information Warfare*, 2017. N 16(1). P. 88–111.

«етнічних чисток»; легітимізація анексії Криму (поширення думки про народне волевиявлення під час кримського референдуму) і виправдання дій російської сторони тощо.

У схожому ключі працюють українські науковці Микола Махортик та Марина Сидорова. 2017 року вони опублікували статтю «Соціальні мережі та візуальне оформлення конфлікту на сході України»[223], яка спирається на концепцію фреймінгу, згідно з якою медіа не просто передають інформацію, а структурують її таким чином, що аудиторія сприймає події під певним ракурсом. Автори проаналізували візуальний контент у соцмережах, порівняли візуальні наративи різних сторін, вивчали домінантні образи. Відтак учені виділили декілька головних способів зображення російсько-української війни в медіа: фрейм жертви (цивільні, постраждалі діти, руйнування); фрейм героїзму (військові – захисники і захисниці); фрейм агресора (представлення протиборчої сторони як винуватця насильства); фрейм гуманітарної катастрофи (акцент на кризових моментах). М. Махортик та М. Сидорова дійшли висновку, що візуальні образи відіграють ключову роль у формуванні уявлень про конфлікт, а соціальні мережі посилюють емоційність та політичну поляризацію.

Канадська дослідниця українського походження Марта Дичок у 2015 р. опублікувала студію про співвідношення історії та історичної пам’яті та їхній вплив на медіа та на суспільство через медіа. У центрі її уваги, безумовно, був український контекст переосмислення новітніх історичних подій (зокрема й після 2014 року) і поширення в інформаційному просторі оновлених інтерпретацій. Звісно, значну частину її праці займає пояснення відмінностей між історією та академічної дисципліною та пам’яттю як суспільним конструктом, що формується під впливом політичних реалій, культури і медіадискурсу. Пам’ять, згідно з висновком професорки, не є нейтральною і часто використовується для інструменталізації політичного впливу. Виняткову роль у цьому відіграють медіа, які можу популяризувати академічні дослідження, спрощувати або спотворювати історичні факти, створювати емоційні наративи, які впливають на формування ідентичності.

[223] Makhortykh M., Sydorova M. Social media and visual framing of the conflict in Eastern Ukraine. *Media, War & Conflict*. 2017. Issue 10 (3). P. 359–381.

Відзначимо, що М. Дичок у Західному університеті Онтаріо викладає курс «Російська війна проти України», на який у 2023 р. записалося 475 студентів, а вже наступного року – 1200[224].

До третьої групи належать дослідження гуманітарного простору життя українського суспільства в умовах гібридної війни Росії проти України (2014–2022). Відповідно до змістових, тематично-проблемних аспектів, цю групу праць можна поділити на такі підгрупи:

а) *студії про гуманітарні аспекти життя українських громадян на тимчасово окупованих територіях*. Значну групу праць у цій підгрупі складають публікації про правові аспекти суспільного життя на окупованих теренах Криму, Донецької та Луганської областей. Передусім слід згадати монографію Галини Луцької про охорону і захист цивільних прав громадян у зв'язку з тимчасовою окупацією частини української території[225]. Авторка розглянула теоретико-правові аспекти захисту цивільних прав громадян України на ТОТ, окреслила механізми законодавчого регулювання цивільно-правових відносин, навела особливості реалізації громадянами України цивільних прав на окупованій території у нотаріальному процесі та цивільному судочинстві, проаналізувала правові труднощі, з якими стикаються громадяни України, що залишаються на ТОТ або стали внутрішньо-переміщеними особами. Серед висловлених нею пропозицій щодо підвищення ефективності захисту прав: використання дистанційних (онлайн) нотаріальних процедур і системи штучного інтелекту у цивільному процесі.

Правові механізми забезпечення соціального захисту громадян в умовах збройного конфлікту в Україні охарактеризував Дмитро Чижов в окремій монографії[226], написаній на основі дисертаційного дослідження. Науковець проаналізував правові засади соціального захисту людини, визначив особливості функціонування державних механізмів соціального захисту у період російсько-

[224] Як канадська професорка Марта Дичок деколонізує всесвітню історію. *Громадське радіо*. 24.08.2024. URL: https://hromadske.radio/podcasts/toy-samyi-ranok/yak-kanadska-profesorka-marta-dychok-dekolonizuie-vsesvitniu-istoriiu

[225] Луцька Г. В. Охорона та захист цивільних прав громадян у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території України: монографія. Київ: Людмила, 2020. 203 с.

[226] Чижов Д. А. Правовий механізм забезпечення соціального захисту людини в умовах збройного конфлікту в Україні: монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 185 с.

української війни (після 2014 р.), розкрив проблеми реалізації соціальних гарантів для осіб, які постраждали від війни.

Закони й підзаконні нормативно-правові акти України, спрямовані на юридичне забезпечення прав громадян на ТОТ ще у 2015 р. окреслив З. Книш[227]. Порушення прав людини під час війни на сході України зафіксували і проаналізували Олександр Одегов та Наталія Гриценко[228]. У цьому напрямі особливо активно працює Олександр Іляшко. У 2018 р. він опублікував дослідження, присвячені проблемам реалізації та захисту економічних, соціальних і культурних прав людини на ТОТ[229], а також вів мову про порушення громадянських і політичних прав та свобод на окупованих теренах Донбасу[230]. Зокрема, дослідник вказав на порушення прав на свободу слова і висловлювань, участі у виборах, свободи пересування, права на справедливий суд і захист від дискримінації. Автор зіслався на українське законодавство (передусім на Конституцію України, закон про правовий режим на ТОТ), міжнародні правові документи, відтак наголошував на потребі використанні міжнародних правових норм для притягнення до відповідальності держави-окупанта.

б) *дослідження про соціальні проблеми ветеранів російсько-української війни – учасників АТО і ООС*. Однією з перших цю проблему порушила Л. Березделька[231], яка окреслила не лише статистичні показники стану здоров'я учасників АТО, але на основі соціологічних досліджень показано стан працевлаштування наших захисників і захисниць. Соціальний захист військових в умовах АТО проаналізував Святослав

---

[227] Книш В. В. Закони та підзаконні нормативно-правові акти України у юридичному забезпеченні захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина на окупованих територіях України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* 2015. № 12. С. 62–69.

[228] Одегов О., Гриценко Н. Злочини без покарання: порушення прав людини під час збройного конфлікту на сході України: звіт; за заг. ред.: В. Щербаченка; Громадська організація «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Київ, 2018. 64 с.

[229] Іляшко О. О. Проблеми реалізації та захисту економічних, соціальних і культурних прав людини на тимчасово окупованих територіях. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29. № 5. С. 29–34.

[230] Іляшко О. О. Порушення громадянських і політичних прав та свобод людини на тимчасово окупованих територіях України та способи їх захисту. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2018. Т. 29. № 4. С. 19–27.

[231] Березделька Л. В. Соціальні проблеми учасників АТО в українському суспільстві. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2016. Вип. 10. С. 138–149.

Ветлинський[232]. Це ж питання стало об'єктом дослідження Мілени Кравченко[233]. Дослідниця слушно підкреслила, що недостатній рівень соціального захисту негативно впливає на якісний склад військових сил і мотивацію служби. Серед основних проблем вона виділила такі: потреба створення єдиного реєстру учасників АТО для забезпечення їм та їхніх сім'ям необхідних гарантій; запровадження ефективної моделі грошового забезпечення військовослужбовців; налагодження механізмів житлового забезпечення бійців і їхніх родин; підвищення ефективності пільг та компенсацій часникам АТО; створення систем психологічної та фізичної реабілітації, санаторно-курортного лікування[234]. У статті Парасковії Дворянин з'ясовано рецепцію українських медіа щодо соціогуманітарних проблем ветеранів війни (2014–2022 рр.)[235].

в) *наукові публікації щодо реінтеграції та адаптації внутрішньо-переміщених осіб*. Передусім відзначимо колективну монографію науковців Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, присвячену соціокультурної інтеграції переселенців з Донбасу і Криму[236]. Значна частина цієї праці присвячена сюжетам історії Криму та Донбасу та їх осмисленню в галицькому середовищі. Однак відзначимо розділи про державні програми і стратегії щодо розв'язання проблем ВПО, діяльність міжнародних організацій щодо допомоги зазначені категорії осіб (автор – Олег Піх); громадський дискурс соціокультурної адаптації ВПО (автор – Любоми Хахула); моніторинг соціокультурних аспірацій переміщених осіб в умовах євроінтеграційної стратегії України (автори – Уляна Садова та Володимир Бідак).

---

[232] Ветлинський С. О. Соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції. *Ефективність державного управління.* 2016. Вип. 4. С. 198–205.

[233] Кравченко М. В. Основні проблеми соціального захисту учасників АТО. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 11/12. С. 36–43.

[234] Там само. С. 37–40.

[235] Дворянин П. Соціогуманітарні проблеми ветеранів російсько-української війни в масмедійному просторі України (2014–2022). *Новітня доба* / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2024. Вип. 12. С. 33–58.

[236] Між війною і соборністю. Соціокультурна інтеграція та адаптація переселенців з Донбасу та Криму. Західноукраїнський вектор: монографія / відп. ред.: Микола Литвин; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2017. 452 с.

Соціальний захист ВПО розглянутий у монографії Ірини Басової[237], колективній праці вчених з Луганського національного аграрного університету[238], а також низці наукових статей[239]. Соціальні аспекти державної політики щодо ВПО окреслено у статтях Анни Дяченко[240] та Олександри Капінус[241], Євгенії Широкової[242]. Демографічно-міграційні аспекти внутрішнього переміщенні осіб через війну на сході України висвітлила Елла Лібанова[243], Ольга Новікова та Оксана Панькова[244]. Питання захисту прав ВПО розглянули Зоя Кузнєцова[245], Арнольд Купін[246], науковці Ужгородського національного університету[247] та інші[248]. Фахівці Інституту економіки та прогнозування НАН України у 2016 р. підготували доповідь про ефективну суспільну адаптацію вимушених переселенців у приймаючих громадах[249]. Цій же ж проблемі присвячена стаття Віктора Поліщука[250]. Низка вчених аналізували житлові проблеми переселенців в Україні[251]. Руслан Бичай розглядав фактор ВПО як наслідок і елемент гібридної війни з боку Росії[252]. Учені-психологи розкрили особливості соціально-

---

[237] Басова І. С. Внутрішньо-переміщена особа як суб'єкт права соціального захисту. Київ: Ніка-Центр, 2020. 288 с.

[238] Соціальна робота з вимушеними переселенцями в сучасній Україні: монографія / О. В. Борисова, О. М. Знаткова, О. О. Кульга, В. В. Нікітіна ; Луганський національний аграрний університет. Київ: Кондор, 2019. 468 с.

[239] Мельник І. П. Внутрішньо переміщені особи як об'єкт соціальної роботи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2017. Вип. 23. С. 176–182.

[240] Дяченко А. Соціальні аспекти державної політики реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 3. С. 84–89.

[241] Капінус О. Я. Особливості державного регулювання міграційних процесів в умовах збройного конфлікту на сході України. *Теорія та практика державного управління*. 2016. Вип. 2. С. 119–124.

[242] Широкова Є. О. Вимушені переселенці в сучасній Україні: політичні та соціальні аспекти проблеми. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2016. Вип. 69/70. С. 190–197.

[243] Лібанова Е. Вимушені переселенці: вчора, сьогодні, завтра. *Український географічний журнал*. 2014. № 3. С. 13–18.

[244] Новікова О. Ф., Панькова О. В. Вимушена міграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО) України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. *Проблеми економіки*. 2018. № 3. С. 217–225.

[245] Кузнєцова З. В. Забезпечення реалізації основних прав вимушених переселенців. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2014. Т. 1. Вип. 1. С. 141–146.

[246] Купін А. П. Правове забезпечення прав і свобод вимушених переселенців в Україні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 4. С. 79–83.

[247] Захист прав внутрішньо переміщених осіб: монографія / за заг. ред.: О. Я. Рогача, М. В. Савчина, М. В. Менджул; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород: РІК-У, 2018. 268 с.

[248] Мандзій С. В. Поняття «внутрішньо переміщена особа»: дискусійні питання визначення у законодавстві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 3. С. 87–98.

[249] Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції: наукова доповідь / за ред.: О. М. Балакірєвої ; Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2016. 139 с.

[250] Поліщук В. В. Процес адаптації вимушено переселених дітей шкільного віку з зони АТО. *Теоретичні і прикладні проблеми психології.* 2015. № 2. С. 53–59.

[251] Авдєєва М. С., Капліна А. Б. Особливості формування житла для вимушених переселенців зони АТО. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2015. Вип. 38. С. 187–194.

[252] Бичай Р. Поняття внутрішньо переміщені особи як елемент гібридної війни. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2019. Вип. 13. С. 7–14.

психологічної адаптації ВПО до нового соціального середовища[253]. Соціологи вказали на проблеми та перспективи досліджень різних аспектів життя ВПО[254]. Олександр Корнієвський розглянув діяльність громадських організацій, спрямовану на допомогу зазначеній категорії громадян України[255]. Допомогу з боку міжнародних організацій для українських ВПО розкрили Галина Луцишин та Ярина Завада[256].

г) *дослідження волонтерського руху в Україні під час російсько-українського збройного конфлікту*. Загальну характеристику волонтерського руху в Україні за час війни знаходимо у працях Ольги Баковецької[257], Дмитро Горєлова та Олександра Корнієвського[258], Вікторії Вашковича[259], Олени Ванюшиної[260], С. Гринькова[261], Наталії Єсіної[262], М. Козачук[263], Тетяни Мадриги[264], Наталії Мазур та Яни Целюх[265],

---

[253] Волошин С. М. Особливості змісту соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія.* 2019. Вип. 9. С. 73–76; Гуменюк Л. Й., Бреус А. О. Соціально-психологічна адаптація вимушених переселенців в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2017. Вип. 2. С. 108–122; Іщук О. В., Лукасевич О. А. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованих територій України. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 1. С. 53–59; Леонова І. М. Теоретичний аналіз проблеми соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців в Україні. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4. С. 94–100; Марценковський Д. І. Віковий поліморфізм посттравматичних стресових розладів та депресій у дітей внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій. *Архів психіатрії*. 2018. Т. 24. № 1. С. 15–20; Сіпко Л. О. Огляд соціально-психологічних проблем вимушених переселенців в сучасній Україні. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2015. № 3. С. 376–384.

[254] Коваліско Н. В., Бубняк С. М. Внутрішньо переміщені особи в Україні: моніторинг результатів соціологічних досліджень 2014–2015 рр. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки.* 2016. Т. 21. Вип. 1. С. 38–46.

[255] Корнієвський О. А. Діяльність громадських об'єднань України з вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки.* 2019. Т. 30 (69). № 2. С. 23–29.

[256] Луцишин Г., Завада Я. Особливості діяльності міжнародних організацій щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 37. С. 170–177.

[257] Баковецька О. О. Волонтерський рух в Україні на сучасному етапі розвитку. *Літопис Волині*. 2020. Чис. 23. С. 36–41.

[258] Горєлов Д. М., Корнієвський О. А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2015. 36 с.

[259] Вашкович В. В., Манзюк В. В., Рошканюк В. М. Волонтерська діяльність у змісті соціальної функції держави: монографія. Ужгород: Гельветика, 2019. 199 с.

[260] Ванюшина О. Ф. Волонтерський рух в Україні: еволюція, сучасний стан та статус. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. Вип. 1. С. 275–281.

[261] Гриньков С. О. Сучасні тенденції волонтерського руху в Україні. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 10. С. 14–16.

[262] Єсіна Н. О. Поняття та сутність волонтерської діяльності в Україні. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2017. Т. 1. № 13. С. 73–80.

[263] Козачук М. Б. Волонтерський рух в Україні в період кризового стану: соціологічний вимір. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Соціологія*. 2015. Т. 258. Вип. 246. С. 92–96.

[264] Мадрига Т. Б. Волонтерський рух в Україні в умовах зовнішньої агресії. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2018. № 6. С. 96–106.

[265] Мазур Н. О., Целюх Я. О. Тенденції та мотиви розвитку волонтерства в Україні. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2020. Т. 4. № 92. С. 177–185.

Лариса Онищенко[266], Ірини Чайки[267], Адміністративно-правові засади волонтерського руху в Україні висвітлено у колективних студіях[268], дисертаціях Інни Мазій[269], Олександра Томчука[270], статтях Максима Ольховського[271], Оксани Паславської[272], В'ячеслава Шамрая[273], Олександри Яновської[274] тощо.

Роль волонтерів у підтримці українських захисників та захисниць в умовах АТО/ООС висвітлювали Марія Голик[275], Тарас Горбачевський[276], Лілія Жужа[277], Людмила Кожухаренко[278], Валерій Новородовський[279], Тетяна Перегінчук[280], Олена Саган[281], Іван Сталкер[282], Юлія Стасюк[283], Олександр Томчук[284], Т. Юрова[285] та ін.

---

[266] Онищенко Л. А. Стан волонтерського руху в Україні та перспективи його розвитку. *Габітус*. 2016. Вип. 2. С. 96–99.
[267] Чайка І. Ю. Волонтерство: сутність феноменів та особливості його функціонування в сучасній Україні. *Грані*. 2017. Т. 20. № 7. С. 72–79.
[268] Волонтерські організації в Україні: адміністративно-правовий статус та організація діяльності / С. В. Пєтков, О. М. Мельник, Є. Ю. Соболь, М. А. Ольховський, В. М. Кондратенко. Київ: АртЕк, 2018. 161 с.; Адміністративно-правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні: монографія / В. С. Сірко, О. М. Коропатов, В. Ю. Томіна. Одеса: Букаєв В. В., 2019. 199 с.
[269] Мазій І. В. Державне регулювання розвитку волонтерської діяльності в Україні щодо посилення обороноздатності держави: дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.05; Хмельницький університет управління та права. Хмельницький, 2019. 251 арк.
[270] Томчук О. Волонтерський рух допомоги Збройним Силам України під час проведення антитерористичної операції (квітень 2014 – квітень 2018 рр.). Дис. … доктора філософії (032 – історія та археологія). Львів, 2021.
[271] Ольховський М. А. Основні напрями діяльності волонтерських організацій в Україні. *Юридична наука*. 2016. № 2. С. 7–15.
[272] Паславська О. Становлення та розвиток волонтерського руху в Україні: історико-правове дослідження. *Актуальні проблеми правознавства.* 2016. Вип. 4(8). С. 22–28.
[273] Шамрай В. О., Ольховський М. А. Сучасний стан офіційного визнання волонтерської діяльності в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 4. С. 139–145.
[274] Яновська О. В. Інституалізація волонтерського руху в Україні: безпековий вимір. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія*. 2017. № 1/2 (33/34). С. 80–84.
[275] Голик М. М. Волонтерський рух в системі морально-психологічного забезпечення сучасного українського війська. *Гілея*. 2016. Вип. 107. С. 116–120.
[276] Горбачевський Т. С. Мережа волонтерських організацій допомоги АТО (2014–2017 роки). *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Гуманітарні науки*. 2019. Вип. 16. С. 124–131.
[277] Жужа Л. О. Волонтерство АТО як політичний інституту: сутність та вплив на громадське суспільство України. *Сучасне суспільство*. 2015. Вип. 1 (1). С. 38–49.
[278] Кожухаренко Л. В. Роль волонтерського руху в реформуванні української армії. *Гілея*. 2018. Вип. 136. С. 109–114.
[279] Новородовський В. В., Новородовська Н. О. Феномен добровольчого і волонтерського руху в Україні в умовах російської агресії. *Трансформаційні процеси у постадянських країнах: 30 років поступу до демократії: монографія* / кер. авт. кол.: Б. Л. Дем'яненко. Переяслав: Домбровська Я.М., 2021. С. 183–207.
[280] Перегінчук Т. М. Волонтерська діяльність і підтримка бійців АТО (2014–2017 рр.) засобами мистецтва та мережі Інтернету як складова української військової культури. *Історія науки і біографістика*. 2017. № 3. 1–22; Перегінчук Т. М. Волонтерська допомога та харчування військових (2014–2017 рр.). *Вісник аграрної історії*. 2019. Вип. 29–30. С. 202–210.
[281] Саган О. Волонтерський рух в Україні у протидії гібридній агресії Російської Федерації. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. Sv. 6, Vyd. 2. С. 92–99.
[282] Сталкер Ів. Ан. Ті. Роль та місце волонтерів в сучасній «гібридній війні». *Вісник економічної науки України*. 2015. № 2. С. 179–216.
[283] Стасюк Ю. М. Волонтерська допомога українським добровольчим формуванням на початку антитерористичної операції. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. № 4. С. 15–33.
[284] Томчук О. А. Історичні аспекти виникнення волонтерського руху на допомогу Збройним Силам України у 2014 р. *Військово-науковий вісник*. 2017. Вип. 28. С. 207–215; Томчук О. А. Напрями і форми волонтерського руху в допомогу Збройним Силам України у 2014–2018 рр. *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип. 29. С. 230–238.
[285] Юрова Т. М. Волонтерська допомога в обмундируванні бійців ЗС України та удосконалення польового одностроюі екіпірування в ході АТО. *Військово-науковий вісник*. 2017. Вип. 28. С. 228–239; Юрова Т. М. Волонтерська допомога у

Низка учених аналізували волонтерський рух як складову медійного дискурсу в Україні[286]. Валентина Новікова описала місце та роль жінок у волонтерському русі, спрямованому на допомогу воякам АТО[287]. Можливості волонтерів у протидії російській пропаганді на прикладі м. Маріуполь продемонструвала Марина Подибайло[288]. Малодосліджене питання душпастирської опіки у волонтерському русі на допомогу ЗСУ під час російської агресії вивчав Олександр Томчук[289]. Цей же ж автор окреслив внесок волонтерів у висвітлення історії російсько-української війни[290]. Історіографічні напрацювання та методологічні позиції дослідження волонтерського руху в Україні з'ясували Лілія Петльована та Сергій Троян[291]. Яскраві історії діяльності волонтерів наведено у книзі Наталі Позняк-Хоменко «Волонтери: сила небайдужих»[292].

г) *праці щодо питань охорони здоров'я в умовах війни*. Значну увагу вчених привертали медичні та психологічні аспекти реабілітації учасників АТО/ООС. Так, у 2015 р. Володимир Криволапчук та Людмила Кирієнко окреслили проблеми медико-психологічної реабілітації учасників АТО[293]. Наступного року побачила світ

створенні засобів індивідуального захисту та технічного оснащення військовослужбовців у зоні АТО. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки.* 2015. № 5. С. 102–108.

[286] Писаренко Л. М., Плукчи Л. В., Федорова І. В. Волонтерство: виклики сьогодення: за матеріалами друкованих ЗМІ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32. Ч. 3. С. 156–161; Дворянин П., Галів М. Напрями діяльності українських волонтерів в умовах російсько-української війни: вітчизняний медійний дискурс (2014–2022). *Вісник гуманітарних наук.* 2025. Вип. 8. С. 1–28; Дворянин П., Карпенко О. Волонтерський рух в Україні у роки російсько-української війни: медійний дискурс (2014–2022). *Війна Росії проти України: від гібридних форм до геноцидних практик: колективна монографія.* Переяслав: Домбровська Я.М., 2025. С. 138–197; Дворянин П., Карпенко О. «Воїни добра»: образ волонтера в українських засобах масової інформації (2014–2022). *Axis Europae*. 2025. Вип. 7. С. 166–179.

[287] Новікова В. Г. Місце та роль жінок у волонтерському русі в період проведення АТО (2014–2018). *Воєнно-історичний вісник.* 2019. № 2. С. 38–49; Дворянин П., Волошин О. Проблема взаємин волонтерського руху та органів державної влади України у висвітленні українських ЗМІ (2014–2022). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2025. Вип. 87. Т. 1. С. 46–58.

[288] Подибайло М. Т. Протидія українського волонтерського руху м. Маріуполь негативному інформаційному впливу в умовах російської агресії (2014–2018 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. 2020. № 3. С. 157–172.

[289] Томчук О. А. Душпастирська опіка у волонтерському русі на допомогу Збройним Силам України під час російської агресії (2014–2017). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки*. 2018. Вип. 27. С. 169–172.

[290] Томчук О. А. Вагомий внесок волонтерів у висвітленні історії сучасної російсько-української війни. *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип. 30. С. 248–252.

[291] Питльована Л. Ю., Троян С. С. Особливості дослідження волонтерського руху в Україні на сучасному етапі. *Військово-науковий вісник*. 2020. Вип. 34. С. 239–244.

[292] Позняк-Хоменко Н. Волонтери: сила небайдужих; Український інститут національної пам'яті. Тернопіль: Джура, 2020. 360 с.

[293] Криволапчук В О., Кирієнко Л. А. Проблеми медико-психологічної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції. *Наука і правоохорона*. 2015. № 1. С. 289–298.

монографія низки авторів щодо психологічного забезпечення працівників МВС та військовослужбовців Національної гвардії, які брали участь в АТО[294]. Олександр Гавловський проаналізував організаційні питання фізичної та психологічної реабілітації учасників АТО в Україні[295]. Механізми медико-соціальної реабілітації інвалідів військової служби знайшли відображення в окремій монографії[296]. Алла Коваленко та Юлія Вишнягова розглянути проблему психологічного благополуччя військовослужбовців, які отримали поранення в зоні АТО[297]. Дослідження явища психотравми, отриманих дітьми під час російської військової агресії в Україні, провів Георгій Дубровинський[298]. Соціально-психологічний супровід військовослужбовців в умовах воєнного конфлікту висвітлила Росіна Шевченко[299]. Актуальні питання медичного забезпечення українських військ окреслив Едуард Хорушан[300]. Низка дослідників окреслили питання взаємодії військової та цивільної медицини в зоні АТО[301].

Дослідниця Національної академії сухопутних військ України імені гетьмана Петра Сагайдачного Емілія Казан розкрила низку проблем медичного забезпечення ЗСУ у ході АТО у 2014–2015 рр.[302] Науковиця зауважила, що на початку бойових дій медична служба ЗСУ виявилася недостатньо підготовленої до умов війни. Серед проблем вона виділила такі аспекти: нестача сучасного медичного обладнання та медикаментів; дефіцит підготовлених військових медиків; проблеми з евакуацією

---

[294] Психологічне забезпечення працівників ОВС та військовослужбовців Національної гвардії – учасників антитерористичної операції: монографія / Л. А. Кирієнко, С. В. Кушнарьов; за редакцією доктора юридичних наук, професора В. О. Криволапчука. К.: ДНДІ МВС України, 2015. 123 с.

[295] Гавловський О. Д. Організація фізичної та психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції (АТО) в Україні. *Вісник проблем біології і медицини.* 2019. Вип. 2(1). С. 275–279.

[296] Шевчук В. І., Беляєва Н. М., Яворовенко О. Б. Медико-соціальна реабілітація інвалідів військової служби та учасників антитерористичної операції. Вінниця: Рогальська І.О., 2015. 259 с.

[297] Коваленко А. Б., Вишнягова Ю. А. Психологічне благополуччя військово-службовців, що отримали поранення в зоні АТО. *Український психологічний журнал*. 2017. (3). С. 124–134.

[298] Дубровинський Г. Р. Діти війни: дослідження явища психотравми під час військової агресії в Україні. *Український психологічний журнал*. 2016. № 1. С. 16–26.

[299] Шевченко Р. П. Соціально-психологічний супровід військовослужбовців в умовах трансформаційних змін сучасного соціуму: монографія. Київ: Принт-Квік, 2019. 238 с.

[300] Хорошун Е. М. Актуальні питання організації медичного забезпечення військ в ході проведення АТО. *Проблеми військової охорони здоров'я*. 2017. Вип. 49(2). С. 51–55.

[301] Запорожан В. М., Майданюк В. П., Верба А. В., Герасименко О. С., Хорошун Е. М., Шаповалов В. Ю., Єнін Р. В. Взаємодія військової та цивільної медицини в АТО. *Проблеми військової охорони здоров'я*. 2016. Вип. 46. С. 304–306.

[302] Казан Е. М. Проблеми медичного забезпечення Збройних сил України Антитерористичній операції (2014–2015 рр.). *Військово-науковий вісник.* 2016. Вип. 25. С. 245–254; Казан Е. М. Аспекти організації медичної допомоги у ході проведення АТО на Сході України в 2015–2016 рр. *Військово-науковий вісник*. 2019. Вип. 31. С. 193–205.

поранених із зони бойових дій; слабка координація між підрозділами; застаріла нормативно правова база.

д) *дослідження різних аспектів освіти і культури в умовах російсько-української війни*. Проблеми і загрози, які постали внаслідок війни на сході України аналізувала Ірина Грідіна у 2016 р.[303], передусім розкривши матеріальні втрати освітньої сфери в Донецькій та Луганській областях. Історик Олександр Хоменко метафорою «довгий тунель без світла в кінці» охарактеризував сумний стан середньої школи на ТОТ[304]. Наталія Свинаренко проаналізувала зміни у змісті освіти, формах та методах навчання на окупованих теренах українського Донбасу впродовж 2014–2022 рр.[305] Мілітаризацію освіти в Криму за час російської окупації розкрили Борис та Андрій Дем'яненки[306].

Безпекову складову системи української освіти у зв'язку з гібридною війною проти України окреслили фахівці Національного інституту стратегічних досліджень[307]. Цій же ж проблемі присвячено статтю Миколи Галіва та Олександри Свйонтик[308]. Автори вказали на недоліки нормативно-правових документів, які регламентують сферу національної безпеки, але недостатньо акцентують справу освіти. Відтак наголосили на потребі модернізації змісту освіти, посилення громадянського виховання і військово-патріотичної підготовки тощо.

Науковці Віталій Курило та Олена Караман розкрили проблеми релокованих закладів вищої освіти[309]. Олексій Цельєв у 2018 р. окреслив особливості реалізації

---

[303] Грідіна І. М. Освітянський фронт війни на Сході України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* 2016. Вип. 16. С. 199–208.

[304] Хоменко О. Довгий тунель без світла в кінці: середня школа на теренах «народних республік» у перший рік російсько-української війни. *Українознавство*. 2017. Вип. 2. С. 8–17.

[305] Свинаренко Н. О. Втілення російських державних доктрин у освіті на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей (2014–2022). *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. С. 646–653.

[306] Demianenko B., Demianenko A. Militarization of the Educational Process in Occupied Crimea (2014–2019). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk*. 2021. Вип. 19. С. 228–238.

[307] Іщенко А. Ю., Зубченко С. О. Карпенко М. М., Лозовий В. С. Черненко Т. В. Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2017. 44 с.

[308] Галів М., Свйонтик О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок*. 2023. № 3 (211). С. 25–31.

[309] Курило В., Караман О. Актуальні проблеми шкільної освіти в умовах гібридної війни на Донбасі. *Рідна школа*. 2017. Вип. 9/10. С. 34–39.

права на освіту українських громадян, які проживали на ТОТ[310]. У тому ж році Денис Свириденко зробив спробу визначити сценарії розвитку подій на ТОТ і їхні наслідки для системи вищої освіти України[311]. Трансформації науково-освітнього потенціалу закладів вищої освіти України в умовах тимчасової окупації Криму та частини східних областей висвітлила Олена Захарова[312]. Механізми вступу та проблеми здобуття вищої освіти дітьми з окупованих регіонів України розкрила Олена Чальцева[313]. Загалом відзначимо, що історіографію трансформацію у сфері освіти на ТОТ проаналізували Олександра Свйонтик та Михаїл Гранд[314]. Тривають дослідження репрезентації питань освіти в українському медійному дискурсі у часі російсько-української війни[315].

Науковий аналіз стану збереження культурної спадщини Криму та Донбасу вже у 2016 р. окреслила Олена Титова[316]. У 2014 р. правознавець Сергій Литвин проаналізував міжнародну правову базу щодо захисту культурної спадщини України

---

[310] Цельєв О. В. Особливості реалізації права на освіту громадянами України, які проживають на її окупованих територіях. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 74–77.

[311] Свириденко Д. Б. Сценарії розвитку подій на окупованих територіях: наслідки для української вищої освіти. *Гілея*. 2018. Вип. 138(2). С. 219–222.

[312] Захарова О. В. Трансформації науково-освітнього потенціалу закладів вищої освіти України через тимчасову окупацію частини території Донецької та Луганської областей, анексію Республіки Крим. *Освітня аналітика України*. 2020. Вип. 4. С. 47–59.

[313] Чальцева О. М. Можливості і проблеми отримання вищої освіти дітьми з окупованих територій. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 27–32.

[314] Свйонтик О., Гранд М. Трансформації у сфері освіти на тимчасово окупованих територіях України (2014–2023): українська історіографія дослідження проблеми. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 276–296.

[315] Дворянин П. Я. Загальна середня освіта України у рецепції українських ЗМІ (2014–2022). *Axis Europae.* 2024. Вип. 4. С. 63–85; Дворянин П.Я. Війна і молодь: молодіжна політика у мас-медійному дискурсі України (2014–2022). *Проблеми гуманітарних наук*. 2024. Спецвипуск. С. 44–61; Дворянин П. Я. Професійна освіта в мас-медійному дискурсі України (2014–2022): проблематика, особливості, візії. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2024. Вип. 77. Т. 1. С. 48–56; Puyda R., Dvorianyn P. Higher Education Reform in Ukraine (2014–2022) in the Reception of Domestic Social Media. *East European Historical Bulletin*. 2024. 31. P. 203–217; Дворянин П. Проблематика реінтеграції через освіту в українському мас-медійному дискурсі (2014–2022). *Сучасна російсько-українська війна: історіографічні, суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-духовні виміри. Наукова монографія*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 306–331; Дворянин П., Карпенко О. Дошкільна освіта України у роки російсько-української війни: медійний дискурс 2014–2022 рр. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2025. Вип. 91. Т. 1. С. 50–60; Дворянин П., Галів М., Волошин О. Початкова військова підготовка молоді в умовах російсько-української війни: за матеріалами українських ЗМІ. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2025. Вип. 89. Том 1. С. 18–29; Дворянин П., Ільницький В. Наукова сфера України в умовах російсько-української війни: медійний дискурс 2014–2022 років. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. Ігор Соляр, заст. гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2024. Вип. 40. С. 3–19.

[316] Титова О. М. Культурна спадщина Криму та Донбасу: сучасний стан, можливості збереження. *Праці Центру пам'яткознавства.* 2016. Вип. 30. С. 5–24.

в умовах російської воєнної агресії[317]. Роман Харковенко у 2018 р. аналізував стан і збереженість пам'яток культурної спадщини на ТОТ[318], вказавши на подібний міжнародний досвід та можливості його використання Україною. Наступного року проблеми збереження та охорони культурної спадщини в Криму визначила Владислава Бакальчук[319]. Дослідниця, зокрема, зауважила, що російська окупаційна влада не дотримується положень міжнародних конвенцій щодо захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів (зокрема, принципів Гаазької конвенції 1954 р.). Авторка наголосила на незаконному переміщенні артефактів, зміні статусу пам'яток, незаконному проведенні археологічних робіт (без погодження з Україною). Вела мову про ризики для архітектурних пам'яток, археологічних об'єктів, музейних колекцій тощо, закликавши фіксувати порушення, активізувати міжнародно-правові механізми захисту культурної спадщини. Низку праць, присвячених аналізу питання збереження культурної спадщини України на ТОТ, опубліковано після початку повномасштабної війни[320]. Окремо слід вказати й на праці про питання мовної політики в Україні за час війни, досліджених крізь призму медіадискурсу[321].

е) *праці про вплив війни на релігійні аспекти життя українського суспільства*. Передусім дослідників цікавило питання реалізації свободи совісті в умовах війни. У 2016 р. з'явилася стаття Дмитра Вовка, присвячена зазначеній проблематиці[322]. У

---

[317] Литвин С. Х. Міжнародна правова база захисту культурної спадщини України в умовах військового конфлікту. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2014. № 2. С. 39–41.

[318] Харковенко Р. В. Пам'ятки культурної спадщини в умовах ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях: міжнародний досвід й Україна. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2018. Вип. 33. С. 36–49.

[319] Бакальчук В. О. Збереження та охорона культурної спадщини в Криму: актуальні виклики та проблеми. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 2. С. 46–52.

[320] Дворянин П.Я. Втрата культурної спадщини внаслідок тимчасової окупації українських територій в умовах російсько-української війни (2022–2023 рр.). *Проблеми гуманітарних наук. Історія*. 2023. Вип. 13. С. 90–108; Дворянин П. Історико-пам'яткознавчий аналіз громадських та державних ініціатив зі збереження та розвитку культурної спадщини в умовах російсько-української війни. *Воєнно-історичний вісник*. 2024. Вип. 49(3). С. 50–61; Дворянин П. Державні і громадські ініціативи у сфері збереження культурної спадщини в умовах російсько-української війни: мас-медійний дискурс 2014–2022 рр. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2024. Vol. 9(61). С. 128–136.

[321] Kulyk V. Language Attitudes in Independent Ukraine: Diff erentiation and Evolution. *Harvard Ukrainian Studies*. 2017. Issue 35 (1/4). P. 265–292; Kiss, N. (2020). «Language matters»: Language Activism in Contemporary Ukraine. In A. Jašina-Schäfer & M. Wingender (Eds.), *Kulturelle Kontakt- und Konfl iktzonen im östlichen Europa: Abschlusskonferenz des gleichnamigen thematischen Netzwerks in Gießen (1. und 2. Dezember 2016)*. Harrassowitz Verlag, 2020, P. 105–124; Дворянин П. Мовна проблематика у мас-медійному дискурсі України (2014–2022): макроструктурні компоненти. Axis Europae. 2024. Вип. 5. С. 106–118; Dvorianyn P., & Teliachyi Yu. War and Language: Language Policy Issues of Ukraine in Domestic Mass Media Discourse (2014–2022). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. 2024. Вип. 33. С. 239–252; Дворянин П. Проблема другої державної мови в Україні у висвітленні українських ЗМІ в умовах російсько-української війни (2014–2022). *Axis Europae*. 2025. Вип. 6. С. 57–72.

[322] Вовк Д. Релігійна свобода на тлі українсько-російської війни: деякі юридичні аспекти. *Релігійна свобода*. 2016. № 19. С. 106–113.

2017 р. Ольга Васильченко охарактеризувала діяльність Російської православної церкви у річищі конструювання смислів щодо російсько-українського міждержавного конфлікту[323]. Того ж року Віктор Бокоч вказав на активне використання релігійного впливу у гібридній війні Росії проти України[324]. У 2021 р. дослідниця Ольга Васільєва проаналізувала стан та діяльність українських католицьких релігійних організацій (передусім Української Греко-католицької Церкви) в умовах російсько-української війни[325]. Відзначимо й узагальнювальну роботу Світлани Кагамлик, котра висвітлила питання реакції церков в Україні на російську воєнну агресію[326]. Дослідниця, зокрема, наголосила, що війна і воєнні загрози стали важливим маркером соціальної та цивілізаційної ідентичності, які визначають позицію церковних спільнот і їхній вибір у сучасних умовах. Особливу увагу науковиця присвятила позиції УПЦ МП, вказавши, що вона представляє інтереси Російської православної церкви[327].

Отже, історіографію аналізованої проблеми класифіковано за проблемно-тематичним критерієм, на основі якого виокремлено три групи праць: 1) публікації про російсько-українську війну у всіх її проявах (від характеристики бойових дій до окреслення становища населення на окупованих територіях у 2014–2022 рр.); 2) студії щодо українського медійного простору, медіадискурсу, його ключових особливостей у 2014–2022 рр.; 3) дослідження гуманітарного простору життя українського суспільства в умовах гібридної війни Росії проти України (2014–2022). Першу підгрупу праць поділено на такі підгрупи: а) передумови, причини, витоки російсько-української війни; б) характер війни; в) періодизація російсько-української війни; г) перебіг військових подій та операцій; ґ) інформаційні, енергетичні, екологічні загрози

---

[323] Васильченко О. Діяльність Роійсської православної церкви в смисловому вимірі російсько-українського міждержавного конфлікту. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 15. С. 133–140.

[324] Бокоч В. М. Релігія в гібридній війні на сході України. *Вісник національного технічного університету «Київський політехнічний інститут». Серія: Політологія. Соціологія. Право*. 2017. № 1/2. С. 27–31.

[325] Васільєва О. В. Українські католицькі релігійні організації в умовах російської воєнної агресії. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. № 3. С. 196–210.

[326] Кагамлик С. Церква в Україні в умовах сучасних загроз: реакція на російську військову агресію. *Українознавчий альманах*. 2021. Вип. 29. С. 79–84.

[327] Там само. С. 79–80.

для України з боку Росії; д) студії про міжнародні виміри війни; е) політика пам'яті України в роки війни. Друга група досліджень поділено на підгрупи: а) роль медіа в умовах збройного конфлікту й гібридної війни загалом; б) російсько-українська війна в дискурсі західних медіа; в) праці аксіологічно-світоглядного та методологічного характеру про медійні технології щодо висвітлення російсько-української війни. До третьої групи включено підгрупи праць про: а) гуманітарні аспекти життя українських громадян на тимчасово окупованих територіях; б) соціальні проблеми ветеранів російсько-української війни – учасників АТО і ООС; в) реінтеграцію та адаптацію внутрішньо-переміщених осіб; г) волонтерський рух в Україні під час війни; ґ) охорону здоров'я в умовах війни; д) освіта і культура у часі війни; е) вплив війни на релігійні аспекти життя українського суспільства.

1.2. Джерельна основа дослідження

Характеризуючи джерельну базу дослідження, відзначимо наявність у сучасній історичній та соціально-комунікативній науках декількох підходів до типологізації/класифікації матеріалів медіа як джерел інформації. Найчастіше вчені застосовують класифікацію медійних джерел відповідно до засобів поширення інформації: матеріали друкованої преси, телебачення, радіо, інтернет-видань та соціальних мереж. Проте такий підхід видається цілковито формальним і нічого не говорить про «якісні» складові джерел: інформативність, вірогідність, достовірність.

Водночас в науковому дискурсі використовується й класифікація медійних джерел, пов'язана з жанровою типологією. Відповідно до неї, медійні джерела можна поділити на такі групи: а) інформаційні (новини, інформаційні замітки, репортажі, інформаційне інтерв'ю, пресреліз); б) аналітичні (аналітична стаття, коментар, огляд, рецензія, журналістське розслідування); в) публіцистичні (есе, колонка, блог, памфлет, фейлетон); г) рекламні та PR (рекламний текст, PR-стаття, іміджевий матеріал, нативна реклама); ґ) цифрові (пост у соцмережі, подкаст, стрім, відеоблог, мем, тред). Можна застосувати й поділ медійних джерел за функцією: інформативна,

аналітична, розважальна, переконувальна. Звісно такі підходи видаються більш аналітичними і науково прийнятними, проте часто викликають сумніви щодо класифікаційних критеріїв. Наприклад, публіцистична колонка також може містити аналітичну складову, як і пост у соцмережі чи подкаст.

В українській історіографії початку XXI ст. часто використовують запропонований історикинею Іриною Колесник поділ історіографічних джерел на три рівні: 1) «конкретний текст» історика (окремі історичні праці, статті, рецензії тощо); 2) «великий текст» історика (сукупно його науково-історична спадщина); 3) «історико-культурний контекст» (усі матеріали, що розкривають культурно-історичні умови діяльності історика)[328].Звісно ж ідеться насамперед про класифікацію джерел для історіографічного дослідження. Проте її можна адаптувати й до класифікації медійних джерел, а відтак поділити джерельну базу нашої роботи на три групи:

1. Конкретний медійний текст (окремий медійний продукт): новинна публікація, стаття (зокрема й спогади), телесюжет, подкаст, блог, окремий випуск програми тощо. Предметом джерелознавчого аналізу цієї групи джерел є: тема і проблематика; жанр; композиція; мовні засоби; наративні стратегії; способи репрезентації події/героя; ідеологічні маркери. По-суті, робота з цією групою джерел полягає в мікроаналізі тексту (усного, письмового, аудіовізуального) журналіста чи групи журналістів щодо формальних і змістових сторін конструювання ними реальності в конкретному повідомленні;

2. Великий медійний текст (корпус медійних текстів), під яким маємо на увазі сукупність матеріалів одного автора (або команди авторів: редакції, медіаплатформи та ін.). Йдеться про весь масив публікацій певного журналіста, контент певного медіа за якийсь період (наприклад, 2014–2022 рр.), серію програм на одну тему, дискурсивну лінію медіа щодо певної проблеми (у нашому випадку – російсько-української війни). Предметом джерелознавчого аналізу цієї групи джерел є: редакційна політика; сталі наративи; повторювані фрейми; ідеологічна позиція; стратегія формування образів; еволюція дискурсу. Робота з великим медійним текстом дає фундамент для здійснення

[328] Колесник І. Українська історіографія: XVIII – початок XX ст. Київ: Генеза, 2000. С. 37–38.

аналізу цілісної медійної позиції. Водночас слід мати на увазі, що ця група джерел може бути ширшою, ніж «великий текст» в історіографії, оскільки медіа функціонують в режимі постуйного виробництва тексту, а не завершених праць;

3. Медійно-культурний контекст (система суспільно-історичних умов функціонування медіа). До цієї групи належать джерела щодо політичної ситуації, економічних чинників, правового поля (медіазакнодавство), матеріали про структуру власності медіа, технологічні платформи, домінантні ідеології та культурні коди, аудиторні очікування. Відтак предметом джерелознавчого аналізу цієї групи джерел є такі проблемні концентри: вплив середовища на виробництво тексту; вплив владних відносин на визначення медійного дискурсу; вплив культурних матриць на інтерпретацію подій. По-суті, йдеться про макрорівень джерельного масиву, котрий необхідний для аналізу медіа як частини соціокультурної системи.

Отже, джерельну базу дослідження класифіковано на основі концепції Ірини Колесник про історіографічні джерела. Відтак виокремлено такі три великі групи джерел: 1) конкретний медійний текст (окремий медійний продукт); 2) великий медійний текст (корпус медійних текстів); 3) медійно-культурний контекст (система суспільно-історичних умов функціонування медіа).

Висновки до першого розділу

Отже, у першому розділі проаналізовано історіографію проблеми, яку систематизовано за проблемно-тематичним критерієм, що дало змогу виокремити три основні групи наукових праць: 1) дослідження, присвячені російсько-українській війні у всій сукупності її проявів (від аналізу бойових дій до характеристики становища населення на тимчасово окупованих територіях у 2014–2022 рр.); 2) студії, що стосуються українського медійного простору та медіадискурсу, а також його ключових характеристик у зазначений період; 3) праці, у яких розглядається гуманітарний вимір життя українського суспільства в умовах гібридної війни Росії проти України (2014–2022 рр.).

Джерельну базу дослідження сформовано з урахуванням концепції історіографічних джерел, відтак виокремлено три рівні джерельного аналізу: окремий медійний текст як самостійний інформаційний продукт; корпус медійних текстів як цілісне дискурсивне утворення; а також медійно-культурний контекст як сукупність суспільно-історичних умов функціонування медіа. Запропонований підхід дає змогу подолати обмеження суто формальних класифікацій медійних матеріалів за каналами поширення чи жанровими ознаками. Його перевага полягає в поєднанні мікро-, мезо- та макрорівнів аналізу, що дозволяє комплексно досліджувати процеси виробництва, поширення та сприйняття медійного контенту. Така структура джерельної бази сприяє виявленню не лише змістових характеристик окремих повідомлень, а й сталих наративів, дискурсивних практик та ідеологічних орієнтацій медіа. Особливо важливим є врахування медійно-культурного контексту, оскільки він дає можливість простежити залежність медійних репрезентацій від політичних, економічних і соціокультурних чинників. Застосування цієї класифікації забезпечує більш повне розуміння механізмів конструювання суспільної реальності в медіапросторі. Водночас вона створює належне методологічне підґрунтя для аналізу цифрових наративів російсько-української війни, дозволяючи розглядати їх як багаторівневий феномен, сформований взаємодією окремих текстів, медійних стратегій та ширшого суспільно-історичного процесу.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Методологія дослідження

Дослідження гуманітарних аспектів російсько-української війни у суспільно-медійному дискурсі (2014–2022) передбачає використання міждисциплінарних пізнавальних, епістемологічних платформ, котрі ґрунтуються на виваженому та обґрунтованому поєднанні загальнонаукових і конкретно-наукових підходів та інструментально-прикладних механізмів розв'язання наукових проблем і завдань.

У нашому дослідженні ми спиралися на епістемологічні ресурси аналітичної та поміркованої наративної філософії історії. Перша з них, репрезентовано передусім американським філософм Артором Данто, апелює саме до наукових механізмів пізнання світу та минулого людства, виступає проти впровадження до наукового дискурсу ненаукового знання. Він наголошував, що дослідник історії не має безпосереднього доступу до минувшини, а однак саме факт відсутності такого доступу уможливлює існування історії як науки[329]. Неможливість безпосередньо спостерігати предмет свого вивчення є характерною ознакою багатьох наук (зокрема, у фізиці, астрономії), а відтак вимагає ґрунтовної теоретичної підготовки дослідника. Звісно, історик підходить до вивчення історичної проблеми з певним теоретичним «багажем» (як зрештою і науковці, які працюють у лабораторіях), а також певним світоглядом, ціннісними настановами та конкретними інтересами. Але це, на думку А. Данто, не перешкоджає його можливостям досягнути своїх пізнавальних цілей[330].

Поміркована наративна філософія історії переконливо показує наративний характер будь-яких історичних праць, вказує на інтерпретаційну композитність історичної розповіді, однак не заперечує реальності історичних фактів, про які пишуть історики. Звісно, поміркувані наративісти велику увагу приділяють «логіці»

[329] Danto A.C. Narration and Knowledge. New York: Columbia University Press, 2007. P. 95.
[330] Danto A.C. Narration and Knowledge. New York: Columbia University Press, 2007. P. 30–31.

історичного наративу, механізма впорядкування оповіді про реальність. Франклін Анкерсміт вважав, що минуле є наукращою матрицею для впорядкування узгодженого наративу[331]. У 1983 р. в дисертації «Наративна логіка. Семантичний аналіз історичної мови» він поставив під сумнів можливість історика за допомогою власної інтерпретації досягнути історичної реальності, відкинувши думки про ймовірність так званого «об'єктивного наративу»[332]. Проте наприкінці XX – початку XXI ст. Ф. Анкерсміт відмовився від своїх наративістьких поглядів і навіть дещо відійшов від ідей «лінгвістичного повороту»[333]. Він усе більше говорить про теорію історичної репрезентації[334], вважаючи, що історичні праці науковців є представленням минулого. Польський історик і теоретик історії Єжи Топольський, поділяючи помірковані наративні концепції, все ж наголошував на здатності історика через критику історичних джерел і виокремлення «базових відомостей» про минуле встановити «контакт» з минулою дійсністю. Безумовно, такий контакт є точковим, забезпечує можливість історику пізнати факти, а не їхній характер[335].

Як бачимо, сучасні теоретики історичного знання (за винятком радикальних конструктивістів) усе ж допускають здатність дослідника пізнати історичні факти, безумовно визнаючи за ним право на побудову інтерпретаційних моделей репрезентації минулого.

Спираючись саме на такі позиції, констатуємо можливості на науковому рівні проаналізувати гуманітарні аспекти російсько-української війни у суспільно-медійному дискурсі (2014–2022). Однак для цього необхідно обрати теоретико-методологічну стратегію, котра дасть змогу не так пізнати факти (на цьому рівні першочергове значення має критика історичних джерел), як забезпечити різнобічну пояснюваність та розуміння історичного минулого. Таку функцію, на наше переконання, ефективно виконуватиме культурно-інтелектуальна історія, яка, за визначенням Ірини Колесник, націлена на вивчення «історії ідей, ідейних комплексів,

[331] Ankersmit F. Narrative Logic: A Semantic Analysis of the Historian's Language. The Hague – Boston – London, 1983. P. 12.
[332] Ankersmit F. Narrative Logic... P. 215–216.
[333] Склокін В. Франклін Анкерсміт – теоретик ризикованої історіографії. *Україна модерна*. Т. 15. № 1. С. 240.
[334] Ankersmit F. Historical Representation. Stanford, 2001. 336 p.
[335] Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації. К.: К.І.С., 2012. С. 377.

теоретичних ансамблів, теоретичних ансамблів певної епохи, у ширшому сенсі – вивчення механізмів творчої діяльності людини»[336]. Саме останнє, широке трактування вказує на можливості культурно-інтелектуальної історії щодо вивчення інтелектуально-творчої діяльності людини, зокрема і в медійній сфері. Безпречно, медіадискурс формують журналісти, кореспонденти, редактори новинних сайтів, пресових видань, теле- і радіопрограм, тож методологічний арсенал культурно-інтелектуальної історії цілком придатний для вивчення гуманітарних аспектів російсько-української війни у суспільно-медійному дискурсі (2014–2022).

Серед провідних міждисциплінарних підходів загальнонаукового характеру, необхідних для розкриття багатоаспектної проблематики нашого дослідження, слід виокремити аксіологічний, антропологічний, соціокультурний, цивілізаційний.

Аксіологічний підхід дає можливість зрозуміти природу цінностей у суспільстві та їх відображення у тексті. Для нас аксіологічний підхід важливий з огляду на дві обставини. По-перше, медійний дискурс ґрунтується на певних цінностях (морально-духовних, національних, громадянсько-політичних, родинних тощо), а відтак різною мірою репрезентує їх. Як зауважують дослідники, діяльність засобів масової комунікації є аксіологічною за своєю суттю, оскільки спрямована на «поширення ціннісної інформації, системи поглядів на світ, структурованих згідно з певною системою цінностей. На відміну від міжособистісного спілкування, яке базується на особистих інтересах співрозмовників, мас-медіа при виборі тематики керуються здебільшого інтересами соціальних груп і суспільства в цілому, орієнтуються насамперед на ті події та факти, які вирізняються соціальним значенням»[337]. Мас-медіа, транслюючи певну інформацію, формують «особливу медійну атмосферу – умовну сферу мас-медійної інформації, що репрезентує ціннісні домінанти суспільства й здійснює аксіологічний вплив на реципієнтів»[338]. Характеризуючи медійний дискурс, дослідник зобов’язаний з’ясувати ціннісний контекст

[336] Колесник І. Культурно-інтелектуальна історія як дзеркало «нової наукової революції». *Ейдос*. 2005. № 1. https://uk.wikisource.org/wiki/Eidos/1/Kulturno-intelektualna_istoriia_yak_dzerkalo_»novoi_naukovoi_revoliutsii»

[337] Кузнєцова Т. Аксіологія соціальних комунікацій: Навчальний посібник. Суми: Вид-во Сумського державного університету, 2012. С. 28.

[338] Кузнєцова Т. Аксіологія соціальних комунікацій: Навчальний посібник. Суми: Вид-во Сумського державного університету, 2012. С. 28–29.

трансльованої інформації, виявити та розкрити приховану ціннісну основу дискурсивних практик. По друге, наше дослідження гуманітарних аспектів російсько-української війни у суспільно-медійному дискурсі також спирається на певну систему цінностей, провідну роль в яких відіграють моральні вартості, категорії добра і зла, правди і справедливості, любові і віри, котрі є загальноприйнятними для українського суспільства. Водночас ми спираємося на національні та громадські цінності, які дають змогу давати слушну оцінку російській агресії проти України, адекватно характеризувати кроки української влади і громадського суспільства щодо протидії російським атакам військового та гібридного типу.

Антропологічний історичний підхід набув популярності в добу постмодерну під впливом праць представників «школи Аналів», зокрема Фернана Броделя, Жака Ле Гофа. Його характерною особливістю є першочергова увага до людини, її історичних та етнічних типів, соціальних і духовних зв'язків, ментальних установок, образів та уявлень[339]. На початку XXI ст. набула поширення антропологія медіа, особливо після проведення масштабного глобального дослідження «Why we post», яке охопило різні країни на кількох континентах і навіть острівні держави та прикордонні території. Дослідники вивчає щоденний медійний простір місцевих мешканців та його вплив на їхні життя. Антропологія медіа вивчає різні аспекти виробництва і споживання медіа, роботу конкретних журналістів і цілих редакцій, сприйняття медійної інформації як окремими індивідами, так і певними групами. Використання антропологічного підходу в контексті нашого дослідження дає змогу аналізувати і розкривати мотиви й інтенції авторів (індивідуальних та колективних) медійних текстів, їх поширення і сприйняття в українському суспільстві в умовах російсько-української війни.

Різновидом антропологічного підходу є воєнно-антропологічний підхід, який фокусується на «людському вимірі» війни, розглядаючи збройні конфлікти не лише як зіткнення держав чи армій, а як складний соціально-культурний досвід окремої

[339] Галушко К. Ю. Антропологія історична [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2003. 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Antropolohiia_istorychna

особистості та груп[340]. При використанні воєнно-антропологічного підходу у центрі аналізу постає людина, людські спільноти/групи і суспільство в цілому в умовах міліарного протистояння, а війна розглядається як складне соціальне явище, котре здійснює трансформаційний вплив на духовний світ і соціальний простір людини. У контексті нашого дослідження використання воєнно-антропологічного підходу дає змогу: а) розглядати війну як соціокультурний процес, а не лише як військово-політичну подію; б) аналізувати гуманітарні аспекти (проблематику ветеранів, внутрішньо-переміщених осіб, волонтерство, освіти і науки) через репрезентації людського досвіду в медіа; в) виявляти, як медіа формують уявлення про наслідки війни, її впливи на життя суспільства і окремих людей. Воєнно-антропологічний підхід дозволяє трактувати гуманітарні аспекти не лише як проблеми, але як соціальні практики, особливо коли мова йде про волонтерство як форма нової громадянської ідентичності, допомогу внутрішньо-переміщеним особам, питання мовного вибору та ідентичності українців в умовах агресії Росії проти України. Спираючись на зазначений підхід можемо інтерпретувати медійний дискурс як простір репрезентації та конструювання людського досвіду війни, зосереджуючись на його гуманітарних вимірах.

Соціокультурний підхід полягає у вивченні історичних процесів як складного поєднання культури (передусім цінностей і норм) та соціальності (страти, групи, структури) у діяльності людини та, ширше, людських спільнот. Як відзначив Олександр Михайлюк, соціокультурний підхід насамперед полягає у соціальному і культурному аналізі. Соціальний аналіз передбачає у дослідженні структур, процесів й інститутів суспільства, взятих у їх взаємозв'язку. Культурний аналіз зосереджується на виявленні сукупності цінностей, норм, системи знаків і символів, які складають свого роду програму, патерни життєвих практик людини у конкретній історичній дійсності[341]. Соціокультурний підхід дає змогу розглядати гуманітарні аспекти російсько-української війни в медійному дискурсі України (2014–2022) як результат

[340] Tomforde, M., Ben-Ari, E. Anthropology of the Military. In: Sookermany, A.M. (eds). *Handbook of Military Sciences*. Springer, Cham. 2021. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_82-1

[341] Михайлюк О. В. Соціокультурний підхід як методологія історичного дослідження. *Український селянин*. 2016. Вип. 16. С. 9.

взаємодії соціальних структур, культурних кодів і комунікативних практик, що формують колективні смисли війни. Спираючись на окреслену методологічну позицію, слід враховувати декілька ключових положень: 1) соціальні процеси (війна, міграція, гуманітарна криза) завжди опосередковані культурою; 2) медіа не лише відображають реальність, а конструюють соціальні значення; 3) гуманітарні аспекти війни постають як система цінностей, норм і символів, а не лише як сукупність проблем. Соціокультурний підхід у дослідженні гуманітарних аспектів російсько-української війни в медійному дискурсі дозволяє розглядати медіа як простір конструювання та трансляції соціальних смислів, цінностей і колективних уявлень. У межах цього підходу увага зосереджується не лише на змісті повідомлень, а й на культурних кодах, мовних і візуальних практиках, через які артикулюється досвід війни, гуманітарної кризи, страждання та солідарності. Відтак він забезпечує глибше розуміння гуманітарного виміру війни як динамічного соціального процесу, що формується у взаємодії медіа, культури та суспільного досвіду.

Цивілізаційний підхід при проведенні історичних досліджень передбачає врахування матеріально-економічних, соціально-політичних і духовно-моральних засади розвитку суспільства або його частини. Матеріальні, ідейні, культурні, релігійні, комунікаційні аспекти в їх сукупності постають в контексті цивілізаційного підходу у синергетичній єдності й тяглості. Безумовно, цивілізаційний підхід передбачає поєднання антропологічного та соціокультурного аналізу, на що вказували Ярослав Калакура та Михайло Юрій[342]. На початку XXI ст. актуалізувалася теорія професора Гарвардського університету Самуеля Гантінгтона про конфлікт цивілізацій, яку науковці намагаються використати для пояснення витоків і причин сучасної російсько-української війни[343]. Попри те, що С. Гантінгтон назвав Україну розколотою країною, його характеристика відмінностей і потенційних конфліктів – холодних і гарячих – поміж Росією і Заходом знаходить все більше прихильників. У

[342] Калакура Я., Юрій М. Методологічні засади цивілізаційного пізнання культури. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 3–4. С. 44.

[343] Боярська О. А., Поплавський О. О. Цивілізаційна парадигма С. Хантингтона та сучасна «лінія розлому» України. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 79. С. 301–311; Ададуров В. Російсько-українська війна через призму теорії цивілізацій. *Український історичний огляд*, 2023. Вип. 2. С. 155–175.

контексті нашого дослідження цивілізаційний підхід забезпечує розгляд російсько-української війни як конфлікт різних цивілізаційних моделей, які конструюються та відтворюються медіа. У цьому річищі Україна постає як частина західної (європейської) цивілізації з притаманними їй демократією, повагою до прав людини, плюралізмом ідентичностей, верховенством права. Натомість Росія характеризується як неоімперська, авторитарна структура, з притаманними їй державо центризмом, колективізмом, сакралізацією влади, низьким рівнем дотримання прав людини. Використання цивілізаційного підходу дає можливість вийти за межі військової історії, показати роль медіа у формуванні цивілізаційної ідентичності.

Серед конкретно-наукових підходів, використання яких сприятиме розкриттю гуманітарних аспектів російсько-української війни у сучасному медійному дискурсі, відзначимо дискурс-аналіз, наративний, системний, біографічний і синхронно-діахронічний підходи.

Дискурс-аналіз (дискурсивний аналіз) доволі часто трактують як метод дослідження комунікації, який «має за мету вияв соціального контексту, що стоїть за усним чи писемним мовленням, дослідження взаємозв'язку між мовним кодом у спілкуванні та соціальними, психічними, психологічними, культурними процесами»[344]. Інші вчені (Іван Бехта, Світлана Тхоровська тощо) під дискурсивним аналізом розуміють галузь дослідження, що є об'єктом дискурсології, напряму філології, в рамках якого відбувається визначення сутності дискурсу, його типологічних ознак, вивчення дискурсної організації тексту й інших комунікативних структур різного жанрового характеру[345]. Насправді, дискурс-аналіз є сукупністю різних методів із площини психології, лінгвістики, літературознавства, культурології. Тож, на нашу думку, йдеться про методологічний підхід до розв'язання наукової проблеми походження, структурування, конструювання, поширення дискурсу (зокрема й медійного) та його впливу. Найчастіше дискурс-аналіз використовується як інструмент для аналізу композитності тексту, а крізь нього – й

[344] Дискурс-аналіз. *Електронний багатомовний термінологічний словник*. URL: https://emtd.ztu.edu.ua/view/word-4716/0
[345] Бехта І. А. Дискурс наратора в англомовній прозі. Київ: Грамота, 2004. С. 98; Тхоровська С. Метод дискурс-аналізу: поняття та застосування (на прикладі ідеологічного дискурсу). *Молодий вчений*. 2022. Вип. 2 (102). С. 104.

проявів культури: цінностей, ідей, візій, тропів. Тож дискурсивний аналіз є складним поєднанням аналізу тексту та контексту, а відтак трактується як спроба зрозуміти текст «поміж рядками». Власне такий текст найбільш часто застосовують для вивчення явищ соціальної реальності, сконструйованих процесами комунікації, оскільки, згідно з Роджером Фулером, «все значення є соціально сконструйованим, а весь дискурс – соціальним продуктом і соціальною практикою»[346]. У контексті нашого дослідження дискурс-аналіз дає змогу простежити, як медіа конструюють досвід війни (а не просто описують його), виявити домінантні гуманітарні наративи, показати трансформацію гуманітарних аспектів життєдіяльності українського суспільства в умовах російсько-української війни. Застосування дискурс-аналізу до аналізу українського медійного дискурсу воєнного періоду є необхідним, оскільки цей підхід дає змогу виявити латентні ідеологічні настанови, наративні стратегії та мовні практики, через які медіа репрезентують аспекти функціонування гуманітарної сфери українського суспільства під час війни.

Наративний підхід тісно пов’язаний з дискурсивно-аналітичним підходом, оскільки тримає у фокусі уваги медійний наратив – текст, сконструйований в медіапросторі, що відзначається осмислено вибудуваною інформацією з певною логікою, акцентами, ціннісними орієнтаціями, та призначається для споживача медійної інформації. Медійний наратив, на нашу думку, є сукупністю наративних стратегій і смислових моделей, за допомогою яких медіа інтерпретують реальність, надаючи подіям причинно-наслідкову когерентність, емоційне забарвлення та ідеологічні маркери.

Як зауважила Тетяна Ліщук-Торчинська, «Наративний підхід в історичній науці ґрунтується на міждисциплінарному синтезі, зокрема своїми витоками сягає лінгвістичного повороту в соціально-гуманітарних науках, використовує особливу мову, відмінну від мови класичного історіописання, методи структурної антропології, а інтерпретативний аспект дослідження має виразні культурологічні інтенції»[347].

[346] Fowler R. Language in the news. Discourse and ideology in the press. London and New York: Routledge, 1991. P. 8.
[347] Ліщук-Торчинська Т. П. Основні сенси нової епістемології філософії історії в межах наративного підходу. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Соціальна філософія та філософія історії*. 2010. Вип. 27. С. 58.

Безумовно, наративний підхід є методологічно виправданим для дослідження гуманітарних аспектів російсько-української війни в сучасному медійному дискурсі України (2014–2022), оскільки він дає змогу проаналізувати, яким чином медіа структурують досвід війни у формі смислово впорядкованих оповідей, через які конструюються героїчні та віктимальні образи, артикулюються уявлення про втрату, травму й відповідальність, а також формується колективна пам’ять і гуманітарна чутливість суспільства. Застосування наративного підходу до аналізу українського медійного дискурсу в умовах агресії Росії проти України дозволяє виявити домінантні та маргінальні наративи, за допомогою яких гуманітарні аспекти життя суспільства, що перебуває у стані гібридної війни (зокрема, локальної гарячої війни), інтегруються у публічний інформаційний простір і набувають морально-ціннісного значення. Такий підхід фокусує увагу не лише на фактичному змісті повідомлень, а й на способах наративної організації подій, ролях авторів та механізмах інтерпретації війни як соціального і гуманітарного феномену.

Системний підхід зазвичай визначають як загальнонаукову методологічну концепцію, особливу стратегію наукового пізнання і практичної діяльності, що зорієнтовує на розгляд складних об’єктів як систем. Він спирається на низку принципів: принцип цілісності (холізму), згідно з яким досліджуваний об’єкт виступає як органічно інтегрованим в єдине ціле; принцип примату цілого над складовими частинами, який означає, що ціле визначає функції як окремих компонентів, так і системи взагалі; принципу ієрархічності, який постулює субстанційну відносність розрізненої системи та її елементів, оскільки кожен елемент може виступати складним об’єктом і бути системою нижчого рівня у той час, як кожна система – виступати елементом системи більш високого рівня; принцип полі системності, за яким кожен складний об’єкт може розглядатися як деяка сукупність систем, вписаних одна в одну[348]. У нашому дослідженні системний підхід виконує подвійну функцію. З одного боку, завдяки йому цілком слушним видається розгляд гуманітарних аспектів життя суспільства в умовах російсько-української війни як

[348] Йолон П. Системний підхід. *Філософський енциклопедичний словник* / Гол. ред. В. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. С. 584.

само організовану складну систему, котра, однак, не завжди системно репрезентується в медіа. Системний підхід у дослідженні гуманітарних аспектів російсько-української війни в медійному дискурсі 2014–2022 рр. забезпечує розгляд та аналіз медіа не ізольовано, а як цілісну, багаторівневу й динамічну систему, що взаємодіє з соціальними, політичними та культурними процесами. З іншого боку, системний підхід дає змогу сформувати наше дослідження як наративну систему, яка містить факти, пояснення, аргументацію, доведення і заперечення.

Біографічний підхід також неодноразово йменують методом, який дає змогу вивчити життєвий шлях людини, її особистісні риси і діяльність у суспільстві та поза ним[349]. Однак, насправді, цей «метод» включає в себе доволі широку сукупність різноманітних історичних, психологічних, соціологічних методів, які забезпечують дослідникові можливість заглибитися в «життєву історію» людини, а відтак заслуговує розширеного трактування як методологічний підхід. У контексті нашого дослідження біографічний підхід дає змогу аналізувати персональні наративи у медіа, зокрема, історії однією людини (ветерана війни, внутрішньо-переміщеної особи, волонтера, освітянина, науковця, громадського діяча тощо), як репрезентацію досвіду більш широких соціальних груп. Відомо, що через такі «біографічні» тексти медіа транслюють гуманітарні цінності, формують емоційну емпатію в аудиторії, трансформують абстрактні уявлення про війну в конкретні площини людського досвіду. Оскільки цей підхід дозволяє поєднати індивідуальний людський досвід із медіарепрезентацією війни, то його евристична цінність полягає в «олюдненні» війни та виявленні механізмів конструювання смислів через персональні історії. Однак, зауважимо, що у нашому дослідженні цей підхід все ж відіграє допоміжну функцію, часто слугуючи для конструювання науково обґрунтованих ілюстрацій.

Синхронно-діахронічний підхід сприяє збалансованості темпоральної організації дослідницького наративу. Дослідження будь якого часового відтинку минулого передбачає його розгляд як в діахронічній тяглості, так і в синхронній

[349] Бєлан Г. В. Біографічний метод в історико-педагогічній науці: провідні тенденції становлення. *Педагогічний дискурс*. Хмельницький: ХГПА, 2013. Вип. 15. С. 50–54; Ільченко О. Біографічний метод в історико-педагогічному дослідженні: сутність, принцип, специфіка. *Педагогічні науки*. 2021. Вип. 77. С. 61–66.

ущіленності. Відтак науковий наратив переважно є сумішшю синхронних та діахронічних часових конструкцій. Наше дослідження має як синхронний вимір (аналіз відображення гуманітарних аспектів війни в медійному дискурсі в межах окремих періодів), так і діахронічний виміри (простеження змін, еволюції та зсувів у медійній презентації гуманітарних аспектів війни упродовж 2014–2022 рр.). Проте відзначимо, що з огляду на незначний відтинок часу, вузькі хронологічні рамки, наше дослідження побудоване передусім в синхронному ключі.

Конкретно-науковий рівень методологування представлений і основними принципам історичного дослідження. Принцип історизму забезпечує розгляд гуманітарних аспектів російсько-української війни у конкретному історичному (а відтак й політичному, соціальному, культурному) контексті. Принцип науковості вимагає побудови дослідження на науково перевірених знаннях, логічній аргументації та релевантних методах. З огляду на це, вивчення медійного дискурсу щодо впливу російсько-української війни на гуманітарні аспекти життя українського суспільства спирається на джерела і виокремлені з них факти, використання міждисциплінарних підходів і відповідних історичних та лінгвістичних методів, логічному і послідовному викладі аргументів. Принцип об’єктивності (авторської об’єктивності) стимулює до максимально неупередженого розкриття гуманітарних сторін життя українського суспільства у умовах агресії Росії на основі аналізу медіадискурсу (2014–2022). При цьому, відокремлюються факти від власних оцінок, перенань, ідеологічних позицій. Звісно, йдеться не про «абсолютну нейтральність», яка практично недосяжна в гуманітарних науках, а про усвідомлений самоконтроль авторської позиції та прозорість дослідницьких процедур. Наше дослідження сповнене саморефлексивною інтроспекцією, збалансованістю фактів і позицій, максимальною увагою до коректності мови викладу наукового матеріалу. Принцип верифікації забезпечує перевірюваність наших тверджень, інтерпретацій і висновків щодо медійного дискурсу про гуманітарні аспекти сучасної російсько-української війни, які, безумовно, можуть бути підтверджені на основі фактів, формальної та діалектичної логіки і надійних джерел.

Зазначені вище методологічні підходи та принципи історичного пізнання реалізуються шляхом застосування комплексу міждисциплінарних методів дослідження. У нашому дослідженні використано три групи методів: а) загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, класифікація, узагальнення, абстрагування); б) спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-системний, історико-типологічний, історико-порівняльний, критики історичних джерел, періодизації); б) лінгвістично-психологічні (лексико-семантичний, контекстуально-інтерпретаційний, структурно-системний, контент-аналіз медіатекстів). Так, історико-генетичний метод дає змогу виявити ґенезу репрезентації в медійному дискурсі гуманітарних процесів в умовах російсько-української війни. Історико-системний метод забезпечує вивчення медійної проблематики щодо гуманітарної площини життя українського суспільства в окреслений період як цілісної, динамічної системи, яка формується і трансформується під впливом історичних подій. Історико-типологічний метод допомагає виокремити типові моделі подання гуманітарних тем у медіа під час російсько-української війни, а також визначити повторювані смислові схеми, незалежно від конкретного медіа чи події. Зазначений метод у дослідженні медійного дискурсу про гуманітарні аспекти російсько-української війни дає змогу виявити, класифікувати та порівняти стійкі типи гуманітарних наративів і образів. Історико-порівняльний метод дозволяє дослідити гуманітарну тематику під час сучасної російсько-української війни в медійному дискурсі шляхом зіставлення наративів, образів і смислових моделей у різних історичних, просторових та медійних контекстах, що дає змогу виявити спільне, відмінне та закономірності їх формування. Критика джерел медійного походження є одним із ключових методів, оскільки дає змогу виокремити факти, подієві описи та інтерпретації. Задля виокремлення певних етапів розвитку медіа дискурсу в Україні в умовах війни застосовано метод періодизації. При аналізі історіографії проблеми використано ретроспективний метод, завдяки якому визначено найважливіші здобутки у дослідженні питання.

Метод контент-аналізу є одним із ключових емпіричних інструментів для дослідження медійного дискурсу про гуманітарні аспекти сучасної російсько-

української війни, оскільки дозволяє системно, об’єктивно й кількісно-якісно проаналізувати великий масив медіа текстів, при цьому уникнувши вибірковості й інтуїтивності у підборі матеріалу. Він забезпечує репрезентативність дослідження і водночас підвищує його наукову доказовість. Використання лексико-семантичного методу обумовлено необхідністю дослідити, якими словами, значеннями, метафорами, тропами медіа репрезентують гуманітарні аспекти сучасної російсько-української війни і як через мову формуються оцінки, наративи та емоційні рамки сприйняття. Контекстуально-інтерпретаційний метод дає змогу репрезентативно розкрито медійний дискурс гуманітарних аспектів війни через поглиблене тлумачення смислів медіатекстів у їх історичному, соціально-політичному, культурному та комунікативному контекстах. Він допомогає виявити авторські інтенції, ідеологічні переконання, наративні стратегії, розмежувати факти, інтерпретації та оцінки. Структурно-системний метод у дослідженні медійного дискурсу про гуманітарні аспекти російсько-української війни дає змогу розглядати його як цілісну систему взаємопов’язаних смислових, тематичних і мовних елементів, виявити їхню структуру, ієрархію та динаміку розвитку.

Отже, у нашому дослідженні ми спиралися на епістемологічні ресурси аналітичної та поміркованої наративної філософії історії, представники яких допускають здатність дослідника пізнати історичні факти, визнаючи за ним право на побудову інтерпретаційних моделей репрезентації минулого. Спираючись саме на такі позиції, констатовано можливості на науковому рівні проаналізувати гуманітарні аспекти російсько-української війни у суспільно-медійному дискурсі (2014–2022). Водночас для цього обрано теоретико-методологічну стратегію, котра дасть змогу не так пізнати факти, як забезпечити різнобічну пояснюваність та розуміння історичного минулого. Таку функцію ефективно виконуватиме культурно-інтелектуальна історія. Оскільки медіадискурс формується журналістами, кореспондентами, редакторами новинних сайтів, пресових видань, теле- і радіопрограм, тож методологічний арсенал культурно-інтелектуальної історії цілком придатний для вивчення гуманітарних аспектів російсько-української війни у суспільно-медійному дискурсі. Серед

провідних міждисциплінарних підходів загальнонаукового характеру, необхідних для розкриття багатоаспектної проблематики нашого дослідження, виокремлено аксіологічний, антропологічний, соціокультурний, цивілізаційний. Ключовими конкретно-науковими підходами у нашій роботі стали дискурс-аналіз, наративний, системний, біографічний і синхронно-діахронічний підходи, а також принципи історизму, науковості, авторської об'єктивності, верифікації. Зазначені вище підходи та принципи реалізуються шляхом застосування комплексу методів дослідження: а) загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція, класифікація, узагальнення, абстрагування); б) спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-системний, історико-типологічний, історико-порівняльний, критики історичних джерел, періодизації); б) лінгвістично-психологічних (лексико-семантичний, контекстуально-інтерпретаційний, структурно-системний, контент-аналіз медіатекстів)

2.2. Категоріально-понятійний апарат

Категоріально-понятійний апарат дослідження спирається на низку ключових понять. Першочергове значення має поняття «дискурс», котре стало неодмінним атрибутом гуманітаристики й найбільш активно використовується у лінгвістичних та історичних науках. Початково латинське слово «discursus» означало «бігання» – поспішливість мови. У пізньолатинській мові цим терміном називали тривалу розмову, а в середньовічній латині – міркування, розмірковування. В XVI ст. поняття «дискурс» трактували як «обговорення теми, висловлення думки словами», «обговорення або трактування теми в офіційні мові чи письмовій формі». Тоді ж з'явилося розуміння дискурсу як дискусії, під час якої висловлюються думки та ідеї, особливо у формальній манері[350]. У наступні століття, особливо в добу Просвітництва, поняття «дискурсу» розширюється. Завдяки Рене Декарту, Галілео Галілею, Ґотфріду Вільгельму Ляйбніцу з'явилося розуміня дискурсу як доказового мислення та мовлення. При цьому доказовість мала полягати в демонстративній

[350] Discourse. *Online Etymology Dictionary*. URL: https://www.etymonline.com/word/discourse

презентації способів і методів обґрунтування як фундаменту, на який спираються докази[351]. Приблизно у такому ж значенні використовувалося поняття «дискурс» і в XIX ст., проте масштабне впровадження зазначеного терміну до наукового обігу відбулося у XX ст.

У 1952 р. почали світ праця американського лінгвіста, представника школи структуралістів Зелліга Гарріса «Аналіз дискурсу» («Discourse Analysis»). Він трактував дискурс як «послідовність сказаних або написаних однією людиною чи кількома людьми речень у конкретній ситуації»[352]. Звісно, він підходив до характеристики дискурсу як структураліст, мало цікавлячись інтерпретаційними механізмами, натомість зосереджуючись на побудові речень. На його думку, аналізуючи дискурс, слід вивчати структурні взаємозв'язки між реченнями, беручи до уваги їхню послідовність, повторюваність, виявлячи паралелізми і трансформації. Тож загалом такі повтори, згідно з переконанням З. Гарріса, можна формально описати, не вдаючись до семантики.

Дещо пізніше в осмисленні дискурсу спостерігається певний переїх від структуралізму до антропоцентричних трактувань. Так, у 1960-х рр. французький мовознавець Еміль Бенвеніст вказує на персоналістичний вимір дискурсу, маючи на увазі під цим поняттям таке висловлювання, що передбачає наявність співрозмовників (адресата, адресанта) і намірів мовця вплинути на свого співрозмовника[353]. «Мова можлива лише тому, що кожен мовець позиціонує себе як суб'єкт, іменуючи себе як «я» у своєму дискурсі»[354], – писав він. Визначний учений-лінгвіст, по-суті, трактував дискурс як спрямоване на адресата мовлення, яке актуалізується суб'єктом у конкретній ситуації спілкування. Е. Бенвеніст наголошував: «Тому мова є можливістю суб'єктивності, оскільки вона завжди містить лінгвістичні форми, відповідні її вираженню, а дискурс провокує виникнення суб'єктивності, оскільки він складається з дискретних екземплярів. Мова пропонує,

[351] Дискурс. *Енциклопедія сучасної України*. 2007. URL: https://esu.com.ua/article-24374
[352] Harris Z. Discourse analysis. *Language*. 1952. V. 28. № 1. P. 2.
[353] Прима В. В. Дискурс: погляди науковців на визначення та предмет вивчення. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. № 2. Т. 2. С. 101.
[354] Benveniste É. Problèmes de linguistique générale. Vol. 1. Paris: Gallimard, 1966. P. 259.

певним чином, «порожні» форми, які кожен мовець в акті дискурсу привласнює та співвідносить зі своєю «особою», одночасно визначаючи себе як «я», а партнера як «ти». Інстанція дискурсу, таким чином, є конститутивною для всіх координат, що визначають суб'єкта…»[355]. Надалі Е. Бенвеніст навіть протиставив поняття дискурс і розповідь, оскільки перший завжди суб'єктивний і прив'язаний до ситуації, а друга – об'єктивована і відірвана від ситуації.

Прибічник структуралізму Мішель Фуко вказував на складність і багатозначність терміну «дискурс». У праці «Археологія знання» (1969) він згадав про «плинність» значення цього слова, додавши, що використовує його ситуативно: інколи як загальну сферу всіх тверджень, іноді – як індивідуалізовану групу тверджень, а іноді – як на врегульовану практику, яка пояснює певну кількість тверджень[356]. На думку, Девіда Джоліфа, котрий, зокрема, окреслював трактування дискурсу у творах М. Фуко, на найзагальнішому рівні французький мислитель вважав, що дискурс – це просто мова в процесі її застосування, чи то письмового, чи то усного[357].

Трактування дискурсу як складної семіотичної системи належить нідерландському лінгвісту Тьону ван Дейку[358]. У 1970–1980-х рр. він опублікував низку праць, в яких показав дискурс і як текст, і як складне комунікаційне вище, що охоплює і позасуб'єктні сфери: соціальний контекст, особливості творення, поширення й сприйняття інформації, культурно-ідеологічне тло[359]. Він наголошував на потребі вивчення соціальних процесів і соціальних структур для пізнання дискурсу. Аналізуючи дискурс як комунікаційне явище, на думку лінгвіста, потрібно

---

[355] Benveniste É. Problèmes de linguistique générale. Vol. 1. Paris: Gallimard, 1966. P. 261–262.

[356] Фуко М. Археологія знання / Пер. з фр. В. Шовкун. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 29, 126. Слід відзначити, що в українському перекладі праці М. Фуко поняття «дискурс» не зовсім доречно замінили на поняття «мова». Саме тому, ми беремо до уваги англомовний переклад книги М. Фуко: Foucault M. Archaeology of Knowledge. London: Tavistock, 1972. P. 80.

[357] Джоліф Д. Дискурс. *Енциклопедія постмодернізму* / За редакцією Чарлза Е. Вінквіста, Віктор Е. Тейлора. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 126.

[358] Dijk T. Discourse and context: A sociocognitive approach. Cambridge: New York: Cambridge University Press, 2008. 267 p.

[359] Пономаренко Л. Г. Морально-етичний дискурс сучасних друкованих та електронних ЗМІ: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2011. С. 8.

приділяти увагу «контексту» – соціально-демографічним і соціально-культурним чинникам: класові, національності, ідентичності, статі, віку тощо[360].

Таким чином, Т. ван Дейк був одним із перших, хто відзначив суспільну природу дискурсу, його суспільне коріння, витоки, характер і взаємовплив. Саме таке розуміння дискурсу є особливо важливим у контексті дослідження суспільно-медійного дискурсу. Думку про суспільний характер дискурсу поділяли й інші вчені. Для прикладу, Норман Фейрклоу (1992) зазначав, що дискурс формується та обмежується суспільною структурою в найширшому значенні цього слова. Це відбувається на всіх рівнях суспільства: класових, соціальних, інституційних тощо. Водночас дискурс є суспільно конститутивним, а відтак не лише формується під впливом, але й впливає на всі виміри суспільного життя. «Дискурс – це практика не лише репрезентації світу, а й його означення, конституювання та конструювання у значенні»[361]. Однак учений вказував на потребу діалектично розглядати зв'язок між дискурсом та соціальною структурою, щоб уникнути помилковості надмірного наголошення, з одного боку, на соціальній детермінації дискурсу, а з іншого – на конструюванні соціального в дискурсі. Перше перетворювало б дискурс на просте відображення глибшої соціальної реальності, друге ідеалістично представляло б дискурс як джерело соціального. Останнє Н. Фейрклоу вважав небезпечною пасткою, враховуючи акценти у дискусіях про конститутивні властивості дискурсу[362]. Науковиця Сара Мілс у книзі «Дискурс» (1997) наголосила, що дискурси є не просто сукупністю висловлювань/тверджень, вони складаються з висловлювань, які мають значення, силу та вплив у соціальному контексті[363].

Більш формалізоване визначення дискурсу запропонував Джеймс Кініві у праці «Теорія дискурсу». Згідно з ним, «Дискурс… характеризується індивідами, що діють у певний час і на певному місці; він має початок, середину, кінець і мету; це мовний процес, а не система… він встановлює вербальний контекст, і він також має

[360] Dijk T. Discourse and context… P. 7.
[361] Fairclough N. Discourse and Social Change. London: Polity, 1992. P. 64.
[362] Fairclough N. Discourse and Social Change. London: Polity, 1992. P. 65.
[363] Mills S. Discourse. London: Routledge, 1997. P. 13.

ситуативний контекст… Тому дискурс визначається існуванням повного тексту»[364]. Як слушно зауважив Д. Джоліф, наполягання Дж. Кініві на тому, що дискурс мусить бути повним, контекстуалізованим текстом, входить у конфлікт із головним імпліцитним визначенням лінгвістикою дискурсу як будь-якого фрагмента мови, довшого, аніж одне речення, що має певну форму організації зв'язності та єдності[365].

Під впливом західної наукової думки, дискусій та теоретичних напрацювання поняття дискурсу глибоко увійшло до української гуманітаристики. Так, львівський дослідник, фахівець у річищі комунікативної лінгвістики Флорій Бацевич підносить поняття «дискурс» до однієї з найважливіших категорій однією з трьох найважливіших лінгвістичних категорій (поруч з термінами «мовленнєвиий жанр» та «мовленнєвий акт»), вбачаючи й ньому «сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних з пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем і осмисленням мовної картини світу адресанта слухачем (адресатом)»[366]. Професор Анатолій Загнітко вказував на монологічну та діалогічну сторону дискурсу[367]. А Наталія Рябокінь зауважила можливість полілогічного характеру дискурсивних практик[368]. Анатолій Приходько писав про «концептологію дискурсу», маючи на увазі роль концепту і його когнітивно-семантичної вибірковості у формуванні та увиразненні дискурсу[369]. Загалом вчений доволі вдало простежив змінюваність концепту «час» у політичному, релігійному, педагогічному, рекламному та інших дискурсах.

Множинність значень поняття «дискурсу» підтвердив український дослідник Ігор Корольов. Він вказав на 43 варіанти визначення цього поняття різними вченими – закордонними і українськими[370]. Водночас запропонував власне визначення

---

[364] Kinneavy J.L. A Theory of Discourse. New York: Norton, 1980. S. 22–23.
[365] Джоліф Д. Дискурс. *Енциклопедія постмодернізму* / За редакцією Чарлза Е. Вінквіста, Віктор Е. Тейлора. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 127.
[366] Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. С. 138.
[367] Загнітко А. П. Основи дискурсології: науково-навчальне видання. Донецьк: ДонНу, 2008. С. 23.
[368] Рябокінь Н. О. Жанри медійного дискурсу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34 (73) № 4. С. 35.
[369] Приходько А. М. Концептологія дискурсу: апелювання концепту до дискурсів. *Англістика та американістика*. 2013. Вип. 10. С. 44.
[370] Корольов І. Р. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві: визначення структура, типологія. *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. С. 286–289.

дискурсу у вузькому та широкому розумінні. У першому дискурс постає як «зв'язна послідовність мовних одиниць, створювана мовцем для слухача в певний час, у певному місці, з певною метою». У другому дискурс – складне комунікативне явище, усна мовленнєва дія, враховуючи соціальний контекст, що дає відомості про учасників комунікації та їхні характеристики, а також процеси виробництва й сприйняття повідомлення[371]. Назагал, ми поділяємо таке трактування поняття «дискурс».

Чимало учених осмислювали структуру дискурсу. Деякі з них, беручи до уваги напрацювання закордонних авторів, у структурі дискурсу виділяють макроструктуру (глобальну структуру) та мікроструктуру (локальну структуру). І. Корольов наводив трактування Т. ван Дейка, котрий вважав макроструктурою дискурсу узагальнений опис основного змісту дискурсу (резюме, реферат), що формуються адресатом у процесі розуміння[372]. Під макроструктурою також розуміють розділення дискурсу на великі складові, передусім текстуально-організаційного характеру (розділи в розповіді, абзаци в статті, групи реплік в усному діалозі). Звісно ці складові повинні характеризуватися певною проблемно-тематичною єдністю[373]. Мікроструктурою дискурсу називають вичленовані з дискурсу мінімальні складові, які можна зарахувати до дискурсивного рівня[374].

На нашу думку, макроструктура дискурсу, по-перше, відображає головну тему (у деяких випадках – тематику, тобто низку тем) дискурсу, по-друге, постає у результаті використання абстрагування, конструювання та узагальнення інформації з усього тексту, по-третє, будується на когнітивному рівні сприйняття інформації адресатом.

Значну увагу вітчизняні дослідники присвячують теоретичним питанням, зокрема типології дискурсу. Так, Євген Скрипник вважав, що типи дискурсу визначаються соціокультурним середовищем, в умовах якого формуються і

---

[371] Корольов І. Р. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві… С. 290–291.
[372] Корольов І. Р. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві… С. 291–292.
[373] Горбатко А. О. Підходи до визначення медійного дискурсу у сучасних англомовних ЗМІ. С. 36–42. URL: https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/11631/1/Horbatko%20pidkhody.pdf
[374] Корольов І. Р. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві… С. 292.

функціонують певні субкультури. Тож учений веде мову про такі типи: дискурси професійних прошарків (педагогічний, дипломатичний, спортивний, медичний, політичний, економічний); дискурси корпоративних і субкультурних прошарків (банківський, релігійний, езотеральний, сакральний, лаудативний, героїчний, революційний, партизанський, терористичний, кримінальний); дискурси побутової комунікації (родинний, дитячий, молодіжний, любовний); дискурси віртуальної комунікації (казковий, комп'ютерний, форумний, чат-дискурс); специфічні дискурси (рекламний, дозвіллєвий, святковий, передвиборчий та ін.)[375]. Як слушно зауважили А. Досенко та В. Ганзюк, така класифікація охоплює не всі «центральні постулати» сучасного українського соціуму[376]. Зокрема, Є. Скрипник не згадав про медійний дискурс.

Особливості *медійного дискурсу* аналізували, зокрема, Т. ван Дейк, Джордж Гербнер, Ян Коннел і Адам Майлз, Говард Девіс. Так, Дж. Гербнер наголошував, що медійний дискурс відображає політику медіа-установ і втручається в культивування концепцій. Масово вироблений та/або розповсюджений медіа-дискурс є одночасно записом та інструментом «промислової поведінки на полі культури». Аналіз цього дискурсу може пролити світло на його фактичні засоби контролю та функції, незалежно від політичних намірів, раціоналізацій та претензій[377]. Як бачимо, учений передусім акцентував увагу на інституційній природі медіадискурсу та його соціокультурній спрямованості.

Власне найбільш розповсюдженим трактуванням медіадискурсу є бачення його як форми дискурсу, яка реалізується через медіа. Він охоплює процеси і продукти мовної діяльності, які спрямовані на широку аудиторію і створені для неї. Дослідниця Ен О'Кіф зауважила, що медійний дискурс стосується взаємодій, що відбуваються через платформу мовлення (усному чи письмовому), в якому дискурс орієнтований

---

[375] Skrzypnik J. Community myth as a basis for human's interaction with web interfaces Progress. *Journal of Young Researchers*. Vol. 4. 2018. P. 60.

[376] Досенко А. К. Гандзюк В. О. Сучасний медійний дискурс: підходи до типологізації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (70). № 4. Ч. 4. С. 202.

[377] Gerbner G. Mass Meda Discourse: Message System Analisis as a Component of Cultural Indicators. *Discourse and Communication: New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication*, edited by Teun A. van Dijk, Berlin, New York: De Gruyter, 1985. P. 13, 16.

на неприсутнього читача, слухача чи глядача. Хоча медіадискурс орієнтований на цих реципієнтів, вони дуже часто не можуть миттєво реагувати на продуцента(ів) дискурсу. Найголовніше, що письмовий чи усний дискурс сам по собі орієнтований на читацьку аудиторію або аудиторію, що слухає/споглядає, відповідно. Іншими словами, медіадискурс – це публічна, штучно створена, записана форма взаємодії. Він не є «ad hoc» чи спонтанним (подібно, як невимушена розмова чи письмо); він не є ні приватним, ані неофіційним. Якими б очевидними не здавались ці основні характеристики, вони мають вирішальне значення для дослідження, опису та розуміння медіадискурсу[378].

Деякі автори вбачають у медіадискурсі різні форми і засоби використання мови та образів засобами масової інформації для конструювання значень у суспільстві[379]. Інші вважають медіадискурс особливим когнітивно-прагматичним середовищем, яке реалізовує свою суть шляхом виробництва й трансляції на широку аудиторії оцінних смислів та ідеологем, а також певних найменувань та метафоричних інтерпретацій фактів соціального буття. При цьому він охоплює не лише певне вербальне повідомлення (його ідею, зміст і форму), але й різноманітні екстралінгвістичні чинники, які пов’язані з особливостями створення медіаповідомлення, його реципієнта, зворотного зв’язку, культурно зумовлених способів кодування і декодування, соціально-історичного та політико-ідеологічного контексту[380].

Отже, на нашу думку, медіадискурс – це сукупність мовних, візуальних і смислових практик, через які мас-медіа не лише передають інформацію, а й конструюють соціальну реальність, задаючи рамки інтерпретації подій, ролей і цінностей для аудиторії. Йдеться про динамічний процес створення й циркуляції смислів у медіапросторі, в якому зміст повідомлень формується під впливом суспільного контексту, комунікативних стратегій та очікувань аудиторії.

---

[378] O’Keeffe A. Media and discourse analysis. The Routledge Handbook of Discourse Analysis. 1st Edition. Routledge, 2012. P. 441–454.

[379] Smith P., Bell A. Media discourse. In N. Braber, L. Cummings, L. Morrish (Eds.), *Exploring Language and Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. P. 406.

[380] Досенко А. К. Гандзюк В. О. Сучасний медійний дискурс: підходи до типологізації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (70). № 4. Ч. 4. С. 202.

У медійному дискурсі дослідники найчастіше виокремлювали низку типологічних складових, пов'язаних із джерелами та засобами поширення інформації: дискурс друкованої преси, телевізійний дискурс, радіодискурс, інтернет-дискурс[381]. Зваживши на поширення інтернет-журналістики, науковиці А. Досенко та В. Гандзюк запропонували більш розширену класифікацію медіа дискурсу, виокремивши в ньому дискурс мобільної журналістики, дискурс крос-медійних видань, дискурс комунікаційних платформ; дискурс соціальних мереж, дискурс мережевих аналогових медіа; дискурс блогосфери; дискурс аматорських медіа, мультимедійний дискурс[382]. Водночас авторки, спираючись на дослідження закордонних вчених, вказували на можливість подрібнення цієї класифікації. Наприклад, відзначали можливість виділення у дискурсі преси такі різновиди: дискурс «якісної преси», дискурс популярної преси, дискурс спеціалізованих видань (наукових, науково-популярних тощо)[383]. Натомість Н. Рябокінь відкинула думку про доцільність виокремлення дискурсу, що базується на електронних засобах комунікації (СМС-дискурсу, спілкування в чатах тощо), оскільки він належить до типу інтернет-дискурсу[384]. Зауважимо, що така типологізація медіадискурсу, безумовно, відображає технологічні, соціальні та культурні зміни, демонструє розмиття меж між професійною та непрофесійною журналістикою.

В основу типології медіадискурсу було також покладено його зорієнтованість на реципієнта. Тож у науковій літературі виділяли персональний (особистісно-орієнтований) та інституційний (статусно-орієнтований) типи дискурсу. У першому з них виокремлювали побутовий і буттєвий різновиди. Побутовий дискурс здебільшого спонтанний, часто ситуативний, неструктурований, суб'єктивний. Буттєвий дискурс спрямований на розкриття внутрішнього світу особистості в усьому його багатстві,

---

[381] Мірошниченко І. Г. Сучасні підходи до типології мас-медійного дискурсу. 2016. URL: http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/9998/1/Miroshnychenko.pdf ; Горбатко А.О. Підходи до визначення медійного дискурсу у сучасних англомовних ЗМІ. С. 40. 2021. URL: https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/11631/1/Horbatko%20pidkhody.pdf ; Рябокінь Н. О. Жанри медійного дискурсу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34 (73) № 4. С. 36.

[382] Досенко А. К. Гандзюк В. О. Сучасний медійний дискурс: підходи до типологізації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (70). № 4. Ч. 4. С. 201–202.

[383] Досенко А. К. Гандзюк В. О. Сучасний медійний дискурс: підходи до типологізації…С. 202.

[384] Рябокінь Н. О. Жанри медійного дискурсу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34 (73). № 4. С. 36.

відзначається розгорнутістю, літературно-мовною формою. Такий дискурс, на думку Н. Рябокінь, репрезентований переважно творами художньої літератури, філософськими і психологічними інтроспективними текстами[385]. Однаку у такому випадку, на нашу думку, цей тип дискурсу не можна зараховувати до медіадискурсу.

Окремі автори вели мову про жанровий підхід до типологізації медіадискурсу, виокремлюючи в ньому дискурси новинний, репортажний, інформаційно-аналітичний, есейстичний, рекламний, PR-дискурс[386]. З іншого боку існує й проблемно-тематичний підхід до типологізації медійного дискурсу. Зокрема, І. Мирошніченко писала про такі різновиди медійного дискурсу: політичний, економічний, науковий, спортивний, освітній тощо[387]. Безумовно, до цього переліку в сучасних умовах можна з певністю додати й воєнний дискурс. Однак, насправді, зазначена типологія надто широка й може поширюватися не лише на медійний, але й на будь-який дискурс, сконцентрований і сконструйований навколо різних сторін життя суспільства і спрямований на їх пояснення та вплив на них.

Дослідник соціальних медіа Рон Девіс, беручи до уваги комунікаційні моделі дискурсу, стиль спілкування та інформаційного обміну, виділив такі типи медійного дискурсу під час виборчих кампаній: авторитарний та егалітарний; тоталітарний та демократичний, конфліктний, кооперативний, офіційний і карнавальний, чоловічий і жіночий[388]. Соціальні медіа, згідно з ним, охоплюють низку інформаційних і комунікаційних технологій, що використовуються для обміну інформацією та думками, часто через відкриті зв’язки з іншими людьми чи групами. Вони включають: 1) інтерактивні веб-сайти, що використовують методи «Веб 2.0» для заохочення користувачів до контенту та коментарів; 2) блоги (тобто особисті, загальнодоступні щоденники), які дозволяють будь-кому повідомляти або коментувати новини та події; 3) сервіси мікроблогів, такі як Twitter, що дають змогу миттєво публікувати короткі повідомлення, на які можуть підписатися інші

[385] Рябокінь Н. О. Жанри медійного дискурсу… С. 36.
[386] Досенко А. К. Гандзюк В. О. Сучасний медійний дискурс: підходи до типологізації… С. 202.
[387] Мирошніченко І. Г. Сучасні підходи до типології мас-медійного дискурсу. 2021. URL: http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/9998/1/Miroshnychenko.pdf.
[388] Davies R. Social media in election campaigning. *European Parliamentary research Service.* 2014. P. 1–8 URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2014/140709/LDM_BRI(2014)140709_REV1_EN.pdf

користувачі; 4) сервіси обміну фотографіями та відео, такі як Flickr або YouTube, що дозволяють користувачам публікувати створені ними матеріали; 5) сервіси соціальних мереж (SNS), такі як Facebook та професійна мережа LinkedIn, які забезпечують користувачам можливість створювати онлайн-профілі та посилатися на друзів, колег та організації та спілкуватися з ними[389].

Загалом усі зазначені класифікації медіадискурсу враховували інформаційно-комуніцікаційну специфіку медійного поля, зокрема механізми створення та просування інформації, мовленнєво-композиційну побудова тексту, тривалість і, можливо, етапність впливу, колаборація з аудиторією[390]. Як відзначила Н. Лютянська, в основі типології медійного дискурсу дослідники в основному поклали такі критерії: спосіб виробництва тексту (індивідуально-авторський, колегіальний); форма створення (усна, письмова) і форма відтворення (усна, письмова); канал поширення (преса, радіо, телебачення, інтернет); функціонально-жанровий різновид тексту (новини, коментарі, публіцистика, реклама тощо); тематична домінанта або приналежність до того чи іншого стійкого медіа потоку[391].

Під поняттям *«суспільно-медійний дискурс»* розуміємо динамічний простір публічної комунікації, в якому через медіа відбувається спільне вироблення, закріплення та оскарження уявлень про суспільну реальність. Йдеться, по-суті, про мовленнєві практики у засобах масової інформації, які описують соціальні, політичні та культурні процеси, формуючи (до певної міри, регулюючи і скеровуючи) громадську думку. Це особливий тип дискурсу, що поєднує інформаційні повідомлення, оцінки, емоції та символи, креатуючи колективно-суспільне розуміння подій, проблем і цінностей у конкретному історичному контексті. Суспільно-медійний дискурс є багаторівневою системою, де зміст, форма, актори й контекст взаємодіють, продукуючи не лише інформацію, а й соціальні смисли та колективні інтерпретації реальності.

---

[389] Davies R. Social media in election campaigning. *European Parliamentary research Service.* 2014. P. 2.
[390] Досенко А. К. Гандзюк В. О. Сучасний медійний дискурс: підходи до типологізації… С. 203.
[391] Лютянська Н. І. Мас-медійний дискурс: типологічні та структурно-організаційні особливості. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер.: Філологічні науки*. 2014. Кн. 2. С. 136–141.

Важливим поняттям для нашого дослідження є термін *«російсько-українська війна»*. Відповідно до 20-томного «Словника української мови», слово війна означає організовану збройну боротьбу між державами, народами або ж збройними угрупованнями всередині країни. У переносному значенні – це стан ворожнечі між будь-ким, суперечка, сварка з кимось[392]. У Кримінальному кодексі України (ККУ) згадуються поняття «агресивна війна» і «воєнний конфлікт». Зокрема, у статті 437 ККУ йдеться про покарання за планування, підготовку або розв'язання агресивної війни чи воєнного конфлікту, а також про покарання за ведення агресивної війни чи агресивних воєнних дій[393]. Деякий час діяла Воєнна доктрина України (2004–2015), яка передбачала, що наша держава може бути втягнута у «воєнні конфлікти», серед яких виділяла такі різновиди: а) «збройний конфлікт», що може виникнути в разі обмеженого збройного зіткнення на державному кордоні України з іншою державою або збройних зіткнень всередині України за участю незаконних воєнізованих або збройних формувань; б) локальна війна, що може виникнути в разі збройної агресії проти України з боку іншої держави регіону; регіональна війна, що може виникнути в разі збройної агресії двох або більше держав проти України[394]. Як бачимо, Воєнна доктрина чітко розрізняла поняття «збройний конфлікт» та «війна».

Зазвичай учені-мовознавці вважають поняття «воєнний конфлікт» ширшим, ніж поняття «війна». Для прикладу, Валерій Дяченко, Михайло Цюрупа та Петро Шумський зазначали, що «воєнний конфлікт» охоплює всі види організованих збройних сутичок як внутрішньодержавного, так і міжнародного рівня[395]. Дослідники С. Денисов та К. Кардаш також зауважували, що збройний конфлікт – це будь-який конфлікт із застосуванням зброї. Натомість за умов воєнного конфлікту при використанні зброї провідну роль відіграють політичні мотиви[396]. З таким

[392] Словник української мови у 20-ти томах. URL: https://1677.slovaronline.com/search?s=%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0

[393] Кримінальний кодекс України. 2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

[394] Воєнна доктрина України (затверджена Указом Президента України від 15 червня 2004 р. № 648, в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 р. № 390/2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004#Text

[395] Дяченко В., Цюрупа М., Шумський П. Міжнародне гуманітарне право: філософсько-правова доктрина регулювання збройних конфліктів. Ч. І. Історія становлення. Київ: Сфера, 1999. С. 30.

[396] Денисов С. Ф., Кардаш К. С. Воєнний конфлікт: зміст та співвідношення з близькими поняттями. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Юридичні науки*. 2012. № 1(2). С. 109.

визначенням погоджувався Я. Пилипенко[397]. Натомість М. Сологуб вважав поняття «війна» більш широким, аніж «збройний конфлікт», хоча в сучасному міжнародному праві часто будь-яку війну йменують збройним конфліктом[398].

Слід наголосити, що у 2005 р. Комітет з питань використання сили, який діяв у складі Міжнародної правової асоціації, сформував звіт щодо міжнародно- правового використання поняття «війна». Згідно з висновками експертів, термін «війна» (war) активно використовується, однак у міжнародному праві замість нього після 1945 року застосовується більш широке поняття «збройний конфлікт» (armed conflict), яке передбачає наявність двох обов'язкових складників: а) організовані озброєні контингенти; б) участь у бойових діях певної інтенсивності. Попередня практика держав, які встановлювали де-юре стан війни шляхом оголошення, більше не визнається в міжнародному праві. Оголошення війни або збройного конфлікту, національне законодавство, вираження суб'єктивних намірів сторін конфлікту тощо можуть мати доказову силу, але такі вираження самі по собі не створюють де-юре стан війни або збройного конфлікту. Стан де-юре або ситуація збройного конфлікту залежить від наявності фактичних та спостережуваних фактів, іншими словами, об'єктивних критеріїв[399].

Поняття війна у політичному дискурсі трактується як збройна боротьба між державами (їх коаліціями) або соціальними, етнічними та іншими спільнотами, а також як засіб боротьби за світову гегемонію та захисту національних інтересів[400]. Підполковник і науковець Сергій Сірий трактує війну як соціально-політичне явище, пов'язане з докорінною зміною характеру відносин між державами, народами, націями, класами і соціальними групами та переходом протиборчих сторін до застосування зброї й насильницьких заходів для вирішення певних суспільно-

---

[397] Пилипенко Я. С. Демаркація понять «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт» та «війна». *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2017. Вип. 1/2 (33/34). С. 144.

[398] Приполова Л. С., Рандич Д. С. Збройний конфлікт в Україні: доктринальний аспект і гібридні ознаки. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 57–63.

[399] Final Report on the Meaning of Armed Conflict in International Law. *International Law Association. The Hague Conference. Use of force*. 2010. P. 2, 32–33. https://www.ila-hq.org/en/documents/conference-report-the-hague-2010-12

[400] Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. Київ: Генеза, 2004. С. 79.

політичних, економічних, ідеологічних, національних та інших суперечностей[401]. Відзначимо, що воєнні дії можуть відбуватися й між представниками різних релігійних спільнот, а не лише націй, народів, класів і держав. Однак загалом акцент на соціально-політичному характері такого явища як війна цілком слушний і відповідає воєнно-антропологічному підходу до вивчення війни. Щоправда, на нашу думку, коректніше говорити про суспільно-політичне (а не соціально-політичне) явище.

Докторка філологічних наук Галина Яворська у 2016 р. вказала на версії інтерпретації російської агресії в Україні в медійному просторі: 1) міждержавний збройний конфлікт, викликаний агресією Російської Федерації проти України; 2) громадянська війна в Україні (цю версію обстоює Росія); 3) незаконна анексія Криму та громадянський збройний конфлікт на Донбасі (версія у значній частині західних ЗМІ). До цих трактувань долаються означення: проксі-війна, війна, громадянський конфлікт, міждержавний конфлікт, неоголошена війна, гібридна війна та ін.[402]

Українські медіа, які займали виразно державницьку позицію, акцентували на першій версії. Так, у газеті «Український тиждень» у жовтні 2014 р. було опубліковано спецпроєкт «Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки». Автори, проаналізувавши причини, витоки, особливості і першу фазу конфлікту 2014 р., чітко наголосили на тому, що силові дії Російської Федерації, вчинені її Збройними силами у лютому – березні 2014 р. на території Криму, підпадають під ознаки агресії відповідно до Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії». Стаття 3 Резолюції встановлює, що актом агресії кваліфікуватиметься будь-яка з таких дій: будь-яка воєнна окупація, хоч би який тимчасовий характер вона мала, що є результатом вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія території іншої держави чи її частини із застосуванням сили (п. «а»); блокада портів або узбережжя держави збройними силами іншої держави (п. «с»); застосування збройних сил однієї держави, які перебувають на території іншої

[401] Сірий С. Сутність понять «локальна війна» і «воєнний конфлікт» та їх типологія. Політичний менеджмент. 2006. № 4. С. 126.
[402] Яворська Г. М. Концепт «війна»: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 1 (38). С. 15.

держави відповідно до угоди з останньою, на порушення умов, передбачених в угоді, або будь-яке продовження їх перебування на цій території після припинення чинності такої угоди (п. «e»). Тож, у світлі Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН дії Російської Федерації проти України в лютому – березні 2014 р. підпадають під ознаки, визначені пунктами «a», «c» та «e» ст. 3 і мають кваліфікуватись як акти збройної агресії[403].

Надалі наголошувалося, що силові дії Російської Федерації у квітні–липні 2014 р. на території Донецької та Луганської областей, підпадають під ознаки агресії відповідно до Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії». Ст. 3 Резолюції встановлює, що як акт агресії кваліфікуватиметься будь-яка з таких дій: бомбардування збройними силами держави території іншої держави чи застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави (п. «b»); напад збройних сил держави на сухопутні, морські чи повітряні сили або морські та повітряні флоти іншої держави (п. «d»); засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних частин або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави… (п. «g»). Отже, у світлі Резолюції 3314 (XXIX) силові дії Російської Федерації проти України на території її Донецької та Луганської областей у квітні – серпні 2014 року підпадають під ознаки, визначені пунктами «a», «b», «d» та «g» її ст. 3 і мають кваліфікуватися як акти збройної агресії[404].

Третя фаза збройної агресії Російської Федерації розпочалася 27 серпня 2014-го масовим вторгненням на територію Донецької та Луганської областей регулярних підрозділів Збройних сил РФ, зокрема тих, що входили до складу 9-ї окремої мотострілецької бригади, 76-ї та 98-ї дивізій повітрянодесантних військ. Задіяння регулярних ЗС Російської Федерації у збройній агресії проти України супроводжувалося поширенням серед населення України агітаційних листівок, у яких, зокрема, містився такий заклик: «За жодних обставин не чиніть перепон

[403] Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень*. 17–23 жовтня 2014. № 42 (362). С. 31–32. URL: https://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10_2014/17/26-42.pdf
[404] Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень*. 17–23 жовтня 2014. № 42 (362). С. 32. URL: https://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10_2014/17/26-42.pdf

пересуванню російських військ (техніка та особовий склад)». Юридичне означення Відповідно до ст. 3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» вважається агресією вторгнення чи напад збройних сил держави на територію іншої держави… (п. «а»). На засіданні Ради Безпеки ООН, яке відбулося 29 серпня 2014 р. у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України, делегація України заявила: «Росія розпочала безпосереднє воєнне вторгнення на материкову Україну із застосуванням своїх регулярних Збройних сил». Після надзвичайного засідання Комісії Україна – НАТО, скликаного 29 серпня 2014 р. на прохання України, генеральний секретар НАТО Андерс фоґ Расмуссен кваліфікував вторгнення Збройних сил Російської Федерації через східний українсько-російський державний кордон як «серйозну ескалацію збройної агресії Росії проти України»[405].

У 2014 р. філологині Юлія Браїлко і Наталія Кисла, навівши численні номінації щодо агресії Росії проти України, вказали на їх різноаспектне використання українською та російською сторонами, зокрема і медіа. Утвердження мілітоніма в українському дискурсі вони вважали справою часу, при цьому висловивши впевненість, що ключовою в його структурі має стати лексема «війна» як найбільш уживана для маркування збройної агресії Росії проти України[406]. Проте в українському медійному дискурсі у 2014–2022 рр. найчастіше використовувалися поняття «агресія Росії проти України», «збройний конфлікт», «воєнний конфлікт». Навіть в уже згадуваному проєкті часопису «Український тиждень» (жовтень 2014 р.), поняття «російсько-українська війна» було винесено у заголовок аналітичного проєкту, але воно не зустрічалося в тексті[407]. Ця тенденція загалом була характерна для українського медійного простору, котрий перебував під впливом одразу двох суспільно-політичних дискурсів: українського державницького та проросійського.

Утвердженню в історичному дискурсі поняття «російсько-українська війна» щодо російської агресії проти України від 2014 р. посприяли праці істориків. Особливо

[405] Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень*. 17–23 жовтня 2014. № 42 (362). С. 32. URL: https://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10_2014/17/26-42.pdf
[406] Браїлко Ю., Кисла Н. Номінації російсько-української війни в різностильовому дискурсі. *Українське мовознавство*. 2014. №1(54). С. 17.
[407] Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень*. 17–23 жовтня 2014. № 42 (362). С. 26–42. URL: https://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10_2014/17/26-42.pdf

відзначимо книгу Миколи Лазаровича, історика й учасника бойових дій, у котрій наголошувалося: апогеєм ворожості Росії до України стала російсько-українська війна, яку вона розв'язала 2014 р. При цьому країна-агресор не лише вторглася на територію України, а й анексувала її частину – Кримський півострів, який офіційно оголосила своєю власністю[408]. Більш широке та акцентоване використання поняття «російсько-українська війна» бачимо після 24 лютого 2022 р.

На офіційному рівні це поняття використовували представники Українського інституту національної пам'яті (УІНП), закріплюючи його в історичній свідомості українського суспільства і сприяючи легітимізації такої номінації і в інших дискурсах, у тому числі й медійному. Звісно, це теж відбувалося поступово. У звіті про свою діяльність за 2015 рік, працівники УІНП лише раз згадали окреслене поняття в інформації про презентацію книги «Усна історія російсько-української війни»[409]. А вже в лютому 2019 р., з нагоди 5-ї річниці початку російської агресії проти України, УІНП розмістив на своїй офіційній веб-сторінці інформаційні матеріали про витоки, хронологічні рамки, історичний контекст російсько-української війни[410].

Значну роль у закріпленні цього поняття не лише у широкому суспільному дискурсі відіграла дидактика історії. Улітку 2019 р. опис подій російсько-української війни (власне з таким формулювання) уперше звився і в підручниках з новітньої історії України для 11-х класів середніх шкіл. Міністр освіти і науки України Лілія Гриневич навіть повідомила, що на авторів цього підручника пробували тиснути саме через використання терміну «російсько-українська війна». До того, в середніх школах України здебільшого використовувалися підручники видання 2011 р., в яких не було інформації про війну та Революцію Гідності[411].

---

[408] Лазарович М. Російсько-українська війна (2014–2017 роки). Короткий нарис. Тернопіль: Лілея-НВ, 2017. С. 8.
[409] Звіт УІНП за 2015 рік. URL: https://uinp.gov.ua/pro-instytut/zvity/zvit-2015
[410] До 5-річчя від початку збройної агресії Російської Федерації проти України. 27.02.2019. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/do-5-richchya-vid-pochatku-zbroynoyi-agresiyi-rosiyskoyi-federaciyi-proty-ukrayiny
[411] У нових підручниках з історії України розкажуть про російсько-українську війну. *Освіторія*. 21.07.2019. URL: https://osvitoria.media/news/u-novyh-pidruchnykah-z-istoriyi-ukrayiny-rozkazhut-pro-rosijsko-ukrayinska-vijnu/

На нашу думку, під поняттям «російсько-українська війна» (або «сучасна російсько-українська війна») слід розуміти тривалий збройний і політичний конфлікт, у межах якого Російська Федерація шляхом прямого та прихованого застосування військової сили, інформаційного тиску й контролю над частиною територій намагається зламати суверенний вибір України, нав’язати їй зовнішнє управління та переглянути пострадянський порядок безпеки в Європі. Для України ця війна є боротьбою за збереження державності, свободу суспільного розвитку та право самостійно визначати власне майбутнє. Спираючись на студії істориків та політологів, можна виокремити такі характерні риси сучасної російсько-української війни: 1) асиметричний характер конфлікту – поєднання регулярних бойових дій із прихованими формами впливу (проксі-сили, диверсії, тиск через економіку та енергетику); 2) порушення принципу суверенітету – насильницька зміна кордонів та спроби легітимізувати окупацію через псевдоправові механізми; 3) гібридний характер – одночасне використання військових та інформаційних впливів, кібератак, дипломатичного шантажу і масштабної пропаганди; 4) заперечення участі агресора (на ранніх етапах) – стратегія «правдоподібного заперечення» для уникнення відповідальності Росії за розпочату війну; 5) екзистенційний характер для України, оскільки війна визначає саме існування держави, нації та політичної суб’єктності; 6) цивілізаційний вимір – протистояння між авторитарною імперською моделлю азійського типу та європейським демократичним шляхом розвитку; 7) масовість залучення цивільного населення, як жертв війни, так і учасників спротиву (зокрема волонтерів); 8) інформаційна війна як ключовий фронт – боротьба за інтерпретацію подій всередині країни та у світовому просторі; 9) тривалість та ескалаційність, оскільки війна вже триває понад десятиліття і спостерігається розширення масштабів воєнних дій; 10) міжнародний вимір – активна участь міжнародних організацій і держав через санкції, військову та гуманітарну підтримку України.

Наступним вагомим поняттям для нашого дослідження є концепт *«Антитерористична операція на сході України»* (АТО). Згідно із Законом України «Про внесення змін до законів України щодо боротьби з тероризмом» від 5 червня

2014 р., антитерористична операція – це комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності[412]. Власне такого поняття ми й дотримуватимемося у нашому дослідженні. Рішення РНБО про запровадження АТО із залучення Збройних сил України було ухвалене 12 квітня 2014 р.[413] Про це у своєму зверненні оголосив в.о. президента України Олександр Турчинов, зазначивши, що уже пролилася кров «на війні, яку проти України веде Російська Федерація»[414]. Як відомо, АТО тривала до 30 квітня 2018 р., після чого була трансформована в Операцію об'єднаних сил.

Поняття *«Операція об'єднаних сил»* (ООС) визначається Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 р. та означає комплекс військових і спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямований на протидію діяльності незаконних російських і проросійських збройних формувань на сході України[415]. ООС тривала від 30 квітня 2018 р. до 24 лютого 2022 р. Основна відмінність ООС від АТО полягала у тому, що керівництво військовими та правоохоронними підрозділами на Донбасі переходили від СБУ до Генерального штабу ЗСУ. При цьому вводилася посада Командувача ООС, який ухвалював всі рішення в зоні проведення операції.

Отже, поняття «дискурс» пройшло тривалий шлях розвитку від лінгвістичного розуміння як зв'язної послідовності висловлювань до комплексного трактування як соціально зумовленої комунікативної практики. Сучасні наукові дослідження дають

---

[412] Закон України «Про внесення змін до законів України щодо боротьби з тероризмом» (№1313-VII від 05.06.2014). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1313-18#Text

[413] Головко В.В. Антитерористична операція на Донбасі [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України: Україна-Українці*. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2019. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=2.19.14

[414] РНБО розпочинає масштабну АТО із залученням Збройних Сил – Турчинов. *Українська правда*. 13.04.2014. URL: https://web.archive.org/web/20171017043038/http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/13/7022274/

[415] Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (№ 2268-VIII від 18.01.2018). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text

підстави розглядати дискурс не лише як текст чи мовлення, але й як механізм формування, репрезентації та інтерпретації суспільної реальності. Особливого значення для нашого дослідження набуває концепція медійного дискурсу, який поєднує мовні, візуальні та символічні засоби впливу на аудиторію й бере активну участь у конструюванні суспільних смислів. На підставі аналізу наукової літератури медіадискурс визначено як динамічний процес виробництва та поширення інформації, що формується під впливом соціального, політичного й культурного контексту. Водночас суспільно-медійний дискурс постає як особливий різновид публічної комунікації, у межах якого відбувається вироблення та закріплення колективних уявлень про суспільно значущі події й явища. У дослідженні обґрунтовано використання поняття «російсько-українська війна» для означення тривалого збройного та політичного протистояння між Російською Федерацією та Україною, яке триває з 2014 р. і має виразний міжнародний, гібридний та екзистенційний характер. Безумовно, запропонований категоріально-понятійний апарат формує теоретико-методологічне підґрунтя дослідження та забезпечує відповідні умови для аналізу суспільно-медійного дискурсу російсько-української війни в українському інформаційному просторі.

Висновки до другого розділу

Методологічну основу дослідження становлять епістемологічні засади аналітичної та поміркованої наративної філософії історії, які визначають можливість наукового пізнання історичних фактів у поєднанні з правом дослідника на побудову інтерпретаційних моделей репрезентації минулого. У межах такого підходу обґрунтовано можливість комплексного аналізу гуманітарних аспектів російсько-української війни у суспільно-медійному дискурсі (2014–2022). Водночас дослідження спирається на теоретико-методологічну стратегію, орієнтовану не лише на фіксацію фактів, а й на їх пояснення та інтерпретацію, що зумовило звернення до інструментарію культурно-інтелектуальної історії. З огляду на те, що медійний дискурс формується широким колом акторів (журналістами, редакторами,

комунікаторами), саме цей підхід виявився продуктивним для аналізу гуманітарної проблематики війни в медійному середовищі.

Серед загальнонаукових міждисциплінарних підходів провідне місце посідають аксіологічний, антропологічний, соціокультурний та цивілізаційний. Водночас ключовими конкретно-науковими підходами виступають дискурс-аналіз, наративний, системний, біографічний і синхронно-діахронічний підходи, а також принципи історизму, науковості, об’єктивності та верифікації. Реалізація зазначених підходів забезпечується застосуванням комплексу методів: загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція, класифікація, узагальнення, абстрагування); спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-системний, історико-типологічний, історико-порівняльний, метод критики джерел, періодизації); а також лінгвістично-психологічних (лексико-семантичний, контекстуально-інтерпретаційний, структурно-системний, контент-аналіз медіатекстів). Понятійно-категоріальний апарат дослідження репрезентований ключовими концептами: «дискурс», «медійний дискурс», «суспільно-медійний дискурс», «російсько-українська війна».

РОЗДІЛ 3
СОЦІОГУМАНІТАРНА СФЕРА УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У МАС-МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ

3.1. Соціогуманітарні проблеми жителів тимчасово окупованих територій та внутрішньо-переміщених осіб

Одним зі вагомих наслідків сучасної російсько-української війни стала масова міграція населення із окупованих Росією територій України на підконтрольні українській владі терени. Поява внутрішніх переселенців стала викликом для українських органів влади, як загальнодержавного, так і місцевого рівнів, оскільки ставили перед ними завдання щодо забезпечення соціальних потреб великої кількості людей. Становище внутрішньо-переміщених осіб (далі – ВПО) активно висвітлювалося в українському мас-медійному просторі, перетворившись на окремий дискурс, який, на наше переконання, потребує окремого дослідження. Тож ми ставимо завдання розкрити характеристику та оцінки соціогуманітарних проблем ВПО в українському мас-медійному просторів від початку війни у лютому 2014 р. до повномасштабного нападу Росії проти України у лютому 2022 р.

Соціогуманітарні проблеми внутрішньо-переміщених осіб (далі – ВПО) увійшли в поле зору українських медіа від початку сучасної російсько-української війни. Майже одразу після захоплення росіянами Криму почали з’являтися повідомлення про біженців з півострова, які шукали притулку в інших регіонах України. Власне, саме мешканці Криму (кримські татари, українці та представники інших національностей) стали першими українськими переміщеними особами під час російської-української війни. До слова, уже в березні 2014 р. у мас-медійному просторі почали з’являтися аналітичні матеріали українських експертів, які попереджали українську владу про можливі наслідки проблеми. Так, експерт Центру дослідження суспільства Тарас Доронюк зауважив, що Україна й близького неготова

до розгортання найгіршого сценарію. Він вказав на військові конфлікти на пострадянському просторі (Карабаський конфлікт, Придністровський конфлікт), які призвели до міграції сотень тисяч громадян, появи масштабної категорії внутрішньо переселених осіб. Зважаючи на неготовність української влади, експерт пропонував вдатися до трьох кроків: 1) оцінити наявні інфраструктурні та фінансові ресурси, які можна було б використати та залучити у разі появи значної кількості внутрішньо-переміщених осіб; 2) провести широкі консультації з приводу шляхів реагування на можливу гуманітарну кризу (при цьому залучити як урядові, так і міжнародні структури, зокрема Червоний Хрест); 3) підготувати стратегію дій у разі виникнення такої ситуації та переглянути наявні програми інтеграції, які повинні містити конкретні плани щодо переміщення, забезпечення необхідними для існування засобами, налагодження безпеки та інтеграції ВПО[416]. Ці пропозиції були доволі слушними, однак увагу медіа та української влади привертали дещо більші загрози, пов'язані з національною безпекою та територіальною цілісністю України.

Водночас саме у березні-квітні 2014 р. мас-медіа публікували численні матеріали про втікачів із Криму, в яких розповідали життєві історії людей, які змушені були полишити рідні домівки. Так, 2 квітня 2014 р. у газеті «День» з'явилася розлога стаття Василя Ільницького, Ірини Федоляк та Катерини Кізім про історії чотирьох людей, які залишили все на окупованій території[417]. Однією з ключових тез цього матеріалу стало заперечення слова «біженець» щодо втікачів із Криму, оскільки біженці вирушають в інші країни, й не залишаються на власній землі. Читачі мали можливість познайомитися з розповідями Ольги Скрипник, викладачки Кримського гуманітарного університету в Ялті, Рустема Скібіна, кримсько-татарського митця-кераміста, Олени Луньової, юристки із Сімферополя. Такі розповіді містили патріотичний дискурс, оскільки утікачі підкреслювали свою громадянську позицію. Так, етнічна росіянка О. Луньова заявила: «Я не уявляю собі, як зможу поміняти свій прапор, паспорт. Я просто не хочу бути росіянкою. Я українка, я патріот своєї країни і

[416] Доронюк Т. Ще одна криза. 13.03.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2014/03/13/7018637/

[417] Ільницький В., Федоляк І., Кізім К. «Ми – не біженці. Біженці тікають зі своєї країни в іншу. А Крим – це Україна»: чотири історії тих, хто був змушений покинути свій дім, роботу, друзів і родину на півострові. Чому вони це зробили і як планують жити далі. *День*. 2014. 2 квіт. (№ 59). С. 8.

відмовитися від України не можу»[418]. Однак зауважимо, що такі мас-медійні матеріали, які так приваблювали українську аудиторію (зважаючи на дані про прочитаність матеріалів), усе ж на той час містили недостатньо інформації власне про проблеми переміщених осіб. Увага фокусувалася на біфуркаційних моментах (російська анексія, псевдореферендум, загроза переслідувань тощо), а не на соціальних і правових аспектах адаптації та інтеграції переселенців у нових реаліях.

Схожі акценти лунали і на інших мас-медійних ресурсах того часу, зокрема і регіональних. Так, у матеріалі львівської журналістки Юлії Ліщенко наприкінці березня 2014 р. йшлося про розміщення на Львівщині 1200 кримчан. Авторка також відкинула використання поняття «біженці» як образливі і недоречні для переселенців з Криму[419]. Цю тему продовжила Сюзанна Бобкова, яка вже у червні 2014 р. писала про поселення в Львівської області 2,5 тис. переселенців з Криму і сходу[420]. У квітні того ж року в статті Оксани Хмельовської чи не вперше уперше в українських медіа торкнулися системних питань облаштування українських переселенців з Криму. Авторка в інтерв'ю з координатором проєкту «Без кордонів» Максимом Буткевичем вела мову про дві хвилі внутрішньо-переміщених осіб, уразливі групи переселенців, а також про гостинність українців, які поселяли в себе двома родини[421]. З іншого боку, до цілісного бачення проблеми було ще далеко, тим більше що ситуація почала загострюватися і ускладнюватися появою нових переселенців – з Луганської і Донецької областей.

У травні-червні 2014 р. український мас-медійний простір був заповнений матеріалами про переселенців з українського Донбасу, де проросійській бойовики при підтримці російський військ почали бойові дії проти законної української влади. Знову ці матеріали мали здебільшого описово-подієву канву розповідей, зконцентрованих навколо історії кількох людей. У статті Наталії Біловицької, яка побачила світ 27 червня 2014 р. у газеті «Урядовий кур'єр» йшлося про історії людей з Краматорська,

---

[418] Ільницький В., Федоляк І., Кізім К. «Ми – не біженці. Біженці тікають зі своєї країни в іншу. А Крим – це Україна»: чотири історії тих, хто був змушений покинути свій дім, роботу, друзів і родину на півострові. Чому вони це зробили і як планують жити далі. *День*. 2014. 2 квіт. (№ 59). С. 8.

[419] Ліщенко Ю. «Не називайте їх біженцями …». *Високий замок*. 2014. 28–30 берез. (№ 46). С. 4.

[420] Бобкова С. «Якщо говоримо про єдину Україну, не може бути своїх і чужих …»: на Львівщині оселилося понад 2,5 тисячі переселенців зі сходу та Криму. *Високий замок*. 2014. 27–29 черв. (№ 91). С. 5.

[421] Хмельовська О. Максим Буткевич: «Механізмів урегулювання проблем переселенців із Криму». *Український тиждень*. 2014. № 14 (4–10 квітня). С. 14–15.

Слов'янська, Маріуполя, тимчасове розміщення людей у гуртожитку Національної гірничої академії у Дніпропетровську. Важливо, що акцентувалася увага на психологічному станові дітей, які пережили перші хвилі війни[422].

Поступово завдяки медіа упродовж 2014 р. формувався образ українського внутрішнього переселенця. У деяких публікаціях наголошувалося на його «патріотизмі», бо більшість українців із зони бойових дій не їдуть до європейських країн, а шукають можливості залишитися в Україні[423]. З іншого боку, в регіональну пресу почали проникати негативні характеристики деяких переселенців, котрі демонстративно відмовлялися спілкуватися українською й вимагали значно більшої уваги до своїх соціальних і матеріальних потреб[424]. Це при тому, що на середину 2014 р. уже тривав процес виплат пенсій за новими адресами, надання певної соціальної допомоги, проводилася реєстрація безробітних на біржах праці. З іншого боку, деякі сім'ї переселенців поверталися додому, розуміючи, що потраплять під некероване управління проросійських терористів[425].

У другій половині 2014 р. в українському медійному просторі врешті почали з'являтися більш аналітичні матеріали, які, з одного боку, декларували завдання інтеграції внутрішньо-переміщених осіб в українське суспільство, з іншого – вказували на адаптаційні проблеми. Так, у серпні 2014 р. Наталія Іщенко опублікувала статтю з промовистою назвою «Східні люди». Передусім журналістка підсумувала два головні критичні аргументи щодо переселенців. Перший – недостатність або й повна відсутність українського патріотизму, другий – відмова від працевлаштування. З приводу першого, журналістка вдалася до історико-рефлексологічних міркувань щодо складної історії Донбасу, вказавши на існування там регіонального, а не національного патріотизму, превалювання радянської

[422] Біловицька Н. Тимчасові переселенці: «Головне, що живі»: щодня потоки людей, які їдуть зі сходу, збільшуються. На що вони сподіваються й чого очікують, поцікавився «УК». *Урядовий кур'єр*. 2014. 27 черв. (№ 115). С. 6.
[423] Корбут А. Українські біженці: куди тікати?: українців, що їдуть за «європейською мрією» в надії на статус біженця в одній із країн ЄС, небагато. Як і перспектив його здобути. *Український тиждень*. 2014. № 30 (25–31 лип.). С. 32–33.
[424] Швед О. «Хіба ми для того перлися, щоб у якихось Бродах жити?»: на Львівщині проживають 3294 переселенці із Криму та Донбасу. Усіх тимчасово забезпечили житлом, виплачують пенсії, соціальні допомоги. Безробітних зареєстрували на біржі праці. Шість сімей біженців повернулися додому. *Газета по-українськи*. 2014. 18 лип. (№ 55). С. 5.
[425] Швед О. «Хіба ми для того перлися… С. 5.

ідентичності з відповідними історичними героями та історичною пам'яттю. Н. Іщенко непрямо, але все ж кинула докір попередній українські владі, яка не зробила нічого для того, щоб Донбас за роки незалежності «відчув себе Україною»[426]. Аналізуючи відмову переселенців з Донбасу працевлаштовуватися, журналістка вдається до диференційного підходу. Вона виділяє декілька категорій біженців: ті, хто чекає закінчення війни і хоче повернутися додому; маргінали; жінки і діти. Власне остання категорія є найбільш чисельною. Відтак Н. Іщенко веде мову про сформований не лише в радянський період, але і в роки незалежності патерналізм донеччан і луганчан, які в усьому покладаються на допомогу держави. З іншого боку, у статті йдеться і про приклади поступової інтеграції в суспільство: на Київщині жінки-переселенки відкрили майстерню з пошиття українських прапорів, інші – шукають приміщення, щоб облаштувати кондитерську[427].

В українському мас-медійному просторі час від часу з'являлися повідомлення про чисельність внутрішньо-переміщених осіб. Агентство ООН у справах біженців на червень 2014 р. інформувало світову громадськість про те, що понад 50 тис. українців покинули свої домівки[428]. Ця інформація поширилися в українських медіа, особливо ще й тому, що показувала не лише напрями внутрішньої міграції біженців, але й зовнішньої – до Росії, Польщі, Чехії, Румунії. У часописі «Україна молода» повідомляли, що станом на серпень 2014 р. із зони проведення Антитерористичної операції (АТО) переселилися 69 480 осіб, з них лише в Києві перебувало понад 15 тис.[429] У жовтні 2014 р. ця цифра сягнула 420 тис. осіб[430]. За даними Міністерства соціальної політики на 6 червня 2016 р. в Україні взято на облік 1785740 ВПО[431], а у через рік (жовтень 2017 р.) – 1,6 млн.[432] У квітні 2019 р. у медіа потрапили нові

[426] Іщенко Н. Східні люди. *Урядовий кур'єр*. 2014. 9 серп. (№ 144). С. 3
[427] Іщенко Н. Східні люди. *Урядовий кур'єр*. 2014. 9 серп. (№ 144). С. 3.
[428] Більше 50 тисяч українців вимушено покинули свої домівки – ООН. 27.06.2014. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2014/06/27/173431/
[429] Василець О. Непрості переселенці: в Україні загальна кількість переселенців із зони АТО становить 69 480 осіб, а в Києві перебуває 15368 з них. *Україна молода*. 2014. 21 серп. (№ 122). С. 4.
[430] Депутати проголосували за гарантії і статус для переселенців. 20.10.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2014/10/20/7041334/
[431] Смаль В. Велике переселення: скільки в Україні переміщених осіб і як склалася їх доля. 7.07.2016. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2016/07/7/598316/
[432] Єльченко в ООН розповів, скільки українців стали вимушеними переселенцями. 23.10.2017. URL: https://tsn.ua/politika/yelchenko-v-oon-rozpoviv-skilki-ukrayinciv-stali-vimushenimi-pereselencyami-1020240.html

підрахунки чисельності ВПО – на той час їх було 1,377 млн осіб[433]. На вересень 2020 р. в Україні налічувалося 1,5 млн. ВПО[434].

Українські медіа повідомляли, що станом на 2016 р. найбільше ВПО було зареєстровано в Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській та Київській областях, найменше – у Тернопільській, Чернівецькій, Рівненській, Закарпатській та Волинській областях. При цьому на Запоріжжі чисельність ВПО у 30 разів перевищувала кількість переміщених осіб на Прикарпатті. Відповідно до Єдиної інформації бази даних щодо ВПО частка жінок серед переселенців складала 62 %. У медіа зазначалося, що ВПО загалом мають високий освітній та кваліфікаційний рівні. Зокрема, особи з вищою освіто на 2016 р. серед них становили понад 70 %, з професійно-технічною – 19 %, з початковою та середньою – 11 %[435]. Тож загалом у мас-медіа, вторуючи представникам офіційних органів влади, розглядали ВПО як цінну частину людського капіталу України.

Найбільш обговорюваною проблемою в українських мас-медіа, особливо у перші роки російсько-української війни, стала проблема *правового становища* переселенців. Уже в березні 2014 р., спостерігаючи появу перших переселенців з Криму, в українських медіа обговорювали проблеми юридичного визначення для цієї категорії осіб. Зокрема, експерт Центру дослідження суспільства Тарас Доронюк наголосив: «люди, що переїжджають із небезпечних районів країни в більш спокійні, не є біженцями в юридичному сенсі цього слова»[436]. Він назвав їх «внутрішньо переміщеними особами» (ВПО або є «Internally displaced persons, IDP). Автор зазначив, що ВПО не підпадають під юрисдикцію інституцій, які займаються питаннями біженцями (наприклад, Управління верховного комісара ООН у справах біженців, УВКБ ООН)[437].

---

[433] Коба К. Три проблеми, які чекають свого вирішення в першу чергу. *Юридичний вісник України*. 2019. 17–23 трав. (№ 20). С. 8.

[434][434] Хмельницька В. В Україні нарахували півтора мільйона переселенців: чи мають вони шанс отримати нове житло. 8.09.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-narahuvali-pivtora-milyona-pereselenciv-chi-mayut-voni-shans-otrimati-nove-zhitlo-1621471.html

[435] Смаль В. Велике переселення: скільки в Україні переміщених осіб і як склалася їх доля. 7.07.2016. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2016/07/7/598316/

[436] Доронюк Т. Ще одна криза. 13.03.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2014/03/13/7018637/

[437] Доронюк Т. Ще одна криза. 13.03.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2014/03/13/7018637/

У серпні 2014 р. українські парламентарі зареєстрували законопроєкт щодо прав і свобод внутрішньо-переміщених осіб. Його жваво обговорювали в мас-медіа[438]. У жовтні цього ж року Верховна Рада України (далі – ВРУ) проголосувала за закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Ця подія викликала увагу українських журналістів і знову привернула увагу мас-медійного простору до питання переміщених осіб[439]. На ресурсі «Українська правда» наголошувалося, що закон підтримали 249 депутатів, а основним завданням закону є «забезпечення реалізації гарантованих Конституцією, прав і свобод внутрішньо переселених осіб, забезпечити для них належні умови соціальної адаптації, забезпечення тимчасовим житлом, сприяння у працевлаштуванні, продовження здобуття освіти, сприяння можливості залучення коштів гуманітарної, благодійної допомоги, в т.ч. – з боку міжнародних установ, організацій та закордонних країн»[440]. Законом уводився постійний статус реєстрації вимушених переселенців, що відкривало перед ними можливості отримувати нараховані від держави кошти, медичні і освітні послуги. Відзначимо, що проросійські інформаційні ресурси, якій у той час активно діяли в Україні, критикували зазначений закон, вказували на його неопрацьованість[441].

Вже 2016 р. у пресі з'явилися публікації з критикою нового закону та деяких інших правових документів щодо ВПО. Зокрема, Інна Лиховид наводила приклад урядової постанови № 365, яка змушувала переселенців що півроку підвереджувати свій статус. Правозахисники, думки яких наводила журналістка, вказували й на дискримінаційні норми щодо медичної підтримки ВПО, обов'язковості користування лише послугами одного державного банку («Ощадбанк»)[442].

Правове становище ВПО цікавило й міжнародні організації, що також потрапляло до фокусу зацікавлень вітчизняних медіа. Навіть створення для

---

[438] Юрченко Н. Новий закон для переселенців. *Демократична Україна*. 2014. 5 верес. (№ 36). С. 6; Лавренюк Б. Правовий статус переселенців: проблеми, що розв'язуються. *Голос України*. 2014. 24 верес. (№ 182). С. 6.

[439] Порошенко підписав закон про вимушених переселенців. 19.11.2014. URL: https://tsn.ua/politika/poroshenko-pidpisav-zakon-pro-vimushenih-pereselenciv-392645.html

[440] Депутати проголосували за гарантії і статус для переселенців. 20.10.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2014/10/20/7041334/

[441] Новикова Г., Чепурко В. Закон о переселенцах оказался недоработан: теперь документ должна будет исправить новая Рада. *Комсомольская правда в Украине*. 2014. 21 нояб. (№ 260). С. 1, 7.

[442] Лиховид І. Маршрут проти дискримінації: правозахисники просять уряд змінити низку постанов, які порушують права переселенців. *День*. 2016. 1 груд. (№ 219). С. 10.

користувачів Програми розвитку ООН (ПРООН) спеціального додатку для мобільних пристроїв «Твоє пр@во» у 2018 р. викликало зацікавлення і обговорення в мас-медійному просторі. Відзначимо, що додаток призначався для захисту прав людини, і зокрема ВПО, які зазнали сексуального та гендерного насильства[443]. Міністерство юстиції України на своєму сайт подало детальну інформацію щодо можливостей надання правової особи ВПО. На нашу думку, важливим у ній були вказівки на те, що юридичну допомогу можуть отримати особи, які перетинають лінію розмежування у Донецькій області, де працюють дистанційні пункти надання безкоштовної правової допомоги біля контрольних пунктів в'їзду-виїзду «Мар'їнка», «Майорськ», «Новотроїцьке»[444].

У 2015 р., з огляду на проведення місцевих виборів, уперше постало питання реалізації ВПО свого права обирати і бути обраним. У мас-медійному просторі України цій темі також присвячували значну увагу. З одно боку, лунали голоси «проти» через побоювання «проросійських» поглядів серед ВПО та можливого впливу на них зацікавлених політичних гравців, з іншого – голоси «за», які аргументами потребою продовжувати інтеграції переселенців у місцевий соціум, зокрема й через залучення до виборчого процесу. Громадські організації разом з народними депутатами, як відомо, підготували законопроєкт, який уможливлював забезпечення виборчих прав ВПО. Координаторка ініціативи «Восток-СОС» Олександра Дворецька, яка також була переселенкою і громадською активісткою, у вересні 2015 р. позитивно оцінила цю ініціативу. Проте водночас наголосила на низці проблем. На її думку, з одного мільйона переселенців, лише приблизно 10 % подають заявки про включення їх до реєстру. Це будуть лише ті, хто сумлінно ставиться до своїх прав і виборчого процесу. Крім того, О. Дворецька вказала на проблему недостатньої контрольованості списків виборців у східних областях України, однак все ж відкинула можливість масового підкупу виборців з огляду через

[443] ПРООН запустить додаток для захисту прав внутрішньо переміщених осіб і жертв насильства. 1.07.2018. URL: https://tsn.ua/ukrayina/proon-zapustit-dodatok-dlya-zahistu-prav-vnutrishno-peremischenih-osib-i-zhertv-nasilstva-1179606.html

[444] Внутрішньо переміщені особи: правова допомога, гарантована державою. 2020. URL: https://minjust.gov.ua/m/vnutrishno-peremischeni-osobi-pravova-dopomoga-garantovana-derjavoyu

адміністративні перепони на лінії розмежування[445]. Зрештою в медіа зазвичай позитивно представляли участь ВПО у виборах, представляючи окремих виборців як приклад для наслідування. Наприклад, журналісти ТСН у жовтні 2015 р. зняли сюжет про переселенця з Криму Якова Вітюка, який реалізував своє право вибору у Києві[446].

Однак питання повноцінної участі ВПО у виборчих процесах виявилося для українських мас-медіа проблемою епізодично, оскільки вони знову повернулися до неї лише у «виборчому» 2019 році. Громадська діячка Катерина Коба в одній зі своїх статей наголосила, що навіть на п'ятому році війни це питання досі до кінця не розв'язане. Однак авторка, по суті, вела мову не так про юридичну, як про соціальну складову питання: переселенці не мають вагомої можливості суттєво вплинути на результати виборів на місцевому рівні, а тому часто ігнорують обов'язок відвідування виборчих дільниць, чим знову послаблюють свою інтеграцію до громад, в яких мешкають[447]. В українських медіа на 2019 р. обговорювали законопроєкт № 6240 «Про внесення змін до деяких законів України (щодо виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних всередині країни громадян)»[448].

У 2017 р. українські медіа знову актуалізували питання розширення прав ВПО. У березні цього року ВРУ підтримала два законопроєкти для переміщених осіб: перший передбачав їх захист від завищення вартості комунальних послуг у місцях їх компактного проживання, другий – усував спричинену законодавством неузгодженість щодо необхідних документів, наприклад взяття на облік ВОП[449]. Водночас цікавою і нерозв'язаною юридичною проблемою для ВПО було питання оформлення в Україні купівлі-продажу майна, передусім житла, яке вдалося продати на ТОТ[450]. Ще одним кроком до розширення прав та свобод ВПО стала розробка та

---

[445] Дворецька О. Депутати повинні надати право голосу переселенцям. 14.09.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/09/14/200183/

[446] Переселенцю із анексованого Криму дозволили проголосувати у Києві. 24.10.2015. URL: https://tsn.ua/politika/pereselencyu-iz-aneksovanogo-krimu-dozvolili-progolosuvati-u-kiyevi-519733.html

[447] Коба К. Три проблеми, які чекають свого вирішення в першу чергу. *Юридичний вісник України*. 2019. 17–23 трав. (№ 20). С. 8.

[448] Скрипник О., Луньова А. П'ять років російської агресії: чи захищені жертви конфлікту? *Дзеркало тижня*. 2019. 2–6 берез. (№ 8). С. 13.

[449] Рябчин О. Верховна Рада підтримала два законопроекти для переселенців! 23.03.2017. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/ryabchin/58d3ac503578c/

[450] Галаур В. Допомогти переселенцям – наш обов'язок: центральна і місцева влада Харківщини обговорили загальні засади й конкретні кроки поліпшення життя внутрішньо переміщених осіб. *Урядовий кур'єр*. 2022. 26 січ. (№ 15). С. 3.

прийняття у грудні 2021 р. за основу законопроєкту, який передбачав зміни до Закону України «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб». Законопроєкт передбачав уточнення поняття «внутрішньо-переміщена особа», скорочення термінів прийняття рішення про взяття на обліку ВПО, врегулювання питання з житлом через державні і місцеві програми тощо. Загалом він отримав схвальні відгуки в українських медіа[451].

Надалі в українському мас-медійному дискурсі правові аспекти суспільної діяльності ВПО тісно переплітalися з їх *соціально-гуманітарним становищем*. Фокус уваги українських журналістів поступово перемістився з соціальних проблем ВПО, пов'язаних з житлом, працевлаштування, пенсійним забезпеченням, допомогою від держави тощо. У серпні 2014 р. журналістка Інна Лиховид підняла питання про житлові умови ВПО, які часто не мають де облаштуватися, мешкають у санаторіях та базах відпочинку, непристосованих до зимового періоду. На цей час обласні державні адміністрації за дорученням віце-прем'єр міністра Володимира Гройсмана повинні були представити звіт щодо облаштування переселенців із чітким планом поселення на зимовий період. В Україні на той час діяв Міжвідомчий координаційний штаб з питань соціального забезпечення ВПО, який наголосив, що з 105 тис. переселенців, 20 тис. мешкають у непристосованих приміщеннях. При цьому волонтери рекомендували урядовцям надати пільги (зокрема на сплату комунальних послуг) тим громадян, які приймають у себе ВПО[452].

Житлові умови ВПО часто привертали увагу мас-медіа України. Передусім висвітлювалася і критикувалася нерозв'язаність цього питання у перші роки російсько-української війни, наголошувалися проблемні моменти житлового облаштування переселенців. Так, журналістка газети «Голос України» Ірина Козак у статті з промовистою назвою «Переселилися із пекла у злидні» показала незадовільні матеріальні умови проживання ВПО з Донецької та Луганської областей, які змушені були мешкати в невідремонтованих комунальних гуртожитках одного з обласних

[451] Законопроєкт про права та свободи внутрішньо переміщених осіб в Україні прийнято за основу [Електронний ресурс]. Юридична практика. 1.12.2021. URL: https://pravo.ua/zakonoproiekt-pro-prava-ta-svobody-vnutrishno-peremishchenykh-osib-v-ukraini-pryiniato-za-osnovu/

[452] Лиховид І. Де зимувати переселенцям? *День*. 2014. 27 серп. (№ 157). С. 9.

центрів України та ще й сплачувати за це 600 грн. на місяць[453]. У жовтні 2020 р. в телевізійному сюжеті ТСН висвітлили становище багатодітної сім'ї ВПО, яка всиновила шість дітей, однак їм загрожувало виселення з будинку, наданого державою[454].

У наступні роки з'являлися державні програми щодо забезпечення ВПО житлом. Вони часто обговорювалися в медіа. Неодноразово повідомлялося про будівництво за кошти уряду Німеччини та інших європейських країн модульних містечок для ВПО. Так, на Харківщині у 2015 р. було зведено модульне містечко, розраховане на 488 осіб. Як повідомлялося у медіа, до кінця 2021 р. воно прийняло 654 переселенця, там народилося 24 дитини[455].

У 2018 р. уряд сформував бюджетну програму на 25 млн., яка передбачала виділення коштів для житла ВПО, однак лише тим, хто водночас були учасниками АТО[456]. Юристи на різноманітних ресурсах давали рекомендації щодо процедурно правильного отримання соціального житла (наприклад, Тетяна Ромаданова – юристка ГО «Десяте квітня»)[457].

За повідомленнями медійних ресурсів, у червні 2019 р. уряд додатково виділив субвенцію на суму 24,9 млн грн. грошової компенсації за житло для ВПО[458]. У жовтні 2019 р. КМУ додатково виділив 300 млн грн. на реалізацію програми «Доступне житло». Українські медіа повідомляли, що цих коштів має вистачити на забезпечення помешканням 950 сімей, з яких близько 700 – родини ВПО[459]. У листопаді 2019 р. на медійних майданчиках, мабуть не без впливу прес-служби українського уряду,

---

[453] Козак І. Переселились із пекла у злидні [Електронний ресурс]. *Голос України*. 2020. 7 жовт. (№ 185). URL: http://www.golos.com.ua/article/336699

[454] Березівська С. Багатодітна родина з Донбасу, яка всиновила шестеро сиріт, живе у жахливому будинку. 29.10.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/bagatoditna-rodina-z-donbasu-yaka-vsinovila-shestero-sirit-zhive-u-zhahlivomu-budinku-1656656.html

[455] Галаур В. Допомогти переселенцям – наш обов'язок: центральна і місцева влада Харківщини обговорили загальні засади й конкретні кроки поліпшення життя внутрішньо переміщених осіб. *Урядовий кур'єр*. 2022. 26 січ. (№ 15). С. 3.

[456] Третьяков: Вже у 2018 році внутрішньо переміщені особи, які воювали в АТО, отримають житло. 18.07.2018. URL: https://tsn.ua/ato/tretyakov-vzhe-u-2018-roci-vnutrishno-peremischeni-osobi-yaki-voyuvali-v-ato-otrimayut-zhitlo-1188324.html

[457] Ромаданова Т. Соціальне житло: як його отримати переселенцю. 2.03.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2020/03/2/7242195/

[458] Уряд допоможе переселенцям отримати гідне житло. *Урядовий кур'єр*. 2019. 14 черв. (№ 111). С. 1.

[459] Уряд додатково виділив на програму доступного житла 300 мільйонів гривень. 2019. URL: https://tsn.ua/groshi/uryad-dodatkovo-vidiliv-na-programu-dostupnogo-zhitla-300-milyoniv-griven-1434072.html

поширювалася інформація про виділення додаткового фінансування на придбання житла для ВПО. У зв'язку зі змінами до Державного бюджету на 2019 р. 100 млн грн.. було спрямовано на кредитну програму для ВПО. Наголошувалося, що кредит надаватиметься на 20 років під три відсотки річних. Об'єктом кредитування може бути квартира у багатоквартирному будинку (у новобудовах та будівлях вторинного ринку) або одноквартирний будинок. Розподіл коштів між регіонами покладався на Міністерство регіонів[460]. На житло для переселенців залучалися кошти Європейського Союзу, що привертало увагу українських журналістів[461].

Мас-медіа у вересні 2020 р. наголошували на існуванні двох шляхів отримання житла переселенцями: 1) отримати кредит від Фонду молодіжного будівництва під пільгові відсотки. Для цього Україна отримали, 24,5 млн євро від німецького фонду KFB. Фонд молодіжного будівництва надав спрощене фінансування на 20 років під 3 % річних; 2) потрапити до державної програми субвенцій, за якою держава фінансує соціальне житло в регіонах для переселенців[462]. Відзначимо, що в медійному просторі не завжди чітко ідентифікували міжнародну допомогу для українських ВПО. Для прикладу, журналісти каналу «1+1» зазначили, що гроші скерував уряд Німеччини у розмірі 25,5 млн. При цьому наголошувалося, що цих коштів вистачить для надання 1200 кредитів, а до нових осель зможуть переїхати 3-5 тис. ВПО[463].

У грудні 2020 р. кореспонденти ТСН повідомили, що КМУ вніс зміни до умов отримання житла переселенцями. Журналістка Віра Хоцянівська зауважила, що своїми діями уряд спростив отримання житла ВПО, зокрема й тим, що з 2021 р. переселенці могли отримувати помешкання у будь-якому населеному пункті, де наявне таке житло, а не лише там, де ВПО перебувають на обліку. Крім того, збільшувалися державні видатки на придбання житла для ВПО: у 2020 р. житлом

[460] Під 3% річних. В Україні запустили нову програму для придбання житла переселенцям та учасникам АТО/ООС. 27.11.2019. URL: https://tsn.ua/groshi/pid-3-richnih-v-ukrayini-zapustili-novu-programu-dlya-pridbannya-zhitla-pereselencyam-ta-uchasnikam-ato-oos-1450269.html

[461] Міщенко І. Житло для переселенців – спільними зусиллями. 28.02.2019. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/news/zhitlo-dlya-pereselenciv-spilnimi-zusillyami/

[462] Хмельницька В. В Україні нарахували півтора мільйона переселенців: чи мають вони шанс отримати нове житло. 8.09.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-narahuvali-pivtora-milyona-pereselenciv-chi-mayut-voni-shans-otrimati-nove-zhitlo-1621471.html

[463] Ірина Загородня. Уряд Німеччини надав 25,5 млн євро для українських переселенців. 12.05.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/uryad-nimechchini-nadav-25-5-mln-yevro-dlya-ukrayinskih-pereselenciv-1782403.html

забезпечено 74 родини, то в 2021 р. заплановано надати кошти на помешкання для понад 300 родин (на це уряд запланував 125 млн грн)[464]. Позитивно в медіа розглядали й скасування урядом у вересні 2020 р. так званого «туристичного збору» для ВПО, які тимчасово мешкали у готелях і санаторіях, з огляду на відсутність житла (таких налічувалося у той час приблизно 5690 осіб)[465]. У липні 2021 р. медіа поширили заяву прем'єр-міністра України Дениса Шмигаля щодо збільшення на 282 млн. грн.. видатків у державному бюджеті на потреби ВПО, що, за його словами, дасть змогу забезпечити житлом 414 осіб.[466]

Звісно, конкретні приклади надання переселенцям житла завдяки журналістам також ставали медіа-подіями. Для прикладу, журналіст Олександр Загородний у червні 2020 р. повідомив, що 10 сімей переселенців із містечка Золоте на Луганщині отримали нові квартири. Пафосно підкреслювалося, що квартиру одній з цих сімей пообіцяв Президент Володимир Зеленський[467].

Не менш активно обговорювалося й питання грошової допомоги переселенцям. У перші роки російсько-української війни це питання залишалося неврегульованим, що викликало незадоволення ВПО і, зрештою, негативно оцінювалося медійними ресурсами. Зокрема, Марія Прокопенко у 2016 р. доволі різко оцінила дії КМУ щодо налагодження системи отримання соціальних виплат для ВПО (постанови уряду № 509 і № 637), вказавши на, з одного боку, вирішення деяких проблем, з іншого, появу нових дискримінаційних норм через механізми «призупинення» соціальних виплат[468]. Журналісти особливо критикували низькі розміри виплат багатодітним ВПО[469]. Розголосу у медіа набули результати дослідження Міжнародної організації з міграції у 2019 р., за якими виявилося, що в Україні 51% опитаних ВПО вважають грошову

---

[464] Хмельницька В. Кабмін вніс зміни до умов отримання житла переселенцями: про що йдеться. 23.12.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/kabmin-vnes-zmini-do-umov-otrimannya-zhitla-pereselencyami-pro-scho-ydetsya-1693966.html

[465] Анастасія Курило. Переселенцям дозволили не платити туристичний збір: ВР ухвалила законопроект. 17.09.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/pereselencyam-dozvolili-ne-platiti-turistichniy-zbir-vr-uhvalila-zakonoproyekt-1627567.html

[466] Держава має забезпечити житлом ветеранів-переселенців. 27.07.2021. URL: http://www.golos.com.ua/article/349010

[467] Загородний О. До останнього не вірили: переселенці, яких бойовики вигнали з власних домівок, безкоштовно отримали квартири. 24.06.2020. URL: https://tsn.ua/ato/do-ostannogo-ne-virili-pereselenci-yakih-boyoviki-vignali-z-vlasnih-domivok-otrimali-zhitlo-u-luganskiy-oblasti-1572670.html

[468] Прокопенко М. Знову – «ляпас» переселенцям: уряд нарешті врегулював отримання соцвиплат ВПО. І планує розглянути … нові дискримінаційні норми. *День*. 2016. 10-11 черв. (№ 101/102). С. 15.

[469] Нефьодова А. Багатодітні переселенці: 65% переселенців виживають на 1330 грн, лише у 27% дохід становить 1331–2500 грн. *Дзеркало тижня*. 2016. 29 квіт. 14 трав. (№ 16). С. 12.

допомогу від держави важливим джерелом своїх доходів[470], а 54% ВПО витрачають свої кошти лише на харчування[471]. За останні роки зросла увага суспільства до діджиталізаційних перетворень, тож у мас-медіа неодноразово з'являлися повідомлення, пов'язані з інноваційними технологіями. Зокрема, у листопаді 2021 р. в медіа з'явилася інформація про спрощення урядом процедури надання заявки на грошову допомогу ВПО. Наголошувалося, що відтепер громадяни можуть оформляти грошову допомогу через портал «Дія». При цьому вказувалися чинники, які можуть впливати на призначення грошової допомоги ВПО[472]. На початку 2022 р. урядовці змінили умови надання кредиту для ВПО на придбання житла. В українських медіа загалом позитивно відреагували на це, оскільки йшлося про збільшення віку будинків (з 20 до 50 років), в яких можна було придбати квартиру, а також зростання терміну пошуку житла з 20 до 35 днів[473].

Питання отримання пенсій та інших соціальних виплат періодично зринало на різних медійних майданчиках. Ольга Скрипник та Альона Луньова у «Дзеркалі тижня» у 2019 р., намагаючись підсумувати рівень захищеності переселених осіб за п'ять років війни, зазначили: наразі єдиним способом для мешканців окупованих території Луганської і Донецької областей отримувати українську пенсію є реєстрація як ВПО на підконтрольних українській владі теренах України, а це «фактично штовхає літніх людей на обман: бо вони реєструються як ВПО, але живуть на окупованих територіях»[474]. Водночас журналістки виокремили ще декілька проблем: 1) разом з отриманням довідки ВПО на пенсіонерів з ТОТ поширюється вимога, яка забороняє повертатися на окуповані території більше ніж на 60 днів, тому вони змушені регулярно перетинати кордон, ризикуючи життям і здоров'ям (траплялися випадки смерті літніх осіб); 2) приблизно 700 тис. пенсіонерів на ТОТ, які отримували

[470] Коба К. Три проблеми, які чекають свого вирішення в першу чергу. *Юридичний вісник України*. 2019. 17–23 трав. (№ 20). С. 8.
[471] Лиховид І. За турботу – «трійка»: чого переселенці чекають від держави. *День*. 2018. 17 трав. (№ 85). С. 10–11.
[472] Дмитро Гулійчук. Переселенці зможуть оформити грошову допомогу через «Дію»: як це зробити. 3.11.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/pereselenci-zmozhut-oformiti-groshovu-dopomogu-cherez-diyu-yak-ce-zrobiti-1901602.html
[473] Лугова Ю. В Україні хочуть змінити порядок надання кредиту на придбання житла переселенцями: що пропонують. Fakty. Ua. 7.01.2022. URL: https://fakty.ua/393419-v-ukraine-hotyat-izmenit-poryadok-predostavleniya-kredita-na-pokupku-zhilya-pereselencami-chto-predlagayut
[474] Скрипник О., Луньова А. П'ять років російської агресії: чи захищені жертви конфлікту? *Дзеркало тижня*. 2019. 2–6 берез. (№ 8). С. 13.

пенсію до російсько-української війни, не можуть зараз її отримувати (борг української держави перед ними вже становить 62 млрд грн); 3) відбувається дискримінація кримчан при оформленні пенсій в Україні, оскільки для отримання даних Пенсійний фонд України змушений звертатися до органів держави-агресора, що надає останнім доступ до персональних даних ВПО-кримчан; 4) українці, які зареєстровані на території окупованого Криму, для України не є резидентами, а тому вони не можуть у нашій країні користуватися банківськими послугами; 5) досі відсутня адміністративна процедура визнання в Україні фактів народження і смерті людей на ТОТ; 6) неврегульоване питання перетину адміністративного кордону з Кримом та лінії розмежування з ТОТ, де потрібні різні документи, котрі мають неоднаковий термін дії; 7) обмежений перелік перевезення особистих речей через лінію розмежування і кордон з Кримом, який потребує розширення[475].

Того ж року в мас-медіа було оприлюднено підсумки програми «Радник з питань ВПО», яка реалізувалася в Україні канадською громадською організацією при підтримці посольства Великобританії. Було встановлено, що починаючи від 2014 р. постійними проблемами стали затримки за нарахуванням пенсій, неузгодженість в оформленні субсидій та інших видів соціальної допомоги. Попри те, що йшлося про Луганську область, схожі питання були характерними для всіх регіонів України[476]. З іншого боку, українські медіа транслювали й позитивні приклади взаємодії громадськості, держави та ВПО щодо фінансової підтримки переселенців. Зокрема, у 2018 р. став відомий проєкт Кіровоградської обласної ради «Побудуймо майбутнє разом!», за яким ВПО допомагали оформляти заявку на фінансування від донорів з Європейського Союзу[477]. Схвальні відгуки в медіа лунали й на адресу цільової програми соціальної підтримки населення «Захист і турбота», схваленій Одеською обласною радою[478]. Повідомлялося й про рішення уряду України від 11 липня 2018 р.

[475] Скрипник О., Луньова А. П’ять років російської агресії: чи захищені жертви конфлікту? *Дзеркало тижня*. 2019. 2–6 берез. (№ 8). С. 13.
[476] Пенсія для переселенця: вона є, але за неї треба поборотися. 6.02.2019. URL: http://www.golos.com.ua/article/313333
[477] Михальська В. Вчись у кращих: проект Кіровоградської обласної ради з підтримки ВПО. *Місцеве самоврядування*. 2018. № 9 (верес.). С. 73–77.
[478] Стан інтеграції та соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні на прикладі дослідження в Одеській області. 21.03.2018. URL: https://vo.od.ua/rubrics/pravo-i-nalogi/40136.php

щодо врегулювання питань призначення щомісячної адресної допомоги для ВПО для покриття витрат на проживання[479].

У мас-медійному просторі України неодноразово набували поширення скандальні випадки неправомірної виплати коштів переселенцям та псевдо переселенцям. Так, у березні 2016 р. міністр соціальної політики України Павло Розенко навіть заявив, що 15-20 % коштів, які з державного та місцевих бюджетів виділяють на допомогу переселенцям, можуть врешті спрямовуватися на фінансування проросійських терористів на непідконтрольних територіях України[480]. У квітні 2016 р. в українських медіа з'явилося одразу декілька таких матеріалів. Зокрема, СБУ виявила, що 22 бойовики-терористи (семеро із них належали до бандформування «казачий полк имени Платова») з Донбасу отримували українські пенсії в Лисичанському районі на Луганщині[481]. Крім того, працівники СБУ виявили, що 19 «чиновників» терористичного формування «ДНР» змогли зареєструватися на підконтрольних Україні територіях Донбасу як вимушені переселенці й отримували відповідну допомогу. Кошти для них знімали знайомі і кур'єрами відправляли на ТОТ. Загалом було завдано збитків державі на 300 тис. грн.[482] На Харківщині виявили незаконні схеми соціальних виплат майже 28 тисячам фіктивних ВПО. В органах соцзахисту цієї області зареєструвалися «внутрішньо-переміщені особи із зони АТО», які начебто мешкали на підконтрольній території України. Щомісячно на їхні банківські картки надходили пенсії і допомоги. Загалом через шахрайську схему було завдано збитків на 1 млрд грн.[483] Виявлення цих оборудок спровокувало масштабні перевірки не лише в Харківській області, але й інших регіонах України. У серпні

---

[479] Посилено соціальний захист та права внутрішньо переміщених осіб. *Демократична Україна*. 2018. 20 липня. (№ 29). С. 6.

[480] 15-20% коштів для переселенців можуть «перетікати» окупантам – Розенко. 18.03.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/03/18/7102507/

[481] «Казаки» із окупованого Донбасу отримували українські пенсії. 29.04.2016. URL: https://tsn.ua/groshi/kazaki-iz-okupovanogo-donbasu-otrimuvali-ukrayinski-pensiyi-640634.html

[482] Бойовики «ДНР» отримували соцвиплати як вимушені переселенці. 21.04.2016. URL: https://tsn.ua/ato/boyoviki-dnr-otrimuvali-socviplati-yak-vimusheni-pereselenci-635047.html

[483] На Харківщині викрили масштабну аферу з нарахуванням соцвиплат псевдо переселенцям. 12.04.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/na-harkivschini-vikrili-masshtabnu-aferu-z-narahuvannyam-socviplat-psevdopereselencyam-628996.html ; Косий М. Псевдопереселенці незаконно одержали мільярд: Служба безпеки України перевіряє харківських переселенців і заявляє про незаконні схеми соціальних виплат майже 28 тисячам фіктивних внутрішньо переміщених осіб на суму понад мільярд гривень на рік. *Голос України*. 2016. 14 квіт. (№ 68). С. 5.

цього ж року українські правоохоронці виявили, що сім «працівників» управлінських структур «ДНР» отримували як ВПО виплати від держави у декількох областях. Загалом від початку року вони привласнили близько 100 грн.[484] Час від часу такі випадки знову потрапляли в поле зору українських медіа[485]. Зокрема, наприкінці 2021 р. журналісти, спираючись на дані СБУ, писали про приблизно тисячу фактів неправомірного нарахування пенсій та різних соціальних виплат громадянам з ТОТ. Було з'ясовано, що кошти вплачувалися «мертвим душам», тобто громадянам, які померли під час пандемії COVID-19. Гроші за них, очевидно, отримували бойовики[486].

Питання працевлаштування ВПО також було одним з ключових для українських мас-медіа, які цікавилися питанням інтеграції переміщених осіб. У березні 2016 р. директор Центру політичних студій та аналітики Ольга Будник опублікувала статтю, в якій констатувала проблеми з працевлаштування серед ВПО, оскільки чимало з них не можуть знайти роботу за спеціальністю. Цікаво, що вона спробувала типологізувати соціальні портрети ВПО й запропонувала такі типи: 1) адаптанти – переселенці (переважно молоді люди), які намагаються вести повноцінний спосіб життя в соціумі на новій території (знімають житло, шукають роботу, організовують свій бізнес, шукають підробіток або постійну роботу); 2) утриманці – переселенці, які ставлять за мету «нажитися на своєму статусі, максимально отримати всі можливі допомоги та соціальні гарантії від держави» (люди здебільшого старшого віку, які відзначаються невпевненістю у своїх силах, патерналістичним, споживацькими мотивами, мешкають переважно у модульних містечках, гуртожитках); 3) тимчасові – переселенці, які мають намір з часом повернутися додому, а тому не мають наміру і бажання адаптуватися до нових умов, живуть у світі ілюзій, часто перебувають у депресії і потребують психологічної допомоги (люди старшого віку, часто колишні

[484] «Чиновники ДНР» отримали в Україні стотисячні соцвиплати. 13.08.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/chinovniki-dnr-otrimali-v-ukrayini-stotisyachni-socviplati-726195.html

[485] Мороз В. Допомога внутрішньо переміщеним особам vs шахрайство стосовно держави. *Юридична газета*. 2018. 20 берез. (№ 11). С. 36.

[486] Матяш Т. У бюджет повернули понад 10 млн гривень, які виплачувалися «мертвим душам» з ОРЛО. 21.10.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/10/21/496732_byudzhet_povernuli_ponad_10_mln.html ; Гулійчук Д. «Мертві душі»: Україна виплачувала пенсії громадянам з ОРЛО, які померли під час пандемії. 21.10.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/mertvi-dushi-ukrayina-viplachuvala-pensiyi-gromadyanam-z-orlo-yaki-pomerli-pid-chas-pandemiyi-1892437.html

держслужбовці із середніми доходами, соціально неактивні та аполітичні). О. Будник, на основі даних певного дослідження, зауважила, що найкраще адаптація ВПО відбувається в містах Дніпро та Запоріжжя. Цьому сприяє й те, що саме в Дніпрі діють програми, які пропонують тимчасове житло та гранти на організацію власної справи. У Запоріжжі для ВПО достатньо легко відкрити або переоформити власний бізнес. У цих містах активно діють й певні релігійні громади, які надають допомогу ВПО. Доволі гострим був висновок О. Будник, що держава доволі мало задіяна у забезпечені інтеграції ВПО[487].

Українські медіа намагалися продемонструвати статистику працевлаштованості переселенців через два роки від початку війни. З'ясувалося, що на 2016 р. більш активними щодо пошуку роботи та працевлаштування були ВПО у західних областях України. Для прикладу, у Рівненській області до служб зайнятості звернули 27,7 % ВПО, в Івано-Франківській – 19,7 %, у Львівській – 18,6 %, у Волинській – 18,5 %. Для порівняння: на підконтрольних Україні територіях Донецької області цей показних становив 1,6%, Луганської області – 1,4 %[488]. У 2019 р. українські медіа транслювали уже згадані результати досліджень Міжнародної організації з міграції, згідно з якими працевлаштованими виявилися 48% ВПО, 12% – активно шукають роботу (більшість з них – жінки).

На жаль, не достатньо уваги українські медіа у 2014–2022 рр. приділяли питанню забезпечення *культурних потреб* ВПО. У мас-медійному дискурсі превалювали питання соціального захисту переселенців, і лише зрідка з'являлися матеріали, які стосувалися освіти ВПО. Для прикладу, мас-медійний простір, по-суті, не відреагував на важливу постанову КМУ від 23 листопада 2016 р. «Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійно-технічної та вищої освіти»[489]. Відзначимо, що згідно з нею, студенти-ВПО отримували повну оплату за

---

[487] Будник О. Головна потреба переселенців не «рибка», а «вудочка». 14.03.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/03/14/209230/

[488] Смаль В. Велике переселення: скільки в Україні переміщених осіб і як склалася їх доля. 7.07.2016. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2016/07/7/598316/

[489] Постанова КМУ «Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти» від 23 листопада 2016 р. № 975. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2016-%D0%BF#Text

навчання за рахунок бюджетних коштів за умови вступу на «бюджетне місце», отримання пільгових довгострокових кредитів для навчання за кошти фізичних і юридичних осіб (за контрактом), безкоштовні підручники та доступ до інтернету, безкоштовне проживання в гуртожитках (для учнів професійно-технічних навчальних закладів) або пільгове проживання (для студентів ЗВО) тощо.

У червні 2019 р. завдяки працівникам ТСН у мас-медійному просторі України привернуто увагу до можливостей здобуття переселенцями вищої освіти в українських ЗВО. У сюжеті тележурналістів повідомлялося, що нашій країні запрацювали освітні центри, які мають на меті надати допомогу абітурієнтам з тимчасово-окупованих територій (далі – ТОТ) та анексованого Росією українського Криму вступити до ЗВО за спрощеною процедурою. За правилами тележурналістики було продемонстровано історію молодого переселенця з Луганська, де він закінчив кулінарний коледж, а тепер в Україні намагається вступити до ЗВО. У сюжеті розповідалися процедурні моменти подання заяв і документів, складання екзаменів. Наголошувалося, що на червень 2019 р. в Україні працює вже 35 таких центрів для абітурієнтів з Криму, та понад 40 центрів для абітурієнтів з окупованих територій Луганської і Донецької областей[490].

Більш аналітично до проблеми підійшла Катерина Коба, координаторка «Громадської взаємодії». У червні 2019 р. вона оприлюднила матеріал про нерозв'язані питання у сфері освіти для переселенців. Вказавши, що ще у 2015 р. Міністерство освіти і науки України розробило і впровадило в життя спрощену процедуру вступу для абітурієнтів з ТОТ, вона відзначила позитивні результати такого підходу: для українських громадян з Криму і Донбасу не потрібно мати навіть паспорт чи шкільний атестат. Слід лише звернути до спеціально створених центрів «Донбас-Україна» та «Крим-Україна», які діють при університетах та інших ЗВО. У 2016 р. можливістю вступити до українських ЗВО скористали 855 абітурієнтів, у 2017 р. – 1346, у 2018 – 1522. Відзначивши позитивну динаміку, авторка вказала, що у

[490] Нескородяна О. Для абітурієнтів із окупованих територій спростили процес вступу до вишів: як це працює. 3.06.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/dlya-abituriyentiv-iz-okupovanih-teritoriy-sprostili-proces-vstupu-do-vishiv-yak-ce-pracyuye-1356342.html

відсотковому вимірі серед усіх вступників України це доволі мізерні показники. Крім того, К. Коба відзначила все ж недостатню увагу до ВПО, які бажають здобути професійну освіти, а відтак пропонувала створити для них додаткові можливості: фасилітаційні зустрічі, профорієнтаційні зустрічі, тренінги для побудови кар'єри[491].

Увагу авторів-медійників привертало загалом питання стратегія інтеграції ВПО до повноцінного життя в українському суспільстві. Зокрема, цій проблемі присвятив свої публікації в газеті «День» Валентин Торба, спочатку взявши інтерв'ю у відомого швейцарського професора права Вальтера Келіна у 2016 р.[492], а потім в окремій статті (2017 р.) розкритикувавши позицію української держави, в якої й досі немає чіткої, продуманої, реалістичної програми щодо адаптації переселенців[493]. Схожі міркування того ж року висловив Михайло Губаш у газеті «Сільські вісті»[494]. Набули розголосу в медіа скарги переселенців щодо соціальної невлаштованості Уповноваженій ВРУ з прав людини Валерії Лутковській у 2017 р. (йшлося про те, що ВПО не можуть навіть дістатися до соціального працівника, щоб отримати передбачений соцзахист)[495]. Науковиця Ольга Новікова також присвятила цій проблемі свою статтю у «Дзеркалі тижня», вживши риторичний прийом: переміщеним особам довелося змінити статус рівноправних громадян України на статус ВПО. Вона підсумувала кроки української влади на шляху допомоги ВПО: від прийняття необхідних законів до налагодження певної системи соціальної підтримки. Однак, на її думку, норми законів щодо ВПО мають досі (на 2017 р.) певний дискримінаційний характер, а матеріальна підтримка від держави не покриває витрат на їжу, житло, медичні послуги. Водночас дослідниця вказала на те, що переважно молодші за віком і добре освічені ВПО створюють конкуренцію на ринку праці в різних регіонах України, а надання їм державної допомоги навіть сприяє зростанню місцевої економіки і ємності локальних ринків.

---

[491] Коба К. Освіта для переселенців: чимало питань досі невирішені. 20.06.2019. URL: https://lb.ua/blog/kateryna_koba/430077_osvita_pereselentsiv_chimalo.html

[492] Келін В. На своїй землі, в чужому домі: Вальтер Келін: «Робота з внутрішньо переміщеними особами має стати частиною держ. стратегії» / бесіду вів Валентин Торба. *День*. 2016. 28 верес. (№ 174). С. 5.

[493] Торба В. Внутрішньо залишені …: на четвертому році війни у держави й досі немає чіткої програми щодо адаптації переселенців. *День*. 2017. 7 верес. (№ 157). С. 4.

[494] Губаш М. Внутрішні переселенці: три роки невизначеності. *Сільські вісті*. 2017. 7 квіт. (№ 27). С. 1, 2.

[495] Василенко Л. Переселенці поскаржилися омбудсмену на соціальну невлаштованість. *Голос України*. 2017. 17 березня (№ 49). С. 5. URL: http://www.golos.com.ua/article/285943

О. Новікова вказала, що поступово налагоджуються певні довгострокові стратегії залучення переселенців у життя громад, але державна політика щодо ВПО досі здійснюється на рівні ручного управління, не створені інституційні механізми інтеграції ВПО[496]. Зауважимо, що схожі тези через три роки висловила заступниця міністра з питань реінтеграції ТОТ Інна Головачук в інтерв'ю газеті «Урядовий кур'єр»[497]. Чиновницьку інертність щодо розв'язання проблем ВПО також критикували українські медіа[498].

Насамкінець відзначимо, що висновки І. Юр'євої про відсутність вироблених і усталених опцій щодо проблем ВПО в українській тележурналістиці можна екстраполювати на характеристику проблеми в усьому українському медійному просторі[499]. Справді, й досі спостерігається до певної міри еклектичне, непослідовне й епізодичне (принагідне) розкриття питань ВПО в українських медіа. Глибоке, системне й різнобічне розкриття тематики часто замінюється повторення офіційних урядових повідомлень, піднесено-привабливими образами успішних ВПО, які активно інтегрувалися в український соціум, без зображення усього спектру інтеграційних аспектів. Проблему ускладнювала у робота в Україні проросійських журналістів та видань, які зумисне загострювали проблеми ВПО, а українську владу зображали нездатною розв'язати гуманітарні проблеми переселенців[500].

Отже, соціогуманітарні проблеми ВПО увійшли до поля зору українських медіа від початку сучасної російсько-української війни. У березні-квітні 2014 р. журналісти публікували та розміщали на різних платформах численні матеріали про втікачів із Криму, у травні-червні – про переселенців з українського Донбасу. У другій половині

---

[496] Новикова О. Шлях переселенця: від адаптації до інтеграції. *Дзеркало тижня*. 2017. 1-7 лип. (№ 25). С. 1, 6. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/shlyah-pereselencya-vid-adaptaciyi-do-integraciyi-247131_.html

[497] Головачук І. «Внутрішньо переміщені особи – не проблема, а підсилення потенціалу місцевих громад» / спілкувалася Ліна Кущ. *Урядовий кур'єр*. 2020. 16 верес. (№ 179). С. 3.

[498] Онищенко О. Оксана Болотюк: «Кожну дію чиновників щодо переселенців потрібно вигризати» / бесіду вела Оксана Онищенко. *Дзеркало тижня*. 2018. 24-30 листоп. (№ 45). С. 11.

[499] Юр'єва І. На тлі заваленого горизонту: переселенці у фокусі ТБ. *Дзеркало тижня*. 2018. № 20. 26 травня – 1 червня. С. 11.

[500] Сборщикова В. Переселенцев проверят на подлинность: вот только как будет происходить эта процедура, в правительстве пока не говорять. *Комсомольская правда в Украине (Киевский выпуск)*. 2015. № 184. 26 августа. С. 4; Сборщикова В. Переселенцы из Донбасса: без работы и без жилья: за год после начала конфликта мало кто из них более-менее сносно устроился на новом месте. *Комсомольская правда в Украине (Киевский выпуск)*. 2015. № 113. 30 мая. С. 5.

2014 р. в українському медійному просторі врешті почали з’являтися більш аналітичні матеріали, які, з одного боку, декларували завдання інтеграції внутрішньо-переміщених осіб в українське суспільство, з іншого – вказували на адаптаційні проблеми. Найбільш обговорюваною проблемою в українських мас-медіа, особливо у перші роки російсько-української війни, стали питання правового становища переселенців, зокрема реалізації їх виборчих прав. У мас-медійному дискурсі правові аспекти суспільної діяльності ВПО тісно переплітaлися з їхнім соціально-гуманітарним становищем. Українські медіа фокусувалися й на висвітленні соціальних проблем ВПО, пов’язаних із житлом, працевлаштуванням, пенсійним забезпеченням, допомогою від держави тощо. Неодноразово набували медійного поширення скандальні випадки неправомірної виплати коштів псевдопереселенцям (квітень і серпень 2016 р.). Питання працевлаштування ВПО також було одним з ключових для українських мас-медіа. На жаль, не достатньо уваги українські медіа у 2014–2022 рр. приділяли питання забезпечення культурних потреб ВПО.

3.2. Соціогуманітарні проблеми ветеранів російсько-української війни

Проблематика ветеранів російсько-української війни з’явилася в мас-медійному просторі України вже у перший рік проведення Антитерористичної операції. Першочерговою і головною темою мас-медійних тем, пов’язаних з ветеранами АТО стали питання соціального захисту, передусім відновлення здоров’я військовослужбовців, а також матеріальна підтримка їх та їхніх сімей. Поступово тематика, пов’язана з ветеранами АТО/ООС упродовж 2014–2022 рр. розширювалася. Відтак можемо виокремити декілька головних мас-медійних дискурсів, пов’язаних з ветеранами АТО: правове становище; соціальний захист; реінтеграція до повсякденного цивільного життя; переслідування ветеранів; девіації ветеранів.

Правове становище ветеранів АТО/ООС дискутувалося насамперед у річищі підтвердження ними свого офіційного комбатанського становища. У липні 2014 р.

ВРУ прирівняла бійців АТО до учасників бойових дій[501]. У серпні того ж року було утворено Державну службу з питань учасників та ветеранів АТО, яка, зокрема, мала завдання вести реєстрацію учасників бойових дій[502]. Улітку 2017 р. у медіа з'явилися повідомлення про плани утворення окремого міністерства у справах ветеранів[503]. Щоправда цей урядовий орган було створено лише у листопаді 2018 р.

5 грудня 2018 р. КМУ затвердив Державну цільову програму фізичної, медичної реабілітації та психосоціальної реадаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей[504]. У наступні роки до неї вносили зміни, що також висвітлювали українські журналісти. Для прикладу, у жовтні 2019 р. з'явилося повідомлення низки медіа про створення Єдиного державного реєстру ветеранів, який дасть змогу визначити кількість ветеранів, констатувати їхні проблеми та потреби. Оголошувалося й про перспективи запуску електронної платформи «Е-ветеран», яка відбудеться в рамках державної програми з діджиталізації[505].

Відзначимо, що представники медіа, опираючись на різноманітні повідомлення, часто надавали доволі різну чисельність ветеранів АТО/ООС в Україні. Так, у серпні 2016 р. Державна служба України у справах ветеранів війни та учасників АТО повідомила, що статус учасника бойових дій отримали 248 415 осіб, які брали участь в антитерористичній операції на Донбасі[506]. У середині 2017 р. в медіа повідомлялося, що АТО пройшли вже 300 тис. військовослужбовців[507]. Статус УБД на 31 січня 2018

---

[501] Порошенко прирівняв військових АТО до учасників бойових дій. 16.07.2014. URL: https://tsn.ua/politika/poroshenko-pririvnyav-viyskovih-ato-do-uchasnikiv-boyovih-diy-359422.html

[502] Про утворення Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції (Постанова КМУ від 11.08.2014 № 326). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2014-%D0%BF#Text

[503] В Україні збираються створити міністерство, яке опікуватиметься ветеранами АТО. 12.07.2017. URL: https://tsn.ua/politika/v-ukrayini-zbirayutsya-stvoriti-ministerstvo-yake-opikuvatimetsya-veteranami-ato-960203.html

[504] Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадаптації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року (постанова КМУ від 05.12.2018 р. № 1021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-%D0%BF#Text

[505] В Україні створять єдиний реєстр ветеранів, а в регіонах відкриють Ветеранські простори. 12.10.2019. URL: https://tsn.ua/politika/v-ukrayini-stvoryat-yediniy-reyestr-veteraniv-a-v-regionah-vidkriyut-veteranski-prostori-1425993.html ; Рада ухвалила закон про створення єдиної бази ветеранів. 7.02.2019. URL: https://m.censor.net/ua/news/3110523/rada_uhvalyla_zakon_pro_stvorennya_yedynoyi_bazy_veteraniv

[506] Статус учасника бойових дій отримали майже 250 тис. учасників АТО. 12.08.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/status-uchasnika-boyovih-diy-otrimali-mayzhe-250-tis-uchasnikiv-ato-714799.html

[507] В Україні збираються створити міністерство, яке опікуватиметься ветеранами АТО. 12.07.2017. URL: https://tsn.ua/politika/v-ukrayini-zbirayutsya-stvoriti-ministerstvo-yake-opikuvatimetsya-veteranami-ato-960203.html

р. отримали 326 060 учасників АТО[508]. На 2020 р., згідно з інформацію Кабінету Міністрів України, у нашій країні майже 400 тис. осіб вважалися ветеранами АТО/ООС[509]. У жовтні 2022 р. виконавча директора «Українського ветеранського фонду» Наталія Калмикова повідомила, що до повномасштабної війни в Україні було зареєстровано 500 тисяч людей – учасників АТО/ООС із 2014 р.[510]. Натомість народна депутатка України Галина Третьякова (голова Комітету з питань соцполітики та захисту прав ветеранів Верховної Ради України) зазначила, що від 2014 р. і до повномасштабного вторгнення Російської Федерації у нашій країні налічувалося близько 400 тис. ветеранів, з яких понад 80 тис. осіб складали ветерани Другої світової війни, близько 70 тис. – «воїни інтернаціоналісти», близько 12 тис. – «афганці»[511]. Таким чином, шляхом простих математичних підрахунків випливало, що ветеранів АТО/ООС напередодні 24 лютого 2022 р. в Україні було дещо менше 260 тис. осіб. Такі показники одразу викликають запитання, зокрема й тому, чому ветеранів війни в Афганістані відокремлено від «воїнів-інтернаціоналістів».

Слід наголосити, що у мас-медіа час від часу з’являлися думки з приводу неправомірного присвоєння статусу учасника бойових дій. Один з перших таких матеріалів опублікував засновник фонду «Повернись живим» Віталій Дейнега у грудні 2015 р. Він зауважив про безпідставність і сумність надання цього статусу трьом категоріям службовців: 1) військовим та працівникам МВС, які перебувають на блокпостах у жовтій і зеленій зонах АТО, а не на передовій; 2) солдатам у третій лінії оборони (найчастіше це військовослужбовці Нацгвардії), працівникам штабів (штаби батальйонів, бригад, секторів, АТЦ); 3) так званим «туристам» – працівника Міноборони, Генштабу, МВС, СБУ та інших відомств, які отримали скерування в зону АТО на один-два місяці, щоб отримати підвищення по службі, звання, статус УБД. В. Дейнега наголосив на тому, що за півтора року війни в реальних боях взяли

[508] Статус учасника бойових дій отримали 326 тис. учасників АТО. 1.02.2018. URL: https://censor.net/ua/n3047960
[509] Реформа підтримки ветеранів. URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/bezpeka-ta-oborona/reforma-pidtrimki-veteraniv
[510] Калмикова Н. Вони віддають себе Україні. Як держава підтримує ветеранів і їхні сімї? 18.10.2022. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2022/10/18/250892/
[511] Третьякова Г. Яким має бути новий закон про ветеранську політику? У Раді розробили новий законопроєкт про соціальну підтримку ветеранів. У чому його суть і чому державі важливо змінити підхід у цій сфері? 28.08.2023. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/08/28/703641/

участь від 35 до 60 тис. осіб, але статус УБД за цей час отримали 140 тис.[512] Водночас у мас-медіа з'являлися матеріали про труднощі ветеранів, які справді воювали в АТО, щодо отримання статусу УБД. Так, у 2019 р. набула розголосу історія ветерана Олега Борисова, який воював під Іловайськом, але від 2015 р. через бюрократичні перепони не може отримати статус УБД[513].

Соціальний захист ветеранів АТО/ООС у 2014–2022 рр. передбачав комплекс заходів: фінансові виплати, матеріальне підтримка (у тому числі розв'язання житлових проблем), фізична та психологічна реабілітація тощо. Уперше в мас-медійному просторі України питання про потребу певних пільг для учасників АТО порушили ще в травні 2014 р., коли з'явилося повідомлення, що ВРУ довозила пораненим учасникам АТО лікуватися в елітній клінічній лікарні «Феофанія»[514]. У 2016 р., за повідомленням медіа, у м. Краматорськ Донецької області відкрили Центру соціальної адаптації ветеранів АТО та їхніх родин «Поруч», який названо першим подібним закладом в Україні[515].

Оскільки бійців на сході України було прирівняно до учасників бойових дій, то вони підпали під дію закону «Про статус ветеранів війни, гарантію їх соціального захисту». Відтак у медіа неодноразово з'являлися повідомлення про пільги для ветеранів АТО. Щоправда, ці повідомлення інколи були суперечливими. Так, у 2014 р. на сайті ТСН йшлося про 22 пільги для ветеранів[516]. Уже наступного року портал «Українська правда» повідомляв про 13 видів соціальних гарантій і пільг для ветеранів АТО, зокрема на безоплатне отримання ліків за лікарським рецептом, санаторно-курортне лікування, знижку на квартплату і послуги у сфері житлово-комунального господарства у розмірі 75 %. Звісно, для отримання пільг слід було

---

[512] Дейнега В. Ветераны АТО просят не присваивать статус убд тыловикам и туристам. 22.12.2015. https://censor.net/ru/blogs/1100706/veterany_ato_prosyat_ne_prisvaivat_status_ubd_tylovikam_i_turistam

[513] Екс-військовослужбовець 93-ї бригади Олег Борисов, який воював під Іловайськом, не може з 2015 року оформити статус учасника бойових дій. 2015. 2.05.2019. URL: https://m.censor.net/ua/news/3125094/eksviyiskovoslujbovets_93yi_brygady_oleg_borysov_yakyyi_voyuvav_pid_ilovayiskom_ne_moje_z_2015_roku

[514] Рада дозволила учасникам АТО безкоштовно лікуватися в елітній «Феофанії». 29.05.2014. URL: https://tsn.ua/politika/rada-dozvolila-uchasnikam-ato-bezkoshtovno-likuvatisya-v-elitniy-feofaniyi-352121.html

[515] В Україні з'явиться перший комплексний Центр адаптації ветеранів АТО. 5.07.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-z-yavitsya-pershiy-kompleksniy-centr-adaptaciyi-veteraniv-ato-687829.html

[516] На які пільги мають право учасники АТО? 31.07.2014. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/law/pilgi-dlya-uchasnikiv-ato-361373.html

оформити відповідні документи. З метою інформування ветеранів АТО та їхніх сімей фахівці «Укрінформ» та Генерального штабу ЗСУ розробили інформаційні матеріали[517].

У другій половині 2014 р. українські медіа приділяли увагу матеріальному забезпеченню ветеранів АТО, які втратили здоров'я під час бойових дій. Неодноразово з'являлися статті і телевізійні сюжети про потребу якісного протезування для ветеранів. У липні 2014 р. у телевізійному сюжеті ТСН розповіли, що в Україні було протезовано першого бійця АТО, якому механічну ногу виготовив Львівський протезний завод[518]. Набрало розголосу повідомлення, що під час відвідин прем'єр-міністром України Арсенієм Яценюком Київського військового шпиталю у серпні 2014 р. бійці АТО просили його забезпечити їх закордонними протезами. Звісно, керівник уряду пообіцяв виконати їхні прохання[519]. Зрештою, у жовтні цього ж року уряд виділив 7 млн. грн. на протези пораненим бійцям[520]. У квітні 2015 р. було внесено зміни до законодавства, які розширювали гарантії соцзахисту бійцям АТО, що також обговорювалося в мас-медіа[521]. Однак на початку 2016 р. журналісти і волонтери заговорили про неефективне використання коштів на протезування. Розлогу статтю про це опублікувала волонтерка Антоніна Кумка[522]. З січня до вересня 2017 р. 421 учасник АТО отримав необхідне протезуванням, але ще 150 осіб потребували такої послуги[523]. До жовтня 2018 р. приблизно 500 українських

[517] Пільги бійців АТО: як їх отримати. 29.01.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/29/7056793/
[518] В Україні протезували першого бійця АТО. 27.07.2014. URL: https://tsn.ua/video/video-novini/v-ukrayini-protezuvali-pershogo-biycya-ato.html
[519] Вояки АТО без кінцівок попросили в Яценюка закордонні протези. 12.08.2014. URL: https://tsn.ua/ukrayina/voyaki-ato-bez-kincivok-poprosili-v-yacenyuka-zakordonni-protezi-362759.html
[520] Уряд виділив 7 млн. гривень на протези пораненим бійцям АТО. 20.10.2014. URL: https://tsn.ua/ukrayina/uryad-vidiliv-7-mln-griven-na-protezi-poranenim-biycyam-ato-374874.html
[521] Порошенко підписав закон про гарантії соцзахисту бійцям АТО. 1.05.2015. URL: https://tsn.ua/politika/poroshenko-pidpisav-zakon-pro-garantiyi-soczahistu-biycyam-ato-424807.html
[522] Кумка А. Хто «дискредитує» Держслужбу у справах ветеранів війни та учасників АТО? 14.06.2016. URL: https://m.censor.net/ua/blogs/1102179/hto_diskreditu_derjavnu_slujbu_ukrani_u_spravah_veteranv_vyini_ta_uchasnikv_antiteroristichno_operats
[523] 421 учасник АТО отримав необхідне протезування в 2017 році, ще 150 осіб потребують його, – Мальцев. 12.09.2017. URL: https://m.censor.net/ua/news/454987/421_uchasnyk_ato_otrymav_neobhidne_protezuvannya_v_2017_rotsi_sche_150_osib_potrebuyut_yiogo_maltsev

військовослужбовців і ветеранів пройшли курси протезування і реабілітації за кордоном[524].

У 2020 р. декілька профільних міністерств, зокрема й міністерство ветеранів, розробило реформу підтримки ветеранів, яка передбачала надання послуг з санаторно-курортного лікування та психологічної реабілітації, відновлення фізично і психічного здоров'я не менше 70 тис. ветеранів; надання грошових компенсацій за житло 4,5 тис. ветеранам війни; надання послуг з соціальної і професійної адаптації, зокрема допомогу у відкриття власної справи; розроблення комплексної програми з героїзації ветеранів війни у суспільстві тощо[525].

Українські мас-медіа приділяли увагу й питанням фінансової допомоги ветеранам АТО/ООС від держави. Зокрема, в 2019 р. медіа повідомили про те, що КМУ виділив близько 13,9 млн грн одноразової допомоги сім'ям загиблих та учасникам АТО, які отримали інвалідність[526]. Як відзначила експертка громадської організації «Юридична сотня» Марія Звягінцева, Кабінет Міністрів України 8 квітня 2021 р. прийняв постанову, якою затвердив використання держбюджетних коштів, передбачених для щорічних виплат ветеранам війни. За цією постановою щорічна разова виплата учасникам бойових дій (УБД) та постраждалим учасникам Революції Гідності мала складати 1491 грн., а особам з інвалідністю від 3391 до 4421 грн. (залежно від групи інвалідності)[527]. При цьому експертка зауважує, що щорічна разова допомога, зважаючи на попередні рішення урядовців та законодавців мала б становити: для УБД – у розмірі п'яти мінімальних пенсій за віком (станом на 2021 р. – це 8845 грн); для осіб з інвалідністю внаслідок війни (залежно від групи інвалідності) – у розмірі від семи до десяти мінімальних пенсій за віком (на 2021 р. –

[524] 500 військовослужбовцям провели за кордоном складні операції з протезування, – офіс Уповноваженого президента з питань реабілітації учасників АТО. 9.10.2018. URL: https://m.censor.net/ua/news/3090294/500_viyiskovoslujbovtsyam_provely_za_kordonom_skladni_operatsiyi_z_protezuvannya_ofis_upovnovajenogo

[525] Реформа підтримки ветеранів. URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/bezpeka-ta-oborona/reforma-pidtrimki-veteraniv

[526] Кабмін виділив близько 13,9 млн грн одноразової допомоги сім'ям загиблих та учасникам АТО, які отримали інвалідність. 5.06.2019. URL: https://m.censor.net/ua/news/3130677/kabmin_vydilyv_blyzko_139_mln_grn_odnorazovoyi_dopomogy_simyam_zagyblyh_ta_uchasnykam_ato_yaki_otrymaly

[527] Звягінцева М. Щорічна виплата й щорічні проблеми ветеранів. 04.05.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/05/4/7292426/

це від 12383 грн до 17690 грн); для учасників війни та членів сімей загиблих – у розмірі трьох мінімальних пенсій за віком (5307 грн.)[528]. Таким чином констатувалося, що права ветеранів порушувалися, пропонувалися юридичні шляхи розв'язання проблеми (наводили приклади судових вироків), а також для суспільства доводилася інформація про декілька зареєстрованих у Верховній Раді України законопроєктів, спрямованих на підвищення фінансової допомоги ветеранам, зокрема й ветеранам АТО/ООС.

Однак значно більш активніше у мас-медійному просторі України з'являлися публікації про активну участь громадського сектору суспільства у підтримці ветеранів АТО/ООС та їхніх сімей. Наприклад, у 2015 р. повідомляли про розроблення громадськими активістами проєкту щодо соціалізації ветеранів АТО[529], допомогу волонтерів зі спільноти «Діти героїв України» родинам військових[530], організації «Небесна гвардія» – дітям загиблих воїнів АТО[531], волонтера Івана Богдана – 30 сім'ям загиблих десантників 95-ої бригади[532]. Волонтерські організації неодноразово відкривали сайти, де можна було дізнатися інформація про сім'ї загиблих воїнів, ветеранів російсько-української війни[533]. У 2016 р. українські мас-медіа були сповнені повідомлень про перебування в Україні Ніка Вуйчича, який народився без рук і ніг, але проводив активну діяльність. Українка з Нью-Йорка Наталія Стельмах спільно із проєктом Wounded Warrior Ukraine організувала 300 безкоштовних квитків для ветеранів АТО для зустрічі з легендарним австралійцем[534].

---

[528] Звягінцева М. Щорічна виплата й щорічні проблеми ветеранів. 4.05.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/05/4/7292426/

[529] Активісти розробили проект для бійців АТО, що допоможе отримати житло та роботу. 7.08.2015. URL: https://tsn.ua/ukrayina/aktivisti-rozrobili-proekt-dlya-biyciv-ato-scho-dopomozhe-otrimati-zhitlo-ta-robotu-470851.html

[530] Титиш Г. Велика сім'я. Як волонтери допомагають родинам військових 20.11.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/11/20/203481/

[531] Сім'ям загиблих воїнів АТО можна надіслати листівку до свята. 24.12.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/12/24/205411/

[532] Титиш Г. З великою любов'ю. Волонтер Іван Богдан про спосіб допомоги дітям загиблих воїнів. 21.12.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/12/21/205043/

[533] В Україні запрацював ще один сайт, через який можна допомогти родинам загиблих воїнів. 2.06.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/06/2/213182/

[534] Ветеранам АТО подарували 300 квитків на зустріч із легендарним Ніком Вуйчичем. 5.04.2016. URL: https://m.censor.net/ua/blogs/1101551/veteranam_ato_podaruvali_300_kvitkv_na_zustrch_z_legendarnim_nkom_vuyichichem

Журналістка Мар'яна Пєцух у 2017 р. опублікувала цікавий й глибоко емоційний матеріал про дружин і матерів загиблих воїнів АТО[535].

Одним з ключових питань, які активно обговорювалися в українському мас-медійному просторі майже від початку російсько-української війни, стали питання психологічної адаптації ветеранів АТО. Уже на січень 2016 р. вималювалися найбільш значимі проблеми у цій сфері. Передусім йшлося про відсутність достатньої кількості підготовлених психологів, психіатрів. Крім того, констатувалося нехтування ветеранами війни своїм психологічним здоров'ям, небажання їх звертатися за допомогою. Київські посадовці наводили невтішну статистику: із 4 тис. бійців, які повернулися з зони АТО до столиці, за психологічною допомогою до 1 жовтня 2015 р. звернулося лише 12 осіб, а упродовж першого кварталу 2016 р. – не більше 100 осіб[536].

Ініціативу налагодження психологічної допомоги ветеранам російсько-української війни взяли на себе громадські організації. Зокрема ГО «Студента» (голова – Анастасія Мельниченко) на початку 2016 р. ініціювала проєкт «Без Броні», який передбачав створення мережі психологів для соціально-психологічної реабілітації як ветеранів АТО, так і членів їхніх сімей, а в перспективі – надання юридичних консультацій та допомогу з працевлаштуванням. Громадська організація «Побратими» також долучилася до організації психологічної допомоги ветеранам АТО. Один з її членів, військовий психолог Андрій Козінчук наголошував на потребі використання досвіду інших країн, передовсім Ізраїля у боротьбі з посттравматичними стресовими розладами (ПТСР). Член Київської міської спілки ветеранів АТО Максим Петренко пропонував впроваджувати досвід «знеболення письмом» – спонукати ветеранів до запису власних спогадів про війну, аналізу своїх емоційних станів[537].

---

[535] П'єцух М. «Час нас не лікує». Як матері та дружини загиблих в АТО повертаються до життя. 6.12.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/6/227806/

[536] Максименко О. «Без броні» і вагань. Соцадаптація воїнів АТО. 22.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/01/22/206901/

[537] Максименко О. «Без броні» і вагань. Соцадаптація воїнів АТО. 22.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/01/22/206901/

Проблема ПТСР у ветеранів АТО/ООС усе частіше ставала предметом обговорення в медіа, зокрема електронних. У вересні 2017 р. радник президента з гуманітарних питань Ольга Богомолець повідомила, що в Україні від початку проведення АТО понад 500 ветеранів і військових вчинили суїцид внаслідок посттравматичного синдрому. Майже 85 % самогубств скоїли молоді люди у віці до 40 років. Серед способів скоєння самогубства переважає поранення вогнепальною зброєю (61%) та повішення (31%)[538]. Приблизно тоді ж в Україні започатковано реєстр самогубств серед військовослужбовців і демобілізованих із зони АТО, про що теж писали українські ЗМІ[539]. Журналістка Анастасія Магазова у квітні 2018 р., посилаючи на заяву голови комітету у справах ВРУ у справах ветеранів Олександра Третьякова, зазначила, що від 2014 р. вже понад 1 тис. українських військових, які брали участь у російсько-українській війні, наклали на себе руки через наслідки ПТСР[540].

Публікації на цю тему продовжувалися. У травні 2020 р. Наталія Кіндратів опублікувала статтю «Фізично вдома, а думками – на війні: як ми з татом переживаємо його посттравматичний стресовий розлад». У ній авторка, опираючись на власний досвід та теоретичні знання, описала прояви ПТСР й вказала на можливі шляхи боротьби з ним. Вона наголосила на тому, що підтвердили свою ефективність три методи лікування зазначеного розладу: когнітивна терапія процесуалізації; пролонгована терапія експозиції і десенсибілізації; репроцесуалізація рухом очей[541]. На початку 2021 р. керівниця ГО «Об'єднання дружин і матерів бійців учасників АТО» Наталія Музика, будучи дружиною ветерана російсько-української війни,

---

[538] Понад 500 українських військових скоїли суїцид за час війни – Богомолець. 18.09.2017. URL: https://tsn.ua/ato/ponad-500-ukrayinskih-viyskovih-skoyili-suyicid-za-chas-viyni-bogomolec-993240.html

[539] В Україні створили реєстр суїцидів серед демобілізованих АТОвців. 18.09.2017. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-stvorili-reyestr-suyicidiv-sered-demobilizovanih-atovciv-993015.html

[540] Магазова А. Самогубства серед військових у зоні АТО та ветеранів – наскільки масштабною є проблема та чи вдається її вирішувати? 27.04.2018. URL: https://www.dw.com/uk/%D1%81%D1%83%D1%97%D1%86%D0%B8%D0%B4%D0%B8-%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85-%D1%82%D0%B0-%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B2-%D0%B0%D1%82%D0%BE-%D1%89%D0%BE-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE/a-43548220

[541] Кіндратів Н. Фізично вдома, а думками – на війні: як ми з татом переживаємо його посттравматичний стресовий розлад. 15.05.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/05/15/240996/

емоційно описала проблему ветеранів АТО, які повернулися з війни з ПТСР. Вона навела промовистий приклад: в одному з районів Київської області мешкають три родини загиблих українських військових і 30 родин ветеранів АТО/ООС, які повернулися живими, але померли вдома внаслідок хвороба чи суїциду. Окресливши стан ветеранів, як «війна всередині людини», Н. Музика висловила думку, що родинам, суспільству, громадським організаціям слід з розумінням ставитися до проблем ветеранів, а не формувати негативних образ учасників війни. Промовистою була й думка про те, що «владі байдуже до ветеранів», а тому саме громадському сектору слід брати на себе розв'язання проблем[542].

У 2019 р. журналіст Станіслав Ясінський, який чотири роки перед тим знімав для телебачення сюжет про ветеранів АТО, які страждали на ПТСР, та перші спроби державних органів і волонтерів допомогти у розв'язанні проблеми, опублікував статтю про зміни, що відбулися за ці роки. Він відзначив певні успіхи у питанні реабілітації ветеранів АТО, розповів про бійців, які змогли подолати ПТСР, описав роботу Андрія Чайковського – психіатра у військовому шпиталі, який від 2015 р. надав допомогу близько 5 тис. українським військовим і ветеранам. З іншого боку, журналіст поспілкувався з міністеркою у справах ветеранів Оксаною Колядою, яка констатувала недостатню увагу держави у попередні роки до питання психологічної реабілітації ветеранів і наголосила на тому, що зараз лише розбудовується «національна система психосоціальної адаптації ветеранів». С. Ясінський відзначив відсутність зрушень у змістовому наповненні реабілітації ветеранів у 30 діючих госпіталях, а також вказав на плідну діяльність небагатьох волонтерських центрів із реабілітації ветеранів, які часто діють на громадських засадах[543]. Можливо саме такі інформаційні повідомлення підштовхнули урядовців до активніших дій. Наприкінці 2019 р. Міністерство у справах ветеранів повідомило про підготовку програми щодо

[542] Музика Н. Витягнути війну з воїнів: що стоїть за посттравматичним стресовим розладом. 15.02.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/02/15/243909/

[543] Ясінський С. Реабілітація ветеранів: що відчувають українські захисники та як їм допомагають адаптуватись після війни. 6.10.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/reabilitaciya-veteraniv-scho-vidchuvayut-ukrayinski-zahisniki-ta-yak-yim-dopomagayut-adaptuvatis-pislya-viyni-1422426.html

реабілітації воїнів та ветеранів. При цьому наголошувалося, що 90% з них потребують психологічної підтримки[544].

Увагу журналістів часто привертали нетрадиційні форми реабілітації ветеранів. Так, у серпні 2019 р. у сюжеті ТСН повідомили, що ветерани АТО здійснили «парашутний десант» на Говерлу[545]. У вересні цього ж року в одному з сюжетів телевізійних новин розповідалося про ветеранів АТО, які утворили в Карпатських горах на Гуцульщині реабілітаційно-відпочинковий табір, де колишні учасники російсько-української війни мали змогу відпочивати, збирати гриби, спілкуватися[546]. Журналістка Ірина Загородня у липні 2021 р. висвітлила у мас-медіа метод «небесної реабілітації» ветеранів АТО, яким у Харкові пропонують не лише коротку мандрівку на літаках, але й стрибки з парашутами (звісно, під ретельним наглядом інструкторів). Лише у цьому році таку реабілітацію пройшли 50 українських ветеранів[547]. У Києві громадська організація «Видубицький» займалася тим, що забезпечувала відпочинок ветеранів на дніпрових островах, де вони могли порибалити на човнах[548]. Журналістка В. Ясинська розповіла про центр психологічної адаптації для ветеранів АТО і чинних військових «Бандерівський схрон», який у 2016 р. на Івано-Франківщині відкрив ветеран російсько-української війни Ігор Чернецький[549].

На кінець 2021 р. в Україні активно діяли сотні громадських організацій, спрямованих на допомогу ветеранам АТО/ООС. Журналістка Олена Барсукова особливо відзначила десять громадських ініціатив та описала напрями їхньої діяльності. В її статті йшлося про Центр травматерапії «Повернення», який займався

---

[544] Хоцянівська А. У міністерстві готують програму щодо реабілітації воїнів: 90% потребують психологічної підтримки. 21.09.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/u-ministerstvi-gotuyut-programu-schodo-reabilitaciyi-voyiniv-90-potrebuyut-psihologichnoyi-pidtrimki-1414668.html

[545] Ветерани АТО/ООС здійснили нічний парашутний десант на Говерлу. 20.08.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/veterani-ato-oos-zdiysnili-nichniy-parashutniy-desant-na-goverlu-1397349.html

[546] Грубич К. Грибна рота України: як ветерани АТО створили у Карпатах спільну справу та проходять там реабілітацію. 15.09.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/gribna-rota-ukrayini-yak-veterani-ato-stvorili-u-karpatah-spilnu-spravu-ta-prohodyat-tam-reabilitaciyu-1411545.html

[547] Загородня І. Реабілітація в небі: 50 ветеранів АТО літали над Харківською областю. 19.07.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/reabilitaciya-v-nebi-50-veteraniv-ato-litali-nad-harkivskoyu-oblastyu-1827604.html

[548] Член правления «Союза ветеранов АТО» Дмитрий Примаченко: «Когда начинаешь ходить по государственным кабинетам, хочется кому-то сделать больно». 8.11.2015. URL: https://censor.net/ru/resonance/358553/chlen_pravleniya_soyuza_veteranov_ato_dmitriyi_primachenko_kogda_nachinaesh_hodit_po_gosudarstvennym

[549] Ясинська В. Керівник будинку ветерана «Бандерівській схрон» Ігор Чернецький: «Ми ніколи не знаємо з ким, коли і в якій формі «вилізуть» наслідки війни». 2.02.2022. URL: https://censor.net/ru/r3309910

спеціалізованим лікуванням ПТСР та супутніх розладів, київську організацію «Veteran Hub» (юридична допомога ветеранам АТО), ініціативу «Воїну гідна праця» (допомога у працевлаштуванні ветеранів), львівську організацію «Veterans GO« (реабілітація та соціалізація через інклюзивні подорожі, альпінізм і пригоди), організацію «Veteranius« (залучення ветеранів до проведення курсів «молодого бійця»), ГО «Юридична сотня» (правова допомога учасникам російсько-української війни), ГО «Блакитний птах» (допомога ветеранам, які побували в полоні), Центр психічного здоров'я та травматерапії «Форпост», Центр реабілітації та реадаптації «Ярміз», Перший жіночий ветеранський простір «РеХаб»[550].

Про роботу найсучаснішого Центру реабілітації учасників бойових дій у Луцьку розповіла журналістка Тетяна Хомич у березні 2021 р., зазначивши, що його будували близько 20 років[551]. На порталі «Цензор.нет» у вересні 2019 р. з'явився матеріал про роботу у. с. Циблі на Київщині сучасного Українського державного медико-соціального центру ветеранів війни, який лікує ветеранів бойових дій на сході України ще з 2014 р. За п'ять років курс реабілітації у ньому пройшли понад 6700 учасників АТО/ООС[552].

Не меншу увагу медіа присвячували й питанням матеріального забезпечення ветеранів АТО, зокрема надання їм житла та земельних ділянок. Доволі часто на різних інформаційних ресурсах оприлюднювали інформацію про зловживання у цих питаннях, зокрема щодо надання землі. Так, у сюжеті «ТСН. Тиждень» 6 лютого 2022 р. повідомлялося про проблеми з виділенням землі ветеранам АТО у Чернівцях: там депутати, замість задовольнити законні вимоги ветеранів, проголосували за виділення землі собі і своїм родичам. Тележурналісти заявили, що це проблема всієї країни, і «військові роками сам на сам продовжують воювати з ворогом,

---

[550] Барсукова О. Повернутися з війни: 10 ініціатив для захисників і захисниць України. 14.10.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2021/10/14/246215/

[551] Хомич Т. Реабілітація ветеранів війни та надсучасний перинатальний центр: у Луцьку ділилися досвідом з депутатами з інших регіонів. 28.03.2021. URL: https://tsn.ua/exclusive/reabilitaciya-veteraniv-viyni-ta-nadsuchasniy-perinatalniy-centr-u-lucku-dililisya-dosvidom-z-deputatami-z-inshih-regioniv-1753300.html

[552] Центр ветеранів-фронтовиків у селі Циблі на Київщині запрошує на реабілітацію учасників АТО/ООС. 3.09.2019. URL: https://censor.net/ua/news/3146249/tsentr_veteranivfrontovykiv_u_seli_tsybli_na_kyyivschyni_zaproshuye_na_reabilitatsiyu_uchasnykiv_atooos

який удома»[553]. Скандального забарвлення набув випадок у Запоріжжі, де ветеранам АТО/ООС виділили земельні ділянки, але виявилося, що на них вже утворено цвинтар і проводяться поховання померлих[554]. Земельні афери на Київщині, внаслідок яких ветерани АТО втратили значну кількість виділених їм ділянок, розслідував і висвітлив Андрій Бондаренко[555]. Повідомлялося й про чиновника на Полтавщині, який брав хабарів від ветеранів за сприяння у виділенні їм земельних ділянок[556].

Проблеми з отриманням квартири ветеранами АТО/ООС та членами їхніх сімей також цікавили журналістів та волонтерів. Так, Валерія Ковалінська у 2020 р. опублікувала статтю про неотримання квартир кількома ветеранами АТО у Дніпрі[557]. Наталія Волосацька розкрила специфічну юридичну колізію, яка склалася щодо приватизації житла ветераном АТО Ігорем Галушкою. Він отримав від держави понад 1 млн. грн. на придбання житла, купив його, проте не зміг приватизувати, оскільки забудовник вів три судові процеси. Однак без оформленого права власності органи соціального захисту можуть поставити вимогу повернути кошти державі[558].

Дещо рідше, але все ж потрапляли у фокус уваги українських мас-медіа й повідомлення про отримання квартир ветеранами АТО. У січні 2018 р. з'явилося телевізійне повідомлення, що Львів перший серед українських міст побудував багатоповерхівку для ветеранів російсько-української війни. Двокімнатні квартири отримали 42 родини захисників України. Вартість будівлі сягнула 55 млн грн.[559].

---

[553] Хто краде ветеранські сотки: як привласнюють земельні ділянки учасників АТО. 6.02.2022. URL: https://tsn.ua/exclusive/hto-krade-veteranski-sotki-yak-privlasnyut-zemelni-dilyanki-uchasnikiv-ato-1970707.html; Кому дістається земля, обіцяна українським ветеранам. 30.01.2022. URL: https://tsn.ua/video/video-novini/komu-distayetsya-zemlya-obicyana-ukrayinskim-veteranam.html; Ярмола Н. Поки ветерани АТО/ООС на Буковині марно чекають на отримання землі, місцеві депутати вже стали земельними магнатами. 30.01.2022. URL: https://tsn.ua/exclusive/poki-veterani-ato-oos-na-bukovini-marno-chekayut-na-otrimannya-zemli-miscevi-deputati-vzhe-stali-zemelnimi-magnatami-1964413.html

[554] На Запоріжжі учасникам АТО виділили земельні ділянки на цвинтарі. 28.11.2017. URL: https://tsn.ua/ukrayina/na-zaporizhzhi-uchasnikam-ato-vidilili-zemelni-dilyanki-na-cvintari-1049975.html

[555] Бондаренко А. Земельні афери: як «заїжджають до раю» на спинах героїв АТО. 6.07.2021. URL: https://biz.censor.net/r3275364

[556] Чиновник РДА на Полтавщині одержав 45 тис. грн хабарів від учасників бойових дій за сприяння у виділенні землі, – СБУ. 25.04.2019. URL: https://censor.net/ua/n3124426

[557] Ковалінська В. Квадратні метри для армії: у Дніпрі ветерани АТО не отримали квартир. 19.11.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/kvadratni-metri-dlya-armiyi-u-dnipri-veterani-ato-ne-otrimali-kvartiri-1670344.html

[558] Юридична колізія: чому держава може позбавити ветерана АТО подарованого мільйона гривень на купівлю житла. 23.01.2022. URL: https://tsn.ua/exclusive/yuridichna-koliziya-chomu-derzhava-mozhe-pozbaviti-veterana-ato-podarovanogo-milyona-griven-na-kupivlyu-zhitla-1955656.html ; Ветеран АТО купив квартиру за гроші від держави, проте житло досі не його. 11.01.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=r4TZ3nMEkI8

[559] Львів першим з українських міст побудував багатоповерхівку для ветеранів АТО. 27.01.2018. URL: https://tsn.ua/ukrayina/lviv-pershim-z-ukrayinskih-mist-pobuduvav-bagatopoverhivku-dlya-veteraniv-ato-1096480.html

Військовий кореспондент Генадій Карпюк повідомив, що на 2018 р. заплановано виділити з державного бюджету України 4 млрд. грн. на побудову житла для ветеранів АТО, а також на спорудження житла діючим військовим[560]. Щоправда, вже у травні 2018 р. з'явилася інформація, що КМУ виділив 300 млн. грн. на купівлю житла для родин воїнів АТО[561]. Станом на березень 2019 р. у черзі на отримання житла перебувало 19,5 тис. учасників бойових дій на Донбасі[562]. Улітку 2021 р. медіа поширювали повідомлення про плани українського уряду забезпечити житлом 414 ветеранів-переселенців[563]. Наприкінці 2021 р. транслювалася інформація про оцінку Президента В. Зеленського надати у 2022 р. житло усім учасника АТО/ООС, які цього потребують[564].

Ще одним напрямом розгортання мас-медійного дискурсу щодо ветеранів АТО/ООС стало підкреслення їхніх успіхів щодо інтеграції в цивільне життя. Медіа надзвичайно активно висвітлювали теми успіхів ветеранів у спортивному, мистецькому житті, підприємництві тощо. Особливо поширеними стали повідомленням мас-медійних ресурсів про перемоги наших ветеранів на різних спортивних змагання, зокрема «Іграх незламних» (*Invictus Games*). Для прикладу, у лютому 2017 р. на порталі «Українська правда» з'явився матеріал Наталії Чурікової, Оксани Пашевич та Оксани Горбач про участь українських ветеранів в «Іграх незламних». Журналістки розповіли про колишніх бійців, які пройшли зону АТО: Юрія Писарчука, Володимира Яроху та Олександра Чуба. Кожен із них отримав важкі травми, однак зміг подолати біль і психічні обмеження, зайнятися спортом та показати чудові результати при відборі на міжнародні спортивні змагання для військовослужбовців та ветеранів із обмеженими фізичними можливостями, які мали

---

[560] Карпюк Г. У військових з'явиться 200 тисяч квадратних метрів квартирного щастя. 01.03.2018. URL: https://censor.net.ua/blogs/3053185/u_vyiskovih_zyavitsya_200_tisyach_kvadratnih_metrv_kvartirnogo_schastya

[561] Кабмін виділив 300 млн грн на закупівлю житла для сімей воїнів АТО. 16.05.2018. URL: https://m.censor.net/ua/news/3066429/kabmin_vydilyv_300_mln_grn_na_zakupivlyu_jytla_dlya_simeyi_voyiniv_ato

[562] У черзі на отримання житла стоять 19,5 тис. учасників бойових дій на Донбасі, – Фріз. 27.03.2019. URL: https://m.censor.net/ua/news/3118956/u_cherzi_na_otrymannya_jytla_stoyat_195_tys_uchasnykiv_boyiovyh_diyi_na_donbasi_friz

[563] Уряд цього року планує забезпечити власним житлом щонайменше 400 ветеранів-переселенців. 23.07.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/uryad-cogo-roku-planuye-zabezpechiti-vlasnim-zhitlom-schonaymenshe-400-veteraniv-pereselenciv-1831381.html

[564] Зеленський пообіцяв квартири всім ветеранам АТО й ООС. 1.12.2021. URL: https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10100212-zelenskij-poobicjav-kvartiri-vsim-veteranam-ato-j-oos.html

відбутися восени 2017 р. у Торонто (Канада). Журналістки представили біографії трьох ветеранів, їхні поранення, лікування, реабілітацію – боротьбу за повноцінне життя. Одним із ключових меседжів матеріалу стала теза: «будь-яке обмеження перш за все в голові»[565]. У травні 2018 р. медіа повідомили, що Президент України підписав указ про створення системи спортивної реабілітації ветеранів АТО[566].

Цікавим було повідомлення у липні 2016 р. про перший спортивний протез для героя АТО, який призначався для колишнього командира взводу десантників Сергія Романовського, що втратив ногу під Щастям. Він готувався до параолімпійських змагань із триатлону[567]. Численні публікації на тему участі українських ветеранів у спортивних змаганнях різного рівня продовжувалися і в наступні роки[568]. Зокрема, привертав увагу футбольний турнір «Кубок Героїв АТО», фінал якого щороку (від 2014 р.) відбувався на стадіоні «Динамо» у Києві. У 2020 р. в турнір взяли участь 96 команд з усіх регіонів України[569].

У листопаді 2021 р. журналісти ТСН продемонстрували сюжет про ветерана АТО, митця Руслана Кашаюка з Луцька, який малював ікони на склі і вишивав бісером. Він створив сотні портретних робіт, зокрема портрети своїх військових побратимів та волонтерів[570]. Ветеран АТО Валерій Ананьєв написав і видав книжку про війну «Сліди на дорозі», до того ж на січень 2019 р. було реалізовано вже 10 тис. примірників[571].

---

[565] Чурікова Н., Пашкевич О., Горбач О. Ігри незламних. Ветерани АТО про обмеження, які лише в голові. 8.02.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/8/222499/

[566] Порошенко підписав указ про створення системи спортивної реабілітації ветеранів АТО. 12.05.2018. URL: https://m.censor.net/ua/news/3065758/poroshenko_pidpysav_ukaz_pro_stvorennya_systemy_sportyvnoyi_reabilitatsiyi_veteraniv_ato

[567] Скалічені ветерани АТО створюють спортивну команду параолімпійців. 1.07.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/skalicheni-veterani-ato-stvoryuyut-sportivnu-komandu-paraolimpiyciv-684704.html

[568] «Ігри нескорених»: 15 членів національної команди будуть змагатись в 6 видах спорту. 15.10.2018. URL: https://prm.ua/igri-neskorenih-15-chleniv-natsionalnoyi-komandi-budut-zmagatis-v-6-vidah-sportu/ ; «Ігри нескорених». Ті, що вже перемогли. 21.09.2017. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2309086-igri-neskorenih-ti-so-vze-peremogli.html ; У Києві змагалися ветерани АТО. 15.09.2019. URL: https://glavcom.ua/sport/news/u-kijevi-zmagalisya-veterani-ato-foto-625337.html ; Загородня І. Зі спорядженням армійця вагою понад 30 кг: ветеран АТО здолав 10-кілометрову дистанцію марафону. 4.10.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/zi-sporyadzhenni-armiycya-vagoyu-ponad-30-kg-veteran-ato-zdolav-10-kilometrovu-distanciyu-marafonu-1880362.html

[569] Мацюцька О. Суперники на полі, але побратими в окопах: як минув шостий фінал Кубка Героїв АТО. 14.12.2020. URL: https://tsn.ua/ato/superniki-na-poli-ale-pobratimi-v-okopah-yak-minuv-shostiy-final-kubka-geroyiv-ato-1645702.html

[570] Ветеран АТО, який захопився малюванням картин після війни. 26.11.2021. URL: https://tsn.ua/video/video-novini/veteran-ato-yakiy-zahopivsya-malyuvannyam-kartin-pislya-viyni.html

[571] Ветеран АТО Валерій Ананьєв написав і видав книжку про війну «Сліди на дорозі» без допомоги видавництва, продано вже 10 тисяч примірників. 24.01.2019. URL:

Неодноразово у мас-медіа з'являлися матеріали про активну підприємницьку діяльність ветеранів АТО. Для прикладу, журналісти ТСН у рамках проєкту «Бізнес-фронт» у серпні 2018 р. розповіли п'ять історій українських ветеранів, яким вдалося відкрити й успішно вести свій бізнес[572]. У тому ж році на «Цензор.нет» з'явилася розповідь про одесита Олександра Доброжанського, ветерана АТО, який зайнявся виробництвом швейцарського сиру[573].

Деякі випадки девіантної, асоціальної поведінки ветеранів АТО/ООС також ставали об'єктом уваги мас-медіа. Медіа повідомляли про випадки бійок, використання зброї з метою залякування тощо. Так, у серпні 2019 р. медіа повідомляли про затримання ветерана АТО Володимира Регешу, який поранив журналіста Володимира Рунця[574]. Ветеран АТО на Чернігівщині у вересні того ж року напав на своїх сусідів і підпалив будинок сільради[575]. Знову ж вересні 2019 р. було затримано ветерана АТО Олексія Белька, який погрожував підірвати міст Метро у Києві[576]. Упродовж декількох наступних місяців в українських мас-медіа з'являлися повідомлення про долю затриманого, зокрема й про те, що Міністерство у справах ветеранів має намір захищати інтереси О. Белька, прокуратура вимагає відправити «мінера» на примусове психіатричне лікування.

У серпні 2021 р. набув розголосу випадок, коли ветеран російсько-української війни Володимир Прохнич проніс до будівлі КМУ гранату. Його було затримано й ув'язнено, однак справа набула розголосу, оскільки, як повідомила прес-служба Міністерства у справах, російські пропагандистські ресурси висвітлили інцендент у

---

https://m.censor.net/ua/news/3108134/veteran_ato_valeriyi_ananyev_napysav_i_vydav_knyjku_pro_viyinu_slidy_na_dorozi_bez_dopomogy_vydavnytstva

572 Бізнес-фронт. П'ять історій учасників АТО, які відкрили свою справу. URL: https://tsn.ua/special-projects/business_front/

573 Ветеран АТО почав виробництво швейцарського сиру в наймолодшій німецькій колонії України. 23.08.2018. URL: https://m.censor.net/ua/photo_news/3082539/veteran_ato_pochav_vyrobnytstvo_shveyitsarskogo_syru_v_nayimolodshiyi_nimetskiyi_koloniyi_ukrayiny_fotoreportaj

574 У Києві судитимуть ветерана АТО Регешу, який прострелив ногу журналісту Рунцю. 8.08.2019. URL: https://m.censor.net/ua/news/3141862/u_kyyevi_sudytymut_veterana_ato_regeshu_yakyyi_prostrelyv_nogu_jurnalistu_runtsyu

575 Ветеран АТО на Чернігівщині влаштував різанину і намагався підпалити сільраду: одна жінка загинула. 5.09.2019. URL: https://m.censor.net/ua/photo_news/3146579/veteran_ato_na_chernigivschyni_vlashtuvav_rizanynu_i_namagavsya_pidpalyty_silradu_odna_jinka_zagynula

576 «Мінер» моста Метро попросив пробачення в киян, йому не висуватимуть підозру в підготовці теракту. 19.09.2019. URL: https://lb.ua/news/2019/09/19/437743_miner_mosta_metro_izvinilsya_pered.html

своїй звичній манері, намагаючись сформувати негативний образ захисників України[577]. Слід наголосити, що В. Прохнич раніше був сапером у батальйоні «Айдар», президент П. Порошенко нагородив його орденом «За мужність» ІІІ ступеня.

Серед проблем, які обговорювалися в українських мас-медіа впродовж 2014–2022 рр., було домашнє насильство з боку ветеранів АТО/ООС. Н. Музика наводила дані дослідження 2020 р., згідно з яким майже кожна четверта жінка стикнулася з такими проявами, як лайка, нецензурні вислови на її адресу або застосування щодо неї фізичної сили. І лише 50 % з постраждалих зверталися по допомогу, переважно до психолога, і лише зрідка – до поліції та лікарні. Авторка рекомендувала проводити широкі інформаційні кампанії на місцевому рівні, під час яких інформувати жінок щодо їхніх прав, пільг і механізмів їх отримання. Крім того, слід посилювати позитивний образ ветерана, щоб уникнути формування стереотипного враження про ветеранів АТО/ООС як потенційних ініціаторів домашнього насильства[578].

Водночас медіа висвітлювали й випадки нападів на ветеранів АТО. Зокрема, у 2017 р. висвітлювалася справа побиття «тітушками» ветерана російсько-української війни у Дніпрі[579]. На початку травня 2018 р. у Києві невідомі напали на ветерана АТО, захисника Донецького аеропорту Дмитра Вербича[580]. Українські медіа негативно відреагували на заяву ведучого телеканалу NewsOne В’ячеслава Піховшека, який прирівняв учасників бойових дій на Донбасі до вбивць[581]. У Львові 16 листопада 2020 р. троє поліцейських напали на двох ветеранів АТО і побили їх. Завдяки розголосу в

---

[577] Несчетна С. У Мінветеранів закликають не поспішати з висновками через інцидент з ветераном АТО в Кабміні. 4.08.2021. URL: https://kyiv.tsn.ua/u-minveteraniv-zaklikayut-ne-pospishati-z-visnovkami-cherez-incident-z-veteranom-ato-v-kabmini-1839409.html

[578] Музика Н. Непомітні та незахищені: як живеться дружинам та матерям воїнів АТО/ООС. 12.09.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2020/12/9/243329/

[579] У Дніпрі заарештували першого «тітушку», що брав участь у побитті ветеранів АТО. 11.05.2017. URL: https://tsn.ua/ukrayina/u-dnipri-zaareshtuvali-pershogo-titushku-scho-brav-uchast-u-pobitti-veteraniv-ato-927955.html

[580] Невідомі напали на ветерана АТО, учасника оборони ДАП Вербича в Києві. 2.05.2018. URL: https://m.censor.net/ua/news/3064253/nevidomi_napaly_na_veterana_ato_uchasnyka_oborony_dap_verbycha_v_kyyevi

[581] Піховшек в ефірі NewsOne прирівняв усіх ветеранів АТО до вбивць: Масі Найєм вимагає від ведучого вибачитися перед військовослужбовцями. 27.09.2018. URL: https://m.censor.net/ua/video_news/3088323/pihovshek_v_efiri_newsone_pryrivnyav_usih_veteraniv_ato_do_vbyvts_masi_nayiyem_vymagaye_vid_veduchogo

медіа, нападників було звільнено з правоохоронних органів[582]. У травні 2020 р. біля ставка на Житомирщині було вбито сімох ветеранів АТО. За цієї справою стежили провідні медіа України, публікуючи статті та поширюючи телевізійні сюжети[583].

Водночас у мас-медіа висвітлювалися й *прояви громадської та політичної діяльності* ветеранів АТО/ООС. Особливого розголосу у 2016–2017 рр. набула акція блокування торгівлі вугілля з тимчасово окупованими територіям Луганської і Донецької областей. У ній брали участь й ветерани АТО[584]. Протестували ветерани АТО й проти імпорту вугілля з Росії у лютому 2020 р.[585]. Громадські організації ветеранів АТО у 2017 р. виступили проти незрозумілого і непрозорого розподілу державних грошей між так званими «громадськими ветеранськими організаціями». З'ясувалося, що значна частина цих коштів потрапляє до сумнівних ветеранських організацій, які на державні гроші проводять в Україні проросійські акції, у тому числі марш «Безсмертного полку»[586]. Зрештою, Міністерство соціальної політики провело перевірку використання коштів організаціями ветеранів[587].

Неодноразово повідомлялися й про менш масштабні, але резонансні ініціативи. Зокрема, у травні 2016 р. ветерани АТО в Івано-Франківську висунули ініціативу відправити міського голову у відставку через нерозв'язаність питання щодо надання землі учасникам бойових дій[588]. У вересні того ж року ветерани АТО пікетували міськраду у Запоріжжі через конфлікт з водіями маршрутних автобусів, які відмовлялися виконувати норму закону про безкоштовний проїзд для учасників

---

[582] Руда О. «Пропонували «порішати баблом»: двох поліцейських, які побили ветеранів АТО у Львові, звільнили. 19.11.2020. https://tsn.ua/ukrayina/proponuvali-porishati-bablom-dvoh-policeyskih-yaki-pobili-veteraniv-ato-u-lvovi-zvilnini-1670449.html

[583] Житомирський суд завтра розглядатиме резонансну справу вбивці сімох ветеранів АТО Захаренка. 17.09.2023. URL: https://censor.net/ua/p3443964

[584] Ветерани АТО пригрозили заблокувати всі проходи Луганської і Донецької області. 29.01.2017. URL: https://tsn.ua/ato/veterani-ato-prigrozili-zablokuvati-vsi-prohodi-luganskoyi-i-doneckoyi-oblasti-871440.html

[585] Під Кабміном мітингували шахтарі й ветерани АТО, вимагаючи припинити імпорт вугілля з Росії. 21.02.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/pid-kabminom-mitinguvali-shahtari-y-veterani-ato-yaki-vimagali-pripiniti-import-vugillya-z-rosiyi-1495848.html

[586] Журналісти з'ясували, на що витрачають держкошти скандальні ветеранські організації. 28.03.2017. URL: https://tsn.ua/groshi/zhurnalisti-z-yasuvali-na-scho-vitrachayut-derzhkoshti-skandalni-veteranski-organizaciyi-903737.html

[587] Ковальська Н. В Україні починається перевірка використання коштів ветеранськими організаціями. 5.05.2017. URL: https://tsn.ua/groshi/v-ukrayini-pochinayetsya-perevirka-vikoristannya-koshtiv-veteranskimi-organizaciyami-925037.html

[588] У Івано-Франківську сотні ветеранів АТО збираються ініціювати імпічмент меру. 10.05.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/u-ivano-frankivsku-sotni-veteraniv-ato-zbirayutsya-iniciyuvati-impichment-meru-645549.html

бойових дій[589]. У грудні 2016 р. Спілка ветеранів АТО приготувала і надіслала подарунки до свята Св. Миколая більш ніж 300 дітям своїх загиблих побратимів[590]. У березні 2017 р. ветерани АТО зареєстрували на сайті Президента України петицію з вимогою позбавити співачку Світлану Лободу звання заслуженої артистки України[591]. На початку 2018 р. освітяни, які брали участь у бойових діях на сході України, розробили методику проведення уроків патріотизму для учнів київських шкіл[592]. У березні того ж року ветерани АТО виступили з вимогою до Президента України провести прозорий конкурс на заміщення посади голови Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників АТО[593]. У листопаді 2018 р. тисячі ветеранів АТО і громадських активістів прийшли під будівлю КМУ вимагати створення окремого міністерства у справах ветеранів[594]. Миколаївська обласна спілка ветеранів АТО регулярно проводила конференції організацій учасників бойових дій. 12 квітня 2018 р. відбулася вже четверта така конференція, на яких, передусім, обговорювалися питання правового та соціального захисту ветеранів[595]. На початку 2019 р. у медіа наведено приклад ветеранів АТО, які в с. Пустовійтівка Сумської області, де не було дільничного поліцейського, організували «нічну варту» для боротьби з підлітковим

[589] У Запоріжжі бійці АТО вийшли до міськради через конфлікт із маршрутниками. 23.09.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/u-zaporizhzhi-biyci-ato-viyshli-do-miskradi-cherez-konflikt-iz-marshrutnikami-752243.html

[590] Ветерани АТО здійснили мрії дітей своїх побратимів, які загинули на сході. 19.12.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/veterani-ato-zdiysnili-mriyi-ditey-svoyih-pobratimiv-yaki-zaginuli-na-shodi-849884.html

[591] Ветерани АТО вимагають у президента позбавити Світлану Лободу звання Заслуженої артистки України. 7.03.2017. URL: https://tsn.ua/glamur/veterani-ato-vimagayut-u-prezidenta-pozbaviti-svitlanu-lobodu-zvannya-zasluzhenoyi-artistki-ukrayini-892554.html

[592] Ветерани АТО розробили методику уроків патріотизму для шкіл, застосовувати її почнуть із вересня в Києві. 5.04.2018. URL: https://m.censor.net/ua/news/3059685/veterany_ato_rozrobyly_metodyku_urokiv_patriotyzmu_dlya_shkil_zastosovuvaty_yiyi_pochnut_iz_veresnya

[593] «Ми вимагаємо провести відкритий і прозорий конкурс», – ветерани АТО звернулися до Порошенка з питання обрання глави Держслужби у справах ветеранів. 27.03.2018. URL: https://m.censor.net/ua/news/3057985/my_vymagayemo_provesty_vidkrytyyi_i_prozoryyi_konkurs_veterany_ato_zvernulysya_do_poroshenka_z_pytannya

[594] Ветерани вийшли під Кабмін вимагати створення свого міністерства. 7.11.2018. URL: https://tsn.ua/ukrayina/veterani-viyshli-pid-kabmin-vimagati-stvorennya-svogo-ministerstva-1245612.html

[595] У Миколаєві 12 квітня збираються АТОвці. 11.04.2018. URL: https://tsn.ua/ato/u-mikolayevi-12-kvitnya-zbirayutsya-atoshniki-1138272.html

алкоголізмом і хуліганством[596]. Активно виступали ветерани АТО і за звільнення з італійської в'язниці нацгвардійця Віталія Марківа[597].

Наводилися й інші приклади патріотизму ветеранів АТО. Зокрема, у 2018 р. повідомлялося про перші навчання резервістів в Україні, куди першими прибули саме ветерани російсько-української війни[598]. Зауважимо, що події відбувалися наприкінці 2018 р. коли в Україні Президент П. Порошенко оголосив воєнний стан. Тож першими, до кого звернулися Верховний головнокомандувач, були саме ветерани АТО[599]. Медіапростір України був сповнений матеріалів про переслідування ветеранів АТО з боку владних органів. Сайт «Цензор.нет» у 2017 р. оприлюднив матеріали справи щодо обвинувачення старшого солдата Бердянського прикордонного загону Сергія Колмогорова, який за вироком Приморського районного суду та Апеляційного суду Донецької області отримав 13 років ув'язнення за участь у 2014 р. в запеклих боях у секторі «М» та виконання свого військового обов'язку[600].

Отже, в українському мас-медійному просторі (2014–2022) сформувалося декілька дискурсів, пов'язаних з ветеранами АТО, а саме: правове становище; соціальний захист; реінтеграція до повсякденного цивільного життя; переслідування ветеранів; девіації ветеранів. Висвітлюючи правове становища ветеранів АТО/ООС, українські медіа аналізували законодавство України щодо УБД, державну політику зі створення інституцій та служб, спрямованих на допомогу учасникам та ветеранам АТО, затвердження урядових цільових програм реабілітації та реадаптації ветеранів

---

[596] Солодовник О. На Сумщині у селі, де звільнився дільничний, ветерани ато організували власний патруль. 4.03.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/na-sumschini-u-seli-de-zvilnivsya-dilnichniy-veterani-ato-organizuvali-vlasniy-patrul-1306926.html

[597] «Я теж Віталій Марків», – нацгвардійці і ветерани АТО виступили на підтримку засудженого в Італії українця. 13.07.2019. URL: https://m.censor.net/ua/video_news/3137379/ya_tej_vitaliyi_markiv_natsgvardiyitsi_i_veterany_ato_vystupyly_na_pidtrymku_zasudjenogo_v_italiyi_ukrayintsya

[598] Хоцянівська А. «Ми потрібні, тому ми тут»: перші резервісти-ветерани АТО вже вирушили на полігони. 3.12.2018. URL: https://tsn.ua/ukrayina/mi-potribni-tomu-mi-tut-pershi-rezervisti-veterani-ato-vzhe-virushili-na-poligoni-1259622.html

[599] Порошенко закликав ветеранів АТО «бути напоготові». 26.11.2018. URL: https://tsn.ua/tsikavinki/poroshenko-zaklikav-veteraniv-ato-buti-napogotovi-1255077.html

[600] Прикордонника в Маріуполі посадили на 13 років за стрілянину по автомобілю сепаратиста, що проривався через блокпост. 28.10.2017. URL: https://m.censor.net/ua/photo_news/460817/prykordonnyka_v_mariupoli_posadyly_na_13_rokiv_za_strilyanynu_po_avtomobilyu_separatysta_scho_proryvavsya

війни. Характеризуючи чисельність ветеранів, мас-медіа не оминали увагою й численні випадки неправомірного набуття статусу УБД службовцями різних державних органів. Найбільше увагу медіа привертали питання соціального захисту ветеранів АТО/ООС, зокрема фінансові виплати, матеріальна підтримка (у тому числі розв'язання житлових проблем), фізична та психологічна реабілітація тощо. Доволі часто велася мова про пільги для ветеранів, грошову допомогу від держави, протезування поранених бійців, наданням їм житла та земельних ділянок. Доволі значний сегмент повідомлень у мас-медійному просторі України стосувався активної участі громадського сектору суспільства у підтримці ветеранів АТО/ООС та їхніх сімей. Одним з ключових питань, які активно обговорювалися в українському мас-медійному просторі майже від початку сучасної російсько-української війни, стали питання психологічної адаптації ветеранів АТО. Ще одним напрямом розгортання мас-медійного дискурсу щодо ветеранів АТО/ООС стало підкреслення їхніх успіхів щодо реінтеграції в цивільне життя. Українські журналісти особливо підносили теми успіхів ветеранів у спортивному, мистецькому житті, підприємництві тощо. Деякі випадки девіантної, асоціальної поведінки ветеранів АТО/ООС також ставали об'єктом уваги мас-медіа. Українські журналісти повідомляли про випадки бійок, використання зброї з метою залякування тощо. Водночас у мас-медіа висвітлювалися й прояви громадської та політичної діяльності ветеранів АТО/ООС.

3.3. Пріоритети молодіжної політики в гуманітарній сфері

Українські засоби масової інформації є чи не найбільшим об'ємним на сьогодні джерелом інформації про різні аспекти молодіжної політики. Проте, мас-медійна інформація має свої особливості, оскільки доволі часто є відгуком на злободенні події й відбитком поглядів не лише журналістів, але й різних суспільних чинників (органів влади, громадських організацій, експертного середовища тощо). Відтак медійний дискурс щодо питань молоді і молодіжної політики в Україні доволі еклектичний, неоднорідний, полісемантичний.

Наголосимо, що українські медіа під час та після Революції Гідності висвітлювали активну громадянську позицію молоді, її ставлення до складних трансформаційних процесів в Україні, кризових для нашої держави зовнішньополітичних реалій, такий як російсько-українська війна. Уже в перші місяці війни, медіа фіксували антивоєнні акції української молоді. Так, інформаційний ресурс «Радіо Свобода» повідомив 13 березня 2014 р. про акцію молоді в Івано-Франківську під назвою «Ні війні. Крим – це Україна». Організатором виступив «молодіжний штаб спротиву», активну участь в акції взяли студенти інститут мистецтв Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, які на Вічевому майдані творили малюнки та політичні карикатури на тему російської агресії в Криму[601]. У Черкасах 15 березня 2014 р. молодь під проводом місцевого молодіжного ресурсного центру провела аполітичний флешмоб, який мав на меті заманіфестувати підтримку єдиної, неподільної України. Близько сотні осіб утворили «живу карту України», а згодом – «живу карту Криму». Акція завершилася виконанням державного гімну України[602].

Аналізуючи матеріали медіа, виокремимо декілька основних дискурсивних блоків, які були ключовим для розкриття проблематики молоді та молодіжної політики в Україні впродовж 2014–2022 рр.

Насамперед відзначимо, те, що *питання молоді та її запитів особливо актуалізувалося під час виборів* (парламентських, президентських, місцевих). Українські медіа публікували міркування щодо залученості молоді до виборів як одного з ключових політичних процесів, причому і як виборців, і як тих, що обираються до представницьких органів. У травні 2014 р. відбулися президентські вибори, однак медіа не особливо зосереджувалися на ролі молоді у цій кампанії. Цікавою публікацією став матеріал журналістки Дар'ї Бунякіної для «Радіо Свобода», в якій розповідалося про діяльність Коаліції молодіжних громадських організацій «Молода Черкащина», що провела акцію для молодих виборців «Галасуй».

[601] В Івано-Франківську студенти малюнками протестували проти російської агресії в Криму. 13.03.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25295946.html

[602] У Черкасах молодь об'єдналася заради цілісності України. 15.03.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25298129.html

Активістки організували автомобільний тур селами і містами Черкаської області, де роздавали листівки із закликом взяти активну участь у виборах[603].

Напередодні парламентських виборів у жовтні 2014 р. політичні партії і блоки намагалися активізувати молодіжний «електорат», проводячи різноманітні заходи, які висвітлювалися (інколи доволі кон'юнктурно) у медіа. Так, народний депутат Іван Крулько в інтернет-виданні «Лівий берег» піднесено описував Форму молоді «Схід і захід разом», проведений у Львові з ініціативи партії «Батьківщина» Юлії Тимошенко. На ньому навіть ухвалили російськомовне звернення до Владіміра Путіна щодо негайного припинення війни проти України[604]. Однак такі заходи мали характер піар-кампаній, а їхній вплив на політичні уподобання молоді був мінімальний, що підкреслювали українські медіа.

З нагоди парламентських виборів 2014 р. журналістка Марічка Набока опублікувала інформацію експерта Олександра Санченка, який представив результати соціологічного опитування молоді. Він зазначив, що політики усе більше уваги звертають на молодь, пропонують різноманітні проєкти. За результатами соцопитування, 58 % молодих людей віком від 18 до 29 років візьмуть участь у виборах власне як виборці, а ще 23% скоріше так, ніж ні. Але лише 22% опитаних молодих осіб сказали, що їхній голос важливий. Тобто помітною була деяка зневіра у впливі молоді на результативність політичних процесів. Експерт також повідомив, що понад 20 % опитаних зізналися, що колись продавали свій голос за гроші – від 50 до 300 грн. З іншого боку відзначалося, що молодь стала більш політично освіченою, цікавиться біографіями кандидатів, хоча є частина молоді, котра займає позицію «пофігізму» і вважає, що їх не стосується ні революція, ні війна[605].

У такому ж річищі висвітлювала питання участі молоді у парламентських виборах 2014 р. журналістка Ірина Стельмах. Вона також зібрала думки експертів, зокрема і вже згаданого О. Санченка, який зауважив що молодь це велика

---

[603] Бунякіна Д. Активісти закликають молодь «галасувати» і йти голосувати на вибори. 17.05.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25388007.html

[604] Крулько І. Як молодь зі Сходу та Заходу «зшивала» Україну. 6.05.2014. URL: https://lb.ua/blog/ivan_krulko/265446_yak_molod_zi_shodu_zahodu_zshivala.html

[605] Набока М. «Молодь має показати цього разу гарну явку» – експерт. 24.10.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26654819.html

електоральна група (23 % всіх виборців), але не постійна в уподобаннях. Тому політики активізували свої зусилля, щоб створити молодіжні секцій своїх партій, проте такі партійні молодіжні лідери, яких у народі називають «покемонами», не викликають ентузіазму в молоді. Директор соціологічної служби Центру Разумкова Михайло Міщенко зауважив, що впродовж останніх п'яти років молодь не демонструє великої активності під час виборів, навіть у президентських виборах 2014 р. взяло участь лише 44 % молодих виборців. З іншого боку, на думку експерта, молодь виявляє не так електоральну, як громадянську активність, а тому зростає роль молоді не лише у виборах влади, але в громадському контролі за обраними політиками і сформованими ними владними органами[606]. Таку думку вже у 2015 р. продовжив Руслан Кермач – аналітик фонду «Демократичні ініціативи», який в інтерв'ю журналістці Марічці Набоці запевняв: для змін на краще в країні, потрібно, щоб у партіях і державних органах була критична маса молоді – 30–60%[607].

Втрату інтересу української молоді до політики у цей час активно обговорювали деякі українські медіа. Так, на сайті «Дзеркала тижня» у листопаді 2017 р. на основі опитування, проведеного Центром «Нова Європа» та Фондом ім. Фрідріха Еберта, зазначалося, що політикою загальнонаціонального рівня цікавить лише близько 13% осіб віком 14–29 років. Політично активну позицію декларують лише близько 20 % молодих українців. Відтак йшлося про рекордні показники недовіри та апатії української молоді до політики[608]. Схожі акценти з'явилися і в матеріалі порталу «Укрінформ» (квітень 2018 р.), де підкреслювалося небажання молоді йти в політику, відзначалося її прагнення до самореалізації за кордоном[609].

Аналізуючи участь молоді у президентських виборах 2019 р., журналісти намагалися зібрати думки політологів і соціологів щодо ролі молоді у цій кампанії. У січні 2019 р. журналістка Мар'яна Кушнір зібрала міркування фахівців з цього

[606] Стельмах І. Молодь йде на вибори чи на пиво? 23.10.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26651567.html
[607] Набока М. Кермач: зміни в країні можливі, якщо до влади прийде критична маса молоді – від 30 до 60%. 21.09.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27260187.html
[608] Політикою цікавляться 13% молодих людей в Україні. 27.11.2017. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/politikoyu-cikavlyatsya-13-molodih-lyudey-v-ukrayini-261543_.html
[609] Українська молодь не хоче йти в політику. 16.04.2018. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2442756-ukrainska-molod-ne-hoce-jti-v-politiku.html

приводу, які опублікувала в окремій статті на сайті «Радіо Свобода». Відзначалося зменшення кількості політично активної молоді в Україні під час виборів (при цьому наводили відсоткові показники її участі у виборах 1998, 1999, 2002, 2004, 2014 рр.). При цьому фахівці вказували на світові тенденції самоусунення молоді від політики, а також наголошували на низькому рівні обізнаності української молоді у виборчому праві та своїх громадянських можливостях[610]. Дмитро Кузін у статті на сайті «Української правди» (березень 2019 р.) взагалі припустив, що молодь «може пропустити вибори». Він наводив результати одного з опитувань, в яких молоді громадяни скаржилися на неможливість щось змінити (14%), складність голосувати не за місцем реєстрації (20%) та відсутність достойних кандидатів (19%). Відтак вказував на низький рівень знань молоді про свої виборчі права[611]. Схожі висновки зробила журналістка Лілія Ржеутська[612].

Експерти у своїх дописах у медіа наголошували на її ставленні до виборів і політичних уподобаннях. Так, історик Юрій Юзич наголосив, що на виборчі дільниці під час першого туру голосування прийшло лише 40 % молодих осіб, що це на 4 % менше, ніж явка молодих виборців на вибори президента у 2014 р. Він зауважив, що в Україні налічується близько 5,7 млн. міленіалів (молоді віком 18–29 років, які народилися на межі другого і третього тисячоліть), а це приблизно третина виборців. Однак 3,4 млн проігнорували вибори, що дисонує з позицією молодих виборців у Франції, Німеччині, скандинавських країнах та державах Африки. Таку позицію української молоді Ю. Юзич трактує доволі спрощено («молоді й надалі немає за кого голосувати») і закликає активізувати громадянську освіту в школах та університетах[613]. За результатами екзитполу під час другого туру президентських виборів інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна» констатувала вагому підтримку молоді, 80 % якої голосували за В. Зеленського[614].

---

[610] Кушнір М. Молодь і вибори. Право голосу – це також обов'язок, особливо в час війни. 4.01.2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29689814.html

[611] Кузін Д. Чому молодь може пропустити вибори. 28.03.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2019/03/28/7210391/

[612] Ржеутська Л. Уперше на вибори. 27.03.2019. URL: https://www.dw.com/uk/a-48078340

[613] Юзич Ю. Як проголосували міленіали? 24.04.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2019/04/24/7213450/

[614] За Зеленського найбільше голосувала молодь, за Порошенка – виборці старшого віку, – аналіз даних національного екзит-полу. 6.05.2019. URL: https://interfax.com.ua/news/political/585726.html

З приводу участі молоді у парламентських виборах у липні 2019 р. журналісти знову наводили результати опитувань, думки експертів. Звісно, були й спроби самих «представників четвертої влади» з'ясувати уподобання молоді. Так, Лілія Ржеуцька у статті за десять днів до виборів вказала на активну боротьбу партій за голоси молоді, потребу врахувати «фактор літніх відпусток», під час яких молодь не піде на виборчі дільниці, а також відзначила «карнавалізацію» виборчого процесу, оскільки політичні сили використовують концерти та шоу як дієву технологію впливу на електоральні уподобання молодих людей[615]. Журналістка Надія Суха у серпні 2019 р. опитала учасників молодіжного фестивалю «Zaxidfest» і з'ясувала, що більшість молодих людей виступає за закінчення війни і подолання корупції[616]. Під час виборів до органів місцевого самоврядування у жовтні 2020 р., участь молоді особливо не відстежувалася. Медіа лише фіксували випадки перемоги або поразки молодих претендентів на посади голів громад. Для прикладу, цитували думку Сергія Притули, який боровся за посаду міського голови Києва, про те, що «молодь знову програла дисциплінованим пенсіонерам»[617].

Важливе питання залученості молоді до політики проаналізували експертки Центру «Ейдос» Ольга Будник та Олена Подолянко у січні 2021 р. У статті з красномовною назвою «Виключена більшість або занадто молоді для політики» вони вказали на небажання молодих людей брати участь у політичних процесах, оскільки вважають політикою «брудною справою». Водночас навели статистку зменшення за останні п'ять років у великих містах України кількості місцевих депутатів віком 18–34 роки. Услід за політологом Девідом Йоші авторки назвали молодь «виключеною більшістю», оскільки одна п'ята частина населення України зовсім непропорційно представлена в органах влади різного рівня. Для того, щоб залучити молодь у політику, О. Будник та О. Подолянко пропонують збільшити її участь у молодіжних

[615] Ржеутська Л. Вибори в Україні: як партії борються за молодих виборців. 12.07.2019. URL: https://www.dw.com/uk/a-49543138

[616] Суха Н. Закінчити війну і подолати корупцію: чого чекає молодь на «Zaxidfest» від політиків? 21.08.2019. URL: https://vybory.pravda.com/articles/2019/08/21/7150062/

[617] Хмельницька В. Молодь програла дисциплінованим пенсіонерам: Притула розповів, чим займатиметься після програшу за крісло мера Києва. 27.10.2020. URL: https://tsn.ua/politika/molod-prograla-disciplinovanim-pensioneram-pritula-rozpoviv-chim-zaymatimetsya-pislya-prograshu-za-krislo-mera-kiyeva-1654697.html

радах при органах місцевого самоврядування, у різноманітних заходах (консультаціях, слуханнях), де можна заявити свою позицію, а також у молодіжних осередках політичних партій. Щодо останнього чинника авторки відзначають: більшість молодіжних організацій політичних партій діють формально, а головна їхня проблема полягає у відсутності залучення молоді до формування політичних рішень, партійного діалогу. Важливо, що експертки навели декілька прикладів успішних молодих чиновників, управлінців, урядовців (наприклад Олега Вольського, який став мером м. Жовква на Львівщині у 25 років). Ще однією позитивною стороною згаданої статті є аналіз міжнародного досвіду роботи з молоддю. Так, авторка говорить про: практику встановлення обов'язкових або добровільних квот для молодих осіб у партійних списках, резервування для них певної кількості місць у радах, органах влади; виділення партіями частини свого фінансування саме на розвиток молодіжного представництва; поширення політичної освіти серед шкільної молоді (зокрема, у Німеччині). О. Будник та О. Подолянко також назвали ті українські організації, які сприяють політичній освіті молоді, її залученню до громадсько-політичного життя. Авторки пропонували стратегію маленьких кроків участі молоді в політичному житті[618].

У цьому ж контексті відзначимо, що медіа неодноразово публікувало думки відомих політиків з приводу ролі молоді в українських суспільно-політичних процесах[619]. Повідомляли і про спільні проєкти влади та молодіжних громадських організацій, зокрема проєкт «Публічне адміністрування у сфері молодіжної політики»

---

[618] Будник О., Подолянко О. Виключена більшість або занадто молоді для політики. 26.01.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/01/26/7281147/

[619] Порошенко привітав українську молодь зі святом. 29.06.2014. URL: https://tsn.ua/politika/poroshenko-privitav-ukrayinsku-molod-zi-svyatom-356837.html; Порошенко закликав молодь повертатись в Україну після навчання за кордоном. 8.09.2018. URL: https://www.unian.ua/politics/10253784-poroshenko-zaklikav-molod-povertatis-v-ukrajinu-pislya-navchannya-za-kordonom.html ; Тимошенко виступила за ухвалення закону про молодь. 9.11.2016. URL: https://lb.ua/news/2016/11/09/350299_timoshenko_vistupila_prinyatie.html ; Ляшко О. Тільки молодь може захистити Україну від окупантів і підняти її з колін! 2014. URL: https://lb.ua/blog/oleg_lyashko/271427_tilki_molod_mozhe_zahistiti_ukrainu.html ; Яценюк закликав молодь не чекати на «доброго царя» і діяти самостійно. 21.02.2019. URL: https://lb.ua/news/2019/02/21/420333_yatsenyuk_prizval_molodezh_zhdat.html ; Зеленський привітав українську молодь зі святом. 27.06.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/06/27/488005_zelenskiy_privitav_ukrainsku.html ; Зеленський закликав молодь повертатися в Україну «піднімати країну». 29.10.2019. URL: https://lb.ua/news/2019/10/29/440940_zelenskiy_prizval_molodezh.html ; Зеленський запропонував молоді розповісти про любов до України та ініціював флешмоб. 21.11.2020. URL: https://lb.ua/news/2020/11/21/471177_zelenskiy_zaproponuvav_molodi.html

(березень 2018 р.), який мав на меті удосконалити різні аспекти молодіжної політики в місцевих громадах[620]. Медіа цитували думку міністра КМУ Дмитра Дубілета (лютий 2020 р.), що запровадження електронних виборів в Україні повернуть увагу молоді до політики, зроблять її електорально активнішою[621].

Водночас у медіа висловлювалися й критичні думки з приводу інструменталізації молоді як виборців. Так, журналіст Дмитро Бобрицький розповів про ініціативу партії «Слуга народу», яка влітку 2021 р. організувала в Скадовську молодіжний табір для 300 хлопців і дівчат. Цей захід обійшовся партійній скарбниці в 1 млн. грн. На думку автора, партією рухає прагматична мета: прихилити підростаюче покоління, яке на президентських і парламентських виборах у 2024 р. вже матиме право голосу, на свій бік[622].

Українські медіа присвячували увагу й *правовому забезпеченню молодіжної політики в Україні*. Щоправда, це питання неодноразово використовували політики. Так, у червні 2015 р. народний депутат Іван Крулько (фракція «Батьківщина») говорив про малодієве і «захаращене молодіжне законодавство» і початок напрацювання нового закону про молодіжну політику в Україні. За словами депутата, закон буде побудовано за принципом «Жодних рішень про молодь без молоді», закладеному в Європейської хартії участі молоді у громадському житті на місцевому і регіональному рівні. Він також наголошував, що до законопроєкта увійдуть нові поняття «молодіжний центр», «молодіжний працівник», «молодіжна робота», а його розділи концентруватимуться на важливих для молоді напрямах (освіта, культура, здоров'я, житло, правових захист тощо). І. Крулько відзначив проблему слабкої молодіжної інфраструктури (пропонував утворити Національну волонтерську службу), недофінансування молодіжних проєктів (вів мову про створення

[620] Презентація програми з молодіжної політики. 5.03.2018. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2414163-prezentacia-programi-z-molodiznoi-politiki.html

[621] Дубілет вважає, що електронні вибори повернуть молодь на дільниці. 4.02.2020. URL: https://lb.ua/news/2020/02/04/448940_dubilet_schitaet_elektronnie.html

[622] Бобрицький Д. Виборці на виріст. Слуга народу взялася виховувати старшокласників – майбутній електорат – під президентські вибори-2024. 20.09.2021. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/sluga-narodu-vihovuye-starshoklasnikiv-yak-elektorat-dlya-prezidentskih-viboriv-novini-ukrajini-50184253.html

спеціального фонду підтримки молодіжних ініціатив)[623]. Оскільки розроблення нового закону загальмувалося, то на наступні декілька років він зник з обрію уваги українських медіа.

Питання «молодіжного законодавства» знову актуалізувалося після парламентських виборів 2019 р. і формування у ВРУ монобільшості під проводом «Слуги народу». Народний депутат від цієї партії Василь Мокан у червні 2020 р. опублікував статтю, в якій підкреслив застарілість нормативно-правової бази молодіжної політики, яка формувалася в Україні ще у 1990-х рр. Оскільки часи змінилися, з'явилися нові виклики і завдання, то він актуалізував потребу модернізувати законодавство про молодіжну політику. При цьому зіслався на декілька чинників: а) Україна стає частиною європейської спільноти; б) за останні десятиліття молодь стала значно освіченішою, мобільнішою, інтегрованішою в сучасний світ. Відтак В. Мокан розповів про розробку законопроєкту «Про основні засади молодіжної політики», який містить такі новації: 1) зниження офіційної верхньої межі віку молоді з 35 до 29 років, з огляду на наближення до стандартів Євросоюзу; 2) створення нових інституцій для реалізації молодіжної політики (Національну раду з питань молоді як консультативно-дорадчий орган при КМУ, молодіжні ради в регіонах); 3) деталізація суб'єктів та змісту молодіжної роботи, з огляду на потребу збільшити кількість молодіжних центрів, готувати працівників для роботи з молоддю; 4) створення Українського молодіжного фонду як бюджетної установи під егідою Міністерства молоді та спорту України; 5) забезпечення можливості для молоді отримувати освіту за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів; 6) надання державою першого робочого місця молодій людині після завершення здобуття освіти на строк не менше двох років; 7) вирішення житлового питання шляхом налагодження механізму оплати пайових внесків за умови вступу молоді до молодіжних житлових кооперативів, надання пільгових кредитів на будівництво і придбання житла тощо[624]. Крім того, В. Мокан на сайті видання «Лівий

[623] Крулько І. Жодних рішень про молодь без молоді. 27.06.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2015/06/27/7072573/

[624] Мокан В. Вудка замість риби: що запропонує Україна молодим громадянам до 30 років? 28.06.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2020/06/28/7257298/

берег» (липень 2020 р.) окремо проаналізував питання забезпечення молоді житлом, відзначив потребу продовжити дію Державної програми щодо пільгового кредитування молодіжного житла. Чи не визначальним механізмом розв'язання житлових проблем молоді він знову ж бачив ухвалення законопроєкту «Про основні засади молодіжної політики»[625].

У той же ж час (червень 2020 р.) ще один народний депутат від партії «Слуга народу» Олександр Санченко також на порталі «Українська правда» виступив з обґрунтуванням необхідності змін у молодіжній політиці України. Він вказав на недостатню увагу політичних сил до молоді, оскільки вона не виявляє особливої політичної активності на виборах, відзначив відсутність якісної молодіжної інфраструктури (молодіжних центрів) та кваліфікованих молодіжних працівників. На відміну від інших політиків, він проаналізував нормативну базу, якою в Україні регулювалася молодіжна політика, вказав на потребу прийняття нового закону. Загалом він підкреслив такі ж новації законопроєкту, що і його колега В. Мокан, наголосивши додаткові на потребі після ухвалення закону розробити ще й Національну молодіжну стратегію – документ, який повинен стати осново для довгострокового планування у сфері молодіжної політики в Україні[626]. До слова, українські телевізійники (програма «Сніданок з 1+1») навіть повідомили про незвичний спосіб О. Санченка популяризувати свій законопроєкт, який полягав у тому, що народний депутат записав реп[627]. Проєкт закону про молодіжну політику було схвалено ВРУ у першому читанні у липні 2020 р. Журналістка Оксана Лебедина («Дзеркало тижня») позитивно охарактеризувала документ, зокрема й зниження вікових рамок для молоді[628].

У листопаді 2020 р. О. Санченко знову виступив із роз'яснювальною статтею з щодо позитивних сторін законопроєкту «Про основні засади молодіжної політики»,

---

[625] Мокан В. Кредит чи пільга: як держава планує вирішувати житлові проблеми молоді. 14.07.2020. URL: https://lb.ua/blog/vasyl_mokan/461804_kredit_chi_pilga_yak_derzhava_planuie.html

[626] Санченко О. Чи бути змінам в молодіжній політиці в Україні? 30.06.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2020/06/30/7257614/

[627] Капнік О. Депутат зі «Слуги народу» записав реп, щоб розповісти про свій законопроект. 30.06.2020. URL: https://tsn.ua/politika/deputat-zi-slugi-narodu-zapisav-rep-schob-rozpovisti-pro-sviy-zakonoproyekt-1575637.html

[628] Лебедина О. В Україні планують знизити офіційний вік молоді. 21.07.2020. URL: https://zn.ua/ukr/POLITICS/v-ukrajini-planujut-zniziti-ofitsijnij-vik-molodi.html

насамперед описавши завдання і механізм роботи Українського молодіжного фонду, створення якого передбачалося законодавцями. Він наголосив на тому, що разом з колегами подав пропозицію закласти у державний бюджет 100 млн. грн. на діяльність фонду[629]. У грудні 2020 р. народний депутат та екс-чемпіон світу з плавання Денис Силантьєв у своєму блозі на «Українській правді» також вів мову про потребу модернізації молодіжної політики, удосконалення відповідної інфраструктури для молоді[630]. Тож політичні сили, передовсім представники партії «Слуга народу», через медіа провели широку інформаційну кампанію щодо законопроєкту.

Новий законопроєкт підтримали і представники молодіжних громадських організацій, які свою позицію оприлюднили на різних медійних ресурсах. Експерт групи Реанімаційного пакету реформ «Молодіжна політика» Юрій Юзич у статті на сайті «Дзеркало тижня» (20 вересня 2020 р.) підкреслив позитивне значення запропонованої в законопроєкті «Про основні засади молодіжної політики» норми про верхню межу молодого віку на рівні 29 років. Він вказав на досвід європейських країн, де офіційний вік молоді 15–29 років. Він також спростував аргументацію двох міністерств (МОН і Мінсоцполітики), які виступили проти зниження офіційної верхньої межі віку молоді. Експерт схвально поставився до відокремлення віку молоді (до 29 років) від віку молодої сім'ї (до 35 років), однак вважає ефективнішим досвід Естонії, де молодою сім'єю вважається та родина, де є неповнолітні діти. Відтак політика молодіжного кредитування (а це здебільшого кредити на житло) націлена саме на підтримку таких сімей. З приводу «молодих науковців», Ю. Юзич запропонував використати європейську систему кваліфікацій (рівні R1 та R2), яка бере до уваги не паспортний вік, а кількість років після захисту дисертації[631]. Відзначимо, що Ю. Юзич ще у червні 2019 р. радив використати саме досвід Естонії

[629] Санченко О. 100 мільйонів гривень на молодіжні проєкти. Як їх отримати? 26.11.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2020/11/26/7274912/

[630] Силантьєв Д. Молодіжна політика України: час змінюватися. 29.12.2020. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/sylantyev/5feb3a28ec0bf/

[631] Юзич Ю. Молодь помолодшає? 20.09.2020. URL: https://zn.ua/ukr/social_secutity/molod-pomolodshaje.html

як модель для побудови молодіжної політики в Україні[632]. У листопаді 2020 р. експерт знову писав про необхідність створення і розвитку молодіжних рад в Україні[633].

Членкині громадської організації «Центр молоді для Чернівців» Анастасія Головченко та Марія Городенко у квітні 2021 р. (напередодні прийняття нового закону) виділили п'ять найбільших «факапів» (проколів, недоліків) української молодіжної політики: 1) недоліки у фінансування, оскільки, для прикладу, у 2020 р. з бюджету Міністерства молоді та спорту на фінансування молодіжних програм було виділено менше 0,5%; 2) патерналістський характер взаємин влади і молоді, за умов якого влада хоче контролювати молодь, не залучаючи її до формування молодіжної політики; 3) відсутність чіткої цільової аудиторії, бо в Україні молоддю вважаються люди від 14 до 35 років, тобто і підлітки, і достатньо зрілі особистості, з різними інтересами (через це державні органи поєднують фінансування молодіжних програм і програм підтримки молодих сімей); 4) слабка регіональна взаємодія між владою і молоддю, бо в Україні немає чіткою структури молодіжних організацій; 5) ігнорування «звичайної» молоді, бо в Україні молодіжна політика націлена переважно на окремі групи (правопорушники, інваліди, обдарована молодь тощо), натомість поза увагою залишається найбільш широка група молоді, здебільшого у селах. Авторки підкреслили, що розроблений законопроєкт «Про основи молодіжної політики» покликаний розв'язати ці проблеми, але уже першим недоліком є те, що початкова пропозиція зменшити верхню межу молодіжного віку з 35 до 29 років зазнала невдачі[634]. Звісно, за своїм характером цей матеріал мав виконати роль додаткової підтримки законопроєкту не так для його проходження у ВРУ, як для створення позитивної громадської думки щодо нього в суспільстві.

На жаль, майже не з'явилися аналітичні матеріали у медіа з приводу Стратегії розвитку молодіжної політики до 2030 р., проєкт якої підготувало Міністерство молоді та спорту України. Лише Ю. Юзич виступив зі статтею (травень 2020 р.), в

---

[632] Юзич Ю. Молодіжна політика Естонії як практичний досвід для України. 14.06.2019. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/molodizhna-politika-estoniyi-yak-praktichniy-dosvid-dlya-ukrayini-314533_.html

[633] Юзич Ю. Взаємодіяти з громадами, а не бути додатком до спорту чи освіти. 5.11.2020. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vzajemodijati-z-hromadami-a-ne-buti-dodatkom-do-sportu-chi-osviti.html

[634] Городенко М., Головченко А. 5 факапів молодіжної політики в Україні. 8.04.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/04/8/244482/

якій розкритикував цей документ. Він зауважив, що Стратегія передбачає «безпеку для молоді», але її прописано не у форматі готовності захищати себе і Україну від агресора. Вона не дає відповіді на питання як зупинити відтік молоді з України за кордон. Водночас підкреслює і соціальні проблеми: 95% молоді не включені в жодні демократичні організації, більшість громадських організацій діють «на папері». Відтак більшість молоді (а це 10 млн. осіб) виростають соціальними егоїстами й не бажають брати участі в суспільних процесах, витрачати свій час і гроші на громадські ініціативи. Тож наголошував на потребі вибудувати у найближчі роки загальнонаціональні громадянські мережі та рух[635].

Мас-медіа також обмежилися тільки короткими повідомленнями щодо законопроєкту «Про економічний паспорт українця» (січень 2020), який, зокрема, передбачав виплату 18-річним українцям певної суми коштів з «Фонду майбутнього»[636]. Подібно відреагували і на урядову Програму мобільності молоді, яку було затверджено ще у вересні 2019 р., але вступала в дію у квітні наступного року[637]. Агенція УНІАН у жовтні 2019 р. коротко поінформувала про законодавчу ініціативу народного депутата Олексія Кучера, який пропонував скасувати оподаткування зарплат працівників, які не досягли 27-річного віку. При цьому відзначалося, що у Польщі запроваджену таку практику щодо молоді до 26-річного віку. Наголошувалося, що це призупинить відтік молодих працівників за кордон[638].

Значну увагу медіа приділяли *діяльності органів влади, відповідальних за реалізацію молодіжної політики*. Відомо що, під прицілом українських журналістів у 2014 р. опинився міністр молоді та спорту Дмитро Булатов, один із активних учасників Революції Гідності. У своїй роботі одним із пріоритетів, як повідомляли медіа, він поставив забезпечення молоді житлом та подолання корупції при реалізації

---

[635] Юзич Ю. Чому втеча молоді з України посилиться? 31.05.2020. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/chomu-vtecha-molodi-z-krayini-posilitsya-kadrovu-katastrofu-sche-mozhna-zupiniti-349451_.html

[636] У Раді хочуть виплачувати «підйомні» українцям, які досягли повноліття. 24.01.2020. URL: https://www.unian.ua/economics/finance/10844492-u-radi-hochut-viplachuvati-pidyomni-ukrajincyam-yaki-dosyagli-povnolittya.html

[637] У квітні цього року в Україні стартує програма мобільності молоді – Гончарук. 3.01.2020. URL: https://www.unian.ua/politics/10818020-u-kvitni-cogo-roku-v-ukrajini-startuye-programa-mobilnosti-molodi-goncharuk.html

[638] Депутат пропонує звільнити від податків людей молодших за 27 років. 11.10.2019. URL: https://www.unian.ua/economics/finance/10716612-deputat-proponuye-zvilniti-vid-podatkiv-lyudey-molodshih-za-27-rokiv.html

програм молодіжного житлового будівництва. Д. Булатов повідомив про роботу його команди над двома програмами: «Мій Дім» – для сімей з досить високими доходами, та експериментальним проєктом організації Habitat for Humanity International[639]. 29 липня 2014 р. він представив концепцію державної цільової програми молодіжної політики на період до 2020 р., в якій пріоритетне значення надано неформальній освіті, працевлаштованості, житловому питанню і здоровому способу життя молоді. Цікаво, що фінансування на втілення концепції Д. Булатов хотів залучили від проведення лотерей[640]. В одній з телепередач 1 серпня 2014 р. він розповів про відкати у конкурсі молодіжних проєктів, окреслив стратегію молодіжної політики, а також про прагнення деяких молодіжних організацій усунути його з посади[641]. Відзначимо, що у той же ж день під будівлею Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) відбувся мітинг молодіжних активістів, студентів і учасників Автомайдану, які вимагали відставки міністра. Йому закидали те, що з 7 млн. грн., призначених на молодіжні проєкти, було розподілено лише 2 млн[642].

Час від час у медіа публікували інтерв'ю з людьми, які займалися реалізацією молодіжної політики. Так, у червні 2015 р. журналістка Інна Кузнєцова запросила на розмову заступника міністра молоді та спорту Сергія Митрофанського та голову громадської організації «Студентська республіка» Павла Вікнянського. Під час розмови обидва відзначили, що певна частина молоді хоче емігрувати з України. Журналістка акцентувала увагу чиновника на національно-патріотичному вихованні молоді, дорікнувши йому тим, що на сайті Міністерства досі розміщено інформацію за 2012 р. Обговорювалися й питання працевлаштування молоді, допомогу держави у забезпеченні молодих людей житлом, впровадження в життя неформальної освіти для молоді. Заступник міністра змушений був відповідати на непрості питання про відсутність державного кредитування житла для молоді, відсутність нового

[639] Булатов хоче забезпечити молодь житлом. 24.07.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25468768.html
[640] Булатов: гроші на концепцію молодіжної політики залучать від проведення лотерей. 29.07.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25474266.html
[641] Стельмах І. Булатов про відкати у конкурсі молодіжних проектів. 1.08.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25478284.html
[642] Під Кабміном вимагали відставки Булатова. 1.08.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25477754.html

нормативно-правового забезпечення для молодіжної політики[643]. У той же ж час (26 червня 2015 р.) в радіоефірі «Радіо Свободи» виступила голова проєкту молодіжного розвитку Програми Розвитку ООН в Україні Віра Профазі, яка вказала на потребу модернізувати молодіжну політику і давала владним органам конкретні рекомендації щодо найбільш важливих аспектів[644].

Наприкінці президентського терміну П. Порошенка у пресі з'являлися матеріали, які критикували, урядову політику щодо молоді. Так, С. Митрофанський, покинувши уряд і повернувшись до громадської діяльності, на початку січня 2019 р. у своєму блозі на порталі ресурсу «Лівий берег» критикував владу за недостатню вагу до молодіжних питань, відтік української молоді за кордон, низький рівень фінансування молодіжної політики (в Україні – 3 грн. на молоду людину, тоді як в країнах Європи, зокрема Естонії, – 14 тис. грн.). С. Митрофанський особливо різко розкритикував президентську ініціативу щодо створення «Фонду Президента України з підтримки освітніх та наукових програм для молоді» з бюджетом 1 млрд. грн. На його думку, це всього лише передвиборча гра, бо забезпечити грантовий розподіл таких коштів навряд чи вдасться. Негативно охарактеризував і недофінансування Національного фонду досліджень, якому обіцяли 1 млрд., а надали 25 % від необхідної суми, а також відсутність поступу у ВРУ щодо прийняття законопроєкт «Про молодь», вказував на передовий досвід інших країн у сфері молодіжної політики, пропонував запровадити в Україні грантову підтримку інституційного розвитку молодіжних організацій та молодіжних проєктів [645].

З приходом до влади Президента В. Зеленського і його політичної партії «Слуга народу», помітнішими стали спроби активізувати молодіжну політику. На початку 2020 р. було зроблено спробу розробити механізми мотивації молоді з ТОТ зберегти українське громадянство[646]. У березні 2021 р. на з'їзді «Слуги народу» було заявлено

---

[643] Кузнєцова І. Нам потрібне національно-патріотичне виховання – заступник міністра. 26.06.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27095724.html

[644] Набока М. Зміни в молодіжній політиці країни (Гість: Віра Профазі). Радіоефір. 26.06.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27096963.html

[645] Митрофанський С. Українське покоління для інших країн. 15.01.2019. URL: https://lb.ua/blog/sergiy_mytrofanskiy/417155_ukrainske_pokolinnya_inshih_krain.html

[646] Зеленський вирішив мотивувати молодь з окупованих територій зберегти українське громадянство. 11.02.2020. URL: https://lb.ua/news/2020/02/11/449646_zelenskiy_reshil_motivirovat.html

про створення молодіжного крила цієї партії – «Зе!молодіжки», що стало медіа-подією і повідомлялося ТСН[647]. 27 квітня того ж року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про основні засади державної молодіжної політики»[648]. У вересні 2021 р. медіа повідомили про утворення В. Зеленським нового консультативно-дорадчого органу при Президентові України – Ради з молодіжних питань. При цьому, онлайн-ресурс «Лівий берег» (LB) нагадував читачам, що молодь – основний електорат В. Зеленського[649].

Відзначимо, що такі кроки владної політичної сили викликали занепокоєння не лише в політичних опонентів, але і в експертів, які на різних інформаційних ресурсах України представляли свої погляди на проблему. Так, керівник експертної групи Бюро аналізу політики Віктор Бобиренко вже наступного дня після прийняття Закону «Про основні засади державної молодіжної політики» на сайті «Української правди» опублікував статтю, в якій порівняв новий політичний проєкт «Слуг народу» з радянським комсомолом, й загалом негативно висловився про всі «молодіжні проєкти» партій – від Соціалістичної партії Олександра Мороза до «Партії регіонів» Віктора Януковича, а також про практику уведення до парламенту дітей політиків (наприклад, згадав про синів В. Януковича і П. Порошенка – народних депутатів). Кроки партії В. Зеленського експерту видаються зрозумілими, бо найбільше прихильників чинного Президента саме серед виборців 18–29 років. У створенні «Зе!молодіжки» В. Бобиренко вбачає спробу збільшити свій вплив в радах різного рівня, до того ж він критикує відсутність ідеологічного підходу до прийняття членів у цю організацію. Зрештою він дорікнув В. Зеленському і «Слугам народу» за те, що за два роки при владі вони не змогли сформувати ідеологічної позиції (хоча б

---

[647] Курило А. «Зе!Молодіжка»: «Слуга народу» має намір створити організацію для юнацтва. 2.03.2021. URL: https://tsn.ua/politika/ze-molodizhka-sluga-narodu-maye-namir-stvoriti-organizaciyu-dlya-yunactva-1736623.html ; У Слуги народу з'явиться молодіжне крило – Корнієнко. 2.03.2021. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/sluga-narodu-stvoryuye-molodizhne-krilo-novini-ukrajini-50145148.html

[648] Рада ухвалила закон про молодіжну політику – що він передбачає. 27.04.2021. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3236153-rada-uhvalila-zakon-pro-molodiznu-politiku.html ; Рада лишила вік молоді на рівні 35 років. 27.04.2021. URL: https://lb.ua/news/2021/04/27/483385_rada_lishila_vik_molodi_rivni_35.html

[649] Водяний А. Зеленський створив Раду з молодіжних питань. 13.09.2021. URL: https://lb.ua/news/2021/09/13/493822_zelenskiy_stvoriv_radu_z_molodizhnih.html

євроінтеграційної), а також звинуватив їх у використанні молоді як інструменту для того, щоб «сідлати молодіжну політику»[650].

Доволі схвально В. Бобиренко висловився про Закон «Про основні засади державної молодіжної політики», наголосивши, що головні його засади почали формуватися ще в часи президентства Віктора Ющенка. Водночас експерт виділив три найважливіші «новели» нового Закону: 1) створення Українського молодіжного фонду, який розподілятиме державні кошти у формі грантів молодіжним і дитячим організаціям; 2) створення Всеукраїнського молодіжного центру та регіональних центрів; 3) впровадження принципу «нічого для молоді без молоді». У перших двох тезах експерт побачив корупційні ризики, а у всіх трьох – прагнення «Слуги народу» за допомого своєї «молодіжки» контролювати усю систему молодіжної політики. На думку, В. Бобиренка, «…молодіжна політика в Україні для усіх колишніх і нинішніх влад – це не про вирішення молодіжних проблем. Це не про зростання молоді. Це про впливи і рейтинги»[651].

Не в останню чергу завдяки українським медіа у суспільстві в досліджуваний період формувався образ патріотичної молодої людини, яка може і вміє впливати на владу та відстоювати свої права. У цьому ключі відзначимо публікацію комунікаційної менеджерки Міжнародного республіканського інституту в Україні Марії Довбенко, яка з нагоди Міжнародного дня студента 17 листопада 2021 р. опублікувала статтю, де відзначила про роль молоді під час Революції Гідності. Нагадавши історію свята, біля витоків якого стоїть сумна подія (розстріл нацистами дев'яти чеських студентів у 1939 р.), вона також навела приклади діяльності кількох молодих громадських активістів із сіл та міст України, які реалізовують важливі і суспільно значущі проєкти[652].

Після реформи місцевого самоврядування громади отримали певний досвід проведення молодіжної політики на локальному рівні, який описували медіа.

---

[650] Бобиренко В. Зе!Комсомол і молодіжна політика. 28.04.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/04/28/7291879/

[651] Бобиренко В. Зе! Комсомол і молодіжна політика. 28.04.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/04/28/7291879/

[652] Довбенко М. Міжнародний день студентів: святкують вони, дякуємо ми. 17.11.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/mizhnarodnyy-den%CA%B9-studentiv-uspishni-proyekty/31564655.html

Зокрема, львівський портал «Захід.нет» у червні 2015 р. повідомив про результати конкурсу молодіжних проєктів «Lviv Young Project», у результаті якого у Львові з'являться «зелена зупинка», майданчик для вигулювання собак, проводитимуть заходи в одному з міських парків тощо[653]. У середині 2021 р. мер Львова Андрій Садовий розповів про роботу з молоддю у місті, починаючи з 2018 р. Саме тоді було створено центр неформальної освіти молодих людей «Молодвіж», згодо такі центри сформували в кожному районі міста. Відтак провели опитування в рамках Індексу благополуччя молоді, результати якого дали міській владі розуміння щодо потреби розв'язання конкретних проблем[654]. Досвід залучення молоді до фізичної культури і спорту на Полтавщині з 2015 до 2019 рр. розкрив депутат Полтавської обласної ради Олексій Матюшенко[655]. Повідомлялося й про ініціативу мерії м. Ірпінь на Київщині, де у 2016 р. заснували Стипендійний фонд для обдарованої молоді віком 14-35 років[656].

Доволі часто увагу медіа привертали різноманітні заходи у *діяльності молодіжних організацій*, які були виявом громадянської позиції, а не політичного замовлення. Так, 8 травня 2014 р. мас-медіа повідомили, що у Черкасах молодь (близько 100 осіб) вшанувала загиблих у Другій світовій війні, пройшовши із запаленими лампадками у руках центральними вулицями міста до пам'ятника Богданові Хмельницькому[657]. На хвилі викриття діяльності «Партії регіонів» медіа, зокрема, розповідали про молодіжні організації в Сумах, які заснували ініціативу «Стоп, регіонали!», що мала на меті виявляти колишніх членів партії президента-втікача В. Януковича[658]. Неодноразово публікувалися матеріали про заходи

---

[653] Власюк Г. У Львові представили молодіжні проекти, що змінять місто на краще. 17.06.2015. URL: https://zaxid.net/u_lvovi_predstavili_molodizhni_proekti_shho_zminyat_misto_na_krashhe_n1355347

[654] Міста, де процвітає молодь. Представник ООН Хайме Надаль та мер Львова Андрій Садовий розповідають, як цього досягнути. 12.08.2021. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/v-yakih-mistah-zhive-molod-kolonka-predstavnika-oon-i-andriya-sadovogo-50177175.html

[655] Матюшенко О. Здорова молодь – здорова нація: як залучити молодь до спорту. 18.06.2019. URL: https://lb.ua/blog/oleksiy_matushenko/429880_zdorova_molod_zdorova_natsiya_yak.html

[656] Карплюк В. Талановита молодь Ірпеня отримає іменні стипендії від міського голови. 29.04.2016. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_karpliuk/334203_talanovita_molod_irpenya_otrimaie.html

[657] У Черкасах маршем жалоби вшанували загиблих у Другій Світовій війні. 8.05.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25378292.html

[658] Коренєва О. У Сумах взялися викривати «прихованих «регіоналів». 28.08.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27213496.html

організації «Пласт», зокрема про супроводження українськими скаутами Віфлеємського вогню напередодні Різдвяних свят, про діяльність пластового осередку в Слов'янську у 2015 р.[659], про відкриття у жовтні 2018 р. Пластового вишкільного центру у м. Буча біля Києва[660], або ж про те, що українська пластунка Юлія Тичківська у січні 2018 р. потрапила до списку 30 молодих лідерів Європи за версією журналу «Forbes»[661]. Медіа розповідали історію Демида Майорникова, хлопця з Луганщини, який став українським молодіжним делегатом у Конгресі Ради Європи (2018 р.)[662]. У січні 2021 р. молоді активісти у Дніпрі роздали жителям міста близько тисячі примірників Акту злуки УНР і ЗУНР 1919 р.[663] У новинах ТСН 16 вересня 2021 р. з'явився сюжет про цікаву ініціативу у Львові – «молодіжний центр на колесах» (йшлося про обладнаний технікою мікроавтобус)[664]. Обурення громадськості викликала пишна вечірка українських блогерів, які святкували день народження одного зі своїх колег у День пам'яті жертв Голодоморів (27 листопада 2021 р.), – цю подію також висвітлили медіа[665]. Доволі часто у різних виданнях та на різних платформах з'являлися матеріали про заходи, акції, флешмоби, концерти, опитування, зібрання молодіжних організацій в різних містах України, й прикладі таких інформаційних повідомлень можна наводити безліч.

Важливо, що деякі молодіжні лідери України намагалися осмислити проблемні засади діяльності громадських молодіжних організацій молоді та водночас підкреслити перспективи розвитку окремих із них. Особливо активно в медіа виступав з цього приводу вже згадуваний історик Ю. Юзич, який був ще й головою наглядової ради «Пласту». У травні і липні 2019 р. Ю. Юзич на сайтах «Української

---

659 Пластуни і піонери: реалії патріотичного виховання у Слов'янську. 3.04.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26936218.html

660 Для України та світу: Пластовий вишкільний центр відкрили на Київщині. 15.10.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/10/15/233627/

661 Українка потрапила до списку 30 молодих лідерів Європи за версією Forbes. 25.01.2018. URL: https://tsn.ua/ukrayina/ukrayinka-potrapila-do-spisku-30-molodih-lideriv-yevropi-za-versiyeyu-forbes-1094550.html

662 Яценко В. «Українська мова стала трендом – це чудово» – молодіжний делегат у Конгресі Ради Європи. 26.05.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ukraine-youth-europe/29245589.html

663 У Дніпрі в День Соборності жителям роздали тисячу примірників «Акта злуки» та національні прапори. 22.01.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-den-sobornosti/31063661.html

664 Хмельницька В. У Львові з'явився молодіжний центр на колесах: як він працює. 16.09.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/u-lvovi-z-yavivsya-molodizhniy-centr-na-kolesah-yak-vin-pracyuye-1867999.html

665 «Блогерська голодна туса» у День пам'яті жертв Голодоморів. 29.11.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/bloherska-holodna-tusa-u-den-pamyati-zhertv-holodomoriv/31585139.html

правди» та «Дзеркала тижня» опублікував статті, в яких виклав масштаби скаутського руху в Україні і світі, а також охарактеризував законопроєкт «Про державне визнання і підтримку Пласту – національної скаутської організації», який у той час обговорювали у ВРУ. Автор відзначив, що завдяки національному вихованню «Пласт» є одним зі стрижнів національної безпеки України, вказав на деяку допомогу від держави (до 50 % коштів організації надходять з державного бюджету, але цього не вистачає на інституційний розвиток), а також наголосив, що новий закон дасть змогу утворити пластові курені в кожній громаді[666].

У серпні того ж року Ю. Юзич повідомив про подію, яка відбулася у Пластовому вишкільному центрі в Бучі, де відбулися установчі збори Національного українського молодіжного об'єднання (НУМО), до якого увійшло вісім молодіжних організацій. Перелічивши їх, автор наголосив, що новостворена структура матиме прямий контакт з 2-3 млн. молодих людей через приблизно 500 осередків організацій засновників НУМО. Наголосивши, що нове об'єднання молоді базується на Європейській хартій про участь молоді в громадському житті на місцевому та регіональному рівнях, Ю. Юзич вказав мету спілки – «забезпечення представництва та участі молоді в суспільному житті України та світу задля формування ефективної відкритої молодіжної політики», а також говорив про боротьбу з фейковими молодіжними радами, які діють лише формально[667]. Наголосимо, що активність скаутських організацій, а також активна позиція їхніх представників в медіа сприяли тому, що в грудні 2019 р. було ухвалено Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху»[668].

На сайті «Дзеркала тижня» у червні 2020 р. Ю. Юзич виступив зі статтею про військове виховання юнацтва, навівши приклади провідних країн світу, де воно будується, зокрема, на державній підтримці скаутських організацій, а також на основі

---

[666] Юзич Ю. «Пласт» – доступний для кожної дитини. Що за закон ухвалив парламент. 31.05.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2019/05/31/237075/ ; Юзич Ю. Чому Пласт? 12.07.2019. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/chomu-plast-317248_.html

[667] Юзич Ю. Хто матиме вплив на три мільйони молодих українців? 10.08.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2019/08/10/237830/

[668] Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху». 17.12.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-20#Text

молодіжних кадетських організацій, осередки яких діють у навчальних закладах. Як експерт у цій сфері, він пропонував конкретні шляхи налагодження військової підготовки юнаків в Україні[669]. У листопаді 2021 р. Ю. Юзич опублікував статтю з нагоди 110-ї річниці зародження скаутського руху в Україні, водночас проаналізувавши виклики перед молоддю України. Особливо критики зазнала система «відсторонення молоді» від процесу ухвалення рішень у тих справах, які її стосуються. Ю. Юзич побачив у цьому спадок радянської доби, і вказав на відсутність дитячих кімнат у дошкільних закладах, середніх школах (де піонерські кімнати так і не стали просторами для молоді та реального, не фіктивного учнівського самоврядування), професійних і вищих закладах освіти. При цьому, історик «накинувся» на 37 статтю Конституції України, яка, за його словами, продовжувала традицію заборони (ще від 1905 р.) на будь-яку політичну активність студентів у межах університету[670]. Відзначимо, що Ю. Юзич дещо неправильно потрактував зазначену статтю Основного Закону України, в якій ідеться про заборону утворення осередків будь-яких партій у державних установах та навчальних закладах, а не про заборону на політичну активність студентів.

Констатувавши відсутність у багатьох територіальних громадах будь-яких молодіжних організацій, Ю. Юзич описав роль «Пласту» у вихованні молоді, окреслив його завдання і наголосив на потребі розвивати інфраструктуру організації, зокрема і при підтримці держави. Зауваживши, що «Пласт» підтримав новий закон про молодіжну політику (ухвалений 21 квітня 2021 р.) та брав участь у його розробці, автор статті відзначив, що саме пластуни відстоювали ідеї створення в громадах молодіжних рад, започаткували ще в 2014 р. програму «Молодіжний працівник», виступали за утворення Українського молодіжного фонду. Підкреслював і роль вихованців «Пласту» у громадсько-політичному житті сучасної України, їхню участь у багатьох волонтерських організаціях, культурних проєктах тощо[671].

---

[669] Юзич Ю. Військове виховання юнацтва у країнах НАТО. А що в Україні? 22.06.2020. URL: https://zn.ua/ukr/international/viyskove-vihovannya-yunactva-u-krayinah-nato-a-scho-v-ukrayini-351684_.html

[670] Юзич Ю. До річниці Пласту: які виклики стоять перед молоддю та що може змінити організація. 1.11.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/11/1/246349/

[671] Юзич Ю. До річниці Пласту: які виклики стоять перед молоддю та що може змінити організація. 1.11.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/11/1/246349/

Молодіжні волонтерські організація також ставали об'єктом зацікавлень вітчизняних медіа. Ще у лютому 2017 р. на сайті «Радіо Свобода» з'явився матеріал про активістів організації «Львівська освітня фундація», які, зокрема, займалися відбудовою зруйнованих під час війни помешкань громадян, а також засновували молодіжні осередки у різних містах на сході України (наприклад, «Вільна хата» у Краматорську)[672].

Українські медіа з увагою ставляться до проблем молоді на ТОТ. Так, у квітні 2016 р. пенсіонер з м. Торез Мирослав Тямущий опублікував на сайті «Радіо Свобода» статтю про «перевиховання» молоді на контрольованих терористами «ДНР» і «ЛНР» територіях Донецької і Луганської областей. Він розповів про молодіжне крило руху «Донецька республіка», організацію «Молода республіка», вказує на радянські практики ідеологічно-пропагандистської роботи з молоддю, створення героїчного культу терориста О. Захарченка[673]. Відзначимо й матеріал Андрія Діхтяренка та Павла Холодова (2017 р.), які описували діяльність псевдомолодіжних організацій на окупованому Донбасі, вказуючи на їх мілітаристський, антиукраїнський і репресивний характер[674]. У статті Олександра Бєлокобильського (травень 2019 р.) розкрито практику утворення т. зв. «молодіжних парламентів» в окупованих районах Донецької та Луганської областей (ОРДЛО). Вказавши на імітаційний характер цих інституцій, він окреслив реальну мету їх діяльності: готувати кадри для проросійських терористичних організацій. На думку автора, ідея утворювати «молодіжні парламенти» в ОРДЛО запозичена з Росії, де при Держдумі функціонує «громадська молодіжна палата». Він також описав спроби утворити такі інституції в т.зв. «ЛНР» і відзначив, що утворення «молодіжних парламентів» свідчать про довгострокові плани Кремля сформувати свій «кадровий резерв» на окупованих теренах України[675].

---

[672] Щур М. «Ми собі ставимо за ціль дати людям це відчуття, що вони є частиною чогось більшого» – Дідула. 14.02.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28309532.html

[673] Тямущий М. «ДНР». Як «переформатовують» молодь. 13.04.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27673224.html

[674] Діхтяренко А., Холодов П. «НКВД» повертається. Як експериментують над молоддю в окупації? 11.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28728723.html

[675] Бєлокобильський О. «Молодіжні парламенти» в ОРДЛО: для чого окупанти залучають молодь? 13.05.2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29938298.html

Певну увагу медіа присвячували й різним *аспектам життя молоді, зокрема економічним, культурним, духовним*. Так, у березні 2018 р. стало відомо, що молоді підприємці з України віком від 18 до 35 років отримають фінансову допомогу в Євросоюзу, призначену на розвиток інноваційного підприємництва. Кошти, передусім, спрямовувала Німеччина через програму «Joint Opportunities in Business for Youth»[676]. Траплялися у мас-медіа повідомлення про участь молоді у релігійних акціях (для прикладу, у прощі до Унівського монастиря, де є чудотворна ікона матері Божої Руніцької[677]), а також транслювалися думки духовних ієрархів з приводу взаємин молоді і Церкви[678]. Виставку молодих живописців в арт-проєкті MARTS, де вони представили свою роботи про війну, написала газета «День» у серпні 2014 р.[679] Про участь молодих художників у бієнале сучасного мистецтва у Києві та Харкові повідомлялося на сайті «Лівого берега» (2017, 2018)[680]. Це ж інтернет-видання у березні поінформувало про непересічну соціальну молодіжну ініціативу: у м. Бровари відкрили кав'ярню, де працює молодь з синдромом Дауна та аутизмом[681]. Про створення молодіжного анти-кафе у Ніжині писала газета «День» у 2019 р.[682]

Спробу критично проаналізувати ставлення молоді до культурних інституцій здійснила працівниця аналітичного центру Cedos Юлія Назаренко, оприлюднивши свої міркування на сайті «NV» (січень 2021 р.). Вона відзначила, що лише 15 % молодих людей відвідують кінотеатри, ще менше – виставки, театри, музеї. Вона вважає, що такі заклади культури асоціюються в молоді з «пережитками минулого»,

---

[676] Молоді українські підприємці отримають допомогу з ЄС. 19.03.2018. URL: https://agropolit.com/news/7747-molodi-ukrayinski-pidpriyemtsi-otrimayut-dopomogu-z-yes

[677] Буряченко Д. Львівську молодь запрошують взяти участь у прощі до Унева. 5.05.2015. URL: https://zaxid.net/lvivsku_molod_zaproshuyut_vzyati_uchast_u_proshhi_do_uneva_n1350187

[678] Глава УГКЦ: молодь шукає в церкві спільноту, а не інституцію. 18.10.2018. URL: https://lb.ua/society/2018/10/18/410293_glava_ugkts_molodezh_ishchet_tserkvi.html ; Епіфаній закликав молодь заглядати в Біблію так само часто, як в Google. 30.06.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/06/30/430843_epifaniy_prizval_molodezh.html

[679] Вуйтік Н. Молодь – про війну. 27.08.2014. URL: https://day.kyiv.ua/article/taym-aut/molod-pro-viynu

[680] Платонова А. Фестиваль молодих художників: знайти точки дотику. 14.08.2017. URL: https://lb.ua/culture/2017/08/14/373901_festival_molodih_hudozhnikov_nayti.html ; У 2019 року в Харкові пройде молодіжна бієнале сучасного українського мистецтва. 4.06.2018. URL: https://lb.ua/culture/2018/06/04/399453_2019_godu_harkove_proydet.html

[681] У Броварах відкрили кафе, де працюватиме молодь із синдромом Дауна та з аутизмом. 19.03.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/03/19/480296_brovarah_vidkrili_kafe_de.html

[682] Семенченко В. «Молодь активізується шаленими темпами». 4.07.2019. URL: https://day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/molod-aktyvizuyetsya-shalenymy-tempamy

особливо якщо йдеться про музеї та бібліотеки. Зрештою у цьому вина не так молоді, як менеджерів зазначених інституцій, які не завжди працюють над оновленням експозицій, не мають коштів на ремонти та технічне обладнання. Аналітикиня навела декілька прикладів нового підходу закладів культури до роботи з молоддю та запропонувала низку кроків, спрямованих на поліпшення взаємодії закладів культури з молоддю[683]. Щоправда її рекомендації мали загальний характер.

Поширеними в українському медійному просторі були й *різноманітні матеріали, побудовані на соціологічних дослідженнях молодіжного середовища України*. Загалом вони лише частково стосувалися молодіжної політики, проте розкривали «соціальне обличчя» української молоді у роки війни, яка тривала з 2014 р. Для прикладу, наприкінці 2015 р. компанія «GfK Ukraine» опублікувала результати дослідження «Молодь України-2015», в якому проаналізовано соціальні, економічні проблеми молоді, а також деякі аспекти молодіжної політики. Опитування провели серед молодих людей віком 14–35 років, які проживали на території України (без врахування ТОТ). З'ясувалося, що 51 % молоді розмовляє українською мовою, 31 % – російською, 18 % – українською і російською, 81 % молоді пишається українським громадянством, 39 % молодих людей заявили про готовність захищати Україну зі зброєю в руках, 43 % упевнено стверджували, що саме в Україні зможуть досягнути бажаного фінансового становища, але 68 % не мають власного житла[684]. У травні 2016 р. газета «День» публікувала матеріал про дослідження Інституту соціальних досліджень на чолі з Ольгою Балакірєвою, згідно з якими 25 % молоді мріє виїхати за кордон з різних мотивів: у пошуках роботи, для здобуття освіти, навіть створення сім'ї[685].

У травні 2019 р. на сайті «Української правди» з'явилася стаття на основі дослідження, проведеного *Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка* на замовлення *ЮНІСЕФ. Об'єктом дослідження була*

[683] Назаренко Ю. Молодь і заклади культури. Як знайти точки дотику? 22.01.2021. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/kinoteatr-ta-muzeji-yaki-kulturni-zakladi-populyarni-ta-chomu-novini-ukrajini-50137109.html
[684] Чим живе українська молодь та з якими проблемами стикається. Інфографіка. 18.12.2015. URL: https://tsn.ua/ukrayina/chim-zhive-ukrayinska-molod-ta-z-yakimi-problemami-stikayetsya-infografika-556901.html
[685] Княжанський В. Молодь залишає країну. URL: https://m.day.kyiv.ua/article/ekonomika/molod-zalyshaye-krayinu

наймолодша когорта української молоді – підлітки. З'ясувалося, що українські підлітки не завжди почувають себе щасливими (лише 38,6% визнали себе такими), відчувають напруження через навчання, що призводить до нервозності (74,5%) або роздратованості (78,4%), мало виявлять турботу до однолітків (лише 42,3% свідчили про свою турботу до інших), часто впродовж дня спілкуються онлайн (40%) і потрапляють у залежність від соцмереж (кожен восьмий підліток визнав таку проблему), беруть участь у цькуваннях, образах і насміханнях зі своїх однолітків (кожен третій підліток), пізно лягають спати і погано харчуються, вживаючи фаст-фуд, газовані напої, штучні трансжири, солодощі (75,2%), вступають у статеві стосунки після 15 років (66,8%) тощо[686]. У червні 2019 р. агенція УНІАН повідомила про опитування, за результатами якого виявилося, що понад третину молодих українців віком 18–34 роки мешкають з батьками[687].

На сайті популярного українського порталу «New Voice» (колишнє «Новоє Время») у червні 2021 р. було опубліковано опитування, проведеного серед 1,5 тис. молодих людей (учнів старших класів, студентів) щодо професійних орієнтирів та працевлаштування. З'ясувалося, що більшість з них бажають працювати у сфері торгівлі, послуг, IT, маркетингу. Найменше молодих людей думають про кар'єру в науковій сфері, авіації та військовій справі (менше 1 % опитаних). Прийнятною платнею для першого місця роботи молоді люди називали від 5 до 15 тис. грн.[688]

Наприкінці 2021 р. агентство УНІАН оприлюднило результати опитування на тему «Покоління молодих українців: життєві пріоритети, політична активність і соціальна пам'ять». Згідно з ним 62% молодих людей пов'язували успіх у житті з наявністю роботи, яка б дозволяла реалізовувати свої здібності. Крім того, молодь говорила про потребу мати хороших друзів, міцну сім'ю, виховувати дітей. 49% опитаних висловили бажання бути багатою людиною. Тривожним результатом

---

[686] Які вони, українські підлітки: про соцмережі, секс, алкоголь, спорт, довіру до батьків та друзів. Дослідження. 22.05.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2019/05/22/236974/

[687] Третина молодих українців живуть з батьками – опитування. 13.06.2019. URL: https://www.unian.ua/society/10584456-tretina-molodih-ukrajinciv-zhivut-z-batkami-opituvannya.html

[688] Про майбутнє та першу роботу. 78% молоді не хочуть працювати за фахом, а більшість батьків бачать своїх дітей в IT-сфері – опитування. 24.06.2021. URL: https://life.nv.ua/ukr/lifestyle/78-molodi-ne-hochut-pracyuvati-za-fahom-a-bilshist-batkiv-bachat-svojih-ditey-v-it-sferi-50167592.html

опитування стало те, що 55% молодих українців заявили про небажання брати участь у мітингах, демонстраціях, акціях протесту, і лише 26% допускають таку можливість[689]. 32% молодих осіб віком від 14 до 18 років зазначили, що відчувають гордість за Україну, а 13% – сором. 29% повідомили, що не цікавляться політикою[690]. 20% випускників шкіл говорили, що хочуть навчатися за кордоном, а 32% – у престижних українських вишах[691].

Отже, молодіжна політика України у роки російсько-української війни була і залишається резонансною складовою суспільно-політичного дискурсу у вітчизняних мас-медіа. У медіа питання молоді та її запитів особливо актуалізувалося під час виборів (парламентських, президентських, місцевих). Українські журналісти публікували міркування щодо залученості молоді до виборів як одного з ключових політичних процесів. Особливо занепокоєння викликала втрата інтересу української молоді до політики, що активно обговорювали медіа. Висловлювалися й критичні думки з приводу інструменталізації молоді з боку різних політичних сил, які прагнули збільшити свої рейтинги і отримати більше голосів під час виборів. З'ясовано, що значну увагу українські медіа присвячували правовому забезпеченню молодіжної політики в Україні. Встановлено, що до цього питання привертали увагу політики та молодіжні лідери, які розробляли проєкт Закону України «Про основні засади молодіжної політики». Особливо впродовж 2020–2021 рр. у медіа з'явилося багато публікацій, в яких давалася оцінка цьому законопроєкту, відзначали його позитивні і негативні сторони. На жаль, незначну увагу мас-медіа привертала Стратегії розвитку молодіжної політики до 2030 р. Наголошується, що завдяки українським медіа у суспільстві в досліджуваний період формувався образ патріотичної молодої людини, яка може і вміє впливати на владу та відстоювати свої права. Важливо, що деякі молодіжні лідери України (зокрема, Юрій Юзич) намагалися осмислити проблемні

[689] Пришляк Н. Молодь України назвала свій пріоритет у житті. 23.11.2021. URL: https://www.unian.ua/society/molod-ukrajini-nazvala-sviy-osnovniy-prioritet-u-zhitti-novini-ukrajini-11619016.html

[690] Пришляк Н. Майже третина опитаних молодих людей повідомили, що не цікавляться політикою. 23.11.2021. URL: https://www.unian.ua/society/sociologi-diznalisya-skilki-molodih-lyudey-vidchuvayut-sorom-za-ukrajinu-novini-ukrajini-11618806.html?utm_source=unian&utm_medium=related_news&utm_campaign=related_news_in_post

[691] Лещенко Л. Кожен п'ятий випускник в Україні націлений навчатися тільки за кордоном – опитування. 16.03.2021. URL: https://www.unian.ua/society/navchannya-zakordonom-sociologi-oprilyudnili-dani-doslidzhennya-novini-ukrajini-11354365.html

аспекти молодіжної політики, засади діяльності громадських молодіжних організацій молоді та водночас підкреслити перспективи розвитку окремих із них.

3.4. Волонтерська діяльність в Україні

На початковому етапі російсько-української війни пильна увага українських медіа була прикута до волонтерського руху, масштабність та ініціативність якого свідчила про значні резерви і спроможності українського громадянського суспільства. Повага і довіра українського суспільства до волонтерів транслювалася у мас-медійному просторі. Щороку з нагоди Міжнародного дня волонтера (5 грудня) у медіа з'являлися численні статті щодо вітчизняного та закордонного міжнародного руху. Знані українці висловлювали своє захоплення волонтерським рухом. Зокрема, письменник, літературознавець, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка Михайло Слабошпицький зізнавався, що у в 2014 і 2015 рр. його найбільше вразив «феномен українського волонтерства»[692]. Українські медіа відверто симпатизували українським волонтерам, захоплювали їхньою ініціативністю, стійкістю і креативність, жертовністю.

Журналістка Юлія Мішина у грудні 2016 р. на сайті порталу «Лівий берег» опублікувала статтю, в якій коротко виклала історію появи і розвитку міжнародного волонтерського руху. Особливу увагу вона присвятила зусиллям волонтерів щодо допомоги бідному населенню африканських країн у другій половині XX ст., розповівши про низку ініціатив ООН. Зокрема, авторка поінформувала про появу Корпусу Миру, а також розкрила значення із завдання послів доброї волі ООН, які переважно є VIP-персонами. Серед них Мадонна, Анжеліна Джолі, Одрі Хепберн, а також актор Орландо Блум, який нещодавно відвідав український Донбас, маючи на меті привернути увагу світового співтовариства до проблем освіти дітей в умовах війни. Водночас навела дані Українського форуму благодійників, згідно з якими до різних напрямів діяльності неприбуткових організацій у 2015 р. було залучено 24 тис. осіб, які працювали

[692] «Найбільше вразив феномен українського волонтерства». *День*. 6.01.2016. URL: https://day.kyiv.ua/article/naybilshe-vrazyv-fenomen-ukrayinskoho-volonterstva

безкоштовно. Ця кількість у 30 разів перевищувала чисельність офіційних працівників громадських організацій. За статистикою ООН, близько 1 млрд. людей різною мірою займаються волонтерством[693].

Крім того, Ю. Мішина зазначила, що волонтерство з'явилося в Україні з відновленням незалежності. Воно часто пов'язане з культурними проєктами, зокрема організацією кінофестивалів, концертів, виставок, спортивних заходів тощо. Частина волонтерських ініціатив пов'язана з поліпшенням благоустрою міст і сіл, в основному до волонтерства залучена молодь, хоча для неї це доволі фінансово витратна справа. Часто українці стають волонтерами в інших країнах. Для прикладу, Катерина Черепніна з Києва рік провела в Індії, де працювала в молодіжному таборі. Здобувши певний досвід, вона сама почала організовувати проєкти, спрямовані на залучення іноземних волонтерів для роботи в дитячих таборах. Серед них був й Еріл Аріорістанто з Індонезії, який попри своє походження із заможної родини, обрав шлях волонтера. «Волонтерство із загальносвітового тренду вже давно переросло у стиль життя. Ти допомагаєш, бо розумієш, що іноді ніхто, крім тебе, цього не зробить. Ти допомагаєш, бо бачиш несправедливість. Ти допомагаєш, бо хочеш жити у кращому світі, і сподіваєшся, що твій приклад може стати по-доброму заразним. Волонтер – це не звання, це спосіб мислення та життєві принципи. Це люди, які творять зміни, бо люблять та цінують цей світ. Тому вони заслуговують не лише оплесків, але й нашої участі та допомоги у справах, які є сенсом їхнього життя»[694], – підсумувала Ю. Мішина.

Зауважимо, що історичний огляд появи волонтерства здійснено й дописувачами порталу «АрміяInform». Серед найвідоміших волонтерських організацій України названо «Народний проєкт», «Народний тил», «Повернись живим», «Армія SOS», «Крила Фенікса», Combat-UA, Волонтерська сотня «Україна – Світ», «Сестри перемоги», Центр «Миротворець». Багато волонтерів було відзначено державними нагородами, зокрема такими: ордени Богдана Хмельницького, княгині Ольги, «За мужність» та «За заслуги» ІІІ ступеня, медалі «Захиснику Вітчизни», «За працю і

[693] Я допомагаю безкоштовно. Як волонтерство стало феноменом 21 століття. 5.12.2016. URL: https://lb.ua/blog/global_office/352576_dopomagayu_bezkoshtovno_yak.html
[694] Там само.

звитягу», «За врятоване життя», «За сприяння Збройним Силам України», нагородна зброя та годинники від різних міністерств[695].

Медіа неодноразово поширювали дані соціологічних досліджень щодо довіри суспільства до волонтерів. Так, директор Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва Ірина Бекешкіна презентувала результати дослідження, які поширила агенція «Інтерфакс-Україна». Згідно з ними, у 2015 р. 41% українців жертвували гроші волонтерам, зокрема у західних регіонах України таких виявилося 80%. Більшість коштів спрямовували на армію (65%), хворим та людям з інвалідністю (20%), переселенцям (12%) тощо[696].

У січні 2016 р. на сайті «Української правди» з'явилося повідомлення про те, що, відповідно до результатів опитування, проведено КМІС, найбільше українське суспільство довіряє Церкві (58,8%), волонтерам (57,6%) і ЗСУ (45,3%)[697]. У березні 2018 р. через мас-медіа поширили дані соціологічної групи «Рейтинг», за якими 52% українців підтримувало діяльність волонтерів. Тож медіа резюмували, що громадяни більше довіряють волонтерам, ніж владі[698]. Згідно з результатами опитування, проведеного групою «Рейтинг» у жовтні 2019 р. волонтерам довіряли 69% громадян України[699]. Однак упродовж цього року частка громадян України, які займалися волонтерством, зменшилися з 18 до 9 %, тобто удвічі. Такі дані навів Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київський міжнародний інститут соціології, а медіа повідомило додаткові факти: у 2017 р. 41% українців надавав допомогу потребуючим, у 2018 р. їх чисельність скоротилася до 38,5%, а в 2019 р. – до 25%. На 2019 р. найбільш активно

---

[695] Степанюк О. Цікаві факти про волонтерів. 5.12.2019. URL: https://armyinform.com.ua/2019/12/05/czikavi-fakty-pro-volonteriv/

[696] Более 40% украинцев жертвовали деньги волонтерам в текущем году – исследование. 9.12.2015. URL: https://interfax.com.ua/news/general/310058.html

[697] Українці найбільше довіряють церкві та волонтерам – дослідження. 15.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/01/15/206550/?_gl=1*2ibtjr*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY3MTgwMjYkbzIyJGcxJHQxNzQ2NzE4MDI5JGo1NyRsMCRoMA..

[698] Українці досі більше вірять волонтерам, ніж владі. 23.03.2018. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/23/7175625/

[699] Данилюк-Ярмолаєва М. Від Нормандії до Шеремета. Навіщо дискредитують волонтерів та ветеранів? 13.12.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2019/12/13/7234754/

волонтерством займали в західному регіоні України (14%), найменше – в Південному (4%)[700].

Водночас лунали й інші голоси: журналісти вказували на те, що на популярність і довіру суспільства до волонтерів використовують недоброчесні особи. У січні 2018 р. журналіст Олексій Братущак вказав на проблему шахраїв, які діють під виглядом волонтерів. Він також висловив критичне ставлення до волонтерів, які зловживають довірою. Зокрема розповів про волонтерку з Черівнців, які постачала до бійців на передовій алкоголь[701]. У сюжеті ТСН (листопад 2017 р.) повідомлялася історія про волонтера Юрія Мисягіна, який на своїй Фейсбук-сторінці повідомив новину про взяття українськими військами під контроль двох сіл на Світлодарській дузі, хоч його просили зберігати мовчання. Виявилося, що таким чином волонтер, по-суті, зірвав операцію ЗСУ із виходу в околиці Горлівки, поставивши під загрозу життя і здоров'я українських бійців[702]. О. Братущак, зауважує, що чимало осіб використовує волонтерство як соціальний ліфт, прагнучи зайняти високі посади. Як приклад він називає Юрія Бірюкова, який у 2014 р. очолював волонтерський фонд «Крила Фенікса», але пішов на співробітництво з Адміністрацією Президента, був призначений радником міністра оборони. Іншим прикладом вважає співзасновника волонтерської групи «Народний тил» Георгія Туку, який у 2015–2016 рр. став головою Луганської обласної військово-цивільної адміністрації, відтак заступником міністра з питань ТОТ і ВПО. Подібні закиди журналіст висловив і волонтерці Тетяні Ричковій, яка у 2015 р. стала помічником міністра оборони, а в 2016 р. – народним депутатом України[703]. О. Братущак також навів думку армійських командирів, які зауважили, що значну частину зібраних волонтерами для армії ресурсів витрачається нераціонально. Відтак розповів про ініціативу фонду «Повернись живим», волонтери якого запровадили передачу речей військовим

---

[700] В Україні лише за рік вдвічі поменшало волонтерів. 8.10.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/10/8/7228436/

[701] Братущак О. Зайва допомога. Чому не всі волонтери однаково корисні. *Українська правда.* 26.01.2018. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2018/01/26/7169546/

[702] Із такими друзями ворогів не треба: балакучий волонтер зірвав масштабну операцію ЗСУ постом у соцмережах. *ТСН*. 24.11.2017. URL: https://tsn.ua/ato/iz-takimi-druzyami-vorogiv-ne-treba-balakuchiy-volonter-zirvav-masshtabnu-operaciyu-zsu-postom-u-socmerezhah-1047245.html

[703] Братущак О. Зайва допомога. Чому не всі волонтери однаково корисні. *Українська правда.* 26.01.2018. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2018/01/26/7169546/

підрозділам за актами. Це дало змогу уникнути звинувачень у нечесності, а також маніпулятивності[704]. Відзначимо, що редакція «Української правди» розмістила повідомлення, яким запевнила, що немає наміру публікацією статті О. Братущака дискредитувати волонтерський рух, однак має намір звернути увагу відповідальних осіб на деякі негативні тенденції[705].

Українські медіа зачепили тему й психологічного перевантаження волонтерів. У грудні 2017 р. директор з комунікацій «Нової пошти» Лілія Загребельна опублікувала результати опитування 104 волонтерів, відповідно до яких майже 80% опитаних свідчили про психологічне виснаження, з огляду на постійне емоційно-нервове напруження. Водночас опитування зачепило й інші аспекти. Так, 61% респондентів підтримали ідею систематичного обміну інформацією поміж волонтерами, їхніми організаціями. Понад 44% підтримали думку про створення комунікаційно-координаційної платформи для волонтерів і донорів. 32% опитаних вказали на проблему відсутності законодавчої регламентації діяльності волонтерських організацій. Цікаво, що у вирішенні різних соціальних проблема волонтери вважали найбільш ефективними себе (85%), малий і середній бізнес (53%), а найменш ефективними – органи державної влади (13%)[706].

Відомими були й випадки поранення і загибелі волонтерів у зоні бойових дій, про що повідомляли медіа. Так, у лютому на трасі Артмівськ-Дебальцеве підірвалися на фугасі й загинули три львівські волонтери[707]. У березні 2015 р. в зоні АТО загинув Володимир Кочетков-Сукач («Чубака»), відомий волонтер з групи «Аеророзвідка», знаний підприємець, учасник Євромайдану[708]. В січні 2016 р. під Майорським бойовики завдали мінометного удару, внаслідок чого постраждав автомобіль волонтерів-медиків[709]. 26 квітня 2016 р. волонтери-медики, які належали до групи «Госпітальєри»

---

[704] Там само.
[705] Там само.
[706] Загребельна Л. Про що мовчать українські волонтери. *Українська правда.* 13.12.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/12/13/227948/?_gl=1*99amva*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY0Nzg3MzYkbzEwJGcxJHQxNzQ2NDc5OTYyJGo0NiRsMCRoMA
[707] На трасі Артемівськ-Дебальцеве львівські волонтери підірвались на фугасі. *День*. 22.02.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-na-trasi-artemivsk-debaltseve-lvivski-volontery-pidirvalys-na-fuhasi
[708] Сухан Р., Новіков С. У Києві попрощалися з загиблим волонтером, який очолював «Авіарозвідку». *5 канал.* 18.03.2015. URL: https://www.5.ua/suspilstvo/u-kyievi-poproshchalysia-z-zahyblym-volonterom-iakyi-ocholiuvav-aviarozvidku-73741.html
[709] Автомобіль волонтерів-медиків потрапив під мінометний обстріл під Майорським. *День*. 31.01.2016. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-avtomobil-volonteriv-medykiv-potrapyv-pid-minometnyy-obstril-pid-mayorskom

потрапили під обстріл з боку бойовиків в Авдіївці під час евакуації поранених українських вояків. Одного з волонтерів було поранено[710]. 17 квітня 2016 р. неподалік Пісків внаслідок обстрілу бойовиків двоє волонтерів були поранені[711]. Медіа також повідомляли про потрапляння українських волонтерів до полону. Відомо, що у лютому 2016 р. бойовики повернули з полону волонтерку Марину Черенкову, одну з керівників волонтерської групи «Відповідальні громадяни»[712].

Відзначимо, що деякі представники групи «Відповідальні громадяни» намагалися відстоювати ідею переговорів з окремими, лояльними до України, представники самопроголошених «ДНР/ЛНР». Так, у грудні 2015 р. волонтер Євген Шибалов опублікував статтю, в якій зауважив, що діалог з проросійськими донбаськими політичними лідерами є недоречним, оскільки вони не є самостійними фігурами, проте слід брати до уваги мінливість поняття політичної суб'єктності здійснювати спроби розглядати питання про обмін полоненими і короткострокове припинення вогню. На його думку, Москва «не вирішує всього на Донбасі». На думку волонтера, Україні слід сформувати в «ДНР» лояльну до себе групу, яка б конкурувала з московським впливом. Відтак можна готувати ґрунт для обговорення низки практичних питань щодо обміну полоненими, утримання від вогню, забезпечення потреб населення в їжі, одязі, ліках тощо. Надалі Є. Шибалов навіть торкнувся питання про економічну співпрацю з самопроголошеними «республіками», вказавши, що Україна потребує донбаського вугілля для електростанцій, а непідконтрольні території потребують електроенергії, водопостачання[713]. Загалом він підводив до думки про саме переговорний спосіб завершення війни, однак пропозиції автора можна вважати щонайменше наївними.

Значну увагу мас-медіа присвячували питанню взаємовідносин між *державою (державним апаратом, владними органами, окремими чиновниками) та волонтерами*.

---

[710] В Авдіївці волонтери-медики потрапили під обстріл: є поранений. *Українська правда.* 26.03.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/03/26/7103421/

[711] Під Пісками волонтери потрапили під обстріл: є поранені. *Українська правда.* 1.04.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/04/1/7104101/

[712] Бойовики повертають волонтера «Відповідальних громадян». *Українська правда.* 22.02.2016. https://www.pravda.com.ua/news/2016/02/22/7099894/

[713] Шибалов Є. Два питання про мир на Донбасі. *Українська правда.* 21.12.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/12/21/205051/?_gl=1*1lfyu6b*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM0NjIyJGo2MCRsMCRoMA..

Медіа схвально оцінювали координаційно-мережеві спроможності волонтерських організацій, які подекуди «заміняли державу». У вересні 2014 р. в Харкові відбувся з'їзд волонтерів з 18 міст України, в якому взяли участь близько 300 осіб. Як повідомляли медіа, волонтери часто висловлювалися з невдоволенням про чиновників і державні структури. Самі журналісти фіксували неприязнь між владою і громадянськими активістами, яка проявилося зокрема у тому, що голова Харківської обласної державно адміністрації Ігор Балута та мер міста Харкова Геннадій Кернес не відвідали збори волонтерів[714]. Водночас волонтери намагалися достукатися до влади, зокрема й через медіа, наголошуючи на потребі взаємодії і співпраці, що бачимо з інтерв'ю координаторки Херсонського центру допомоги військовим Наталі Бімбірайте у серпні 2014 р. Волонтерка на власному досвіді переконалися про доцільність тісних контактів волонтерів з представниками органів влади[715].

Серед найбільш відчутних проблем у своїй діяльності, котрі неможливо вирішити без сприяння державних органів, волонтери наприкінці 2014 р. називали: а) непомірно високі податки з благодійних коштів у розмірі 15-17%; б) здирництво на блокпостах під час огляду гуманітарних вантажів, які волонтери доставляють у прифронтову зону; в) персональний тиск на волонтерів з боку влади через поширення правдивої інформації про стан справ у зоні АТО; г) правова незахищеність волонтерів, попри обіцянки влади надати їм статус учасника АТО і пільги; ґ) недосконала інформаційна політика держави, внаслідок якого зменшується мотивація населення жертвувати на допомогу армії, переселенцям та іншим категоріям потребуючих[716]. Слід відзначити, що, відповідно до повідомлень ЗМІ, Президент П. Порошенко ще у серпні 2014 р. звернувся до ВРУ з проханням внести зміни до законодавства і скасувати прибутковий податок на благодійні внески, які здійснюються волонтерами на потреби АТО[717].

---

[714] Соколинська О. Узяти на себе державу. *День*. 26.08.2014. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/uzyaty-na-sebe-derzhavu

[715] Антипенко І. «Потрібні тісні контакти волонтерів з державними органами». *День*. 12.08.2014. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/potribni-tisni-kontakty-volonteriv-z-derzhavnymy-orhanamy

[716] Бережнюк О. Спасибі волонтерам! Але... *День*. 8.10.2014. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/spasybi-volonteram-ale

[717] Порошенко пропонує скасувати прибутковий податок на благодійні внески. *День*. 6.08.2014. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-poroshenko-proponuye-skasuvaty-prybutkovyy-podatok-na-blahodiyni-vnesky

У фокусі уваги медіа перебували стосунки волонтерів і Міністерства оборони України та Генерального Штабу ЗСУ. Упродовж 2014 р. неодноразово в мас-медіа звучали тези про те, що волонтери, де факто, виконують обов'язки Міноборони, забезпечуючи військових усім необхідним. Про це, зокрема, прямо йшлося в сюжеті ТСН 29 червня 2014 р., в якому кореспонденти зробили висновок, що Міністерство оборони «майже повністю переклало свої обов'язки щодо забезпечення армії на український народ»[718]. Хоча прем'єр-міністр Арсеній Яценюк на одній з підсумкових прес-конференцій наприкінці 2014 р. заявляв, що волонтери «поступово вирішують невеликі проблеми», натомість «великі проблеми» (закупівля тисяч одиниць техніки, танків, артилерії, стрілецької зброї тощо) все ж розв'язує держава[719]. Натомість представники громадянського суспільства висловлювали піднесені оцінки волонтерському рухові. Наприклад, лідер гурту «Kozak System» Іван Леньо назвав волонтерський рух проявом української ДНК[720].

Журналістка Валентина Торба на початку 2015 р. повідомляла, що Мінооборони чинило спротив ініціативам волонтерів і водночас невдало виконувало свої обов'язки щодо забезпечення армії. Понад 50% контрактів щодо речового забезпечення у 2014 р. були зірвані. Волонтери виявили контракти, які містили ознаки корупційних дій. Відтак подали пропозиції щодо реформування системи забезпечення військових, удосконалення логістики, комунікації між тиловими і фронтовими структурами, впровадження ефективної системи контролю за забезпеченням військових[721].

У 2014 р. Міністерство оборони України оголосило про відкриття дверей для волонтерів, запропонувавши їм разом реформувати відомство. З подання радника Президента, волонтера Юрія Бірюкова було започатковано проєкт «Волонтерський десант», куратором якого став голова Ради волонтерів при Міноборони Давид Арахамія. Через деякий час більшість учасників проєкту, яких у медіа умовно назвали

---

[718] Волонтери виконують обов'язки Міноборони і підтримують військових. 29.06.2014. URL: https://www.youtube.com/watch?v=V9QuzGu5wIM

[719] Назаренко В. Яценюк: Малі проблеми армії лягли на волонтерів, а великі на уряд. *День*. 30.12.2014. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-yatsenyuk-mali-problemy-armiyi-lyahly-na-volonteriv-velyki-na-uryad

[720] Лубчак В. «Волонтерський рух – як прояв нашого ДНК». *День*. 5.12.2014. URL: https://day.kyiv.ua/article/media/volonterskyy-rukh-yak-proyav-nashoho-dnk

[721] Торба В. Юрій Бірюков: волонтери отримають повний спектр повноважень. *День*. 6.01.2015. URL: https://day.kyiv.ua/article/polityka/yuriy-biryukov-volontery-otrymayut-povnyy-spektr-povnovazhen

«десантниками», звільнилися з Міністерства, передавши свої проєкти менеджерам «Проєктного офісу реформ» на чолі з Андрієм Загороднюком. На думку журналістів, волонтерам все ж вдалося реалізувати низку системутворювальних проєктів: запровадити систему електронних закупівель, розробити нові технічні умови для постачальників, запустити експеримент зі створення нової системи харчування для військових, впровадити електронний реєстр обліку об'єктів власності Мінооборони, запустити серію проєктів щодо автоматизації складів[722]. Проте, за словами Д. Арахамії, через декілька місяців роботи в Мінооборони, розпочалися переслідування волонтерів з боку прокуратури, яка розпочала перевірку доходів волонтерів. Річ у тім, що члени «Волонтерського десанту» отримали мінімальну зарплату у відомстві, до певну допомогу їхнім сім'ям надавав фонд «Народний проєкт». Переслідування, на думку Д. Арахамії, були пов'язані також з тим, що волонтери не допустили до посади в Мінооборони одну із соратниць колишнього президента В. Януковича. Розпочалася перевірка з боку СБУ у фонді «Армія SOS». Зрештою, Д. Арахамія в одному з інтерв'ю, не називаючи імен, описав деякі схеми заробляння коштів чиновниками з Мінооборони, несправедливий розподіл квартир поміж військовими та ін. Одним із досягнень своєї команди в Мінооборони він вважав запровадження обов'язкової перевірки чиновників на поліграфі. Крім того, розповів про зміни в закупівлях і харчуванні солдатів, запровадження електронної картки бійця, проведення експерименту «Е-здоров'я». Водночас він визнав неправильність комунікаційної стратегії учасників проєкту «Волонтерський десант»[723].

У першій половині 2015 р. взаємини між волонтерами і владою були доволі конструктивними. Волонтери активно співпрацювали з владою, давали рекомендації щодо удосконалення певних процесів, зокрема покращення системи перепусток у зоні АТО[724]. 30 березня П. Порошенко підписав закон, спрямований на сприяння розвитку

---

[722] Рінгіс А. «Волонтерский десант» демобилизован. Идеолог проекта Давид Арахамия об эксперименте в МО. *Українська правда*. 5.11.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/11/5/202712/?_gl=1*11muril*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM1MTcwJGoxNiRsMCRoMA

[723] Там само; 9 волонтерів починають працювати в Мінооборони. *День*. 18.11.2014. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-9-volonteriv-pochynayut-pratsyuvaty-v-minoborony

[724] Волонтери радять, як покращити систему перепусток. *День*. 28.04.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-radyat-yak-pokrashchyty-systemu-perepustok

волонтерського руху в Україні, що схвально оцінили медіа[725]. Щоправда, відповідно до повідомлень українських журналістів, деякі волонтери вказували на те, що закон не розв'язав проблеми сплати 20 % податків із надходжень від благодійної допомоги, що вимагав Податковий кодекс. З іншого боку, він скасовував обов'язкову реєстрацію волонтерських організацій у Міністерстві фінансів, а для постраждалих у зоні АТО волонтерів було передбачено відшкодування[726]. Волонтери у червні 2015 р. отримали нагороди від Президента[727]. У липні медіа наводили пропозицію П. Порошенка залучити волонтерів до боротьби із незаконним розповсюдженням зброї із зони АТО[728]. Тоді ж Президент під час зустрічі з волонтерами закликав їх допомагати боротися з корупцією і контрабандою в зоні АТО. Цю ініціативу підтримав радник Президента, волонтер Ю. Бірюков, який наголосив для медіа, що рентабельність контрабанди досягає рівня обігу наркотиків[729]. До слова, при підтримці держави волонтери улітку 2015 р. почали закуповувати нову форму «Варан-ЗСУ» для української армії. Ю. Бірюков, повідомляючи цю новину, наголосив, що форму розробили волонтери безкоштовно, і перша партія надійде бійцям 79-ї бригади ЗСУ. Бюджет першої частини проєкту (800 комплектів форми з 1400) склав 770 тис. грн.[730]. Медіа повідомили про ініціативу МВС надати волонтерам і добровольцям АТО спеціальні автомобільні номерні знаки зеленого кольору[731].

Загострилися відносини між волонтерами і Міністерством оборони наприкінці 2015 р. Перші виступили з ініціативою реформування відомстві, вказуючи на проблемні моменти його діяльності. Натомість Міноборони звинуватило відомого волонтера,

---

[725] Порошенко підписав закон, який має полегшити роботу волонтерів. *Українська правда.* 30.03.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/03/30/7063099/

[726] Прокопенко М. «Волонтери отримають відшкодування». *День*. 9.04.2015. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/volontery-otrymayut-vidshkoduvannya

[727] Порошенко роздав держнагороди волонтерам, учасникам АТО і Охендовському. *Українська правда.* 28.06.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/06/28/7072730/

[728] Порошенко попросить волонтерів перехоплювати незаконну зброю. *Українська правда.* 17.07.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/17/7074823/

[729] Волонтери повинні допомагати боротися з корупцією в зоні АТО – Порошенко. *Українська правда.* 7.07.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/7/7073654/ ; Президент назвав надзвичайно важливим фактом роботу волонтерів у боротьбі з корупцією. *День*. 9.07.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-poroshenko-vidznachyv-robotu-volonteriv-u-borotbi-z-koruptsiyeyu

[730] Волонтери почали закуповувати нову форму для армії. *Українська правда.* 6.07.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/6/7073608/

[731] МВС видасть волонтерам і добровольцям зелені номери. *Українська правда.* 15.05.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/05/15/7068038/

співзасновника волонтерського об'єднання «Народний тил» Романа Сініцина у підриві довіри суспільства до ЗСУ, паплюженні авторитету Міністерства тощо. У відповідь на це Р. Сініцин 5 грудня 2015 р. опублікував статтю, в якій звинуватив Міноборони у провалі закупівель засобів виявлення ворога до потреб ЗСУ, у переслідуванні тих офіцерів, які відверто критикують стан справ в армії, у корупції, освоєнні бюджетних потоків, продажу армійського майна, утилізації техніки тощо. Середню ланку управління в Міноборони волонтер назвав прагматичними «бізнесменами» в погонах. Він писав про практику купівлі-продажу посад, звань, нагород тощо. Навів приклад закупівлі Міноборони броньованих вогневих точок, які легко простріловувалися стрілецькою зброєю і не рятували життя солдатів. Розкритикував скандальну історію щодо створення Сил Спеціальних Операцій і відстороненням від командування Сергія Кривоноса. Р. Сініцин назвав залучення до Міноборони кількох колишніх волонтерів не реформою, а окозамилюванням[732]. Волонтерка Оксана Сухорукова в одній зі статей у вересні 2015 р. описала бюрократичні перешкоди з боку різних відомств щодо доставки гуманітарної допомоги[733]. В. Дейнега критикував відсутність порядку в деяких армійських підрозділах, наводячи приклади ігнорування офіцерами допомоги волонтерів, які закупили снайперські гвинтівки, тепловізори, мікроавтобуси, що використовувалися не за призначенням[734]. У сюжеті для ТСН В. Дейнега заявив: «Міноборони у нас не розраховане на війну»[735].

Медіа також публікували інформацію про волонтерів (зокрема Георгія Туку, голову волонтерського об'єднання «Народний тил»), які борються з контрабандою в зоні АТО, вказуючи на помилки контролюючих органів[736]. У липні 2015 р. волонтери фонду

---

[732] Сініцин Р. Ті, хто підриває довіру. *Українська правда.* 5.12.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/12/5/204414/?_gl=1*69801e*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM0NzA0JGo2MCRsMCRoMA

[733] Сухорукова О. Доставка и растаможка гуманитарного груза. Тест на зрелость. *Українська правда.* 16.09.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/09/16/200276/?_gl=1*1deadbc*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM1NzQwJGo1NyRsMCRoMA

[734] Дейнега В. Как победить жлобов в армии? *Українська правда.* 2.06.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/06/2/194905/?_gl=1*x9s8wg*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM3MjAxJGo1NiRsMCRoMA

[735] Нескородяна О. В Україні привітали волонтерів, без яких не вистояли б Майдан і українська армія. *ТСН*. 5.12.2014. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-privitali-volonteriv-bez-yakih-ne-vistoyali-b-maydan-i-ukrayinska-armiya-395891.html

[736] Волонтери розказали про контрабанду в зоні АТО, яку «не побачили» контролюючі органи. *Українська правда.* 18.07.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/18/7074876/

«Повернись живим» заявили, що обсяги контрабанди в зоні АТО набули «загрози національного масштабу»[737].

Волонтер В. Дейнега у жовтні 2015 р. виступив у медіа із заявою про переслідування волонтерських організацій з боку силових органів, зауваживши: впродовж минулих трьох тижнів на три великі волонтерські організації («Народний проект», «АрміяSOS», «ArmyHelp») «наїхали» правоохоронці: СБУ, міліція і військова прокуратура. Він вдався до історичного екскурсу у діяльність Міноборони, згадавши про списання і розпродаж українських озброєнь, неправильне зберігання техніки, через яке вона виходила з ладу, а вибухи на українських складах пояснив прагнення чиновників «списати вкрадене». На його думку, у розвалі української армії брали участь «усі високопосадові особи МО і ГШ», деякі з яких й досі зберігають свої посади. Після початку російсько-української війни на Міноборони держава виділила величезні кошти, проте закупівлі відбувалися повільно. Він схвально оцінив кроки Президента П. Порошенка назустріч волонтерам, почув їхні думки під час зустрічі у червні 2014 р., у результаті чого було сформовано «Волонтерський десант». Проте, за словами В. Дейнеги, не лише окремі працівники, але й цілі департаменти Міноборони саботували проєкти волонтерів-реформаторів. Волонтер схвально оцінив проєкт групи «АрміяSOS», яка розробила програму розрахунку пострілів для артилерії. Для цього потрібно було закупити планшети і допомогу знову надали волонтери, а не держава. На думку В. Дейнеги, без волонтерів ми б програли війну ще в 2014 р. Його обурили кроки влади щодо волонтерських організацій, які він порівняв з переслідування в часи В. Януковича[738].

У статті В. Дейнеги було виокремлено найважливіші досягнення «Волонетського десанту»: 1) розроблення повністю нових стандартів речового забезпечення бійців; 2) впровадження електронної системи закупівель Prozorro, завдяки якій до кінця року було зекономлено 192 млн. бюджетних коштів; 3) розробили структуру проєктного офісу і план реформ; 4) створили центр для перевірки працівників Міноборони на детекторі

---

[737] Волонтери заявляють про великі масштаби контрабанди в зоні АТО. *День*. 8.07.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-zayavlyayut-pro-velyki-masshtaby-kontrabandy-v-zoni-ato

[738] Дейнега В. Государство против волонтерских «ОПГ». 21.10.2015.URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/10/21/202125/?_gl=1*pb8d5x*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM1NDk3JGoyNCRsMCRoMA

брехні; 5) створили штаб «Сармат», який вирішує питання доставки матеріальних цінностей зі складів до конкретного солдата; 6) провели переговори про закупівлю радіостанцій Harris і зекономили близько 80 млн. грн.[739]

Згідно з даними українських медіа, в середині 2016 р. зіпсувалися відносини волонтерів з представниками Міністерства соціальної політики. Різними аспектами постачання гуманітарної допомоги займалася спеціальна робоча група при Мінсоцполітики. Гуманітарні вантажі завжди розмитнювали за нульовою ставкою, тож волонтери не спочували жодних платежів. Однак від них почали вимагати додаткових документів щодо визнання вантажів гуманітарними. Незабаром від чиновників Мінсоцполітики надійшла пропозиція співпрацювати з певними донорськими організаціями, створити асоціацію благодійників, яка б визнавала вантажі гуманітарними і забезпечувала сприяння від МВС, СБУ, Державної фіскальної служби тощо. Після того, як волонтери відмовилися від таких пропозицій у них почалися труднощі: їхні вантажі додатково перевіряли, а проти деяких волонтерів (Валентині Вараві з групи «Є+») порушили кримінальні справи за ввезення автомобілів для українських військових. Волонтери свідчили, що через кордон під виглядом «гуманітарної допомоги» маловідомі благодійні організації ввозять десятки тисяч тон вантажів. Відтак волонтери через медіа звернулися до уряду з проханням врегулювати законодавство щодо гуманітарних вантажів[740].

24 лютого 2017 р. медіа повідомили, що представники близько 30 громадських волонтерських організацій полишили вибори до Громадської ради при Міністерстві оборони. Вони заявили, що до ради включили невідомі фонди, натомість відсіяли авторитетні волонтерські організації. Відтак написали спільну заяву до міністра оборони Степана Полторака, вказавши на численні порушення під час виборів і наполягаючи на переобранні Громадської ради[741].

---

[739] Там само.

[740] Лиховид І. «Паперова війна» з волонтерами. *День*. 17.08.2016. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/paperova-viyna-z-volonteramy

[741] 30 волонтерських організацій поскаржилися, що їх не пустили до громадської ради Міноборони. *Українська правда.* 24.02.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/24/222809/?_gl=1*1i3rwxb*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMwMDQ4JGo2MCRsMCRoMA

Оскільки з боку держчиновників почали лунати звинувачення у бік волонтерів, то останні через мас-медіа намагалися пояснювати суспільству зміст проблеми. Так, волонтер Юрій Касьянов визнав, що волонтерам часто можна робити закиди в нелегальній діяльності, бо доводиться знаходити швидкі шляхи, щоб постачати необхідні предмети для українських бійців на фронт. Волонтерка Дана Ярова наголосила, що називати волонтерство нелегальним явище – це некоректно. Хоча з погляду законодавства у волонтерському русі, мабуть, можна знайти порушення. Волонтерка Леся Литвинова зауважила, що на початку війни доводилося використовувати і нелегальні методи для закупівлі необхідних речей, навіть користуватися контрабандою[742].

У 2018 р. було розроблено законопроєкт про обов'язкове електронне декларування громадських організацій в Україні. Проти цього виступили волонтери та правозахисники, які побачили у таких кроках «шантаж та помсту за критику влади». Газета «День» висловлювала переконання, що під тиском міжнародних партнерів і донорів Президенту П. Порошенку доведеться скасувати обов'язковість електронного декларування для громадських організацій, зокрема й волонтерських. Юристи ж підкреслили, що кожного місяця і щоквартал громадські організації подають звітність до податкових органів і статистичної служби[743].

Улітку 2018 р. з'явилася ініціатива Генштабу щодо процедури акредитації волонтерів на Донбасі. Услід за волонтерами, українські медіа негативно оцінили таку ідею. Зрештою, наводили слова заступника міністра з питань ТОТ і ВПО Георгія Туки, який назвав невдалою таку ініціативу. Він вважав це черговою спробою Міністерства оборони «упорядкувати» волонтерський рух[744].

Держава не завжди з довірою ставилася до волонтерського руху. Це проявилося, зокрема, у невдалому висловлювані Президента П. Порошенка, котрий виступаючи

---

[742] Волонтер: У волонтерській діяльності все нелегальне. *Українська правда.* 7.11.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/11/7/7087898/

[743] Обов'язкове електронне декларування ГО в Україні – шантаж та помста за критику влади, - правозахисники. *День*. 12.02.2018. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-obovyazkove-elektronne-deklaruvannya-ho-v-ukrayini-shantazh-ta-pomsta-za-krytyku-vlady

[744] Тука назвав ідею про акредитацію волонтерів на Донбасі невдалою ініціативою. *Лівий берег*. 15.08.2018. URL: https://lb.ua/society/2018/08/15/405171_tuka_nazval_ideyu_akkreditatsii.html

наприкінці 2015 р. у Центральному будинку офіцерів ЗСУ в Києві, зауважив, що Україна здобула б перемогу у війні на Донбасі і без допомоги волонтерів. Щоправда через декілька днів він вибачився за свої слова, наголосив на унікальній ролі волонтерів у розбудові армії, вказавши, що без їхньої допомоги перемога є неможливою. Президент визнав, що саме волонтери стали першим реформаторами органів державної влади, що позначилося на Міністерстві оборони. Підкресливши значення волонтерів у боротьбі з корупцією, відстоюванні прозорості та ефективності використання бюджетних коштів, він назвав український волонтерських рух «унікальним явищем» й наголосив: волонтерами були 80% населення України[745].

Схожі оцінки висловлював і Президент В. Зеленський, хоча на початку його діяльність стосунки між державними органами і волонтерами дещо зіпсувала справа журналіста П. Шеремета, в убивстві якого МВС на чолі з Арсеном Аваковим звинуватили волонтерів[746]. Волонтери сприйняли цю справу як спробу влади дискредитувати їх. «Нас хочуть підвести до думки, що волонтери, ветерани і активісти – це дестабілізуюча сила, яка підтримує, убиває і заважає щасливій інтеграції понівеченого Донбасу з російськими військами?»[747] – риторично запитувала Марина Данилюк-Ярмолаєва у статті для «Української правди». У грудні 2020 р. медіа навели слова Президента В. Зеленського, який вів мову про вирішальний внесок волонтерів у захист України від агресії. Саме волонтерський рух, на його думку, визначив характер подій у важкі для країни 2014 і 2015 рр.[748] Згідно з твердженнями Президента, саме завдяки волонтерам було побудовано сучасну українську армію. Тож держава в деяких аспектах має «рівнятися на волонтерів»[749].

Часто волонтери, шукаючи сприяння і підтримки з боку державних органів, самі зверталися до журналістів, сподіваючись спричинити суспільний резонанс. Так, у

---

[745] Порошенко перепросив за невдалу фразу про волонтерів. *Лівий берег*. 4.12.2015. URL: https://lb.ua/news/2015/12/04/322699_poroshenko_izvinilsya_neudachnuyu.html

[746] Данилюк-Ярмолаєва М. Від Нормандії до Шеремета. Навіщо дискредитують волонтерів та ветеранів? *Українська правда.* 13.12.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2019/12/13/7234754/

[747] Там само.

[748] Зеленський: волонтери зробили вирішальний внесок у захист України від агресії. *Лівий берег*. 5.12.2020. URL: https://lb.ua/news/2020/12/05/472285_zelenskiy_volonteri_zrobili.html

[749] Зеленський: Сучасну армію було побудовано завдяки волонтерам. *Українська правда.* 5.12.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/12/5/7275995/

лютому 2016 р. один із засновників Першого добровольчого мобільного шпиталю імені Миколи Пирогова Геннадій Друзенко звернувся до журналістки «Лівого берега» Вікторії Ґуерри з проханням про допомогу. Волонтери-медики не могли домогтися від Міністерства охорони здоров'я України підписання меморандуму про співпрацю, на основі якого вони мали б можливість і надалі працювати в Артемівську й інших навколишніх містечках. Зазначений шпиталь активно діяв у сектор «С» зони АТО, а лікарі змогли врятувати життя сотень українських вояків, надали допомогу тисячам місцевих мешканців. Зрештою звернення подіяло й незабаром меморандум про співпрацю було підписано[750].

Волонтерка Наталія Лютікова в лютому 2016 р. розкрила проблему протезування поранених українських вояків. Вона відзначила багатьох українських лікарів і лікарні, які уважно ставилися до потреб поранених, надавали усю необхідну допомогу на високому професійному рівні. Водночас навела низку випадків лікарської халатності, внаслідок яких трапилася смерть пораненого, ускладнення стану їхнього здоров'я, зволікання з оформленням документів для лікування за кордоном. Н. Лютікова підкреслила роль волонтерських організацій у відправленні поранених українських військовослужбовців за кордон на лікування і реабілітацію. Вказала на проблему пошуку коштів для ендопротезування, операцій та реабілітації з відновлення втрачених функцій внаслідок поранень голови, операцій з відновлення функцій внутрішніх органів. Ціни за таке лікування можуть сягати кількох сотень тисяч євро, які лягають на родини військових. Натомість бійці з ампутованими кінцівками, отримують допомогу від держави, котра оплачує виготовлення протеза, але не оплачує вирощення чи заміну кісток (ендопротезування). Н. Лютікова вказала на існування програми від Міністерства охорони здоров'я, яка дає змогу лікувати важкопоранених за кордоном, відтак схвально оцінила діяльність держслужбовців[751].

---

[750] Ґуерра В. «Волонтерський рух помирає, тому що держава хоче сама перерозподіляти всі багатства». *Лівий берег*. 15.02.2016. URL: https://lb.ua/society/2016/02/15/327924_volonterskiy_ruh_pomiraie_shcho.html

[751] Лютікова Н. Про ціну життя, і як «заграница нам поможет». *Українська правда.* 11.02.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/11/207902/?_gl=1*3ncnvc*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcwJHQxNzQ2NTM0MjAwJGo2MCRsMCRoMA

Нерідко волонтерські організації виступали зі спільними суспільно і політично важливими ініціативами. Для прикладу, у лютому 2016 р., як повідомив В. Дейнега на сайті «Української правди», волонтерські групи «Повернись живим», «Народний тил», «Народний проект», «CombatUA», «АрміяSOS» та інші разом подали петицію Президенту України з вимогою розібратися у роботі чиновників, а також командування українського флоту, яке, на думку волонтерів, не впоралося зі своїми обов'язками, провалило співпрацю з НАТО. Волонтери вказали на необхідність перевірити трьох працівників штабу ВМС України, родичі яких мешкали в Росії. Крім того, В. Дейнега спростовував низку звинувачень волонтерів з боку командування флоту[752].

У зв'язку з пандемією COVID-19, волонтери знову активізували свої зусилля щодо постачання ЗСУ. Так, у 2020 р. членкиня Ради волонтерів при Міністерстві оборони України Альона Шевцова наголосила на зусилля волонтерських організацій щодо постачання до ЗСУ засобів захисту, передусім масок та антисептиків. Відзначивши зусилля Міністерства щодо закупівлі необхідних засобів, вона все ж наголосила на необхідності дебюрократизації системи, швидкого прийняття рішень, врахування ініціатив знизу тощо[753]. За повідомленням «Українського тижня», у березні 2020 р. волонтери передали для потреб ЗСУ 10 тис. респіраторів, 100 тис. противірусних препаратів, 70 комплектів захисних комбінезонів, 2 тисячі рукавиць і спеціальних окулярів[754].

Українські медіа фіксували й інформували суспільство про різні *напрями діяльності волонтерів*. Особливу увагу викликала матеріальна допомога ЗСУ. У вересні 2014 р. волонтерка Юлія Крилова-Грек опублікувала статтю, в якій на основі власного досвіду виокремила декілька актуальних питань щодо постачання і якості основних речей необхідності для бійця ЗСУ, а також можливостей придбання. Відтак вона чітко описала можливості придбання товарів зі «списку основних речей»: форми (відповідно до

---

[752] Дейнега В. «Империя наносит ответный удар»: мифы и вбросы от командования флота. *Українська правда.* 16.02.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/16/208197/?_gl=1*1hnv3u1*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMxMzE1JGo2MCRsMCRoMA

[753] «Волонтери знов об'єднались для допомоги ЗСУ як у 2014-му», - радник Командувача Сухопутних військ ЗСУ. *Лівий берег.* 6.04.2020. URL: https://lb.ua/society/2020/04/06/454665_volonteri_snova_obedinilis.html

[754] Волонтери передали для ЗСУ противірусні препарати та респіратори. *Український тиждень*. 25.03.2020. URL: https://tyzhden.ua/volontery-peredaly-dlia-zsu-protyvirusni-preparaty-ta-respiratory/

сезону), білизни, взуття (берці), бронежилетів, кевларових шоломів, аптечок, тепловізорів (хоча б одного на роту), тактичних рукавиць, тактичних окулярів, продовольчих наборів, карематів і спальних мішків. Зокрема, пишучи про військову форму, Ю. Крилова-Грек застерігала від придбання речей із синтетичних тканин, при цьому навела цікавий факт: востаннє ЗСУ поновлювали свої амуніції у 2012 р., закупивши лише 60 нових комплектів. Відтак рекомендувала купувати форму, якої забезпечують армії Німеччини, Франції, Великобританії та США. Щодо взуття, то волонтерка не радила купувати т. зв. «статутки» з міцною підошвою, але вкрай незручні. Негативні відгуки надала вітчизняним важким (12-кілограмовим) бронежилетам, в яких відсутній боковий захист. Рекомендувала купувати бронежелети військ НАТО. Чимало корисних порад волонтерка висловила щодо придбання кевларових шоломів, вказавши на важливі якісні характеристики[755].

Журналісти і волонтери Роман Кравець, Оксана Хомей, Андрій Пасічник, Валерія Лопатіна 8 лютого 2016 р. опублікували статтю про дворічну історію волонтерських ініціатив, які зародилися під час Революції Гідності. Зокрема, низка режисерів і кінооператорів утворили об'єднання «*Babylon`13*», яке уже два роки поспіль знімає короткометражні фільми про події Майдану і АТО. Зокрема знімали фільм про сім'ї семи осіб, які пройшли Революцію Гідності і війну. Загалом же ж було знято близько 500 документальних фільмів. Ще одна волонтерська ініціатива – «Реанімаційний пакет реформ» (РПР). Загалом вона об'єднала близько 50 громадських організацій і 350 експертів. Перші установчі збори РПР відбулися у березні 2014 р. На наступних зустрічах обговорювалися реформи, це свідчило про спрямування і послідовність організації. Особливу увагу привертали реформи прокуратури, суду, охорони здоров'я, освіти і науки, національної безпеки, а також адміністративна та антикорупційна реформи, запровадження електронного врядування. РПР вдалося формувати законопроєкти і навіть тиснути на депутатів заради ухвалення потрібних законів. Важливу роль взяла на себе Психологічна служба Майдану, яка переформатувалася у «Психологічну кризову службу» й об'єднала близько 500

[755] Крилова-Грек Ю. Волонтерам на замітку: що, де, за скільки? *Лівий берег*. 22.09.2014. URL: https://lb.ua/blog/yulia_grek/280193_volonteram_zamitku_shcho_de.html

фахівців з 20-ти міст України. Служба допомагає родинам загиблих військовослужбовців, а також родинам бійцям, які перебували на передовій, ВПО тощо. Донорські кошти надають «Карітас України», Канадсько-українська фундація, посольство Франції, благодійний фонд «Відродження» та ін. Організація «Євромайдан SOS» виникла на основі Центру громадських свобод, який діяв ще з 2007 р. В умовах російсько-української війни «Євромайдан SOS» займається документуванням порушень прав людини на окупованих територіях України, веде активну міжнародну діяльність, бореться за звільнення українських політв'язнів у Росії та окупованому Криму, виступає за ратифікацію Римського статуту. Крім того, автори статті розповіли про діяльність таких волонтерських організацій, груп і рухів: «Ініціатива Е+» (реабілітація поранених), «Відкритий університет Майдану» (освітні реформи), Автомайдан (допомога армії і боротьба з корупцією), «ІТ-намет» (громадський контроль за виборами), Фонд Діани Макарової (допомога армії і населенню у прифронтових поселеннях)[756]. Медіа повідомляли й про ініціативи волонтерів щодо створення підприємств військового характеру. Зокрема, згідно з даними агентства Укрінформ, у жовтні 2015 р. волонтери заснували перший недержавний військовий концерт, який мав займатися виробництвом і модернізацією військової техніки[757]. У травні 2015 р. волонтери відремонтували та передали армії літак АН-26[758]. За повідомленням 5 каналу, волонтери у 2017 р. сконструювали безпілотник «Маргарита», який не здатний зафіксувати сучасні системи виявлення. Кошти (170 тис. грн.) на цей винахід довелося збирати майже рік[759].

Вагомою була роль волонтерів у підготовці військових спеціалістів, що також фіксували українські медіа. У квітні 2015 р. волонтерська група «*Combat-UA*» організувала проведення курсу підготовки снайперів, тренуючи бійців 79-ї бригади

---

[756] Кравець Р., Хомей О., Пасічник А., Лопатіна В. Виросли на Майдані. Волонтерські ініціативи два роки потому. *Українська правда*. 8.02.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/02/6/207741/?_gl=1*1ogpsz7*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM0MjY5JGo2MCRsMCRoMA

[757] В Україні з'явиться перший недержавний військовий концерн. *Укрінформ*. 5.10.2015. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1893251-v-ukrajini-zyavitsya-pershiy-nederjavniy-viyskoviy-kontsern.html

[758] Волонтери передали військовим відремонтований літак АН-26, – Лисенко. *День*. 23.05.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-peredaly-viyskovym-vidremontovanyy-litak-26-lysenko

[759] Волонтери із Черкас та Києва створили ідеального розвідника «Маргариту» – відео. *5 канал*. 13.08.2017. URL: https://www.5.ua/suspilstvo/volontery-iz-cherkas-ta-kyieva-stvoryly-idealnoho-rozvidnyka-marharytu-video-152536.html

ЗСУ й навчаючи їх маскуванню, стрільбі, стратегії і тактиці, а також подарували їм гвинтівки і приціли[760]. У червні цього ж року волонтери фонду «Повернись живим» організували курс навчальної підготовки саперів-підривників і розвідників. Ця ініціатив коштувала 120 тис. грн. і стосувалася бійців 17-го батальйону 95-ї бригади[761].

Сторінки і сюжети всеукраїнських та регіональних медіа впродовж усього досліджуваного періоду були сповнені закликів від волонтерів щодо збору коштів придбання необхідних речей для військових на фронті. Особливу ініціативу виявляв фонд «Повернись живим» на чолі з Віталієм Дейнегою. Для прикладу, у листопаді 2014 р. лідери фонду звітували, що за шість місяців своєї діяльності змогли зібрати понад 12 млн. грн., придбати приціли, тепловізори, чим врятували життя не менше 135 українським воякам[762]. У грудні 2015 р. волонтери фонду подарували навігаційно-радіолокаційний радар FURUNO FAR-2 117/27 для фрегату «Гетьман Сагайдачний»[763]. У травні 2016 р. було оголошено збір на придбання тепловізора Pulsar HD 38S (вартість 2550 доларів США) для вояків 53-ї бригади ЗСУ[764]. Водночас повідомлялося, що волонтери цього ж фонду зібрали 840 тис. грн. і закупили 13 тепловізорів, приладів нічного бачення і біноклів для бійців 54-ї бригади, яка вела бої на Світлодарській дузі[765]. У жовтні 2015 р. В. Дейнега в одній зі статей повідомляв, що фонд «Повернись живим» придбав для ЗСУ 500 тепловізорів, 224 прилади нічного бачення і стільки ж прицілів, понад 400 рацій (зокрема й цифрових), понад 100 траспортних засобів[766]. У статті Анастасії Рінгіс (серпень 2016 р.) розповідалося про те, як волонтери фонду

---

[760] Волонтери організували повноцінний снайперський курс для бійців. *День*. 15.04.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-orhanizuvaly-povnotsinnyy-snayperskyy-kurs-dlya-biytsiv

[761] Уперше волонтери запустили курс із навчання саперів-підривників. *День*. 26.06.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-upershe-volontery-zapustyly-kurs-iz-navchannya-saperiv-pidryvnykiv

[762] Волонтери «Повернись живим»: Ми хочемо змінити хід АТО і врятувати тисячі життів. *День*. 13.11.2014. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-povernys-zhyvym-my-khochemo-zminyty-khid-ato-i-vryatuvaty-tysyachi-zhyttiv

[763] Волонтери купили новий радар для фрегату «Гетьман Сагайдачний». *Українська правда*. 4.12.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/12/4/7091428/

[764] Волонтери збирають гроші на тепловізор для бійців 53-ї бригади. *Лівий берег*. 17.05.2016. URL: https://lb.ua/society/2016/05/17/335329_volonteri_sobirayut_dengi.html

[765] Волонтери зібрали 840 тис. грн на оптику для 54-ї бригади, але грошей однаково не вистачає. 19.05.2016. URL: https://lb.ua/society/2016/05/19/335515_volonteri_sobrali_840_tis_grn.html

[766] Дейнега В. Государство против волонтерских «ОПГ». *Українська правда.* 21.10.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/10/21/202125/?_gl=1*pb8d5x*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM1NDk3JGoyNCRsMCRoMA

«Повернись живим» намагаються боротися з недоброчесними військовими, виявивши випадки, коли подаровані тепловізори потрапляли до ломбардів. Такі випадки пояснювала «людським фактором» і своєрідною пост совковою «культурою халяви»[767].

Найбільш повну статтю про діяльність фонду «Повернись живим» опублікував В. Дейнега, розкривши найважливіші обставини її виникнення, діяльності, зростання кількості волонтерів тощо. Автор підкреслив, що учасникам проєкту довелося відмовитися від особистого життя, гарних заробітків, кар'єри. Проте вдалося налагодити ефективну діяльність: збір коштів зріс із 200-300 тис. до 1-2 млн. на тиждень, що давало змогу постачати тепловізори «по всій лінії зіткнення». Було розроблено систему управління артилерійським вогнем. Ця допомога, на думку В. Дейнеги, вплинула на хід війни: вперше українські командири могли проводити масштабні операції. Автор стверджував, що завдяки діяльності волонтерів фонду «Повернись живим» було врятовано сотні життів байців, зокрема «кіборгів». Водночас він розкритикував «хвилю» в медіа щодо «платних волонтерів», назвавши її замовною. Важливо, що В. Дейнега назвав прізвища волонтерів фонду і описав зміст їхньої діяльності[768]. Про діяльність фонду «Повернись живим» також розповіла активна волонтерка Ольга Решетилова[769].

Характеризуючи волонтерські ініціативи на теренах Зміївського району Харківської області, місцевий депутат Андрій Межерицький у дописі на порталі «Лівий берег» (лютий 2015 р.) повідомив про створення Координаційного центру волонтерів Зміївщини. Автор зауважив: «Волонтерський рух – унікальна форма самоорганізації громадян, яка виникає стихійно, за принципом горизонтальної структури. Саме тому не може бути централізації у волонтерському русі – лише координація та

---

[767] Рингис А. Тест на жлобство. Зачем нужны волонтеры-аудиторы. *Українська правда.* 12.08.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/08/12/216538/?_gl=1*lvtddi*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMwNjI5JGo1NiRsMCRoMA

[768] Дейнега В. Время платить волонтерам. *Українська правда.* 12.08.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/08/12/198503/?_gl=1*1pruxaj*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2MDU4JGo2MCRsMCRoMA

[769] Решетилова О. Волонтери як один зі страхів неосовка. *Українська правда.* 9.07.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/07/9/196989/?_gl=1*1kwrfl9*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2MzY1JGo2MCRsMCRoMA

взаємодія»[770]. Він також повідомив про розподіл обов'язків поміж волонтерами, які демонструють різновекторність їхньої діяльності. Йшлося про такі напрямки: збір та розподіл гуманітарної допомоги; виготовлення необхідного для потреб фронту (плетіння сіток, пошив та в'язання речей); розшук безвісти зниклих бійців; пошук відповідного медичного закладу пораненим воїнам, а також медикаментозна допомога; соціально-психологічна адаптація бійців – перехід від воєнного життя до мирного (працевлаштування, допомога психолога тощо); робота з молоддю, школярами – тематичні лекції, уроки, розповіді воїнів; підтримка дружин, матерів та дітей, чиї чоловіки, сини та батьки пішли у зону АТО[771]. Така координація, на думку А. Межерицького, сприятиме уникненню безсистемності, внаслідок якої інколи трапляється «задвоєння допомоги», коли волонтери певному підрозділу ЗСУ могли надати допомогу двічі, а іншому – жодного разу[772].

Доволі часто у різних медіа описували локальні волонтерські ініціативи. Так, журналісти 5 каналу у квітні 2015 р. повідомили, що волонтери зі Львова передали військовим на передову 3 позашляховики, 20 т харчів і 20 т питної води[773]. Волонтери з Волинської області закупили дороговартісну медичну апаратуру для військового госпіталю[774], а також організовували відправлення поранених українських бійців на лікування і реабілітацію за кордон[775]. Сумські волонтери, за повідомленнями мас-медіа, надавали допомогу 27-й реактивно-артилерійській бригаді, купуючи автівки[776]. У цей же ж час волонтери в Херсоні, витративши 260 тис. грн., модернізували бойову розвідувально-дозорну машину[777]. У жовтні 2016 р. в медіа з'явилося повідомлення,

---

[770] Волонтерський рух на Зміївщині набирає обертів. *Лівий берег*. 18.02.2015. URL: https://lb.ua/blog/andriy_mezherytskiy/295968_volonterskiy_ruh_zmiivshchini.html

[771] Там само.

[772] Там само.

[773] Львів'яни передали військовим на передову три позашляховики і понад тисячу великодніх пасок. *5 канал*. 4.04.2015. URL: https://www.5.ua/86/lviviany-peredaly-viiskovym-na-peredovu-try-pozashliakhovyky-i-ponad-tysiachu-velykodnikh-pasok-75777.html

[774] Малімон Н. Луцькі волонтери назбирали коштів на медичну апаратуру для військового госпіталю. *День*. 23.02.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-lutski-volontery-nazbyraly-koshtiv-na-medychnu-aparaturu-dlya-viyskovoho-hospitalyu

[775] Малімон Н. Волинські волонтери відправили на реабілітацію на Кіпр ще двох військових. *День*. 3.12.2014. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volynski-volontery-vidpravyly-na-reabilitatsiyu-na-kipr-shche-dvokh-viyskovykh

[776] Акіменко А. Сумські волонтери передали чергову автопідмогу для АТО. *Націоналістичний портал*. 22.09.2015. URL: https://ukrnationalism.com/news/policy/1558-sumski-volontery-peredaly-cherhovu-avtopidmohu-dlia-ato.html

[777] Антипенко І. У Херсоні волонтери модернізували бойову машину. *День*. 8.09.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-u-khersoni-volontery-modernizuvaly-boyovu-mashynu

що волонтери Рівненщини привезли до Луганської області 60 т гуманітарної допомоги, яку зібрали під час акції «Не будь байдужим»[778]. У травні 2017 р. газета «День» повідомила про відправку вінницькими волонтерами гуманітарного вантажу вагою 14 т на передову. Продуктові набори, гігієнічні і миючі засоби зібрали заклади дошкільної освіти міста. Середні школи надали 35 маскувальних сіток, сплетених учнями. Підприємці придбали дорогий оптичний приціл. Це майно спрямовувалося до Авдіївки, Пісків, Маріуполя[779]. Тернопільські волонтери складали індивідуальні аптечки для бійців АТО[780], а також щороку з нагоди Великодня організовували постачання українським воякам пасок та інших харчів. Зокрема у березні-квітні 2018 р. в рамках акції «Великодній кошик на передову» тернопільчани зібрали 15 т харчів і доставили їх у військові підрозділи ЗСУ[781]. Журналістка Тамта Ґуґушвілі повідомила, що тернопільська громадська організація «Схід і Захід єдині» розвозитимуть вантаж у зоні АТО: від Станиці Луганської, Щастя, Світлодарської дуги до Мар'їнки, Водяного, Волновахи[782]. В цей же ж час волонтери на Київщині збирали кошти на встановлення системи опалення у дитячому садку с. Центральне[783].

Вітчизняні медіа повідомляли про діяльність волонтерських груп, створених при освітніх установах. Зокрема, у Львові «Волонтерська сотня» Українського католицького університету в липні 2016 р. передала воякам АТО мобільний (на базі вантажівки ЗІЛ-131) прально-банний комплекс[784]. Активно працювали волонтери Бердянського

---

[778] Войнова Н. 60 тонн гуманітарної допомоги привезли на Луганщину волонтери з Рівненщини. *День*. 27.10.2016. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-60-tonn-humanitarnoyi-dopomohy-pryvezly-na-luhanshchynu-volontery-z-rivnenshchyny

[779] Шуткевич О. Вінницькі волонтери повезли в зону АТО 14 тонн гуманітарної допомоги і довгоочікуваний подарунок для бійців. *День*. 17.05.2017. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-vinnytski-volontery-povezly-v-zonu-ato-14-tonn-humanitarnoyi-dopomohy-i

[780] Ґуґушвілі Т. Тернопільські волонтери складають індивідуальні аптечки для бійців АТО. *День*. 15.07.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-ternopilski-volontery-skladayut-indyvidualni-aptechky-dlya-biytsiv-ato ; Ґуґушвілі Т. Тернопільські волонтери проїхали 1600 кілометрів по всій лінії фронту і розвозили допомогу бійцям АТО. *День*. 17.06.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-ternopilski-volontery-proyikhaly-1600-kilometriv-po-vsiy-liniyi-frontu-i-rozvozyly ; Ґуґушвілі Т. Тернопільські волонтери відправили в Артемівськ понад 10 тонн допомоги. *День*. 23.02.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-ternopilski-volontery-vidpravyly-v-artemivsk-ponad-10-tonn-dopomohy

[781] Дохват М. Бійцям на передову з Тернополя везуть паски, печені за бабусиними рецептами. *20 хвилин*. 6.04.2018. URL: https://te.20minut.ua/Podii/biytsyam-na-peredovu-z-ternopolya-vezut-paski-pecheni-z-molitvoyu-10684231.html

[782] Ґуґушвілі Т. 15 тонн продуктів великоднього кошика відправили волонтери Тернопільщини бійцям на передову. 15.04.2018. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-15-tonn-produktiv-velykodnoho-koshyka-vidpravyly-volontery-ternopilshchyny-biytsyam-na

[783] На Київщині волонтери збирають кошти для дитячого садка. *День*. 11.07.2021. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-na-kyyivshchyni-volontery-zbyrayut-koshty-dlya-dytyachoho-sadka

[784] Козирєва Т. У Львові «Волонтерська сотня УКУ» передасть в АТО прально-банний комплекс. *День*. 21.07.2016. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-u-lvovi-volonterska-sotnya-uku-peredast-v-ato-pralno-bannyy-kompleks

державного педагогічного університету, зосереджені навколо благодійного фонду «Наші Атланти». Вони провели 5 книжкових ярмарків, під час яких зібрали приблизно 15 тис. грн., які передали на допомогу військовій лікарні. Для добровольчого батальйону змогли придбати тепловізор, кошти на який (40 тис. грн.) збирали студенти, викладачі та їхні родини і друзі. Їм допомагали організації української діаспори, надіславши приблизно 3600 дол. США, два автомобілі, численні пакунки з одягом і білизною для ЗСУ. Бердянські волонтери навідувалися до військових, які дислокувалися поблизу Пісків, доставляючи туди гуманітарну допомогу[785].

Водночас повідомлялося про чисельні випадки волонтерської допомоги пораненим бійцям на передовій. Так, 4 листопад 2014 р. сепаратисти обстріляли з мінометів бійців на 31-у блокпосту біля Бахмутівки. Волонтери, які везли на блокпост продукти, забирали звідти поранених і вбитих[786]. Вінницька громадська організація «Мольфар», за даними газети «День», у 2016 р. розробила облікову програму «IgiMED», яка забезпечувала інформаційний супровід пораненого в зоні АТО[787]. Волонтери також активно займалися питанням обміну полоненими. Медійний резонанс викликала заява колишнього Президента України Леоніда Кучми як представника у тристоронні контактній групі, згідно з якою початок квітня 2015 р. на державному рівні зупинився процес обміну полоненими, – цією справою займаються лише волонтери[788]. В медіа також фіксувалися випадки допомоги волонтерів щодо евакуації мешканців фронтових територій. Так, під час боїв за Дебальцеве у січні 2015 р., волонтери групи «Донбас_SOS» організували евакуації приблизно 100 мешканців цього міста[789].

Чисельні статті і матеріали з'являлися про методи збору коштів волонтерами для потреб армії та постраждалих від війни. Зокрема, на сайті інформаційного порталу «Лівий берег» у грудні 2014 р. з'явилося повідомлення про ініціативу фонду «Повернись

---

[785] Сухомлин Л. Волонтери – студенти і викладачі. *День*. 14.01.2015. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/volontery-studenty-i-vykladachi

[786] На 31 блокпосту втрати, волонтери забирають звідти поранених і вбитих. *Лівий берег*. 4.11.2014. URL: https://lb.ua/society/2014/11/04/284914_31_blokpost_okruzhenii.html

[787] Шуткевич О. Вінницькі волонтери створили програму, яка допоможе в лікуванні бійців АТО. *День*. 18.07.2016. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-vinnytski-volontery-stvoryly-prohramu-yaka-dopomozhe-v-likuvanni-biytsiv-ato

[788] Обмін полоненими на держрівні зупинено, ним займаються лише волонтери. *День*. 6.04.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-obmin-polonenymy-na-derzhrivni-zupyneno-nym-zaymayutsya-lyshe-volontery

[789] Волонтери організували евакуацію для жителів Дебальцевого. *День*. 29.01.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-orhanizuvaly-evakuatsiyu-dlya-zhyteliv-debaltsevoho

живим», яка полягала у виготовлені та реалізації календарів з фотографіями «кіборгів» – захисників Донецького аеропорту. Кошти за продані календарі спрямовувалися на придбання автівок-позашляховиків та тепловізорів для 95-ї бригади ЗСУ[790]. Волонтери проводили різноманітні благодійні заходи, спрямовані на збір коштів. Так, у лютому 2016 р. волонтери зібрали майже 55 тис. грн., провівши у Володимирі-Волинському ярмарок[791]. У жовтні 2016 р. в Чернігові відбувся фестиваль «Доброволець», головною метою якого був збір коштів на закупівлю амуніції для воїнів з Чернігівщини[792]. В Ужгороді в лютому 2017 р. було проведено черговий гастрономічний фестиваль «Ужгородська палачінта», завдяки якому вдалося зібрати понад 19 тис. грн. на генератор для військових[793].

Кореспонденти газети «День» наприкінці грудня 2016 р. висвітлили й інші форми збору коштів волонтерами, передовсім фондом «Повернись живим». Зокрема, було проведене акцію «Військове таксі» спільно з сервісом «Uklon» у Львові та Києві, у результаті якої певну вартість поїздки через додаток можна було перерахувати волотерам. Акція «Е-десятина» стосувалася народних депутатів, два з яких (Олесь Довгий, Валентин Резніченко) надали певну грошову допомогу. Продовжувалася акція розповсюдження календарів з фото українських воїнів[794].

У жовтні 2015 р. волонтерський рух «Повернись живим» виступив з ініціативою щодо організації психологічної служби при батальйонах АТО, про що повідомили медіа. Початково служба створювалася при одному десантному та одному мотопіхотному батальйоні. Вартість проєкту становила 30 тис. грн. на місяць. Проєкт мав наметі сформувати психологічний супровід кожного воїна від його вступу до ЗСУ і до

---

[790] Волонтери пропонують підтримати «кіборгів», купивши календарі з їхніми фото. *Лівий берег*. 25.12.2014. URL: https://lb.ua/society/2014/12/25/290545_volonteri_predlagayut_podderzhat.html

[791] Малімон Н. На патріотичному ярмарку у Володимирі-Волинському волонтери зібрали майже 55 тис. грн. *День*. 15.02.2016. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-na-patriotychnomu-yarmarku-u-volodymyri-volynskomu-volontery-zibraly-mayzhe-55-tys-hrn

[792] Назаренко В. У Чернігові відбувся волонтерський фестиваль «Доброволець». *День*. 17.10.2016. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-u-chernihovi-vidbuvsya-volonterskyy-festyval-dobrovolets

[793] Жуйко В. Ужгородські волонтери млинцями заробили на генератор для військових. *День*. 13.02.2017. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-uzhhorodski-volontery-mlyntsyamy-zarobyly-na-henerator-dlya-viyskovykh

[794] Лиховид І. Представники Фонду «Повернись живим». *День*. 28.12.2016. https://day.kyiv.ua/article/korona-dnya-cuspilstvo/predstavnyky-fondu-povernys-zhyvym ; Українські волонтери візьмуть участь в акції «Військове таксі». *УНІАН*. 16.09.2016. URL: https://www.unian.ua/society/1525858-ukrajinski-volonteri-vizmut-uchast-v-aktsiji-viyskove-taksi.html

демобілізації[795]. Заступниця голови ГО «Побратими» Івона Костина у листопаді 2016 р. через соціальні медіа розповіла про діяльність своєї організації щодо надання послуг із психологічної адаптації ветеранів АТО. Вона зауважила, що таких проєктів в Україні є всього декілька. Водночас авторка порушила тему оплати праці волонтерам, вказавши на світові практики[796]. У лютому 2020 р. у газеті «День» відзначено волонтерську допомогу лікарів-стоматологів, які упродовж п'яти років надавали лікування бійців АТО/ООС та ВПО[797]. У грудні 2019 р. журналіст Євген Силкін повідомив, що у с. Карлівка на Донеччині волонтери проєкту «Тризуб дентал» організували відкриття церкви св. Анни, яка, за їхнім задумом, повинна слугувати духовним осередком для військовослужбовців у зоні ООС[798]. Психологічну підтримку воякам на передовій надавали й волонтери та пластуни, які щороку доставляли бійцям волонтерський вогонь, про що також повідомляли мас-медіа[799].

Українські журналісти не оминули увагою й волонтерські ініціативи українських науковців, які «на громадських засадах» розробляли технологічні новації для української армії. У листопаді 2014 р. газета «День» повідомила про розробку конструкторами із НУ «Львівська політехніка» та Львівського національного університету імені Івана Франка наземного дрона, якого умовно назвали «міні-танк»[800]. У червні 2015 р. «Українська правда» повідомила про розробки волонтерського науково-дослідницького центру «Борей», в якому об'єдналися працівники Інституту фізичної хімії, Інституту травматології і ортопедії, Інституту кардіології ім. Н. Стражеско АМНУ. Фахівці

---

[795] Волонтери організовують психологічну службу при батальйонах АТО. *Лівий берег*. 2015. URL: https://lb.ua/society/2015/10/16/318587_volonteri_organizuyut.html

[796] Костина І. Чи готові ми уявити собі Україну без соціальних громадських ініціатив? *Українська правда.* 8.11.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/11/8/219875/?_gl=1*1thw6d6*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMwMzc3JGozMiRsMCRoMA

[797] 5 лютого в Києві відбудеться міжнародний форум та виставка, присвячені 5-річчю волонтерського руху. *День*. 31.01.2021. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-5-lyutoho-v-kyyevi-vidbudetsya-mizhnarodnyy-forum-ta-vystavka-prysvyacheni-5-richchyu

[798] Силкін Є. На передовій створили духовний осередок для військових. 16.12.2019. *АрміяInform*. URL: https://armyinform.com.ua/2019/12/16/na-peredovij-stvoryly-duhovnyj-oseredok-dlya-vijskovyh/ ; Волонтери створили духовний осередок для військових Об'єднаних сил. 17.12.2020. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-stvoryly-dukhovnyy-oseredok-dlya-viyskovykh-obyednanykh-syl

[799] Волонтери привезли на передову Вифлеємський вогонь. *Укрінформ*. 29.12.2017. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2373735-volonteri-privezli-na-peredovu-vifleemskij-vogon.html

[800] Кизирєва Т. Львівські волонтери передали учасникам АТО розвідувальний танк. *День*. 11.11.2014. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-lvivski-volontery-peredaly-uchasnykam-ato-rozviduvalnyy-tank

винайшли препарат для зупинки масивних кровотеч – «Кровоспас», який пройшов відповідні випробування і коштував у 7-10 разів дешевше за закордонні аналоги. Крім того, українські вчені винайшли і випробували гідрогелеві пов'язки, які також призначалися для зупинки втрати крові при пораненнях. Гідрогелева пов'язка не прилипає до рани, обезболює її і зупиняє процес руйнування тканин. В інституті проблем матеріалознавства імені І.М. Францевича розробили біоактивну (кальцій-фосфатну) кераміку, яка здатна повноцінно замінити зруйновану кісткову тканину. Виготовляє таку кераміку Науково-виробниче об'єднання «Рапід»[801]. Тоді ж журналісти оприлюднили матеріали про волонтерську розробку ГІС «Арта» – спеціальний софт для артилеристів, який скорочує час націлювання і здійснення пострілу та збільшує точність влучання артилерії. Якщо раніше артилеристи витрачали на знищення об'єкта 20 хв., то тепер – до 30 секунд. Журналісти з міркувань безпеки не назвали прізвищ винахідників, наголосивши, що ГІС «Арта» є волонтерським продуктом трьох компаній «Гео-Софт», «Breeze Software», «ПраймВей Україна»[802].

Кореспондентка інформаційного агентства «АрміяInform» Олена Степанюк у грудні 2019 р. навела факти волонтерської допомоги юних дослідників – учнів Малої академії наук. Зокрема, учениця Юлія Сенюта з Тернопільської області розробила проєкт бронезахисного елемента для захисту легкої та важкої техніки. Учениця Анастасія Бабенко з Києва розробила проєкт автономного вакуумного холодильника для транспортування органів, а Володимир Павлов з Вінниці винайшов мобільний оптико-електронний прилад, який дає змогу бачити периферичний кровообіг при пораненнях[803].

Низка волонтерських організацій виконували місію «Чорний тюльпан» щодо пошуку та ексгумації тіл загиблих українських воїнів. У серпні 2015 р. один з представників організації «Союз «Народна пам'ять»« Ярослав Жилкін наголосив на

---

[801] В помощь Армии. Три разработки украинских ученых. *Українська правда.* 18.06.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2015/06/18/195812/?_gl=1*1hw2u4g*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2NTQ0JGoxMSRsMCRoMA

[802] Інновації для армії. Система для артилеристів ГІС «Арта». *Українська правда.* 2.06.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2015/06/2/194846/?_gl=1*1guj9jt*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2NTk2JGoyMyRsMCRoMA

[803] Степанюк О. Цікаві факти про волонтерів. *АрміяІнформ.* 5.12.2019. URL: https://armyinform.com.ua/2019/12/05/czikavi-fakty-pro-volonteriv/

проблемі пошуку загиблих в районі Сніжного. За його словами, через півроку навряд чи можна знайти могили воїнів. Загалом протягом року завдяки місії «Чорний тюльпан» вдалося вивезти з окупованих територій більше 600 тіл загиблих українських бійців. У цей час держава не виділяла коштів на пошук та впізнання солдатів[804]. У липні 2015 р. волонтери гуманітарної місії «Евакуація-200» («Чорний тюльпан») на своїй сторінці у соцмережі Фейсбук оголосили про призупинення своєї діяльності через відсутність коштів, про що одразу повідомили медіа[805]. Журналістка Олександра Гайворонська з цього приводу зробила репортаж про роботу місії, яка діяла 318 днів і складалася з близько 50 добровольців. Вона вказала на відсутність державної підтримки такої діяльності і передала слова волонтерів про потребу приблизно 3 млн грн. на рік. Неувага ж українських чиновників до цього питання пояснювалася тим, що «українські закони на окупованих територіях не діють», а тому правоохоронці не можуть займатися пошуком тіл. Журналістка наголосила, що відповідно до резолюції ПАРЄ від 25 червня 2015 р. Україні слід утворити спеціальний орган, який буде координувати роботу чиновників і волонтерів щодо пошуку пропавши безвісти, а також виділяти кошти на пошукові місії. У цей час родичі загиблих і пропавши безвісти намагаються самостійно або з допомогою волонтерів шукати своїх рідних, долаючи неймовірні бюрократичні труднощі як в Україні, так і на ТОТ[806]. За повідомленням медіа, фонд «Повернись живим» у 2015 р. ініціював ремонт трьох автомобілів-рефрижераторів для перевезення тіл загиблих вояків[807].

Описуючи громадянські ініціативи волонтери, медіа звертали увагу на їхню позицію щодо резонансних і суспільно важливих питань. Зокрема, писали про їхню позицію щодо декомунізації. У липні 2019 р., коли з'явилися повідомлення про можливе рішення Конституційного Суду України щодо скасування Закону України «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в

---

[804] Через півроку-рік ми не зможемо відшукати загиблих у зоні АТО – Жилкін. 19.08.2015. *Радіо Свобода*. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news/27197762.html

[805] Волонтери, які вивозили тіла із зони АТО, призупинили діяльність, бо немає грошей. *Українська правда.* 16.07.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/16/7074633/

[806] Гайворонская А. Місія нездійсненна. Волонтери більше не можуть повертати загиблих солдатів додому. *Українська правда.* 16.07.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2015/07/16/7074703/

[807] Волонтери допомагають вирішити проблему «евакуації 200», щоби не «дихати смертю». *День*. 11.06.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-dopomahayut-vyrishyty-problemu-evakuatsiyi-200-shchoby-ne-dykhaty-smertyu

Україні і заборону пропаганди їхньої символіки», волонтери з руху «Повернись живим» організували під стінами КСУ пікет на підтримку декомунізації[808]. Підприємниця і волонтерка з Житомира Людмила Зубко у серпні 2020 р. виступила зі статтею про неприйнятність політичної позиції «какая разніца?» й навела спогади про зародження масового волонтерського руху в Україні у травні 2014 р.[809]

Доволі частими в медіа стали повідомлення про соціальну підтримку волонтерами вояків АТО. У сюжеті ТСН 24 червня 2015 р., зокрема, розповідалося, що волонтери організували весілля бійця 95-ї бригади ЗСУ Олексія Жовби та його нареченої Світлани. Молодята збиралися одружитися без урочистостей, проте їхні друзі-волонтери влаштували їм незабутнє свято[810]. У червні 2017 р. журналісти ТСН повідомили про весілля бійця АТО та волонтерки Марусі Доброї[811].

У 2020–2022 рр. українські медіа неодноразово повідомляли про ще один напрям діяльності волонтерів – боротьбі з мінімізування загроз пандемії та допомозі хворим і особам, які перебували в зоні ризику. Так, у травні 2020 р. на сайті «Української правди» було представлено фотопроєкт, героями якого стали волонтери. Водночас повідомлялося, що Київський волонтерський штаб для ефективної організації боротьби з COVID-19 залучив професійних менеджерів і піарників. Крім того, організація встановила контакти з представниками бізнесу, які бажали надавати допомогу лікарням та матеріально незабезпеченому населенню. Було організовано пошиття спецодягу для медперсоналу, до чого долучилися навіть українські дизайнери (наприклад, Людмила Кисленко, Світлана Бевза). Навіть ченці Видубицького монастиря ПЦУ на волонтерських засадах взяли участь у допомозі населенню, виготовляючи антисептики за рецептами ВООЗ та захисні щитки для медиків. Деякі волонтери взялися забезпечувати київські лікарні гарячими обідами. Фонд «Життєлюб» двічі на місяць постачає людям поважного віку продуктові набори,

---

[808] Біля КСУ пройшла акція протесту проти можливого скасування декомунізації. *Лівий берег*. 16.07.2019. URL: https://lb.ua/news/2019/07/16/432262_vozle_ksu_proshla_aktsiya_protesta.html?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop

[809] Зубко Л. Чому з Незалежністю не жартують? *Лівий берег*. 24.08.2020. URL: https://lb.ua/blog/liudmyla_zubko/464482_chomu_z_nezalezhnistyu_zhartuyut.html

[810] Волонтери влаштували пораненому бійцю незабутнє весілля. *ТСН*. 24.06.2015. URL: https://tsn.ua/video/video-novini/volonteri-vlashtuvali-poranenomu-biycyu-nezabutnye-vesillya.html

[811] На Київщині зіграли весілля воїна АТО і волонтерки, котрі познайомилися завдяки ТСН. *ТСН*. 29.06.2017. URL: https://tsn.ua/ukrayina/na-kiyivschini-zigrali-vesillya-voyina-ato-i-volonterki-kotri-poznayomilisya-zavdyaki-tsn-953048.html

для доставки яких залучив близько 100 водіїв-волонтерів. Декілька груп волонтерів, зокрема Спільнота Св. Егідія опікувалася безпритульними, яким забезпечували харчування, маски та антисептики[812].

Допомога волонтерів постраждалим мешканцям Донбасу і відбудові їхніх осель також ставала об'єктом зацікавлень медіа. Так, Олексій Фурман**,** Станіслав Козлюк**,** Анна Колянчук**,** Микита Юренєв у червні 2017 р. розповіли про роботу груп волонтерів у низці донбаських міст. Активіст Дмитро Черкас повідомив, що така ініціативи виникла ще в 2014 р., коли було звільнено Краматорськ. Проєкт «Будуймо Україну разом» започаткувала Львівська освітня фундація. Волонтери відновлювали будинку в Рубіжному, Слов'янську, Семенівці. Група з 20-30 волонтерів об'єднала молодих людей з різних регіонів України[813].

Особливе зацікавлення медіа викликали *міжнародні формати і проєкти волонтерського руху*. Мас-медіа неодноразово повідомляли про акції, проведені іноземними волонтерами для допомоги українцям. Так, журналісти газети «День» оприлюднили такі факти: у квітні 2015 р. польські волонтери передали колегам з Луцька автомобіль швидкої допомоги марки «Рено» для потреб добровольчого батальйону «Кривбас»[814]; у червні 2015 р., як інформувала газета «День», литовські волонтери передали позашляховик для потреб Національної гвардії України[815]. У січні 2017 р. було повідомлено про те, що на телеконцерті на Литовському національному телебаченні було зібрано 120 тис. євро на підтримку ЗСУ. Захід організували литовські волонтери з організації із символічною назвою «BLUE/YELLOW»[816].

---

[812] Коровайний С. Фотопроєкт. Волонтери, які допомагають у боротьбі з коронавірусом. *Українська правда.* 4.05.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2020/05/4/7250396/

[813] Фурман О., Козлюк С., Колянчук А., Юренєв М. Активізм vs атавізм. Як волонтери наводять мости з українським Донбасом. 22.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/06/22/224870/?_gl=1*1v7s6*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTI5NjUyJGo1NyRsMCRoMA

[814] Малімон Н. Польські волонтери передали лучанам придбану за пожертви швидку допомогу у зону АТО. *День*. 11.04.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-polski-volontery-peredaly-luchanam-prydbanu-za-pozhertvy-shvydku-dopomohu-u-zonu-ato

[815] Позашляховик – для нацгвардійців. День. 12.06.2015. URL: https://day.kyiv.ua/article/den-ukrayiny/pozashlyakhovyk-dlya-natshvardiytsiv

[816] На телеконцерті в Литві волонтери зібрали € 120 тис для України. 15.01.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/01/15/7132464/

У червні 2017 р. на сайті «Української правди» журналістка Ілона Громлюк опублікувала статтю про участь 600 іноземних волонтерів зі 140 країн світу у просвітницькому проєкті, який охоплював мовні табори GoCamp, де понад 60 тис. українських дітей вивчали іноземні мови. Порівняно з попереднім роком, коли вдалося залучити 127 волонтерів, відбулося значне зростання волонтерського потенціалу. Волонтери зосереджували увагу, зокрема і на навчанні дітей зі східних регіонів України, для яких в Київській області було відкрито окремий виїзний табір. У статті журналістка навела короткі життєві історії низки волонтерів, зокрема Язана з Йорданії, Єви з Естонії, Мирона з Канади. Завдання волонтерів полягало у тому, що не навчити дітей іноземної мови, а сформувати уміння використовувати набуті знання на практиці. Кожен волонтер реалізовував свій міні-проєкт. Так, Зіва зі Словенії пояснювала дітям правила дорожнього руху на велосипедах[817]. Газета «День» (травень 2016 р.) повідомила про відновлення діяльності американського Корпусу Миру в Україні, тренування волонтерів у Чернігові, а також підготувала книжкові подарунки (книги «День та вічність Джеймса Мейса», «Україна Incognita», «Котел») для іноземних добровольців[818].

Журналісти привертали увагу суспільства і до волонтерського руху українців за кордоном. У березні 2015 р. в статті «Разом з Україною за тисячі миль» Вікторія Кондрацька розповіла про український волонтерських рух у низці країн світу. Зокрема описала діяльність українців у Франції, представивши Ірину Листопад, активістку Асоціації українських студентів, яка організовувала заходи на підтримку України в той час, коли відбувалася Революція Гідності. Було проведено «Ланцюг єдності» в Парижі, мітинги біля Міністерства закордонних справ Франції, Українського посольства в Парижі. Загалом було проведено близько 60 різних громадських заходів, зокрема проти продажу Росії французьких кораблів типу «Містраль». Відтак активісти збирали гуманітарну допомогу для української армії, купували форму, каски, спальники тощо. У Нью-Йорку (США) активну діяльність

[817] Громлюк І. Хочеш змінити світ – надихай дітей. Це робитимуть одразу 600 волонтерів в Україні. 5.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/06/5/224521/?_gl=1*1pye6w*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTI5Nzg4JGozMCRsMCRoMA..

[818] Бойко В. Подарунок Волонтеру. *День*. 29.05.2016. URL: https://day.kyiv.ua/blog/kultura/podarunok-volonteru

розгорнула Спілка українських студентських товариств Америки (СУСТА). Активісти проведи новорічну коляду, а зібрані кошти передали волонтерам в Україні, закупили речі для бійців батальйону «Фенікс». Допомогу надавав і Український конгресовий комітет Америки (УККА), збираючи кошти для допомоги постраждалим від війни. Українська діаспора США докладає зусиль для протистояння російські пропаганді. Серед найвпливовіших організацій українців у США була «Razom for Ukraine», яка займалася гуманітарною та медичною допомогою пораненим і переселенцям, зібравши близько 177 тис. дол. У Сіднеї (Австралія) активну діяльність проводить Оксана Кріс, організаторка благодійного фонду «Smiling Child International», допомагаючи військовим АТО. Попри те, що О. Кріс має російське етнічне походження, вона активно підтримує Україну у боротьбі за свободу, збирає кошти для постраждалих від російської агресії і вояків АТО, організовує акції на зразок «кенгуру у вишиванці», купує теплові зори для 92-ї і 95-ї бригад. Союз українських організацій Австралії повідомив, що організації з його складу зібрали близько 150 тис. дол. допомоги[819].

Одним з найбільш поширених макроструктурних компонентів медійного дискурсу щодо українського волонтерського руху стали публікації матеріалів і демонстрація телесюжетів про *особистості волонтерів*.

Декілька журналістських статей було присвячено волонтерам-медикам. Так, у квітні 2015 р. Анастасія Рінгіс розповіла про «воїнів добра» – Уляну і Марка Супрун, засновників волонтерського проєкту «Захист патріотів». Вони переїхали до України через тиждень після початку Революції Гідності. Обоє були нащадками українських емігрантів, зростали в традиційних українських сім'ях, відвідували українські недільні школи і церкви. Відтак стали активними членами Світового конгресу українців (СКУ). За освітою Уляна – лікар, Марко – політолог і філософ. На Майдані Уляна Супрун надавала медичну допомогу, а Марко комунікував з іноземними журналістами. До їхньої волонтерської групи залучили військових медиків, зокрема

[819] Кондрацька В. Разом з Україною за тисячі миль. *Українська правда.* 31.03.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/03/31/191827/?_gl=1*103s71u*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2OTk5JGozNSRsMCRoMA

Всевлода Стеблюка, а також запросили експертів із Каліфорнійського центру медицини катастроф, медиків-тренерів, які проводили тренінги щодо тактичної медицини. Цей досвід знадобився волонтерам-медикам під час АТО. Курси з тактичної медицини, організовані волонтерами «Захист патріотів» за рік пройшли близько 15 тис. солдатів і понад 2 тис. курсантів військових закладів освіти. За сприянням волонтерів для ЗСУ було доставлено 11 тис. аптечок, зібраних за стандартами НАТО. У минулому році волонтери «Захисту патріотів» при допомозі СКУ зібрали 1,2 млн. доларів на проведення курсів тактичної медицини і придбання аптечок. Допомогу надають і приватні особи в Україні, студенти Києво-Могилянської академії, компанія МАУ, юридична фірма «Дніпро», а також Організація оборони чотирьох свобод України (Нью-Йорк)[820].

Журналістка Аліна Согуняко у травні 2015 р. розповіла історію волонтера-парамедика Юрія Бондара («Шаман») зі Львова. Він побував у всіх найгарячіших точках АТО: Дебальцево, Артемівськ, Донецький аеропорт, Авдіївка. Ю. Бондар неодноразово ризикував життя заради порятунку поранених – військових і цивільних, потрапляв під обстріли, виявляючи хоробрість та холоднокровність. Спираючись на свідчення волонтерів, журналістка акцентувала на вадах державної системи у справі налагодження своєчасної евакуації поранених бійців, вказавши на неефективну роботу «чиновницької машини» та відсутність координації між батальйонами і «швидкими»[821].

У липні 2015 р. журналісти «Української правди» розповіли «історії нетипових волонтерів»: 78-річної Надії Коцюбинської, яка шиє одяг і білизну для дітей з кризових сімей і переселенців; 44-річного Юрія Кучі, колишнього учасника АТО, котрий займається доставкою вантажів на передову; 15-річної Поліни Коваль, що сортує одяг у дитячому відділі Центру допомоги переселенцям; 35-річної Світлани Пулухіної, режисерки та моделі, яка проводить уроки арт-терапії для дітей-

[820] Рінгіс А. Воїни добра. Уляна і Марко Супрун. *Українська правда.* 24.04.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/04/24/192937/?_gl=1*12a9luv*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2ODQwJGo2MCRsMCRoMA

[821] Сугоняко А. Воїни добра. Волонтер-парамедик Юрій Бондар «Шаман». *Українська правда.* 27.05.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/05/27/194662/?_gl=1*u761wu*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2NjQ4JGo0NyRsMCRoMA

переселенців у фонді «Карітас», 18-річного Дмитра Шведа, що волонтерить у травматичному відділ однієї з лікарень, та ін.[822]

4 вересня 2015 р. редакція «Української правди» опублікувала статтю про волонтера Андрія Галущенка, який загинув двома днями раніше в зоні АТО. Разом з ним загинув і працівник СБУ – обидва підірвалися на фугасі. У статті подано коротко біографію загиблого, наведено оцінки і характеристики його діяльності. А. Галущенко був активним учасником Революції Гідності, згодом добровольцем пішов на війну, воював у складі батальйону Кульчицького. Після демобілізації став волонтером і, за словами друзів, міг розв'язати будь-яку проблему щодо постачання необхідних речей для українських вояків. Займався евакуацією мешканців містечка Дебальцеве, рятував життя своїх побратимів-волонтерів. За пропозицією голови Луганської обласної адміністрації Г. Туки, він очолив мобільну групу по боротьбі з контрабандою, зумівши суттєво призупинити незаконний потік товарів через лінію зіткнення. Саме з огляду на його ефективну роботу в цьому напрямку, з'явилася версія про спланований замах на життя волонтера[823].

Про чемпіонку світу з кікбоксингу Ірину Лащенко, яка стала волонтеркою і допомагала дітям-сиротам, опублікував невелику статтю журналіст Роман Пляцко у лютому 2016 р. Він розповів про те, що Ірина, по суті, сама недоотримала материнської уваги та опіки, оскільки мати перебувала на заробітках за кордоном. Розповідаючи про себе, волонтерка загадувала найбільш важливі випадки у справі піклування про дітей, а також вказала на недостатню фінансову допомогу від держави для малозабезпечених родин, розповіла про проблеми переселенців з Луганщини[824].

Для прикладу, у червні 2016 р. волонтерка і журналістка Ірина Цибух розповіла про особливих волонтерів з Полтавщини, яких українські бійці називали «баба Люда» і «дєд Паша». Від початку війни вони приймали в себе вдома волонтерів і військових,

---

[822] Лицом к людям. Истории нетипичных волонтёров. *Українська правда.* 20.07.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/07/20/197424/?_gl=1*w347su*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2MTUwJGo1OCRsMCRoMA

[823] «Он был специалистом по выполнению невыполнимых задач». *Українська правда.* 4.09.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/09/4/199792/?_gl=1*1o5chrq*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM1Nzk4JGo2MCRsMCRoMA

[824] Пляцко Р. Недоотримала материнської ласки і стала... волонтеркою. *День*. 12.02.2016. URL: https://day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/nedootrymala-materynskoyi-lasky-i-stala-volonterkoyu

годували та доглядали, надавали продукти зі свого господарства (вареники, молоко, м'ясо птиці тощо)[825].

Журналістка Марічка Паплаускайте у вересні 2016 р. розповіла життєву історію волонтерки Наталії Чекмарьової, матері трьох дітей, яка від початку російсько-української війни надавала допомогу українським підрозділам. Вона свідомо перейшла на українську мову, обрала українську ідентичність, переїхала з Нікополя до Борисполя, брала участь у Помаранчевій революції. Її син став активним учасником Майдану, а потім добровольцем пішов на війну. Стаття подана у формі монологу Наталії, яка розповідає про своє життя, поїздки на фронт, допомогу пораненим. Її характеристики доволі промовисті. Вона назвали українських вояків «моєю країною», а волонтерів «місточком між фронтом і тилом». Наталя неодноразово потрапляла в ситуації, які загрожували її життю і здоров'ю, відтак відверто розповіла про свої психологічні проблеми, непорозуміння в сім'ї і пошуки шляхів виходу із складних обставин[826].

Наприкінці 2016 р. кореспонденти газети «День» написали про незвичного волонтера Дениса Романовського, який повністю втратив зір, але продовжував надавати допомогу потребуючим. Разом із іншими волонтерами з організації «Вінсер» він збирає необхідні речі (продукти, шини, теплий одяг) і доставляє їх на фронт. Його приклад важливий для тих, хто внаслідок психологічного виснаження, важких поранень, зневірюється в своїх силах. Д. Романовський назвав журналістам три принципи, за якими діє він і його друзі: захисти беззахисного; допоможи тому, хто потребує допомоги; подаруй надію тому, хто її втратив. Волонтер заочно здобуває вищу освіту, прагнучи у майбутньому допомагати тим, хто втратив зір[827].

У травні 2017 р. волонтер і режисер Крістіан Жерегі описав свою співпрацю з волонтером Борисом Пелехом, зокрема змалював одну зі спільних поїздок до

---

[825] Цибух І. «Баба Люда» і «дєд Паша». Дуже особливі волонтери з Полтавщини. *Українська правда.* 20.06.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/person/2016/06/20/214103/?_gl=1*18br2et*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMwNzI0JGo0MCRsMCRoMA

[826] Паплаускайте М. Зворотній бік волонтерства. Як не втратити власного життя, допомагаючи іншим. *Українська правда.* 5.09.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/09/5/217601/?_gl=1*ixj2qz*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMwNDI4JGo2MCRsMCRoMA

[827] Шуткевич О. Особливий волонтер. *День*. 6.12.2016. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/osoblyvyy-volonter

українських вояків у Донецькій області (м. Авдіївка, Мар'їнка, Троїцьке). Під час оповіді він порушив низку важливих питань, зокрема розкрадання волонтерської допомоги, яку перепродують недобросовісні ділки, а також необґрунтовані запити на допомогу. Одним із емоційних картин розповіді є прохання українських бійців до волонтерів приїжджати частіше і не обов'язково з речовою допомогою, а «просто так». Автор робить висновок, що волонтери для українських військовослужбовців, які несуть важку службу у зоні АТО, стали своєрідним містком з іншими життям – мирним і щасливим. З іншого боку К. Жерегі вказав на юридичні аспекти волонтерства. За його словами, кожного волонтера можна притягнути до кримінальної відповідальності за декілька порушень: в'їзд у зону бойових дій, допуск до інформації про позиції військових, ввезення приладів подвійного призначення, несплата податків з рахунків, на які надходять кошти від благодійників тощо[828].

Невелику статтю на сайті «Української правди» було присвячено волонтерці Яні Зінкевич, яка наприкінці 2015 р. потрапила в автокатастрофу, що позбавила її здатності вільно пересуватися. Повернувшись після лікування в Ізраїлі до України, вона заявила про свої плани надалі займатися справами проєкту «Госпітальєри». У статті наведено розповідь Я. Зінкевич про свої проблеми зі здоров'ям, водночас підкреслено, що дівчина за останні два роки, працюючи парамедикинею, змогла врятувати життя сотень українських вояків[829].

У липні 2017 р. журналіст газети «День» Вадим Лубчак опублікував інтерв'ю з волонтеркою Анною Домбровською, яка вперше потрапила в АТО як журналіст російського видання. Намагаючись розповісти правду про російську агресію, вона зняла відео «Одна ніч в АТО», яке зібрало понад 1,3 млн. переглядів в Ютюбі. Анна надає велику значення адекватному інформуванню місцевих мешканців про події в Україні. Тому щотижня вона доставляє до прифронтових сіл і міст близько 9 тис.

---

[828] Жереги К. Волонтеры – мосты с жизнью, в которой бойцы кому-то нужны. *Українська правда.* 3.05.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/05/3/224000/?_gl=1*memi5n*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTI5OTU5JGo0NiRsMCRoMA

[829] Яна Зінкевич не знає, чи зможе ходити, але мріє створити реабілітаційний центр. *Українська правда.* 6.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/person/2016/01/6/206066/?_gl=1*17angyt*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM0NTIwJGoyOCRsMCRoMA

примірників газети «Вісті Донбасу»[830]. Через деякий час А. Добмбровська отримала медаль від УПЦ КП «За жертовність і любов до України», що теж не обійшло увагою українських медіа[831].

Свої матеріали українські журналісти присвячували також іноземним волонтерам в Україні. У серпні 2015 р. редакція «Української правди» опублікувала розповідь про американську волонтерку Маріну Селендер з Нью-Йорка. Будучи співачкою і танцівницею, вона уже побувала в Україні у 2002 р. На початку 2015 р. вона в одному з нью-йоркських театрів брала участь у виставі, присвяченій подіям на Донбасі. Беручи приклад зі своєї подруги Мар'яни Садовської, М. Селендер відвідала центри переселенців у Києві, Слов'янську і Краматорську. Гроші на подорож зібрала самостійно через краудфандінговий ресурс. Родичі і друзі не схвалювали її поїздки до України. Вона також розповіла про свій волонтерський досвід, наголосила на потребі виховання у дітях соціальної відповідальності. В Україні М. Селендер працювала з дітьми-переселенцями, навчала їх танцювати, привчала до мистецтва[832].

Журналістка Наталія Вуйтік у жовтні 2017 р. розповіла про 69-річну американську волонтерку Джанін Вінн, яка вступила до Корпусу Миру і переїхала до України, побувавши в Чернігові, Києві, Івано-Франківську. У містечку Космач на Прикарпатті вона намагалася передати досвід реформування територіальних громад. Американка проживала в українській родині, вивчала українську мову, влаштовувала розмовні клуби з вивчення англійської мови для дітей і дорослих, зокрема для місцевих учителів. Їй вдалося організувати збір англомовних дитячих книжок для бібліотек і шкіл Космацької громади. Оскільки в своєму рідному містечку Темпл у штаті Мен Дж. Вінн дописувала до місцевого журналу, то продовжила цю справу і в Україні, пишучи статті до газети «Гуцульський край». Волонтерка також намагалася врятувати від закриття місцеву лікарню, пропонувала план боротьби із

---

[830] Лубчак В. Анна Домбровська: «Більше «Дня» – на схід!». *День*. 28.07.2017. № 130–131. URL: https://day.kyiv.ua/article/media/anna-dombrovska-bilshe-dnya-na-skhid

[831] Волонтерка Анна Домбровська отримала медаль УПЦ КП «За жертовність і любов до України». *День*. 8.01. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volonterka-anna-dombrovska-otrymala-medal-upts-kp-za-zhertovnist-i-lyubov-do-ukrayiny

[832] Американська волонтерка: Всі мої друзі вважали рішення їхати в Україну божевільним. *Українська правда.* 13.08.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/person/2015/08/13/198559/?_gl=1*14bymir*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM1OTg1JGozMCRsMCRoMA

засміченістю[833]. Журналістка підкреслила активну життєву позицію волонтерки, її добрі відгуки про Україну та українців.

У грудні 2021 р. з нагоди Міжнародного дня волонтера на сайті «Української правди» з'явилося інтерв'ю журналістки Ольги Кириленко з відомою волонтеркою Аліною Михайловою. У статті йшлося про її дитинство та юність у Дніпрі, участь у подіях Майдану, створення у 2014 р. організації офісу «Армія SOS» у рідному місті, досвід парамедика у батальйоні «Госпітальєри», створення медичної служби у першій штурмовій роті «Правого сектора», участь у політичному житті країни як депутатки Київської міської ради від партії «Голос» тощо. Йшлося і про її хлопця – командира першої штурмової роти «Правого сектора» Дмитра Коцюбайла («Да Вінчі»), який у 2021 р. першим в Україні серед добровольців отримав нагороду «Герой України». А. Михайлова розповіла про свій усвідомлений перехід на українську мову в студентські роки, згадала про свою поїзду до Дрогобича на початку 2014 р., початок допомоги військовим і першу поїздку на фронт, допомогу 93-ї бригаді ЗСУ, втрату друзів у боях під Іловайськом, поїздки до Пісків, Дебальцевого, загибель друга Володимира Тірика, командира 9-ї роти 93-ї бригади. Чимало спогадів про порятунок життів солдатів у складі «Госпітальєрів» під м. Широкине, Маріуполі, Авдіївці тощо[834].

Українські медіа фіксували випадки *переслідування волонтерів*. Для прикладу, за даними медіа, у вересні 2014 р. у Маріуполі зловмисники підпалили офіс волонтерської громадської організації «Координаційний центр патріотичних сил «Новий Маріуполь»«[835]. У квітні 2015 р. у Дніпропетровську троє невідомих чоловіків жорстоко побили волонтерку і переселенку з Донецька Наталію Борнякову, називаючи її «жидобандерівкою»[836]. У травні 2015 р. у волонтерському центрі в

---

[833] Вуйтік Н. «Я збираю історію»: Як живе, де буває та чим допомагає на Прикарпатті 69-річна волонтерка із США. *Українська правда.* 6.10.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/travel/2017/10/6/226802/?_gl=1*13512la*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY0Nzg3MzYkbzEwJGcxJHQxNzQ2NDgwMDE5JGo2MCRsMCRoMA

[834] Кириленко О. Волонтерка Аліна Михайлова про повернення з війни, нагороду «Да Вінчі» та внутрішній флюгер. *Українська правда.* 5.12.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/12/5/7316334/

[835] У Маріуполі підпалили офіс волонтерів. *День*. 26.09.2014. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-u-mariupoli-pidpalyly-ofis-volonteriv

[836] Міліція взялася за побиття волонтерки в Дніпропетровську. *Українська правда.* 22.04.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/04/22/7065475/

Харкові невідомі розбризкали задушливий газ[837]. 22 серпня 2015 р. невідомі особи влаштували вибух у Молодіжному центрі в Миколаєві, де розташовувався офіс волонтерів, які надавали допомогу українській армії. Про це повідомила журналістка Катерина Середа на одному з медійних сайтів[838]. Журналісти ТСН у серпні 2016 р повідомили: у м. Василівка Запорізькій області невідомі зловмисники жорстоко побили волонтерів і капелана 8-го добровольчого батальйону УДА[839]. У грудні 2016 р. «Українська правда» повідомила про напад невідомих на волонтерський центр в Одесі, внаслідок чого були вибиті двері. У статті зазначається, що у 2014 р. після серії вибухів у різних волонтерських осередках міста, міська влада та волонтери вирішили об'єднати волонтерські організації під одним дахом, надавши їм у користування будинок на вул. Ланжеронській. У волонтерському центрі працювало близько 20 організацій[840]. У листопаді 2015 р. волонтерський фонд «Сестри Перемоги» заявив про крадіжку коштів (300 тис. грн.) зі своїх рахунків у «Приватбанку»[841].

З іншого боку медіа розкривали й проблему появи шахрайських, псевдоволонтерських організацій. Зокрема в газеті «День» (березень 2017 р.) з'явилося повідомлення про виявлення такої організації, яка проводила збір грошей. Йшлося про маловідомй фонд «Об'єднана волонтерська платформа». Відтак журналісти наголосили на тому, що в Україні існують близько 12 тис. благодійних фондів, з яких верифікованими є лише приблизно 40. Наголошувалося, що у 2014–2015 рр. разом з волонтерськими фондами з'явилися численні шахрайські групи, які виманювали гроші на різні потреби: лікування бійців АТО, потреби військових частин і добровольців. На пропозицію волонтерів українські законодавці навіть розробили проєкт закону, відповідно до якого благодійні організації повинні надати

---

[837] У волонтерському центрі Харкова розбризкали задушливий газ. *Українська правда.* 31.05.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/05/31/7069712/

[838] Середа К. Ночью неизвестные устроили взрыв в офисе волонтеров в Николаеве. *Никвести*. 22.08.2015. URL: https://nikvesti.com/news/politics/74127

[839] На Запоріжжі невідомі жорстоко побили волонтерів та капелана добровольчого батальйону. *ТСН*. 20.08.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/na-zaporizhzhi-nevidomi-zhorstoko-pobili-volonteriv-ta-kapelana-dobrovolchogo-batalyonu-730980.html

[840] У волонтерському центрі в Одесі невідомі влаштували погром. *Українська правда.* 4.12.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/12/4/712880

[841] Фонд «Сестри Перемоги» заявляє про крадіжку коштів з картки «Приватбанку». *Українська правда.* 30.11.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/11/30/7090650/

обов’язкову публічну звітність, а також посилювалася кримінальна відповідальність за шахрайства у сфері благодійництва. Однак його не було прийнято. Через повідомлення про псевдоволонтерів зменшилася кількість пожертв[842].

Наприкінці 2015 р. медіа інформували про справу «волонтера» Миколу Русанівського, якому інкримінували розкрадання сотень тисяч гривень пожертв. Він представлявся Миколою Золотаренком, членом групи «Патріот», яка начебто займалася обміном військовополонених. Він пропонував іншим волонтерам і родинам військових придбати у нього за низькими цінами військове екіпірування, обіцяв сім’ям повернути їхніх рідних з полону. За свою «волонтерську діяльність» М. Русавський отримав навіть нагороду від Херсонського обласного управління ДСНС[843]. Зважаючи на численні заяви від постраждали щодо шахрайських дій М. Русавського, його було затримано і за рішенням суду узято під варту[844].

Державні органи зробили спробу протидіяти псевдоволонтерам. Як повідомляла газета «День», у жовтні 2015 р. депутати ВРУ зареєстрували проєкт закону № 3215 «Про внесення змін до деяких законів України щодо протидії зловживанням у сфері благодійництва», який передбачав заборону збору коштів на вулицях і в транспорті, вимагав опломбування банками скриньок для пожертв, а також встановлював норму про обов’язкову звітність отримувача допомоги перед благодійниками. Згідно з документом, слід було встановлювати штрафи порушникам. Наприклад, за збір коштів у транспорті – від 20 до 155 неоподаткованих мінімумів, а за шахрайство під виглядом благодійності – від штрафів до 12-річного ув’язнення та конфіскації майна. Однак волонтери критично висловилися до проєкту, оскільки їхні пропозиції не були враховані. Крім того, на їхню думку, для протидії шахраям не потрібно було придумувати нові закони, достатньо лише виконувати існуючі[845].

---

[842] Лиховид І. На гачку у псевдо волонтерів. *День*. 16.03.2017. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/na-hachku-u-psevdovolonteriv

[843] Антипенко І. У Херсоні судять Миколу Русавського, якого громадськість звинувачує в розкраданні сотень тисяч гривень. *День*. 14.12.2015. URL: https://day.kyiv.ua/article/den-ukrayiny/volonter-pid-domashnim-areshtom

[844] Русавський уже під вартою. *Вгору*. 30.12.2015. URL: https://vgoru.org/novini/rusavskyi-uzhe-pid-vartoiu

[845] Лиховид І. Держава проти волонтерів-шахраїв. Хто переможе? *День*. 21.10.2015. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/derzhava-proty-volonteriv-shakhrayiv-khto-peremozhe

Отже, українські медіа присвячували велику увагу українському волонтерському рухові у роки російсько-української війни як прояву найвищої самоорганізації, патріотизму, жертовності громадянського суспільства України. З одного боку, така увага зумовлювалася значною довірою українського суспільства до волонтерів, з іншого – втомою багатьох журналістів до волонтерського руху й активна публікаційна активність волонтерів у медіа, передовсім у соціальних мережах. Загалом «волонтерський дискурс» в українських медіа в 2014–2022 рр. концентрувався навколо кількох тематичних, структурно-наративних компонентів: а) взаємовідносини волонтерів і державних органів влади, які балансували між несприйняттям, протистоянням, взаємоучастю, взаємопідтримкою; б) історія діяльності відомих волонтерських організацій, груп, фондів; в) напрями діяльності волонтерських організацій (допомога українській армії та іншим силовим структурам, допомога цивільному населенню у зоні АТО/ООС, допомога ВПО, лікування і реабілітація поранених, обмін полонених, пошук тіл загиблих українських вояків, організація благодійних заходів тощо); г) міжнародні виміри волонтерського руху в українському контексті; д) особистісний вимір волонтерства (розповіді про діяльність відомих і маловідомих волонтерів).

Висновки до третього розділу

Підсумовуючи зміст зазначеного розділу, наголосимо, що висвітлення соціогуманітарної проблематики України у 2014–2022 рр. відбувалося в багатовимірного дискурсивного поля, де ключовими були питання, пов’язані з ветеранами АТО/ООС, молодіжною політикою та волонтерським рухом. У межах ветеранського дискурсу було виокремлено кілька основних напрямів: правове становище, соціальний захист, психологічна адаптація, реінтеграція до цивільного життя, а також проблеми девіантної поведінки та суспільного сприйняття ветеранів. Досліджено, що українські медіа не лише інформували про державну політику у цій сфері, але й активно висвітлювали роль громадського сектору, підкреслювали як

позитивні приклади соціальної адаптації ветеранів, так і проблемні аспекти їх інтеграції у мирне життя.

З’ясовано, що молодіжна політика стала важливим елементом суспільно-політичного медійного дискурсу, особливо під час виборчих кампаній. Українські медіа акцентували увагу на проблемах політичної активності молоді, її участі у виборчих процесах, а також на ризиках маніпулятивного використання молодіжного ресурсу політичними силами. Водночас вітчизняні медійники значну увагу приділяли нормативно-правовому забезпеченню молодіжної політики та обговоренню відповідних законодавчих ініціатив, що сприяло формуванню образу активного, свідомого і патріотично налаштованого молодого громадянина.

Встановлено, що особливу складову (за своєю репрезентативністю та популярністю) українського суспільно-медійного дискурсу в досліджуваний період склав волонтерський рух, який постав як прояв високого рівня самоорганізації та громадянської відповідальності українського суспільства. Медійне висвітлення волонтерства охоплювало широкий спектр тем: взаємодію з державними інституціями, діяльність окремих організацій, основні напрями допомоги військовим і цивільному населенню, міжнародну підтримку, а також персоналізовані історії волонтерів. Така увага була зумовлена як високим рівнем суспільної довіри до волонтерського руху, так і активною участю самих волонтерів у створенні медійного контенту.

РОЗДІЛ 4.
ВИКЛИКИ ПЕРЕД ОСВІТОЮ ТА НАУКОЮ ЯК НАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: МЕДІЙНО-ДИСКУРСИВНІ АСПЕКТИ

4.1. Освіта у фокусі суспільно-медійного дискурсу

Освітня політика України впродовж досліджуваного періоду визначалася, з одного боку, умовами неконвенційного воєнного протистояння з Росією, з іншого – політичним курсом на вступ до Європейського Союзу (ЄС), а відтак неоднорідністю приведення освітнього поля країни до європейських вимог. Українські медіа прискіпливо висвітлювали та аналізували ключові складові освітньої політики низки українських урядів, які працювали в умовах російсько-української війни.

На початку 2014 р. у результаті переможної Революції Гідності МОН України очолив ректор Національного університету «Києво-Могилянська академія» Сергій Квіт, який змінив управлінський склад міністерства. Медіа, звісно, намагалися з'ясувати завдання і пріоритети нової команди МОН. На початку березня 2014 р. кореспондент «Радіо Свобода» Євген Солонина, на основі прес-конференції С. Квіта, зробив спробу окреслити першочергові напрями діяльності команди реформаторів. Передусім відзначив обмеженість МОН України і загалом освітньої сфери у фінансових ресурсах, відзначивши, що це слугувати стримувальним чинником освітніх реформ. Серед пріоритетів команди С. Квіта він відзначив прагнення зробити фінансові потоки в сфері освіти прозорими, упорядкувати процедуру ліцензування ЗВО, удосконалити систему ЗНО, сприяти розвитку науки в університетах (й перетворити наукові досягнення на ключовий критерій оцінки діяльності ЗВО), удосконалювати законодавство про вищу освіту. На думку Є. Солонини, найближчим часом МОН України через брак фінансів змушене буде розробляти проєкти реформ

«на потім», а їх реалізація можлива лише з досягненням політичної та економічної стабільності держави[846].

У середині березня 2014 р., як повідомили медіа, С. Квіт сформулював мету МОН – «якість середньої і вищої освіти». При цьому визнав, що на даному етапі доводиться в основному працювати зі скаргами на роботу попередників. Водночас наголосив на підготовку Закону України «Про вищу освіту» (авторства Михайла Згуровського), який, за словами міністра, буде прийняти впродовж кількох тижнів, а також розробку нової концепції про ліцензування вищих навчальних закладів і концепції реформування процедури нострифікації дипломів[847].

Діяльність післяреволюційного уряду і міністерства у сфері освіти доволі часто була реагувальною, пов'язаною з розв'язанням поточних проблем, які постали через окупацію Криму та частини Донбасу, а також виконанням щорічних, визначених законами завдань (наприклад, проведення ЗНО, організація вступної кампанії до вишів тощо). Медіа, зокрема, повідомляли й про зусилля МОН щодо розв'язання проблем дітей-переселенців з метою реалізації їх права на освіту[848]. Йшлося і про проблему участі деяких освітян у сепаратистських рухах на Донбасі[849].

Становище освітньої сфери України завжди привертало увагу журналістів, які висвітлювали не лише проблемні моменти, але й окреслювали перспективи подальшого розвитку. Мас-медійний дискурс щодо української освіти формували не тільки журналісти, але й експерти, чиновники, учасники освітнього процесу (педагоги, учні/студенти), а це забезпечувало різнобічність висвітлення питань, плюралізм думок, глибину аналізу й конструктивність формульованих пропозицій. Проаналізуємо висвітлення проблем і потенціалу розвитку української освіти вітчизняними мас-медіа.

---

[846] Солонина Є. Міносвіти готує реформи «на потім» – через фінансову кризу. 4.03.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25285583.html

[847] Стельмах І. Міносвіти покаже свою бухгалтерію вже 1 квітня. 14.03.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25296377.html

[848] Ремовська О. Війна і право на освіту: у МОН працюють над новим законом. 25.11.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26709017.html

[849] Лещенко О. Людина, яка вела антидержавну діяльність на Донбасі, не може навчати дітей – заступник міністра освіти. 8.09.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26572718.html

4.1.1. Дошкільна освіта

Питання розвитку дошкільної освіти у 2014–2022 рр. привертали дещо меншу увагу медіа, аніж проблеми середньої чи вищої освіти. Однак деякі аспекти діяльності закладів дошкільної освіти все ж перебували у фокусі уваги журналістів. На початковому етапі російсько-української війни з-поміж матеріалів про збройне протистояння на сході України з'явилося повідомлення про те, що сепаратисти у захопленому Слов'янську зайняли приміщення одного з дитячих садків і облаштували там «пункт відпочинку». Журналіст Роман Бурко повідомив про дозвіл самопроголошеного мера Слов'янська В'ячеслава Пономарьова зайняти приміщення усіх дитячих садків. У кожному з них перебувало по 5-6 озброєних бойовиків[850].

У зв'язку зі збільшенням кількості внутрішньо-переміщених осіб постала проблема влаштування їхніх дітей до дитячих садків на підконтрольній українському урядові території. Керівниця Департаменту освіти і науки, молоді і спорту Київської міської державної адміністрації Олена Фіданян у коментарі для інформаційного ресурсу «Лівий берег» у липні 2014 р. повідомила, що від початку «нелегких подій» у дитячі садки Києва додатково було влаштовано 370 малюків, які з батьками прибули із Криму і східних областей України. При цьому заперечила думку про те, що вимушені переселенці начебто забирають місця у дитсадках у мешканців столиці. З словами чиновниці, у Києві дещо менші труднощі з можливостями влаштувати у дитячі садки, бо на 100 місць претендує 122 особи, а у Львові – 176, Одесі – 160[851].

Плани органів державної влади, передусім МОН України, та громадськості щодо реформування дошкільної освіти в Україні висвітлювали, але не завжди аналізували українські журналісти. Навіть під час інтерв'ю з високопосадовцями кореспонденти та інтерв'юери приділяли незначну увагу питанням дошкільної освіти. Для прикладу, Галина Титиш у серпні 2016 р., спілкуючись з міністерською освіти і науки України Лілією Гриневич, ставила питання лише щодо альтернативних дитячих садків,

[850] Сепаратисти облаштували «пункт відпочинку» в одному з дитячих садків Слов'янська. *Лівий берег.* 24.04.2014. URL: https://lb.ua/society/2014/04/24/264319_separatisti_obustroili_punkt.html

[851] Дітей переселенців розміщують у київських дитсадках і школах позачергово. *Лівий берег.* 25.07.2014. URL: https://lb.ua/society/2014/07/25/274152_detey_pereselentsev_prinimayut.html

заснованих батьками дітей. На це чиновниця повідомила, що МОН спільно з МОЗ розробили нові санітарні правила для закладів дошкільної освіти, що дає можливість відкривати невеликі дошкільні установи навіть у житлових приміщеннях. Для прикладу, скасували вимогу щодо обов'язковості кухні в дитячому садочку, надавши його організаторам чи власникам можливість скористатися кейтерингом. При цьому Л. Гриневич зіслалася на європейський досвід[852]. Деякі публікації у медіа мали характер рекомендацій щодо певних дій у напрямі розвитку дошкільної освіти. Для прикладу, науковиця Ілона Сологуб на сайті «Лівого берега» у 2015 р. навела результати досліджень, згідно з якими виявилося, що замість виплати батькам допомоги по догляду за дітьми краще акумулювати ці кошти і вкласти їх у поліпшення системи дошкільної освіти. Тобто від соціальної підтримки слід перейти до інвестицій в освіту, з метою розвитку людського капіталу[853].

У 2017 р. актуалізувалося питання ухвалення Закону України «Про освіту». Відтак в українських медіа з'явилися коментарі експертів щодо тих положень законопроєкту, які стосувалися дошкілля. Зокрема, член Національної команди експертів з реформування вищої освіти Володимир Бахрушин наголосив на тому, що громадяни України матимуть право здобувати освіту рідною мовою, зокрема в дошкільних установах[854].

Міністерка освіти і науки України Л. Гриневич, обговорюючи з журналісткою Катериною Тищенко питання мови в освіті, також наголосила на потребі надати можливість вивчати українську мову дітям ще з дошкілля. При цьому повідомила про плани МОН домогтися в уряду з 2019 р. спеціальної субвенції для місцевих бюджетів, яка б спрямовувалася на підтримку вивчення української мови в дошкільних установах, заснованих національними меншинами[855].

---

[852] Титиш. Г. Лілія Гриневич: Неможливо навчати сучасних дітей так, як навчали нас. *Українська правда.* 4.08.2016. URL: https*://life.pravda.com.ua/person/2016/08/4/216010/*

[853] Сологуб І. Замість виплати дитячої допомоги слід поліпшити систему дошкільної освіти. *Лівий берег.* 17.09.2015. URL: https://lb.ua/economics/2015/09/17/316239_detskie_sadi_pomogayut.html

[854] Бахрушин В. Новий закон про освіту: що він нам дає? *Українська правда.* 5.07.2017. https://life.pravda.com.ua/columns/2017/07/5/225125/

[855] Тищенко К. Освіта для нацменшин українською. Як це буде, пояснює Лілія Гриневич. *Українська правда.* 8.11.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/11/8/227339/

Більш детально про впроваджувані Законом України «Про освіту» зміни для системи дошкільної освіти розповіла К. Тищенко в окремій статті на сайті «Українська правда». Передусім вона вказала на необов'язковість дошкільної освіти як такої, але обов'язковість охоплення дітей 5-річного віку програмами освіти відповідно до стандарту дошкільної освіти, які націлені на підготовку дитини до початкової школи. При цьому цю програму можна пройти і в домашніх умовах. Загалом же ж, відзначила К. Тищенко, дошкільну освіту можна буде здобувати в дошкільних установах різного типу власності, в сім'ях, за допомогою педагогічних працівників, які мають відповідну освіту і кваліфікацію та проводять незалежну професійну діяльність, або ж за допомогою фізичних-осіб підприємців, які проводять освітню діяльність. Журналістка відзначила й те, що Законом уводиться базовий компонент дошкільної освіти, тобто державний стандарт, який містить певні вимоги щодо розвитку і виховання дітей дошкільного віку[856].

Плани реформування дошкільної освіти оприлюднила для медіа й міністерка освіти і науки України Ганна Новосад на початку листопада 2019 р. Вона задекларувала наміри скоротити черги до дитячих садочків, провести дослідження якості дошкільної освіти, сформувати перелік особистих якостей та умінь дитини, якими вона має володіти після закінчення закладу дошкільної освіти. На 2020 р. чиновниця оголосила завдання спільно з місцевими органами влади побудувати або ж відновити діяльність 100 дошкільних установ, а також поставила більш високу мету: через п'ять років забезпечити усім дітям дошкільного віку доступ до освіти. І лише на останок згадала про роботу міністерства у напрямі підвищення заробітної плати працівникам дошкільних закладів[857].

На початку 2021 р. міністр освіти і науки України повідомив про підготовку змін до Закону України «Про дошкільну освіту», які сприятимуть забезпеченню територіальної доступності дошкільних установ для дітей. Йшлося про першочергове

---

[856] Тищенко К. Що змінює для дітей новий закон «Про освіту». *Українська правда.* 28.09.2017. https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/28/226693/

[857] Хорощак Т. 100 шкіл та 100 садочків: Новосад про пріоритети в освіті-2020. *Українська правда.* 8.11.2019. https://life.pravda.com.ua/society/2019/11/8/238858/ ; Міносвіти назвало одним зі своїх пріоритетів зміни в дошкільній освіті. *Лівий берег.* 12.09.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/09/12/437099_minobrazovaniya_nazvalo.html

зарахування тих дітей, які проживали на території обслуговування закладу дошкільної освіти, мали рідних братів чи сестер, що виховувалися у цьому садочку, або належали до осіб з особливими освітніми потребами, категорії дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування. Першочерговість зарахування мала поширитися і на дітей працівників закладів дошкільної освіти та дітей ВПО, передусім тих, які мали статус постраждалої внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів дитини[858].

Інколи у медіа публікували статті щодо іноземного досвіду реформування дошкілля. Так, Г. Титиш (червень 2016 р.), ведучи мову про досвід реформ середньої освіти Естонії, згадала й про дошкільну систему. Вона наголосила на тому, що дошкільна освіта повністю перебуває під управлінням і контролем громад, які зобов'язані забезпечити дітям віком від 1,5 до 7 років місце в дитячому садку. У випадку відсутності необхідної кількості міст у комунальних дитячих садках, муніципалітети повинні виділяти кошти батькам, які змушені були віддати дитину до приватного закладу дошкільної освіти або ж до комунального дошкільного закладу в іншій громаді. Журналістка поінформувала про рівень оплати батьків за садок, який складає 20% від мінімальної заробітної плати в країні (87 євро). Крім того, батьки оплачують кошти за харчування. Деякі громади скасували плату для батьків, або ж запровадили систему знижок за умови, що садок відвідують двою або більше дітей з сім'ї[859].

Соціолог Вікторія Бриндза у лютому 2017 році на сайті «Української правди» описала деякі аспекти австралійської системи дошкільного виховання. Зокрема, повідомила, що вартість одного дня перебування дитини в приватному садочку коштує приблизно 90 австралійських доларів, при цьому у цю вартість не входить харчування. Якщо садочки не мають ліцензії на приготування їжі, то батьки змушені давати дитині їжу з собою. Авторка підкреслила одну відмінність між українськими і австралійськими закладами дошкільної освіти: прозорість. Якщо в Україні

[858] Дошкільна освіта має бути територіально доступною для кожної дитини, – Сергій Шкарлет. *Освіта-інфо.* 2021. URL: https://osvita-info.com/post/8534

[859] Титиш Г. Як це у них. Естонський досвід реформи середньої освіти. *Українська правда.* 13.06.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/06/13/213508/

адміністрація і вихователі зазвичай насторожено ставляться до факту присутності батьків у садку, то в Австралії батькам дозволяють перебувати у приміщенні, де навчаються і граються діти, й це не викликає дискомфорту у педагогічних працівників[860]. Крім того, В. Бриндза наголосила на відсутності високих зарплат у працівників дитячих садочків Австралії, значній увазі до розвитку громадянських компетентностей дітей, відповідальність громадян за освіту дітей тощо.

Недостатню увагу українські медіа приділяли питанням змісту дошкільної освіти. Лише Г. Титиш у січні 2017 р. опублікувала міркування виконавчого директора організації «Вчителі за демократію і партнерство» Ігоря Сущенка, який акцентував на потребі розвивати критичне мислення у дітей, починаючи з дошкільного віку. Він навів декілька прикладів побудови бесіди з дітьми-дошкільниками, які спонукають їх до критичного мислення, а також наголосив на потребі навчити в вихователів у садочках цієї методики[861]. У вересні 2019 р. нова міністерка освіти і науки України Г. Новосад в одному з інтерв'ю згадала про потребу змінити зміст освіти в закладах дошкільної освіти, дбати про розвиток емоційного інтелекту дітей, однак поскаржилася на відсутність прямого впливу МОН України на мережу дошкільних установ. Серед оголошених нею новацій була розробка Концепції дошкільної освіти та робота з педагогічним персоналом, які після закінчення закладів вищої педагогічної освіти не завжди мають потрібні для роботи з сучасними дітьми компетентності[862]. У 2021 році прес-служба МОН України оголосила про методику ECERS-3 щодо оцінювання дошкільного освітнього середовища, яка передбачала дослідження різних аспектів життя дошкільної установи: організацію і умеблювання кімнат, взаємодію дітей між собою і вихователем, а також з батьками[863].

Ключовими проблемами функціонування закладів дошкільної освіти, які цікавили українських журналістів у досліджуваний період, були черги для здобуття

---

[860] Бриндза В. Малі незворотні кроки до кращої освіти. Досвід Австралії для України. *Українська правда.* 28.02.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/02/28/222856/

[861] Титиш Г. Вчителям і дітям. Автор посібника з критичного мислення про нові інструменти у навчанні. *Українська правда.* 10.01.2017. URL: https*://life.pravda.com.ua/society/2017/01/10/221860/*

[862] Ми хочемо змінити зміст дошкільної освіти та «підтягнути» вихователів – Ганна Новосад. *Українська правда.* 27.03.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/03/27/223379/

[863] Якісна дошкільна освіта в Україні: експерти розповіли про методику ECERS-3 для педагогів. *Освіта-інфо.* 2021. URL: https://osvita-info.com/post/7826

освіти у дитсадках, незадовільне харчування (й випадки отруєння дітей), побори грошей з батьків.

Мабуть, найбільш пекучою проблемою, що її часто обговорювали у медіа, була нестача дитячих садків. Чимало приміщень дитячих садків використовувалося не за призначенням. Лише у Києві на березень 2015 р., за даними медіа, налічувалося 90 таких закладів. При цьому на відновлення роботи одного дитячого садка слід було витратити 10-12 млн. грн..[864]. Громадський діяч Олександр Федоренко у дописах на сайті «Лівий берег» у листопаді 2016 р. і червні 2018 р. зазначив, що на теренах Києва не діють 57 садків комунальної форми власності і 34 садки державної та приватної форми власності. Тож у столиці нараховується близько 100 приміщень дошкільних закладів, які використовуються не за призначенням. Переважно у них розміщені різноманітні комунальні чи державні установи, організації, департаменти тощо. Наприклад, деякі приміщення садків займають Головне управління юстиції, Служба у справах неповнолітніх однієї з районних державних адміністрацій, міський Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, управління Пенсійного фонду. Деякі передані приватним закладам освіти. О. Федоренко звинуватив міську владу у брехні, зокрема щодо відкриття в Солом'янському районі дитячого садка, але не комунального, як було обіцяно мешканцям новобудов, а приватного[865].

Матеріали у медіа про спроби влади розв'язати проблему черг до дитячих садків були доволі частими. Зокрема, у серпні 2016 р. «Лівий берег» повідомляв про створення в Україні 10 тис. додаткових місць у закладах дошкільної освіти. Однак охопленість дітей віком 3–5 років дошкільною освітою на той час складала 74%. Найкраща ситуація була в Хмельницькій, Черкаські і Сумській областях, де показник сягав 93%, найгірша – в Івано-Франківській (59%) і Одеській (69%) областях. Усього в Україні 2016 р. було збудовано п'ять нових закладів дошкільної освіти[866]. У березні

---

[864] Близько 90 дитсадків Києва використовують не за призначенням, – КМДА. *Лівий берег.* 11.03.2015. URL: https://lb.ua/society/2015/03/11/298227_okolo_90_detsadov_kieva_ispolzuyut.html

[865] Федоренко О. Влаштувати дитину до дитсадка має бути просто. *Лівий берег.* 8.11.2016. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_fedorenko/350162_vlashtuvati_ditinu_ditsadka_maie.html ; Федоренко О. Уроки брехні для наших дітей від перших осіб держави. *Лівий берег.* 1.06.2018. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_fedorenko/399266_uroki_brehni_ditey_vid.html

[866] В Україні створено 10 тис. додаткових місць у дитсадках. *Лівий берег.* 19.08.2016. URL: https://lb.ua/society/2016/08/19/343160_ukraine_sozdano_10_tis.html

2017 р. медіа наводили слова міністерки Л. Гриневич, яка запевняла, що упродовж наступних трьох років вдасться розв'язати проблему черг у закладах дошкільної освіти. Чиновниця зауважила, що у 2016 р. було створено 26,5 тис. місць для дітей у дошкільних установах, проте у чергах на початку 2017 р. ще перебувало 78,5 тис. дітей. Наразі керівництво дошкільних установ завдяки змінам до нормативних документів отримали можливість збільшувати кількість місць у садку, використовуючи інші приміщення. Л. Гриневич поінформувала, що ведеться підготовка закону, який дасть змогу створювати «корпоративні садки», які діятимуть на засадах державно-приватного партнерства[867]. За даними медіа, на травень 2017 р. лише 55% українських дітей дошкільного віку були забезпечені дитячими садочками[868].

Проблема черг була доволі резонансною для суспільства темою. Напередодні нового навчального року (у серпні 2017 р.) прем'єр-міністр Володимир Гройсман наголосив про зникнення цього явища через три роки. Він визнав наявність черг у понад 65 тис. дітей, з них найбільші в Одеській (9200 осіб) та Київській (8600 осіб) областях. Очільник уряду висловив думку, що створення кожного року 26 тис. місць для маленьких українців у закладах дошкільної освіти не буде проблемою. Проте за перше півріччя 2017 р. встигли створити майже 9,9 тис. нових місць (найбільше у Львівській області – 2122). Тож на кожні 100 місць у дошкільних установах претендувало 113 дітей[869]. Міністерка освіти Л. Гриневич у грудні 2017 р. знову порушила тему черг, повідомивши медіа про плани уряду створити понад 96 тис. місць у дитячих садках до 2019 р.[870]

Детальну інформацію для медіа про питання черг у січні 2018 р. подав віце-прем'єр-міністр України Геннадій Зубко. За його словами, на місце в садочку на той час очкували 52 тис. дітей, але це суттєво нижче за показник 2015 р., коли черга

---

[867] Черги у садки можуть зникнути за три роки – Гриневич. *Українська правда.* 27.03.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/03/27/223379/

[868] 55% українських дітей дошкільного віку забезпечені дитячими садочками. *Лівий берег.* 19.05.2017. URL: https://lb.ua/blog/numeral/366776_55_ukrainskih_ditey_doshkilnogo.html

[869] Гройсман пообіцяв ліквідувати черги у дитсадки до 2020 року. *Українська правда.* 15.08.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/08/15/225897/

[870] Гриневич обіцяє понад 96 тисяч додаткових місць у дитсадках. *Українська правда.* 6.12.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/6/227819/

нараховувала 95 тис. осіб. Він також припустив зникнення черг за три роки, що більше пов'язано з падінням народжуваності, аніж появою нових місць у садках[871]. У вересні 2018 р. Л. Гриневич повідомила журналістам, що черги до закладів дошкільної освіти скоротилися на 50% порівняно: у 2016 р. – 91 тис., 2018 р. – 46 тис. Вона запевнила, що уряд домігся забезпечення 26 тис. нових місць для дошкільнят щороку[872].

Київські журналісти чимало писали про проблему нестачі місць у садках Києва. Низку доволі різких статей опублікувала журналістка Леся Падалка у 2015 р., наголосивши на переповненості діючих садків Києва, де на кожні 100 місць припадає 120 дітей. Її публікації містять історичну ретроспективу щодо стану забезпечення дітей дошкільною освітою у столиці від 1990-х рр. з урахуванням коливань народжуваності. Відтак авторка описала зусилля міської влади збудувати нові і реконструювати старі заклади дошкільної освіти, зокрема й за кошти, виділені урядом Німеччини. Авторка різко розкритикувала забудовників, які уникають необхідності зводити дитячі садки у нових житлових районах Києва. Крім того, вказала на діяльність значної кількості приватних дитячих садків, які не мають ліцензії[873]. Л. Падалка також розкритикувала систему електронної черги, до якої можуть втручатися представники адміністрації закладів дошкільної освіти, «тасуючи пільговиків на власний розсуд»[874].

Журналістка Діана Буцко у березні 2018 року розповіла історію родини Світлани Сторощук, яка з 2010 р. мешкає у Голосіївському районі м. Києва, де її діти не могли потрапити до закладу дошкільної освіти через великі черги. Авторка розкрила проблему відсутності соціальних інфраструктурних об'єктів у новозбудованих житлових комплексах, оскільки приватні забудовники не зобов'язані цього робити, а міська влада недоотримує від них кошти, за які мала б зводити дитячі садки. При

---

[871] Віце-прем'єр звітує про менші черги в дитсадки під час падіння народжуваності. *Українська правда.* 23.01.2018. https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/23/228613/

[872] Гриневич похвалилася, що черги у дитсадки скоротилися майже на 50%. *Українська правда.* 7.09.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/09/7/233042/

[873] Падалка Л. Садочок гумовий. *Лівий берег.* 01.09.2015. URL: https://lb.ua/society/2015/09/01/314814_sadik_rezinoviy.html

[874] Падалка Л. До побачення, новий садочок! *Лівий берег.* 28.08.2015. URL: https://lb.ua/blog/lesya_padalka/314486_svidanya_noviy_sadik.html

цьому будівництво навчальних закладів є доволі затратним. Наприклад, на зведення садочка № 370 у Дарницькому районі було витрачено майже 64 млн. грн. Ще одна проблема полягає у тому, що земля, на які передбачено зведення дитячих садочків, часто перебуває у власності державних органів (Національного банку України, Міністерства оборони України та ін.), а не громади Києва. Загалом же ж журналістка відзначила більш інтенсивне, ніж раніше, будівництво шкіл і дитячих садків, але підкреслила невирішеність питання нерівномірного розподілу пайових внесків (коштів, які виділяються забудовникам міською владою на побудову необхідної інфраструктури), переповненість садків дітьми з-поза меж Києва, боротьбу батьків за права своїх дітей[875].

У січні 2019 р. Д. Буцко стверджувала, що у Дарницькому районі міста не вистачає 34 дитячих садків. Опитавши декілька родин, вона виявила, що існують проблеми з формуванням електронної черги. По-суті, щоб отримати місце в садку, треба записати дитину до черги майже одразу після народження. Бо якщо це зробити на декілька місяців пізніше, то можна залишитися без дошкільної освіти. Д. Буцко навела приклад садочка № 550, де виховувалося 414 дітей, попри те, що заклад був розрахований на 260 дошкільнят. Людям доводиться віддавати дітей до приватних садочків, а це додатковий тягар на родинні бюджети. Звісно, влада робить певні кроки, бо в місті було збудовано 22 нові садки, черга скоротилася на 12 тисяч осіб. Проте й надалі не вистачало 8102 місць у садочках[876].

Журналістка Вікторія Ґуерра у січні 2019 р. опублікувала статтю про нові правила прийому до садочків у Києві, згідно з якими перевага в електронній черзі надавалася дітям, які були зареєстровані у Києві. Крім того, описала запровадження міською владою принципу розподілу фінансування закладів дошкільної освіти за формулою «гроші ходять за дитиною». Базовий тариф складатиме 2,5 тис. грн. на місяць за дитину в дошкільному закладі. Ці кошти виділятимуть з міського бюджету для комунальних і приватних садків, які надаватимуть відповідні послуги. Це, на

[875] Буцко Д. Без урахування дітей. *Лівий берег.* 21.03.2018. URL: https://lb.ua/society/2018/03/21/393063_bez_urahuvannya_ditey.html

[876] Буцко Д. Як Київ цього року вирішуватиме проблему із садочками та зі школами. *Лівий берег.* 30.01.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/01/30/418393_yak_kiiv_tsogo_roku_virishuvatime.html

думку ініціаторів реформи, стимулюватиме адміністрацію дошкільних закладів поліпшувати умови перебування дітей, надання якісних освітніх послуг, створення (за можливості) додаткових місць, щоб привабити батьків дітей. Кошти у приватні садки підуть за умови підписання тристоронньої угоди між батьками, садком і районним управлінням освіти. Звісно, приватні заклади повинні тепер подавати свої дані до електронної системи, де формується електронна черга. Такими методами, на думку В. Ґуерри, міська влада Києва намагається частково зменшити напругу, пов'язану з нестачею місць у садках. Проте, нерозв'язаним залишалося питання про оплату місць за дітей, які не мають київської прописки[877].

У липні 2019 р. В. Ґуерра проаналізувала зміни щодо правил запису до дошкільних закладів освіти Києва, ініційовані міською владою. Вона вказала на появу системи пільг для дітей чорнобильців, дітей, які мають інвалідність, дітей переселенців, військовослужбовців, учасників АТО, працівників садочків. Крім того, зауважила появу певної плутанини в черзі через запис осіб, які отримали повторну реєстрацію. Журналістка писала про вкрай незадовільні ситуації з дитсадками в тих районах (Голосіївський, Позняки), де з'явилося багато новобудов, але без належної соціальної інфраструктури, зокрема дитячих садочків. Навівши чимало свідчень киян, В. Ґуерра виявила випадки, коди навіть наявність «київської прописки» не давала можливості громадянам влаштувати дитину в садок. Очікування в електронній черзі може тривати в середньому два роки. Не-кияни змушені сплачувати за садок приблизно 2,5 тис. грн. на місяць. Схожі підходи були запроваджені і в Тернополі, але там цей процес зупинило рішення суду. Тим більше, що Конституція України чітко визначає безоплатність дошкільної освіти[878]. Подібні рішення приймали і у Львові 2018 р., про що повідомляло інтернет-видання «Zahid.net»[879].

У лютому 2020 р. чиновники Київської міської державної адміністрації заявили, що в Києві вже немає дефіциту місць у закладах дошкільної освіти. Лише в

[877] Ґуерра В. Дитячі садочки – киянам. Про нові правила прийому до садочків і гроші, які ходять за дитиною. *Лівий берег.* 16.01.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/01/16/417272_dityachi_sadochki-kiyanam_pro_novi.html
[878] Ґуерра В. Як за ковбасою. Скільки треба стояти в черзі, щоб потрапити до садочка в Києві. *Лівий берег.* 16.07.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/07/16/432194_yak_kovbasoyu_skilki_treba_stoyati.html
[879] У Львові ввели оплату в дитсадках для дітей, які живуть за межами міста. *Zahid.net.* 13.07.2018. URL: https://zaxid.net/u_lvovi_vveli_oplatu_v_ditsadkah_dlya_ditey_yaki_zhivut_poza_mezhami_mista_n1461413

Голосійському, Дарницькому і Святошинському районі є певний дефіцит. Загалом же ж по Києву кількість місць у 1,7 рази перевищує потребу. Згідно зі статтею Олени Фіданян у виданні «Дзеркало тижня», в Києві упродовж п'яти років з'явилося 18 тис. місць у садках. Крім розширення наявних, відкриття нових садків, з'явилися ще 160 приватних дошкільних установ. Попри все існує черга до садочків, зокрема через брак вихователів: на вересень 2019 р. у дошкільних установах Києва залишалося близько 400 вакантних педагогічних посад[880].

Інші міста значно повільніше долали проблему черг. Для прикладу, у м. Ірпінь на Київщині у 2015 р. вперше за 24 роки було відкрито комунальний дитячий садок. Він отримав назву «Бджілка» й міг помістити 75 дітей, хоча в електронній черзі перебувало 4 тис. дітей[881]. У Хмельницькому в 2016 р. вперше за 25 років відкрили новий дитячий садок. Його не будували, а реконструювали старе, занедбане приміщення, добудувавши до нього певні корпуси. Тож садок тепер міг прийняти 200 дошкільнят[882].

Проблема черг до дошкільних установ поглиблювалася й випадки невідповідального ставлення батьків, які записували дітей до садків, але часто не приводили їх туди, займаючи місця. Зрештою влада почала реагувати на це. Медіа повідомили про заклик мера Києва В. Кличка до батьків водити дітей до садків, бо 47% дітей не відвідують ці заклади щодня. Чиновник навіть пригрозив відрахуванням[883]. Ще одним наслідком невирішеної проблеми стала поява неофіційних дитячих садків. У лютому 2020 р. журналістка Настя Іванців повідомила про викриття поліцією одного з таких садків у Києві, де виховувалося 11 дітей. Правоохоронці назвали це «незаконним утриманням 11 малолітніх осіб»[884]. Ця справа оголила ще декілька проблем, зокрема складність у ліцензуванні приватних садків,

---

[880] Фіданян О. У дитсадках третина ліжок стоять порожніми, а за дверми – черга. *Дзеркало тижня.* 3.02.2020. URL: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/u-ditsadkah-tretina-lizhok-stoyat-porozhnimi-a-za-dvermi-cherga-337489_.html

[881] Карплюк В. Ми зробили те, у що мало хто вірив. *Лівий берег.* 11.09.2015. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_karpliuk/315746_mi_zrobili_te_shcho_malo_hto_viriv.html

[882] У Хмельницькому вперше за 25 років відкрили новий дитячий садок. *Лівий берег.* 31.08.2016. URL: https://lb.ua/society/2016/08/31/343997_hmelnitskom_vpervie_25_let.html

[883] Кличко попросив водити дітей в садки, бо можуть відрахувати. *Українська правда.* 18.06.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/06/18/487390_klichko_poprosiv_voditi_ditey_sadki.html

[884] Іванців Н. Операція «Дитячий садок». *Лівий берег.* 10.02.2020. URL: https://lb.ua/society/2020/02/10/449448_operatsiya_dityachiy_sadok_.html

забюрократизованість системи надання дозволів, відсутність у звичайних дитячих садках індивідуального підходу до харчування дітей тощо.

Збирання коштів із батьків на потреби закладів освіти також обговорювалося в медіа. У вересні 2017 р. начальник управління освіти Львівської міської ради Зоряна Довганик своїм наказом заборонила адміністраціям і педагогічним працівникам дошкільних установ і шкіл, а також батьківським комітетам збирати готівкові гроші з батьків для розв'язання фінансово-господарських питань, здійснення ремонтів, проведення ювілейних свят тощо. Повідомивши про це, «Українська правда», однак, навела думку голови Батьківської Ради Львівської області Оксани Пономаревої, яка зауважила, що наказ не заборонить батькам допомагати навчальним закладам. При цьому закцентувала, що кошти слід переказувати на спеціальні рахунки закладів освіти, що дасть змогу перевести благодійність у законні рамки, уникнути «поборів і ненависті»[885]. Проте «традиція» збирати кошти з батьків дітей у дитсадках продовжувала ставати об'єктом зацікавлення преси. Видання «Трибуна» у лютому 2019 р. поширило скарги батьків із соцмереж на щомісячні побори у дитячих садках у м. Мукачево. Гроші збирали регулярно на миючі засоби, швабри, подарунки вихователькам тощо. Інформація журналістів привернула увагу правоохоронних органів і в результаті було відкрито кримінальну справу[886]. У березні 2021 р. Ігор Лесько звинуватив адміністрацію і педагогічних працівників дитячого садка № 42 «Перлинка» м. Чернівці у булінгу його п'ятирічної доньки за нездані ним гроші з нагоди 8 березня. За словами чоловіка, усім дітям у групі за зібрані кошти придбали скромні подарунки-іграшки, натомість його дитині – ні. До того ж, це було зроблено демонстративно і сфотографовано. І. Леська обурило те, що батьківські комітети продовжують збирати значні суми, але не надають батькам жодних звітів і чеків про витрачені гроші[887].

---

[885] «Не буде поборів»: у Львові заборонили збирати з батьків гроші на школу. *Українська правда.* 28.09.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/28/226691/

[886] В Мукачеві виник скандал навколо незаконних поборів у дитсадках (відео). *Трибуна*. 13.02.2019. URL: https://trubyna.org.ua/novyny/v-mukachevi-vynyk-skandal-navkolo-nezakonnykh-poboriv-u-dytsadkakh-video/

[887] У Чернівцях батько звинуватив дитсадок у булінгу доньки через не здані на подарунок до 8 березня гроші (оновлено). *Лівий берег.* 10.03.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/03/10/479551_chernivtsyah_batko_zvinuvativ.html

Деяке зацікавлення медіа викликало будівництво нових дитячих садків. У 2018 р. інформаційний ресурс «Лівий берег» повідомив про будівництво двох дошкільних закладів у селах Обухівка і Підгороднє на Дніпропетровщині. При цьому дитячий садок в Обухівці зводять у шведському архітектурному стилі. Для новозбудованих садків передбачені власні альтернативні котельні, сонячні батареї, підлоги з підігрівом, тераси. Повідомлялося, що за минулі три роки в області було побудовано 48 нових дитсадків[888]. Стандарт, за яким збудовано дитячий садок у Підгородному на Дніпропетровщині (будівля у формі бджолиних стільників) урядовці в 2021 р. вирішили зробити єдиним для зведення дитячих садків в Україні у рамках програми «Велике будівництво». За таким проєктом були зведені садки в Іларіоновому і Кам'янському на Дніпропетровщині, про що повідомили медіа[889]. Натомість згаданий садок в Обухівці, з повідомлень медіа, був відзначений редакцією провідного світового видання для архітекторів «ArchDaily» як один з найкращих архітектурних проєктів[890].

Представники державної і місцевої влади також активно поширювали у мас-медіа інформацію про успіхи у будівництві дитсадків. Мер Києва Віталій Кличко у листопаді 2021 р. поінформував медіа, що до кінця року і місті буде відкрито ще два заклади дошкільної освіти (в Оболонському і Дарницькому районах), а за останні роки було збудовано і реконструйовано 34 дитсадки[891]. Важливим досягненням було надання Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства дозволу розміщувати дошкільні заклади освіти у житлових будинках, при цьому вони можуть бути вбудовані чи прибудовані. Ці норми набрали чинності з 2018 р.[892]

Медіа повідомляли й про нові рішення щодо енергоефективності приміщень дошкільних установ. Зокрема, у грудні 2021 р. на сайті «Лівого берега»

---

[888] Юрій Голик: Ми будуємо найкращі дитячі садки України. *Лівий берег.* 31.08.2018. URL: https://lb.ua/society/2018/08/31/406388_yuriy_golik_stroim_luchshie_detskie.html

[889] Проєкт дитячого садочка біля Дніпра може стати стандартним під час «Великого будівництва», – міністр. *Лівий берег.* 7.04.2021. URL: https://lb.ua/economics/2021/04/07/481759_proiekt_dityachogo_sadochka_bilya_dnipra.html

[890] Провідне світове видання про архітектуру відзначило дитячий садок в Обухівці Дніпропетровської області. *Лівий берег.* 8.02.2021. URL: https://lb.ua/economics/2021/02/08/477158_providne_svitove_vidannya_pro.html

[891] До кінця року в Києві планують відкрити ще 2 відновлених дитсадки, - Кличко. *Лівий берег.* 2.11.2021. URL: https://lb.ua/news/2021/11/02/497671_kintsya_roku_kiievi_planuyut.html

[892] Мінрегіонбуд дозволив дитячі садки в житлових будинках. *Лівий берег.* 27.06.2018. URL: https://lb.ua/society/2018/06/27/401533_minregionstroy_razreshil_detskie.html

повідомлялося, що після капітального ремонту дитячого садка № 3 «Зірочка» у м. Шпола Черкаської області витрати на опалення знизяться на 50%. У Черкаській обласній державній адміністрації не забули поінформувати, що ремонт проведено у рамках програми Президента України Володимира Зеленського «Велике Будівництво»[893].

Інформація медіа про харчування дітей у дошкільних закладах здебільшого мала характер повідомлень про випадки отруєння або зловживань. За матеріалами журналістів, випадок харчового отруєння стався у квітні 2019 р. у дитячому садку-яслах смт. Слобожанське на Харківщині. Через харчову токсикоінфекцію постраждали 10 вихованців, а садок закрили на тижневий карантин[894]. Того ж місяця у Львові в стані середньої тяжкості було госпіталізовано п'ятьох вихованців закладу дошкільної освіти № 168 через гостру кишкову інфекцію[895].

У липні 2021 р. у мерії Харкова були проведені обшуки з огляду на розслідування у справі про завищення цін на продукти для дошкільних закладів, що завдало збитків на 5 млн. грн.[896] Зрештою, на початку 2022 р. МОЗ затвердило сезонне меню для закладів дошкільної освіти[897]. Мас-медіа повідомляли про підняття плати за харчування дітей у садках. Зокрема у Києві на початку 2021 р. було скасовано 30%-у знижку у сплаті за харчування дошкільнят, яка покривалася з міського бюджету. Цей крок, до речі, влада пояснила невідвідуваністю дітьми закладів освіти, через що місцева влада витрачала кошти платників податків на їжу для вихованців, половини з яких не було в садках. Тепер ж батьки змушені повністю оплачувати харчування своїх дітей у закладах дошкільної освіти[898]. Зрештою питання плати за садок у Києві неодноразово з'являлися у медіа, особливо після запровадження міською владою

---

[893] В оновленому за програмою «Велике будівництво» дитсадку в Шполі витрати на опалення зменшать на 50%. *Лівий берег.* 8.12.2021. URL: https://lb.ua/economics/2021/12/08/500441_onovlenomu_programoyu_velike.html

[894] Під Харковом закрили дитсадок-ясла після отруєння 10 дітей. *Лівий берег.* 16.04.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/04/16/424695_pod_harkovom_zakrili_detsadyasli.html

[895] П'ятьох дітей у Львові госпіталізовано через гостру кишкову інфекцію. *Лівий берег.* 11.04.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/04/11/424318_pyatero_detey_lvove.html

[896] У мерії Харкова провели обшуки у справі про привласнення 5 млн гривень на харчування у дитсадках. *Лівий берег.* 12.07.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/07/12/489156_u_merii_harkova_proveli_obshuki.html

[897] Матяш Т. МОЗ затвердило сезонне меню для дитячих садків. *Лівий берег.* 11.02.2022. URL: https://lb.ua/society/2022/02/11/505323_moz_zatverdilo_sezonne_menyu.html

[898] Київ підняв плату за харчування в дитячих садках. *Лівий берег.* 22.01.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/01/22/475880_kiiv_pidnyav_platu_harchuvannya.html

плати за навчання в дошкільних установах для дітей, батьки яких не були зареєстровані у Києві. Наприкінці 2019 р. громадянка Таджикистану навіть подала позов до суду через таке рішення[899].

У роки коронавірусної пандемії медіа інколи повідомляли про спалахи коронавірусу у дошкільних установах, згодом – про вакцинованість працівників дошкільних установ. Так, у липні 2020 р. стало відомо про те, що Тернопільський дитячий садок № 6 призупинив роботу через виявлений у п'яти вихованців COVID-19[900]. Місяцем раніше в дитячому садку «Калинка» (м. Бровари на Київщині) виявили ковідну хворобу у дев'яти дітей і трьох дорослих[901]. Журналістка Наталка Лотоцька у жовтні 2021 р., з посиланням на МОН України, повідомила, що принаймні одну дозу вакцини вже отримали 85 % працівників садочків, а повний курс щеплення пройшли 62 % вихователів.

Найкращі показники демонструють Тернопільська, Харківська і Донецька області де рівень вакцинованості працівників закладів дошкільної освіти сягає від 92 до 97 %[902].

Найчастіше у медіа повідомляли про різні скандальні випадки у закладах дошкільної освіти. Так, у Києві в жовтні 2015 р. в одному із садків виявили п'ять дітей, які захворіли на гепатит А[903]. У Львові 11 жовтня 2018 р. до садка № 188 увірвалися батьки дітей, які відвідують інший заклад дошкільної освіти, і зірвали виховний процес. Крім того, вони самовільно почали встановлювати нові замки у дверях. Виявилося, що батьки були не згодні з тим, що частину приміщень дитсадка № 42, де навчалися діти згаданих батьків, передали установі № 188, яку визначали для дітей учасників АТО[904]. У квітні 2017 р. медіа повідомили, що на території

---

[899] Окружний суд Києва розгляне законність щомісячної плати за садки. *Лівий берег.* 17.10.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/10/17/440016_okruzhnoy_sud_kieva_rassmotrit.html

[900] У тернопільському дитсадку зафіксували спалах корона вірусу. *Лівий берег.* 5.07.2020. URL: https://lb.ua/society/2020/07/05/461259_ternopolskom_detsadu.html

[901] У Київській області через коронавірус закрили другий дитсадок. *Радіо Свобода.* 9.06.2020. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-covid19-drugyj-dytsadok-na-kyivshchyni/30661939.html

[902] Лотоцька Н. Двома дозами від ковіду вакцинувалися майже 62% вихователів дитсадків. *Лівий берег.* 30.10.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/10/30/497439_dvoma_dozami_vid_kovidu.html

[903] У Києві четверо дітей захворіли на гепатит А в дитячому садку. *Лівий берег.* 19.10.2015. URL: https://lb.ua/society/2015/10/19/318780_kieve_chetvero_detey_zaboleli.html

[904] У Львові батьки вихованців «захопили» дитячий садок. *Українська правда.* 11.10.2018. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/10/11/7194912/

дитячого садка у Деснянському районі Києва вибухнув піротехнічний пристрій, але ніхто не постраждав[905].

У 2019 р. з'явилася інформація, що чиновники Миколаївської міської ради організували незаконну схему, яка дала можливість розікрасти 1 млн. грн. на ремонті дитячого садка[906]. У березні 2021 р. у м. Українка Київської області через пожежу, яка охопила заклад дошкільної освіти, рятувальники евакуювали 108 дітей та 40 працівників[907]. 27 квітня 2021 р. стало відомо, що у Запоріжжі чотирирічний хлопчик випав з вікна другого поверху дитячого садка і отримав серйозні травми. Тож поліція з цього приводу відкрила кримінальне провадження[908]. Мешканець м. Виноградів Закарпатської області Сергій Волошин звинуватив адміністрацію одного з місцевих дитсадків у дискримінації його дитини за мовною ознакою, оскільки, за словами батька, її не прийняли до закладу через незнання угорської мови. Цей випадок потрапив у поле зору мовного омбудсмена Тараса Кременя, який звернувся до чиновників із Закарпатської обласної державної адміністрації з проханням перевірити цю справу[909]. Час від часу медіа поширювали інформацію офіційних органів про начебто замінування дитячих садочків. Для прикладу, про те, що у січні 2021 р. зловмисники повідомили про «замінування» закладів дошкільної освіти в Одесі, через що правоохоронці змушені були перевірити 186 установ. При цьому це вже був третій випадок за цей місяць[910]. Медіа повідомляли й про смішні випадки, пов'язані з дитсадками. Так, за інформацією «NV», у Запорізькій області улітку 2019 р. стався курйозний випадок: дідусь, замість своєї онучки, забрав із садка іншу дитину[911].

---

[905] На території дитсадка в Києві вибухнула саморобна бомба. *Лівий берег.* 26.04.2017. URL: https://lb.ua/society/2017/04/26/364894_territorii_detsada_kieve.html

[906] У Миколаївській області під час ремонту дитсадка розікрали понад 1 млн гривень. *Лівий берег.* 10.12.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/12/10/444502_nikolaevskoy_oblasti_remonte.html

[907] На Київщині через пожежу у дитсадку евакуювали 108 дітей та персонал. *Лівий берег.* 31.03.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/03/31/481254_kiivshchini_cherez_pozhezhu_ditsadku.html

[908] У Запоріжжі чотирирічний хлопчик випав з вікна дитсадка, він у реанімації. *Лівий берег.* 27.04.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/04/27/483417_zaporizhzhi_chotiririchniy_hlopchik.html

[909] Житель Виноградова заявив, що його дитину не взяли в дитсадок, бо він і дружина не знають угорської. *Лівий берег.* 15.04.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/04/15/482473_zhitel_vinogradova_zayaviv_shcho_yogo.html

[910] В Одесі невідомі знову «замінували» дитячі садочки – перевіряють 186 закладів *Лівий берег.* 20.01.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/01/20/475645_odesi_nevidomi_znovu_zaminuvali.html

[911] В Запорізькій області дідусь помилково забрав чужу дитину з дитячого садочку. *New Voice.* 2.07.2019. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/didus-zabrav-chuzhu-ditinu-z-dityachogo-sadochku-cherez-pomilku-50029839.html

Отже, серед різноманітних аспектів дошкільної освіти до фокусу уваги часто потрапляли питання нестачі місць у дитячих садках, необхідність будівництва нових і реконструкції існуючих закладів дошкільної освіти, питання харчування дітей, збирання коштів з батьків на потреби дитячих садків тощо. На жаль, значно меншу увагу журналісти присвячували питанням реформування дошкільної освіти, її змісту, підготовки педагогічних кадрів тощо.

4.1.2. Загальна середня освіта

Політика держави у сфері *середньої ланки освіти* увиразнилася в 2015 р. До цього МОН здійснювали заходи, спрямовані на розв'язання найбільш гострих проблем, зокрема й пов'язаних з корупцією та неефективністю деяких інституцій. Українські медіа повідомили про прагнення МОН подолати корупційну схему при закупівлі підручників. Саме з огляду на непрозорість проведення процедур закупівлі підручників було ліквідовано Інститут інноваційних технологій та змісту освіти, фахівці якого, наприклад, допустили до друку підручник з математики, в якому на 149 сторінках було 153 помилки, а вартість якого перевищила 500 грн. за примірник. Крім того, у цій установі працювали 612 співробітників, що удвічі перевищувало штат працівників МОН. У медіа наголошувалося на тому, що на базі ліквідованого інституту буде створено дві установи: Інститут модернізації змісту освіти та Інститут освітньої аналітики[912].

У травні 2015 р. в медіа уперше було окреслено проблеми і завдання у секторі середньої освіти. Експерт Стратегічної дорадчої групи «Освіта» при МОН Юрій Шукевич окреслив проблеми сучасної шкільної освіти в Україні й вказав на першочергові завдання, опублікувавши статтю на сайті «Української правди». Початок статті дещо літературний: автор закликав визнати правду про пересічного учня, який не хоче вчитися, про вчителя, котрий не поважає себе, про директора школи, який прагне догодити начальству, про батьків, що не цікавляться освітою

[912] Стельмах І. Квіт розпочав боротьбу з корупційною спадщиною Табачника. 2.12.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26720676.html

дітей, про матеріально і технічно незабезпечені класи, про нові підручники зі застарілим змістом тощо. Відтак наголосив на потребі почати реформи із системи управління, замінивши пострадянську систему на цивілізоване «управління якістю освіти кожного учня». Передусім слід передати управлінські функції безпосередньо школі як юридичній особі, усунувши від керівництва освітою непродуктивний чиновницький апарат. Надалі Ю. Шукевич пропонував: 1) перерозподілити освітні кошти на користь середньої школи за прикладом розвинених країн; 2) впровадити фінансування за схемою «кошти йдуть за учнем», зокрема через механізм освітнього ваучера; 3) внести зміни до законодавства щодо можливості спільного (державного і громадського) фінансування шкіл. Крім того, автор вважав необхідним подбати про якісну освіту для дітей із малозабезпечених сімей і дітей з сільської місцевості, давши можливість працювати «соціальному ліфту». Слід також подбати про підвищення заробітної плати учителів, але водночас збільшити вимоги до якості проведених ними уроків, а також популяризувати, а відтак і впроваджувати засади доброчесності серед учнів, які звикли списувати[913]. Цей матеріал важливий тим, що підводив читача до думки про необхідність складних, непопулярних освітніх реформ, виведення учасників освітнього процесу із «зони комфорту».

У цей час тривала робота над законопроєктом «Про освіту». Власне на травень 2015 р. було сформовано два проєкти закону. Перший підготував Комітет ВРУ з питань освіти на чолі з Л. Гриневич, а другий – МОН на чолі з С. Квітом. Українські медіа переважно надавали слово для оцінки двох проєктів експертам або ж розробникам. Зокрема на порталі громадських експертів «Освітня політика» у червні того ж року з'явилася стаття Володимира Бахрушина, який порівняв обидва законопроєкти, визнав наявність спільних положень, однак побачив і відмінності, які представив у порівняльній таблиці. Так, у проєкті Комітету ВРУ з питань освіти чіткіше визначалася мета освіти та принципи освітньої діяльності. Зокрема, експерт наголошував на тому, що освіту слід розуміти як «головний державний пріоритет», а також як основу для інтелектуального, духовного, соціального, економічного розвиту

[913] Шукевич Ю. Сучасна освіта: із чого починати? 3.05.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/05/3/193132/

особистості, суспільства і держави[914]. Він відзначив відсутність у законопроєкті МОН слів про «головний державний пріоритет», а також погляду на освіту як основу розвитку передовсім особистості, а не лише суспільства і держави. Крім того, законопроєкт Комітету ВРУ містив положення про верховенство права, державно-громадянське партнерство, забезпечення державно-громадських форм управління у сфері освіти, конкурентність тощо. Цих засад не було прописано в проєкті МОН, в якому, однак йшлося про невтручання політичних партій, громадських і релігійних організацій в освіту. На думку В. Бахрушина вимога про «невтручання релігійних організацій» в сферу освіти суперечить нормам Конституції, оскільки містить обмеження прав громадян[915]. Загалом він побачив недоліки й неузгодженості в обидвох проєктах, однак визнав, що їх можна виправити.

Незабаром на сайті «Української правди» з'явилося інтерв'ю з головою Комітету ВРУ з питань освіти Л. Гриневич, яка говорила про необхідність реформування освіти, акцентуючи уваги здебільшого на середній школі. Передусім депутатка наголосила на важливості вчителя у піднесені якості освіти в школі, його підготовці. На її думку, учителі повинні обирати спосіб підвищення кваліфікації, а з боку держави необхідно впровадити механізм добровільної зовнішньої сертифікації педагогів. Серед запропонованих ідей Л. Гриневич відзначила: 1) зростання заробітної плати педагога до, щонайменше, чотирьох мінімальних зарплат; 2) необхідність збільшення співвідношення кількості вчителів і учнів (в Україні на одного вчителя припадає 8 учнів, в ЄС – 15 учнів), що приведе до звільнення частини вчителів (приблизно 10 тис. осіб), яким обов'язково слід надати соціальну підтримку; 3) оптимізація мережі закладів освіти, шляхом закриття малих шкіл; 4) підвищення видатків на освіту до 8 % ВВП (на той час Україна витрачала на освіту 6,3% ВВП); 5) проведення міжнародного порівняльного дослідження PISA; 6) європеїзацію освіти, доцільність формування ключових компетентностей у школярів (зокрема щодо інформаційно-комунікаційних технологій), потребу домогтися кожним випускником

[914] Бахрушин В. Два проекти нового закону про освіту – у чому різниця? 7.06.2015. URL: http://education-ua.org/ua/articles/436-dva-proekti-novogo-zakonu-pro-osvitu-u-chomu-riznitsya

[915] Бахрушин В. Два проекти нового закону про освіту – у чому різниця? 7.06.2015. URL: http://education-ua.org/ua/articles/436-dva-proekti-novogo-zakonu-pro-osvitu-u-chomu-riznitsya

середньої школи рівнем володіння англійської мови на рівні В1; 7) розвантажити навчальні програми, зробивши тривалішим час навчання – 12 років. Голова Комітету ВРУ з питань освіти неодноразового згадувала польську реформу освіти, й навела приклад створення «суспільних шкіл» як взірець для реалізації ідеї державно-громадянського управління освітою. Окреслюючи принцип «кошти йдуть за дитиною», Л. Гриневич вказала на потребу інклюзивної освіти, уведення дітей з особливими потребами до звичайних середніх шкіл, спрямувавши ресурси на їхню освіту. Відтак вела мову про потребу підтримки й приватних шкіл, зокрема церковних, правильне балансування повноважень між різними управлінськими структурами в освіті тощо[916].

Оскільки міністерський законопроєкт «Про освіту» зазнав критики громадськості та європейських організацій, то українські медіа намагалися дізнатися думку його розробників. У серпні 2015 р. знову ж на сайті «Української правди» було опубліковано інтерв'ю з заступницею міністра освіти Інною Совсун. Вона відкинула думку про те, що механізм «гроші ходять за дитиною» є поширеною практикою в Європі. Лише в Нідерландах повноцінно діє система освітніх ваучерів, в інших країнах працюють доволі різні механізми фінансування освіти в початкових і середніх школах. З приводу сертифікації вчителів І. Совсун відзначила, що розробники законопроєкту погодилися на варіант добровільності цієї процедури з боку педагогів, однак зауважила потребу з часом впровадити обов'язкову сертифікацію, передовсім для тих осіб, які нещодавно здобули вищу освіту. Заступниця міністра також наголосила, що автори закону не погодилися з вимогою МВФ прописати мінімальну наповнюваність класів на рівні 20 осіб, оскільки впровадження такої норми призвело б до закриття приблизно половини шкіл в Україні. Водночас вказала на потребу закривати малокомплектні школи, водночас зауважила, що цей процес вже триває. Єдиним способом для громади збереження малокомплектної школи є участь у її співфінансуванні, на зразок польського досвіду діяльності «суспільних шкіл». І. Совсун визнала неминучість звільнення вчителів й назвала озвучену Л. Гриневич

[916] Лілія Гриневич: На учня в спеціалізованій школі держава тратить в півтора рази більше, ніж у звичайній. 11.06.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/person/2015/06/11/195475/

цифру (10 тис.) цілком реалістичною. Чиновниця також підкреслила необхідність залучення місцевого самоврядування до фінансування шкіл, особливо в умовах реформи децентралізації управління, а також потребу співпраці з громадськістю (прикладом чого стало залучення громадської активістки Іванни Коберник до Колегії МОН)[917].

Дискусію продовжила Л. Гриневич, опублікувавши 1 вересня 2015 р. колонку «Тривожність свободи, або Знову про реформи в освіті». Загалом вона ще раз обґрунтувала необхідність реформи і навела найважливіші завдання, більшість з яких стосувалися саме середньої освіти. У статті згадувала загрозу щодо скасування ЗНО, оскільки влітку цього року правоохоронні органи вели розслідування щодо зловживання в Українському центрі оцінювання якості освіти. Йшлося й про необхідність «не втратити» дітей, які мешкають на тимчасово окупованих територіях (ТОТ), здійснення в повному обсязі всіх гарантованих законом виплат для освітян, збільшення кількості годин на вивчення іноземних мов, оптимізацію мережі шкільних закладів, забезпечення дітей безкоштовними підручниками. Водночас Л. Гриневич акцентувала увагу на засадних питаннях освіти дітей: організації системи наскрізного виховання як через зміст освіти, так і діяльність дітей задля формування патріотичних і відповідальних громадян, здатних критично мислити; завданні школи навчити дітей вчитися, самостійно здобувати нові знання; зміні системи фінансування освіти таким чином, що кожна українська дитина отримувала кошти на здобуття освіти незалежно від того, в якому закладі (або поза закладом – в родині) вона навчатиметься. Найважливіша теза Л. Гриневич полягала в тому, що влада і суспільство мають визнати освіту справжнім пріоритетом[918].

Питання освітньої реформи обговорювали на найвищому державному рівні. У жовтні 2015 р. медіа опублікували візії прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка, який закликав піднести рівень вивчення англійської мови в українських школах і висловив намір звернутися до урядів США і Великобританії з проханням допомогти

[917] Інна Совсун: Влітку почалось закриття малокомплектних шкіл, кількість вчителів теж доведеться скоротити. 5.08.2015. URL: https*://life.pravda.com.ua/person/2015/08/5/198152/*

[918] Гриневич Л. Тривожність свободи, або Знову про реформи в освіті. 1.09.2015. https://life.pravda.com.ua/society/2015/09/1/199573

організаційно і матеріально у цьому питанні[919]. Він також підкреслив необхідність надати директорам більшу адміністративну свободу, а для вчителів передбачити контрактну форму праці[920]. Крім того, прем'єр-міністр вів мову про потребу обирати директорів шкіл на відкритих конкурсах, запровадити систему матеріального стимулювання вчителів[921]. Підготовку освітньої реформи окреслив і голова ВРУ Володимир Гройсман, про що також повідомляли медіа[922].

Українські медіа, зважаючи на ажіотаж навколо проєкту реформи освіти, описували й досвід інших країн. Для прикладу, кореспонденти «Української правди» описали історичний процес і результати реформування освіти середньої школи у Польщі. Вони відвідали сільську громаду (ґміну) Лєшноваля біля Варшави, поспілкувалися з представниками адміністрації, вчителями і батьками, вивчили матеріали експерта Яна Герчинського, який консультував українських урядовців. Журналісти головний акцент зробили на адміністративній реформі у Польщі, яка збільшила повноваження і доходи місцевого самоврядування, а відтак дала змогу приділити значну більшу увагу освіті. Відтак окреслили автономію шкіл та вчителів (щодо вибору підручників і програм), від яких держава вимагає лише формування відповідних компетентностей у дітей. Звісно, не оминули увагою заробітну плату вчителя, мінімальний рівень якої на той час становив понад 2700 зл. (приблизно 16 тис. грн.). При цьому тижневе навантаження польського вчителям становить не менше 18 год. Значну увагу приділено джерелам надходження коштів на освіту: освітній субвенції, цільовим дотаціям, фондам регіонального розвитку ЄС тощо. Важливе значення має оцінювання школи, яке проводиться за результатами іспитів учнів, що закінчують початкові школи і гімназії. У статті підкреслювалася й роль батьків учнів, які можуть впливати на адміністрацію школи з метою піднесення якості освіти. Наголошувалося на тому, що держава підтримує й приватні школи,

---

[919] Яценюк попросить США і Британію допомогти навчити школярів англійської. 2.10.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/10/2/7083427/

[920] Яценюк хоче перевести шкільних вчителів на контракт. 2.10.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/10/2/7083466/

[921] Яценюк розповів про плани «реформувати» вчителів. 4.10.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/10/4/7083611/

[922] Гройсман: Освітня реформа майже готова. 6.10.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/10/6/7083808/

виплачуючи їм кошти за освіту дітей. Розповідалося й про досвід збереження «малих шкіл», які перебувають в основному на утриманні громади та батьків[923].

Досвід реформування середньої школи в Естонії проаналізувала журналістка Галина Титиш (червень 2016 р.). Вона відвідала школу в селі Аясме, гімназії в Тарту та інших містах, описала високий рівень інформатизації освітнього процесу (усі учні забезпечені планшетами), наявність електронних щоденників, проведення іспитів у 3, 6, 9, 12 класах школи, зміст і параметри автономії шкіл. Журналістка зауважила, що школи можуть визначати поділ навчального року на чверті чи триместри, навчальні програми, підручники. Ще у 1990-х рр. школи були передані на утримання місцевим громадам, а за державою залишився обов'язок виділяти кошти на зарплату вчителів, підвищення їхньої кваліфікації, підручники, харчування дітей і роботу дирекції закладу. До того ж розмір державної субвенції прозорий і його можна підрахувати щодо кожної школи. Г. Титиш описала й систему муніципального фінансування, вказала, що громадам вигідніше орендувати шкільні автобуси, а не купувати спеціально для шкіл. Принцип «гроші ходять за дитиною» реалізовується як через державну субвенцію, так і муніципальні видатки на школу – загалом на навчання однієї дитини передбачено 87 євро на місяць (як для державних, так і приватних закладів освіти). Багато уваги авторка приділила інформаційній системі EHIS, яка діє в Естонії з 2004 р., забезпечує відкритість даних про учнів і вчителів настільки, що її використовують навіть перевізники при оплаті здобувачами освіти вартості проїзду. Щороку на оновлення цієї системи держава витрачає 300 тис. євро. Журналістка простежила й зростання заробітної плати естонських вчителів, їхню участь у програмах обміну, увагу не до знань учнів, а до формування компетентностей. У статті вказано й на проблему оптимізації шкіл, через зменшення кількості учнів. Держава втрутилася в цей процес, прийнявши рішення перебрати під своє управління усю старшу школу (гімназії) з 2023 р. Успішність естонської системи середньої освіти Г. Титиш ілюструвала показниками про високу успішність естонських учнів у

[923] «Як це у них». Польський досвід реформи середньої освіти. URL: 25.10.2015. https://life.pravda.com.ua/society/2015/10/25/202280/

тестуванні PISA 2012 р.[924]. У лютому 2017 р. соціолог Вікторія Бриндза у статті для «Української правди» описала середню освіту в Австралії. Вона вказала, що навчання навіть у державних школах є платним і сягає 3 тис. австралійських доларів на рік без урахування витрат на харчування. Особливо підкреслила прозорість витрат батьківських коштів і залучення батьків до управління школою. На її думку, збільшення доходів школи і навіть підвищення зростання зарплат учителів не є панацеєю для підвищення якості освіти. В. Бриндза підкреслила важливість індивідуалізму, поваги до людини, громадянського виховання, відсутність оцінювання у перших класах і потребу ліквідувати страх перед помилкою у дітей[925]. Відзначимо, що недоліком таких описів успішних реформ є недостатній рівень або ж взагалі відсутність рекомендацій щодо застосування в українських реаліях.

Свої думки з приводу реформи освіту у медіа висловлювали й відомі громадські діячі, журналісти, експерти. Так, у листопада 2015 р. член Нестерівської групи, журналіст Євген Глібовицький наголосив на тому, що освіта повинна формувати моральні цінності і критичне мислення. Водночас розкритикував сучасні медіа, які, на його думку, відтворюють популізм і матеріалізм, а відтак слугують майданчиком для продовження цінностей 1990-х років. Викладач Львівської бізнесшколи Ярослав Притула вказав на проблему якості освіти в середніх школах, що змушує батьків і дітей вдаватися до репетиторів. При цьому ринок репетиторства в Україні становить приблизно 3–3,5 млрд. грн.[926] Членкиня громадської організації «Батьківський контроль» Зоя Звиняцівська, назвавши С. Квіта «міністром вищої освіти», розкритикувала МОН за недостатню увагу до середньої освіти і погіршення справ у цій сфері. Зокрема вказала на незадовільний стан забезпечення шкіл новими підручниками, внаслідок чого діти змушені використовувати навчальну літературу часів міністра Дмитра Табачника. Недолік вона побачила в тому, що міністр начебто

[924] Як це у них. Естонський досвід реформи середньої освіти. 13.06.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/06/13/213508/

[925] Бриндза В. Малі незворотні кроки до кращої освіти. Досвід Австралії для України. 28.02.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/02/28/222856/

[926] Чесно про освіту. Що має давати школа. 3.11.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/11/3/202603/

не розуміє принципу «освітні послуги», відмовляється розглядати освіту як послугу, внаслідок чого немає сенсу говорити про її якість[927].

Доволі різко критикувала стан справ в освіті Анастасія Леухіна, співзавновниця платформи «Освітній експеримент». Спершись на результати переатестації міліціонерів, вона зробила висновок про низький стан середньої (особливо в сільській місцевості) та вищої освіти. На її думку, освіта – це тренування гнучкості розуму, розвиток творчості, а не напихання знаннями. Саме у цьому вона бачила завдання української освіти, а також у формуванні здорової самооцінки, розвитку емоційного розуму, стресостійкості[928].

На початку 2016 р. у ВРУ обговорювалися законопроєкти про освіту, тож медіа час від час представляли найбільш вагомі на їхню думку тези: про перехід на 12-річну загальну освіту, відповідно до європейської системи; впровадження незалежної сертифікації вчителів[929]; формування опорних шкіл (шкіл-хабів), що дасть змогу піднести якість освіти і сфокусувати фінансування; проведення переатестації вчителів тощо[930]. Заступник міністра освіти і науки Павло Хобзей в інтерв'ю «Українській правді» (28 березня 2016 р.) акцентував увагу на створенні профільних старших шкіл-ліцеїв. На його думку, ліцеї зручніше створювати у містах, а чисельність учнів на одній паралелі не може бути меншою, ніж 100 осіб. Однак створенню таких шкіл наразі заважає незавершеність децентралізації та брак фінансування. Заступник міністра також окреслив концепцію діяльності опорних та філіальних шкіл. За його словами, філії – переважно початкові школи, після закінчення яких діти переходитимуть до опорної школи. Завершення навчання в опорній школі буде пов'язане із ЗНО, яке необхідне для вступу в профільний ліцей. П. Хобзей також анонсував утворення з 2018 р. нової початкової школи, в якій перші два класи будуть продовженням дошкілля, а наступні два – готуватимуть до

---

[927] Розмови про важливе. Експерти про те, що вдалось і що не вдалось зробити міністру освіти. 6.11.2015. URL: https://*life.pravda.com.ua/society/2015/11/6/202763/*

[928] Леухіна А. Милицейская переаттестация: 5 выводов для реформы образования. 21.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/01/21/206688/

[929] В Україні можуть запровадити 12-річну школу. 19.02.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/02/19/7099571/

[930] Опорні школи і реформу старшої школи пропонують у Міносвіти. 2.03.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/03/2/7100891/

гімназійної освіти. Посадовець наголосив, що в новій українській школі стандарти формулюватимуться в термінах досягнення певних результатів, а не процесу[931].

Ідею запровадження нової української школи розкрила й нова міністерка освіти і науки України Лілія Гриневич в інтерв'ю «Українській правді» у серпні 2016 р. Передусім вона розповіла про необхідність впровадження компетентнісного підходу до формування навчальних програм, стандартів освіти, а також перепідготовки вчителів відповідно до нових вимог. На думку міністерки, потрібно змінювати розуміння вчителями завдань і процесу навчання, а також впровадити моніторинг їхньої роботи, хоч це для педагогів буде неприємно. Успішні освітні системи ґрунтуються на довірі до вчителя, але ця довіра має спиратися на високий кваліфікаційний рівень педагога. Л. Гриневич наголосила на формуванні культури партнерства між вчителями та батьками у новій українській школі. Чимало уваги вона присвятила навчальним програмам і підручникам, які слід «розвантажити» від надміру інформації, а також новим підходам до оплати праці вчителя, які закладені в проєкті Закону «Про освіту» (просування по тарифній сітці, підвищення платні за проходження сертифікації). Особливий акцент вона зробила на потребі співфінансування шкіл з боку державного та місцевих бюджетів. Крім того, міністерка оголосила про підготовку нових санітарних регламентів для шкіл, а також детальніше зупинилася на організації опорних шкіл. За її словами, на 1 вересня 2016 р. діятимуть 134 опорні школи, до яких підвозитимуть дітей з інших населених пунктів. На дообладнання цих шкіл було виділено 200 млн. грн., на закупівлю автобусів – 600 млн.[932]

Наголосимо, що в серпні 2016 р., ще до прийняття Закону «Про освіту» Л. Гриневич офіційно презентувала концепцію 12-річної загальної середньої освіти в Україні, яку заплановано впроваджувати з 2018 р. Безумовно, медіа поінформували суспільство про головні причини і зміст концепції: 12-річна освіта, навчання дитини в початковій школі з 6-річного віку, поділ початкової школи на два цикли

[931] Ризиковані, але потрібні. Заступник міністра освіти про майбутні зміни у школі. 28.03.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2016/03/28/210119/

[932] Титиш Г. Лілія Гриневич: Неможливо навчати сучасних дітей так, як навчали нас. 4.08.2016. URL: https*://life.pravda.com.ua/person/2016/08/4/216010/*

(адаптаційно-ігровий та основний), створення профільної старшої школи (старшокласник обиратиме між двома спрямуваннями: академічним і професійним)[933]. Відтак з'явилися позитивні відгуки. Зокрема головна редакторка науково-популярного ресурсу «Гендер в деталях» Тамара Злобіна схвально оцінила концепцію, особливо підкресливши актуальність компетентнісного підходу не лише з погляду освіти, але й загалом розвитку суспільства. Свої міркування авторка побудувала з урахування теорії Е. Тофлера про «третю хвилю» розвитку людства[934]. Реформу підтримав і активний у соціальних мережах директор середньої школи № 148 м. Київ Сергій Горбачов, який, зокрема, виступив за активне залучення батьків до розв'язання проблем школи. На його думку, школа в особі батьків отримає додатковий інструмент контролю за якістю роботи, причому оперативний та дуже мотивований[935].

До слова, С. Горбачов підтримав норму законопроєкту щодо контрактної роботи вчителів, однак запропонував передовсім застосувати її до пенсіонерів. На його думку, в трудове законодавство України слід внести зміни, згідно з якими педагог після досягнення пенсійного віку не матиме права на безстрокову трудову угоду, а лише на можливість укласти контракт терміном на 1–3 роки[936]. Публікуючи свою пропозицію на сайті «Української правди», він зачепив складне питання старіння педагогічних кадрів, неможливості працевлаштувати молодих і більш інноваційних учителів, навіть якщо школа потребує їх.

Прийняття нового Закону «Про освіту» затягувалося. Наприкінці 2016 р. у мас-медіа поширили думку прем'єр-міністра України В. Гройсмана, який роздратовано говорив про потребу завершити розпочату реформу, інвестування 50 млн. грн. у зміну навчальних програм. «Найбільший дефіцит – це дефіцит майбутнього…»[937], –

---

[933] Гриневич презентувала 12-річну школу. Ще можна долучитися до її обговорення. 18.08.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2016/08/18/216716/

[934] Злобірна Т. День знань якої епохи? 4.09.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/09/4/217644/

[935] Горбачов С. Чи дійсно батьки «сідають на голову» директору школи? 15.11.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/11/15/220049/

[936] Горбачов С. Як швидко прибрати один з бар'єрів для оновлення школи. 9.12.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/12/9/221277/

[937] Рощенко О. Прем'єр: У всіх у печінках сидять реформи, які не завершуються. 14.12.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/12/14/7129794/

зауважив керівник українського уряду, наголосивши на важливості освітньої реформи. У грудні 2016 р. КМУ схвалив Концепцію реалізації державної політики у сфері реформування середньої освіти «Нова українська школа», яка передбачала впровадження 12-річного середнього шкільництва, перехід від «школи знань» до «школи компетентностей». За словами міністерки освіти і науки України Л. Гриневич, 76% українського суспільства прагнуть змін у середній освіті[938].

В аналітичній статті Марії Репко та Юлії Рудої, опублікованої на сайті «Вокс Україна» (і продубльованої на порталі «Українська правда») на початку 2017 р. виокреслювалися актуальні проблеми середньої освіти. Передусім вказувалося на значне зменшення (на 50%) кількості учнів впродовж 1991–2015 рр. Водночас у той же ж час кількість шкіл скоротилася на 18%, а чисельність вчителів – на 10%. На одного вчителя припадає всього 9 учнів, у той час як у розвинутих країнах – 13, а в країнах з середнім доходом – 28. У статті також вказувалося на різку диспропорцію між міськими і сільськими школами: у перших на одного вчителя припадало значно більша кількість учнів, ніж у других (6 учнів на 1 педагога). Тож автори констатують, що освітня політика в Україні не тільки не брала до уваги демографічних тенденцій, але й процесів урбанізації. Ще одна диспропорція полягала у різній якості освіти в міських і сільських школах. Показники ЗНО свідчать, що діти з сільських шкіл значно гірше складають тестування з української мови, історії України і математики, ніж учні міських шкіл. Причина, на думку авторів статті, полягала у незадовільній матеріальній базі сільських шкіл, нижчому рівні підготовки вчителів, а також у поганій доступності якісних репетиторських послуг. Зважаючи на це, М. Репко та Ю. Руда позитивно оцінили реформу щодо створення опорних та філіальних шкіл, зауваживши, що з вересня 2016 р. запрацювали 137 опорних закладів з 360 філіями. Різко критикували низьку оплату праці вчителя, мінімальний розмір якої на 2017 р. становив 3960 грн., схвалюючи наміри уряду збільшити її розмір щонайменше на 50%. Загалом висловлювалася рекомендація провести оптимізацію структури закладів середньої освіти, продовжувати реформу щодо створення опорних шкіл,

[938] Кабмін схвалив 12-річну школу. 14.12.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/12/14/221476/

створити систему моніторингу якості освіти та підготовки і перепідготовки вчителів, фінансувати не ланки освіти, а конкретні бюджетні програми[939].

У квітні 2017 р. Національна Рада реформ підтримала впровадження концепції Нової української школи. Актуалізувалося питання інклюзивної освіти, яким опікувалася Марина Порошенко, пропагуючи програму «Інклюзивна освіта – рівень свідомості нації». Тож недаремно Президент П. Порошенко навіть заявив, що впровадження інклюзивної освіти слід виділити в окрему реформу[940]. У той же ж час в медіа з'явилася чергова порція критики законопроєкту «Про освіту», який було схвалено ВРУ у першому читанні в жовтні 2016 р.

Так, у квітні 2017 р. експерти неурядової організації «Інститут суспільно-економічних досліджень» Маріанна Онуфрик та науковець-економіст Ігор Яковенко назвали проєкт закону «Про освіту» «відкладеною реформою». Оскільки закон був рамковим і передбачав прийняття інших законів щодо кожної ланки освіти (середньої, професійної тощо), на що потрібно ще декілька років, то, на думку зазначених науковців, реформаторські норми закону зможуть запрацювати у кращому випадку з 2019–2020 навчального року. Вони також розкритикували закон за відсутність чіткості у питанні статусу закладів освіти: бюджетного, неприбуткового та прибуткового. Ще одну проблему побачили у статусі юридичної особи для кожного закладу освіти, що передбачав законопроєкт. За умови об'єднання кількох закладів в освітянський комплекс питання юридичної суб'єктності залишалося невизначеним. На думку М. Онуфрик та І. Яковенко, у законопроєкті передбачено зростання контролю за діяльністю закладів освіти, оскільки право проводити перевірку отримують чотири суб'єкти: засновник закладу освіти, центральний орган виконавчої влади щодо забезпечення якості освіти, представники громадського контролю та освітній омбудсмен. Така кількість контролерів зумовлює утворення «інспекційного тягаря» до закладів освіти. Крім того, у статті йшлося про відсутність чітких визначень щодо благодійних внесків батьків у фінансування

[939] Репко М., Руда Ю. Освіта по-українськи: 129 мільярдів – марнотратство чи інвестиція? 15.02.2017. URL: https://voxukraine.org/osvita-po-ukrayinski-ua

[940] Нацрада реформ підтримала концепцію Нової української школи та інклюзивної освіти. 2.04.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/04/2/7139994/

освіти. З іншого боку, експерти вказали на важливість розв'язати питання з обов'язковістю середньою освіти, передбачену Конституцією України. Згідно з нею, після закінчення гімназії учні зобов'язані здобути середню освіту: чи то в старшій середній школі, чи то в професійних закладах освіти. Натомість законопроєкт дає право молодим людям після закінчення базової освіти вступити до закладу професійної освіти і здобути певну спеціальність без обов'язкового середнього рівня освіти. Таким чином вони зможуть вийти на ринок праці вже у 16–17 років, а здобути середню освіту зможуть, при бажанні, у більш зрілому віці[941]. М. Онуфрик і І. Яковенко відстоювали потребу відійти від радянського підходу щодо обов'язковості середньої освіти, яка змушує «тягти за вуха до атестату» здобувача освіти.

На фоні подальших обговорень законопроєкту «Про освіту» в українських медіа публікували повідомлення про розробку нового стандарту початкової освіти. Про це розповіла в ефірі «5-го каналу» міністерка Л. Гриневич, зауваживши заразом необхідність перепідготувати 22 тис. вчителів початкових класів[942]. Через місяць на сайті «Української правди» вона знову виступила із поясненням головного змісту реформи освіту, де також оголосила про напрацювання стандарту початкової освіти. Загалом вона акцентувала на новому змісті освіти, спрямованому на формування компетентностей XXI століття, підготовці нового вчителя, який володіє сучасними методиками навчання і педагогікою партнерства, модернізації системи управління, формування нового освітнього середовища[943]. У той же ж час розлогу статтю на підтримку нового закону опублікував В. Бахрашин, який передусім вказав на недоліки діючого з 1991 р. (у редакції від 1996 р.) закону «Про освіту». Аналітична і ретельна критика стосувалася багатьох суперечностей у теперішньому законодавстві щодо освіти, передусім некоректних й неактуальних функції управлінських органів в

[941] Онуфрик М., Яковенко І. Новий закон «Про освіту»: питання, які не можна обійти. 11.04.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/04/11/223625/

[942] Лілія Гриневич. Реформа освіти *Час*. Підсумки дня – 03.05.2017 (Відео). URL: https://www.youtube.com/watch?v=97L8uelBIj0

[943] Гриневич Л. Надто важливий. Чому потрібно прийняти новий закон про освіту? 19.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/19/224784/

освіті[944]. На потребу зміни освітньої парадигми в Україні вказав й експерт з питань освіти Українського інституту майбутнього Микола Скиба у статті, присвяченій удосконаленню компетентностей педагога в умовах започаткування Нової української школи[945].

Зрештою Закон України «Про освіту» було прийнято 5 травня 2017 р. Майже одразу увагу медіа привернуло питання щодо мовної компоненти українського освітнього законодавства, яке супроводжувалося міжнародним тиском на Україну, виступами і закликами з боку представників української влади, політичних і громадських організацій, публічних інтелектуалів, журналістів тощо. Зазначене питання висвітлено у розділі 5.

Іноземна увага до українського рамкового закону про освіту знову активізувала увагу українських медіа до його головних положень. Журналістка Катерина Тищенко, яка спеціалізується на питаннях освіти, у жовтні 2017 р. спробувала підкреслити головні новації закону «Про освіту» для дітей. Окрім, збільшення терміну навчання до 12 років та появу нового змісту навчальних програм, вона вказала на фіксацію видів освіти (формальної, неформальної, інформальної), можливість здобувати освіту вдома (при цьому провела прямі паралелі з давно відомим екстернатом), появу профільності в старшій середній школі, запровадження іспитів після 4, 9 і 12 класу, а також розкрила поняття компетентностей та перелічила їх. К. Тищенко помітила й те, що новим законом не передбачено спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням певних предметів від 1 класу, але визнано можливість існування спеціалізованих шкіл II і III ступенів (мистецьких, спортивних, професійних, санаторних, військових, наукових, навчально-реабілітаційних центрів тощо). Відзначалося, що харчування в школах для більшості дітей стане платним, дещо подешевшає навчання у приватних закладах[946].

---

[944] Бахрушин В. Новий закон «Про освіту»: навіщо він потрібний? 22.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/22/224847/

[945] Скиба М. Що можна змінити у школах вже тепер: думки освітян. 23.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/23/224886/

[946] Тищенко К. Що змінює для дітей новий закон «Про освіту». 28.09.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/28/226693/

З огляду на ухвалення державного бюджету України на 2018 р., освітній експерт Микола Скиба на сайті «Української правди» проаналізував заплановані видатки на впровадження Нової української школи. Загалом, як зазначив він на сферу освіту передбачено понад 219 млрд. грн., що на 20% більше, ніж у попередньому році. На започаткування НУШ передбачено 1,37 млрд., підготовку вчителів, які працюватимуть за новими програмами – 386,6 млн., нові підручники для першокласників – 373,3 млн., модернізацію матеріально-технічного забезпечення шкіл – 1 млрд. На думку М. Скиби, на одну школу припаде 79 тис., проте видатки здійснюватимуться на основі певних бюджетних запитів, а тому практично розподіл виявиться нерівномірним. Водночас він поставив під питання доцільності виділення великої суми на підручники, які дуже швидко застарівають. Щодо перепідготовки вчителів, то автор зауважив, що ці видатки також фінансуватимуться за кошти уряду Фінляндії та донорські кошти. Збільшення видатків на заробітну плату, які зростуть на 25% (в середньому на 1500 грн. для кожного вчителя), М. Скиба потрактував як інвестиції в людський капітал[947].

Водночас медіа інформували суспільство про ініціативи з боку громадськості та місцевого самоврядування щодо змісту освіти. Так, у квітні 2018 р. депутати Львівської міської ради звернулися до міністра Л. Гриневич з проханням запровадити християнську етику як обов'язковий шкільний предмет у школі[948]. У червні цього ж року депутати Івано-Франківської міської ради звернулися до голови уряду та міністра освіти і науки України зі зверненням щодо неприпустимості пропаганди гомосексуалізму в школі та потребу збереження традиційних родинних цінностей. Вони висловили незадоволення змістом підручника «Громадянська освіта» й вимагали оприлюднення змісту всіх підручників на сайті МОН ще до їх видання[949].

У квітні 2018 р. МОН України розробило проєкт наказу, згідно з якими зараховувати першокласників слід до тих шкіл, за якими буде закріплено будинок, де

---

[947] Скиба М. Що очікує на українську освіту в 2018-му році. 18.12.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/18/228015/

[948] Зробити християнську етику обов'язковою у школі просить Гриневич міськрада Львова. 25.04.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/04/25/230568/

[949] Проти «гомосексуалізму» в українській освіті: звернення франківської міськради. 21.06.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/06/21/231695/

зареєстровані ці діти. До інших же ж шкіл можна потрапити «за наявності вільних місць». Однак правозахисники виступили з критикою такого наказу, вказавши на ознаки дискримінації та корупційні ризики. На їхню думку, буде порушено право на освіту внутрішньо переміщених осіб та осіб без реєстрації місця проживання. Батьки ж першокласників побачили у цьому наказі незрозумілість і непрозорість принципу територіального розподілу дітей за школами, бо навіть найближчі школи залишаться недоступними для дітей. У медіа також з'явилися негативні характеристики проєкту наказу, який навіть порівняли з запровадженням «панщини»[950]. Зрештою, через вплив громадськості і медіа зазначений наказ не було введено в дію.

Проблема нових підручників для реформованої школи актуалізувалася улітку 2018 р. За повідомленнями медіа, через зрив друку підручників у МОН прийняли рішення звільнити усіх співробітників Інституту модернізації змісту освіти. Міністра освіти і науки Л. Гриневич особливо занепокоїли підручники з історії для учнів 5 і 10 класів, в яких вона помітила «радянську історіографію», а також підручник з «Громадянської освіти», який слід було доопрацьовувати. Відтак було прийнято рішення встановити нові правила експертизи навчальної літератури, зокрема запровадити обов'язкове навчання експертів, проведення експертизи одного підручника кількома експертами, утворити платформу для автоматизації експертних процедур, визначити конкретні критерії для підручників. Медіа відзначили й те, що право проведення експертизи підручників буде передано Навчально-методичному центру з питань якості освіти[951].

З огляду на початок нового навчального року і впровадження з вересня 2018 р. програми Нової української школи для учнів перших класів медіа намагалися висвітлити зміни в організації і реалізації навчального процесу. Так, журналістка «Радіо Свобода» Анастасія Москвичова, поспілкувавшись з представниками МОН і громадських освітніх організацій, наприкінці серпня 2018 р. опублікувала статтю, виокремивши низку новацій. Зокрема підкреслила відсутність оцінок і щоденників,

[950] Москвичова А. Як на панщину: цього року у перший клас можуть приймати за «прописко ю». 4.04.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29145403.html

[951] Через зрив друку підручників планують звільнити усіх працівників відповідального інституту – Гриневич. 29.08.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/08/29/232912/

акцент на спілкуванні дітей, обладнання навчальних кімнат ігровими майданчиками, придбання «фабрик друку» – великих принтерів для вчителів, де б вони могли множити навчальні матеріали для учнів (щоправда, на той час кошти на придбання цієї техніки вже були використані повністю). Йшлося й про виділення додаткової субвенції для обладнання кабінетів української мови в школах національних меншин[952].

Водночас Юлія Василів, одна із засновників Центру інноваційної освіти «Про.Світ» навела результати опитування директорів шкіл і вчителів щодо змін у їхніх школах. Згідно з ними лише 55 % учителів висловили впевненість у тому, що учні їхніх шкіл здатні навчатися. Значна частина вчителів заявили про недовіру до учнів, батьків і навіть адміністрації шкіл. Тож, зрештою, авторка уклала перелік необхідних змін у школі: зміна ролі директора, співпраця і командна робота між учителями, достатнє фінансування і матеріально-технічне забезпечення, зменшення бюрократії і збільшення автономії/самостійності вчителів і керівника школи, налагодження тісної співпраці з батьками. Як приклад, Ю. Василів наводила школи в деяких містах США. Особливо критикувала авторка те, що українські вчителі й досі очікують на «реформи згори», що, на її думку, вказує не лише на надмірну орієнтацію на МОН, але й на недооцінку власної ролі у процесі трансформації освітнього середовища[953].

Аналізуючи перші результати впровадження НУШ, міністр освіти Л. Гриневич наголосила на виділення державою значних субвенцій (близько 1 млрд. грн.) на фінансування НУШ, навчання вчителів та впровадження інклюзивної освіти. Вона підкреслила, що МОН не може проконтролювати реалізацію реформи в усіх 16060 школах, але місцева влада здатна вирішувати першочергові проблеми, зокрема й ті, що стосуються обладнання класів. Відзначила й те, що багато директорів шкіл й досі не оприлюднили фінансової звітності. Підкресливши, що керівники закладів загальної середньої освіти повинні нести дисциплінарну відповідальність за

[952] Москвичова А. Нова українська школа для першокласників: що зміниться з першого вересня. 25.08.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29449731.html

[953] Василів Ю. Роль шкіл критична: очікувати згори більше не можна. 27.08.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2018/08/27/232876/

невиконання закону «Про освіту», Л. Гриневич також зізналася: МОН не завжди має достовірну інформацію про ситуацію на місцях. Очільниця МОН похвалилася дебюрократизацією освіти, зменшенням звітності вчителів та поділилася планами утворити до 2020 р. єдину державну базу електронної освіти[954].

У пресі повідомлялося й те, що реформу початкової та середньої освіти в Україні підтримали уряди Фінляндії та Норвегії[955]. Угорщина ж продовжувала обурюватися українським Законом «Про освіту», а на початку 2019 р. навіть назвала його «напівфашистським»[956]. Заступниця генсека НАТО Роуз Гетемюллер у лютому 2019 р. під час візиту до Угорщини закликала Україну дослухатися до рекомендацій Венеціанської комісії[957].

Водночас загострилася критика МОН з боку мас-медіа. Так, Лілія Боровець у лютому 2019 р. на сайті «Української правди» заявила, що пріоритети Міністерства на поточний рік не відповідають сучасним викликам, які стоять перед освітою. На її думку, існує велика розбіжність між тим, що декларує НУШ і реалізацією реформи на місцях, що пояснюється неготовністю освітнього менеджменту до реформи. Л. Боровець наголосила на таких першочергових завданнях: 1) створити умови для підготовки професійних освітніх менеджерів у громадах, які згодом зможуть очолити 16 тис. шкіл в Україні; 2) стимулювати педагогічну свободу; 3) впровадити нові форми оцінювання освітніх інституцій[958]. Авторка наголосила, що реформа освіти у Фінляндії та низці інших держав починалася власне з підготовки нових кадрів, здатних впроваджувати серйозні зміни.

У 2019 р. в умовах президентський перегонів у мас-медійному дискурсі України обговорювалися питання ставлення кандидатів на найвищу державну посаду до

---

[954] Андрейців І., Дирявська Я. За що в шкільній освіті відповідає місцева влада і чи можна це контролювати. Відповідає Лілія Гриневич. 22.08.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/08/22/232812/

[955] Порошенко запустив «Фінську підтримку реформи української школи». 21.07.2018. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/07/21/7186987/ ; Норвегія підтримує реформування освіти в Україні – прем'єрка. 16.11.2018. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/11/16/7089496/

[956] Офіційна Угорщина вже називає освітній закон в Україні «напівфашистським». 22.02.2019. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/02/22/7093171/

[957] НАТО солідарне з Угорщиною щодо українського закону про освіту – заступниця генсека. 26.02.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/02/26/7207781/

[958] Боровець Л. Чому пріоритети МОН на 2019 рік не відповідають на виклики шкільної освіти. 19.02.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2019/02/19/235620/

питань освіти. Громадська діячка Катерина Назимко, у квітні цього ж року дорікнула учасникам президентської кампанії низькою увагою до питань освіти. Наприклад, зауважила, що в програмі кандидата В. Зеленського йдеться про надання освітнього ваучера кожному «шкільному генієві», але більш конкретних пропозицій вона не знайшла. У програмі П. Порошенка авторка помітила лише заклик до приведення освіти України у відповідність до європейських стандартів. Водночас К. Назимко підкреслила зростання в Україні суспільного запиту на якісну освіту[959].

У першій половині 2019 р. медіа повідомили про декілька важливих кроків влади щодо середньої освіти. Зокрема було оприлюднено наказ МОН про новий формат перевірки закладів загальної середньої освіти, яку відтепер здійснюватиме Державна служба якості освіти[960]. Наприкінці травня ВРУ у першому читанні ухвалила законопроєкт «Про повну загальну середню освіту». У мас-медіа підкреслили головні новації законопроєкту: впровадження індивідуальної освітньої траєкторії, зокрема дітей, які навчаються поза школою; надання більшої автономії вчителям у створенні програм, власної системи оцінювання і заохочення учнів, підвищення кваліфікації за вибором і за кошти держави; підвищення матеріального забезпечення вчителів, зокрема зростання доплат за завідування ресурсними кімнатами, кабінетами інформатики, спортивними залами тощо; впровадження педагогічної інтернатури для молодих вчителів та системи наставників серед досвідчених педагогів; дозвіл батькам дітей з особливими освітніми потребами супроводжувати своїх дітей на уроках; відкритість виборів директора (обов'язкова відео фіксація); зростання кадрової і фінансової автономії директора[961].

Характеризуючи розроблений законопроєкт І. Совсун у своїй колонці на сайті «Українська правда» наголосила на потребі продовжувати реформи, ставлячи мету збалансувати зацікавлення учнів, орієнтацію на їхні інтереси та високі вимоги, встановлені у стандартах освіти. На її думку, діти повинні вивчати меншу кількість

[959] Назимко К. Наука та освіта. Чому нам не розкажуть про них на дебатах. 11.04.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2019/04/11/7211888/

[960] Школи в Україні перевірятимуть по-новому: набув чинності наказ МОН. 16.04.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2019/04/16/236573/

[961] Рада попередньо ухвалила законопроект про середню освіту: Учні обиратимуть предмети, вчителі матимуть більше свободи та доплати. 13.03.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2019/03/13/236001/

предметів у школі, перейти від запам'ятовування великої кількості фактів, цифр і формул до розуміння та практичного використання навчальної інформації. Учні старшої школи повинні мати реальний вибір предметів, що дасть змогу їм робити більш свідомий вибір майбутньої спеціальності. Водночас необхідно покращити вивчення математики, збільшивши кількість годин на цю дисципліну. Крім того, І. Совсун виступила за провадження у школі основ суспільствознавства[962].

З приходом у 2019 р. нової команди в МОН, було продовжено рух до реалізації НУШ та виконання положень Закону «Про освіту». Очільниця МОН Ганна Новосад заявила, що з вересня 2020 р. російськомовні школи перейдуть на українську мову[963]. Серед пріоритетів вона назвала внесення на розгляд парламенту законопроєкту «Про повну загальну середню освіту», впровадити в середній школі практику профорієнтацій, увести електронні підручники, побудувати або відновити 100 сучасних шкіл[964]. Ініціативою щодо середньої школи відзначилося й Міністерство оборони України: міністр Андрій Загороднюк у листопаді 2019 р. заявив, що у школярів слід формувати вміння протистояти інформаційним атакам[965].

У січні 2020 р. ВРУ ухвалила Закон «Про повну загальну середню освіту». медіа інформували суспільство, що закон упроваджує такі зміни: гарантії рівного доступу до освіти; побудову індивідуальної освітньої траєкторії; додаткові індивідуальні та групові консультації для учнів; забезпечення права на справедливе оцінювання та вимоги доброчесності; вибір навчальних предметів; запровадження трьох адаптаційних циклів навчання (у 1-2 класах, 5-6 класах, 10 класі); збільшення прав учнівського самоврядування; реалізацію права кожної дитини на оволодіння державною мовою; надання реальної педагогічної автономії вчителеві; впровадження педагогічної інтернатури для молодого вчителя; надання більше можливостей для педагогічного зростання вчителів; надання права батькам ініціювати позаплановий

---

[962] Совсун І. Українська школа: що з нею далі робити. Про предмети, вчителів, директорів і середню освіту. 19.08.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2019/08/19/237907/

[963] Із 2020 року російськомовні школи перейдуть на українську – міністр. 4.10.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/10/4/7228095/

[964] Хорошак К. 100 шкіл та 100 садочків: Новосад про пріоритети в освіті-2020. 8.11.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2019/11/8/238858/

[965] Міністр оборони хоче, щоб у школах вчили протистояти інформаційним атакам. 24.11.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/11/24/7232888/

аудит закладу освіти; надання фінансової автономії школам[966]. Майже одразу медіа повідомили про те, що проти мовних норм нового закону знову виступила Угорщина[967].

Нововведення щодо контрактної форми працевлаштування вчителів-пенсіонерів стали однією з тем обговорення у медіа в контексті Закону «Про повну загальну середню освіту». Міністр Г. Новосад через медіа змушена була пояснювати: не йдеться про масове звільнення, лише про переведення на однорічний контракт[968]. В одному з інтерв'ю вона підкреслювала одне з найбільш важливих досягнень реформи: перетворення учнів на повноправних суб'єктів освітнього процесу, які мають право впливати на своє навчання через вибір навчальних предметів, участь в учнівському самоврядуванні тощо[969]. У той же ж час народна депутатка Наталія Піпа актуалізувала питання профільності старшої школи. Вона навела приклади профільної освіти на рівні середньої школи у Німеччині, Франції, Швеції, Фінляндії. Водночас вказала на результати освітнього тесту PISA, які засвідчили відставання українських школярів від своїх однолітків з інших країн. На думку авторки, якби українські старші школярі навчалися у профільній школі, результати тесту були б зовсім інші. Загалом Н. Піпа ратувала за фінський варіант профільної старшої школи[970].

У зв'язку з пандемією короновірусу питання освіти в мас-медіа відійшли на другий план. Щоправда, у березні 2020 р. народний депутат Максим Бужанський, посилаючись на карантин, запропонував відтермінувати впровадження норм закону щодо переведення російськомовних шкіл на українську мову. Проти цього різко виступила народна депутатка Інна Совсун, наголосивши, що «посилювати позиції

---

[966] Хорошак К. Прийняли новий закон про середню освіту. Що зміниться. 16.01.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/01/16/239586/

[967] Сійярто хоче, щоби Україна змінила мовні норми ще й нового закону про середню освіту. 7.02.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/7/7239753/

[968] Хорошак К. Чи звільнятимуть масово вчителів-пенсіонерів зі шкіл? Пояснює Новосад. 27.02.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/02/27/240027/

[969] Хорошак К. Можливості для учнів, зарплати для вчителів, конкуренція та позапланові перевірки шкіл: інтерв'ю Ганни Новосад. 27.02.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/02/27/240023/

[970] Піпа Н. Якою може бути профільна школа: досвід Європи й перспективи України. 20.02.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2020/02/20/239940/

мови агресора в Україні – це злочин»[971]. Загалом ці пропозиції вона назвала спробою реваншу проросійських сил.

На початку 2021 р. знову зринуло питання про реформування старшої школи. Журналістка К. Хорошак, опитавши представників МОН і громадськості, описала реформу, відповідно до якої в Україні утворюватимуться ліцеї як заклади середньої освіти для учнів 10–12 класів. Зазначалося, що ліцеї можуть бути або одно, або багатопрофільні (гуманітарні, технологічні, природничо-математичні, художньо-естетичні, спортивні тощо). Щоправда, однопрофільні ліцеї можуть постати лише в містах-мільйонниках, оскільки навіть в обласних центрах з населенням 300 тис. осіб навряд чи вдасться набрати дітей до однопрофільного ліцею. У статті наголошувалося, що у складі ліцею має бути не менше чотирьох 10-х класів, кількість учнів у кожному з них повинна становити від 5 до 30 осіб. При ліцеях можливі створення гуртожитків (пансіонів). Вступ до ліцеїв відбуватиметься на основі ЗНО для випускників гімназій. К. Хорошак зауважила, що мережу ліцеїв розпочнуть формувати, починаючи з 2021 р. У деяких областях, у зв'язку з появою ліцеї, планувалося закрити 10–11-ті класи в низці шкіл[972].

Друга половина 2021 р. у медіа була сповнена повідомлень про відкритя кримсько-татарської школи в с. Чайки на Київщині[973], ініціативу першої леді Олени Зеленської ввести в школах уроки цифрової гігієни[974]. Значну увагу медіа привернула «реформа шкільного харчування», яку патронувала знову ж О. Зеленська. Згідно з нею, зі шкільних їдалень слід було прибрати їжу з великим вмістом цукру й солі, натомість впроваджувалося нове меню з відповідними вимогами. Наприклад, 75% продуктів у шкільних їдальнях повинні бути рослинного походження[975].

---

[971] Совсун І. Реванш на марші: як «слуги народу» захищають російську мову, прикриваючись карантином. 20.03.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2020/03/20/7244366/

[972] Хорошак К. 10-11 класи закривають? Що про це каже МОН, реформа старшої профільної школи та реальність. 15.02.2015. URL: https*://life.pravda.com.ua/society/2021/02/15/243938/*

[973] Під Києвом відкрили школу для кримськотатарських дітей – Умеров. 10.09.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-krymskotatarska-shkola/31453516.html

[974] Зеленська пропонує ввести у школах уроки цифрової гігієни. 23.08.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/08/23/7304755/

[975] Боднар М. З 1 вересня в школах запускають реформу шкільного харчування: зміни та терміни. 2021. URL: https://24tv.ua/education/1-veresnya-2021-shkolah-zapuskayut-nove-shkilne-ukrayina-novini_n1711947

Екс-міністр освіти Л. Гриневич у вересні 2021 р. опублікувала статтю, в якій поділилася досвідом впровадження НУШ, вкотре вказала на необхідність реформи, назвала головні проблеми, які стояли перед освітянами в процесі впровадження змін: відсутність стандарту початкової освіти, підручників, програм, неготовність учителів тощо. Водночас вона висловила думку, що реформа все ж вдалася й назвала низку закладів освіти, які це демонструють. Зокрема подякувала вчителям і директорці київської школи № 309, як і колегам усіх ста шкіл, які брали участь у пілотному проєкті[976].

У листопаді того ж року народна депутатка Н. Піпа наголосила на потребі зберегти майно закритих сільських шкіл для потреб місцевих громад. Вона зазначила, на сьогодні в сільській місцевості Україні діє 8743 закладів середньої освіти, з яких 2558 є малокомплектним школами, які поступово ліквідовуватимуть. На утриманні місцевих громад перебуває вже 365 ліквідованих закладів освіти, а в наступному році буде закрито щонайменше ще 93 школи у селах. Н. Піпа повідомила про законопроєкт, який постав на пропозицію сільських громад і передбачає надання їм права здавати колишні шкільні приміщення в оренду[977]. Цікавою видалася стаття голови Спілки українців у Португалії Павла Садохи про спроби російських пропутінських організацій закрити або взяти під свій контроль українські суботні школи у Португалії[978]. У грудні 2021 р. ретроспективний огляд реформування освіти в Україні за 30 років незалежності навів Дмитро Перепелиця, виклавши події від ухвалення Закону «Про освіту» в 1991 р. і до «реформи шкільного харчування» у 2021 р.[979]

Висвітлюючи, оцінюючи й характеризуючи події у сфері освіти України в роки російсько-української війни вітчизняні медіа приділяли певну увагу й питанням впровадження початкової загальновійськової підготовки до закладів загальної

[976] Гриневич Л. Коли реформа НУШ вдалася: приклад тих, хто попереду в Новій українській школі. 3.09.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/09/3/245807/

[977] Піпа Н. Школи в сільській місцевості повинні не руйнуватися, а працювати на громади. 2.11.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/11/2/7312416/

[978] Садоха П. Хто має захистити українські суботні школи за кордоном? 8.12.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/12/8/7316535/

[979] Перепелиця Д. Як трансформувалась освіта України за 30 років. 9.12.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/12/9/246759/

середньої освіти. Як відомо, з кінця 1990-х рр. у закладах середньої освіти України викладали навчальний предмет «Захист Вітчизни». У 2014 р. зросла зацікавленість влади і громадянського суспільства до питання його модернізації, що не оминули увагою українські журналісти. У вересні 2014 р. деякі українські школи запровадили вступний курс до предмету «Захист Вітчизни», про що повідомив заступник начальника одного з департаментів МОН України Сергія Дятленко. За його словами, які цитувалися в медіа, під час вивчення вступного курсу, школярів ознайомлять із заходами безпеки, надання першої медичної допомоги, діями у надзвичайних ситуаціях, передусім в умовах війни. Такий курс заклади освіти запроваджують самостійно, долучивши його до вибіркової компоненти навчального плану. С. Дятленко зізнався, що МОН України не здійснює моніторингу і не веде статистики щодо того, які саме курси і в яких школах включають до навчальних програм. Тому він не зміг відповісти на питання, скільки українських шкіл запровадили вступний курс з військової підготовки[980].

12 вересня 2014 р. МОН України надіслало до Міноборони листа, яким прохало сприяти укомплектуванню кабінетів навчального предмету «Захист Вітчизни» у школах навчальною зброєю, муляжами зброї та боєприпасів, засобами індивідуального захисту (протигазами) для більш якісного викладання зазначеного предмету. Водночас у листі йшлося про необхідність посилення співпраці між загальноосвітніми закладами та військовими комісаріатами у питанні підбору педагогічних кадрів, які б забезпечували викладання предмета «Захист Вітчизни» та підвищення їх професійного рівня, проведення навчально-польових зборів на базі військових частин з учнями, вчителями, проведення профорієнтаційної роботи та участі у військово-патріотичному вихованні[981]. На жаль, лист не привернув увагу медіа. Його текст було повністю опубліковано лише на інформаційно-аналітичному ресурсі «Освіта.UA», однак без характеристики і висновків. Лише через три дні на тому ж ресурсі було опубліковане повідомлення «МОН прагне якісно викладати

[980] У школах ввели курс військової підготовки. *Освіта.UA*. 2014. URL: https://osvita.ua/school/42739/

[981] Лист МОН України № 1/12-6406 від 12.09.14 року «Щодо укомплектування кабінетів предмета «Захист Вітчизни» в школах навчальною зброєю, муляжами зброї та боєприпасів, засобами індивідуального захисту (протигази)». *Освіта.UA*. 12.09.2014. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/42802/

предмет «Захист Вітчизни»», в якому коментували зазначений документ, однак без його ґрунтовного аналізу[982]. Це при тому, що лист непрямо виказував незадовільне становище щодо матеріального забезпечення навчання «Захисту Вітчизни», нестачу кваліфікованих вчителів, брак взаємодії між військовими частинами і закладами середньої освіти щодо польового навчання школярів тощо.

Відзначимо, що 12 вересня 2014 р. було прийнято рішення РНБО, яке передбачало впровадження комплексу заходів, спрямованих на зміцнення обороноздатності України. Серед них передбачалося відновлення початкової загальновійськової підготовки у школах. Це рішення було введено в дію указом Президента П. Порошенка лише на початку листопада 2014 р. Оскільки про указ повідомила прес-служба Президента, то деякі його положення навели в медіа[983].

Найбільш ретельно питання розглянула журналістка Інна Лиховид у газеті «День». Вона одразу поставила питання: чи відбудуться кардинальні зміни у «формі цієї дисципліни»? Відтак виокремила вади навчального предмету, відомого як «ДПЮ» (допризовна підготовка юнаків). У школах його ставили сьомим або восьмим у розклад, не надаючи особливого значення. Урок ДПЮ проводили непрофільні вчителі, зокрема учитель трудового навчання, інші ж намагалися відмовитися від такої функції. Ніхто не бачив сенсу у навчанні шикуватися, маршерувати тощо[984]. Намагаючись з'ясувати бачення можливостей удосконалення початкової військової підготовки в школі, І. Лиховид опитала лише низку експертів та працівників освітньої сфери. Керівники шкіл, за її словами, вказують на потребу закладів освіти співпрацювати з військовими частинами та закладами військової освіти, щоб учні «могли на власні очі побачити військову техніку, розібрати чи зібрати автомат, а викладати цю дисципліну повинні патріотичні сучасні військові, з якими можна поспілкуватися на важливі теми»[985]. При цьому журналістка навела думку директора

---

[982] МОН прагне якісно викладати предмет «Захист Вітчизни». *Освіта.UA.* 15.09.2014. URL: https://osvita.ua/school/42803/

[983] У школах відновлять початкову військову підготовку – указ. *Українська правда.* 2014. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2014/11/05/183312/ ; Школи відновлять початкову військову підготовку. *Освіта.UA.* 2014. URL: https://osvita.ua/school/43708/

[984] Лиховид І. У школи повертається допризовна підготовка. *День.* 13.11.2014. № 213. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/u-shkoly-povertayetsya-dopryzovna-pidhotovka

[985] Там само.

благодійного фонду «Інститут розвитку освіти», відомого історика Георгія Касьянова, який висловив думку, що військова підготовка в Україні повинна мати «гуманістичне спрямування» й формувати в людини набір основних умінь і навичок, які дадуть змогу рятувати життя. Процитувала й голову Асоціації керівників шкіл Києва Юрія Шукевича, який наголошував на тому, щоб предмет викладався насамперед патріотичними офіцерами, які мають «право викладати», проводилися цікаві для старшокласників військово-патріотичні ігри (але не «ігри в казаків»), робився акцент не лише на статуті Збройних Сил України, медико-санітарній справі, але й на цивільному захисті населення. Останній пункт Ю. Шукевич пояснював наявністю у містах, зокрема Києві, хімічних підприємств, пошкодження чи руйнування яких може створити техногенну катастрофу, а тому старшокласники повинні знати як діяти в таких обставинах[986]. На жаль, журналістка обмежилася фіксацією цих думок, не вдавшись до їх критичного аналізу. Зокрема теза про «гуманістичну спрямованість» початкової військової підготовки була і залишається сумнівною, оскільки за нею може ховатися однобічне розуміння безпекових навичок людини, спрямованих лише на порятунок свого життя. Натомість, майбутні захисники України мають бути готові не лише до порятунку себе, але й свідомі того, що участь у національній обороні потребуватиме умінь відбирати життя ворога.

Того ж дня, коли з'явився матеріал І. Лиховид (13 листопада 2014 р.), у газеті «День» Лариса Громадська опублікувала описово-інформаційну статтю про досвід проведення уроків «Захист Вітчизни» у Бориспільській гімназії «Перспектива». Авторка зауважила, що раніше предметам «ПВП» (початкова військова підготовка) і «ДПЮ» приділяли значно більше уваги. Особливу увагу предметові приділяли в радянські часи, коли на посади вчителів зазначеного предмету призначали офіцерів запасу або педагогів, які служили в армії. Проте у роки незалежної України до предмету «Захист Вітчизни» ставилися «не завжди серйозно», бо ж цими уроками «донавантажували» інших вчителів, зокрема фізкультури, або й філологів. Натомість Бориспільську гімназію Л. Громадська, побувавши на уроках в 10-х і 11-х класах,

[986] Там само.

називає прикладом відповідального ставлення до цієї навчальної дисципліни. Особливостями цих уроків є те, що хлопці обов'язково одягають військову камуфляжну форму, вживають військових звертань до учителя, вивчають різні типи сучасної зброї, способи індивідуального захисту, армійські звання, складають рапорти, марширують. Учителем «Захисту України» працює відставний офіцер-прикордонник, підполковник Віктор Давиденко, який ретельно ставиться до виконання своїх обов'язків. Однак він констатував відсутність належної матеріально-технічної бази, оскільки обладнання і наочний матеріал залишився ще з радянських часів. Через відсутність тиру стрільби проводилися в невеличкому кабінеті, пристосованому вчителем до занять. Не вистачало підручників, пневматичних гвинтівок, гранат для метання[987].

Позитивне ставлення до уроків «Захист Вітчизни» виявили учні Бориспільської гімназії «Перспектива», які розповіли, що крім фізичних вправ і стройової підготовки, вчаться тактики ведення бою, знайомляться з основами цивільного захисту, переглядають документальні фільми військово-патріотичного характеру. На думку вчителя В. Давиденко, обставини вимагають підготовки молоді д служби в армії, а відтак проводити тренування, наближенні до реальний бойових дій, надати можливість юнакам відчути себе захисниками родини та рідної землі, навчити їх бути відповідальними і витривалими. На жаль, у багатьох школах заняття проводять російською мовою, а ілюстративний матеріал зберігся ще з часів СРСР[988].

Водночас журналістка Л. Громадська узяла коментар у завідувача методичного кабінету Бориспільського районного відділу освіти Леоніда Гриценка, який визнав слабкість матеріальної бази й згадав про те, що на початку незалежності України зі шкіл з невідомих причини забрали зброю. На той час у кожній школі було 8-10 дрібнокаліберних рушниць, 2-4 навчальні автомати. На сьогодні лише в п'яти школах району залишися тири. Чиновник розповів, що кожного року на базі районного військкомату було організовано стрільби. Однак такі заходи проводять лише один раз

[987] Громадська Л. На урок – у камуфляжі. *День*. 13.11.2014. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/na-urok-u-kamuflyazhi
[988] Там само.

на рік. Не вистачає кваліфікованих учителів: колишні військові працюють педагогами лише у двох школах району. Уроки «Захисту України» переважно проводять учителі фізкультури і праці, які не служили в армії. На посади педагогів через низьку заробітну плату не хочуть іти колишні військові, які брали участь у російсько-українській війні. Ще одна проблема полягає в тому, що частина учнів після закінчення 9 класу продовжує навчання в закладах професійної освіти, тож у 10–10-х класах, де викладається предмет «Захист Вітчизни», залишається мало хлопців. Звісно, Л. Гриценко запевнив у проведенні національно-патріотичного виховання учнів, які повинні знати історію Батьківщини і бути патріотами України[989]. Порушені І. Лиховид та Л. Громадською проблеми в організації та проведенні початкової загальновійськової підготовки залишалися актуальними ще тривалий час.

Після зазначеного президентського указу МОН України наприкінці 2014 р. розробило проєкт навчальної програми «Захист Вітчизни» для учнів 10–11-х класів закладів загальної середньої освіти. Інформація про це з'явилася лише на сайті «Освіта.UA», де повідомляли про головні складові розробленої програми: мету, завдання, зміст деяких розділів. Зазначалося, що метою навчального предмета є «набуття знань старшокласниками про задачі Збройних Сил України та інших військових формувань, засвоєння основ захисту Вітчизни, цивільного захисту, медико-санітарної підготовки»[990]. Серед завдань, невідомий автор цього допису, виділив таке: формувати та удосконалювати у старшокласників життєво необхідні знання, уміння і навички щодо захисту Вітчизни та військово-патріотичного виховання, підготовити учнів до захисту Вітчизни[991]. Серед позитивних аспектів програми називали проведення військово-польових зборів, поділ матеріалу для дівчат і хлопців, відвідування військових частин, військових музеїв, зустрічі з ветеранами Збройних Сил України, проведення туристичного походу з військово-патріотичною тематикою[992].

---

[989] Там само.
[990] Розроблено нову програму «Захист Вітчизни». *Освіта.UA.* 24.11.2014. URL: https://osvita.ua/school/44124/
[991] Там само.
[992] Там само.

Проєкт було доопрацьовано і впроваджено в життя у січні 2015 р., про що теж повідомив ресурс «Освіта.UA». Відповідно до поданої інформації ставало зрозуміло, що відбулося переформулювання мети програми, яка тепер полягала в ознайомленні молоді з основами нормативно-правового забезпечення захисту Вітчизни, набутті школярами знань про задачі Збройних Сил України, їх характерні особливості, засвоєння основ захисту Вітчизни, цивільного захисту, основ медичних знань, здійснення психологічної підготовки молоді до захисту Вітчизни[993]. Відзначалося, що навчальний предмет «Захист Вітчизни» буде обов'язковим для вивчення у старшій школі. У 10 класі на нього передбачено по 1,5 години на тиждень протягом навчального року, а в 11 класі: по 1,5 години на тиждень у першому півріччі, по 1 годині – у другому півріччя, та 18 годин на проведення військово-польових занять на базі військових частин, військових комісаріатів чи військових закладів освіти. На відміну від проєкту, затверджена програма передбачала спільні заняття для хлопців і дівчат. Зберігалася вимога обов'язкового одягання учнями військової форми під час занять, дотримання статутів ЗСУ у відносинах між вчителем і учнем[994].

У наступні роки питання початкової військової підготовки зникло з поля зору мас-медіа, попри продовження війни з Росією й важливості зазначеного питання для обороноздатності держави. Зрештою не давали приводу до його актуалізації й державні органи влади. Однак у лютому 2018 р. на сайті «Освіта.UA» було опубліковано розмірковування учителя з Харківщини Володимира Мещерякова, який писав про занедбаність предмету «Захист Вітчизни», неоднозначне ставлення до нього в суспільстві, байдужість з боку органів управління освітою. Відтак педагог виокремив низку проблем, які впливають на такий стан справ. По-перше, «в освіті панує матріархат». На думку, В. Мещерякова, домінування жінок у закладах освіти природньо веде до певного пацифізму, негативного ставлення до вивчення воєнної справи. Попри те, що Україна воює з Росією, а тому в шкільному віці потрібно «прищеплювати» юнакам знання про «життєзберігаючі технології, готовність до дій

[993] У МОН розробили навчальну програму «Захист Вітчизни». *Освіта.UA*. 26.01.2015. URL: https://osvita.ua/school/45544/
[994] Там само.

у надзвичайних ситуаціях, основи надання домедичної допомоги», частина жінок-освітянок, на думку автора, цього не хочуть розуміти. По-друге, ліквідовано навчальну базу предмета: зі шкіл вилучено зброю і навіть саперні лопатки, які були на балансі військових комісаріатів, зруйновано смуги перешкод, припинено після 2011 р. проведення стрільб старшокласниками з бойової зброї. Відтак військкомати перестали допомагати закладам освіти у військово-патріотичному вихованні, натомість надалі приймають звіти про до військову підготовку молоді в школах. По-третє, пріоритетним у школі виявилися предмети, з яких проводять ЗНО. Натомість інші, зокрема і «Захист Вітчизни» отримали роль формальних дисциплін[995]. Крім того, В. Мещеряков вказав на надмірний вплив батьків на учнів, трансформацію демократизму у вседозволеність, незнання директорами шкіл і керівникам відділів освіти законодавства України і нормативних документів, які зобов'язують на належному рівні проводити освітній процес з усіх навчальних предметів.

У квітні 2018 р. учитель В. Мещеряков опублікував ще один допис, в якому нагадував, допризовна підготовка «нікуди не поділася», а спирається на ст.21 Закону України «Про освіту». Цього разу він акцентував увагу на тому, що предмет «Захист Вітчизни» у школах здебільшого викладають нефахівці. Ним зазвичай «довантажують» вчителів, зокрема, фізкультури. Відтак для таких педагогів, які погано знають предмет, В. Мещеряков запропонував власноруч розроблену «шпаргалку» навчальної програми, яка включала вісім тем: Збройні Сили України на сучасному етапі; Статути Збройних Сил України; Стройова підготовка; Вогнева підготовка; Тактична підготовка; Прикладна фізична підготовка; Основи цивільного захисту; Основи медичних знань і допомоги. До кожної теми він подав змістові програмні складові, а також вказівки на потребу знань різного типу. Наприклад, при викладанні теми «Тактична підготовка» потрібне розуміння математики, фізики, географії, правознавства, інформаційно-комунікаційних технологій[996]. Такими заувагами В. Мещеряков, по-суті, вказував на змістову всеохопність і складність предмета «Захист Вітчизни», який не слід асоціювати з фізкультурою в школі.

---

[995] Мещеряков В. Про предмет «Захист Вітчизни». *Освіта.UA.* 12.02.2018. URL: https://osvita.ua/blogs/59419/
[996] Мещеряков В. Допризовна підготовка нікуди не ділася. *Освіта.UA.* 2.04.2018. URL: https://osvita.ua/blogs/60409/

Українські медіа знову звернули свою увагу на питання початкової військової підготовки школярів у 2020 р., коли МОН України вирішило змінити назву навчального предмета «Захист Вітчизни» на «Захист України». Медіа цитували міністерку освіти Ганну Новосад, яка говорила про відхід від радянських традицій у назві предмета, а також обіцяла звернути увагу на зміст предмета та матеріально-технічне забезпечення для його проведення. При цьому медіа нагадували читачам, що дисципліну «Захист України» обов'язково вивчають у 10–11-х класах не лише на уроках, але й під час «навчально-польових і навчально-тренувальних занять»[997].

У деяких медіа з'являлися повідомлення про різні аспекти проведення уроків з предмета «Захист України». Кореспондент газети «День» Ігор Винниченко у лютому 2020 р. повідомив про проведення науково-практичного семінару «Воєнний туризм в Україні: стан, потенціал, перспективи». На ньому йшлося про необхідність і перспективи розвитку військового туризму в Україні. Одним із аспектів семінару стало обговорення питання впровадження до програми навчального предмета «Захист України» розділу «Основи туризму»[998]. На жаль, І. Вінниченко не прокоментував подібної пропозиції. В умовах пандемії коронавірусу, з'явилося повідомлення про розроблення фахівцями Дніпропетровського обласного ТЦК та СП циклу відеоуроків, які стосуватимуться історії української армії, її бойових традицій і сучасного життя, розкажуть про новинки у сфері військового озброєнь та техніки, перспективи військової кар'єри, надання першої медичної допомоги тощо[999].

З наближенням повномасштабної війни, спеціалізовані медіа, зокрема «АрміяInform», присвячували увагу ініціативам шкіл, органів влади і ЗСУ у справі початкової військової підготовки молоді. Так, кореспондент зазначеної агенції Олександр Колесник розповів про тренінг для вчителів предмета «Захист України», який відбувся в серпні 2021 р. на стрілецькому полігоні «Снайпер» (м. Дніпро).

---

[997] У школах вивчатимуть предмет «Захист України» замість «Захисту Вітчизни». *День.* 26.02.2020. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-u-shkolakh-vyvchatymut-predmet-zakhyst-ukrayiny-zamist-zakhystu-vitchyzny ; Уряд перейменував шкільний предмет «Захист Вітчизни». *Освіта.UA.* 26.02.2020. URL: https://osvita.ua/school/71242/

[998] Вінниченко І. Про вигоди воєнного туризму. *День*. 13.02.2020. № 27-28. URL: https://day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/pro-vyhody-voyennoho-turyzmu

[999] Відеоуроки предмета «Захист України» дніпровські телеглядачі побачать уже наступного тижня. *АрміяInform*. 28.04.2020. URL: https://armyinform.com.ua/2020/04/28/videouroky-predmeta-zahyst-ukrayiny-dniprovski-teleglyadachi-pobachat-uzhe-nastupnogo-tyzhnya/

Військові інструктори в польових умовах провели для педагогів дводенний тренінг з тактичної медицини, вогневої підготовки, методів евакуації[1000]. У вересні того ж року кореспондент «АрміяInform» Володимир Лазарєв розповів про польові навчання учнів шкіл Решетилівської ОТГ на Полтавщині. У навчанні взяли участь близько 50 школярів, а педагогічні функції виконували військові місцевого гарнізону. Захід відбувся за підтримки Полтавського обласного центру національно-патріотичного виховання. Дітей тренували у вправності розбирання та збирання стрілецької зброї, стрільбі із пневматичної гвинтівки, метанні ручних гранат, наданні першої медичної допомоги. В інструктуванні учнів брали участь й ветерани – члени громадської організації «Вороскол»[1001]. У жовтні 2021 р. працівники Волинського обласного ТЦК і СП відзначили найкращих учителів предмета «Захист України» на основі проведеного конкурсу. Переможцями виявилися вчителів Олександр Фомук (ліцей №10 м. Ковеля), Олександр Шум (Луцький навчально-виховний комплекс: загальноосвітня школа I-II ступенів № 10 – професійний ліцей Луцької міської ради), Роман Швейгер (Звиняченський ліцей Горохівської міської ради)[1002]. За повідомленням кореспондента Олександра Кіндсфатера, у січні 2022 р. в Одесі відбувся семінар-практикум з учителями предмета «Захист України». Власне акцент було зроблено на практичній частині навчального предмета, тому фахівці військової справи демонстрували методичні зразки проведення практичних занять з тактичної, вогневої, медичної підготовки[1003]. У лютому 2022 р., за декілька днів до повномасштабної війни, учні львівського Ліцею імені Івана Пулюя пройшли військовий вишкіл та курси домедичної допомоги. Незадовго перед цим виконавчий комітет Львівської міської ради затвердив «Програму національного спротиву на

[1000] Колесник О. У Дніпрі з вчителями предмета «Захист України» провели спеціальний тренінг. *АрміяInform*. 27.08.2021. URL: https://armyinform.com.ua/2021/08/27/u-dnipri-z-vchytelyamy-predmeta-zahyst-ukrayiny-provely-speczialnyj-trening/

[1001] Лазарєв В. До викладання предмета «Захист України» залучатимуть військовослужбовців, волонтерів та ветеранів. *АрміяInform*. 15.09.2021. URL: https://armyinform.com.ua/2021/09/15/do-vykladannya-predmeta-zahyst-ukrayiny-zaluchatymut-vijskovosluzhbovcziv-volonteriv-ta-veteraniv/

[1002] На Волині відзначили найкращих учителів предмета «Захист України». *АрміяInform*. 25.10.2021. URL: https://armyinform.com.ua/2021/10/25/na-volyni-vidznachyly-najkrashhyh-uchyteliv-predmeta-zahyst-ukrayiny/

[1003] Кіндсфатер О. В Одесі відбувся семінар-практикум для викладачів предмета «Захист України». *АрміяInform*. 1.02.2022. URL: https://armyinform.com.ua/2022/02/01/v-odesi-vidbuvsya-seminar-praktykum-dlya-vykladachiv-predmeta-zahyst-ukrayiny/

території Львівської міської територіальної громади», яка, з-поміж іншого, передбачала організацію навчання старшокласників щодо дій у надзвичайних ситуаціях[1004].

На початку 2022 р. «АрміяInform» поінформувало про появу важливого документа для подальшого удосконалення початкової загальновійськової підготовки в закладах загальної середньої освіти: Типового переліку засобів навчання та обладнання для навчальних кабінетів предмета «Захист України». Його було затверджено наказом МОН 13 грудня 2021 р. і сформовано на основі положень Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти. Згідно з Типовим переліком, кількість одиниць засобів навчання та обладнання для кабінету слід визначати відповідно до наповнюваності класу. Засоби навчання повинні мати гігієнічний сертифікат, технічний паспорт на виріб та інші передбачувані документи[1005]. Проте, лише в умовах повномасштабної війни відбулися суттєві зрушення у справі організації початкової загальновійськової підготовки молоді, про що активно повідомляли й дискутували українські медіа.

Отже, ключовими проблемами, які викликали активне і тривале обговорення в українських медіа, стали розроблення, зміст та перспективи впровадження законів «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту». Найчастіше на медійних платформах з підтримкою законів виступали їхні розробники, представники влади Л. Гриневич, І. Совсун, Г. Новосад. Водночас активну роль відігравала громадськість. Ще у 2015 р. в медіа уперше було окреслено проблеми і завдання у секторі середньої освіти (Ю. Шукевич). Свої думки з приводу реформи освіту у медіа висловлювали й відомі громадські діячі, журналісти, експерти Євген Глібовицький, Ярослав Притула, Зоя Звиняцівська, Тамара Злобіна, Марія Репко, Юлія Руда, Марія Онуфрик, Ігор Яковенко, педагог Сергій Горбачов. Впровадження НУШ найбільш активно аналізували Катерина Тищенко, Микола Скиба, Лілія Боровець. У медіа дискутувалися питання змісту освіти, мови навчання у державних школах,

[1004] У школах Львова посилюють військову підготовку. *Збруч*. 16.02.2022. URL: https://zbruc.eu/node/110624

[1005] Набув чинності Типовий перелік засобів навчання та обладнання для кабінетів предмета «Захист України». *АрміяInform*. 19.01.2022. URL: https://armyinform.com.ua/2022/01/19/nabuv-chynnosti-typovyj-perelik-zasobiv-navchannya-ta-obladnannya-dlya-kabinetiv-predmeta-zahyst-ukrayiny/

впровадження компетентнісного підходу, друку нових підручників, оновлення матеріально-технічних засобів шкіл, підвищення рівня фахової кваліфікації вчителів, зростання винагороди за педагогічну працю, запровадження індивідуальної освітньої траєкторії учнів, перехід до профільної старшої школи (ліцеїв), удосконалення початкової військової підготовки старшокласників через зміни в програмі предмета «Захист Вітчизна» («Захист України»).

4.1.3. Професійна освіта та освіта дорослих

В умовах російсько-української війни вітчизняні медіа значно менше приділяли увагу професійній (професійно-технічній) освіті порівняно з середньою та вищою ланкою цією сфери. Попри все, війна на сході країни та актуалізація перспективи вступу до ЄС підштовхувала українську владу до планування і проведення відповідних реформ, зокрема і в сфері освіти. Безумовно, деякі аспекти реформаційної діяльності аналізували і висвітлювали у медіа.

Так, у газеті «Освіта України» у червні 2014 р. з'явилося інтерв'ю з керівником департаменту професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки України В'ячеславом Супруном. Загалом він окреслив декілька проблемних моментів, в яких опинилася професійна освіта України на той час. Передусім вказав на не завжди ефективну діяльність управлінської ланки закладів профтехосвіти, а відтак висловив думку про потребу зміни частини «директорського корпусу», який займає спостережницьку позицію і не вживає дієвих заходів у сучасних реаліях економіки, не налагоджують співпрацю з роботодавцями. Чиновник наголосив на створенні навчально-практичних центрів з упровадження інноваційних технологій, розробці професійних стандартів, заміну застарілих кваліфікаційних характеристик. Як приклад навів домовленість з компанією «Кернел» про створення на базі одного з професійних навчальних закладів аграрного профілю навчально-практичного центру з упровадження сучасних технологій у сільське господарство. Підкреслив В. Супрун

і діяльність МОН України щодо працевлаштування випускників, які навчалися за держзамовленням, а також розкрив заходи щодо підвищення престижності робітничих професій, серед яких – виставки, конкурси фахової майстерності, ярмарки робітничих професій, фестиваль навчальних фільмів «Урок майстра»[1006].

У зв'язку з проведенням реформи місцевого самоврядування й передачу більше фінансових повноважень на місця, заклади профтехосвтіи були передані на фінансування з місцевих, зокрема обласних, бюджетів. Мас-медіа намагалися з'ясувати виправданість такого кроку, здебільшого постулюючи негативні оцінки. У січні 2016 р. заступник міністра освіти і науки Павло Хобзей під час брифінгу для медіа підкреслив позицію міністерства, яка полягала у тому, що базова професійна освіта повинна фінансуватись з державного бюджету. Таку ж позицію займав і комітет ВРУ з питань освіти і науки. Проте міністерство фінансів дотримувалося іншої думки. Проблема ж полягала у тому, що у бюджетах міст не було закладено коштів на утримання закладів професійної освіти. Крім того, представники місцевих влад відмовлялися фінансувати заклади освіти, де навчалася значна частина представників інших областей[1007]. У червні 2016 р. міністр освіти Л. Гриневич повідомила журналістам, що з фінансування профтехосвіти склалася кризова ситуація, оскільки невеликі міста не могли утримувати заклади професійної освіти з власних бюджетів. Вона вказала на потребу зберегти професійно-технічну освіту, розробити плани її регіонального розвитку, водночас не виключила можливості об'єднання деяких закладів[1008].

Громадський діяч і голова ради з питань аграрної освіти при МОН Алекс Ліссітса вказав на занепад профосвіти й навів показові дані. У 1990 р. в 1246 училищах навчалися понад 640 тис. учнів, а в 2016 р. – 840 училищ налічували 302 тис. учнів. На одного випускника закладу профосвіти припадало п'ять випускників ЗВО. Він вказав на злиденне становище закладів, які розташовані в сільській місцевості і

[1006] Шулікін Д. В'ячеслав Супрун: Сучасний керівник птнз повинен бути ефективним менеджером. *Освіта України*. 2014. № 22. 9 червня. С. 5.
[1007] ПТУ мають фінансуватися з бюджету, – заступник міністра освіти. 25.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2016/01/25/207007/
[1008] В Україні бракує грошей на ПТУ – Гриневич. 3.06.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/06/3/7110601/

готують фахівців для сільського господарства. Надалі А. Ліссітса пропонував два шляхи: 1) конструктивний: Міносвіти та Мінфін повинні знайти шляхи альтернативного фінаснування ПТУ, можливо навіть передати їх великим агропідприємствам або асоціаціям у довгострокову оренду; 2) звичайний: уряд «як завжди, заховається в кукурудзу, не бажаючи вирішувати складні питання і дозволить розвалити професійно-технічну освіту України». Важливо, що він розкритикував непропорційність підготовки фахівців у закладах профтехосвтіи аграрного профілю, де перевагу надають підготовці менеджерів, юристів, фінансистів, а не робітників[1009].

Проте зміни не відбулися й МОН, зрештою, взялося захищати спеціальності, які мають загальнодержавне значення. У листопаді 2016 р. було складено перелік з 19 професій, які не можна буде скорочувати у закладах профтехосвіти, де відтепер домінуватиме замовлення на кадри з боку місцевої влади, котра братиме до уваги потреби власного ринку праці. До таких спеціальностей, зокрема, увійшли: машиніст бурової установки, бурильник експлуатаційного та розвідувального буріння свердловин, бджоляр, живописець, токар, тісторо6, монтер колії, виноградар, верстатник широкого профілю[1010]. Згодом (у 2018 р.) цей перелік доповнили ще шістьма позиціями (зварник, машиніст дорожньо-будівельних машин, монтажник систем утеплення будівель, слюсар механоскладальних робіт, слюсар-інструментальник, слюсар-ремонтник). У медіа з посиланням на вищих урядовців зазначалося, що з 1 вересня 2018 р. на ці професії буде набрано приблизно 2200 осіб, а орієнтовна вартість їхньої підготовки складе 15 млн. грн. з державного бюджету[1011].

У серпні 2016 р. було знайдено вихід із ситуації з фінансуванням професійної освіти. Міністр освіти і науки Л. Гриневич, визнавши, що «передання профтехосвтіи на місцевий рівень було непродуманим кроком», заявила: з наступного року фінансування цього сектора освіти знаходитиметься на обласному рівні, а не рівні

[1009] Ліссітса А. П’ять начальників для одного тракториста. 13.07.2016. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2016/07/13/598876/

[1010] МОН: перелік професій, серед яких є бджолярі і токарі, склали через зміну у фінансуванні профосвіти. 18.11.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news/28126119.html

[1011] Перелік пріоритетних професій доповнили шістьма позиціями. 21.02.2021. URL: https://lb.ua/news/2018/02/21/390760_perechen_prioritetnih_professiy.html

міст[1012]. Однак у деяких регіонах ситуація загострювалася. У листопаді 2017 р. кореспонденти ТСН поінформували про відсутність коштів в обласному бюджеті Волинської області на утриманні училищ у коледжів. Упродовж двох років (2016–2017) на утримання 23 закладів профтехосвіти з обласного бюджету було виділено 300 млн. грн. А з 2018 р. заплановано передати на баланс області ще 10 коледжів, що потребуватиме додаткових 100 млн. грн.. А таких коштів у бюджеті не було, оскільки область вважалася дотаційною[1013]. Ситуація привернула увагу народних депутатів, однак вони обмежилися лише гучними заявами.

У мас-медіа обговорювалося питання належності закладів профтех освіти до групи ЗВО. У березні 2016 р. заступник міністра освіти і науки П. Хобзей зауважив, що до 2018 р. коледжі залишатимуться у статусі закладів вищої освіти, але після реформи стануть частиною власне професійної освіти. У них навчатимуться випускники базових шкіл, які після успішного навчання у коледжі зможуть продовжити навчання за тим же ж профілем у ЗВО та отримати диплом про вищу освіту за більш стислий термін[1014].

Обговорюючи завдання професійної освіти, журналісти, експерти та освітяни найчастіше вели мову про потребу реформувати зміст освіти в училищах, коледжах, технікумах, максимально наблизивши їх до ринку праці та потреб виробничих і сервісних підприємств[1015]. Щоправда траплялися й опозиційні думки. Так, колишній заступник директора з навчально-виховної роботи Херсонського фізико-технічного ліцею Володимир Бєлий наполягав на тому, що заклади системи професійно-технічної освіти не повинні слугувати фірмам чи корпораціям. Їхня місія – слугувати розвитку професійних задатків старшокласників (16–18 років), їхнього інтелекту мануально-моторного типу. При цьому він наполягав на безкоштовності професійно-

---

[1012] Титиш Г. Лілія Гриневич: Неможливо навчати сучасних дітей так, як навчали нас. 4.08.2016. URL: https*://life.pravda.com.ua/person/2016/08/4/216010/*

[1013] На Волині ПТУ та коледжі опинилися під загрозою закриття через відсутність фінансування. 25.11.2017. URL: https://tsn.ua/ukrayina/na-volini-ptu-ta-koledzhi-opinilisya-pid-zagrozoyu-zakrittya-cherez-vidsutnist-finansuvannya-1047360.html

[1014] Ризиковані, але потрібні. Заступник міністра освіти про майбутні зміни у школі. 28.03.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2016/03/28/210119/

[1015] Парцхаладзе Л. Почему не обязательно гоняться за престижными профессиями. 8.06.2016. URL: https://lb.ua/blog/lev_partskhaladze/337270_pochemu_obyazatelno_gonyatsya.html

технічної освіти. «Професійний ліцей має бути тим елементом освітньої системи, що забезпечує реальне виконання державою своїх конституційних обов'язків щодо освіти своїх громадян відповідно до їх схильності та спроможності. Тільки так і можна уникнути як псевдоосвіти, так і нецільового використання бюджетних коштів», – стверджував В. Бєлий[1016]. Більшість авторів акцентувало увагу на потребі модернізації матеріально-технічної бази закладів професійної освіти.

На оновлення матеріального забезпечення, передовсім навчального обладнання закладів професійної освіти уряд України у 2018 р. отримав від ЄС фінансову допомогу. Це привернуло увагу медіа до питань профосвіти. Журналістка Наталія Шимків у грудні того ж року проаналізувала стан профосвіти у Львові. На той час на балансі міського бюджету перебувало 19 закладів професійно-технічної освіти, на які передбачалося 288 млн. грн. (на 2018 рік). Усі кошти спрямовувалися на заробітні плати викладачів і персоналу та оплату комунальних послуг. Частина училищ уже впровадила дуальну освіту. Як приклад, вона навела Львівське вище професійно-технічне училище, де освіту здобували приблизно 500 студентів, здобуваючи фах малярів, штукатурів, слюсарів з ремонту автомобілів, електрогазозварників, кухарів, кондитерів. Своїми силами адміністрація, викладачі. студенти утворили навчально-практичний центр, кошти (1,5 млн. грн.) на який надали місцеві бізнесмени та іноземні партнери. Значну допомогу надавало підприємство NG Metal Ukraine, яке займається виробами з металу. Шукаючи робітників (зварювальників), підприємство надало кошти на облаштування навчально-виробничого класу. Один з представників адміністрації повідомив, що практика учнів на виробництві триває півтора-два роки. У планах керівництва укладати тристоронні угоди між навчальним закладом, студентом і підприємством, за яким студент зобов'язаний після закінчення навчання два роки відпрацювати на підприємстві, яке надавало можливість навчатися і працювати під час практики. Керівництво цього закладу взяло на себе зобов'язання працевлаштувати усіх своїх випускників. Журналістка також опитала начальника управління інвестиційної політики Львівської обласної ради Романа Матиса, який

[1016] Бєлий В. Структура освіти старшокласників і виклики часу. 4.03.2016. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_biely/329507_struktura_osviti_starshoklasnikiv_i.html

окреслив широкі перспективи для працевлаштування на підприємствах Львівщини, назвавши низку відомих брендів, котрі замовляють послуги. Натомість підприємці повідомили, що випускників ПТУ потрібно навчати заново, бо вони здобули уміння роботи на старому обладнанні, а тому не підготовлені до праці в нових умовах. При цьому підприємцям дешевше започаткувати курси, ніж фінансувати заклади освіти і чекати на підготовлених випускників. У статті вказували й на застарілість програм. Для прикладу, в деяких закладах освіти продовжували готувати фахівців за спеціальністю «оператор комп'ютерного набору»[1017].

Ще одним тематичним напрямом обговорень профтехосвтіи в мас-медіа стала дуальна освіта. У лютому 2017 р. журналістка Ірина Андрейців опублікувала статтю «Що таке дуальна освіта і навіщо вона українцям». З перших речень статті стає зрозуміло, що авторка спочатку не зовсім чітко зрозуміла зміст поняття «дуальна освіта», оскільки розпочала з опису проблем у вищій освіті та нестачу висококваліфікованих кадрів. Лише пізніше перейшла до професійної освіти, де, зазвичай, використовуються дуальні форми організації навчання. Важливо, що І. Андрейців описала функціонування системи дуальної освіти в Німеччині, навіть навівши слова представника комунального підприємства з м. Ерфурт Удо Бауера. Обґрунтовуючи необхідність запровадження цієї системи в Україні, авторка вказала на потребу у фахівцях в реальному секторі економіки. Відтак навели приклади дуальної освіти, зокрема Київському політехнічному інституті (Конструкторсько-інженерний центр «Боїнг-Україна»). Позитивною стороною цієї статті є увага І. Андрейків до запитів українських підприємців[1018].

Надалі в українських медіа здебільшого позитивно характеризували питання впровадження дуальної освіти в Україні. Так, кандидат технічних наук Сергій Іщеряков у червні 2017 р. на сайті «Української правди» підтримав курс МОН на запровадження дуальної освіти. Він наголосив, що для європейського суспільства – дуальна освіта відома з 70-х рр. XX ст. Опісля вказав на важливість цієї форми

[1017] Шимків Н. Реформа ПТУ. Чиїх рук потребує ринок? 26.12.2018. URL: https://lb.ua/society/2018/12/26/415826_reforma_ptu_chiih_ruk_potrebuie_rinok.html

[1018] Андрейців І. Що таке дуальна освіта і навіщо вона українцям. 16.02.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/16/222630/

навчання для українських ІТ-компаній, підкресливши не лише освітньо-інтелектуальні результати, але й позитивні соціальні наслідки, оскільки, на його думку, дуальна освіта – це «шанс на втримання в Україні талановитої молоді». Водночас вів мову про потребу компаній втручатися в освітній процес закладів освіти і коригувати освітні програми відповідно до вимог часу і ринку[1019]. Дещо пізніше він поділився з читачами результатами впровадження механізму дуальної освіти у філіях компаній «Ciklum» та «EPAM»[1020].

У липні 2021 р. експерт Костянтин Швабій на інтернет-ресурсі «Лівий берег» оприлюднив своє бачення дуальної освіти як «маленького кроку до вирішення глобальних проблем». Він позитивно оцінив зміни до законів «Про освіту» та «Про вищу освіту», внесені наприкінці 2019 р. щодо впровадження нової форми освіти – дуальної. Він навів приклади Німеччини, Данії, Великій Британії, Франції, Південної Кореї. На його думку, навіть південнокорейське економічне диво стало можливим зокрема й завдяки впровадженню дуальної освіти. Саме у цій країні для фінансування цієї форми освіти введено додатковий цільовий податок з корпорацій. Автор наголосив на тому, що запровадження дуальної освіти дає змогу вирішити таку важливу проблему як «невідповідність компетенцій» (skills mismatch). Основна перевага дуальної освіти полягає, зокрема, в тому, що студенти мають змогу застосовувати теорію одразу на практиці, а остання спонукає до глибшого вивчення теорії. Здобувачі освіти мають можливість пізнати професію «з середини». Роботодавці ж створюватимуть умови для підготовки таких студентів, які водночас будуть їхніми працівниками[1021].

Не достатньо уваги мас-медіа приділяли питанням вступу до закладів профтехосвіти. У листопаді 2017 р. журналісти «Української правди» поінформували про умови вступу на освітній рівень молодшого спеціаліста в заклади професійної освіти у 2018 р. Детальну інформацію їм надав директор департаменту вищої освіти

[1019] Іщиряков С. Дуальна освіта: як втримати ІТ-мізки в Україні. 7.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/7/224580/

[1020] Іщиряков С. Дуальна освіта – ми розпочали. Перші висновки. 14.09.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/09/14/226445/

[1021] Швабій К. Дуальна освіта: маленькі кроки до вирішення глобальних проблем. 22.07.2021. URL: https://lb.ua/blog/kostiantyn_shvabii/489960_dualna_osvita_malenki_kroki.html

МОН Олег Шаров[1022]. Нові умови вступу 2020 року було проанонсовані вже у вересні попереднього року. Зокрема, наголошувалося, що вступники на основі середньої школи при вступі у коледжі і технікуми зможуть подавати для вступу сертифікати ЗНО за минулі чотири роки або складати вступні іспити на власний розсуд. Але за сертифікати ЗНО бал вступника потрібно підвищувати на 25%. Крім того, дозволялося отримувати другу, третю та будь-яку наступну професійну освіту за бюджетні гроші[1023]. Вступну кампанію у «коронавірсуному» 2020 р. у студії ТСН (канал 1+1) окреслила заступниця міністра освіти і науки Любомира Мандзій[1024].

У 2019 р. увагу медіа привернув Закон «Про фахову передвищу освіту», схвалений на початку червня того ж року. Зазвичай, передавали головний зміст закону: у коледжах і технікумах студенти отримуватимуть не вищу, а фахову передвищу освіту, замість рівня молодшого спеціаліста запроваджується рівень молодшого бакалавра[1025]. З 2020 р. напрацьовувався законопроєкт «Про професійну освіту».

У грудні 2019 р. заступник міністра освіти і науки Петро Коржевський анонсував масштабні перевірки закладів професійної освіти. Аудит стартує вже у січні 2020 р., буде перевірено 740 закладів, який, за словами чиновника, дасть змогу отримати чітке уявлення про стан профтехосвіти в країні. Перевірка складалася з двох частин: анкетування закладів і регіональних обговорень[1026]. Незабаром з'явилися повідомлення про підготовку МОН України законопроєкту про професійну освіту, який передбачав би об'єднання закладів і концентрацію видатків на укрупнені заклади. У медіа з'явилися висловлювання міністра Анни Новосад, яка вважала, що державі невигідно утримувати 700 напівпорожніх коледжів і ПТУ. На її думку,

---

[1022] Вуйтік Н. Обов'язкова ID-картка та заяви онлайн. Як вступатимуть у коледжі й технікуми 2018 року. 30.11.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/11/30/227721/

[1023] Нові умови вступу в коледжі і технікуми. Що планують змінити. 20.09.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2019/09/20/238291/

[1024] Загородня І. Вступна кампанія на карантині: у МОН пояснили, як після 9 класу вступити до закладів профтехосвіти. 21.05.2020. URL: https://coronavirus.tsn.ua/vstup-na-karantini-u-mon-poyasnili-yak-pislya-9-klasu-vstupiti-do-zakladiv-proftehosviti-1550634.html

[1025] Не молодший спеціаліст, а молодший бакалавр. Рада прийняла новий закон щодо профтехосвіти. 6.06.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2019/06/6/237143/

[1026] Наступного року на заклади професвіти чекають масштабні перевірки. У МОН пояснили причину. 22.12.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/nastupnogo-roku-na-zakladi-profosviti-chekayut-masshtabni-perevirki-u-mon-poyasnili-prichinu-1463841.html

доцільніше за ці ж кошти утримувати 200 закладів, а всі кошти спрямувати на заробітні плати викладачів, щоб мотивувати їх[1027]. Крім того, А. Новосад наголошувала на потребі скорочення тривалості освітніх програм у закладах професійної освіти, оскільки роботодавцям потрібні працівники негайно, а не через чотири роки. Відтак вона наголосила на потребі інвестувати у багатопрофільні центри професійної освіти, які повинні діяти в кожній області[1028].

Улітку 2020 р. народна депутатка Ольга Коваль у своєму блозі на сайті «Лівий берег» схвально відгукнулася про реформу професійної освіти, яка, за її словами, стартувала у минулому році. Водночас наголосила на потребі швидкого вирішення низки проблем. По-перше, слід узятися за прогнозування ринку праці (принаймні середньострокове), чітко знати, яка кількість фахівців відповідних спеціальностей потрібна країні. По-друге, слід привести програми професійної освіти у відповідність до сучасних вимог, розпочавши із вимог роботодавців до професії. По-третє, необхідно узятися за рівень кваліфікації педагогічних працівників та майстрів виробничого навчання. На переконання депутатки, викладачем професійних дисциплін повинна бути людина з досвідом роботи на виробництві, фахівець (інженер, механік, технолог), який міг би поєднувати роботу з освітньою діяльністю[1029]. Схожі думки висловила й народна депутатка Юлія Гришина, наголосивши на розробці нових стандартів професійної освіти [1030].

Співзасновник онлайн-інституту Projector Creative & Tech Олексій Трегуб у вересні 2021 р. спробував спрогнозувати розвиток професійної освіти в Україні до 2030 року. На його думку, через десятиліття ця ланка освіти спиратиметься на п’ять принципів: 1) діджиталізація (Online First); 2) фокус на розвиток особистості (Customization); 3) практичність (Learning by Doing); 4) середовище (Community); 5)

[1027] Міносвіти підготувало законопроєкт, який об’єднає коледжі з ПТУ. Лівий берег. 10.03.2020. URL: https://lb.ua/society/2020/03/10/452097_minobrazovaniya_podgotovilo.html

[1028] Кузнєцова І. Як заплатити педагогам? Інтерв’ю з міністром освіти і науки Ганною Новосад. Радіо Свобода. 3.10.2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30197690.html

[1029] Коваль О. Із «бурси» у сучасний хаб. З чого почати реанімацію профосвіти? 17.07.2020. URL: https://lb.ua/blog/olha_koval/462045_iz_bursi_suchasniy_hab_z_chogo.html

[1030] Розвиток сучасної та престижної професійно-технічної освіти – у пріоритеті, – нардепка. 12.05.2021. URL: https://vseosvita.ua/c/pedagogy/post/41385

безпервність (Life Long Learning)[1031]. Автор просував ідею онлайн-освіти через спеціальну курси, вагомості компетентностей, а не диплома.

Певна увагу медіа присвячувалася й питанням освіти дорослих. У липні 2020 р. журналістка Катерина Хорощак під час інтерв'ю з ексзаступником міністра освіти і науки Євгеном Стадним цікавилися долею законопроєкту про освіту дорослих. Є. Стадний вказав на складність питання, оскільки освіта дорослих – це «міжсекторальна сфера», в умовах яких треба враховувати інтереси роботодавців та держави[1032]. У 2021 р. журналістка Інна Кузнєцова в інтерв'ю з міністром освіти і науки Сергієм Шкарлетом також порушила питання законопроєкту «Про освіту дорослих». Міністр наголосив на потребі змінювати систему підготовки робітників і кваліфікованих спеціалістів, зокрема вказав на досвід онлайн-курсів, які особливо активізувалися у роки пандемії[1033].

Проблему освіти дорослих неодноразово обговорював співзасновник онлайн-університету Prometheus Іван Примаченко. Ще у 2016 р. він писав про «трикутник смерті» української освіти, під якими мав на увазі три проблеми: відсутність достатньої кількості висококваліфікованих викладачів, нестача фінансових ресурсів, брак часу на масштабні зміни. На його думку, слід знайти вихід із цього трикутника в найближчі п'ять років, і лише тоді реформування освіти може бути ефективним. Вихід для розвитку освіти дорослих пропонував у розвитку безкоштовних онлайн-курсів, при цьому вказував успіхи українського ресурсу Prometheus, на якому зареєстровано 300 тис. осіб, а також вказував на значну кількість іноземних пропозицій у цій сфері. Водночас він пропонував впровадити безкоштовні онлайн-курси у навчальний процес українських шкіл і університетів, при умові впровадження змішаного навчання: аудиторне й онлайн. При цьому вказував на досвід

[1031] Трегуб О. Якою буде професійна освіта-2030? 5 принципів. 26.09.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/09/26/245999/

[1032] Хорощак К. Міністерство освіти і науки Шкарлета: спадок від попередньої команди та перспективи. Інтерв'ю з ексзаступником МОН Єгором Стадним. 8.07.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/07/08/241574/

[1033] Кузнєцова І. Міністр Шкарлет про ЗНО, президентський університет, зарплати педагогів і дисертацію Киви. Радіо Свобода. 12.06.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/zno-prezydent-skyy-universytet-zarplaty-pedahohiv-i-dysertatsiyu-kyvy/31303149.html

Масачусетського технологічного інституту, впровадження онлайн-курсів у навчальний процес якого сприяло зростанню успішності студентів на 35%[1034].

Отже, в умовах російсько-української війни вітчизняні медіа значно менше приділяли уваги професійній (професійно-технічній) освіті порівняно з середньою та вищою ланкою цією сфери. Аналізуючи змістову спрямованість мас-медійного дискурсу щодо професійної освіти України, визначимо декілька тематично-проблемних аспектів фокусування уваги медіа: 1) проблема фінансування закладів професійної освіти у зв'язку з проведенням реформи місцевого самоврядування й передачу фінансових повноважень у регіони та громади; 2) питання належності закладів профтехосвіти до групи закладів вищої освіти; 3) реформування змісту освіти в училищах, коледжах, технікумах, з метою їх максимального наближення до ринку праці та потреб виробничих і сервісних підприємств; 4) впровадження і розширення практики застосування у системі професійної освіти дуальної форми навчання, створення аврально-практичних центрів, модернізація навчального обладнання; 5) зміни до умов вступу до закладів професійної освіти; 6) законодавчі зміни, пов'язані із схваленням Закону України «Про фахову передвищу освіту» (2019) та розробкою законопроєкту «Про професійну освіту» (з 2020 р.); 7) спроби прогнозів розвитку професійної освіти у зв'язку з поширенням онлайн-освіти, діджиталізацією, поширенням високотехнологічних виробничих процесів.

4.1.4. Вища освіта

Особливістю діяльності МОН України під керівництвом С. Квіта було зростання уваги до проблем вищої освіти, що позначалося й прийняттям 1 липня 2014 р. Закону України «Про вищу освіту». Зважаючи на це, розпочнемо аналіз рецепції освітньої політики України саме з кроків влади у щодо *реформування вищої школи*.

Реформу вищої освіти розробляли ще до Революції Гідності, але саме завдяки приходу до влади революціонерів її було доопрацьовано і започатковано прийняттям згаданого закону. У медіа підкреслили нововведення, передбачені законом про вищу

[1034] Примаченко І. Технологічна реформа навчання проти «трикутника смерті» української освіти. Українська правда. 22.12.2016. URL: https*://life.pravda.com.ua/columns/2016/12/22/221841/*

освіту: 1) створення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти; 2) посилення антиплагіатних норм та відповідальності за них (йшлося про обов'язкове оприлюднення наукових робіт); 3) формування нового механізму виборів ректорів ЗВО; 4) обмеження терміну перебування на посаді для керівних працівників ЗВО (ректорів, деканів, завідувачів кафедр) двома п'ятирічними термінами; 5) надання права ЗВО присуджувати наукові ступені; 6) надання права державним вишам розміщувати власні кошти, отримані в результаті освітньої, наукової, навчально-виробничої діяльності, на рахунках в державних банках; 7) зменшення обсягу навчального навантаження науково-педагогічних працівників до 600 год.; 8) запровадження з 2016 р. механізму електронного вступу до ЗВО; 9) створення умов для зростання мобільності студентів і педагогів; 10) поступова відмова від рівня молодшого спеціаліста і запровадження ступеня молодшого бакалавра. Підкреслювало, що закон розширює автономію ЗВО, зобов'язує їх до впровадження внутрішнього моніторингу якості освіти і його оприлюднення на офіційних сайтах[1035].

Після підписання Закону України «Про вищу освіту» Президентом Петром Порошенком (31 липня) на сайті «Української правди» з'явилося піднесене повідомлення про «першу реальну реформу після Майдану»[1036]. Загалом такі оцінки, запозичені з допису С. Квіта у соцмережах, поширювали й інші українські медіа. У вересні 2014 р. на порталі «Освіта.ua» Тарас Шамайда опублікував характеристику нового закону, який щойно вступив у дію. На відміну від попередніх дописів, він виділив не 10, а 16 нововведень у вищій освіті. Зокрема, підкреслив зростання ролі і впливу студентського самоврядування, яке тепер отримуватиме постійне фінансування (0,5 % від фінансових надходжень вишу). Наголошено на появі ступеня доктора філософії (PhD), зменшенні навантаження на студентів (бо розмір кредиту становитиме не 36, а 30 год.), встановлення стипендій не нижче прожиткового мінімуму, запровадження конкурентної системи державного замовлення. Автор наголосив на тому, що відтепер викладання здійснюватиметься винятково державною

[1035] Рада проголосувала новий закон про вищу освіту: у вузів буде більше автономії. 1.07.2014. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2014/07/1/173712/

[1036] Перша реальна реформа з початку Майдану: закон «Про вищу освіту» підписаний. 31.07.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2014/07/31/7033595/

мовою, а також буде запроваджено нову класифікацію вишів: університети (універсальні заклади освіти); інститути та академії (галузеві заклади освіти); коледжі (з правом підготовки фахівців рівня молодшого бакалавра і бакалавра). Т. Шамайда також підкреслив важливість впровадження автономії для ЗВО, «війну з плагіатом», можливість вибору студентами не менше 25% навчальних дисциплін, заборону суміщення адміністративних посад в освітніх закладах, а також наголосив: «не буде вічних ректорів і деканів»[1037].

Незабаром з'явилися й критичні думки щодо нового закону. Так, наприкінці грудня 2014 р. проректор Херсонського державного університету Олександр Співаковський на сайті «Української правди» опублікував статтю «Як реформувати освіту». У ній він розкритикував навіть Болонську систему, бо перехід «з годин на кредити» нічого не змінив. Новий закон про вищу освіту, на його думку, не розв'язує сучасних проблем цієї ланки освіти, а, навпаки, створює передумови для розвитку корупції «на місцях». Він запропонував декілька подальших кроків на шляху реформування вищої освіти, які матимуть «системний характер». Передусім О. Співаковський наголосив на потребі «створити баланс в управлінні» ЗВО. Критикуючи зосередження влади в руках однієї людини – ректора, автор статті пропонував: 1) увести в ЗВО посаду канцлера, який відповідатиме за фінансову сторону діяльності закладу (відтак позбавити ректорів «права підпису» фінансових документів); 2) усі рішення щодо розвитку ЗВО повинна приймати вчена рада, яку не може очолювати ректор, проректор чи декан; 3) повернути норму, згідно з якою декана обирає трудовий колектив факультету, а не вчена рада університету. На думку автора, розмежування функцій ректора, вченої ради, канцлера, узалежнення декану від колективу, а не керівника дасть змогу «провести децентралізацію освіти зверху до низу»[1038].

Крім того, О. Співаковський пропонував утворити Національну агенцію з управління стипендійним фондом, яка усуне ЗВО від розпорядження студентськими стипендіями, уможливить фінансування студентів через три механізми: без

[1037] Шамайда Т. 16 змін у вищій освіті: новий закон почав діяти. 12.09.2014. URL: https://osvita.ua/vnz/reform/42795/
[1038] Співаковський О. Як реформувати освіту. 29.12.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2014/12/29/7052046/

повернення коштів, з поверненням коштів без відсотків, з поверненням коштів з відсотками. Це дало б змогу персоніфікувати стипендію, більше пристосувати її до потреби кожного конкретного студента. Серед пропозицій О. Співаковського було й впровадження виплат заробітної плати напряму Державним казначейством, утворення Національної агенції з управління грантами на науково-дослідницьку діяльність. Окрему увагу автор присвятив функціям МОН, які, на його думку, мають полягати в розробці стандартів і вимірювань у системі освіти, створення інститут ліцензування професійної діяльності, розроблення інструментарію взаємодії з ринком праці, координування роботи національних агенцій, фінансування матеріально-технічних потреб ЗВО, пропорційне фінансування комунальних послуг ЗВО, затвердження штатних розписів ЗВО та контроль за ними[1039]. О. Сіпаковський вважав, що такі зміни сприятимуть підвищенню якості освіти. Важливо те, що його пропозиції були відгуком на нові реформаційні спроби українського уряду, а відтак склали основу актуального медійного дискурсу.

Незабаром після цього на сайті «Української правди» було опубліковано статтю С. Квіта, в якій пояснювалися засади реформування у сфері вищої освіти. Насамперед він вказав на недоліки, які накопичилися у вищій освіті: низька якість освіти, неконкурентноздатність українських університетів, які не входять у першу сотню світових рейтингів, зношеність основних фондів, старіння науково-педагогічних кадрів, неефективне використання коштів. Це при тому, що на освіту загалом в Україні витрачається 7% ВВП. Найголовнішим досягненням проведеної реформи С. Квіт назвав впровадження університетської автономії та формування сучасних механізмів забезпечення якості вищої освіти. Автономію ЗВО потрактував як інструмент, який посилить відповідальність менеджменту університетів у процесі децентралізації процесів формування змісту навчання. А контроль за цим здійснюватиметься паралельно – самими університетами та Національним агентством забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО). Реформа також дасть змогу відкрити доступність для широкого загалу освітніх програм, описів дисциплін,

[1039] Співаковський О. Як реформувати освіту. 29.12.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2014/12/29/7052046/

систему оцінювання тощо. С. Квіт повідомив про нещодавні прохання до МОН визначити перелік обов'язкових дисциплін для всіх спеціальностей. Однак заперечив такий підхід (раніше існував перелік з 16 обов'язкових дисциплін), наголосивши, що МОН визначає лише компетентності випускника ЗВО в межах спеціальності, але забезпечення формування цих компетентностей покладається на університет. На думку міністра, ринок праці і конкуренція між випускниками змусить ЗВО дбати про якість освіти, ефективну організацію навчального процесу. Він також наголосив на тому, що університети мають пропонувати відмінний від шкільної програми рівень (а не надолужувати відсутність знань у студентів зі шкільної програми), не розглядати гуманітарні дисципліни як виховний, ідеологічний засіб впливу на студентів, підкреслив необхідність опанування бакалаврами англійської мови[1040].

У статті С. Квіта пролунали думки про необхідність скорочення кількості ЗВО в Україні, непрофесійність і безвідповідальність керівництва вишів (останнє трактував як наслідок постколоніальної дійсності), формування студентами траєкторії власної освіти. Певну увагу міністр приділив й студентським стипендіям, на які щороку держава виділяє значні кошти – близько 5 млрд. грн. На його думку, академічна стипендія охоплює 2/3 «бюджетників» й перетворилася на різновид соціальної виплати. Натомість вона повинна бути індивідуальною, враховувати передусім навчальну успішність студента, його потребу в гуртожитку, коштах на проїзд і харчування. При цьому С. Квіт наводив приклади європейських країн щодо виплат стипендії, де діє індивідуальний підхід. Наголосив він і на зміні принципів фінансування університетів[1041]. Упродовж усього тексту статті міністр намагався підкреслити думку щодо необхідності повноцінного розкриття освітнього потенціалу нашої країни.

Наприкінці 2015 р. у медіа потрапили чутки про звільнення С. Квіта з посади міністра. Тож у пресі та інтернет-виданнях почалося обговорення успіхів і невдач команди міністра. Виконавчий директор аналітичного центру CEDOS Єгор Стадний

[1040] Квіт С. Потрібні зміни: зміст і завдання освітніх реформ. 27.01.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2015/01/27/7056516/

[1041] Квіт С. Потрібні зміни: зміст і завдання освітніх реформ. 17.01.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2015/01/27/7056516/

серед досягнень С. Квіта та його співробітників назвав появу нового переліку галузей знань і спеціальностей, надання університетам права розпоряджатися власними коштами поза Державним казначейством, спрощення процедур академічної мобільності, впровадження нового формату вступної кампанії, яка передбачала вибір абітурієнтами пріоритетів. Серед недоліків роботи міністра Є. Стадний назвав проблемність Єдиної державної бази з питань освіти (ЄДЕБО), яка усе ще виконує дозвільні функції, замість того щоб стати інструментом з реєстрації процесів в освіті, збору актуальних даних тощо. Ще однієї проблемо стало формування складу НАЗЯВО, куди за квотою університетів потрапили люди, яким «у нормальному академічному світі руки не потискають»[1042]. Водночас Є. Стадний висловив побоювання, що усунення команди МОН заблокує хід реформ, який й без того гальмується бюрократичною системою.

Серед досягнень МОН на чолі з С. Квітом експерт Володимир Бахрушин назвав скасування багатьох непотрібних застарілих нормативних документів, активну діяльність в умовах війни, збереження соціальних гарантій освітян, сміливість проводити непопулярні заходи. Проєктний менеджер Національної ради реформ Олена Заплотинська відзначила «титанічну роботу» Міносвіти щодо розроблення і впровадження десятків нормативних документів, спрямованих на впровадження Закону «Про вищу» освіту[1043]. У медіа також позитивно охарактеризували забезпечення можливості українським ЗВО брати участь у програмах Європейського Союзу «Горизонт-2020». Як відомо, ВРУ з ініціативи МОН ратифікували відповідну угоду з ЄС 15 липня 2015, при цьому Україна отримала 95% знижки на членський внесок, а виплати за 2015 р. у розмірі понад 5 млн. євро перенесли на наступні роки (2016–2020)[1044]. Кореспонденти «РБК-Україна» відзначили вагому роль угоди в наближенні української вищої освіти до європейських стандартів.

[1042] Розмови про важливе. Експерти про те, що вдалось і що не вдалось зробити міністру освіти. 6.11.2015. URL: https*://life.pravda.com.ua/society/2015/11/6/202763/*

[1043] Розмови про важливе. Експерти про те, що вдалось і що не вдалось зробити міністру освіти. 6.11.2015. URL: https*://life.pravda.com.ua/society/2015/11/6/202763/*

[1044] Рада ратифікувала угоду з ЄС про участь у програмі «Горизонт 2020». 15.07.2015. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/rada-ratifitsirovala-soglashenie-es-uchastii-1436951242.html

Прагнучи підбити підсумки реформ у вищій освіті за два роки після Революції Гідності, народна депутатка Інна Совсун на сайті «Української правди» опублікувала статтю у формі «progress report». У ній наголошувалося, що загалом зміни у сфері вищої освіти відбувають повільно, інколи майже непомітно, однак з часу прийняття Закону «Про вищу освіту» вдалося змінити процедуру вступу до ЗВО, зробивши її автоматизованою, усунувши можливості непрозорого зарахування студентів на навчання після завершення процедур просування рейтингових списків. Було затверджено новий перелік галузей знань і спеціальностей, котрий наблизили до міжнародних класифікацій, що полегшило процедури визнання кваліфікацій, а також дало можливість університетам формувати нові міждисциплінарні освітні програми. З метою реалізувати принцип автономії університетів, було скасовано типові штатні розписи, дозволено університетам розміщувати кошти на банківських рахунках, а також створювати освітні програми без погодження з МОН, скасовано вимоги щодо обов'язковості окремих навальних дисциплін. І. Совсун відзначила зростання можливостей для більш інтенсивної міжнародної співпраці для українських ЗВО, зокрема й через приєднання до програми «Горизонт-2020». Серед позитивних досягнень вона виокремила проведення серії тренінгів для студентських активістів, спрямованих на роз'яснення прав і можливостей студентів у сучасних умовах[1045].

Водночас І. Совсун, яка беззастережно підтримувала міністра С. Квіта, навела ключові завдання щодо змін у вищій освіті на 2016 р. Передусім наголосила на потребі оновити зміст освіти, для чого слід утворити Науково-методичну раду при МОН, оголосити конкурси до науково-методичних комісій, які будуть розробляти нові стандарти вищої освіти. Крім того, потрібно реформувати державне замовлення, як і загалом фінаснування вищої освіти, перейшовши від «традиційної радянської схеми розподілу державного замовлення» до сучасної європейської системи, базованої на показниках успішності діяльності ЗВО. Зміни передбачають, що поділ коштів для ЗВО буде здійснюватися за формулою, яка враховуватиме як кількість студентів, так і наукові результати, інтернаціоналізацію, внутрішню систему забезпечення якості

[1045] Совсун І. Чек-ліст реформи. Що змінюється у вищій освіті. 19.02.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/19/208359/

освіти, рівень працевлаштування випускників тощо. Показники ефективності потрібно збирати через моніторингові системи, які забезпечать об'єктивність та достовірність отриманої інформації. На думку І. Совсун, слід й надалі зменшувати кількість університетів, сотворивши оптимальну мережу ЗВО, яка б відповідала потребам суспільства. Крім того, народна депутатка вела мову про впровадження принципів академічної доброчесності й оголосила про проєкт Посольства США щодо сприяння академічної доброчесності в Україні, до якого приєдналися 10 університетів. Проєкт націлений на просвітницьку, роз'яснювальну роботу, сприяння щодо розробки «кодексів честі» та створенні дисципліни «Академічне письмо» в університетах. І. Совсун анонсувала й пілотний проєкт проведення ЗНО при вступі на магістратуру, які стосуватимуться передусім юристів[1046].

У 2016 р. МОН запровадило зміни до вимог щодо отримання науково-педагогічними працівниками вчених звань професора та доцента. Відтепер до них ставилося вимога засвідчити володіння іноземною мовою на рівні не нижче В2, пройти міжнародне стажування, опублікувати певну кількість статей у виданнях, які індексуються міжнародними науко-метричними базами Scopus, Web of Science. Переважно цій новині присвятили увагу лише медіа, які спеціалізуються на висвітленні освітньої інформації[1047]. Зазначені нововведення в медійному дискурсі також найменовано «реформами». Попри те, що викладачі ЗВО здебільшого негативно сприйняли, в медіа з'явилися й думки на підтримку змін. Так, доцент Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича Юрій Халавка на сайті «Української правди» опублікував статтю, в якій обґрунтовував необхідність змін. Він наголосив на важливості володіння англійською мовою для наукових і науково-педагогічних працівників, підкреслив, що більшість впроваджених критеріїв є об'єктивними, хоч і не завжди легкодоступними. Ю. Халавка передбачав

[1046] Совсун І. Чек-ліст реформи. Що змінюється у вищій освіті. 19.02.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/19/208359/

[1047] Вчені звання з січня отримуватимуть по-новому. 10.09.2015. URL: https://osvita.ua/vnz/47818/

конкуренцію між університетами за викладачів, які прагнутимуть формувати якісний викладацький склад[1048].

Зміни вимог до професорів та доцентів підтримала і головна редакторка «Вокс Україна» Тетяна Тищук, назвавши їх «українським фільтром». Вона розкритикували тих ректорів і викладачів, які виступали проти нововведень, а також МОН, які під тиском відступили від вимог та запропонували зміни до діючого положення, з якого вилучили вимогу щодо знання іноземної мови. Відтак назвала такий крок «антиреформою». На думку журналістки, попередня система вимог, яка діяла до 2016 р., була вкрай недосконалою, бо навіть Віктор Янукович зміг отримати вчене звання «проффесора». Навіть Нобелівські лауреати не змогли б отримати вчене звання професора в Україні, оскільки механізм їх присудження був спрямований лише на місцеві кадри, котрі з легкістю здобували бажані звання і доплати. Щороку приблизно 5 тис. осіб отримували вчені звання, натомість у 2016 р. лише 16 осіб змогло здобути їх[1049].

На початку вересня цього ж року обговорювалося питання про запровадження платної форми навчання на магістерському рівні вищої освіти, однак, зрештою від цієї ідеї відмовилися, з огляду на непопулярність цього рішення[1050]. Тож влада зосередилася на рішеннях, які з огляду на свою соціальну привабливість обіцяли більші політичні дивіденди. Тому було прийнято рішення надати бюджетні місця учасникам АТО, їхнім дітям та членам сімей загиблих при вступі до ЗВО та технікумів з 2017 р. Цю ініціативу схвально оцінили в медіа[1051].

Проте масштабність проведення реформ у вищій освіті не задовольняли громадськість, що також відображалося в мас-медіа. Для прикладу, на початку 2017 р. Марія Репко та Юлія Руда (неурядова дослідницька організація Центр економічної стратегії) на сайті «Вокс Україна» оприлюднили своєї висновки щодо стану вищої

[1048] Халавка Ю. Не такий страшний «доцент», як його малюють. 1.09.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/09/1/217490/

[1049] Тищук Т. Мовний бар'єр: як майже професори і майже доценти руйнують зачатки майже реформи освіти. 7.10.2016. URL: https://voxukraine.org/language-barrier-ua

[1050] У Данилюка хочуть скасувати безкоштовне навчання на магістратурі. 2.09.2016. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2016/09/2/604212/ ; Гройсман: Питання переводу магістратури на платну основу зняли з порядку денного. 2.09.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/09/2/7119441/

[1051] Василенко Л. Освіта учасників АТО та порядок, якого так довго чекали. 24.11.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/11/24/220536/

освіти в Україні. Вони вказали на низку диспропорцій. По-перше, в Україні впродовж 2000–2015 рр. скористалася кількість молоді віком 15–19 років на 41%, натомість кількість студентів – всього на 8%. Скорочення кількості здобувачів вищої освіти відбувалося, однак повільно: на 2013 р. у ЗВО навчалися 4/5 української молоді. У 2000 р. до ЗВО вступило 50 % випускників шкіл, а в 2016 р. – 80%. По-друге, загальна кількість здобувачів вищої освіти упродовж 2010–2015 рр. скоротилася на 33%, а кількість тих, які навчалися за державні кошти, – на 19%. Якщо у 2000 р. за кошти держави навчалося 38% здобувачів вищої освіти, то у 2016 р. – 51%. По-третє, кількість викладачів ЗВО майже не скорочувалася (за 2010–2015 рр. вона зменшилася всього на 13%, у той час як кількість студентів – на 33,5%). У 2015 р. на одного викладача ЗВО в Україні припадало 11 здобувачів освіти (денної, вечірньої, заочної форми навчання), а в країнах Європи цей показник – 15 осіб. По-четверте, рівень державних видатків на вищу освіту становить 1,1-1,4% ВВП, тоді як в розвинених країнах – 1%. На оплату праці викладачів припадає 60% від загальних видатків на вищу освіту, а на фінансування стипендій – 32%. У країнах Європи цей показник, відповідно, такий: 66 і 17%. Студентами переважно стають діти із забезпечених сімей, причому здебільшого саме їм держава виплачує стипендії. Лише 12% студентів визнали себе такими, що належать до бідних родин. У державному бюджеті на 2017 р., з огляду на підняття розміру стипендій, видатки на їхні виплати зросли на 1,5 млрд. грн. і сягнули загалом 5 млрд. грн. По-п’яте, через застарілу систему фінансування та не гнучку оплату праці українські університети програють конкуренцію у світі. В Україні на 1 млн. осіб припадає 6 університетів, у той час як у Великобританії – 2, Швеції і Німеччині – 5. Водночас українські університети не входять до світових рейтингів (зокрема, до TOP 800 Times Higher Education та ARWU TOP 500). Розуміючи це, українські абітурієнти та студенти виявляють незадоволення якістю вищої освіти в Україні, обираючи навчання за кордоном. Якщо у 2010 р. в закордонних ЗВО навчалися 28 тис. українців, то у 2015 р. – майже 60 тис.[1052]

[1052] Репко М., Руда Ю. Освіта по-українськи: 129 мільярдів – марнотратство чи інвестиція? 15.02.2017. URL: https://voxukraine.org/osvita-po-ukrayinski-ua

У статті М. Репко та Ю. Руда наголошували, що закладам вищої освіти заважає розвиватися надмірна бюрократизація, залежність від МОН у прийнятті рішень, відсутність розуміння про взаємодію освіти з ринком праці, нестача конкуренції між університетами щодо якості освіти. Відтак авторки констатували: вищій освіті потрібна «радикальна і комплексна реформа». Загалом вони висловили такі пропозиції щодо реформування вищої освіти: 1) корпоратизувати ВНЗ через створення наглядових рад на взірець тих, які діють на державних підприємствах; 2) надати вишам широку фінансову автономію, встановивши жорсткий контроль за використанням державних коштів; 3) змінити систему надання стипендій, надавши право ЗВО виплачувати стипендії за свої кошти лише найбільш талановитим студентам, а відтак і вибудовувати власні системи мотивації студентів шляхом надання гуртожитків, послуг з охорони здоров'я, оплати проїзду тощо; 4) реформувати державне замовлення, увівши систему грантів, що створить ситуацію конкуренції державних та приватних вишів за можливість навчати студента[1053].

Улітку 2017 р. міністр освіти і науки України Л. Гриневич, обґрунтовуючи необхідність прийняття рамкового закону «Про освіту», наголосила, що впровадження 12-річної системи середньої освіти вплине й на вищу школу, оскільки дасть змогу перейти від чотирирічних до трирічних освітніх програм бакалаврського рівня[1054]. Однак у медіа про такі новації здебільшого не повідомляли, можливо тому, що впровадження цих змін відкладалося до часу завершення реформи середньої освіти у 2027 р.

На початку 2018 р. в медіа з'явилася інформація про ініціативу Л. Гриневич щодо перегляду Закону «Про вищу освіту». На думку міністра, надання широкої автономії університетам посилила певний розрив між провідними університетами та «іншими» ЗВО. Якщо перші використали автономію для розвитку (запровадили нові освітні програми, активізували міжнародну діяльність, залучили грантові кошти, зокрема й на дослідження), то другі – лише посилили вимоги до викладачів щодо надання

[1053] Репко М., Руда Ю. Освіта по-українськи: 129 мільярдів – марнотратство чи інвестиція? 15.02.2017. URL: https://voxukraine.org/osvita-po-ukrayinski-ua

[1054] Гриневич Л. Надто важливий. Чому потрібно прийняти новий закон про освіту? 19.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/19/224784/

звітності. Вона наголосила на потребі дебюрократизації університетів, а також запросила представників ЗВО до участі в напрацюванні змін до Закону «Про вищу освіту»[1055]. Схожі тези міністр висловила і на початку 2019 р. у своїх коментарях для «Радіо Свобода». Однак цього разу акцентувала ще й проявах хабарництва у ЗВО, використавши результати опитувань студентів, згідно з якими 30% зізналися, що їм зручніше заплатити викладачеві, аніж готуватися до іспиту. «Корупційну угоду» між викладачами і студентами міністр назвала аморальною[1056].

У 2017–2019 рр. певні реформи відбувалися і сфері медичної освіти. У цей час спалахнула низка скандалів, пов'язані з ректорами медичних університетів у Києві та Одесі, про що активно писали медіа. Нове керівництво Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ) на чолі з Уляною Супрун узяло курс не лише на проведення реформ у системі охорони здоров'я, але й, що цілком закономірно, в системі підготовки лікарів. На початку 2017 р. МОЗ започаткувало оцінку стану медичної освіти в Україні на основі міжнародних стандартів. Медіа повідомили про проведення ліцензійного іспиту «Крок 3. Загальна лікарська підготовка», який є обов'язковим для атестації лікарів-інтернів. Для студентів шостого курсу напряму «Медицина» було заплановано провести міжнародне порівняльне дослідження на основі тесту «Міжнародні основи медицини» (IFOM)[1057]. Мету, зміст і організаційні умови тестування журналістам «Української правди» розкрили заступник міністра охорони здоров'я Олександ Лінчевський та заступниця директора Центру тестування при МОЗ Леся Войтенко[1058]. Крім того, з ініціативи МОЗ для вступників до медичних університетів було встановлено прохідний бал ЗНО (150 балів), що посилювало вимоги до рівня підготовки абітурієнтів[1059]. Однак майже одразу розпочалися скандали, пов'язані зі спробою скасувати відповідний наказ. Реагуючи на спроби

[1055] Гриневич планує переписати закон «Про вищу освіту». Кличе долучатися виші. 26.01.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/26/228669/

[1056] Українську школу реформуємо, бо змінюється мета освіти – міністр Лілія Гриневич. 24.01.2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/amp/ukraine-education-reform-minister-interview/29728434.html

[1057] Знання студентів-медиків протестують на відповідність стандартам США. 26.01.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/health/2017/01/9/222046/

[1058] Близько 10% майбутніх лікарів щороку не отримують дипломи – МОЗ. 26.01.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/health/2017/01/26/222286/

[1059] 150 балів на ЗНО для медспеціальностей цього року не застосують – Гриневич. 27.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/06/27/224979/

реформ головний експерт медичної групи «Реанімаційного пакету реформ» Олександр Ябчанка у статті для «Української правди» виступив різко проти скасування наказу, розкритикував систему державного замовлення для медичних ЗВО, схваливши ініціативу МОЗ скасувати «ручний розподіл» кількості місць у медичних університетах[1060]. Схожі міркування у медіа висловив й засновник Харківського ІТ-кластера Едуард Рубін[1061]. Представники МОЗ продовжували відстоювати свою позицію за допомогою медіа, доводячи необхідність критерію «150 балів» та іспитів КРОК 1 (загальні навчальні дисципліни) та КРОК 2 (професійно-орієнтовані дисципліни)[1062].

При вступі до медичних університетів у 2018 р. все ж було застосовано прохідний бал (150). Це призвело до того, що на медичні спеціальності вступило на 28% менше абітурієнтів, ніж попереднього року. Загалом зменшення студентів стосувалося лише тих, хто претендували на контрактну форму здобуття освіти[1063]. Проти таких змін, а також проти розробленого в США міжнародного тесту IFOM, який на 2019 р. став обов'язковим для студентів третіх курсів, у різних містах України почалися студентські протести, а проти МОЗ подали судові позови. Звісно, медіа висвітлювали різні перипетії цієї реформи. Найбільш ґрунтовну статтю з цього приводу написав журналіст Євген Солонина, опублікувавши її на сайті «Радіо Свобода». Він зібрав погляди різних учасників процесу реформування медичної освіти. Так, У. Супрун зазначила, що іспит IFOM не є «знущанням» над студентами – це міжнародний іспит з дисциплін, які зобов'язаний знати кожен лікар. Представники студентства наголошували на свій неготовності до іспиту, бо «навчальні програми старі, а тестування – нове». О. Лінчевський вказав на саботажні дії з боку керівництва медичних вишів, які зацікавлені в іноземних студентах та студентах-контрактниках загалом. Експерти Зоряна Черненко розкритикували

[1060] Ябчанка О. Як «порішати» прохідні бали у медвиші? 26.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/26/224953/

[1061] Рубин Е. Инициатива «150 баллов». 3.07.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/07/3/225051/

[1062] Лінчевський О. 150 балів: МОЗ наполягає на підвищенні вимог до майбутніх медиків. 13.10.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/13/226955/

[1063] До медичних вишів цьогоріч вступило на 28% менше абітурієнтів, ніж раніше – МОН. 16.10.2018. URL: https://hromadske.radio/news/2018/10/16/do-medychnyh-vyshiv-cogorich-vstupylo-na-28-menshe-abituriyentiv-nizh-ranishe-mon

попередню систему підготовки фахівців, однак зауважила проблему: тестові завдання складені на американський взірець, а в США дещо інша система підготовки: від прикладів до теорії. Натомість в Україні спочатку викладають теорію, а потім розглядають приклади. Відтак слід відкоригувати навчальні програми, щоб реалізація ідеї американського тестування була продуктивнішою для українських студентів. У статті також наголошувалося, що з 2022 р. іспит IFOM стане обов'язковим і для студентів шостих курсів українських медичних ЗВО[1064].

Увага до питань вищої освіти в українських медіа впродовж 2019–2020 рр. помітно зменшилася, особливо на тлі прийняття та впровадження в життя законів «Про освіту» і «Про загальну середню освіту». Щоправда, деякий час медіа обговорювали питання запровадження формульного принципу розподілу коштів між закладами освіти, запровадженого постановою уряду наприкінці 2019 р. На сайті порталу «Освіта.ua» на початку 2020 р. було охарактеризовано новий підхід. Наголошувалося, що відтепер державні ЗВО отримуватимуть 80% коштів від свого бюджету попереднього року, а решта бюджетних коштів розподілятиметься між університетами з урахування таких показників: масштаб університету, регіональний коефіцієнт, контингент студентів, працевлаштування випускників, позиції у міжнародних рейтингах, обсяг коштів на дослідження, які університет заробить з позабюджетних джерел. Крім того, для ЗВО запроваджувалася вимога індикативної собівартості надання освітніх послуг, щоб припинити масове демпінгування вартості освіти та змусити університети привести ціни на навчання у відповідність до ринкових[1065].

З цього приводу блогер Євген Ніколаєв на своїй інтернет-сторінці відзначив, що тепер розподіл коштів на фінансування ЗВО стане більш прозорим, відзначивши й такі нововведення: передбачене фінансування підготовки студентів за окремими вартісними і вузькопрофесійними спеціальностями (музичне мистецтво, медицина, інженерні спеціальності); усунення кореляції між кількістю викладачів і кількістю

[1064] Солонина Є. Реформа медичної освіти: тести і протести. 4.07.2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30035683.html
[1065] Концепція реформи управління закладами вищої освіти. 24.12.2019. URL: https://osvita.ua/vnz/reform/69080/

студентів, що дасть змогу ЗВО самостійно регулювати питання чисельності кадрів; державне замовлення на підготовку фахівців зможуть отримувати й приватні ЗВО, однак механізм ще не впроваджений. Водночас він зауважив, більші університети отримуватимуть більше фінансування, а менші отримають стимул об'єднуватися з більшими закладами. Однак, на думку Є. Ніколаєва, формула не усуває проблеми нераціональності самої системи державного замовлення на підготовку фахівців: держава й надалі щороку замовляє в ЗВО підготовку певної кількості фахівців з різних спеціальностей, у той час, коли відсутні об'єктивні показники для визначення цієї кількості з більшості спеціальностей[1066].

Критично поставився до формульного принципу розподілу державних коштів між ЗВО й науковець-економіст Сергій Захарін, який вказав на дві проблеми. По-перше, формула стосуватиметься лише тих ЗВО, які підпорядковані МОН, що впроваджує певну нерівність у фінансуванні різних відомчих університетів. По-друге, будь-яка модель бюджетного фінаснування повинна спиратися на Бюджетний кодекс, згідно з яким держава покриватиме оплату праці працівників бюджетних установ (а тому зменшення фінансування ЗВО за формулою може порушити зобов'язання держави перед працівниками)[1067]. Попри все, в медійному дискурсі домінували переважно позитивні оцінки цієї реформи.

У червні 2020 р. медіа поширили інформацію, що Президент Володимир Зеленський своїм указом створив Раду з питань розвитку вищої освіти в Україні. Її завдання полягали у розробці пропозицій щодо вдосконалення якості вищої освіти, механізму залучення інвестицій в ЗВО, розвитку державного-громадянського партнерства[1068]. У той же ж час інтерес медіа привертала увага В. Зеленського до питань кадрового голоду в найвищому державному управлінському апараті, його контакти з ректорами університетів, з яким консультувався навіть з приводу кандидатури нового міністра освіти і науки України. Як відомо, під час візиту до

[1066] Ніколаєв Є. Що означає нова формула фінансування університетів?Сторінка Євгена Ніколаєва. 5.02.2020. URL: https://www.skeptic.in.ua/unis-financing-formula/

[1067] Захарін С. С. Захарін: про формулу фінансування вишів. 24.09.2020. URL: https://osvita.ua/blogs/76766/#google_vignette

[1068] Зеленський створив Раду з розвитку вищої освіти. 3.06.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/3/7254297/

Чернігова 10 червня 2020 р. Президент зустрівся з ректором Чернігівського державного технологічного університету Сергієм Шкарлетом, якого згодом призначив в.о. міністра освіти і науки[1069]. Відтак у медіа з'явилося чимало коментарів з приводу політичного минулого С. Шкарлета, котрий раніше був членом Партії регіонів[1070]. Журналістка «Української правди» Катерина Тищенко навіть опублікувала статтю з аналізом голосів «за» і «проти» призначення С. Шкарлета на посаду міністра. Вона також поспілкувалися з колишнім заступником міністра освіти Є. Стадним, який вказав на неоднозначне ставлення С. Шкарлета до ЗНО[1071]. Наприкінці 2020 р. студенти кількох київських університетів виступили проти призначення С. Шкарлета міністром освіти[1072].

Доводиться констатувати, що медіа, на жаль, недостатньо цікавилися роботою НАЗЯВО. Час від часу в пресі та інтернет видання траплялися повідомлення про скандальний склад цього органу, утвореного ще в 2015 р. Відомо, що тоді головою Нацагенства був обраний Сергій Храпатий, який раніше працював у команді одіозного міністра Дмитра Табачника. Крім того, до НАЗЯВО увійшли люди, які підпадали під закон про люстрацію, а саме Володимир Бондаренко та Юрій Дудник. До речі, ще в листопаді 2016 р. С. Храпатий дав інтерв'ю інтернет-виданню «Лівий берег». У преамбулі до опублікованого інтерв'ю журналісти пригадали читачам, що у 2011 р. чиновник оскандалився під час виступу в Київському політехнічному інституті, звернувшись до «скотів-істориків» із вимогою «правильно розуміти й подавати українську історію»[1073]. Зрештою, перший склад НАЗЯВО так і не запрацював.

Наприкінці 2018 р. уряд затвердив новий склад НАЗЯВО на чолі з екс-міністром С. Квітом. В одному з перших своїх інтерв'ю на новій посаді (березень 2019 р.) він

[1069] Зеленський під час візиту до Чернігова зустрівся з кандидатом у міністри освіти Шкарлетом. 10.06.2020. URL: https://lb.ua/news/2020/06/10/459552_zelenskiy_vremya_vizita_chernigov.html

[1070] Президент прокоментував кандидатуру ексрегіонала на посаду голови МОН. 6.06.2020. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelensky-pro-shkarleta/30656540.html

[1071] Хорощак К. Ректори виступають «за», освітяни та науковці «проти» призначення Шкарлета міністром МОН. Що відбувається? 15.12.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/12/15/243396/ ; Хорощак К. Міністерство освіти і науки Шкарлета: спадок від попередньої команди та перспективи. Інтерв'ю з ексзаступником МОН Єгором Стадним. 8.07.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/07/8/241574/

[1072] Студенти кількох вишів виступили проти Шкарлета, прийдуть на Банкову. 18.12.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/12/18/7277441/

[1073] Урубков В. Сергій Храпатий: НАЗЯВО буде максимально наближати зміст вищої освіти до вимог роботодавців. 1.11.2016. URL: https://lb.ua/society/2016/11/01/349514_sergiy_hrapatiy_nazyavo_bude.html

наголосив, що першочерговим завданням нового органу буде акредитація освітніх програм (він порівняв їх зі «спеціалізаціями»), які слід укрупнювати, об'єднувати. Чиновник поскаржився на те, що об'єднання невеликих освітніх програм все ж відбувається повільно, хоча в університетах України ще до 2015 р. кількість навчальних дисциплін була втричі більшою, ніж у західних закладах вищої освіти. С. Квіт визнав й недостатню увагу українських вишів до питань якості освіти, незначне залучення студентів до поліпшення освітніх програм. Спершись на дослідження Фонду демократичної ініціативи імені Ілька Кучеріва, він зауважив, що «українські студенти потенційно більш корумповані, ніж університетські співробітники». Відтак відстоював необхідність увести ринкові правила гри у сфері вищої освіти, створивши для університетів важелі для власного розвитку[1074].

Проте діяльність НАЗЯВО відбувалася в умовах кількох судових процесів. Деякі з них були пов'язані з рішеннями агентства щодо плагіату у наукових працях топ-чиновників. Зрештою у жовтні 2021 р. Верховний суд України постановив скасувати рішення Кабінету Міністрів України щодо затвердження складу агентства, спершись на недоліки в законодавстві у питаннях призначення представників від роботодавців та студентів. Наступного місяця український парламент розблокував роботу інституції, внісши необхідні зміни до закону «Про вищу освіту», про що повідомили медіа[1075].

Наступною складовою медійного дискурсу щодо вищої освіти була ідея скорочення кількості ЗВО. Вище згадувалося, що С. Квіт через мас-медіа висловлював думку про необхідність зменшення кількості ЗВО. У червні 2015 р. міністр заявив з трибуни ВРУ, що кожного місяця МОН змушене припиняти ліцензії десятків вишів через низьку якість освіти[1076]. Вже в лютому 2016 р. медіа повідомляли про позбавлення ліцензій 76 ЗВО та їхніх філій, причому найменували це «реформою»[1077]. 1 березня цього ж року міністр С. Квіт поінформував про закриття ще 10 ЗВО, а також

[1074] Шимків Н. Над освітою. Розмова з Сергієм Квітом. 21.03.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/03/21/422500_nad_osvitoyu_rozmova_z_sergiiem_kvitom.html

[1075] Лисогор І. Рада розблокувала роботу НАЗЯВО. 2.11.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/11/02/497596_rada_rozblokuvala_robotu_nazyavo.html

[1076] Щомісяця Міносвіти закриває десятки вузів і відбирає наукові ступені – Квіт. 5.06.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/06/5/7070238/

[1077] 76 вишів позбавили ліцензій. Реформа освіти триває. 2.02.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2016/02/2/207602/

про плани скороти кількість ЗВО в Україні з 802 до 317[1078]. У наступні роки питання оптимізації мережі ЗВО дещо менше обговорювалися в медіа, оскільки МОН під керівництвом Л. Гриневич не акцентувало уваги на таких процесах. Час від час у медіа публікували думки експертів щодо потреби зменшення кількості університетів. Так, на сайті «Радіо Свобода» (липень 2017 р.) було опубліковано міркування екс-міністра освіти і науки Василя Кременя: «Я не можу змиритися з тим, що в обласному чи навіть районному центрі часто на паралельних вулицях – три-п'ять університетів на дві тисячі студентів, де немає достатньо ефективної підготовки студентів, викладач читає 10 дисциплін»[1079]. Про радикальні кроки у напрямі скорочення ВНЗ українські медіа заговорили лише тоді, коли в травні 2021 р. з'явилося повідомлення, що Світовий банк виділить 200 млн. доларів на «проєкт з удосконалення вищої освіти в Україні». Зазначалося, що Світовий банк вважає мережу з 231 державного ЗВО надто великою та неефективною з урахуванням скорочення населення, а відтак створює проблеми для фінансової стійкості і якості послуг[1080].

Отже, рецепція українськими медіа реформ у сфері вищої освіти концентрувалася навколо декількох аспектів, які склали основу медійного дискурсу у цьому напрямі. По-перше, детально висвітлювалися зміст Закону України «Про вищу освіту», прийнятого у липні 2014 р. Загалом схвалення закону називали «першою реальною реформою після Майдану», хоча й звучали протилежні думки про створення «корупційних ризиків». По-друге, в медіа дискутувалися успіхи і невдачі запровадження реформи, відзначалися такі досягнення як автономія університетів, формування системи забезпечення якості вищої освіти, зростання ролі студентського самоврядування, активізація міжнародної діяльності університетів. З іншого боку, у медіа констатувалася не вирішення проблеми виплат стипендій та застарілі підходи до державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою. По-третє, висвітлювалися запроваджені у 2016 р. зміни вимог до отримання науково-

[1078] Несчетная С. В Украине закроют еще десять вузов. 1.03.2016. URL: https://news.liga.net/politics/news/v_ukraine_zakroyut_eshche_desyat_vuzov
[1079] Вчити по-новому: деталі та перспективи освітньої реформи. 13.07.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28614489.html
[1080] Світовий банк виділив $200 млн на покращення вищої освіти в Україні.6.05.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/05/06/484058_svitoviy_bank_vidiliv_200_mln.html

педагогічними працівниками вчених звань професора та доцента. По-четверте, описувалися реформи у сфері вищої медичної освіти, які стосувалися посилення вимог до рівня підготовки абітурієнтів і студентів (запровадження високого прохідного балу при вступі, перевірку знань студентів за допомогою американських тестів). По-п'яте, деякий час медіа обговорювали питання запровадження формульного принципу розподілу фінансування між університетами, запровадженого постановою уряду наприкінці 2019 р., наводили як позитивні, так і критичні думки. По-шосте, українські медіа недостатньо цікавилися роботою НАЗЯВО, приділяючи увагу цій структурі лише з огляду на низку скандалів щодо формування її складу.

4.2. Мас-медійний дискурс проблем і потенціалу наукової сфери

В умовах постіндустріального розвитку українського суспільства наукова сфера вважається одним з ключових трансформаційних чинників, покликаних забезпечити інноваційне розв'язання найбільш відчутних економічних і соціальних проблем. Однак накопичення значної кількості нерозв'язаних проблем у науково-технологічному секторі не дають підстав для оптимістичних висновків щодо ролі науки в розвитку українського суспільства. Звісно, увага до науки з боку політиків та експертів зросла з огляду на російсько-українську війну, яка почалася у 2014 р. Було започатковано низку важливих реформ як прояв проєвропейської наукової політики України. Безумовно, українські мас-медіа висвітлювали й аналізували процеси і результати перетворень у науковій сфері, зосереджуючи свою увагу на різних аспектах наукового життя країни. З огляду на це, вважаємо необхідним проаналізувати представленість проблематики функціонування українського науки у вітчизняному мас-медійному дискурсі.

На жаль, українські мас-медіа не приділяли постійної і пильної уваги науковій політиці в Україні. У поле зору журналістів потрапляли ті чи інші заяви про важливість науки для посилення оборонного потенціалу України, або ж про

необхідність припинення співпраці з Росією на науковій ниві. Для прикладу, «Українська правда» у січні 2015 р. поширила заяву МОН України про неможливість науково-технічного співробітництва України й РФ. У заяві, попри інше, йшлося про переслідування українських науковців на окупованих територіях, а також передбачалася можливість відновлення співпраці за умови зміни політики Москви, відмови від терористичної діяльності, виведення окупаційних російських військ з Криму і Донбасу. МОН України, крім того, закликало фундацію «Фольскваген» допомогти українським науковцям з евакуйованих установ, а також припинити підтримку російської науки[1081]. Інформація про рішення університетів та наукових установ припиняти співпрацю з вченими із країни-агресора зрідка потрапляла в медіа. Наприклад, лише у грудні 2016 р. з'явилося повідомлення про те, що радника президента Росії, академіка РАН Сергія Глазьєва виключили зі складу НАН України[1082], в жовтні 2017 р. – про рішення Академії аграрних наук України призупинити членство всіх академіків з Росії[1083], а у червні 2021 р. – про наміри Київського національного університету ім. Т. Шевченка позбавити звання «почесний доктор» ректора Московського державного університеті ім. М. Ломоносова Віктора Садовничого, який є членом партії «Єдіная Росія»[1084].

Попри все, у медіа в роки російсько-української війни траплялися яскраві випадки зацікавлення та аналізу реформ (зокрема, й потенційних) у сфері української науки. Так, у травні 2015 р. на сайті «Радіо Свобода» з'явилося інтерв'ю з відомим біологом Наталією Шульгою, головним експертом з питань науки у громадській коаліції «Реанімаційний пакет реформ» та директором ГО «Український науковий клуб». Вона розкритикувала неувагу українських урядів до науки, внаслідок чого відбулося «зубожіння економіки» та зникнення продуктивних підприємств. Експертка вела мову про новації у царині науки, обумовлені в проєкті змін до Закону

[1081] Міносвіти: Науково-технічне співробітництво з Росією неможливе. 28.01.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/28/7056704/

[1082] У НАН виключили україноφоба Глазьєва з рядів академіків. 15.12.2016. URL: https://tsn.ua/politika/u-nan-viklyuchili-ukrayinofoba-glazyeva-z-ryadiv-akademikiv-847485.html

[1083] Академія аграрних наук призупинила членство всіх академіків з Росії. 31.10.2017. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2017/10/31/630646/

[1084] КНУ може забрати звання почесного доктора у члена «Єдиної Росії». 11.06.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/06/11/7296870/

України «Про наукову та науково-технічну діяльність». Йшлося, по-перше, про зміну управління науковою сферою на основі принципу поєднання зусиль науковців та підприємців, по-друге, про створення Національного фонду досліджень (НФД). Наголосивши на необхідності причетності держави до фондів, які працюють як агенції з надання грантів на відкритих конкурсах, Н. Шульга навіть завела мову про ламання монополії НАН на наукові дослідження, а також про потребу щорічно виділяти для НФД кошти у розмірі 1 % ВВП України[1085].

Крім того, дослідниця відстоювала потребу активізації зусиль українських вчених щодо публікацій у реферованих журналах, розміщених у базах даних Thomson Reuters, Scopus. Вона виступала за включення вимоги таких публікацій до конкурсних умов НФД, а також необхідних складових презентації дисертаційних досліджень. При цьому вказала на проблему «купівлі дисертацій», яка, на її думку, процвітає переважно в гуманітарних науках. Ще одна проблема, за словами Н. Шульги, полягає у наявності «генераційного розриву», проявом чого стало зменшення науковців віком від 30 до 50 років. На подолання цих проблем слід спрямувати реформи, підтримувати молодих дослідників[1086].

Свої міркування Н. Шульга продовжила в інтерв'ю журналістці Марії Щур у вересні 2015 р., передусім закликавши державні органи змінити валютні правила фінансування, які б дали змогу українським вченим отримувати фінансування від європейських фондів. Участь українських науковців у програмі «Горизонт-2020» дає їм можливість отримати матеріальну підтримку, реалізувати свої «стартапи», стати повноцінними учасниками європейського наукового життя. Оскільки європейські кошти потрапляють на рахунки Державного казначейства, доступ до яких обмежений, для дослідників важливо змінити систему надходження фінансів. Крім того, на думку Н. Шульги слід було вирішити питання відряджень і стажувань за кордоном й водночас зберегти за нею робоче місце в Україні. Однак вона вкотре наголосила на

[1085] Набока М. Неувага до науки призвела до зубожіння нашої економіки – Наталя Шульга. 7.05.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26999726.html
[1086] Набока М. Неувага до науки призвела до зубожіння нашої економіки – Наталя Шульга. 7.05.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26999726.html

потребі українським вченим подолати мовний бар'єр, на достатньому рівні оволодіти англійською мовою[1087].

На жаль, доволі рідко у медіа публікувалися спеціальні матеріали, які б висвітлювали досягнення української науки. У 2016 р. «Українська правда» переповіла тези міністра освіти і науки України Л. Гриневич, яка назва чотири найбільші досягнення українців за минулі 25 років. Йшлося про електрозварювання м'яких тканин, участь українських вчених у відкритті бозона Хіггса та створенні детекторів для великого андронного колайдера, теоретичні відкриття з фізики графену, технологію розпізнавання осіб та об'єктів мобільними пристроями[1088]. Найбільш цікаву публікацію щодо досягнень сучасної української науки оприлюднила на сайті порталу «Лівий берег» журналістка Наталія Букшовська у жовтні 2021 р. Їй вдалося поспілкуватися з низкою відомих українських вчених, які здійснюють різноманітні дослідження у сфері природничих наук. Так, вона розповіла про зміст досліджень нейробіолога Сергія Данілова, який разом з групою програмістів і психологів розробляє програму щодо ранньої діагностики аутизму. Висвітлила дослідження біолога, фахівця з морських ссавців Павла Гольдіна, який з 2019 р. здійснює авіаційний облік дельфінів у Чорному морі. Окреслила студії українських фізиків, зокрема Антона Рудаковського, над питанням темної матерії. Розповіла про роботу докторки біологічних наук Анни Куземко щодо вивчення біорізноманіття українських степів. Описала результати досліджень людського болю, здобутих нейрофізіологом Наною Войтенко. Водночас журналістка акцентувала на потребі адекватного фінансування та якісних реформ наукової сфери в Україні[1089].

Одним із ключових питань, які привертали увагу медіа, була проблема фінансування наукових інституцій України. Наприкінці 2015 р. прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк зауважив, що виділені державою мільярдні кошти на розвиток науки «пропадають на макулатуру», тобто не приносять реальних

[1087] Щур М. Українські вчені зможуть ініціювати власні проекти в Європі – експерт. 10.09.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27237158.html

[1088] Гриневич назвала 4 найбільші наукові досягнення українців за 25 років. 25.08.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2016/08/25/217104/

[1089] Бушковська Н. Наука є! Чим займаються українські науковці. 6.10.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/10/06/495602_nauka_ie_chim_zaymayutsya_ukrainski.html

результатів для технологічного розвитку. Він також підкреслив непрозорість розподілу коштів у наукових установах, підкреслив необхідність пошуку фінансування для здійснення наукових проєктів у європейських фондах. Глава уряду пообіцяв при підготовці закону про держбюджет ретельно ставитися до витрат мільярдів гривень на наукову сферу[1090].

Результатом такого підходу стало доволі серйозне урізання видатків на фінансування академічних установ. 22 січня 2016 р. Президент НАН України Борис Патон на сторінках «Голосу України» поінформував журналістів, а відтак й суспільство, про зменшення обсягів фінансування, наголосивши, що це призведе до згортання дослідницьких проєктів і втрати наукових кадрів. Він підкреслив недофінасування української наукової сфери, на яку у 2015 р. виділили загалом 5 млрд. грн., з них 2,3 млрд. на НАН України. Оскільки ця сума відповідала приблизно 200 млн. євро, то Б. Патон порівняв її з фінансуванням середнього рівня університету в ЄС. При цьому, за його словами, Румунія виділяє на наукові дослідження 1 млрд., а Польща – 5 млрд. євро[1091]. Думки Президента НАН України ретранслювали деякі мас-медіа, зокрема «Українська правда»[1092]. Питання фінансів для НАН України знову виринуло в мас-медіа у квітні 2016 р. Журналістка Яна Трегубова описала протестну ходу працівників НАН України 19 квітня 2016 р. від Майдану Незалежності до будівель КМУ та ВРУ. Учасники акції виступали за збільшення фінансування науки. З ними поспілкувалася міністр освіти і науки Л. Гриневич, котра висловила вченим свою солідарність. Відтак з мітингувальниками зустрічався голова ВРУ Андрій Парубій[1093].

Того ж дня зазначена журналістка опублікувала статтю «Що врятує Академію наук: гроші чи внутрішні зміни?». У ній представлено вимогу протестувальників збільшити фінансування НАН України на понад 700 млн. грн., а також подано низку

[1090] Яценюк перевіряє, чи мільярди для науки не «пропадають» на макулатуру. 18.11.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/11/18/7089316/

[1091] Борис ПАТОН: «Недофінансування НАН України призведе до згортання дослідницьких проектів і втрати наукових кадрів». Голос України. Газета Верховної Ради України. 22.01.2016. URL: http://www.golos.com.ua/article/263445

[1092] НАН через брак фінансів скоротить дослідження та співробітників. 22.01.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/01/22/7096305/

[1093] Трегубова Я. Науковці НАНу під Верховною Радою вимагали збільшити фінансування (відео). 19.04.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27684213.html

думок чільних діячів академії та незалежних експертів. Голова профспілки працівників НПН України Анатолій Широков зазначив недоотримання академією 725 млн. грн., назвавши таке фінаснування дискримінаційним. Віце-президент НАН України Анатолій Загородній підкреслив проблему скорочення штатів (зокрема близько 20% працівників Інституту теоретичної фізики). Він висловив доволі тривожну думку про загрозу знищення наукових шкіл, які формуються десятиліттями, але можуть бути втрачені впродовж одного-двох років. Заступник міністра освіти і науки Максим Стріха визнав «трагічним» рівень фінансування науки, але заперечив дискримінацію академії, оскільки на потреби НАН України виділено 2 млрд. 45 млн. грн., а на наукові дослідження в університетах – менше півмільярда. На його думку, консервативне керівництво академії виявилося нездатним захищати інтереси наукових структур, не відстежує змін, які відбуваються в суспільстві. Експертка Н. Шульга наполягала на потребі реформування НАН України, проведення її аудиту, котрий дав би змогу виявити неефективні підрозділи, а також закликала до змін зсередини: збільшити вакансії молодим ученим; припинити фінансування вчених похилого віку, які перебувають на пенсії і не працюють продуктивно[1094].

Незабаром журналістка М. Щур знову поцікавилася думкою Н. Шульги, цього разу з приводу ситуації навколо фінансування НАН України. Передусім вона вказала на законопроєкт про наукову діяльність, який передбачає поступове досягнення рівня фінансування науки у розмірі 1,7 % ВВП. Знову ж вказала на відсутність аудиту НАН України та галузевих академій. Основним засобом реформування науки Н. Шульга назвала конкурсне фінансування наукових проєктів, а також активізацію участі українських вчених у європейський грантових конкурсах. Експертка вела мову про переформатування мислення, відхід від радянської системи забезпечення науки, наводила приклад Польщі, котра хоч і має певні невдачі, але зуміла створити точкові наукові інституції світового рівня[1095].

[1094] Трегубова Я. Що врятує Академію наук: гроші чи внутрішні зміни? 19.04.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27683103.html

[1095] Щур М. Науковців чекає складний рік, але українська наука стане кращою – Шульга. 29.04.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27706266.html

Журналістка Богдана Костюк, також намагаючись проаналізувати ситуації і окреслити перспективи розвитку української науки, поспілкувалася з учасниками акції протесту НАН України (зокрема, археологом Віталієм Отрощенком) та міністром освіти і науки України Л. Гриневич, котра наголошувала на потребі прийняття закону про наукову і науково-технічну діяльність. Водночас вказала на можливості фінаснування проєктів українських вчених за рахунок коштів програми «Горизонт 2020» та завдяки підтримці Міжнародного Вишеградського фонду. Одначе сама журналістка приєдналася до думки тих учених, які вважали участь у європейських грантах «тимчасовими і ситуативними рішеннями», а відтак вказували на подальшу невирішеність питань стратегічного розвитку української науки[1096].

Немов відповідаючи на пропозиції тих урядовців та експертів, які за приклад реформування науки висували Польщу, журналіст Юрій Савицький більш ретельно окреслив цей аспект. В опублікованій наприкінці квітня 2016 р. статті він з'ясував, що у Польщі на наукову сферу виділяється 0,7 ВВП, що значно менше, ніж загалом в ЄС, де цей показник сягає 2 %, а в Фінляндії – 4 %. Найкращим прикладом він вважав підхід до фінансування науки в Ізраїлі, де щорічні видатки на науку сягають 4,4 % ВВП. Автор статті навів слова міністра освіти Польщі Ярослава Говіна, який говорив про імітацію науки польськими дослідниками замість формування інноваційних продуктів. Водночас журналіст визнав, що у Польщі триває підготовка закону про інноваційну діяльність, який спрямовуватиме зусилля великих державних і приватних компаній на розвиток наукових досліджень. Позитивним визнано й діяльність Фонду польської науки, який сприяє поверненню до Польщі молодих учених, яким пропонують гранти у розмірі до 200 тис. євро[1097]. Власне такі кроки пропонувалися як приклад до застосування вітчизняним менеджерам науки.

Окремі аспекти наукової політики в Ізраїлі як приклад для України висвітлила Я. Трегубова, поспілкувавшись із Нобелівським лауреатом 2011 р. з хімії Даном Шехтманом. Цей учений відомий завдяки курсу технологічного підприємництва,

[1096] Костюк Б. Чи врятують українську науку європейські гранти? *OCBITA.UA.* 29.04.2016. URL: https://osvita.ua/vnz/51255/

[1097] Савицький Ю. Як розвивати науку в державі, яка пасе задніх? Польські ідеї для України. 28.04.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27703495.html

який надає студентам необхідні компетенції для побудови власних стартапів. Побувавши в Україні, він запропонував поширювати ізраїльський досвід залучення дітей до наукової сфери з 5-річного віку[1098]. Однак більш конкретних рекомендацій у статті не наводили, натомість публікували міркування М. Стріхи про вагомість фундаментальної науки і наявність в України певного наукового потенціалу.

Питання фінансового забезпечення науковців продовжували фігурувати в українських мас-медіа і в наступні роки. У вересні 2017 р. соціологічна група «Рейтинг» провела опитування 1000 науковців з Києва, Львова, Дніпра, Харкова та Одеси, в результаті якого з'ясувалося, що лише 2 % українських учених визнали достатнім фінансування своєї праці, натомість 55 % заявили про часткове забезпечення, а 35 % відповіли, що їхню діяльність взагалі не фінансують. 86 % опитаних вчених виступали за необхідність популяризації науки, а 90 % підтримали ідею створення в Україні установи, яка б займалася цим питанням та надавала допомогу ученим і розробникам стартапів. 57 % вчених заявили про бажання змінити роботу через незадовільний рівень оплати праці та фінансування наукових досліджень. Цю інформацію поширила «Українська правда»[1099].

У жовтні 2018 р. з нагоди 100-річчя НАН України працівники наукових установ знову провели акції протести проти недофінансування науки[1100]. 29 березня 2021 р. «Радіо Свобода» опублікувало відкритий лист українських інтелектуалів, об'єднаних в ініціативній групі «Перше грудня», з критикою наукової політики й хронічного недофінансування науки. Усі без винятку українські уряди звинувачували в тому, що Україна «з першої двадцятки провідних наукових держав світу опинилася внизу першої сотні». Підкреслювали непрофесійність чиновників, які керують науковою сферою, імітація демократичних реформ, домінування партійних, кланових та корупційних інтересів. Лист підписали Олександра Гнатюк, Володимир Єрмоленко,

---

[1098] Трегубова Я. Коли наука і бізнес разом – досвід Ізраїлю для України. 26.01.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27513348.html

[1099] Лише 2% українських науковців вважають свою справу добре оплаченою. 10.10.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/10/10/226893/

[1100] Артюшенко В. Науковці провели акцію протесту проти недофінансування біля стін Верховної Ради. *Дзеркало тижня*. 4.10.2018. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/naukovci-proveli-akciyu-protestu-proti-nedofinansuvannya-bilya-stin-verhovnoyi-radi-290159_.html

Євген Захаров, Йосип Зісельс, Мирослав Маринович, Ігор Козловський, Ігор Юхновський, Ярослав Яцків. До листа давалися схожі заяви від Академічної групи «Наука та інновації» й Астрономічної Асоціації[1101].

Окремі аспекти реформування науки висвітлювалися українськими мас-медіа. На початку 2018 р. журналісти поширили інформацію від МОН України про перше засідання Національної ради з питань розвитку науки і технологій, на якій розглядатиметься питання створення НФД[1102]. У бюджеті на 2019 р. було закладено 1 млдр. гривень для «Фонду Президента України». Ці кошти планувалося витратити на підтримку освітніх і наукових ініціативу, зокрема стипендії та гранти для молодих учених. Цитували слова Президента П. Порошенка про прозорість діяльності фонду[1103]. Ще однією новацією реформувального характеру мав стати «Відкритий індекс цитування українських науковців» про впровадження якого у листопаді 2019 р. оголосив заступник міністра освіти і науки України Юрій Полюхович[1104].

Кроки української влади та громадських організацій, спрямовані на підтримку молодих вчених, лише епізодично привертали увагу медіа. Наприклад, у квітні 2014 р. у газеті «Освіта України» було опубліковано матеріал про участь команди молодих вчених-біологів і студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка в міжнародних змаганнях «Ігри розуму» («Brain Games»). Гра відбувалася на базі Київського природничо-наукового ліцею № 145. У статті Дмитра Грузинського висвітлювалися різні аспекти проведення змагання[1105]. У серпні 2016 р. мас-медіа повідомили про результати Конкурсу проєктів молодих учених, в яких перемогли 79 наукових розробок мололо дих науковці віком до 35 років, які працювали в університетах та наукових інститутах України. Уперше з державного

[1101] «Україні загрожує колапс науки». Інтелектуали закликають уряд вжити заходів. *Радіо Свобода*. 29.03.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/nauka-i-osvita-ukrayiny/31175465.html

[1102] Фонд досліджень і атестація по-новому. МОН розповіло, що чекає науковців у 2018 році. 5.01.2018. URL: https**:**//life.pravda.com.ua/society/2018/01/5/228311/

[1103] Порошенко розповів, як витратить мільярд зі свого новоствореного фонду. 23.11.2018. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/11/23/7199100/

[1104] Хорощак К. В Україні запустять свій «індекс цитування» науковців. Для чого він. 8.11.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2019/11/8/238852/

[1105] Грузинський Д. В Україні пройшли перші «Brain Games». *Освіта України*. 2014. № 14. 14 квітня. С. 12.

бюджету було виділено 12 млн. грн. а фінансування проєктів молодих учених. Загалом було подано 439 проєктів наукових робіт за 11 тематичними секціями[1106].

Зрідка у медіа з'являлася інформація про роль науки у сфері оборони України в умовах російсько-української війни. Осмислення цієї проблеми здійснено відомим економістом Богданом Данилишиним у його блозі на порталі «Лівий берег». На відміну від інших, учений не акцентував на питанні фінансування НАН України, однак підкреслив роль наукових інституцій при розробці оборонної доктрини. Розкритикувавши діючу військову доктрину України, окресливши її хиби, Б. Данилишин вказав на потребу інтелектуальної роботи науковців, експертів над розробленням військово-політичної стратегії України. Навівши низку історичних прикладів щодо ролі науковців під час Другої світової війни, він висловив думку, що в умовах війни з російським агресором існування НАН України є виправданим лише й тому, випадку, якщо вона працює над усіма аспектами, здатними забезпечити перемогу нашій державі. «Ми не зможемо успішно чинити опір Росії без допомоги наших вчених, без Академії наук, тому що в сучасну епоху це неможливо. Неможливо відстояти незалежність країни в стратегічній перспективі, якщо у ворога є військова доктрина…, що відповідає умовам сучасності, а у нас такої доктрини немає. І вина за це лежатиме, насамперед, не на політиках, а на вчених, які повинні знати, як боротися з ворогом, і наполегливо доносити своє знання до політиків»[1107], – стверджував автор статті.

Проблема «відтоку» з України наукових кадрів, попри її актуальність, також не завжди привертала увагу українських журналістів. Щоправда у вересні 2021 р. журналістка Оксана Расулова намагалася з'ясувати масштаби «відтоку мізків». Згідно з її даними, найбільше з України виїхало в 1996 р. – 267 учених. Загалом же за 1991–2014 рр. виїхало понад 1600 науковців, переважно до США. Загалом вона розповіла історію трьох науковців, які виїхали з України у різні роки, зокрема нейробіологів Іллі Круглікова та Олександра Щегловітова. Останній, зокрема, наголосив, що наука є інтернаціональною, тож вчені повинні їхати за кордон і навчатися, налагоджувати

[1106] 79 наукових розробок молодих вчених отримають гроші від держави. 16.08.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/08/16/7117835/

[1107] Данилишин Б. Наука і війна: чи може наука сприяти перемозі? 1.06.2020. URL: https://rus.lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/458814_nauka_i_viyna_chi_mozhe_nauka_spriyati.html

контакти – і це природньо. Однак ненормально, що вони їдуть назавжди, не повертаються, оскільки не мають можливостей у рідній країні[1108].

Ще одним напрямом мас-медійного наративу щодо стану науки в Україні став розгляд проблеми академічної доброчесності, передовсім такої її складової як недобросовісні наукові дослідження і дисертації. У серпні 2015 р. медіа поширили головні тези наказу МОН України «Про оприлюднення дисертацій та відгуки офіційних опонентів», а відтак й пояснення міністра освіти і науки С. Квіта. Він наголосив, що дисертації у відкритому доступі зберігатимуться в Українському інституті науково-технічної та економічної інформації (УкрІНТЕІ), а ВНЗ, в яких відбуватимуться захисти, повинні за допомогою відповідно програмного забезпечення здійснювати перевірку на плагіат не лише дисертацій, але й інших кваліфікаційних та навіть курсових робіт. Міністр наголосив на розробленні норм, які дадуть можливість відраховувати студентів, у кваліфікаційних роботах яких буде виявлено плагіат. Він виступив з різкою критикою науковців-плагіаторів, запропонувавши звільняти їх з роботи, і також повідомив, що Атестаційна колегія МОН лише за рік позбавила наукових ступенів трьох осіб, скасувала рішення спеціалізованих вчених рад щодо шести осіб. На думку С. Квіта, боротися з плагіатом у наукових працях повинна сама ж академічна спільнота, прийнявши відповідне положення чи кодекс доброчесності та діючи відповідно до нього[1109].

Невідомо, чи академічна спільнота почула заклик міністра, але в 2016 р. українські мас-медіа активно висвітлювали справу щодо плагіату у докторській дисертації Катерини Кириленко, дружини віце-прем'єр-міністра з гуманітарних питань та водночас міністра культури В'ячеслава Кириленка. Професорка Тетяна Пархоменко на сайті «Української правди» 13 січня 2016 р. опублікувала статтю, яка містила результати пошуку і виявлення плагіату у дисертаційній роботі К. Кирилинко. У статті йшлося й про конфлікт інтересів, оскільки Київський національний університет культури і мистецтв (КНУКіМ), де працювала К.

[1108] Расулова О. Чужа наука. Історії вчених, що поїхали з України. 9.09.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/09/09/493401_chuzha_nauka_istorii_vchenih_shcho.html

[1109] Квіт про деталі боротьби з плагіаторами. Дисертації будуть вивішуватись онлайн за 10 днів до дня захисту. 11.08.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/08/11/198488/

Кириленко був у підпорядкуванні Міністерства культури, яке очолював її чоловік. Крім того, авторка висловила гіпотезу щодо прагнення В. Кириленка забезпечити своїй дружині посаду ректора КНУКіМ[1110].

Уже наступного дня після появи статті Т. Пархоменко на сайті «Української правди» з'явилася відповідь завідувачки кафедри філософії КНУКіМ К. Кириленко. Вона відкинули закиди у претендуванні на посаду ректора, висловила припущення, що ці чутки інспірує саме Т. Пархоменко, а відтак намагалася спростувати обвинувачення у плагіаті. К. Кириленко наголосила, що знайдені збіги і запозичення стосуються підготовлених нею навчальних матеріалів, посібників, в яких, за її словами, можна застосовувати результати чужих напрацювань без посилання на авторів та цитування їх наукових творів. Появу у дисертації текстів інших авторів завідувачка кафедри філософії «обґрунтувала» тим, що посилання на них вона зробила у наукових статтях, які репрезентували дисертаційну роботу. Завершуючи, К. Кириленко потрактувала статтю Т. Пархоменко як замовну і назвала її проявом «брудної політичної кампанії» проти свого чоловіка-урядовця[1111].

Незабаром до медіа потрапив лист групи українських фізиків на чолі з академіком-секретарем відділення фізики та астрономії НАН України Вадимом Локтєвим до МОН України з проханням переглянути питання щодо присудження К. Кириленко наукового ступеня доктора наук. У листі, передусім, йшлося про виявлення в дисертації К. Кириленко псевдонаукових тверджень про лептони як носії психіки[1112]. Попри скандал у медіа комісія вченої ради Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди у травні 2016 р. не виявила плагіату у дисертації К. Кириленко, лише 1,4% подібності до інших текстів. Висновок комісії також потрапив до мас-медіа[1113]. Атестаційна колегія МОН України на своєму засіданні 1 липня 2016 р. не скасувала рішення спецради у Національному

[1110] Пархоменко Т. Докторська дисертація Катерини Кириленко і відвертий плагіат. 13.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/01/13/206334/

[1111] Кириленко К. Донос і цькування як універсальний засіб проти науки і культури. 14.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/01/14/206454/

[1112] У докторській Катерини Кириленко знайшли псевдонауку про лептони. 25.01.2016. URL: https://LIFE.PRAVDA.COM.UA/CULTURE/2016/01/25/207008/

[1113] Комісія не знайшла в дисертації Катерини Кириленко плагіат, а лише 1,4% тотожних текстів і упередженість. Документ. 13.05.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/05/13/212285/

університеті біоресурсів та природокористування щодо присвоєння ступеня доктора педагогічних наук К. Кириленко. Цю ситуацію розкритикувала Т. Пархоменко, яка у черговій публікації на сайті «Української правди» вказала на некоректні з правового боку дії спецради, зокрема щодо підрахунку кількості наукових статей, у яких К. Кириленко оприлюднила результати наукових досліджень. За твердженням Т. Пархоменко, лише сім статей були опубліковані у фахових виданнях з педагогічних наук, у деяких повторювалися одні й ті ж результати, а одній містився плагіат. Водночас авторка встановила, що на час захисту К. Кириленко її дисертацію не було надіслано до визначених нормативними документами бібліотек. У статті наголошувалося й на порушеннях спецради, яка переглядала обґрунтованість присудження ступеня доктора наук К. Кириленко (зокрема, відкрите голосування замість таємного). У підсумку Т. Пархоменко зробила категоричний висновок: МОН «легалізувало плагіат і псевдонауку в Україні»[1114]. На початку 2017 р. журналістка видання «Дзеркало тижня» Лідія Суржик представила експертний висновок Українського мовно-інформаційного фонду, в якому представлено результати аналізу мовностилістичного рівня дисертації К. Кириленко. Висновок містив твердження про невідповідність мовного та стилістичного оформлення дисертації рівню робіт на здобуття докторського ступеня[1115].

Увага медіа, вочевидь, підштовхнула МОН до активних дій у напрямі протидії плагіату. Тож у липні на одному з засідань уряду міністр Л. Гриневич заявила про створення сховища академічних текстів, що дасть змогу автоматизувати пошук плагіату[1116]. У березні 2017 р. журналістка Ілона Громлюк опублікувала матеріал про «Дисертгейт» – групу українських учених, які займаються викриттям плагіаторів та пседонауковців. Група на той час існувала вже рік і змогла викрити 12 недобречесних «науковців», в дисертаціях яких містилося від 5 до 80 % плагіату. Більшість членів групи працюють «підпільно», але відомими були імена кількох з них: Тетяна

[1114] Пархоменко Т. Кириленкогейт. Як в Україні легалізуються плагіат і псевдонаука. 6.07.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/07/6/214760/

[1115] Суржик Л. Доктор Плагіат. Академічна експертиза докторської дисертації дружини віце-прем'єра показала: плагіат і безліч помилок. 7.04.2017. URL: https://zn.ua/ukr/science/doktor-plagiat-239022_.html

[1116] Кабмін схвалив боротьбу з плагіатом. Створять сховище академічних текстів. 22.07.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2016/07/22/215518/

Пархоменко, Світлана Благодєтєлєва-Вовк, Ірина Єгорченко, Алла Сингаївська, Сергій Шарапов, Елеонора Шестакова. Журналістка розповіла й про таку ініціативу активісток як заснування церемонії «Академічна негідність року», а також окреслила їхні біографії. Одним з ключових меседжів статті стала теза про важливість голосу доброчесних науковців у протистоянні псевдонауці, особливо у ЗВО, де за словами однієї з активісток, кількість списаних дисертацій сягає 90 %[1117].

Викриття псевдонауковців тривали, але вони привертали увагу медіа переважно тоді, коли стосувалися публічної особи. Так, Т. Пархоменко у листопаді 2016 р. повідомила про плагіат у дисертації екс-міністра освіти і науки України Станіслава Ніколаєнка[1118], у квітні 2017 р. повідомила про плагіат у кандидатській дисертації екс-прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка[1119], у серпні 2017 р. – про плагіат у наукових працях Інни Костирі, помічниці народного депутата Михайла Поплавського і водночас завідувачки кафедри міжнародних відносин КНУКіМ[1120], у травні 2019 р. – про плагіат у докторській дисертації Сергія Бабака, на той час радника Президента В. Зеленського з питань освіти і науки[1121]. У липні 2019 р. у медіа з'явилася інформація про плагіат у статтях заступника голови НАЗЯВО Андрія Буденка, а також у працях низки інших членів цієї організації[1122]. У лютому 2020 р. ступеня доктора історичних наук було позбавлено Петра Ющенка, колишнього народного депутата[1123]. У червні 2020 р. мас-медіа обговорювали питання призначення на посаду міністра освіти і науки України Сергія Шкарлета, у докторській дисертації якого також знайшли плагіат. Тож народна депутатка Інна Совсун навіть зареєструвала у ВРУ законопроєкт, який містив заборону плагіаторам займати посади в уряді та в

[1117] Громлюк І. Мисливці за плагіатом. Як група науковців шукає в Україні горе-академіків. 21.03.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/03/21/223244/

[1118] Пархоменко Т. Плагіат Ніколаєнка. Екс-міністр і керівник спецради, що присудила ступінь дружині Кириленка, – теж крадій текстів. 30.11.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/11/30/220201/

[1119] Пархоменко Т. Про що свідчать 70 сторінок плагіату у кандидатській дисертації Яценюка. 10.04.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/04/10/223612/

[1120] Пахоменко Т. Плагіат під егідою МОН: як доктором стала «права рука» Поплавського. 1.08.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/08/1/225629/

[1121] Пархоменко Т. Радник Зеленського з освіти, який назвав «реальною» зарплатню вчителя в $4 тисячі – плагіатор. 29.05.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2019/05/29/237021/

[1122] Пархоменко Т. «Совість вищої освіти»: як плагіаторів найняли забезпечувати якість науки. 5.07.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2019/07/5/237418/

[1123] У брата Ющенка забрали ступінь доктора наук через плагіат у дисертації. *ТСН*. 7.02.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/u-brata-yuschenka-zabrali-stupin-doktora-nauk-cherez-plagiat-u-disertaciyi-1498620.html

державній службі[1124]. Через декілька місяців (вересень 2020 р.) освітній комітет ВРУ підтримав ідею щодо заборони особам, у наукових працях яких виявлено плагіат, займати посади міністрів[1125]. У той же ж час експерти НАЗЯВО підтвердили наявність плагіату у докторській дисертації С. Шкарлета, що також висвітлювали медіа[1126]. У 2021 р. українські медіа висвітлювали справу захисту дисертації та присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук скандальному депутату Іллі Киві[1127]. Тоді ж до рук активістів руху «Чесно» потрапила докторська монографія Віктора Медведчука, в якій знайшли посилання на псевдонаукові твердження Юрія Канигіна[1128]. Більшість цих повідомлень мали інформаційний характер й не містили оцінок негативних тенденцій у науковій сфері.

Виявлення високопоставлених псевдонауковців і відповідний медійний резонанс привертали увагу до позиції МОН у цьому питанні. Відповідні акценти знову пропонувалися «дисергейтівцями». Так, у березні 2018 р. Т. Пархоменко знову на сайті «Української правди» висловила вкрай різку критику на адресу міністра освіти і науки Л. Гриневич. У статті звучали обвинувачення у тому, що відомство гальмує викриття плагіаторів, не використовуючи ті правові важелі, які забезпечують відповідні нормативні документи, насамперед Порядок присудження наукових ступенів. Т. Пархоменко назвала нову групу прізвищ науковців, у роботах яких, на її

[1124] Не пустити Шкарлета: депутати хочуть заборонити «плагіаторам» займати посади в уряді. 25.06.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/25/7257150/ ; Бушковська Н. 25% дисертації Шкарлета – переписані. Більша частина – з російських джерел. 20.08.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/08/20/242030/ ; Бушковська Н. 87,4% роботи – плагіат: вчені проаналізували статтю в.о. міністра Сергія Шкарлета на докторську дисертацію. 10.08.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/08/10/241919/

[1125] Бушковська Н. Освітній комітет Ради підтримав заборону плагіаторам займати посади міністрів. 16.09.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/09/16/242368/

[1126] Поперечна Д. Тепер офіційно: НАЗЯВО знайшло плагіат в наукових роботах Шкарлета. 11.09.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/09/11/242306/

[1127] Мокрик Д. Кива збрехав про участь в конференціях і додав до дисертації підробні довідки. *Bihus.Info*. 27.04.2021. URL: https://bihus.info/kyva-zbrehav-pro-uchast-v-konferencziyah-i-dodav-do-dysertacziyi-pidrobni-dovidky/?fbclid=IwAR2MqmIlXQNdx_i1CL78lFB_iE2nI5ZB2XoxiTgDA4zmjMwpRrfLkejz9w0 ; Кива каже, що його наукового керівника звільнили після захисту. 28.04.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/04/28/7291846/ ; Громрада просить МОН звернути увагу на порушення під час захисту Киви. 28.04.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/04/28/7291847/ ; Кандидатська Киви: у виші пояснили свою бездіяльність перед «тітушками». 11.05.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/05/11/7293148/ ; Офіс генпрокурора розслідує підробки у дисертаціях Киви і Чорного. 2.08.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/08/2/7302497/ ; Дисертацію Киви відправили на «поглиблене вивчення» – після трьох місяців читання. *Bihus.Info*. 14.09.2021. URL: https://bihus.info/dysertacziyu-kyvy-vidpravyly-na-poglyblene-vyvchennya-pislya-troh-misyacziv-chytannya/?fbclid=IwAR03Aq3Btc6qO5KVdiqIsOwvd8gI2gdH7DnqmkuCbo6YRRMK0Je1LCzEe9I

[1128] Саліженко О., Огородник С. Пристосуванець: Як Медведчук шукав національну ідею, але знайшов балалайку і газову трубу. 13.07.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2021/07/13/7300319/

думку, присутній плагіат[1129]. Журналістка Л. Суржик опублікувала резонансну статтю, в які наголошувалося, що, за висновками експертів, приблизно 30 % дисертацій, написаних і захищених у 1993–2017 рр., містять ознаки плагіату. При цьому за наукові ступені і вчені звання, науковці-плагіатори отримують відповідні доплати, які коштують бюджету 4 млрд. грн. на рік. Особливо підкреслювалися неекономічні збитки від діяльності псевдо науковців, оскільки вони свідчать про корупцію, моральну деградацію освітньої і наукової сфери й суспільства загалом. Наводилися й факти надання МОН України наукових ступенів громадянам Російської Федерації у 2017 р., причому за роботи, захищені у Московській духовній академії. Наводилися пропозиції групи «Дисергейт» внести зміни до Закону «Про вищу освіту», які б посилювали відповідальність за академічну недоброчесність[1130]. У червні 2018 р. Т. Пархоменко вказала на ще одну проблему: експорт академічного плагіату. Вона наводила приклади підготовки в Україні дисертацій на замовлення для іноземних громадян (передовсім, Польщі та КНР). Характеризуючи діяльність однієї зі спецради Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, вона наголосила: у 2015–2018 рр. тут було захищено 58 дисертацій кандидатів педагогічних наук, авторами яких є громадяни КНР. У більшості з них є текстові запозичення без зазначення джерела, що авторка підтверджувала відповідними доказами[1131].

Низка публікацій медіа висвітлювала діяльність Національної академії наук України та галузевих академії. Так, у газеті «Освіта України» у квітні 2014 р. з'явилася стаття про скорочення державних видатків на фінансування Національної академії педагогічних наук України (НАПН). Президент НАПН Василь Кремень підкреслював здобутки академії, вказав на її завдання щодо проведення інноваційних досліджень, запровадження оцінки якості наукової і науково-технічної діяльності вчених, залучення творчої молоді. Академік визнавав недостатнє володіння

[1129] Пархоменко Т. Як міністерство Лілії Гриневич гальмує викриття плагіаторів в Україні. 16.03.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2018/03/16/229557/

[1130] Суржик Л. Чотири мільярди на плагіат. 19.05.2017. URL: https://zn.ua/ukr/science/chotiri-milyardi-na-plagiat-242950_.html

[1131] Пархоменко Т. В Україну за дисертацією, або про експорт академічного плагіату. 25.06.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2018/06/25/231746/

англійської мовою працівниками НАПН, а відтак наголошував на відповідальності керівників структурних підрозділів цієї інституції щодо обізнаності колективів зі світовими досягненнями в освітній галузі. Виступаючи за подолання «національного ізоляціонізму» та налагодження контактів із зарубіжними вченими, В. Кремінь передусім підкреслив значення НАПН для української освіти, вказав на її пропозиції щодо підвищення якості освіти[1132].

Час від часу мас-медіа цікавили питання скандальних ситуацій навколо українських вчених. Так, на початку 2016 р. у пресі та соціальних мережах обговорювалося питання висунення відомого українського діаспорного літературознавця Джорджа Грабовича на здобуття Національної премії імені Тараса Шевченка. Зокрема доктор філологічних наук Олексій Вертій на сайті «Радіо Свобода» у рубриці «Точка зору» засудив цю номінацію, вказавши на те, що у своїх творах Дж. Грабович нав'язує українцям образ Т. Шевченка як «міфотворця», «гомосексуаліста», «байстрюка» і «космополіта». Вчений навів навіть цитату з книги Грабовича «Шевченко, якого не знаємо» (Київ, 2000), в якій припускали гомосексуальні орієнтації українського поета. Натомість О. Вертій доводив цінність для Т. Шевченка саме моральної чистоти й шанобливого ставлення до жінки матері. Відтак потрактував думки Дж. Грабовича як глум над українською літературою, національними традиціями і цінностями, та запропонував детальніше познайомитися з працями П. Іванишина, в яких проаналізовано творчість американського професора[1133]. Натомість на захист Дж. Грабовича як номінанта на Шевченківську премію виступив професор Віталій Чернецький, поділившись своїми міркуваннями із журналісткою «Радіо Свобода». Він підкреслив заслуги Дж. Грабовича у розвитку шевченкознавства, його роль в уведенні української проблематики до світових літературознавчих студій. Скандал навколо висунення професора на здобуття премії потрактував як наслідки «психологічної травми виживання української інтелігенції», прояви «складної хворобливої ситуації в українському суспільстві й культурі». Зрештою В. Чернецький

[1132] Галата С. Освіта, у якої є майбутнє. Освіта України. 2014. № 14. 14 квітня. С. 4.
[1133] Вертій О. Чому інтелектуали та праворадикали проти Джорджа Грабовича. 22.01.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27503189.html

запідозрив у гомофобії тих українських інтелектуалів, які критикували шевченкознавчі студій Дж. Грабовича. Відповідаючи на питання про можливість розгляду творчості Т. Шевченка у контексті ЛГБТ-студій, він вказав лише на потребу долати упередження, задля приєднання до культур і цивілізацій розвинутого світу. Цікавою була думка В. Чернецького щодо впливу сучасної російсько-української війни на небажання українських інтелектуалів порушувати шевченкознавчий канон. Крім того, вчений цілком слушно підкреслив негативні прояви у ставленні держави до науки: пріоритет надається прикладним чи фундаментальним наукам, натомість до гуманітарних ставляться з пересторогою як до «заплямованих ідеологією». На його думку, «без глибинного фундаментального знання й наукового дослідження культури та історії неможливо створити державу з якимось баченням майбутнього»[1134].

Пов'язані з корупцією та хабарництвом у науковій сфері скандали також потрапляли в медіа. У березні 2019 р. «Українська правда» повідомила про затримання працівниками СБУ наукового працівника Національного інституту стратегічних досліджень, який вимагав від здобувач наукового ступеня 55 тис. грн. за сприяння у захисті дисертації[1135].

Отже, українські медіа не приділяли сталої уваги науковій політиці в Україні. Загалом український медійний дискурс щодо проблематики наукової сфери фокусувався на таких аспектах: 1) необхідність припинення співпраці з Росією на науковій ниві; 2) реформування наукової сфери, зокрема зміна управління та створення Національного фонду досліджень, Національної ради з питань розвитку науки і технологій; 3) досягнення українських учених (передусім в сфері природничих наук); 4) незадовільне фінансування наукових інституцій України; 5) кроки української влади, спрямовані на підтримку молодих вчених; 6) роль науки в сфері оборони України в умовах російсько-української війни; 7) масовий виїзд з України наукових кадрів; 8) проблеми академічної доброчесності, передовсім такої її складової як недобросовісні наукові дослідження і дисертації. Відзначимо, що

[1134] Олійник Є. Травми українців не виправдовують звинувачення Грабовича – професор Чернецький. 12.02.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27546823.html

[1135] Чиновник вимагав 55 тисяч гривень за здобуття ступеня кандидата наук – СБУ. 28.03.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/03/28/7210538/

більшість окреслених аспектів у мас-медіа висвітлювалися епізодично. Лише питання недофінансування науки та скандальна тематика щодо плагіату у наукових працях, до того ж здебільшого публічних осіб, склали більш сталі тенденції у річищі українського мас-медійного дискурсу.

Висновки до четвертого розділу

Аналіз мас-медійного дискурсу щодо освіти та науки в Україні в умовах російсько-української війни засвідчив його фрагментарний, нерівномірний та тематично вибірковий характер. Українські медіа приділяли найбільшу увагу питанням загальної середньої та вищої освіти, тоді як дошкільна, професійно-технічна освіта й наукова сфера значною мірою залишалися на периферії суспільно-медійного інтересу. У висвітленні дошкільної освіти домінували проблемно-побутові аспекти (нестача місць, інфраструктурні питання, фінансування, харчування дітей), тоді як питання змісту освіти, реформування галузі та підготовки педагогічних кадрів не отримали належного висвітлення. Це свідчить про обмежений рівень аналітичності медійного дискурсу у цьому сегменті.

Натомість середня освіта стала одним із центральних об’єктів суспільно-медійного обговорення, передусім у контексті реформування галузі. Особливу увагу медіа приділяли законодавчим змінам, пов’язаним із прийняттям законів «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту», а також впровадженню концепції Нової української школи. Дискурс формувався як у межах офіційного комунікаційного поля (представники влади), так і завдяки активній участі експертного середовища та громадськості. Обговорення охоплювали широкий спектр питань: зміст освіти, мовну політику, компетентнісний підхід, матеріально-технічне забезпечення шкіл, оплату праці вчителів та модернізацію освітнього процесу.

Проблематика професійної освіти в медійному просторі була представлена значно меншою мірою. Основні акценти робилися на питаннях фінансування, реформування системи управління, адаптації змісту освіти до потреб ринку праці,

впровадження дуальної форми навчання та законодавчих змін. Водночас відзначено недостатню системність та глибину медійного висвітлення цієї сфери.

Медійний дискурс щодо вищої освіти характеризувався більшою структурованістю та аналітичністю. У центрі уваги перебували зміст і наслідки реформ, запроваджених Законом України «Про вищу освіту» (2014), питання автономії університетів, забезпечення якості освіти, міжнародної інтеграції, фінансування та діяльності інституцій забезпечення якості. Водночас поряд із позитивними оцінками реформ у медіа фіксувалися і критичні зауваження щодо збереження системних проблем.

Щодо наукової сфери, встановлено, що вона не стала об’єктом стабільного інтересу медіа. Висвітлення наукової проблематики мало епізодичний характер і концентрувалося навколо окремих тем: реформування науки, фінансування, академічної доброчесності, відтоку кадрів та ролі науки в оборонній сфері. Найбільш резонансними виявилися питання недофінансування науки та випадки академічного плагіату, що отримували систематичне відображення у медіапросторі.

Тож досліджено, що мас-медійний дискурс щодо освіти і науки в Україні у 2014–2022 рр. відображає не лише реальні трансформаційні процеси у цих сферах, але й специфіку суспільної уваги, яка зосереджується передусім на найбільш соціально значущих і конфліктогенних проблемах. Загалом він виступає важливим індикатором суспільних настроїв, пріоритетів та викликів гуманітарного розвитку в умовах війни.

РОЗДІЛ 5
ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У СУСПІЛЬНО-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

5.1. Втрати культурної спадщини внаслідок тимчасової окупації українських територій

Значну увагу медіа присвячували стану музейної справи і збереженню архітектурної спадщини на тимчасово окупованих Росією територіях України. Чимало журналістських матеріалів було присвячено збереженню музейної спадщини у Криму.

Вже на наприкінці квітня 2014 р. до цієї проблеми звернулася журналістка Оксана Хмельовська, опублікувавши статтю в «Українському тижні». Авторка порушила одразу декілька блоків питань. По-перше, вказала на недостатню увагу української влади до потреб кримських музеїв до початку російської окупації. Це проявилося, передусім, у недостатньому фінансуванні: для прикладу, на потреби Національного заповідника «Херсонес Таврійський» у 2012 р. було виділено лише 217 тис. грн. Ремонту потребував Музей Лесі Українки в Ялті, тож російські окупанти використали його незадовільний стан (тріщини у стінах, косметичний ремонт) для своєї пропаганди, демонструючи по своєму телебаченню кадри про «дбайливість Києва». По-друге, відзначила аполітичні заяви музейних працівників Криму, які намагалися уникати обговорення політичних питань у розмові з журналістами, однак визнавали, що кримські музеї потрапили під управління російських органів. У статті наведено слова директора Асоціації музеїв і заповідників Криму Сергія Пушкарьова, який, характеризуючи ситуацію, говорив про спокійну і ділову атмосферу в музеях, підготовку до нових виставок, проведення конференцій, відзначення Міжнародного дня музеїв. Зрештою, журналістка констатувала: більшість директорів музеїв Криму

задоволені приєднанням до Росії. По-третє, охарактеризувала початок «музейної війни» між Україною і Росією за експонати, які є одночасно є предметами розкоші. Зокрема, описала ситуацію з експозицією «Крим: золото і секрети Чорного моря», яку на початку 2014 р. представляли в Амстердамі. Російські чиновники наполягали на її повернення до кримських музеїв, натомість Міністерство культури України на чолі з Євгеном Нищуком виступило за повернення колекції скіфського золота та дорогоцінних виробів на підконтрольну українському уряду територію України. Міністерство закордонних справ України, яке на той час очолював Андрій Дещиця, заявило про домовленість з нідерландською стороною про повернення колекції до України. По-четверте, журналістка, зіславшись на повідомлення народного депутата Володимира Ар'єва, повідомила про вивезення з музеїв Феодосії до Ермітажу картин Івана Айвазовського. Щоправда вона не змогла підтвердити чи спростувати цієї інформації. По-п'яте, окреслила складне юридичне становище, в яке потрапили кримські музеї, опинившись в окупації, оскільки тепер неможливою стала попередня міжнародна співпраця. О. Хмельовська вказала на загрози для мусульманської, кримськотатарської культурної спадщини в Криму, а також навела думку директора Українського інституту національної пам'яті Володимира В'ятровича про долю Державного архіву АРК, в якому зберігають ці цінні документи про російську імперську політику щодо Криму кінця XVIII–XX ст., а також його звернення до Міжнародної ради архівів з проханням захистити історико-культурну спадщину Криму. По-шосте, визначила можливі алгоритми дій українських органів влади та громадськості щодо культурної спадщини в окупованому Криму. Вони концентруватимуться навколо постійного моніторингу ситуації, звернень до міжнародних організацій, формування судових позовів до міжнародних судів[1136].

Власне питання і результати моніторингу російських дій щодо культурної спадщини Криму постійно перебували у полі зору українських медіа. У грудні 2015 р. з'явилися повідомлення про незадовільний стан справ щодо збереження ханського палацу у Бахчисараї. На порталі «Іслам в Україні» після аналізу повідомлень у

[1136] Хмельовська О. Кримські музеї в окупації. *Український тиждень*. 3.05.2014. URL: https://tyzhden.ua/krymski-muzei-v-okupatsii/

Фейсбуку з'явилася публікація про жахливий стан історичної пам'ятки, яка належить Бахчисарайському історико-культурному заповіднику. У ханському палаці не було електроенергії, почав обвалюватися дах палацу і Великої ханської мечеті, прогнила підлога на другому поверсі. Споруди потребували реставрації ще до російської окупації: про необхідність ремонтних робіт йшлося ще в 2013 р. Відвідувачі музею та кримськотатарські активісти зауважили постійне зростання вартості квитків і відсутність спроб керівництва музею виправити незадовільне становище[1137]. У червні 2016 р. на цьому ж сайті з'явилися фотографії кримськотатарського фотографа та активіста Ільдара Ібрагімова, які наочно демонстрували стан будівлі: запалий дах, обшарпані стіни. У статті повідомлялося, що працівники музею сконструювали саморобну опору, щоб затримати дах від падіння. Водночас лунало звернення до муфтіяту Криму та дирекції музею врятувати історичну пам'ятку[1138].

Повідомлення активістів і медіа змушували до певних дій й українську владу, яка, щоправда обмежилася закликами до світової спільноти захистити культурну спадщину Криму від дій окупантів. Про це журналістів на прес-конференції в грудні 2016 р. поінформувала заступниця міністра культури Тамара Мазур, зауваживши, що ЮНЕСКО не відповідає на звернення України щодо загрозливих дій окупантів, будівництва навісу над Бахчисарайським плацом. Чиновниця обвинуватила ЮНЕСКО в самоусуненні від цієї проблеми, а також вказала на «політичні ігри» Росії. Зрештою на той час ЮНЕСКО очолювала представниця Росії Ірина Бокова[1139].

Вочевидь ці заклики подіяли, й окупаційна влада Криму вирішила виділити кошти на реставрацію ханського палацу. Однак, згідно з матеріалами «Радіо Свобода», реставрацію проводили фірми, які не мали досвіду у цій царині. Під час робіт вони заподіяли непоправної шкоди будівлі, знищивши деякі елементи конструкції, зокрема усі балки перекриття, які самі становили цінний елемент історичної спадщини. Журналісти та громадські активісти звернули увагу на те, що проєкт реставраційних робіт виявився засекреченим документом. Водночас наводили

[1137] Відвідувачі Бахчисарайського двору в жаху від його стану. Іслам в Україні. 22.12.2015. URL: https://bit.ly/3Xwp9om
[1138] Хан-сарай продовжує руйнуватися. Іслам в Україні. 8.06.2016. URL: https://bit.ly/3PGKcCL
[1139] ЮНЕСКО не відповідає на запити України про збереження спадщини в Криму, - заступник міністра культури. *Лівий берег.* 9.12.2016. URL: https://lb.ua/culture/2016/12/09/353041_yunesko_otvechaet_zaprosi_ukraini.html

слова «директорки» Мер'єм Сейтумерової, зазначила, що проведення аварійних робіт не можна зупиняти, але доступ для фахівці ЮНЕСКО завжди відкритий[1140].

Значно більші пошкодження ханського палацу під час проведення росіянами реставраційних робіт зафіксував активіст і журналіст Осман Пашаєв. Низка українських медіа («Український тиждень», «День», «Главком» тощо) навело його слова про зняття величезних дубових балок, пошкодження наступного розпису XVIII ст. на фасаді. Крім того, «реставратори» помили «керхером» фасад, після чого на ньому з'явилися тріщини і біля входу обвалилася штукатурка. Цю «діру» терміново замазали цементом, а весь фасад покрили сучасною фарбою і шпаклівкою. Такі ж роботи «реставратори» провели і щодо Олександрівського фонтану, Катеринської милі. Журналістів обурило зведення навколо палацу металевої конструкції, яка мала слугувати накриттям над приміщення Дивану і Золотого кабінету[1141]. Відзначимо, що у результаті цих медійних повідомлень Міністерство культури України висловило протест проти незаконних дій російських окупантів на території Бахчисарайського історико-культурного заповідника[1142]. Журналістка Оксана Миколюк навела слова голови Меджлісу кримськотатарського народу Рефата Чубарова, який розповів про зусилля кримських татар відродити свою культурі спадщину у роки незалежності України, а кроки російської влади щодо так званої «реставрації» назвав убивством[1143].

У квітні 2018 р. кореспонденти «5 каналу» зустрілися з колишньою директоркою заповідника Ельмірою Аблялімовою, яка розповіла про пошкодження Великої мечеті під час реставраційних робіт, здійснюваних російськими будівельними фірмами. Зокрема наголосила, що з будівлі зняли старовинну черепицю, замість якої вставляють її сучасний різновид. Вказавши на те, що внесення Ханського палацу та

[1140] Російські реставратори знищують конструктивні особливості Ханського палацу в окупованому Бахчисараї – активіст. *Радіо Свобода*. 24.12.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news/28936175.html

[1141] Журналіст розповів, як окупанти пошкодили Ханський палац у Бахчисараї. *Український тиждень*. 29.10.2017. URL: https://tyzhden.ua/zhurnalist-rozpoviv-iak-okupanty-poshkodyly-khanskyj-palats-u-bakhchysarai/ ; В окупованому Криму знищують Бахчисарайський ханський палац. *День*. 30.10.2017. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-v-okupovanomu-krymu-znyshchuyut-bakhchysarayskyy-khanskyy-palats; Кримські окупанти знищують Бахчисарайський палац. *Главком* 30.10.2017. URL: https://bit.ly/3pvrGTb

[1142] Мінкультури України закликало РФ припинити руйнувати Ханський палац в Бахчисараї. Центр журналістських розслідувань. 5.11.2017. URL: https://investigator.org.ua/ua/ news-2/203267/

[1143] Миколюк О. Врятувати «душу Криму». *День*. 30.12.2017. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/vryatuvaty-dushu-krymu?utm_source=chatgpt.com

інших об'єктів Криму до переліку ЮНЕСКО не відбулося через російську окупацію півострова у 2014 р., Е. Аблялімова констатувала: Велика ханська мечеть на сьогодні втрачена. Водночас вона закликала не допустити до знищення інших культурно-історичних об'єктів[1144].

Подібні міркування Е. Аблялімова висловила в інтерв'ю журналістці Наталії Малиновській, яке було опубліковане на сайті «Главкому» 23 квітня 2018 р. Важливо, що у цій статті наводилися факти щодо руйнування стіни у Генуезькій фортеці в Судаку, Знищення фрагментів Тірітакського валу через будівництво Керченського мосту. Водночас респондентка пояснила справжні причини знищення росіянами культурної спадщини кримських татар: «Сьогодні РФ дуже активно пропагує, що Крим був, є і буде російським. Такий міф повинен постійно підтверджуватися певними історичними фактами. Тому кримськотатарська історія, кримськотатарський етногенез, кримськотатарська державність не відповідають російській ідеології. Це дає пояснення цим всім роботам над історичними пам'ятками, які приводять до знищення історичної цінності, втрати автентичності. У майбутньому буде втрата світосприйняття кримськими татарами себе як корінного народу»[1145].

На деякий час питання пошкодження росіянами палацового комплексу в Бахчисараї зійшло зі шпальт преси і стрічок соціальних мереж. Лише в серпні 2021 р. заступниця міністра культури й інформаційної політики України Світлана Фоменко у розмові з журналістами звинуватила російську владу у знищенні пам'ятки, перетворенні її на торгівельно-розважальний центр, припиненні доступу громадськості до пам'ятки в цілому[1146]. У жовтні того ж року, за повідомленням проєкту «Крим.Реалії», в ЮНЕСКО прозвучала доповідь про сумний стан збереження

[1144] Екс-директор музею: через росіян утрачена Велика ханська мечеть Бахчисарайського палацу. *5 канал*. 16.04.2018. URL: https://www.5.ua/regiony/eksdyrektor-muzeiu-cherez-rosiian-vtrachena-velyka-khanska-mechet-bakhchysaraiskoho-palatsu-168329.html

[1145] Малиновська Н. Ельміра Аблялімова: Кримськотатарська культура заважає окупантам. *Главком*. 23.04.2018. URL: https://glavcom.ua/interviews/elmira-ablyalimova-krimskotatarska-kultura-zavazhaje-okupantam-491867.html

[1146] «Реконструюють» як ТРЦ: про ситуацію з Ханським палацом у Бахчисараї розповіли експерти. ДІМ. 6.08.2021. URL: https://kanaldim.tv/rekonstruiruyut-kak-trcz-o-situaczii-s-hanskim-dvorczom-v-bahchisarae-rasskazali-eksperty-video/.

історичних пам'яток Криму, зокрема, мова йшла і про Ханський палац[1147]. Журналісти цього ж проєкту у лютому 2022 р. повідомили зізнання з боку російських властей, що деякі реставраційні роботи були невдалими, внаслідок чого тріснула одна зі стін палацу, під якою не було фундаменту[1148]. Таке ж повідомлення поширила агенція «Укрінформ», додаючи, що з російського бюджету начебто на реконструкцію палацу було виділено 2 млрд. рублів[1149]. Журналістки Катерина Некреча та Ольга Гах зібрали думки експертів та активістів з приводу обвалу стіни, вказавши, що Ханський палац пережив землетрус 1927 р. амплітудою 8-9 балів, але від некомпетентних «реставраційних» робіт він почав розвалюватися. Деякі експерти характеризують ситуацію як гуманітарну агресію, в умовах якої руйнування об'єктів історичної спадщини пояснюють проведенням реставрацій чи протиаварійних робіт. Авторки статті навели думку Е. Аблялімової, яка оцінила ситуацію як «факти культурного стирання» щодо корінного народу України – кримських татар. За словами письменниці Гульнари Абдулаєвої, остання кримська резиденція кримських ханів, яка збереглася до наших днів (бо інші чотири були знищені у різний час), є колосальною цінністю, а тому слід залучити світову громадськість до її захисту[1150].

Відома критикиня і журналістка Дарія Бадьйор також актуалізувала питання щодо російської «культурної політики» в Криму. У квітні 2019 р. вона опублікувала ґрунтовну статтю втрату Україною культурної спадщини Криму. Серед найгучніших проблем авторка виділила чотири: а) Херсонес Таврійський; б) Бахчисарайський палац; в) археологічні розкопки; г) вивезення музейних цінностей. За її даними, директоркою заповідника «Херсонес Таврійський» призначили Олену Морозову із Санкт-Петербурга, яка під егідою Російської Православної Церкви прагне реалізувати проєкт побудови паломницького центру на мисі Кришталевий. У 2016 р. до

[1147] В ЮНЕСКО предоставили очередной доклад по ситуации в Крыму и Севастополе. *Крим.Реалії.* 14.10.2021. URL: https://ru.krymr.com/a/news-krym-sevastopol-doklad-yunesko/31509959.html

[1148] Власти Крыма сообщили о повреждении Ханского дворца во время «реставрации». *Крим.Реалії.* 8.02.2022. URL: https://ru.krymr.com/a/news-vlasti-kryma-hanskiy-dvorets-restavracyya/31692707.html

[1149] Корпус Ханського палацу в окупованому Бахчисараї дав тріщину після «реставрації». Укрінформ. 8.02.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3400228-korpus-hanskogo-palacu-v-okupovanomu-bahcisarai-dav-trisinu-pisla-restavracii.html;

[1150] Некреча К., Гах О. Велика тріщина на культурній спадщині. До чого призвела російська «реставрація» Ханського палацу в Бахчисараї. *Крим.Реалії.* 11.02.2022. URL: https://ua.krymr.com/a/krym-bakhchysaray-khanskyi-palats-trischyna-restavratsia/31698925.html

Херсонесу навідалася моніторингова місія ЮНЕСКО, яка засвідчила підготовку до цього будівництва, що, по-суті, відбуватиметься на території заповідника. Д. Бадьйор проаналізувала ситуацію навколо «реконструкції» Ханського палацу в Бахчисараї, внаслідок яких були пошкоджені настінні розписи, потріскали стіни фасаду. Зрештою, комплекс палацу почав сповзати в річку Чурук-Су. У статті також окреслено проведення доволі широких археологічних розкопок в Криму, внаслідок яких було знайдено 5 тис. артефактів. Однак розкопки проводяться в стислі терміни, а відтак археологи часто недотримуються методики проведення польових досліджень. Лише близько 10% знайдених артефактів передаються до кримських музеїв. Зрештою, як нагадала журналістка, розкопки на території окупованого Криму є незаконними, оскільки не відповідають українському законодавству. Чимало експонатів з Кримських музеїв, за словами Д. Бадьйор, вивозять до російських музейних установ. Зокрема, в 2016 р. було організовано виставку творів Івана Айвазовського в Третьяковській галереї, для якої з Феодосійської картинної галереї доставили 38 картин митця. Їх, начебто повернули до Криму, але у 2018 р. повідомили, що картини відправлять у турне Росією. Крім того, журналістка навела ще декілька прикладів, коли з кримських музеїв надавали експонати для виставок у Санкт-Петербурзі, Москві тощо. Відтак, окреслила питання «скіфського золота» – колекції з 500 експонатів із чотирьох кримських музеїв, яку до війни демонстрували в Амстердамі, а згодом на неї претендували росіяни[1151]. Відзначимо, що масштаби пограбування російськими окупантами культурної спадщини Криму обговорювали фахівці в інформаційному агентстві «Укрінформ» у листопаді 2019 р. в рамках круглого столу «Пам’ятки Криму – сучасний стан культурної спадщини України»[1152].

У статті Д. Бадьйор охарактеризовано стан культурної спадщини Криму крізь призму аналізу колонізаторської імперської політики Росії. «Кримську ситуацію» вона назвала мініатюрою історії України у стосунках з Росією, яка має хист до переписування історії. Зі іншого боку, авторка навела думку історика Олекси

[1151] Бадьйор Д. «Ми його втрачаємо». Що відбувається з культурною спадщиною в Криму. *Лівий берег*. 4.03.2019. URL: https://lb.ua/culture/2019/03/04/421110_mi_yogo_vtrachaiemo_shcho_vidbuvaietsya.html
[1152] Чорна С. В Пам’ятки Криму: культурна спадщина України як ідеологічна зброя Кремля. *Голос України*. 8.11.2019. URL: https://www.golos.com.ua/article/323748?utm_source=chatgpt.com

Гайворонського, який, зважаючи на хаотичність дій окупаційної влади відкинув думку про її стратегічну компетентність. Він пояснював «реставраційні проєкти» російської влади щодо культурних пам'яток Криму економічними інтересами і прагненням наживи на бюджетних коштах. Зрештою, на «реставрацію» Бахчисарайського палацу було виділено 1,6 млрд. рублів, яку успішно присвоюють зацікавлені сторони. Важливо, що Д. Бадьйор присвятила увагу культурній політиці України, вказавши на провальні стратегії українських державних органів і навіть нехтування ними кримською проблематикою. Однак, спершись на думку О. Гайворонського, вона відкинула тезу про потребу пошуку причини російської окупації півострова саме в недолугій культурній політиці України. Крім того, підкреслила потребу приїзду моніторингової комісії ЮНЕСКО та ратифікації другого протоколу Гаазької конвенції. При цьому журналістка звернула увагу, що у зв'язку з виходом США та Ізраїлю з ЮНЕСКО, головним донором цієї організації стала Росія. Тому слід очікувати, що представники ЮНЕСКО демонструватимуть проросійські позиції[1153].

У 2020 р. Д. Бадьйор узяла інтерв'ю в Е. Аблялімової, яка підкреслила емоційне значення для кримських татар Ханського палацу в Бахчисараї, котрий трактувала як символ відродження, розвитку, державності. Викриваючи «м'яку силу» Росії, її експансію щодо України загалом і Криму зокрема, Е. Аблялімова підкреслила зусилля кримськотатарської громади щодо збереження власної ідентичності, відкриття національних шкіл, бібліотек, театру. Крім того, повідомила, що Україна й досі не знає усіх скарбів кримських музеїв, які опинилося в російських руках, оскільки українські чиновники ніколи не вели перелік артефактів музейних фондів. Лише завдяки археологу Максиму Леваді вдалося зібрати інформацію про майже 5 тис. музейних предметів, які залишися на території окупованого Криму. Е. Аблялімова відзначила відкриття нових можливостей для захисту культурної спадщини у Криму з огляду на приєднання України до другого протоколу Гаазької конвенції 1954 р., а також запропонувала українським урядовцям розглянути можливість надати

[1153] Там само.

Бахчисарайському історико-культурному заповіднику статусу національного[1154]. Важливо, що одним із меседжів цього інтерв'ю стало підкреслення тези: культура не може бути поза політикою.

Під загрозою опинилися й інші історико-культурні пам'ятки Криму в умовах російської окупації. Проблему обговорювали на рівні науковців, державних і громадських діячів, журналістів. Так, 1 грудня 2016 р. в Києві було проведено «круглий стіл» на тему «Скіфське золото і збереження української культурної спадщини», конспект якого було представлено на сайті «Лівого берега». На заході були присутні відомі українські діячі культури, експерти, державні чиновники. Йшлося про результати судової справи щодо колекції цінних експонатів із кримських музеїв, яку експонували в Нідерландах. Детально розкривалися різні аспекти договорів з голландським музеєм Алларда Пірсона, де зберігалися українські скарби. Констатував факт, що Росія не може претендувати на майно українських музеїв, як і не може брати участі в голландському суді, оскільки не є стороною судового розгляду, хоча на публічному рівні заявляє про свої «права» на експонати кримських музеїв. Важливою тезою цієї статті стали слова голови правління Інституту демократії ім. Пилипа Орлика Миколи Яковини, який наголосив на тому, що усі музейні експонати в Україні є власністю держави, а музеї виступають лише розпорядниками цього майна. Тому кримські музеї, які зараз опинилися під російською окупацією, не мають юридичних прав на власність «скіфського золота». Не менш критичною тезою стало зауваження експертів про відсутність в Україні державного реєстру культурних цінностей, потребу внесення змін до Кримінального кодексу України щодо покарання винних у злочинах проти культурних цінностей[1155]. Важливо, що під час засідання круглого столу його учасники констатували недостатність медійної уваги до проблем культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях України.

[1154] Бадьйор Д. Ельміра Аблялімова: «У мене є враження, що темі Криму намагаються знизити градус і забути про те, що півострів окупований». *Лівий берег.* 6.08.2020. URL: https://lb.ua/culture/2020/08/06/463398_elmira_ablyalimova_u_mene_ie.html

[1155] «Скіфське золото» і збереження української культурної спадщини. Конспект круглого столу. *Лівий берег.* 13.12.2016. URL: https://lb.ua/culture/2016/12/13/353305_skifske_zoloto_i_zberezhennya.html

Наприкінці 2017 р. журнал «Музеї України» опублікував резолюції міжнародної конференції «Крим: 2014–2017: Анексована культура». У них акцентувалася увага на таких аспектах: 1) забезпечення прав громадян у сфері культури тісно пов'язані з ситуацією щодо прав і свобод людини, яка склалася на території тимчасово окупованого Криму; 2) відбуваються зміни до російського законодавства, спрямовані на офіційне включення колекцій кримських музеїв до музейного фонду Російської Федерації, проводиться вивезення окремих музейних колекцій до Росії під претекстом тимчасового експонування, яке завершується неповерненням їх до кримських музеїв; 3) політика російської окупаційної влади щодо нерухомих пам'яток Криму, зокрема Ханського палацу в Бахчисараї, спрямована на остаточне знищення історичної пам'яті, здійснення ревізії історії, руйнування символі славетної й трагічної історії кримських татар – корінного народу Криму. Відтак було опубліковано заклик до міжнародної спільноти і кожної небайдужої людини продовжувати боротьбу за збереження унікальної культурної спадщини Криму. Лунала й вимога до уряду Росії як країни агресора негайно зупинити знищення культурної спадщини та порушення прав і свобод людини у сфері культури на території тимчасово окупованого Криму. Крім того, учасники конференції, згідно з повідомленням видання «Музеї України», закликали Президента України, Верховну Раду України, Міністерство закордонних справ України надати пріоритетність законопроєкту щодо приєднання України до другого протоколу Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, доручити РНБО включити до санкційних списків усіх російських археологів, які здійснюють розкопки в Криму, а також усі музейні установи Росії, які вивозять з кримських музеїв цінності та колекції[1156].

Насичену історичними і статистичними фактами статтю про пограбування музеїв Криму у липні 2020 р. опублікував науковець Андрій Іванець на сайті видання «Голос Криму». Він зазначив, що на момент початку війни у 2014 р. на державному обліку в українському Криму перебувало 7227 пам'яток археології, 3861 пам'ятка

[1156] «Крим: 2014–2017: Анексована культура». Музеї України. 8.01.2018. URL: https://www.museum-ukraine.info/?p=3045

історії, 742 пам'ятка архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва, 520 пам'яток монументального мистецтва, з них 227 національного значення. На той час у Криму діяли 32 державні музейні установи, серед яких 7 історико-культурних заповідників. До державної частини Музейного фонду входило 917,5 тис. предметів в АРКрим, і 320,2 тис. – у Севастополі. Надалі А. Іванець описав квазіюридичні кроки держави-окупанта щодо привласнення культурної спадщини Криму. Повідомив чимало випадків руйнування історичних об'єктів, зокрема сходів на гору Мітридат, які були творінням італійських архітекторів Торічеллі та Дігбі. «Реставратори» без проведення археологічних досліджень біля схилу гори Мітридат, де колись містився античний акрополь, забили 1134 палі завдовжки 30 метрів, заливши в них бетон. Водночас дослідник навів цікаві факти щодо спроб Росії домогтися непрямого визнання захоплення Криму через міжнародні виставки, де демонструють предмети з кримських музеїв, або ж через міжнародну філателію, де на марках представлено кримські споруди як російську культурну спадщину. А. Іванець наголосив на тому, що українські правоохоронні органи ведуть розслідування щодо привласнення росіянами культурної спадщини Криму[1157].

У липні 2021 р. журналіст Павло Кривошеєв опублікував статтю про загрозливе становище культурної спадщини в Криму за умов російської окупації, навівши міркування експертів. Зокрема, у публікації цитувався кримський активіст Дмитро Демчук, який вів мову про масове знищення культурної спадщини під виглядом реконструкції. Згідно з ним, навіть у часи німецької окупації півострова не було завдано стільки шкоди пам'яткам культури. Головна причина такого ставлення до історичної спадщини Криму полягає в прагненні чиновників до наживи через відмивання бюджетних грошей. При реконструкції архітектурних об'єктів не реставруються старовинні матеріали, а використовуються нові і сучасні, що призводить до втрати історичної цінності цих об'єктів. Здійснюється забудова готелями і багатоповерховими будинками історичних територій навколо старовинних

[1157] Іванець А. «Півострів скарбів» в руках окупантів: загрози і виклики українській культурній спадщині в Криму. *Голос Криму*. 26.07.2020. URL: https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/pivostriv-skarbiv-v-rukakh-okupantiv-zahrozy-i-vyklyky-ukrainskij-kulturnij-spadshchyni-v-krymu/?utm_source=chatgpt.com

архітектурних споруд. У статті наводили думки кримськотатарського громадського діяча Нурі Бейтулієва, які схвально поставився до спроб України залучити міжнародну громадськість до захисту культурної спадщини Криму від руйнування. Інші активісти порушили питання проведення незаконних археологічних розкопок на теренах Криму[1158].

У вересні 2021 р. журналісти Іван Музика та Борис Ткачук, зіславшись на матеріали ЮНЕСКО, вели мову про привласнення російськими окупантами в Криму понад 4 тис. пам'яток. Таким чином Росія намагається утвердити свою історичну та культурно-імперську присутність на півострові. Вони навели низку кричущих фактів, зокрема проведення «розкопок» за допомогою важкої техніки на території Херсонесу Таврійського, знищення мусульманських поховань через будівництво траси «Таврида», яка вела до Кримського мосту, захоплення 32 об'єктів історичної пам'ятки «Ханський палац» тощо[1159]. Загрози, які нависли над Херсонесом, описав керівник служби міжнародних зв'язків Представництва Президента в Автономній Республіці Крим Євген Самуха, опублікувавши статті в газеті «Кримська світлиця» (2019). Він детально переповів історію дослідження Херсонесу, починаючи з 1827 р., окреслив формування музейної колекції, а відтак описав політику Росії щодо заповідника «Херсонес Таврійський». Особливо вказував на спроби російського режиму змінити призначення заповідника, перетворивши його центр російського православ'я. Йшлося про спроби побудувати на території заповідника «музею християнства», встановлення малих архітектурних форм, встановлення бетонних постаментів, вивезення каміння з Херсонесу до російських міст. Є. Самуха розповів про організоване росіянами проведення «міжнародного музичного фестивалю» у заповіднику, для чого в 2018 р. було завезено 15 вантажівок важких металоконструкцій, викинуто на смітник середньовічні арочні камені та античну

[1158] Кривошеев П. «Пора бить в набат» – активисты об угрозах культурному наследию Крыма. *Крим.Реалії*. 8.07.2021. URL: https://ru.krymr.com/a/aktivisty-ob-ugrozah--kulturnomu-naslediyu-kyma/31348771.html

[1159] Музика І. Росія привласнила в окупованому Криму понад 4 тисячі пам'яток, – ЮНЕСКО. *Лівий берег.* 14.09.2021. URL: https://lb.ua/world/2021/09/14/493967_rosiya_privlasnila_okupovanomu.html ; Ткачук Б. Росія вивозить з анексованого Криму артефакти та привласнила понад 4 тисячі пам'яток – доповідь ЮНЕСКО. *Громадське*. 14.09.2021. URL: https://hromadske.ua/posts/rosiya-vivozit-z-aneksovanogo-krimu-artefakti-ta-privlasnila-ponad-4000-pamyatok-dopovid-yunesko?utm_source=chatgpt.com

колону, прокладено комунікації по залишках стародавньої культури, а важка техніка рухалася по культурному шару та ще не дослідженій археологами території городища. Відзначив і руйнування окупантами хори – приміської території Херсонеса, де росіяни копають котловани, заливають бетон, зносячи античні садиби III століття до н.е.[1160]

Загрози для музейної спадщини на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей потрапила у поле медіа в червні 2014 р., коли проросійські бойовики зайняли територію фонду «Ізоляція» в Донецьку. Хронологія окупації території колишнього заводу була викладена на офіційному сайті платформи культурних ініціатив «Ізоляція», де описувалися події, починаючи від 9 червня. З того часу там були розміщені російські військові і сепаратисти, склади боєприпасів, облаштовано в'язницю для полонених і заручників[1161]. На сайті «Лівий берег» з'явилося повідомлення про захоплення ізоляції і цитата представника терористичної «ДНР» Романа Лягіна, який запевняв, що приміщення «Ізоляції» використовуватиметься для зберігання гуманітарної допомоги[1162]. Працівники донецького фонду «Ізоляція», які змушені були покинути рідне місто, у вересні 2014 р. організували у Києві проєкт «Захоплення», присвячений темі окупації. У проєкті взяли участь художники і критики на чолі з Клеменсом Пулом із Нью-Йорка (США)[1163].

Деякі музеї Донеччини зазнали руйнувань вже на початку російсько-української війни. У серпні 2014 р. медіа повідомили, що внаслідок артилерійського обстрілу було зруйновано дах і завдано пошкоджень будівлі Донецького історико-краєзнавчого музею. Директор музею Євген Денисенко повідомив журналістам, що в музеї вціліли всього три зали з 29-ти. Було вибито вікна і пошкоджено плити перекриття, тож, на його думку, будівля не підлягала відновленню. Особливі збитки

[1160] Самуха Є. Загрози втрати об'єкта світової та української спадщини «Херсонесу Таврійського» як наслідок російської окупації. *Кримська світлиця*. 2019. URL: https://crimea-is-ukraine.org/svitlytsa/khersones-tavriyskiy

[1161] Захоплення території фонду ІЗОЛЯЦІЯ. *Сайт платформи культурних ініціатив «Ізоляція»*. 2014. URL: https://izolyatsia.org/ua/foundation/exile/

[1162] Бойовики захопили територію фонду «Ізоляція» в Донецьку (Оновлено). *Лівий берег.* 9.06.2014. URL: https://lb.ua/society/2014/06/09/269248_boeviki_zahvatili_territoriyu_fonda.html

[1163] У Києві з'являться інсталяції сучасних художників на тему окупації. *Лівий берег.* 16.09.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/09/16/279567_kieve_poyavyatsya_installyatsii.html

завдано археологічній колекції, куди влучили два снаряди[1164]. У липні 2014 р. від обстрілу терористів зазнав пошкоджень Музей історії та культури Луганська. Артилерійський снаряд потрапив у вікно другого поверху, внаслідок чого було зруйновано одну зі стін, інші частини споруди також зазнали серйозних ушкоджень. Журналістка Катерина Сліпченко наголосила на тому, що будівля музею є пам'яткою архітектури, оскільки була споруджена у 1880-х рр., а колекція музею налічує понад 50 тис. експонатів. Головною окрасою музею вважалася експозиція «Старий Луганськ» про історію міста та околиць від кінця XVIII – до початку XX ст.[1165] Медіа наголошували, що, незважаючи на бойові дії, ці музеї продовжували працювати.

Одну з перших спроб окреслити кількість і скарби музеїв Донецької та Луганської областей, які в 2014 р. опинилися під контролем терористичних «ДНР» і «ЛНР», зробили журналістка К. Сліпченко у серпні 2014 р. Вона згадала про заяву Міністерства культури України, яке констатувало, що не може гарантувати збереження цінностей на окупованих територіях. Поінформувала й про звернення музейних працівників до Президента П. Порошенка, керівників обласних державних адміністрацій Донеччини та Луганщини з проханням негайно здійснити інспекцію державних музеїв у зоні АТО, розглянути можливість термінової евакуації музейних експонатів у безпечні місця. Журналістка констатувала невирішеність питання щодо евакуації музейних скарбів з територій, контрольованих терористами. Відтак К. Сліпченко коротко описала історію та найцінніші фонди низки окупованих музеїв: Донецького обласного краєзнавчого музею, Донецького обласного художнього музею, Музею народної архітектури, побуту та дитячої творчості в селі Прелесне Слов'янського району, Горлівського художнього музею, Музею мініатюрної книги ім. В.О. Разумкова у Горлівці, Луганського обласного краєзнавчого музею, Музею історії та культури міста Луганськ, Луганського художнього музею[1166]. Авторка

[1164] У результаті артобстрілу в Донецьку зруйновано один з найбільших музеїв України. *Лівий берег.* 22.08.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/08/22/276925_rezultate_artobstrela_donetske.html ; Сліпченко К. У результаті обстрілу постраждав донецький музей. *Zaxid.net.* 15.08.2014. URL: https://zaxid.net/u_rezultati_obstrilu_postrazhdav_donetskiy_muzey_n1318833

[1165] Сліпченко К. Терористи розбомбили музей історії та культури Луганська. *Zaxid.net.* 20.07.2014. URL: https://zaxid.net/teroristi_rozbombili_muzey_istoriyi_ta_kulturi_luganska_n1315645

[1166] Сліпченко К. Врятувати рядового Левітана. У містах, захоплених терористами, залишилися безцінні художні артефакти. *Zaxid.net.* 18.08.2014. URL: https://zaxid.net/vryatuvati_ryadovogo_levitana_n1318968

наводила не просто кількісні показники про десятки тисяч одиниць музейних фондів, але й називала відомі в мистецькому світі імена митців (Івана Айвазовського, Олександра Бенуа, Василя Васнецова, Миколи Галущенка, Ігоря Грабаря, Петра Кончаловського, Ореста Кипренського, Ісака Левітана, Костянтина Маковського, Олександра Мурашка, Григорія Мясоєдова, Валентина Сєрова, Костянтина Сомова, Олександра Тишлера, Тетяни Яблонської та ін.), твори яких зберігалися в музеях.

У травні 2020 р. Президент України Володимир Зеленський зрештою увів санкції проти низки російських музеїв та установ, які виявилися причетними до розкрадання культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях України. Медіа оприлюднили перелік підсанкційних російських установ, серед яких були, зокрема, Академія наук Республіки Татарстан, Російське географічне товариство, федеральна установа «Державний Ермітаж», Державний музей образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна, Інститут археології РАН, Московський державний університет імені М.В. Ломоносова, Тульський педагогічний університет ім. Л. М. Толстого та ін.[1167]

Звісно, основна маса публікацій українських медіа про втрати української культурної спадщини внаслідок російської агресії з'явилася після початку повномасштабної російсько-української війни. Так, редакторка новин «Лівого берега» Наталка Лотоцька вже у травні 2022 р. писала про 331 воєнний злочин російських окупантів проти культурної спадщини України. Найбільше злочинів росіяни здійснили у Харківській області (близько 90), зокрема знищили єврейське кладовище у Глухові, зруйнували Георгіївський скин Свято-Успенської Святогірської лаври, Національний музей Григорія Сковороди в селі Сковородинівка тощо[1168]. Журналістка Тетяна Матяш поширила інформацію Головного управління розвідки Міністерства оборони України про те, що російські загарбники вивезли з Херсона понад 360 тис. документів національного архівного фонду України[1169]. Пограбування російськими окупантами культурної спадщини півня України описали

[1167] Україна ввела санкції проти «Ермітажу» та низки інших російських музеїв, інститутів і організацій. *Лівий берег*. 15.05.2020. URL: https://lb.ua/news/2020/05/15/457646_ukraina_vvela_sanktsii_protiv.html

[1168] Лотоцька П. Уряд зафіксував 331 воєнний злочин росіян проти культурної спадщини України. *Лівий берег.* 14.05.2022. URL: https://lb.ua/culture/2022/05/14/516832_uryad_zafiksuvav_331_voienniy_zlochin.html

[1169] Матяш Т. Росіяни вивезли з Херсона майже 360 тисяч архівних документів, – ГУР. *Лівий берег*. 24.04.2025. URL: https://lb.ua/society/2025/04/24/672911_rosiyani_vivezli_z_hersona_mayzhe_360.html

Олександ Янковський та Олена Бадюк[1170]. Відзначимо аналітичну статтю юристки Дарини Підгорної про нищення росіянами культурної спадщини України в Криму, опубліковану в «Українському тижні»[1171].

Значна кількість медійних матеріалів була присвячена українським митцям, які опинилися в умовах окупації й були заарештовані та ув'язнені російською владою. Найвідомішим з них був кінорежисер Олег Сенцов, якого російські спецслужби схопили в Криму, вивезли на територію Росії і звинуватили в терористичній діяльності. Публікації і відеосюжети про затримання та засудження митця наводили майже всі медіа загальноукраїнського характеру. Так, на інформаційному ресурсі «Еспресо» повідомлялося, що О. Сенцова 11 травня 2014 р. у Сімферополі схопили співробітники ФСБ. При цьому, зазначалося, що він є режисером фільму «Гамер», який отримав нагороди низки міжнародних кінофестивалів (зокрема і в російському Ханти-Мансійську), а також виграв конкурс на фільмування картини «Носоріг»[1172].

Водночас медіа висвітлювали акції і заходи, спрямовані на підтримку ув'язненого митця. Так, різні медіа у вересні 2014 р. повідомили про показ українських фільмів у кінотеатрі «Кінопанорама», усі збори якого скеровували на підтримку О. Сенцова. У програмі передбачили демонстрацію фільмів О. Сенцова «Гамер», Юрія Іллєнка «Молитва за гетьмана Мазепу», Дарини Онищенко «Істальгія», Віктора Андрієнка та Ігоря Письменного «Іван Сила», Анатолія Матешка «Трубач», Олени Фетисової і Сержа Аведикяна «Параджанов», Ахтема Сейтаблаєва «Хайтарма», а також короткометражні документальні фільми[1173]. Агентство «Радіо Свобода» у листопаді 2018 р. повідомило, що відомий французький кіно-класик Жан-

---

[1170] Янковський О., Бадюк О. Вкрадена культурна спадщина: куди окупанти вивезли найцінніші музейні експонати півдня України? *Радіо Свобода*. 10.03.2024. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-vkradena-kulturna-spadshchyna-kudy-vyvozyat-okupanty-ekspanaty/32853927.html

[1171] Підгорна Д. Як Росія нищить культурну спадщину України в Криму. *Український тиждень*. 17.10.2022. URL: https://tyzhden.ua/iak-rosiia-nyshchyt-kulturnu-spadshchynu-ukrainy-v-krymu/

[1172] У Сімферополі ФСБ затримала українського кінорежисера. *Еспрессо*. 12.05.2014. URL: https://espreso.tv/news/2014/05/12/u_simferopoli_fsb_zatrymala_ukrayinskoho_kinorezhysera

[1173] Стельмах І. У Києві стартував Тиждень кіно на підтримку Олега Сенцова. *Радіо Свобода*. 3.09.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26564027.html ; Свободу Олегу Сенцову! *День*. 21.08.2014. URL: https://day.kyiv.ua/ru/article/kultura/svobodu-olegu-sencovu ; Тиждень українського кіно на підтримку Олега Сенцова. *Українська правда*. 1.09.2014. URL: https://life.pravda.com.ua/afisha/2014/09/01/179330/ ; У Києві проведуть тиждень кіно на підтримку Олега Сенцова. *Еспрессо*. 13.08.2014. URL: https://espreso.tv/news/2014/08/13/u_kyyevi_provedut_tyzhden_kino_na_pidtrymku_oleha_sencova

Люк Годар відмовився відвідувати Росію, оскільки в цій країні було засуджено кінорежисера О. Сенцова на 20 років за вигаданими обвинуваченнями[1174]. У цей же ж час стало відомо про відзначення О. Сенцова міжнародною премією імені Сергія Магнітського, яку щороку вручають у Лондоні[1175], а також нагородою Платформи європейської пам'яті та сумління[1176].

Преса слідкувала за долею О. Сенцова в російських виправних колоніях, особлив після того, як він у травні 2018 р. розпочав голодування з вимогою звільнити всіх українців, засуджених в Росії з політичних мотивів. «Радіо Свобода» повідомило, що до голодування ув'язнений режисер готувався 1,5 місяці, поступово знижуючи споживання їжі. Після оголошення голодування, засудженого ізолювали. Повідомлялося, що його голодування відбувається на тлі захворювання серця і ревматизму ніг. Відзначалося й те, що після ув'язнення в Якутії, О. Сенцова етапували до виправної колонії в Ямало-Ненецькому автономному окрузі, яка знаходилася за Полярним колом. Це було зроблено для того, щоб уникнути акцій активістів, які почали влаштовувати представники «Pussi Riot»[1177].

В Україні і закордоном регулярно відбувалися акції на підтримку О. Сенцова, які влаштовували активісти під стінами дипломатичних представництв Росії. Зазначені акції висвітлювали журналісти. Зокрема, журналіст Сергій Громенко повідомляв про акцію «Солідарність з Олегом Сенцовим», присвячену 100 дням голодування українського політв'язня в російській колонії. У статті зазначалося, що акції відбулися в США, Великій Британії, Швеції, Данії і навіть Кенії. Водночас журналіст цитував думки людей, які мали нагоду відвідувати О. Сенцова в колонії й характеризували українця як дуже сильну людину. Також висловлювалося припущення, що російський правитель В. Путін може помститися О. Сенцову за його

[1174] Французький режисер Ґодар відмовився їхати до Росії через Сенцова. *Радіо Свобода*. 19.11.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-godar-vidmovyvsya-yihaty-do-rosiyi-cherez-sentsova/29608934.html

[1175] Сенцова відзначили премією Сергія Магнітського. *Радіо Свобода*. 16.11.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-sentsov-magnitsky-award/29604958.html

[1176] Сенцова відзначили нагородою Платформи європейської пам'яті та сумління. *Радіо Свобода*. 14.11.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-sentsov-nahoroda/29600772.html

[1177] 9 фактів про голодування Олега Сенцова. *Радіо Свобода.* 21.11.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29240690.html

принципову позицію[1178]. Журналістка Жанна Безп'ятник констатувала, що українська влада не змогла домовитися про обмін засудженого[1179].

Журналістка «Радіо Свободи» Тетяна Попова у жовтні 2018 р. повідомила про припинення О. Сенцовим голодування. Вона процитувала фрагмент листа (датований 5 жовтня), який українець передав через свого адвоката телеканалу «Настоящее время», що був спільним проєктом «Радіо Свободи» і «Голосу Америки». У листі, зокрема, йшлося: «145 днів боротьби, мінус 20 кілограмів ваги, плюс підірваний організм, але мета так і не досягнута. Я вдячний всім, хто підтримував мене і прошу пробачення у тих, кого я підвів… Слава Україні!»[1180]. При цьому у статті Т. Попової наводилися міркуваннях українських митців та експертів щодо мотивації й оцінки такого кроку О. Сенцова. Так, продюсера Анна Пеленчук, яка на той час працювала над постановкою п'єси О. Сенцова «Номери», позитивно сприйняла таке рішення політв'язня, наголосивши на потребі зберегти здоров'я. На думку політолога Володимира Фесенка, О. Сенцова примусили зробити заяву про припинення голодування. Політичний експерт Олександр Кочетков зуважив, що росіяни взялися примусово годувати ув'язненого, намагаючись уникнути скандалу через його можливу смерть[1181].

Хроніку голодування О. Сенцова розкрив Артем Лаптієв у матеріалі для «Радіо Свобода». При цьому опублікував листа О. Сенцова про оголошення голодування 14 травня 2018 р., подав думки його матері і сестри, адвоката Дмитра Дінзе, а також високу оцінку діям українця, котрі висловив дисидент і правозахисник Мустафа Джемілєв. Згідно з ним, політичне голодування О. Сенцова відіграло значну роль, оскільки привернуло увагу світової громадськості. Журналіст також описав стан українського політв'язня після виходу з голодування[1182].

[1178] Громенко С. «Він – людина дуже сильна»: на що чекати після 100 днів голодування Сенцова. *Радіо Свобода.* 21.08.2018. URL: https://ua.krymr.com/a/29445486.html

1179 Безп'ятник Ж. Сто днів Сенцова: «Я не хворію, а голодую, і не збираюся зупинятися». *BBC News Україна*. 21.08.2018. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-45245089

[1180] Попова Т. Чому Сенцов вирішив припинити голодування і що буде далі? *Радіо Свобода.* 5.10.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29528003.html

[1181] Там само.

[1182] Лаптієв А. Голодування Сенцова: рік по тому. *Радіо Свобода.* 15.05.2018. URL: https://ua.krymr.com/a/holoduvannia-sentsova-rik-po-tomu/29942847.html

Українські медіа обговорювали питання можливого обміну О. Сенцова. Зокрема, аналізували ідею можливого обміну українця на затриманих у США російських шпигунів[1183]. Зрештою, у вересні 2019 р. між Росією та Україною відбувся обмін засуджених, в результаті якого О. Сенцов повернувся додому. «Українська правда» відреагувала на це, навівши слова П. Порошенка, який запевняв, що між ним і В. Путіним ще в червні 2014 р. була укладена домовленість про обмін О. Сенцова та О. Кольченка, однак російський правитель не виконав своєї обіцянки[1184]. Наприкінці 2019 р. «Українська правда» опублікувала міркування О. Сенцова про практику обмінів в'язнями між Україною і Росією. Він виступив за продовження таких обмінів, але не ціною відмови від цінностей, за які люди загинули на Майдані. Обмін невинних українців на російських терористів, які вбивали українських громадян, не є справедливим. Крім того, він не охоплює усіх українських політв'язнів, особливо кримських татар, яких путінський режим відмовляється випускати на волю[1185].

Журналісти не оминули увагою видану у 2020 р. двотомну книгу О. Сенцова «Хроніка одного голодування». Видання щоденника анонсував «Український тиждень» у вересні 2019 р.[1186] Через рік медіа вели мову про вихід у світ цієї праці[1187], її презентації у Києві[1188]. Агентство «Укрінформ» навіть розмістило уривок з цього щоденника про перші дні голодування у російській в'язниці[1189].

Низка матеріалів в медіа присвячувалися митцям, які через війну втратили свій дім на тимчасово окупованих територіях України. Так, у грудні 2018 р. агенція ТСН розповіла історію про акторів Луганського українського театру Ольгу Яковенко та

[1183] Обмін Сенцова на ув'язнених у США росіян неможливий – Держдеп. *Укрінформ*. 2.10.2019. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2549848-obmin-sencova-na-uvaznenih-u-ssa-rosian-nemozlivij-derzdep.html

[1184] Порошенко розповів, як Путін обіцяв і не звільнив Сенцова. *Українська правда*. 22.09.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/09/22/7226995/

[1185] Сенцов про обмін: Те, за що боролися українці, йде прахом. *Українська правда*. 29.12.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/29/7236161/

[1186] Сенцов видасть щоденник про 145 днів голодування, який вивіз із в'язниці РФ. *Український тиждень*. 10.09.2020. URL: https://tyzhden.ua/sentsov-vydast-shchodennyk-pro-145-dniv-holoduvannia-iakyj-vyviz-iz-viaznytsi-rf/

[1187] Друком вийде щоденник Сенцова, який він вів під час голодування у в'язниці. *Zmina*. 28.08.2020. URL: https://zmina.info/news/drukom-vyjde-shhodennyk-senczova-yakyj-vin-viv-pid-chas-goloduvannya-u-vyaznyczi/

[1188] Сенцов презентує в Києві щоденник голодування та збірку малої тюремної прози. *Детектор.Медіа*. 14.09.2020. URL: https://detector.media/infospace/article/180601/2020-09-14-sentsov-prezentuie-v-kyievi-shchodennyk-goloduvannya-ta-zbirku-maloi-tyuremnoi-prozy/

[1189] Просто слухай: уривок із щоденника «Хроніка одного голодування» Олега Сенцова. *Укрінформ*. 14.10.2020. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3116964-prosto-sluhaj-urivok-iz-sodennika-hronika-odnogo-goloduvanna-olega-sencova.html

Олександра Морозова. Вони змушені були втікати з рідного міста через загрозу життю і здоров'ю. Відтак О. Морозов розпочав працю у театрі в Дрогобичі, а О. Яковенко – в Ніжині, а згодом в Сєвєродонецьку. Через їхню проукраїнську позицію вони зазнали життєвих трагедій: розпад сімей, неможливість відвідати рідних, які залишилися в окупації[1190].

Отже, у 2014–2022 рр. в українському медійному полі обговорювали питання збереження культурної спадщини в окупованих Криму та окремих районах Донецької і Луганської областей. Насамперед наголошувалося на недостатній увазі українських державних органів до потреб збереження культурної спадщини в Криму до 2014 р., а згодом акцент було зроблено на протиправних діях російських властей і працівників культурної сфери щодо низки історичних об'єктів: Ханського палацового комплексу в Бахчисараї, заповідник «Херсонес Таврійський», залишків Тірітакського валу тощо. Чималу увагу викликали незаконні археологічні розкопки, а також вивезення музейних цінностей до Росії. Українські журналісти неодноразово наводили висновки фахівців, експертів, які вказували на негативні наслідки проведених російськими компаніями реставраційних робіт на історичних об'єктах Криму, привласнення близько чотирьох тисяч музейних артефактів. Висвітлювалися й дії української влади і громадськості (конференції, звернення до міжнародної спільноти, формування державного реєстру культурних цінностей та ін.). Дещо менш інтенсивно у медіа висвітлювалося становище культурної спадщини на окупованих територіях українського Донбасу. Певну увагу журналісти присвячували культурному комплексу «Ізоляція» в Донецьку, перетвореного російськими терористами на в'язницю, та низки музеї у Донецьку, Луганську та інших містах, захоплених російськими бойовиками. Чималий інтерес у медіа викликала доля українських митців, які опинилися в умовах окупації й були заарештовані та ув'язнені російською владою (передусім, режисера Олега Сенцова). Значно менше матеріалів стосувалося становища діячів культури і митців, які стали вимушеними переселенцями.

[1190] Грубич К. «Залишишся там – тебе уб'ють»: актори українського театру з Луганська розповіли про свою долю. *ТСН*. 24.12.2018. URL: https://tsn.ua/ukrayina/zalishishsya-tam-tebe-ub-yut-aktori-ukrayinskogo-teatru-z-luganska-rozpovili-pro-svoyu-dolyu-1270929.html

5.2. Громадські і державні ініціативи у сфері збереження та розвитку культури

Державні та громадські ініціативи у сфері збереження культурної спадщини в умовах російсько-української війни не завжди мали системний характер й часто не передбачали ліквідації наслідків воєнного лихоліття. Водночас вони викликали значну увагу медіа, які описували найбільш резонансні події, на зразок утворення музею радянської окупації в Києві.

Зокрема, інтернет-видання «Лівий берег» й «Українська правда» у липні 2015 р. розповіло про цю ініціативу, наголосивши, що музей спочатку міститиметься на території Національного комплексу «Експо-центр» (ВДНГ). При цьому, автори допису зауважили, що музей радянської окупації вже існує з 2003 р. і міститься на вул. Стельмаха[1191]. Журналісти Олександр Савицький та Дмитро Губенко зауважили, що музей відкриється в рамках виконання закону про декомунізацію й збиратиме артефакти радянської доби: панно, мозаїки, вітражі, пам'ятники, які демонтують у Києві. Водночас підкреслили, що частина київської інтелігенції начебто виступає за належне збереження культурної спадщини радянського часу. При цьому назвали ініціаторів створення музею – депутатів Київської міської ради від партії «УДАР» Віталія Кличка. За твердженням журналістів, є альтернативна ідея щодо розміщення майбутнього музею, яку висунули представники Міністерства культури України, пропонуючи з цією метою надати територію Національного музею народної архітектури та побуту України в Пирогові, неподалік Києва. У публікації О. Савицького та Д. Губенка наводилися й думки представників інтелігенції, які закликали владу зважено підійти до демонтажу пам'ятників і мистецьких об'єктів, щоб «разом з водою не виплеснути дитину» й не знищити витвори української школи монументального мистецтва. Журналісти також розвіяли припущення про можливе об'єднання громадського Музею радянської окупації, створеного ще 2003 р., із

[1191] У Києві з'явиться музей радянської окупації. *Лівий берег*. 2.07.22015. URL: https://lb.ua/culture/2015/07/02/309795_kieve_poyavitsya_muzey_sovetskoy.html ; На ВДНГ може з'явитися Музей радянської окупації просто неба. *Українська правда*. 2.07.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/culture/2015/07/02/196620/

державним новоутвореним музеєм. При цьому поінформували про плани київської міської влади утворити ще два музеї: у с. Биківня неподалік Києва та колишній в'язниці НКВС в столиці[1192].

Певну увагу преси привернули результати слухань у Верховній Раді України на тему «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» (18 квітня 2018 р.). Головні тези слухань навела журналістка Дарія Бадьйор: 1) до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включено 6 об'єктів культурної спадщини в Україні; 2) в Україні працює 567 музеїв, в яких зберігається 11,6 млн. об'єктів (але 51% будівель музеїв перебувають в аварійному стані, а 711 тис. музейних об'єктів та артефактів потребують реставрації); 3) в Україні лише 231 реставратор має прави реставрувати цінності в музеях (найбільше працює в Києві – 145, Львові – 117, Одесі – 20, Харкові – 17); 4) Кабінет Міністрів України у 2018 р. скасував практику історико-міського обґрунтування; 5) в Україні працює близько 300 археологів; 6) у Києві створюють електронну базу пам'ятників культури, в якій налічується 3552, однак в Україні досі немає єдиного реєстру культурної спадщини; 7) весь облік у музеях та заповідниках здебільшого аналоговий і ведеться на папері, лише нещодавно з'явилася ініціатива щодо оцифрування даних; 8) потрібно 900 млн. грн. на добудову споруди архівних установ у Києві; 9) потрібно створити загальнодержавний реєстр археологічних пам'ятників. За результатами слухань було розроблено концепцію державної політики щодо реформування охорони нерухомої спадщини, що розрахована до 2025 р., яка передбачала внесення змін у профільне законодавство, певні організаційні та інституційні зміни, зокрема й щодо створення реєстру об'єктів культурної спадщини.

Розроблені під час слухань певні рекомендації український парламент так і не спромігся затвердити. У відповідь на це заступник голови правління Українського центру музейної справи Олексій Копитько виступив у медіа із закликом до голови Верховної Ради України Андрія Парубія реалізувати це питання, навівши слова міністра культури, що «збереження культурної спадщини – це питання національної

[1192] Савицький О., Губенко Д. Нове звалище радянської історії. *DW*. 13.07.2015. URL: https://www.dw.com/uk/ київ-проти-комунізму-або-нове-звалище-радянської-історії/a-18572421

безпеки». Водночас О. Копитько звернувся до прем'єр-міністра Володимира Гройсмана доручити Міністерстві культури розробити актуальні соціальні нормативи забезпечення громадян України музеями. Саме такий інструмент дасть змогу боротися з непродуманою «оптимізацією» музейної мережі. Автор допису запропонував виділити у рамках Державного фонду регіонального розвитку окремий пріоритет: «культурна спадщина», що повністю відповідає Державній стратегії регіонального розвитку. Таким чином держава могла б співфінансувати проєкти модернізації регіональних і локальних музеїв. Водночас закликав розвідати проблему оплати праці в регіональних музеях, оскільки зарплата музейних працівників прив'язана до тарифної сітки, тож оклад наукових співробітників нижчий, ніж мінімальна заробітна плата. Подібне «фінансування», на думку О. Копитька, позбавляє можливості навіть вести мову про «притік молодих кадрів», «самовіддану працю», «модернізацію». Крім того, автор статті звернувся до Президента Володимира Зеленського, закликавши його побудувати Музей Майдану, завершити будівництво другої черги Меморіалу жертв Голодомору, утворити науково-технічний музей, який би відповідав загальнодержавному рівню[1193].

В іншій статті О. Копитько різко розкритикував діяльність Міністерства культури України на чолі з Євгеном Нищуком за бездіяльність у сфері протидії розкраданню і вивезенню за кордон унікальних археологічних артефактів. На думку автора, в Україні є лише приблизно 200 археологів, які мають право здійснювати розкопки, хоча з урахування масштабу країни і кількості пам'яток, повинно бути у десять разів більше. Причини О. Копитько бачив у монопольному становищі Інституту археологія НАН України та відсутності достатнього фінансування археологічних досліджень. Проте в цій справі повинні брати участь музеї та заклади вищої освіти, передусім тому, що немає відповідної політики з боку Міністерства культури. Автор закинув цьому відомству неспроможність оформити проведення Року культурної спадщини, а українським парламентарям дорікнув обранням головою підкомітету з питань охорони пам'яток підприємця Сергія Таруту, який є

[1193] Копитько О. Як правильно обіцяти музеям. *Лівий берег.* 2.05.2019. URL: https://lb.ua/blog/aleksey_kopytko/425930_pravilno_obeshchat_muzeyam.html

власником великої колекції предметів археології. Зрештою, О. Копитько виступив з ідеєю: а) утворити Міністерство культури і комунікації (на основі приєднання до нього Міністерства інформаційної політики та Держкомтелерадіо; б) утворити Міністерство культурної спадщини. Останнє має займатися, зокрема, питаннями повернення з-за кордону вивезених пам'яток археології[1194].

Важливі думки висловив голова Федерації єврейських громад України Лірон Едері на сайті «Лівого берега» (червень 2020 р.), вказавши, що культурну спадщину України складають об'єкти культури інших меншин, зокрема євреїв. Він запропонував оновити Державний реєстр нерухомим пам'яток України, налагодити процес картографування культурно значущих пам'яток єврейського минулого. Виступив за надання державної підтримки у вигляді спеціальних субвенцій для місцевих бюджетів. За ці кошти, на думку автора, громади могли б реставрувати пам'ятки культурної спадщини, забезпечити належний догляд за ними. Крім того, слід проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу, щоб заохотити населення України до відвідування історичних пам'яток, зокрема й пам'яток національних меншин[1195].

За підтримки Українського інституту національної пам'яті 11–18 серпня 2020 р. відбувся проєкт «Між прерії: музейна експедиція на Луганщину», спрямовану на дослідження колекцій експонатів про російсько-українську війну у тамтешніх музеях. Учасники експедиції відвідали музеї у Старобільську, Попасній, Станиці, Луганській. Одна з учасниць експедиції Ольга Гончар, директорка Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору» у Львові, опублікувала статтю про результати відвідин музеїв на підконтрольній Україні території Луганської області. Розповідаючи про Луганський обласний краєзнавчий музей у Старобільську, створений у квітні 2015 р. на базі Старобільського краєзнавчого музею, авторка наголосила на його колекції артефактів російсько-української війни, яка становить понад 500 експонатів. Зауважила, що у майбутньому музейники планують додати до

[1194] Копитько О. У нашій країні гинуть пам'ятки історії, архітектури і археології. *Лівий берег*. 18.04.2019. URL: https://lb.ua/blog/aleksey_kopytko/424942_strane_gibnut_pamyatniki.html

[1195] Едері Л. Захист культурно-історичної спадщини. *Лівий берег*. 17.06.2020. URL: https://lb.ua/blog/liron_ederi/459925_zahist_kulturnoistorichnoi.html

цих експонатів і зразки зброї та техніки, зокрема танк. Проте перед працівниками музею, які описували артефакти, й досі чомусь відкритим було питання про початок війни[1196].

Краєзнавчий музей у Станиці Луганській, за словами О. Гончар, у 2014 р. опинився в епіцентрі бойових дій. Було зруйновано дах будівлі, пошкоджено двері та вікна. Співробітникам вдалося врятувати експонати, ризикуючи своїм життям. У 2015 р. музей вдалося відновити, зробити капітальний ремонт, перетворити його на осередок культурного життя прифронтової громади. працівники цього музею працювали над формуванням книги пам'яті загиблих, збирали тематичні видання про російсько-українські війну. Із формуванням колекції експонатів щодо війни у Станице-Луганського музею були труднощі: по-перше, кожен артефакт, який потрапляв до музею, повинен був пройти перевірку у саперів; по-друге, родичі загиблих не поспішали передавати речі військових, оскільки не були впевнені в майбутньому Станиці Луганської[1197]. Опис Попаснянського районного краєзнавчого музею імені Семена Іофе, О. Гончар розпочала з констатації співпраці працівників установи із українськими військовими. Експозиція містить портрети загиблих, світлини обстрілів Попасної російськими окупантами. Співробітники музею задокументували руйнації в місті внаслідок російських обстрілів, збирали інформацію про загиблих, публікувалися в медіа, співпрацювали з фотокореспондентами[1198]. На жаль, стаття О. Гончар не містила пропозицій щодо перспективи розбудови цих музеїв, їх підтримки з боку державної та місцевої влади, громадськості. Лише констатувала відсутність у експозиціях про війну згадок про життя звичайних людей, розповідей про людські історії тощо.

У жовтні 2021 р. з ініціативи фахівців Українського інституту національної пам'яті, юристів і громадських активістів в Києві було створено віртуальний музей російської агресії проти України. Журналісти ТСН у своєму сюжеті для телебачення поінформували про змістове наповнення музею, який містить матеріали про події

[1196] Гончар О. Говорити в музеї про війну, що триває. *Your Art.* 21.09.2020. URL: https://supportyourart.com/stories/jak-hovoryty-pro-vijnu-v-muzei/
[1197] Там само.
[1198] Там само.

окупації Криму, частини Донецької і Луганської областей України: фотографії, свідчення очевидців, документи, доповіді міжнародних організацій, витяги із судових справ, які показують воєнні злочини Росії та реальну картину подій війни. Наводилися слова міністра культури України Олександра Ткаченка, який розглядав музей як засіб боротьби проти російських фальсифікацій і фейків[1199].

Частина культурних проєктів, реалізацію яких висвітлювали медіа, були спрямовані на благодійні цілі. Вже 20 вересня 2014 р. «Лівий берег» повідомив про благодійні кінопокази у Будинку кіно м. Києва, зібрані кошти з яких підуть на підтримку військових госпіталів та на потреби переселенців з Донбасу[1200]. Особливу роль громадськості у боротьбі за збереження культурної спадщини на окупованих територіях, зокрема в Криму, підкреслив А. Іванець. Він високо оцінив проведення громадськими організаціями круглого столу «Пам'ятки Криму – сучасний стан культурної спадщини України» у травні 2019 р. Вказав на роль громадськості, а саме Кримського інституту стратегічних досліджень, у формуванні реєстрів пам'яток і музейних фондів Криму, здійснення моніторингу міжнародних підходів і механізмів до захисту культурних цінностей на окупованих територіях[1201].

Одним із масштабних державних проєктів стала «Велика реставрація» як один з напрямів президентської програми «Велике будівництво». Вона стартувала у 2021 р., причому міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко у березні 2021 р. на сайті «Української правди» розповів про мету, завдання і особливості проєкту. Він, зокрема, зауважив, що вже ведуться відповідні роботи в Олеськівському замку на Львівщині та Національному художньому музеї у Києві. Він зауважив, що перевага у виборі об'єктів для реставрації надаватиметься тим пам'яткам, які перебувають в аварійному стані, мають національне значення, включені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та приваблюють туристів. Важливо, що міністр не

[1199] Бережанський І. В Україні створили віртуальний музей російської агресії. *ТСН*. 19.10.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-stvorili-virtualniy-muzey-rosiyskoyi-agresiyi-1890934.html

[1200] У столичному Будинку кіно відбудуться благодійні кінопокази. *Лівий берег*. 20.09.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/09/20/279965_stolichnom_dome_kino_proydut.html

[1201] Іванець А. «Півострів скарбів» в руках окупантів: загрози і виклики українській культурній спадщині в Криму. *Голос Криму*. 26.07.2020. URL: https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/pivostriv-skarbiv-v-rukakh-okupantiv-zahrozy-i-vyklyky-ukrainskij-kulturnij-spadshchyni-v-krymu/?utm_source=chatgpt.com

лише висловив меседж про потребу зберегти культурні пам'ятки України, але й вів мову про необхідність державно-громадського партнерства[1202].

Журналіст В'ячеслав Обух, намагаючись підвести підсумки реалізації проєкту, зазначив, що на участь у конкурсі було подано близько 200 заявок, а спеціальна комісія відібрала приблизно 100 з них для трирічного фінансування, а 22 для першочергового фінансування у 2021 р. Йшлося, зокрема, про заповідники «Хортиця» та «Хотинська фортеця», Львівська національна галерея мистецтв імені Б. Возницького, храм Св. Йосифа у Підгірцях, Одеська обласна філармонія тощо. Пізніше перелік пріоритетних об'єктів було доповнено, оскільки громадам надали право подати заявку на реставрацію найбільш значимих з туристичного погляду об'єктів. Тож до переліку потрапили окремі споруди на території Києво-Печерської Лаври, Державний історико-культурний заповідник у Бережанах, Національний будинок органної і камерної музики, Ужгородський замок та ін. Відтак реставраційні роботи почалися на 57 об'єктах, При цьому журналіст вказав на проблемний стан нерухомих об'єктів культурної спадщини, оскільки близької 80% з них потребували реставрації, а 30 % перебували в аварійному стані. Наголошував і на певних фінансових перспективах: бо ж одна гривня, вкладена в реконструкцію, обернеться доходом у розмірі кількох або й кільканадцяти гривень. Свою думку В. Обух підкріпив міркуваннями міністра культури Олександра Ткаченка, який запевняв, що інвестицію в культуру працюватимуть на державу роками. Загалом на реставраційні роботи у 2021 р. було виділено понад 700 млн. грн. На початку 2022 р. бюджетне фінансування збільшили до 3 млрд. грн.[1203] На жаль, у матеріалі журналіста не йшлося про плани реставрацій об'єктів культурної спадщини у прифронтових районах.

Більш критичною виявилася стаття Ксенії Білаш для порталу «Лівий берег». Передусім журналістка наголосила на тому, що під дію проєкту могли потрапити лише культурні об'єкти, котрі є у віданні Міністерства культури та інформаційної політики України. Так ж пам'ятки як Мистецький арсенал у Києві, Семінарська

[1202] Ткаченко О. Велика Реставрація в Україні: розставляємо крапки над «і». *Українська правда.* 24.03.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/03/24/244308/

[1203] Обух В. Перші успіхи й великі плани «Великої реставрації». Укрінформ. 24.12.2021. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3375162-persi-uspihi-j-veliki-plani-velikoi-restavracii.html

церква в Чернівцях залишилися поза проєктом. З 57 об'єктів, які реставрували у 2021 р., до кінця року було відремонтовано лише 40 %, тим паче, що усі вони перебували у державній власності, а на об'єктах комунальної власності лише вели підготовчі роботи. На 2022 р. було заплановано включити до проєкту ще 100 нових об'єктів, на реставрацію яких Міністерство культури та інформаційної політики України просило виділити з бюджету 5 млрд. грн. Однак, на реставраційні роботи у 2021 р. було виділено 1,3 млрд. грн., а витрачено 275 млн. грн. Загалом реалізації проєкту загальмувалося через те, що профільне міністерство не встигло створити Державної інспекції культурної спадщини та Державної служби охорони культурно спадщини. Проблемою стало залучення до реставраційних робіт (зокрема, для робіт у Жовківському і Чортківському замках) недобросовісних підрядників та ще без проведення тендеру. Проведені роботи виявилися на незадовільному, «бутафорному» рівнях. Журналістка навела низку думок і оцінок експертів щодо реставраційних і консерваційних робіт у Чортківському замку, церкві Зіслання Святого Духа у Колочаві. З іншого боку гарні результати показали виконавці проєкту у Софії Київській, Качанівському палаці, Хотинському замку. К. Білаш вказала на низку проблем у сфері збереження об'єктів культурної спадщини: 1) нестача професійних реставраторів; 2) проблеми залучення реставраторів через тендерні процедури; 3) спрямованість державної програми на швидкі результати, внаслідок чого увага надається кількості, а не якості виконаних робіт[1204].

Громадські ініціативи щодо збереження культурної спадщини спочатку мали локальний характер. Так, згідно з повідомленням інформаційного порталу «Zaxid.net», у листопаді 2014 р. громадська організація «Європейська Галицька Асамблея» презентувала проєкт «Ковчег Галичина», який мав на меті зосередити зусилля місцевих громад, передусім міст і містечок, на збереження культурної спадщини краю. Прикладом такої співпраці між громадами та громадськими

[1204] Білаш К. «Велика реставрація» на папері та в реальності. *Лівий берег*. 21.01.2022. URL: https://lb.ua/culture/2022/01/21/503574_velika_restavratsiya_paperi.html

організаціями став порятунок костелу у с. Язлівчик Бродівського району на Львівщині. Його було перевезено до Шевченківського гаю у Львові[1205].

Продовжуючи попередню традицію, українські медіа публікували інтерв'ю з представниками культури, зокрема літератури і мистецтва, які міркували над шляхами збереження та розвитку української культури в умовах російсько-української війни. Так, критикиня Євгенія Нестерович у вересні 2014 р. спілкувалася з відомими українськими письменниками про літературу у часі війни. Зокрема навела думки Юрія Андруховича, який згадав про невеликий роман Осипа Турянського «Поза межами болю», який був відгуком на події Першої світової війни і цілком співзвучним іншим європейським творам на таку тематику. Сергій Жадан і Андрій Любка рекомендували книгу Тадеуша Боровського «У нас в Аушвіці», яка, на думку українських митців, показує як не втратити людяності навіть у важких, критичних життєвих обставинах. Водночас А. Любка радив заглибитися у есей Мілана Кундери «Трагедія Центральної Європи», прочитавши який можна зрозуміти, що сфера впливу Росії весь час зменшується. Марк Бєлорусець закликав читати Шевченка, бо велика поезія завжди рятує[1206].

Журналістка Дарія Бадьйор у статті в інтернет-виданні «Лівий берег» (вересень 2014 р.) опублікувала міркування чиновниці Ірини Магдиш, яка працювала в Управлінні з питань культури Львівської міської ради. Вона висловила декілька важливих тез щодо поступу у сфері культури: по-перше, слід перестати прагнути «побудувати цілу Україну», а сконцентруватися на проєктах, які стосуються конкретних міст, об'єктів, артефактів (критична маса реалізованих проєктів зрештою змінять усю країну); по-друге, слід впроваджувати співвідповідальність влади і громадськості за долю культури. Громадські активісти можуть переходити до праці в органах влади, але й не будучи чиновниками, вони можуть зробити багато для збереження культурної спадщини, а не чекати, що усі завдання виконає влада.

[1205] У Львові презентували проект співпраці між містечками Галичини для збереження культурної спадщини. *Zaxid.net.* 9.11.2014. URL: https://zaxid.net/u_lvovi_prezentuvali_proekt_spivpratsi_mizh_mistechkami_galichini_dlya_zberezhennya_kulturnoyi_spadshhini_n1329407

[1206] Нестерович Є. Що читати в часи війни? *Лівий берег.* 19.09.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/09/19/279760_shcho_chitati_chasi_viyni.html

Водночас І. Магдиш розкритикувала Міністерство культури України, яке сповнене чиновників середньої ланки, що визначають реалізацію процесів. Підкреслила недостатнє фінансування культури, існування корупційних схем. З іншого боку, висловила порцію критики на адресу Асамблеї діячів культури, що утворилася після Революції Гідності і намагається контролювати роботу Міністерства культури. На думку І. Магдиш, це «дуже неефективна організація»[1207].

Інтернет-видання «Радіо Свобода» у грудні 2014 р. помістило інтерв'ю з письменницею Ларисою Денисенко, яка наголошувала на потребі представникам культури і мистецтва чітко декларувати свою громадянську позицію під час «буремних подій». Оскільки «слово – це зброя», то, на думку письменниці, її треба застосовувати. В умовах війни завжди існує не лише фронт, але і тилове життя, де необхідно розвивати культуру, яка надає підтримку усім, хто захищає Україну від ворога. Тому, Л. Денисенко підтримала розвиток культури, проведення виставок, концертів, літературних подій навіть в умовах війни, коли, здавалося б, усі ресурси слід спрямувати на безпеку. Трактуючи Україну як унітарну і мультикультурну державу, письменниця вела мову про формування української політичної нації саме в часі важких випробувань[1208].

На початку російсько-української війни деякі українські медіа публікували матеріали про деяких діячів російської культури, які засуджували агресію Росії проти України. Так, журналістка Дарія Бадьйор взяла інтерв'ю в Андрія Більжо, журналіста і карикатуриста, який у вересні 2014 р. разом з деякими іншими російськими митцями відвідав Форум видавців у Львові. Спілкування відбулося російською, але А. Більжо різко критикував російську пропаганду, інформаційну війну, а також російську владу, яка почала війну проти України. Вказував на панування в російському суспільстві інфантилізму та масового психозу від захоплення Криму. Російську пасіонарність характеризував як спрямованість на негативність, імперськість. Однак росіянин відстоював ідеєю припинення ворожнечі за допомогою культури, щоправда вів мову

[1207] Бадьйор Д. Ірина Магдиш: «Наша вина в тому, що ми легковажили культурою». *Лівий берег*. 18.09.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/09/18/279545_irina_magdish_nasha_vina-tomu_shcho_mi.html
[1208] Культура підживлює дух, це важливо під час війни – Денисенко. *Радіо Свобода*. 9.12.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26734153.html

переважно про російську культуру, письменників Толстого, Некрасова, Достоєвського, Сорокіна, Гоголя[1209].

Журналістка «Радіо Свобода» Богдана Костюк у жовтні 2016 р. розповіла про концерт гурту «Океан Ельзи» у Краматорську, навела вдячні слова голови Донецької військово-цивільної адміністрації Павла Жебрівського на адресу митців, які об'єднують людей, а відтак обговорила питання про роль культури і мистецтва у протистоянні російській агресії. Зокрема, навела слова міністра культури Євгена Нищука, на думку якого українські артисти своїми концертами підтримують бойовий дух українських вояків та поширюють українське мистецтво на сході України. Надалі журналістка представила позицію волонтерки Руслани Лоцман, яка організовує і підтримує виступи українських музикантів перед мешканцями Донбасу та українськими захисниками. У статті йшлося і про роль кінематографу у «фіксуванні війни через історії її часників», відзначено фільм «Добровольці Божої чоти». Наводилася міркування режисерки Анастасії Старожицької, котра наголосила: війна на екрані не повинна затьмарювати людські образи, історії звичайних людей, які опинилися у вирі бойових дій. Б. Костюк відзначила й театральний фестиваль «Миротворці», в якому беруть участь театри з різних регіонів України, зокрема й Луганська[1210]. З її статті постає ідея столітньої боротьби українців за свої державність і свободу, котру українські митці повинні змістовно доносити загалу.

Думками про роль української культури у протистоянні російській окупації поділився проректор Національного університету «Острозька академія» Петро Кралюк на сторінках інтернет-видання «Радіо Свобода» у вересні 2018 р. Автор передусім навів приклад мешканця Криму, який у 2014 р. покинув рідне місто і переїхав до материкової України, втративши бізнес і майно на окупованих територіях. Він свідомо перейшов з російської на державну мову, обравши українську ідентичність. Цим прикладом П. Кралюк доводив, що національно-державна ідентичність визначається культурними чинниками. Саме у цьому й полягає

[1209] Бадьйор Д. Андрій Більжо: «Те, що зараз відбувається в Росії, – це індукована маячня». *Лівий берег*. 22.09.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/09/22/280146_andrey_bilzho_to_seychas.html

[1210] Костюк Б. Російська агресія проти України: зведення з культурного фронту. *Радіо Свобода*. 10.10.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28043726.html

важливість культурної політики. Це розуміє російське керівництво, яке ефективно використовує культуру як засіб імперіалістичної політики, насаджуючи «руський мир» і російське православ'я, поширюючи російську поп-культуру у країнах Заходу, де її підтримують численні російські і російськомовні діаспори. Об'єктом російського культурного імперіалізму, за твердженням автора, стала Україна, увівши до її владних органів своїх агентів впливу, зробивши російську мову домінуючою в медіа, а російську книгу – на полицях книгарень, підтримуючи так звану Українську православну церкву. Тож Росія робить усе для маргіналізації української культури, її приниження і висміювання через належні олігархам медіа. Відтак політика російського культурного імперіалізму призвела до збільшення кількості людей «російської культури», причому не лише у східних і південних, але й західних регіонах України. На переконання П. Кралюка, російський культурний імперіалізм став одним із головних факторів окупації Криму російськими військами, створення сепаратистських псевдореспублік на Донбасі. Автор, схвально поставившись до заборони в Україні російських мас-медіа, соцмереж, кіно і серіалів, книг, виступів деяких російських співаків, все переконливо стверджував, що російському культурному імперіалізмові слід протиставити свій культурний продукт. Однак підтримкою саме української культури держава майже не займається, тож з 2014 р. мало що змінилося у цій справі. Водночас П. Кралюк зробив певний закид не лише можновладцям, але й державним культурним інституціям, які фінансуються за кошти платників податків, але недостатньо, на думку автора, роблять для формування і поширення української культури. За цих умов він поклав сподівання на українських волонтерів і добровольців, які зможуть запропонувати якісний український культурний продукт[1211].

Думками про можливості використання культури в цілому і літератури зокрема як елементу оборони поділилися низка українських культурних діячів і митців у спілкуванні із журналістом Олександром Бабенком у грудні 2019 р. Так, Ірена Карпа висловила думку про потребу робити масову українську культуру і поширювати її на

[1211] Кралюк П. Українська культура і російська окупація. Знову надія на добровольців. *Радіо Свобода*. 23.09.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29504233.html

світовій арені. Відтак запропонувала створити українське супутникове телебачення, канал на кшталт «Russia today» для презентації України у світі. Поет і радіоведучий служб ВВС та Радіо Свобода Ігор Померанцев на своєму прикладі доводив необхідність показувати війну у літературі, зокрема поезії, при цьому проводити паралелі з Другою світовою війною і ставити російських окупантів на один рівень з німецькими загарбниками. Він також навів алегоричний образ «ампутованої» України, в якої відтяли Крим та частину Донбасу. Історик і політолог Євген Магда застеріг від надмірних очікувань від культури як зброї: мову мистецтва потрібно використовувати, але при цьому не забувати, що це «тонка матерія». Поет і громадський діяч Сергій Жадан вказав на важливість комунікації між активною меншістю і пасивною більшістю, зокрема і через соціальні мережі. Водночас, попри констатацію переваги Росії в інформаційній війні, він оптимістично стверджував про здатність української мови і культури змінювати оцінки в російськомовному середовищі. Письменник і учасник бойових дій на сході України Юрій Руденко чітко назвав літературу зброєю в інформаційній війні. На його думку, література дає змогу просувати потрібний Україні наратив, документувати хід подій (у цьому випадку виступає запобіжником проти переписування історії), берегти «настрій епохи». Ю. Руденко особливо підкреслив важливість документування подій, щоб протистояти пропаганді Москви, яка намагається нав'язати свої трактування. Особливо це потрібно для мешканців східних областей, які перебувають під впливом російської пропаганди. Саме література про війну дасть змогу зрозуміти стан речей у державі і масштаб загроз, які постали перед Україною. Письменниця і волонтерка Тамара Горіха Зерня наголосила: «У роки визвольної війни не лише зброя стає на варті державних кордонів, але й слово. Аура нації будується із символів та ідей, закладання котрих є головною метою сучасної української літератури. Здебільшого сучасні книжки складаються не з уяви письменника та історичних досліджень, а безпосередньо з власних пережитих спогадів. Учасники бойових дій, волонтери, активісти та ті, хто повернувся з полону ворога, можуть поділитись інформацією з першоджерела. Це є цінним ще й тому, що більшість з нас не знайшли змоги, сил та сміливості бути на місці героїв сучасності, але все ще

хочемо дізнатись сутність подій зсередини, пройнятися, відчути та надихнутись. Саме таким чином ряди ветеранів поповнюються свіжою силою, а українське суспільство оновлюється свідомими громадянами»[1212].

Питання розвитку української літератури в умовах війни порушив журналіст і критик Олександр Мимрук, який у квітні 2019 р. аналізував нові здобутки української воєнної прози, а також наводив висновки з лекції науковиці Марини Рябченко, яка тривалий час досліджує літературу про війну на Сході України. У статті наголошувалося, що поступово сформувався повноцінний літературний пласт на тему війни, куди увійшли твори не лише письменників, але й військових, волонтерів, журналістів. Лише колишні учасники АТО написали понад 80 книжок. Серед «цивільних авторів» відзначено Сергія Жадана («Інтернат»), Володимира Рафаєнка («Довгі часи»), Олафа Клеменсена («Літо-АТО»). До «масової літератури» автор зарахував повість «Укри» Богдана Жолдака, детектив «Позивний Бандерас» Сергія Дзюби та Артемія Кірсанова, роман «Чорне сонце» Василя Шкляра, мелодраму «Маріупольський процес» Галини Вдовиченко, романи «Оголений нерв» і «Повернутися дощем» Світлани Талан. Серед літературних творів, які написали журналісти, О. Мимрук відзначив книги Сергія Лойка «Аеропорт» і Наталії Нагорної «Повернутися з війни». До вартих уваги творів непрофесійних літераторів зарахував роман «Брати» Василя Іванини, збірку оповідань «Філософія АТО» Григорія Дорожка. Виділив роботи письменників, які брали участь у бойових діях, а саме Артема Чеха, Сергія Гридіна та Бориса Гуменюка. До військової літератури у жанрі щоденників-спогадів зарахував книги «Військовий щоденник» Олександра Мамалуя, «Савур-Могила: військові щоденники» Андрія Пальвася, «Любов на лінії вогню» Василіси Трофимович, «Нотатки мобілізованого» Назара Розлуцького. До авторів, які стали популярними у ніші військової літератури, автор статті зарахував Сергія Сергійовича, Григорія Обертайла, Віталія Запеку, Мартіна Бреста[1213]. У газеті «День» у січні 2021 р. було опубліковано глибоку рецензію Миколи Жулинського на

[1212] Бабенко О. Культура як інструмент оборони: що може література. *Читомо*. 6.12.2019. URL: https://chytomo.com/kultura-iak-instrument-oborony-shcho-mozhe-literatura-u-chas-hibrydnoi-vijny/

[1213] Мимрук О. Від окопів до мелодрами: якою буває українська воєнна проза. *Читомо*. 24.04.2019. URL: https://chytomo.com/vid-okopiv-do-melodramy-iakoiu-buvaie-ukrainska-voienna-proza/

публіцистику і творчість журналіста й письменника Олега К. Романчука, особливо позитивно характеризуючи його книгу «Не бійсь. Не зраджуй. Не мовчи», присвячену появам гібридної війни Росії проти України, насамперед у гуманітарій сфері[1214].

Тему «війна в кіно» порушила, зокрема, журналістка Ольга Теребинська, яка на сайті «Радіо Свободи» у жовтні 2020 р. представила сюжет про знімання фільму «Атлантида» режисером Валентином Васяновичем. Авторка наголосила на тому, що у фільм задіяні непрофесійні актори: волонтери, ветерани АТО, солдати ЗСУ. Відтак інтерв'ювала виконавця головної ролі Андрія Римарука, який воював на Донбасі, а згодом став волонтером у фонді «Повернись живим». Відтак О. Теребинська привернула увагу до проблеми ПТСР[1215]. Десять українських фільмів про російсько-українську війну виокремила й проаналізувала Ірина Самосват у жовтні 2021 р. На її думку, українським глядачам слід переглянути такі стрічки: «Зошит війни», «Атлантида», «Кіборги», «Погані дороги», «Черкаси», «Іловайськ 2104. Батальйон «Донбас»«, «Казка про коника», «Інший», «Наші котики», «Поза зоною»[1216].

Чимало публікацій медіа присвячували виступав музичних колективів у прифронтових містах. Для прикладу, газета «День» у травні 2016 р. помістила російськомовну статтю Вікторії Рогожиної про концерт гурту «Океан Ельзи» у Маріуполі. Журналістка загадала страшні дні російської окупації міста у 2014 р., визволення його українськими військами, а відтак описала ставлення містян до концерту, наголосивши на здатності мистецтва об'єднувати людей різних регіонів і поколінь навколо ідеї миру та процвітання[1217].

Генеральна директорка Музею Ханенків Катерина Чуєва в інтерв'ю для інтернет-видання «Лівий берег» (14 липня 2019 р.), характеризуючи проблеми музейної сфери України, наголосила на потребі прийнятті закону про меценатство. Наголосила на потребі підготовки відповідних музейних кадрів, реставраторів,

---

[1214] Жулинський М. Безжальна діагностика воєнного часу. *День*. 27.01.2021. URL: https://day.kyiv.ua/ru/article/ukraincy-chitayte/bezzhalna-diagnostika-voennogo-chasu

[1215] Теребинська О. Війна на Донбасі: в реальності та в кіно. *Радіо Свобода*. 5.10.2020. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/video-donbas-doneck-donbas-realii/30874378.html

[1216] Самосвіта І. 10 українських фільмів про війну на Донбасі, які варто переглянути кожному. *Щотам*. 14.10.2021. URL: https://shotam.info/desiat-ukrainskykh-filmiv-pro-viynu-na-donbasi-iaki-varto-perehlianuty-kozhnomu/

[1217] Рогожина В. Искусство – объединяет! *День*. 20.05.2016. URL: https://day.kyiv.ua/ru/article/top-net/treba-peremogti-u-viyni-potim-buti-bezstoronnimi-ivshina

забезпеченості музеїв технікою, зокрема системами клімат-контролю. Також торкнулася питання низької оплати праці музейних працівників. Вказала на потребу налагодити повноцінну комунікацію між музеями і їхніми аудиторіями[1218].

Доволі різкими оцінками щодо спроб підтримки російської культури в Україні поділився військовослужбовець ЗСУ, представник Крайової ради українців Криму Сергій Мокренюк у квітні 2021 р. Він вказав на окупаційну діяльність Росії щодо України, починаючи з 2014 р., наголосивши на захопленні Криму, підтримці сепаратистських рухів на українському Донбасі і фінансування, кадровому й матеріальному забезпеченні збройних формувань терористів, які ведуть війну проти України та перебувають під цілковитим управлінням Москви. Згадав і окремі факти: випускники російських військових закладів освіти їдуть на окуповану територію України, щоб убивати українських військових і цивільних; збиття росіянами малазійського пасажирського літака тощо. Проте не менше руйнівною зброєю С. Мокренюк назвав російську культуру. «Російська культура сьогодні – це вірус, що знищує все навколо себе. Це один із інструментів війни, яку веде Москва проти всього світу»[1219], – зауважив автор. Він згадав ще один промовистий факт: лист на підтримку політики Путіна в Україні підписали понад 500 відомих діячів культури Російської Федерації. Описуючи антиукраїнську спрямованість сучасних російських культурних діячів, автор вказав на концерти російських виконавців у Криму, актора М. Порєченкова, який у Донецькому аеропорту у шоломі із написом «Преса» стріляв із крупнокаліберного кулемета у бік українських військових, незаконні археологічні розкопки в Криму, що проводять російські науковці тощо. На переконання С. Мокренюка, російська культура толерує вчинення на окупованих територіях України воєнних злочинів та інших порушень прав та свобод людини і навіть закликає до цього. Вона формує паралельну реальність, котра побудована на спотвореній системі цінностей і спрямована на маніпулювання свідомістю, розпалювання міжнаціональної ворожнечі, пробудження низьких інстинктів, нав’язування

[1218] Семенік О. Катерина Чуєва: «Музеї не можуть собі дозволити бути ізольованими від світу». *Лівий берег*. 14.07.2019. URL: https://lb.ua/culture/2019/07/14/431719_katerina_chuieva_muzei_mozhut_sobi.html

[1219] Мокренюк С. Чому російська культура вбиває? *Українська правда*. 25.04.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/04/25/7291360/

помилкових стереотипів, хибного світогляду. Така культура стимулює російських громадян воювати проти інших держав, зокрема й України. Відтак С. Мокренюк закликав нейтралізувати вплив держави-агресора за допомогою її «культури», зупинити джерела брехні і маніпуляцій[1220].

Проти поширення російських культурних впливів виступали й середовища академічних установ. Так, колектив Українського католицького університету у червні 2021 р. виступив проти реалізації російського проєкту щодо комеморації Бабиного Яру. На думку представників УКУ, це призведе до відновлення культурної окупації Києва. З одного боку вони визнавали право московських бізнесменів єврейського походження долучити до увічнення пам'яті жертв нацистського терору, зі іншого – негативно оцінювали передачу у приватні руки питання меморіалу й мінімізацію контролю з боку Держави. Цитувалися й слова професора Західного університету (США) Йоханена Петровського-Штерна, який назвав передачу росіянам у багатолітню оренду всієї території Бабиного Яру «новим Севастополем», натякаючи, що російській військовій окупації Криму передувала «культурна окупація»[1221].

Процес деколонізації в Україні журналісти «Лівого берега» у вересні 2021 р. обговорили з відомими українськими вченими і представниками культури. Зокрема, професорка Тамара Гундорова, наголосила, що процеси деколонізації в Україні охоплюють не лише культурне перекодування, але мають політичний та економічний характер. Переосмислення колоніальності є тривалим процесом, оскільки стосується мови, історії, ментальності, загалом культури. На думку вченої, специфіка українського досвіду полягає в тому, що постколоніальні питання поєднанні з посттоталітарною, пострадянською дійсністю[1222]. А переосмислення радянського досвіду в Україні досі проблематичне, оскільки воно має роз'єднувальний потенціал і досі не є проаналізованим на належному рівні. Колоніальна травма не проговорена. Водночас професорка Стетсонського університету історикиня Мейхіл Фаулер

[1220] Там само.
[1221] УКУ опублікував звернення щодо комеморації Бабиного Яру. *Лівий берег.* 16.06.2021. URL: https://lb.ua/culture/2021/06/16/487212_uku_opublikuvav_zvernennya_shchodo.html
[1222] Другак Н. «Хороше мистецтво переходить кордони»: як відбуваються процеси деколонізації в Україні. *Лівий берег*. 29.09.2021. URL: https://lb.ua/culture/2021/09/29/495048_horoshe_mistetstvo_perehodit.html

наголосила на спільному культурному історичному досвіді українців і поляків, загадала про львів'янина Станіслава Лема, який, на її думку, належить до української культурної спадщини[1223].

Питання протистояння української і російської культур в Україні аналізувала письменниця Оксана Забужко в інтерв'ю літературній критикині Оксані Щур. Вона відзначила, що починаючи з 1997 р. українську книжку не допускали на Донбас, де книжковий ринок контролював російський монополіст. Тож, на думку письменниці, Донбас готували «під Росію» ще з 1990-х рр. Російська література домінувала на українську ринку, і українські медіа рекламували саме її, а не твори українських письменників. Навіть на 2014 рік, коли почалася війна, український книжковий ринок, за словами О. Забужко, на 90 % був російським. Зараз ситуація дещо змінилася, але письменниця висловлювала переконання, що росіяни «будуть повертатися», а тому війну ще не закінчено[1224].

Важливе питання української культурної дипломатії порушили Дарія Бадьйор та Соня Кошкіна, узявши інтерв'ю в Дмитра Кулеби. На той час (грудень 2025 р.) він працював у Міністерстві закордонних справ України і намагався вибудувати систему підтримки України у світі через пропагування її культури. Чиновник і дипломат відзначив, що українське МЗС успадкувало класичну радянську модель, в рамках якої діяв Департамент культурно-гуманітарного співробітництва, функції якого були дуже широкі. Водночас не існувало Концепції культурної дипломатії. За необхідності провести Дні української культури в певній країні МЗС України зверталося до Міністерства культури, натомість, на думку Д. Кулеби, слід було звертатися до мистецької громадськості. Крім того, не існувало цілеспрямованої підготовки менеджерів для публічної дипломатії. Чиновник зауважив, що зараз ведеться підготовка таких кадрів, зокрема і за допомогою міжнародних партнерів. Він також розповів про потребу розвивати мережу культурних центрів при українських посольствах за кордоном. Відзначив плідну роботу очільниць таких центрів: Ірени

[1223] Там само.
[1224] Щур О. Оксана Забужко: «Історія війни за книжковий ринок – дзеркало нашої війни за Незалежність». *Лівий берег*. 27.08.2021. URL: https://lb.ua/culture/2021/08/27/492600_oksana_zabuzhko_istoriya_viyni.html

Карпи у Франції, Олександри Саєнко в Австрії, Наталі Пасічник та Анастасії Кленової у Швеції. Окресливши співпрацю з Міністерством культури, Д. Кулеба схвально поставився до ініціативи утворення Українського інституту, котрий бачив як інструмент для комунікації України у світі, представленості української культури за кордоном[1225].

Звісно, українські медіа не оминали питання скандалів у сфері культури. Так, у вересні 2014 р. журналістка Катерина Лиса негативно охарактеризувала призначення на посаду начальника Управління охорони Культурної спадщини Києва Олександра Никоряка, людини без профільної освіти, але сина власника компанії «Містобуд». Крім того, на відповідальні посади до Київського науково-методичного центру по охороні, реставрації та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій також було призначено трьох осіб без відповідних кваліфікацій. На думку журналістки, ці призначення лише сприятимуть поширенню зловживань у сфері надання дозволів забудовникам на зведення споруд в історичному центрі Києва[1226]. Медіа також поширили повідомлення від Міністерства культури про розформування у липні 2014 р. скандального Департаменту культурної спадщини, який видавав дозволи на забудову у місцях історичних пам'яток[1227].

У червні 2019 р. журналістка К. Лиса різко розкритикувала Постанову уряду від 22 травня 2019 р. «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток», яка замінила попередню постанову 2001 р. На думку авторки, вона допомагатиме зацікавленим особам, серед яких забудовники, руйнувати пам'ятки архітектури. У постанові 2001 р. містилися визначення пам'яток національного і місцевого значення, в яких ішлося про їхній вплив на розвиток архітектури, мистецтва, містобудування, а у постанові 2019 р. зазначено лише про вплив на розвиток культури. При цьому слово «культура» немає чіткого юридичного окреслення. Наголосивши на відсутності уваги держави до стану нерухомих пам'яток культури, внаслідок якої відбувається їхня

[1225] Бадьйор Д., Кошкіна С. Дмитро Кулеба: «Наша мета - щоб про Україну писали в газетах не через війну, а через культуру». *Лівий берег.* 25.12.2015. URL: https://lb.ua/culture/2015/12/25/324392_dmitriy_kuleba_nasha_tsel-.html

[1226] Лиса К. Пам'яткопохоронна бригада. *Лівий берег*. 25.09.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/09/25/280527_pamyatkopohoronna_brigada.html

[1227] Мінкульт розформував скандальний Департамент культурної спадщини. *Лівий берег*. 3.07.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/07/03/271725_minkult_rasformiroval_skandalniy.html

руйнація, журналістка зауважила: якщо пам'ятки архітектури перебувають у віданні заповідників, то мають шанс зберегтися шляхом консервування; якщо ж вони належать безпосередньо державі, то, зрештою, виявляються «фактично нічийними і взагалі нікого не цікавлять». І прикладів останнього чимало: розсипаються замки та храми XVI–XVII ст., горять дерев'яні церкви. Відтак К. Лиса зробила невтішний висновок: пам'яткоохоронна галузь Україна практично зруйнована, відсутній моніторинг нерухомої спадщини, зменшують кадри архітекторів-реставраторів. Водночас наголосила, що попри війну і відсутність фінансування, влада могла б організувати моніторинг стану пам'яток, визначити пріоритетні напрями їх порятунку, розробити програму відновлення та реставрації історичних споруд[1228].

Одна зі скандальних історій, згадана К. Лисою в її статті, пов'язана з ремонтом давньої української церкви в містечку Славське на Львівщині. Місцева громада та священник ініціювали ремонтні роботи, під час яких було знищено настінні розписи відомих українських художників Модеста Сосенка і Юліана Буцманюка, оббили керамічну плитку, виготовлену на відомій у Львові на початку XX ст. фабриці Івана Левинського. Давній іконостас, розмальований М. Сосенком століття тому, теж було винесено з храму. Такі дії спричинили розголос в медіа, тож журналістка «Радіо Свобода» Галина Терещук у травні 2019 р. відвідала Солавське, поспілкувалася з парафіянами, будівельниками, фахівцями-реставраторами, духовенством. Наголосила на тому, що саме митрополит Андрей Шептицький на початку XX ст. особисто рекомендував М. Сосенка для виконання розписів у на той час новозбудованій славській церкві Успіння Богородиці. У статті журналістка наведе думку мистецтвознавиці Ірини Гах, яка виступала за збереження розписів і плитки роботи відомих українських митців, а ситуацію з ремонтом у церкві назвала «вандалізмом щодо української культури». Крім того, зіславшись на слова фахівців, повідомила, що на західних землях за роки незалежності парафіянами і священниками

[1228] Лиса К. Презумпція провини. Що не так з новою постановою про пам'ятки культури. *Лівий берег*. 18.06.2019. URL: https://lb.ua/culture/2019/06/18/429901_prezumptsiya_vini_shcho_z_novoyu.html

«зруйновані десятки давніх дерев'яних храмів, сотні ікон та іконостасів, знищені настінні розписи»[1229].

Отже, в українському медійному полі домінували питання громадських ініціатив і візій у сфері збереження та розвитку культури в умовах війни. Державні ініціативи у сфері збереження культурної спадщини були недостатньої масштабними, й часто не мали належного інформаційного супроводу. Лише проєкт «Велика реставрація», започаткований у 2021 р. привернув увагу журналістів. Натомість громадські візії щодо стану української культури в умовах російсько-української війни значно частіше абсорбували вітчизняним медійним дискурсом. Відтак програмними стали міркування про необхідність сконцентруватися на проєктах, які стосуються конкретних міст, об'єктів, артефактів, а також про співвідповідальність влади і громадськості за долю культури. При цьому неодноразово висловлювалися думки, що влада робить недостатньо для збереження, відродження і розвитку української культури. Українські письменники наголошували на потребі підтримки літературного процесу, вказуючи на здатність літератури протистояти російським інформаційним операціям та історичним міфам. У медіа висвітлювалися значимі культурні події, видання української художньої літератури та продукування художніх і документальних фільмів на воєнну тематику, виступи музичних колективів у прифронтових містах, потребу фінансово-матеріальної підтримки музеїв. Одним з вагомих складових українського медійного дискурсу у досліджуваний період стала проблема практичної деколонізації України, звільнення її з-під впливу російської культури, освіти і науки.

Висновки до п'ятого розділу

У розділі показано, що у 2014–2022 рр. питання збереження культурної спадщини в умовах російсько-української війни посідали помітне місце в українському інформаційному просторі, передусім у контексті окупованих територій Криму та частини Донбасу. У центрі уваги медіа перебували як проблеми довоєнної

[1229] Терещук Г. На Львівщині руйнують храм, до оформлення якого причетний митрополит Андрей Шептицький – мистецтвознавці. *Радіо Свобода.* 15.05.2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29941400.html

недостатньої уваги держави до культурної спадщини, так і наслідки протиправної діяльності російської влади, зокрема руйнування та псевдореставрації історичних об’єктів, незаконні археологічні розкопки та вивезення музейних цінностей.

Особливий резонанс у медіа викликали факти пошкодження та трансформації знакових пам’яток культурної спадщини Криму, а також експертні оцінки негативних наслідків таких дій. Водночас висвітлювалися спроби української держави та громадськості привернути увагу міжнародної спільноти до проблеми збереження культурних цінностей, хоча їх інформаційний ефект залишався обмеженим. Менш інтенсивно у медійному дискурсі була представлена проблематика культурної спадщини на окупованих територіях Донбасу, де увага зосереджувалася переважно на окремих резонансних випадках, зокрема трансформації культурних об’єктів у репресивні структури та захопленні музеїв. Важливе місце посідала також тема переслідування українських митців в умовах окупації, тоді як проблеми культурних діячів-переселенців висвітлювалися значно рідше.

З’ясовано, що в українському медійному полі домінували громадські ініціативи та експертні візії розвитку культури в умовах війни, тоді як державна політика у цій сфері висвітлювалася менш системно і не завжди супроводжувалася належною комунікаційною підтримкою. Лише окремі масштабні проєкти привертали широку увагу медіа.

Водночас медійний дискурс активно відображав потребу зосередження на збереженні конкретних культурних об’єктів, посиленні взаємодії між державою та громадянським суспільством, а також необхідності підвищення відповідальності за стан культурної спадщини. Значну увагу приділено ролі культури як інструменту протидії інформаційній агресії, зокрема через розвиток літератури, кінематографа, музичного мистецтва та культурних ініціатив у прифронтових регіонах. Важливою складовою мас-медійного дискурсу стала проблематика деколонізації культурного простору України, що передбачає подолання впливів російської культури та утвердження національної культурної ідентичності.

Відтак з’ясовано, що медійне висвітлення культурної проблематики у досліджуваний період відображає як реальні виклики щодо збереження культурної спадщини, так і процеси переосмислення ролі культури в умовах війни, її значення для національної консолідації та формування стійкості українського суспільства.

РОЗДІЛ 6
МАС-МЕДІЙНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

6.1. Правове конституювання державної мовної політики у висвітленні українських медіа

Питання забезпечення мовних прав громадян упродовж тривалого часу залишається одним з ключових сегментів мас-медійного дискурсу України. Насамперед це пов'язано з черговою травмою українського суспільства, пов'язаною з лінгвоцидом, спричиненим російським імперським, а згодом радянським тоталітарним режимом. Масштабна русифікація українців та представників національних менших призвела наприкінці XX ст. до переважання російської мови в суспільному житті України. Ситуація погіршувалася через непослідовну мовну політику багатьох урядів незалежної Української держави, а також активну політику Російської Федерації щодо поширення російської мови і культури в Україні.

Українські медіа у роки російсько-української війни висвітлювали різні кроки влади у річищі мовної політики, а також надавали слово представникам експертного середовища, діячам культури і мистецтва, науковцям та політикам, які надавали оцінку мовним аспектам життя суспільства та висловлювали рекомендації щодо удосконалення мовної політики.

У перші ж місяці російської агресії проти України увага медіа була прикута й до політичних декларацій і вимоги різних політичних сил, серед яких певне місце займало мовне питання. Для прикладу, 18 березня 2014 р. на сайті українського онлайн-медіа «Главком» було опубліковане звернення прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка до мешканців південних і східних регіонів, в якому значна увага приділялася правам та можливостям використання російської мови в Україні. Глава уряду повідомляв, що закон Колесніченка-Ківалова продовжує діяти, водночас

запевняв у відсутності намагань утісняти права громадян щодо використання російської мови. А. Яценюк навіть наголосив на тому, що його дружина Терезія розмовляє переважно російською мовою, але при цьому, як і мільйони інших російськомовних, не потребує захисту з боку Кремля[1230]. Під час інавгурації п'ятого Президента України Петра Порошенка (7 червня 2014 р.), журналісти фіксували і його позицію у цьому питанні. Як повідомляли медіа, П. Порошенко пообіцяв зберегти за українською мовою статус єдиної державної мови в Україні, але водночас гарантував відсутність утисків для російської мови[1231].

Питання про статус російської мови у перші місяці російсько-української війни набуло особливої гостроти через рішення Верховної Ради України скасувати закон «Про засади державної мовної політики», схвалений у 2012 р. Навіть деякі російські опозиційні політики, на зразок Міхаіла Ходорковского, говорили про помилковий крок українського парламенту щодо скасування «закону про статус російської мови». З цього приводу юрист Олексій Столяренко на сайті «Української правди» 13 березня 2014 р. виступив з аналізом мовного законодавства, заперечивши слова російського опозиціонера. Автор наголосив, що в Україні ніколи не було закону про статус російської мови, а зміни в правове становище цієї мови за роки незалежності були мінімальними. Юрист розкрив головні положення закону Ківалова-Колесніченка, підкресливши, що даний нормативно-правовий акт зберігає державний статус лише за українською мовою, сфера використання якої не може бути звужена. Однак у законі декларувалося визнання 18 регіональних мов, зокрема російської. На думку О. Столяренка, мовний закон Ківалова-Колесніченка не містив жодного спеціального ексклюзивного статусу російської мови. Навпаки, він виявився доволі цинічним для тих, хто бажав розширення прав регіональних мов, бо не передбачав виділення жодних коштів на їх впровадження. Відтак юрист назвав цей закон фікцією, обманом носіїв регіональних мов, оскільки його неможливо застосувати на практиці. У

[1230] Яценюк А. Звернення Прем'єр-міністра України до мешканців південних і східних регіонів. 18.03.2014. URL: https://glavcom.ua/columns/yaceniuk/124256-zvernennja-prem%E2%80%99jer-ministra-ukrajini-do-meshkantsiv-pivdennih-i-shidnih-regioniv.html

[1231] Порошенко: українська мова буде єдиною державною. 7.06.2014. URL: https://lb.ua/news/2014/06/07/269163_poroshenko_ukrainskiy_yazik.html

документі не прописувалася детальна процедура визнання мови регіональною, а вивчення чиновниками регіональних мов, по суті, мало здійснюватися за їхній рахунок. Закон передбачав маркування товарів українською і регіональною мовою, чим ставив перед дилемою виробників і постачальників продукції, які потрапляли в специфічні умови: якщо на території певного села чи міста з'явилася б регіональна мова (наприклад, гагаузька), то їм слід було забезпечити відповідні етикетки. З іншого боку, юрист негативно поставився і до скасування закону (хоча в.о. Президента О. Турчинов не підписав рішення про скасування), оскільки це призводе до повернення законодавства часів УРСР[1232]. На нашу думку, автор статті непрямо підводив до думки, що авторам закону «Про засади державної мовної політики» йшлося не так про розширення прав регіональним мов, зокрема й російської, як про створення ще одного нормативного акту, який спрямований на подальший розкол українського суспільства.

Обговорення правових аспектів мовного закону продовжив суддя Конституційного Суду України Віктор Шишкін, який наприкінці травня 2014 р. у газеті «Український тиждень» виступив з ґрунтовною статтею щодо державного статусу української мови. Він детально проаналізував значення державної мови у суспільстві, підкресливши її невід'ємність як складової частини державного ладу. На думку судді, українська мова повинна виконувати державотворчу функцію, а відтак спроби підважити державний статус української мови можна розцінювати як державну зраду, оскільки йдеться про діяння на шкоду суверенітету і державній безпеці України. Слід відзначити, що В. Шишкін заперечив доцільність пошуку моделей двомовної державності, вказавши на недоцільність апелювати до досвіду Швейцарії чи Канади, які мають зовсім іншу історію. Водночас використав думку одного з російських дослідників, який наголошував, що запровадження дво- і багатомовності призводить до руйнування єдності державних функцій. Відтак В. Шишкін виступив за протекціонізм держави щодо української мови, зіславшись на положення Закону України «Про основи національної безпеки» (2023 р.), в якому

[1232] Столяренко А. Все про статус русского языка. *Українська правда*. 13.03.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2014/03/13/7018654/

забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної визнано одним із пріоритетів національних інтересів України[1233].

Власне у 2014 р. в медійному полі України активного обговорювалося питання запровадження російської мови як другої державної. Для прикладу, відомий науковець Петро Кралюк у статті з риторичною назвою «Що нам робити з російською мовою?» (6 травня 2014 р.), на основі ретроспективного огляду історії української і російської мови та красномовних порівнянь мовної ситуації України та Норвегії, закликав усвідомити, що російська мова в Україні – це не мова національної меншини, а «друга мова української культури». Відтак запропонував «українізувати» російську мову в політичному і культурному річищі: прийняти спеціальний закон про використання російської мови, в якому задекларувати, що це «друга мова нашої культури», а також вказати сфери використання цієї мови[1234].

У газеті «День» 27 червня 2014 р. було опубліковано статтю науковця і публіциста Валентина Яблонського, який вкрай критично ставився до цієї ідеї. Він назвав ідею надання російській мові статусу другої державної однією з найбільш абсурдних і водночас найбільш галасливих. Вказавши на маніпулювання з боку українських лівих політичних сил цим питанням, починаючи з 1990-х рр., він розкрив історію заборон української мови і літератури у Російській імперії, пригнічення сфери вживання української мови в СРСР тощо. Водночас закцентував увагу на тому, що в Україні багато національних меншин, але жодна з них не приєдналася до нашої країни зі своєю землею. Усі вони поселилися у різний час на відібраних в українців землях. Ситуацію щодо поширення ідеї другої державної мови В. Яблонський називає результатом підривної роботи з боку «попередників» і їхніх господарів (маючи на увазі російську владу). Протидіяти такій риториці він пропонував кількома способами: а) попри політичний тиск, слід зберегти за українською мовою статус єдиної державної мови і не відступати від цієї в майбутньому; б) усі національні меншини в Україні є рівноправними і жодній з них не можна надавати перевагу над

[1233] Шишкін В. Право і мова. Державна мова як складник державотворення. *Український Тиждень*. 7.05.2014. № 19. URL: https://tyzhden.ua/pravo-i-mova-derzhavna-mova-iak-skladnyk-derzhavotvorennia/

[1234] Кралюк П. Що нам робити з російською мовою? *Радіо Свобода*. 6.05.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25373179.html

іншою щодо мови і культури; в) у законодавстві України, яке стосується мови, слід дати чітке визначення понять «державна мова», «регіональна мова», і визнати надання тій чи тій мові статус регіональної лише за умови наявності не менше 35% населення певної національності в даному регіоні. Однак визначення кількісних показників національних меншин варто проводити на основі перепису населення, його волевиявлення і державного законодавства (а не рішення органів місцевого самоврядування). При проведенні перепису населення слід враховувати саме етнічну належність громадян, а не володіння ними російською мовою, бо інакше виникне колізія щодо так званих «російськомовних», які не є росіянами; г) мовні права національних меншин і порядок їх забезпечення слід прописати в законі «Про освіту», зокрема подбати про забезпечення українськими підручниками, перекладеними на мови національних меншин[1235].

Цьому ж питанню було присвячено цікаву аналітичну статтю політичного експерта і журналіста Олександра Москалюка, опубліковану 10 червня 2014 р. на сайті ТСН. Автор проаналізував аргументи, які використовували прихильники російської мови як другої державної в Україні, і виокремив низку деструктивних міфів, що сформувалися на цій основі. По-перше, українське законодавство не відповідає міжнародним нормам у сфері мовної політики. Це міф особливо постулювався як аргумент для прийняття закону Ківалова-Колесніченка у 2012 р. По-друге, європейський досвід доводить, що запровадження другої державної мови не шкодить національній безпеці і територіальній цілісності держави. Таке твердження підкріплювалося прикладами Швейцарії і Фінляндії, але О. Москалюк наголошував на політиці добросусідства цих країн, якої немає у стосунках між Україною і Росією. По-третє, впровадження російської мови як другої державної не вплине на використання української. На думку автора, цей міф нівелюється прикладами Білорусі та Ірландії, де через впровадження другої державної мови занепали рідні мови титульних націй. По-четверте, утвердження незалежності української держави не залежить від мовного питання. Помилковість такої тези особливо помітно на

[1235] Яблонський В. Як вирішити мовне питання. День. 27.06.2014. № 116. URL: https://m.day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/yak-vyrishyty-movne-pytannya

прикладі Ізраїля, в якій замість можливості обрати англійську як державну було вирішено повернутися до мови предків і відродити іврит[1236]. О. Москалюк послідовно і переконливо спростовував ці міфи і пояснював причини та історичні обставини їх виникнення та поширення в Україні. Водночас у пост-скриптумі до статті він висловив думку, що деякі відомі жінки-депутати своєю русофобською позицією і тезами про російську мову як мову окупанта лише загострюють мовну проблему в Україні[1237]. Вочевидь автор мав на увазі народну депутатку від партії «Свобода» мовознавицю Ірину Фаріон.

Відзначимо, що І. Фаріон у низці публікацій в медіа та виступах на телебаченні і радіо послідовно засуджувала ідею надання російській мові державного статусу. Вона різко критикувала закон «Про засади державної мовної політики», передусім вказавши на використання квазітермінології (регіональна мовна група, регіональна мова, мовна меншина, мова національних меншин тощо). На її думку, ці словосполучення були вжиті лише для того, щоб забезпечити преференції лише одній мові (російській). Зрештою, регіональна мова чи мова меншин вживаються в Європейські хартії регіональних мов або мов меншин, але російська мова не підпадає під це поняття, бо вона не є місцевою, а привнесеною врезультаті окупації України, і не є мовою меншості, бо в Луганській і Донецькій областях та у Криму вона переважає. І. Фаріон була впевнена, що правовий статус мови можна визначати лише за допомогою термінів, прописаних у Конституції: державна мова, мова національної меншини, мова міжнародного спілкування, рідна мова. Вона також засуджувала прописану в законі дефініцію «рідна мова», а також підкреслила політично-націєтворчу функцію української мови. Звуження цієї функції української мови на користь російської мовознавця потрактувала як прояв подальшої окупації України з боку Росії. Вказавши на факти перепису населення 2001 р., коли шість мільйонів етнічних українців не визнали за рідну мову українську або визнали її другою після російської, науковиця наголошувала: це стало підставою для сучасної московсько-

[1236] Москалюк О. Друга державна мова в Україні: міфи та реальність. 10.06.2014. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/law/druga-derzhavna-mova-v-ukrayini-mifi-ta-realnist-353878.html
[1237] Там само.

української війни, котра має на лише збройні, але й мовні битви. Підсумовуючи, І. Фаріон вказувала, що мовне питання в Україні потребує розв'язання у просторі деколонізації, де окупації, а також назвала російську мову одним з ключових інструментів знищення незалежної України[1238].

У листопаді 2016 р. на сайті «Радіо Свобода» статтю щодо мовної проблематики опублікував журналіст і водночас професор одного з грузинських університетів Олег Панфілов. Він критикував слова посла з особливих доручень МЗС Російської Федерації Елеонори Митрофанової, яка наголосила на потребі домогтися, щоб російська мова отримала офіційний статус у країнах колишнього СРСР. Він вказав на традиційне використання російськими політиками питання «важкого становища» російської мови у пострадянських державах, а також вів мову про формування «п'ятої колони» з російськомовних громадян у цих країнах[1239]. На жаль, він помилявся у тому, що Росія ще якийсь час шантажуватиме пострадянські країни, але у неї вже немає сил впливати на них.

Ідея другої державної мови продовжувала мусуватися в медіа. Цьому сприяли не лише політичні події, але й соціологічні дослідження. У червні 2020 р. телеканал «24» оприлюднив дослідження Київського міжнародного інституту соціології, який опитав 1500 респондентів. З них 29,8% висловили впевненість, що у майбутньому російська мова стане другою державною мовою в Україні, 48,8% заявили, що російська мова є історичним надбанням України. Водночас 27% стверджували, що російська мова загрожує незалежності України, а 55,5% вважали, що у майбутньому в Україні спілкуватимуться переважно українською мовою[1240]. Наприкінці того ж року медіа «Громадське» оприлюднило результати опитування, проведеного волонтерами громадського руху «Простір свободи» та громадської ініціативи «Навчай українською». Згідно з ним, 73% українців вважають українську мову рідною, але

[1238] Фаріон І. Мова як інструмент окупації та де окупації. *Українська правда*. 13.12.2016. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/58502bf8efc1f/

[1239] Панфілов О. Російська мова – остання зброя Путіна. *Крим.Реалії*. 22.11.2016. URL: https://ua.krymr.com/a/28132583.html

[1240] Гавриленко В., Гаврищак І. «Російська мова – історичне надбання»: 30% українців вірять у запровадження другої державної. 5.06.2020. URL: https://24tv.ua/rosiyska-mova-istorichne-nadbannya-30-novini-rosiyi-i-ukrayini_n1355786

спілкуються нею лише 53%. Важливо, що 66% українців підтримали необхідність втілення закону про мову (схваленого у 2019 р.) в усіх сферах суспільного життя[1241].

Неоднозначну реакцію медіа викликали думки представника України в Тристоронній контактній групі, першого Президента Леоніда Кравчука, який у серпні 2020 р. в інтерв'ю «Українському радіо» заявив про доцільність розгляду питання про більш широке застосування російської мови в ОРДЛО. Підкресливши, що це не буде порушенням Конституції, він одразу ж заперечив будь-які припущення про статус російської мови як державної[1242].

Слід відзначити, що під час російсько-української війни на офіційному вебсайті Президента України неодноразово з'являлися петиції про запровадження російської мови як другої державної або ж проведення референдуму щодо цього питання. Так, у січні 2021 р. розлогу петицію розмістив Андрій Заславський, в якій говорив про скривджене російськомовне населення і його ображеність на державну мовну політику, про зниження рівня грамотності українців при користуванні російською мовою, про водночас погане володіння українською серед російськомовних, про «насильницьку українізацію», яка начебто гальмує реінтеграцію окупованих територій тощо. Усі цим він намагався обґрунтувати необхідність проведення референдуму щодо запровадження в Україні двох державних мов – української та російської[1243]. Навіть після початку повномасштабної війни з'являлися подібні петиції[1244]. Однак вони не привертали увагу мас-медіа з огляду на те, що набирали мізерну кількість голосів на свою підтримку.

Усе частіше в медіа обговорювалася необхідність *ухвалення нового закону про мови в Україні*. В одній з публікацій на сайті «ТСН. Новини» з'явилася стаття «Стриножена мова» (листопад 2016 р.), в якій анонімний автор категорично заявив:

[1241] Бега В. Рідною українську мову вважають 73% українців. *Громадське*. 6.11.2020. URL: https://hromadske.ua/posts/ridnoyu-ukrayinsku-movu-vvazhayut-73-ukrayinciv-odnak-spilkuyutsya-neyu-lishe-53-doslidzhennya

[1242] В ОРДЛО слід ширше застосовувати російську – Кравчук про мовне питання на Донбасі. 13.08.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ordlo-slid-shirshe-zastosovuvati-rosiysku-movu-kravchuk-pro-movne-pitannya-na-donbasi-1605646.html

[1243] Петиція №22/111312-еп «Закріплення статусу російської мови як державної, на законодавчому рівні, за допомогою референдуму». 11.01.2021. URL: https://petition.president.gov.ua/petition/111312

[1244] Петиція №22/174072-еп «Друга державна мова». 22.12.2022. URL: https://petition.president.gov.ua/petition/174072

ніде у світі немає настільки незахищеної державної мови як українська. Акцентуючи на необхідності прийняття нового закону про мову, він наводив приклад діючого польського закону, який спрямовувався на захист і розвиток польської мови і її діалектів. Відзначалася наявність інституцій (Рада польської мови), покликаної контролювати виконання мовного закону, а також санкцій щодо порушників[1245].

У 2016 р. було напрацьовано три законопроєкти про мову: 1) »Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні»; 2) «Про державну мову»; 3) «Про мови в Україні». Журналіст Тарас Марусик, заступник голови Координаційної ради з питань застосування української мови в усіх сферах життя, в одній з публікацій детально проаналізував появу та основний зміст кожного із законопроєктів. Він особисто підтримував законопроєкт «Про державну мову», оскільки в ньому містилася норма про створення Служби мовних інспекторів[1246].

Кореспонденти ТСН провели власний аналіз трьох законопроєктів, спробувавши знайти відмінності між ними. Насамперед вони відзначили, що у програмах політичних сил, які розробили ці документи, доволі різні підходи до мовних питань. Так, у програмі Блоку Петра Порошенка (БПП), по суті, йшлося про дотримання 10-ї статті Конституції України. У програмі партії «Свобода» декларувалася необхідність скасування закону Ківалова-Колесніченка і прийняття закону «Про захист української мови». Програма партії «Солідарність» узагалі не містила мовного питання. Законопроєкт від БПП журналісти охарактеризували як політичну декларацію, в якій не було згадки про регіональні мови (про що згадувалося у законі Ківалова-Колесніченка), зате містилися декларації про мови корінних народів і мови нацменшин. Серед перших згадувалася лише кримськотатарська. Зміст мовного законопроєкту від партії «Свобода» видався кореспондентам ТСН «туманним». Особливо критично вони поставилися до оперування поняттям «регіональні (міноритарні) мови», якого немає в Конституції, але є в законі Ківалова-Колесніченка.

[1245] Стриножена мова. 3.11.2016. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/politics/strinozhena-mova-798885.html
[1246] Марусик Т. Українська мова. Чому раптом аж три законопроекти. 7.02.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28294955.html

Серед позитивних сторін «свободівського» законопроєкту відзначили пропозиції щодо утворення певних інституції щодо захисту державної та регіональних мов. Щоправда, журналістам не сподобалася відсутність чіткого формулювання обов'язків Уповноваженого з питань захисту державної мови, регіональних мов і мов нацменшин. Найбільш позитивні характеристики отримав законопроєкт партії «Самопоміч», в якому, однак, не було згадано про національні мови, щодо яких пропонувалося розробити окреме законодавство. Схвальні відгуки отримала ідея запровадження інституту мовних інспекторів, досвід існування якого мають балтійські країни. Найбільш сумнівною видалася для кореспондентів ТСН зафіксована в проєкті «Самопомочі» норма про кримінальну відповідальність за публічне приниження української мови. Назагал у матеріалі позитивно оцінили увагу політиків до мовного законодавство, однак закликали громадянське суспільство «розкусити» ці «три мовні горішки», щоб знайти в них «здорове ядро»[1247].

У сюжеті ТСН 29 січня 2017 р. знову ж обговорювалися мовні законопроєкти. Цього разу журналісти поспілкувалися з братами Віталієм та Дмитром Капрановими, мовознавцем Петром Гриценко, декількома народними депутатами. Брати Капранови засудили поширення неправдивої інформації на російськомовних сайтах щодо запропонованої норми про мовних інспекторів. Водночас розповіли про наявність інституту мовних інспекторів в Росії, які накладають штрафи, зокрема, за недотримання правил використання державної мови у сфері маркетингу. Схвально відгукнулися про підтримку українського книгодрукування. Учений П. Гриценко окреслив ареал поширення української мови за минулі 200 років. Журналісти програми «ТСН. Тиждень» провели «мовний експеримент» з використанням детектор брехні. 32-річній російськомовній Світлані Євтєховій з Донецька та 33-річній україномовній Олені Мартинюк поставили питання щодо можливостей вільного використання їхніх рідних мов в Україні. Обидві згадали, що в громадському транспорті по-різному реагували на їхню рідну мову, а також зауважили, що нерідна мова не викликає у них негативних емоцій. Загалом в телевізійному сюжеті

[1247] Три горішки для мови. 24.01.2017. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/politics/tri-gorishki-dlya-movi-868689.html

журналістки Ольги Кашпор подавалася думка: політики легко маніпулюють мовним питанням[1248].

У лютому 2017 р. філософ і письменник Сергій Грабовський на сайті «Радіо Свобода» виступив з критикою тих політичних і громадських сил, які ступають проти мовного закону. Він обвинуватив їх у захисті «русского мира», розкритикувавши закон Ківалова-Колесніченка та ідею двомовності. Крім того, письменник за проведення українізації, вказавши на загрози з боку путінської Росії. На думку С. Грабовського, коли б Україна пройшла процеси українізації від 1990-х рр., то так звана «русская весна» не мала прихильників. Особливо важливою справою він вважав переведення українських збройних сил на українську мову, навівши приклад Карла Манергейма, який поступово домігся витіснення російської мови з фінської армії[1249].

У той же ж час з'явилася стаття відомого українського публіциста Віталія Портникова про знищення російськими властями Бібліотеки української літератури в Москві. Автор вказав на боротьбу Росії проти української мови, шкільництва, культури, відверту, навіть хамську зневагу росіян до української мови, прагнення маргіналізувати її, витіснити з міста до села, пов'язати з комплексом меншовартості. У статті були помітними й національні інвективи: «Російський народ підтримував шовіністичні зусилля своєї імперії, був носієм русифікації – і саме тому Росія домоглася такого вбивчого успіху. Саме тому українська мова стала мовою «аборигенів» у свої власній країні», – писав В. Портніков. Він також звернувся до російськомовних українських патріотів із закликом вивчити українську мову, або принаймні створити умови, щоб цією мовою розмовляли їхні діти та онуки. Культурну проблему України публіцист бачив не у начебто неповноцінності української культури, а в спробах конкуренції з Росією в російському мовному просторі. Російськомовна Україна, на думку автора, завжди буде російською областю, а україномовна Україна – завжди буде країною[1250].

[1248] ТСН.Тиждень провела унікальний мовний експеримент на детекторі брехні. 29.01.2017. URL: https://tsn.ua/ukrayina/tsn-tizhden-provela-unikalniy-movniy-eksperiment-na-detektori-brehni-871613.html

[1249] Грабовський С. Українська мова і захисники «русского мира». *Радіо Свобода*. 3.02.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28276421.html

[1250] Портников В. Війна проти України. Вбивство бібліотеки і українська мова. *Радіо Свобода*. 18.02.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28317304.html

Наступного дня (19 лютого 2017 р.) відомий письменник Андрій Любка виступив у медіа з підтримкою законопроєкту № 5670 щодо забезпечення функціонування українською мови як державної. Він наголосив, що закон націлений у майбутнє, оскільки спрямований на молодь і має на меті виростити «врожай україномовних громадян». Визнавши його стратегічним, письменник наголосив, що закон покликаний створити механізми, завдяки яким українська мова розвиватиметься в глобалізованому світі. Закликавши не вважати цей закон «антиросійським», А. Любка закликав російськомовних українців підтримати його, оскільки він дасть змогу їхнім дітям знати українську мову[1251].

На продовження русифікаційних тенденцій в містах України звернула увагу докторка філологічних наук Лариса Масенко. Вона відзначила, що у багатьох містах й досі функціонує російськомовне середовище, утворене впродовж 1930–1980-х рр., а відтак потрапляючи до нього українськомовні люди переходять на спілкування російською. Дослідниця побачила ознаки загострення конфліктів на мовному ґрунті в Україні, прокоментувавши випадок у Дніпрі, коли продавчиня прогнала з крамниці україномовну жінку, вдову загиблого в АТО вояка. Л. Масенко актуалізувала міркування Юрія Шевельова про «мову у наступі» і «мову у відступі», розкритикувавши політику української влади на реалізацію принципу двомовності, який начебто забезпечить консолідацію країни. Виступивши різко проти закону Ківлова-Колесніченка, дослідниця навела приклади мовної політики у Фінляндії та Ізраїлі. У першій з них, де фінська мова була майже витіснена з ужитку, вдалося впродовж кількох десятиліть провести фінляндизацію. У другій влада зуміла відродити та утвердити іврит як загальнодержавний засіб спілкування для різномовного єврейського середовища. Цікавим виявився і приклад Франції, яка не ратифікувала Європейської хартії регіональних і міноритарних мов, визнавши її такою, що суперечить Конституції. Таким чином науковиця підводила до думки про недоцільність увесь час озиратися на цей документ у державі, яка прагне національної самостійності і безпеки. Л. Масенко закликала ВРУ ухвалити закон «Про державну

[1251] Любка А. Закон про мову – шанс для дітей із російськомовних родин знати українську. 19.02.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28317659.html

мову», в якому йшлося про створення інституції з функцією контролю за виконанням мовного законодавства[1252].

Спроби проросійських сил розкритикувати мовну політику в Україні, посіяти недовіру до української влади, спаплюжити законопроєкти про функціонування державної мови помітив уже згадуваний Т. Марусик. У березні 2017 р. в одній зі своїх статей він встановив семантичний і контекстуальний зв'язок між висловлюваннями російських політиків і держслужбовців (наприклад, представниці МЗС Росії М. Захарової) та проросійських «громадських» активістів в Україні. Особливу увагу журналіст сконцентрував на авторах закону Колесніченка-Ківалова та їхніх помічниках. Він доводив, що помічники цих колишніх народних депутатів продовжують свою діяльність у сучасних умовах. Серед них, Яна Салміна, що працювала в фонді «Російськомовна Україна», а зараз очолює «Центр прав меншин», підбирає авторів замовних статей, які за 2,5 тис. грн. пишуть статті про порушення прав національних меншин. Крім цього, журналіст назвав імена Руслана Бартніка, Володимира Корнілова, Аркадія Монастирського (останній очолював Громадську раду національних меншин при МОН України), Олександра Кодрякова тощо. Усі вони різко критикували мовні законопроєкти, а дехто з них поширював кремлівський наратив про те, що саме скасування ВРУ мовного закону Ківалова-Колесніченка призвело до війни[1253].

Значну увагу Т. Марусик присвятив й питанню атестації державних службовців щодо володіння українською мовою, відповідно до змін до закону «Про державну службу» (2015). Згідно з ним, від 1 травня 2017 р. чиновники повинні були подати документ про володіння державною мовою. Журналіст розкритикував постанову уряду № 301 від 26 квітня 2017 р., яка регламентувала організую проведення атестації, виокремивши, такі недоліки: 1) проведення атестації покладене на уповноважені ЗВО, а не на державний орган, наприклад, Національне агентство з питань державно служби; 2) організація роботи та контроль за проведенням атестації покладалася на

[1252] Масенко Л. Українська мова і Порошенко. Досвід Фінляндії та Ізраїлю для України. 30.03.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28400343.html
[1253] Марусик Т. Міжнародне угруповання із захисту російськомовних під контролем Кремля. 31.03.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28401334.html

ректорів ЗВО; 3) секретар атестаційної комісії призначався наказом ректора з працівників ЗВО, а отже залежав від рішення керівництва; 4) підтвердити вільне володіння державною мовою можна було документом про середню та вищу освіту (за умови наявності оцінки «відмінно» з української мови), а також дипломами зі спеціальностей «українська мова і література», «філологія». У цих недоліках Т. Марусик бачив корупційні ризики. Він також критично поставився до платних послуг з проведення атестації[1254].

Цей же ж автор схвально оцінив ухвалення Київською міською радою у першому читанні проєкту рішення про подолання наслідків радянської окупації в мовній сфері. Такий документ підготували депутати від ВО «Свобода». Проєкт передбачав утвердження державної мови як мови діловодства в усіх органах місцевого самоврядування, а також вказівку на обов'язковість україномовної реклами, оголошень і вивісок на території міста. Журналіст підкреслив, що таке рішення, у разі його прийняття, слугуватиме виправленню звуженого законом Ківалова-Колесніченка простору функціонування української мови. Водночас Т. Марусик згадав, що зазначений закон, пропри визнання його неконституційним, продовжує свою дію, оскільки офіційно не скасований Президентом. Наслідки п'ятирічної дії цього закону він назвав «мовним геноцидом» і закликав об'єднати зусилля громадськості і політиків для встановлення нових мовних правил в Україні[1255].

У червні 2017 р. понад 80 українських учених, письменників, журналістів, громадських активістів, волонтерів, видавців через медіа звернулися з відкритим листом, закликаючи підтримати та ухвалити оновлений законопроєкт № 5670д «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Серед підписантів були Дмитро Павличко, Микола Жулинський, Павло Гриценко, Лариса Масенко, Віталій Портников, Тарас Марусик, Ірма Вітовська, Іван Малкович, Юрій Виничук, Володимир В'ятрович, Василь Шкляр, Сергій Квіт, Юрій Макаров, Міхаель Мозер, Юрій Шевчук та ін. У листі наголошувалося, що оновлений законопроєкт дає Україні

[1254] Марусик Т. Підводні камені постанови Кабміну про вільне володіння державною мовою. 5.05.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28469453.html
[1255] Марусик Т. Київ може показати приклад, як подолати наслідки мовної окупації України. 21.04.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28443458.html

шанс сформувати цілісну систему захисту і розвитку української мови. Оскільки українська мова є вагомим елементом конституційного ладу, чинником державної єдності й національної безпеки, то прийняти його, на думку, підписантів, є нагальним обов'язком парламенту. Наголошувалося, що на підтримку закону виступили понад 70 всеукраїнських громадських організацій, вчені ради провідних українських університетів, Міністерство культури, Міністерство освіти і науки, Міністерство молоді та спорту, громадські і культурні діячі. У листі зазначалося, що прийняття закону скачує одіозний закон Ківалова-Колесніченка. Закон відповідає найкращим взірцям європейського мовного законодавства і, що особливо важливо, не спрямований проти жодних мов чи національних меншин[1256].

З огляду на політичні процеси, цей заклик залишився нереалізованим. Хоча письменник Андрій Любка у своїй статті для «Радіо Свобода» 31 серпня 2017 р. висловив упевненість, що восени цього ж року громадський мовний законопроєкт № 5670д буде проголосований у ВРУ. Він вказував на два чинники, які сприяють цьому процесові: 1) позитивне сприйняття «українізації» в суспільстві; 2) готовність влади маніфестувати свій патріотизм задля зростання передвиборних рейтингів[1257]. Однак він помилився щодо часу прийняття, але не помилився з приводу передвиборних мотивів народних депутатів. Законопроєкт знову став актуальним лише через два роки, коли ВРУ напередодні закінчення своєї каденції і нових парламентських виборів повернулися до питання мовного закону. 23 квітня 2019 р. лист знову було опубліковано в деяких медіа[1258]. Через два дні після цього ВРУ ухвалила Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Розробка законопроєкту з питань функціонування української мови не пройшла повз увагу журналістів. Загальні положення документу перед його розглядом у другому читанні аналізували кореспонденти ТСН, відзначивши низку новацій:

[1256] Закон про українську мову треба ухвалити невідкладно. 19.06.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28563477.html

[1257] Любка А. Тест на державність для політиків. Битва за українську мову. 31.08.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28706468.html

[1258] Мовний закон забезпечить захист і підтримку української - активісти поширюють звернення. 23.04.2019. URL: https://gazeta.ua/articles/sogodennya/_movnij-zakon-zabezpechit-zahist-i-pidtrimku-ukrayinskoyi-aktivisti-poshiryuyut-zvernennya/779018

володіння українською мовою державними посадовцями, уведення інституту Уповноваженого із захисту державної мови, створення Національної комісії із стандартів державної мови, збільшення частки українського мовлення на радіо і телебаченні, україномовність фільмів і серіалів на українському телебаченні, друкованих медіа, друк видавництвами не менше 50% назв книг, проведення публічних заходів державною мовою, переведення на українську мову сфери обслуговування[1259]. Детальний опис обставин прийняття зазначеного закону представлено у статті журналістки Марії Васильєвої. У ній авторка наводила цитати політиків, які наголошували: мова – це питання державної безпеки. З іншого боку, не оминула увагою заяву депутата від «Опозиційного блоку» Вадима Новинського, який стверджував, що мовний закон розколює країну[1260].

Прийняття нового мовного закону знову ж викликало різну, інколи полярну реакцію різних громадських політичних сил, що яскраво відображали українські мас-медіа. Незабаром ТСН повідомила, що Венеційська комісія розкритикувала український мовний закон, рекомендувавши Україні відкласти набуття його чинності. На думку членів комісії, у законі не дотримано балансу між захистом державної мови і гарантуванням прав мов національних меншин[1261]. Опозиційні депутати, проросійські політики подали позов до Конституційного Суду України щодо конституційності норм нового закону.

У цьому контексті журналісти газети «День» звернулися до мовознавця Павла Гриценка, який в інтерв'ю дав доволі різкий відгук на дії депутатів, назвавши їх «засланими козачками» і п'ятою колоною. Професор дивувався вибору до українського парламенту людини, яка кинула свою країну, переїхала в чужу державу, і тут почала порядкувати[1262]. Вочевидь, він мав на увазі депутата Вадима

[1259] Рада готується голосувати за мовний закон у другому читанні. Головні положення документа. 28.02.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/rada-gotuyetsya-golosuvati-za-movniy-zakon-u-drugomu-chitanni-golovni-polozhennya-dokumenta-1304622.html

[1260] Васильєва М. Тривала битва за мову. Як Верховна Рада ухвалювала надважливий закон. 25.04.2019. URL: https://tsn.ua/politika/yak-u-verhovniy-radi-uhvalyuvali-zakon-pro-movu-1336152.html

[1261] Венеційська комісія розкритикувала український мовний закон. 6.12.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/veneciyska-komisiya-rozkritikuvala-ukrayinskiy-movniy-zakon-1455615.html

[1262] Харченко О. «Заворожене коло» мови. День. 15.07.2020. № 131. URL: https://day.kyiv.ua/article/den-ukrayiny/zavorozhene-kolo-movy

Новинського. Науковець стверджував, що такі «заслані люди» є агентами іноземного впливу на політичну ситуацію в Україні й помітив у таких діях системну роботу російської ФСБ проти нашої держави. Більш того, П. Гриценко побачив у так званому «захисті російської мови» з боку частини народних депутатів прояв реалізації великого геополітичного плану щодо захоплення України[1263]. Свої міркування щодо незалежності України і необхідності утвердження української мови вчений підкріплював екскурсами в історичне минуле.

Деякі аспекти Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» розкритикувала мовознавця Ірина Фаріон. В інтерв'ю для сайту «Главком» вона поставила під сумніву використання в цьому нормативно-правовому акті формулювання «особи, які не розуміють української мови», для спілкування з якими поліція повинна була б розмовляти «зрозумілою для обох сторін мовою». На її думку, слід було чітко прописати, що йдеться про іноземця, а не про громадян України, які можуть виявитися сепаратистами. Науковиця наголосила, що в Україні освіта і навчання повинні відбуватися лише українською мовою, тоді як в зазначеному законі йдеться ще про мови національних меншин[1264]. Водночас висловила думку, що Україні у сфері мовного законодавства слід брати до уваги досвід Естонії та Латвії.

У січні 2021 р. запрацювали ті статті закону про функціонування державної мови, які зобов'язували сферу обслуговування перейти на українську мову. З цього приводу журналіст Олександр Романюк у сюжеті ТСН 15 січня 2021 р. розмірковував про готовність сфери послуг до мовних змін. Крім того, він відзначив впровадження мовних іспитів для чиновників. Разом з мовним омбудсменом Тарасом Кремінем він побував в одному з київських супермаркетів, щоби дізнатися про підготовку до

[1263] Там само.
[1264] «Будь-який сепар прийде і скаже «я не понимаю ваш язык». Фаріон перелічила недоліки нового закону про мову. 28.04.2019. *Главком*. URL: https://glavcom.ua/country/society/bud-jakij-separ-prijde-i-skazhe-ja-ne-ponimaju-vash-jazyk-farion-perelichila-nedoliki-novogo-zakonu-pro-movu-589614.html

впровадження нових правил. Виявилося, що адміністрація закладу приділила належну увагу мовним вимогам[1265].

У медіа також торкалися питання про необхідність окремого закону про мови нацменшин. Наприкінці серпня 2019 р. в інтерв'ю представникам мас-медіа це питання порушив й Президент В. Зеленський, який вів мову про потребу законодавчо врегулювати права представників нацменшин в Україні[1266].

У 2016–2017 рр. у мас-медійному просторі *обговорювалося питання запровадження мовних квот для радіо і телебачення*. Політолог О. Курінний у квітні 2016 р. в ефірі «Громадського радіо» представив результати опитування сайту «Обозреватель», який орієнтувався на російськомовну аудиторію, відповідно до якого 80 % опитаних (вибірка складала 14 тис. осіб) висловилися за підтримку української мови в телевізійному просторі та на радіо. У той же ж час 53 % опитаних виступили за цілковито україномовний контент, 27 % – за впровадження норми про використання української мови не менше, ніж у 70 % теле- і радіопросторі[1267].

Натомість українські вчені, експерти не завжди погоджувалися з самою постановкою питання про мовні квоти. Так, директор інституту української мови НАН України Павло Гриценко висловив думку, що запровадження квот не розв'яже проблему застосування української мови. Він наголосив, що українська мова так і не отримала в незалежній Україні права на функціонування як державна мова. Квотування української мови на телебаченні і радіоетерах учений назвав ляпасом українському народові. Використання двох мов, нехай із більшими можливостями для української, П. Гриценко потрактував як «неприпустиму модель», що веде до «мовного каліцтва». Думку про поступове збільшення української мови в інформаційної просторі завдяки квотуванню назвав фальшивою, бо функційне поле української мови потрібно не розширювати, а змінити. Він вказав на необхідність

[1265] Романюк О. Сфера обслуговування переходить на українську: чи готова вона та що загрожує порушникам. 16.01.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/sfera-obslugovuvannya-perehodit-na-ukrayinsku-chi-gotova-vona-ta-scho-zagrozhuye-porushnikam-1706311.html

[1266] «Будь-яке рішення битиме по владі». Зеленський висловився про мовне питання. 31.08.2019. URL: https://tsn.ua/politika/bud-yake-rishennya-bitime-po-vladi-zelenskiy-vislovivsya-pro-movne-pitannya-1403628.html

[1267] Населення центральної України сьогодні русифікується, – експерт. 8.04.2016. URL: https://web.archive.org/web/20160415202741/http://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/naselennya-centralnoyi-ukrayiny-sogodni-rusyfikuyetsya-ekspert

створення радіопередач мовами національних меншин, що мешкають компактно на певній території, але зміну в етері української на російську вважав недопустимим, оскільки це призведе до залучення українців до російського культурного простору[1268].

У травні 2017 р. ВРУ схвалила закон, згідно з яким не менше 75 % контенту загальнонаціональних та регіональних телеканалів повинні виходити українською мовою. Для місцевих телеканалів запроваджували вимогу на рівні не менше 60 % україномовного етеру. У кінострічках допускалося 10 % тексту іншою мовою, але з субтитрами. Журналістка Яна Полянська з приводу нового закону зібрала низку коментарів від політиків. Деякі з них висловлювали застереження через те, що моніторинг каналів щодо виконання квот відбуватиметься не щодня, а раз на тиждень, що дасть змогу їм у прайм-тайм вставити російську продукцію, а українську у менш привабливий час. Формально квоти будуть виконані, але вплив російського контенту залишиться непорушним. Народний депутат Микола Княжицький зауважив, що у повній мірі закон буде діяти лише через рік. За цей час неукраїнські програми, але з українськими субтитрами, зараховуватимуться до української квоти. Проти закону виступили депутати з «Опозиційного блоку», які потрактували його як додаткові обмеження й висловлювали стурбованість тим, що радянські фільми, зокрема «Діамантова рука» тепер виходитимуть в етер з українським дубляжем. Важливо, що Я. Полянська навела результати моніторингу Національної ради з питань телебачення і радіомовлення за березень 2017 р. Виявилося, що на деяких телеканалах відсоток україномовного продукту був украй низьким: «Інтер» та «Україна» – 26%, К2 – 36%, «Ентер фільм» – 39%. Журналістка навела думки українських авторів, зокрема Ірми Вітовської, які підтримали законодавчі зміни[1269]. На початку червня того ж року Президент П. Порошенко підписав закон про мовні квоти на телебаченні[1270].

[1268] Груздєв С., Глуховський М. Доктор філології Павло Гриценко: Мовні квоти – це ляпас усім українцям. 10.03.2017. URL: https://glavcom.ua/interviews/direktor-institutu-ukrajinskoji-movi-pavlo-gricenko-movni-kvoti-ce-lyapas-usim-ukrajincyam-402601.html

[1269] Полянська Я. Квоти: 75% української в ефірі та «Діамантова рука» з субтитрами. 23.05.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28504887.html

[1270] Порошенко підписав закон про мовні квоти на телебаченні. 7.06.2017. URL: https://detector.media/infospace/article/126719/2017-06-07-poroshenko-pidpysav-zakon-pro-movni-kvoty-na-telebachenni/

Після цього ще деякий час в медійному просторі продовжувалося обговорення питання мовних квот. У червні 2017 р. голова правління Національної суспільної телерадіокомпанії України Зураб Аласанія в інтерв'ю «Радіо Свобода» зауважив, що квоти існували й до ухвалення закону. Діяла квота на 50% україномовного контенту для національних каналів, згодом вона зростала. Однак Національна рада з питань телебачення і радіомовлення не завжди звертала увагу на дотримання квот. Він зауважив, що в Україні зафіксовано 44 національних канали, однак не всі вони працюють. Найскладніше питання стосується «Інтера», оскільки значна його частка належить російському Першому каналу. З. Аласанія виступив проти відверто пропагандистських програм на українських каналах, вважаючи, що це «не журналістська справа»[1271].

Журналіст Віталій Портников разом з медіа-юристами Юрієм Крайняком та Ігорем Розкладаєм розмірковував щодо впливу закону про мовні квоти на розвиток україномовного телепродукту. Відзначимо, що І. Розкладай вказав на те, що 10 років перед тим ліцензія кожного телеканалу передбачала трансляцію не менше 75% україномовного контенту. Однак пізніше цю вимогу з ліцензій прибрали, оскільки відбувся «відкат» до російськомовного середовища через ухвалення закону Ківалова-Колесніченка. Зараз же ж, на думку юриста, «ми відновлюємо мовну справедливість». Він навів приклад Польщі, де також існують мовні квоти, а також наголосив на необхідності їх запровадження, особливо для молодого покоління українців. Ю. Крайник відкинув тезу про нібито утиски російської та іншої мов в Україні, наголосивши, що виділені законом квоти на іншомовний продукт цілком достатні для розвитку мови і культури національних меншин України. Він також заперечив думку, що квотний принци призведе до втрати телеканалами частини своєї аудиторії. Юрій Крайняк назвав впровадження мовних квот «щепленням від Росії» й вказав на «створення культурної України в тому виглядів, в якому вона могла б існувати». Юрист відкинув припущення, що телеканали масштабно хитруватимуть або

[1271] Риковцева О. 75 відсотків українською. Мовні квоти є ефективними – Зураб Аласанія. 9.06.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28536506.html

протидіятимуть квотами. Навпаки, зрозуміють що це вигідно, оскільки на ринку є попит на україномовну продукцію[1272].

Квотний підхід вплинув на виробництво телесеріалів українськими телеканалами. На початку 2020 р. інтернет-видання «Телекритика» опублікувало слова продюсерки серіалів та фільмів каналу «1+1» Олени Єремєєвої, що українська мова використовуються переважно в комедійних серіалах, оскільки вона «складніше надається» до такого жанру як мелодрами, котрі знімають і демонструють російською. Водночас продюсер цього телеканалу Максим Кривицький нарікав на те, що україномовні серіали не можна продати за кордон, і вони потрібні лише для того, щоб відповідати встановленій україномовній квоті[1273]. Ці слова викликали критику у деяких медіа, тож О. Єрємеєєва поспішила дати пояснення своїх слів, заявивши, що вони вирвані з контексту[1274]. Відтак представники «1+1 медіа» також сформували заяву, оприлюднивши її, зокрема, через ТСН. У ній наголошувалося, що група «1+1 медіа» завжди виступала за створення і просування україномовної теле- і кінопродукції, у 2019 р. виготовила понад 50 годин контенту українською мовою, а в поточному році заплановано підготувати 120 годин україномовної серіальної продукції. Йшлося також про українські серіали та програми для каналів «2+2» і «ТЕТ». Відтак у заяві висловлювалося прохання «не форсувати тему української мови стосовно до каналів нашої медіа групи»[1275].

Відзначимо, закон про функціонування української мови діяв з січня 2021 р., тож у липні цього року мовний омбудсмен Тарас Кремінь провів моніторинг його виконання українськими телеканалами. За результатами моніторингу виявилося, що шість телеканалів («Інтер», «Україна», «ICTV», «Мега», «НТН», «К1») порушують закон, демонструючи російськомовні серіали та фільми. Зазначену інформацію

[1272] Портников В. «Це щеплення від Росії»: юристи про мовні квоти на телебаченні України. 27.06.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28580838.html

[1273] Смех и слезы: планы «1+1» по производству контента на 2020 год. 5.02.2020. URL: https://telekritika.ua/smeh-i-slezy-kakie-plany-1-1-po-proizvodstvu-kontenta-na-2020-god/?fbclid=IwAR3cyaERa0sl75b5t8eVeGoGNlys6kgyUGuWmAmFDNVYIA9NF5ujGgo8c80

[1274] Українська мова лише для комедій? Героїня «мовного скандалу» на «1+1» прояснила свою позицію. 6.02.2020. URL: https://glavcom.ua/country/society/ukrajinska-mova-lishe-dlya-komediy-gerojinya-movnogo-skandalu-na-11-proyasnila-svoyu-poziciyu-657862.html

[1275] Заява «1+1» медіа щодо ситуації довкола питання україномовного контенту. 7.02.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/zayava-1-1-media-schodo-situaciyi-dovkola-pitannya-ukrayinomovnogo-kontentu-1487922.html

повідомила агенція «Укрінформ», поширивши заклик омбудсмена до телеканалів неухильно дотримуватися мовного законодавства[1276].

Мовна політика українських урядів, як відомо, була тісно пов'язана з *проблемами в освітній сфері*. Результати ЗНО свідчили, що значна частина представників національних меншин не могли скласти тест на знання української мови, щоб вступати до українських ЗВО. Наприкінці серпня 2016 р. журналістка «Радіо Свобода» Ірина Бреза опублікувала статтю про проблеми мовної освіти закарпатських школярів, 27 % з яких не змогли скласти ЗНО з української мови на мінімальний прохідний бал. Вражали результати випускників окремих шкіл (наприклад, Есенської ЗОШ І-ІІІ ступенів), 80 % з яких не склали тести з української мови і літератури. У статті наводилися міркування досвідченої учительки Олени Пекар, яка працювала в Ужгородській лінгвістичній гімназії ім. Т. Шевченка. Вона наголосила, що незадовільні результати ЗНО з української мови характерні для учнів міських шкіл тих районів, де компактно мешкають національні меншини. Випускники угорських та румунських шкіл «зорієнтовані на Захід», тож бажають виїхати за кордон. Діти, які бажають вступати до українських вишів, змушені самостійно або за допомогою репетиторів покращувати свої знання державної мови. «Українська мова – це основа нашої нації», – наголосила О. Пекар, зауваживши при цьому, що значна частина випускників шкіл демонструють добре володіння англійською[1277].

На виправлення незадовільного рівня знань учнів шкіл з мовами навчання нацменшин була спрямована ініціатива МОН України на чолі з Лілією Гриневич, що не оминули своєю увагою журналісти. Ще у жовтні 2016 р. МОН надіслало листа до закладів в освіти, в якому підкреслювало, що педагогічні та науково-педагогічні працівники повинні користуватися українською мовою у тих установах, де навчання ведеться українською мовою. У закладах з мовами навчання національних меншин

[1276] Інтер, Україна, ICTV і не тільки: канали та телепередачі, що порушують мовний закон. 20.07.2021. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3283964-inter-ukraina-ictv-i-ne-tilki-kanali-ta-teleperedaci-so-porusuut-movnij-zakon.html

[1277] Бреза І. На успішність школярів Закарпаття впливає мова і трудова міграція. 3.08.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27958307.html

дозволялося, крім української, використовувати й мову національної меншини[1278]. Відповідно до прийнятого у травні 2017 р. Закону України «Про освіту», на рівні початкової школи навчання могло вестися мовою національних меншин, натомість з 5-го класу слід було збільшити обсяг вивчення усіх предметів саме українською мовою. По-суті, йшлося про переведення на українську мову навчання тих державних шкіл, в яких раніше вивчення усієї освітньої програми забезпечувалося мовою національних меншин. Одразу ж в медіа з'явилися повідомлення про перестороги іноземних держав щодо мовної складової освіти в Україні. Зауважимо, що такі побоювання були й раніше: ще у квітні 2017 р. Л. Гриневич заспокоювала громадськість, наголосивши на збереженні прав національних меншин здобувати освіту рідною мовою. Водночас зробила ремарку про те, що школи національних менших часто не дають гарних знань державної мови[1279]. Після ж прийняття Закону «Про освіту» представники Польщі пообіцяли стежити за тим, щоб поляки в Україні могли навчатися рідною мовою[1280]. Проросійський президент Молдови Ігор Додон виступив за скасування українського закону[1281]. Стурбованість з приводу закону висловили Болгарія і Греція. Росія вирішила не допустити набуття чинності українського закону[1282]. Румунія ж звернулася до Президента України з проханням ветувати цей закон як «неконституційний», а румунський президент навіть скасував свій візит до України[1283]. Тож МОН довелося за допомогою медіа розвіювати побоювання закордонних партнерів. Заступник міністра П. Хобзей в ефірі «Громадського радіо» 7 вересня 2017 р. зазначив, що в Україні є 5 польських шкіл, 176 румунський, 1 словацька, які продовжать працювати. Українське ж мовне

[1278] Міносвіти вимагає від навчальних закладів користуватись в роботі та спілкуванні українською мовою. 10.10.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/minosviti-vimagaye-vid-navchalnih-zakladiv-koristuvatis-ukrayinskoyu-movoyu-783118.html

[1279] Гриневич: школи з мовами нацменшин часто не дають гарної української. 13.04.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/04/13/223666/

[1280] Польща обіцяє стежити за втіленням українського освітнього закону. 8.09.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/8/7070685/

[1281] Президент Молдови хоче, щоб Україна відмовилась від нового закону «Про освіту». 11.09.2017. URL: https**:**//life.pravda.com.ua/society/2017/09/11/226385/

[1282] Росія і Угорщина хочуть не допустити набрання законом про освіту в Україні чинності. 17.10.2017. URL: https://www.unian.ua/politics/2192606-rosiya-i-ugorschina-hochut-ne-dopustiti-nabrannya-zakonom-pro-osvitu-v-ukrajini-chinnosti.html

[1283] Президент Румунії скасував візит в Україну через новий закон про освіту. 22.09.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/22/7071344/

законодавство відповідає вимогам Європейської хартії регіональних мов і мов нацменшин[1284].

Найбільш різко проти закону «Про освіту» виступила Угорщина, яка засудила норму (стаття 7), яка передбачає перехід у школах і ЗВО на навчання державною мовою[1285]. Угорські політики нагадували українській владі зміст українсько-угорського договору 1991 р., згідно з яким Україна зобов'язувалася гарантувати угорській нацменшині можливість навчатися рідною мовою на всіх рівнях освіти. Директор Інституту центральноєвропейської стратегії Дмитро Тужанський у статті для «Європейської правди» пояснив угорську позицію внутрішньополітичної боротьбою в самій Угорщині, де наближалися вибори й розігрувалася карат ревного відстоювання тими чи тими політками угорських національних інтересів. Він також підкреслив доволі сильні позиції України у відстоюванні своєї правоти, оскільки один із аргументів: низькі результати ЗНО серед представників національних меншин, зокрема угорців у Закарпатті[1286].

Українські медіа висвітлювали різноманітні позиції українських політиків, експертів, культурних і мистецьких діячів щодо мовного аспекту освіти в Україні. 8 вересня 2017 р. голова обласної державної адміністрації Закарпаття Геннадій Москаль закликав Президента П. Порошенка ветувати закон про освіту і повернути його для доопрацювання у ВРУ. На думку чиновника, закон суперечив Європейської хартії регіональних мов, порушують низку двосторонніх угод між Україною з сусідніми державами. Він виступив проти обмеження мов національних меншин й водночас говорив про захист української мови[1287]. Експерт з мовних питань, член Громадської ради з питань захисту української мови Тарас Марусик натомість підтримав міністра освіти Л. Гриневич, яка заявляла про конституційність мовних

[1284] Чи зможуть нацменшини навчатися в школі рідною мовою? Коментує Павло Хобзей (Аудіо). 7.09.2017. URL: https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/chy-zmozhut-nacmenshyny-navchatysya-v-shkoli-ridnoyu-movoyu-komentuye-pavlo-hobzey

[1285] Парламент Угорщини одноголосно засудив український закон про освіту. 19.09.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/19/7071213/

[1286] Тужанський Д. Мовний конфлікт з Європою: як діяти Києву, щоб зберегти норми освітнього закону. 18.09.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/09/18/7071149/

[1287] Москаль закликає Порошенка ветувати нещодавно схвалений закон про освіту. 8.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news/28724111.html

норм у законі про освіту, оскільки вони були перенесені з Конституції України. Т. Марасук підкреслив, що новий закон гарантує особам, які належать до національних меншин, право на навчання рідною мовою у закладах дошкільної та початкової освіти. Для представників корінних народів право на навчання рідною мовою гарантоване ще й на рівні середньої школи. Експерт вважав обґрунтованим і навіть позитивним різний підхід до корінних народів та національних меншин. Заяви офіційних осіб Румунії та Угорщини він потрактував як втручання у внутрішні справи України[1288].

Доволі промовистими були поширені у медіа твердження українських освітян. Так, директор школи № 147 м. Київ Сергій Горбачов загалом підтримав мовну норму закону про освіту, хоч і наголосив, що ситуація білінгвізму властива багатьом країнам. Причини різкої критики з боку Угорщини та Румунії він побачив у тому, що обидві країни «звикли за український кошт вчити дітей», які не можуть соціалізуватися в Україні»[1289]. Експертка групи «Реанімаційний пакет реформ» Наталія Шульша звернулася до батьків учнів, які виступають проти мовної норми зазначеного закону. На її думку, вони не повинні обмежувати право дитини отримувати вищу освіту і працювати в державних установах України, вказуючи на те, що недостатнє володіння українською мовою стає перешкодою для освітньої і кар'єрної самореалізації випускників шкіл з мовами національних меншин[1290]. Народний депутат Руслан Демчук у своєму блозі на сайті видання «Лівий берег» порівняв негативну реакцію на мовну норму закону про освіту з острахами перед асоціацією з ЄС. Відтак осудливі оцінки закону він назвав спекулятивними і наголосив на потребі України працювати над тим, що українські громадяни знали державну мову[1291].

[1288] Костюк Б. Сучасна освіта України: від «школи знань» до «школи компетентності». 11.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28729569.html

[1289] Тимошенко Д. «Якою мовою будемо проводити навчання, такою і буде держава» – директор київської школи. 18.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28742850.html

[1290] Тимошенко Д. «Якою мовою будемо проводити навчання, такою і буде держава» – директор київської школи. 18.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28742850.html

[1291] Демчук Р. Мовою освіти є державна мова. 6.09.2017. URL: https://lb.ua/blog/ruslan_demchak/375740_movoyu_osviti_ie_derzhavna_mova.html

Після підписання президентом П. Порошенком Закону «Про освіту», журналісти цікавилися у педагогів практичними аспектами реалізації мовної норми закону. Так, працівник відділу освіти Герцаївської районної адміністрації Чернівецької області Міну Павалакі зауважив, що в районі 97% населення спілкується румунською мовою, а в школах від часу здобуття незалежності України викладання здійснювалося румунською мовою. Проте він акцентував на поступовості змін, висловивши упевненість, що значних труднощів для вчителів не буде, оскільки більшість з них навчалися в українських ЗВО. Позитивно оцінив новий закон директор однієї з російськомовних шкіл міста Южне Одеської області Ігор Синячков й не побачив проблем щодо його практичної реалізації в керованому ним навчальному закладі[1292]. Директорка школи № 8 м. Сєвєродонецьк Тетяна Журба в інтерв'ю радіо «Донбас.Реалії» також підтримала мовну статтю Закону «Про освіту»[1293].

З іншого боку, в мас-медіа лунали протести як прагматичного, так й історично-правового формату. Зокрема, висловлювалася думка, що російськомовні платники податків мають право на здобуття освіти російською мовою в державних закладах освіти. Траплялися й апеляції до історії українського мовного законодавства. Так, один з мешканців Києва пригадав норми Третього Універсалу Української Центральної Ради, в якому йшлося про чотири державні мови[1294].

Проте, на допомогу захисникам мовної статті Закону «Про освіту» прийшли знову ж негативні результати випускників закарпатських шкіл під час ЗНО улітку 2017 р. Журналіст Олександр Гаврош навів сумні показники. Випускники шкіл Берегівського району, де угорці складають 75 % населення, ЗНО з української мови не склали 63 % випускників. У деяких випадках школярі не можуть навіть самостійно заповнити українською мовою заявку на ЗНО. Автор статті поставив запитання: хто ж винен, що угорці Закарпаття не знають української? За що Українська держава виплачувала заробітною плату вчителям? У трактуванні місцевих угорців в усьому

[1292] Москвичова А., Паутов В. Школа спільною мовою: новий закон «Про освіту» набуває чинності. 28.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28762984.html
[1293] «Ми живемо в Україні і кожен має знати українську мову» – директор школи на Луганщині. 18.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28742829.html
[1294] Тимошенко Д. «Якою мовою будемо проводити навчання, такою і буде держава» – директор київської школи. 18.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28742850.html

винна саме українська держава та вчителі, бо не «зацікавили». О. Гаврош іронізував з подібних звинувачень, пояснював зміни, котрі впроваджуватимуться відповідно до нового закону, і, що важливо навів приклад аналогічних підходів у європейських країнах. Згідно з ним, саме аналогічна система існує в Словаччині, де, зокрема, в українській гімназії імені Т. Шевченка українською мовою викладають декілька шкільних дисциплін, усі решта – словацькою. Відтак журналіст закликав «дбати про власні інтереси, а не сусідські», а також відзначив: на 150 тисяч угорців в Закарпатті припадає приблизно 150 шкіл (тобто в середньому одна школа на 1 тис. населення); натомість на п'ять тисяч українців в Угорщині немає навіть класу. Ще гірша ситуація в Росії, де на кілька мільйонів українців немає жодного навчального закладу з українською мовою навчання. В Румунії на 51 тис. українців є лише один україномовний заклад освіти – ліцей імені Т. Шевченка у м. Сигіт-Мармацією, натомість в Україні на 150 тис. румунів припадає 150 шкіл з румунською мовою навчання. Цікавою виявилася й інша статистика, оприлюднена О. Гаврошем: майже 75% випускників шкіл Берегівського району під час ЗНО не склали тести з математики, а 71% – з англійської мови. Але ж ці предмети вони вивчали угорською мовою і ЗНО складали також цією мовою. Тому, резонно, зауважив журналіст, рівень освіти в угорськомовних школах залишає бажати кращого. Викликає занепокоєння і зменшення кількості учнів в угорськомовних школах, оскільки угорська меншина поступово емігрує з України. На думку О. Гавроша, Українська держава не повинна дбати про формування кадрів для Угорщини, натомість піклуватися про власні інтереси[1295].

Крім того, у медіа повідомлялося, що Україна передала свій освітній закон для вивчення до Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи Турбйорн Ягланд привітав цей факт, хоча й визнав, що, підписавши закон, Президент П. Порошенко «ступив на тонку межу»[1296]. Активізувалися й проросійські політичні сили, які звернулися до Конституційного Суду України з проханням розглянути Закон «Про

[1295] Гаврош О. Чи винна Україна, що закарпатські угорці погано знають українську мову? 15.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28736152.html

[1296] «Україна ступила на тонку межу»: стаття генсека РЄ щодо конфлікту навколо освітнього закону. 6.10.2017. URL: https://*www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/6/7071924/*

освіту»[1297]. Президент України змушений був відстоювати підписаний ним закон у ПАРЄ (11 жовтня 2017 р.), переконуючи політиків у доцільності відповідних мовних норм[1298]. Кореспондентка «Української правди» Вікторія Романенко не без гордості за керівника держави зауважила, що під час засідання ПАРЄ на запитання П. Порошенко відповідав шістьма мовами[1299]. Відомо, що під тиском румунських і угорських представників ПАРЄ засудила 7-у статтю українського освітнього закону як таку, що була схвалена без консультацій з нацменшинами[1300].

У відповідь на це міністр Л. Гриневич в ефірі телеканалу «1+1» заявила, що «мовні гетто» – це вразлива територія держави, оскільки сусідні країни можуть висувати територіальні претензії[1301]. Наприкінці жовтня 2017 р. на сайті «Української правди» вона опублікувала статтю, в якій розвіювала угорські та російські міфи щодо закону і доводила, що його мовна норма не шкодить національним меншинам в Україні[1302]. В одному з інтерв'ю чиновниця зауважила: право навчання рідною мовою для нацменшин у державних і комунальних закладах зберігається на рівні дошкільної та початкової освіти. Лише для корінних народів України, передовсім кримських татар, зроблено виняток і вони можуть здобувати рідною мовою освіту у середній школі. Зміни щодо мови навчання будуть впроваджені в життя з 2020 р.[1303]. Із заявою для медіа виступив прем'єр-міністр України В. Гройсман, який наголосив на тому, що українська мова завжди була символом національної єдності, потужним чинником

[1297] Вілкул передав у КС скаргу «Опоблоку» на закон про освіту. 6.10.2017. https://www.pravda.com.ua/news/2017/10/6/7157527/

[1298] Виступ Порошенка на сесії ПАРЄ | 11.10.2017 (Відео). https://www.youtube.com/watch?v=7zMbAEOy6Aw ; Запитання щодо закону про освіту Порошенко парирував 6 мовами. 11.10.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/10/11/7158020/

[1299] Романенко В. Запитання щодо закону про освіту Порошенко парирував 6 мовами. 11.10.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/10/11/7158020/

[1300] ПАРЄ ухвалила рішення про освіту мовами меншин в Україні. 12.10.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/10/12/7072236/

[1301] Міністр освіти визнала небезпечними для України «мовні гетто» нацменшин. 13.10.2017. URL: https://lb.ua/society/2017/10/13/379174_ministr_obrazovaniya_sochla_opasnimi.html

[1302] Гриневич Л. Мовна стаття закону «Про освіту» не шкодить нацменшинам. 23.10.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/23/227072/

[1303] Тишенко К. Освіта для нацменшин українською. Як це буде, пояснює Лілія Гриневич. 8.11.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/11/8/227339/

розвитку культури, а тому, не порушуючи права мов національних меншин, уряд підтримуватиме поширення і захист української мови в суспільстві[1304].

У грудні 2017 р. Венеційська комісія підтримала мовну складову Закону «Про освіту», давши певні рекомендації (зокрема, звільнити приватні школи від нових вимог щодо мови навчання)[1305]. Розлогу й аналітичну статтю, присвячену рішенню Венеційського комісії і перспективам «мовного протистояння» України та Угорщини присвятив редактор «Європейської правди» Сергій Сидоренко у грудні 2017 р. Він відзначив, що Україна робить усе можливе, щоб достукатися до угорців, натомість Будапешт обрав позицію інформаційної ізоляції[1306]. У цей же ж час голова ВРУ А. Парубій запевнив представників мас-медіа, що жодних змін у «мовну статтю» Закону «Про освіту» вносити не будуть[1307]. А міністр закордонних справ України Павло Клімкін у спеціальній статті для «Української правди» запевнив, що новий закон є найбільш корисним саме для угорської національної меншини. Крім того, він засудив тиск на Україну з боку деяких європейських країн і особливо Росії, підкресливши: «старші брати» залишилися в минулому[1308]. Водночас позицію України щодо мовної політики в освітній сфері підтримав заступник державного секретаря США Джон Салліван, який, однак, порадив Києву активніше співпрацювати з сусідніми країнами[1309].

Позитивне для України рішення Венеційської комісії не завершило дискусії про мовну освіту в Україні, оскільки, як зауважила Л. Гриневич в ефірі 5 каналу, незабаром готуватиметься новий закон про загальну середню освіту, тож знову

[1304] Не порушуючи права інших мов, ми поширюватимемо українську – Гройсман. 9.11.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/11/9/7161200/

[1305] Венеційська комісія підтримала «мовну» статтю про освіту нацменшин. 8.12.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/8/227868/ ; Висновок Венеціанської комісії щодо освітнього закону. Текст документа. 8.12.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/12/8/7074838/

[1306] Сидоренко С. Угорщина готується до поразки: що змінить рішення «Венеціанки» у мовному конфлікті. 8.12.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/12/8/7074809/

[1307] Парубій: Жодних змін у «мовну» статтю не вноситимуть. 9.12.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/9/7164928/

[1308] Клімкін П. Старші брати лишилися в минулому. 11.12.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/12/11/7074913/

[1309] У Держдепі США дали пораду щодо вирішення мовного питання в українській освіті. 22.02.2018. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/22/7172416/

постане питання мови навчання[1310]. На початку ж лютого 2018 р. медіа повідомили, що МОН розробило зміни до закону про освіту, відповідно до яких впровадження «мовної статті» для шкіл нацменшин буде відтерміновано до 2023 р.[1311] На той час, як повідомляли мас-медіа, МОН України розробило три моделі використання мов національних меншин в навчальному процесі закладів освіти, врахувавши рекомендації Венеціанської комісії[1312]. Зокрема повідомлялося про впровадження в Україні латвійської моделі навчання у школах національних меншин. Цю ідею підтримала міністр Л. Гриневич[1313].

Медіа продовжували стежити за реакцією сусідніх країн, повідомивши про вимоги Угорщини на початку 2018 р. надати юридичні гарантії щодо застосування закону про освіту після домовленостей з представниками угорської нацменшини на Закарпатті[1314]. Журналіст С. Сидоренко та політичний оглядач Д. Тужанський, проаналізувавши позиції України та Угорщини у мовному конфлікті, виокремили дві червоні лінії: 1) Київ не погодиться на відновлення попередніх норм у мовній освіті; 2) Будапешт буде проти «вимивання» із Закарпаття угорської автентичності. Значну роль у розпалюванні конфлікту між двома країнами автори статті відводили міністру закордонних справ Угорщини Петеру Сійярто[1315]. Цілком можливо, що українські журналісти були праві, бо вже у липні 2018 р. раптом заявив, що Україна нічого не робить на зміни мовної статті закону про освіту[1316]. Скандальним висловлюванням відзначився й очільник адміністрації прем'єр міністра Угорщини Гергей Гуйяш, який

[1310] Лілія Гриневич. Час. Підсумки дня. 11.01.2018 (Відео). 2018. URL: https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=s8dgy-GDNWc&embeds_referring_euri=https%3A%2F%2Finvak.info%2F&feature=emb_imp_woyt

[1311] У Гриневич розповіли, як змінять підхід до мов нацменшин. 15.02.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/02/15/229004/

[1312] Міносвіти розробило три моделі навчання для нацменшин. 12.12.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/12/7165211/

[1313] Україна розглядає латвійську модель навчання для виконання рекомендацій «Венеціанки». 15.12.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/15/7075098/

[1314] МЗС Угорщини вимагає від Києва юридичних гарантій щодо закону про освіту. 24.01.2018. https://www.pravda.com.ua/news/2018/01/24/7169459/

[1315] Сидоренко С., Тужанський Д. Сокира мовної війни: Угорщина та Україна не мають втратити шанс на перемир'я. 11.04.2018. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/04/11/7080191/

[1316] Сійярто: за 8 місяців Україна нічого не зробила для зміни закону про освіту. 16.07.2018. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/16/7084473/

у лютому 2019 р. назвав український освітній закон «напівфашистським»[1317]. Українські медіа також поширили заяву заступниці генерального секретаря НАТО Роуз Гетемюллер, яка під час візиту в Угорщину наголосила, що члени Альянсу діють солідарно з угорцями у питанні закону України про освіту і закликають українську сторону повною мірою виконати рекомендації Венеціанської комісії[1318].

Натоміть стосунки між Україною і Румунією набули більш конструктивних форм, що також відзначили у медіа[1319]. У жовтні 2017 р. міністр закордонних справ України П. Клімкін зустрівся у Бухаресті зі своїм румунським колегою Теодором Мелешкану. Вони обговорили питання розвитку мов національних меншин, при цьому український урядовець зумів вказати на недостатню увагу Румунії до освіти українців. Він зазначив, що в Румунії є лише один українських ліцей на 60 тисяч румунів українського походження, а відтак запропонував спільні дії і поліпшенні якості навчання української мови, збільшення кількості українських класів. Особливу увагу він приділив українцям, які проживають поблизу кордону[1320]. Уже в січні 1918 р. П. Клімкін під час наступної зустрічі зі своїм румунським візаві акцентував на тому, що Україна має більше робити у сфері освіти національних громад[1321].

Українська громадськість, експертні та інтелектуальні кола переважно негативно поставилися до антиукраїнської реакції іноземних держав на Закон «Про освіту». Їхні голоси лунали і в медійній площині. Так, проректор університету «Острозька академія» Петро Кралюк у вересні 2017 р., назвавши закон «помітним кроком в українізації школи», зауважив, що насправді мовна стаття залишила представникам національних меншин доволі значні можливості для вивчення своїх мов, а також певне «поле для маневру». Учений мав на увазі те, що у законі передбачалася можливість викладання деяких дисциплін офіційними мовами ЄС. Серед цих мов,

---

[1317] Офіційна Угорщина вже називає освітній закон в Україні «напівфашистським». 22.02.2019. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/02/22/7093171/

[1318] НАТО солідарне з Угорщиною щодо українського закону про освіту – заступниця генсека. 26.02.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/02/26/7207781/

[1319] МЗС: Україна та Румунія шукатимуть компроміс щодо освіти меншин. 13.04.2018. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/04/13/7080348/

[1320] Клімкін вказав румунам на недоліки в їхній освіті щодо українців. 13.10.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/10/13/7158266/

[1321] Клімкін: Україна має робити більше для нацменшин у сфері освіти. 11.01.2018. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/01/11/7075950/

крім англійської, німецької, французької, іспанської, ще й такі мови як румунська, польська, угорська, грецька, болгарська. Автор слушно відзначив роль і значення закону у боротьбі з Росією, яка веде проти України гібридну війну. Водночас важливою стороною міркувань П. Кралюка стало акцентування на економічній складові мовної політики. Він вказав на те, що іноземні сусідні держави отримують з України дешеву робочу силу – працівників, які володіють іноземними мовами. Україна ж, по суті, за свої кошти працівників не для себе, а для іноземних країн. Автор також дорікнув українській владі, яка, на його думку, не усвідомлює, що мова є ще й економічним чинником[1322]. До слова, дещо згодом (у 2020 р.) погляд на мову як економічну силу піднесла й обґрунтувала відома українська науковиця-філологиня, професорка Орися Демська, яка у той час виконувала обов'язки голови Національної комісії зі стандартів державної мови[1323].

Натомість журналіст В. Портников закликав більш стримано поставитися до позиції Румунії, Угорщини та Польщі щодо українського освітнього закону. Він відзначив, що скасування візиту президента Румунії Клауса Йоханніса до України є відчутним результатом міжнародної кризи, яку слід розв'язати. Передусім, на думку журналіста, не слід ототожнювати позицію європейських країн і позицію Росії. Адже і Угорщина, і Румунія відстоюють мовні права етнічних угорців, румунів в Україні, але не прагнуть мадяризувати чи румунізувати українців. Натомість Росія має на меті зросійщення українців, обмеження українського мовного і культурного простору, що становить загрозу національні безпеці України. Крім того, В. Портников наполягав на потребі зрозуміти політичні еліти європейських країн, які висунули претензії до українського Закону «Про освіту». Для них права національних меншин є важливою політичною темою і тому слід брати до уваги їхні політичні та партійні мотиви. Зрештою, автор закликав представників української влади займати активну позицію і роз'яснювати нашим сусідам і власним громадянам мотиви і завдання Української

[1322] Кралюк П. Українська мова як економічний чинник. 18.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28740689.html
[1323] Орися Демська: Мовне питання в сучасному світі – це питання економіки. 10.07.2020. URL: https://tyzhden.ua/orysia-demska-movne-pytannia-v-suchasnomu-sviti-tse-pytannia-ekonomiky/

держави, яка не хочу відібрати чи знищити мови національних меншин, натомість просто бажає дати їм можливість знати українську[1324].

Натомість публіцист Олег Романчук назвав тих, хто виступає проти Закону «Про освіту» ворогами Української державності. Передусім він згадав проросійську партію «Опозиційний блок» і навів слова видатного українського історика Ярослава Дашкевича про захоплення влади в значній частині України російськими шовіністами та їхніми колаборантами і продовження панування чужоземної російської меншини над українською нацією. На думку О. Романчука, Росія завжди розуміла цементувальну роль мови у державному будівництві, трактувала не лише як комунікативну, але й політичну зброю. Саме цим він пояснював запеклу боротьбу проросійських сил проти поширення функціональних можливостей української мови, зокрема і в освіті. Процитувавши академіка-мовознавця В. Русанівського, згідно з яким російську мову в Україні намагаються поставити не поряд з національними мовами, а замість них публіцист закликав зробити українську мову державної не лише за статусом, а й за функцією. Відтак він процитував закон про вживання французької мови у Франції, схвалений Національними зборами та сенатом цієї країни у 1994 р., в якому чітко наголошувалося, що заклади освіти, радіо, телебачення, кіно не можуть користуватися іншими мовами, крім французької[1325].

Після прийняття Закону України «Про повну загальну середню освіту» (січень 2020 р.), в якому Україна намагалася врахувати рекомендації Венеціанської комісії, знову ж з'явилися заяви з боку сусідніх країн, передовсім Угорщини та Росії. П. Сіярто, відвідавши Київ на початку 2020 р., рекомендував змінити й мовні норми вже щойно прийнятого закону[1326]. За словами міністра освіти і науки України Г. Новосад, угорський політик запропонував дві зміни: визначити угорську мову як мову корінного народу; збільшити кількість навчальних годин на вивчення української мови, але не за рахунок інших предметів. Обидві пропозиції було відхилено. Угорська

[1324] Портников В. Закон «Про освіту», мова та європейські сусіди. Не вистачає довіри. 23.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28752214.html

[1325] Романчук О. Коли українська мова стане державною не лише за статусом, а й за функцією? 25.09.2017. URL: https://glavcom.ua/digest/koli-ukrajinska-mova-stane-derzhavnoyu-ne-lishe-za-statusom-a-y-za-funkcijeyu-439402.html

[1326] Сійярто хоче, щоби Україна змінила мовні норми ще й нового закону про середню освіту. 7.02.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/7/7239753/

мова не підпадає під поняття «мова корінного народу», а збільшення кількості навчальних занять призвело б до перевантаження учнів і становило б загрозу для їхнього здоров'я[1327].

Отже, українські мас-медіа приділяли особливу увагу питанням мовної політики в Україні. Причини цього полягали, з одного боку, в важливості ефективного розв'язання проблеми співвідношення державної мови, російської мови та мов національних меншин в Україні задля стабільності суспільства, з другого, – загостренням цього питання в умовах сучасної російсько-української війни, ідеологічний дискурс якої містив міф про «утиски російської мови». Українські медіа у досліджуваний період (2014–2012) фокусували на трьох ключових проявах мовної політики: 1) колізії щодо скасування конфліктогенного мовного закону 2012 р. (закон Ківалова-Колесніченка), а також щодо розробки і суспільної ухвалення нового закону про мови в Україні; 2) дискусії про законодавче запровадження мовних квот для телебачення, радіо, книговидавництва; 4) внутрішні і зовнішні суперечки про мовну статті закону «Про освіту». Слід визнати, що більшість українських медіа підтримували мовну політику українських урядів щодо утвердження української мови як державної в Україні, хоч і намагалися дотримувати об'єктивного висвітлення подій і трактування позицій політичних сил. З'ясовано, що ідея другої державної мови актуалізувалася в медійному просторі України переважно напередодні парламентських та президентських виборів. Однак особливо активно ця думка поширювалася у роки президентства В. Януковича, мовна політика якого спровокувала масові протести у Києві, відомі як «Мовний Майдан». У перші ж місяці російської агресії проти України увага медіа була прикута до політичних декларацій і вимог різних політичних сил, серед яких певне місце займало мовне питання. У той час і Президент України, і глава уряду запевняли, що утисків російської мови не буде, а українська залишиться єдиною державною мовою в Україні. Питання про статус російської мови у перші місяці російсько-української війни набуло особливої гостроти через рішення Верховної Ради України скасувати закон «Про засади

[1327] В Міносвіти розповіли, як саме Сійярто запропонував змінити освіту на Закарпатті. 7.02.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/7/7239785/

державної мовної політики», схвалений у 2012 р. Це спровокувало появу звинувачень щодо дискримінації російської мови, тож згаданий закон продовжував діяти. У цей же ж час журналісти, письменники, юристи, громадські діячі виступали у медіа з кількома важливими тезами: функціонування української мови як державної є одним із пріоритетів національних інтересів України; російська мова в Україні – це не мова національної меншини, а «друга мова української культури»; ідея надання російській мові статусу другої державної є однією з найбільш абсурдних і водночас найбільш галасливих. Обговорюючи можливості надання російській мові офіційного статусу, медіа також оперували дослідження соціологів, які переконливо доводили, що запровадження другої державної мови в Україні відстоюють лише 21 % громадян.

6.2. Мовне питання у медійно-публіцистичному дискурсі

Мовне питання загалом та мовна політика української влади зокрема часто слугувала предметом аналізу журналістів, письменників-публіцистів, громадських і політичних діячів.

Попри початок російсько-української війни, окупацію Криму і захоплення частини українського Донбасу, в українському медійному полі доволі часто *використовувалася російська мова й продовжувалася русифікація*. З цього приводу на початку березня 2014 р. громадсько-політичний діяч Юрій Сиротюк на сайті «Главкому» відзначив, що Російська Федерація на чолі з В. Путіним має намір впровадити в Україні федеральний устрій, подвійне громадянство і другу державну мову. Відтак розкритикував заклики до активного розширення російськомовного простору як начебто можливості умиротворити Путіна. Він, зокрема, зауважив: «Ви собі уявляєте щоб у розпал війни, усі французи демонстративно заговорили німецькою? А у нас деякі наївняки вірять, що якщо вдягнуть косоворотку і зрадять мову батьків, то Путін враз стане гуманістом і пацифістом...»[1328].

[1328] Сиротюк Ю. Чи варто зараз переходити на мову окупантів? 4.03.2014. URL: https://glavcom.ua/columns/syrotuk/124100-chi-varto-zaraz-perehoditi-na-movu-okupantiv.html

Попри це, в медіа лунали заяви про розширення сфери вживання російської мови. Так, П. Кралюк у травні 2014 р. навіть запропонував переглянути навчальні програми російської літератури у середніх та вищих закладах освіти, до яких увести фрагменти давньоукраїнської літератури, твори Григорія Сковороди, російськомовні твори Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Нестора Кукольника, розширити вивчення творчої спадщини Миколи Гоголя, Федора Достоєвського, Антона Чехова, увесь час підкреслюючи, що у своїх працях вони відображали українську ментальність[1329]. Однак такі пропозиції не знайшли відгуку у медійній спільноті, як і серед фахівців-літературознавців та педагогів.

Використання російської мови в медіа та освіті дало підстави експертам стверджувати, що населення центральної України поступово зросійщується. У квітні 2016 р. в ефірі «Громадського радіо» виступив науковець Олексій Курінний, який зауважив, що в містах двомовні люди намагаються приховати своє володіння українською мовою і спілкуються російською. У Києві третина мешканців є україномовними, друга третина – російськомовними, ще одна третина – двомовними (україномовні вдома, російськомовні «на вулиці»). Значними є відсотки російськомовних українців у Харкові, Дніпропетровську, Полтаві та Сумах. Дещо змінилася ситуація у Вінниці, Хмельницькому, Чернівцях, Ужгороді, які поступово українізуються. Водночас експерт відзначив зростання конфліктогенності на мовному рівні[1330].

Натомість у 2017 р. журналістка Ольга Комарова поширила результати дослідження Центру Разумкова, відповідно до якого 92 % громадян України вважали себе етнічними українцями, 6% – етнічними росіянами. Вочевидь на такі показники вплинув факт окупації Росією українського Криму і частини Донбасу, де проживала значна кількість етнічних росіян. Однак цікавими були й інші показники: 68 % опитаних рідною мовою назвали українську, а 17% – і українську, і російську, а 14%

[1329] Кралюк П. Що нам робити з російською мовою? *Радіо Свобода*. 6.05.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25373179.html

[1330] Населення центральної України сьогодні русифікується, – експерт. 8.04.2016. URL: https://web.archive.org/web/20160415202741/http://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/naselennya-centralnoyi-ukrayiny-sogodni-rusyfikuyetsya-ekspert

– лише російську. Тож кількість тих, хто постійно використовував у спілкуванні українську мову, поступала кількості етнічних українців. Частина етнічних росіян в Україні й досі вважали себе громадянами СРСР[1331]. Зменшення кількості російськомовних громадян в Україні констатували й іноземні медіа[1332].

У публікаціях низки авторів *мовне питання пов'язувалося з питанням ідентичності*. Однією з найбільш активних захисниць української мови, як відомо, була мовознавця і політикиня Ірина Фаріон. У лютому 2015 р. з нагоди Міжнародного дня рідної мови вона на сайті «Української правди» опублікувала статтю, в якій розкритикувала мовну політику українського уряду, назвавши її «мовною шизофренією». Насамперед авторка нагадала історію появи Міжнародного дня рідної мови, коли в Пакистані у 1952 р. була розстріляна мирна демонстрація студентів, які виступали за захист бенгальської мови. Відтак з обуренням вела мову про меседж української влади, яка просувала ідею двомовності під гаслом «єдина країна – единая страна». І. Фаріон підкреслила значення мови для утвердження самостійності нації, наголосила на тому, що передвісником Другої світової війни в Європі стало питання Судетської області, де А. Гітлер прагнув «захистити» німецькомовних громадян Чехословаччини, а також наголосила мовному підтексті російської агресії проти України. Схвалений у 2012 р. вона акцентовано назвала «законом Путіна-Ківалова-Колесніченка». Відтак різко критикувала позицію Президента України П. Порошенка, який під час інавгурації «при святому україномовному Пересопницькому Євангелії» говорив «мовою окупанта», використовувала російську мову під час новорічного привітання, запропонував проєкт змін до Конституції, відповідно до яких місцеві органи влади отримали б право надавати російській мові статус спеціальної. І. Фаріон вважала, що таким чином українській мові залишать лише «фасадний статус державної мови». Політикиня засудила ті українські політичні сили, які так і не спромоглися скасувати закон Ківалова-Колесніченка[1333]. Відзначимо, що І. Фаріон

[1331] Комарова О. Кількість виборців проросійських партій в Україні стрімко зменшується – експерт. 1.04.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28428268.html

[1332] Financial Times: кількість російськомовних в Україні суттєво зменшилася. 15.04.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28432416.html

[1333] Фаріон І. Мовна шизофренія від псевдоукраїнської влади. 20.02.2015. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/54e7ad4b148c1/page_21/

доволі часто використовувала майданчик мас-медіа для відстоювання своїх поглядів на захист української мови. Так, 27 квітня 2018 р., виступаючи в ефірі ток-шоу «Протилежний погляд LIVE» на телеканалі «Нова Волинь» вона наголосила: «Росія йде туди, де є російська мова. Чим більше московської мови буде в Україні, тим більшою буде загроза постійної російської окупації»[1334]. Водночас депутатка відзначилася низкою гострих тверджень щодо російськомовних українців. Загалом вона відстоювала формування української національної (державницької) ідентичності на основі української мови.

Загрозу множення ідентичностей на основі ліберального ставлення до питань мовної політики підкреслив публіцист з Івано-Франківська Володимир Ференц. У лютому 2019 р., аналізуючи одну зі статей американського філософа Френсіса Фукуями, він на сайті «Української правди» запевняв: світ уже розуміє проблему множення ідентичностей, натомість в Україні й надалі грантоїдні організації продовжують реалізовувати проєкти щодо розмаїття ідентичностей. В умовах, коли українська державна машина, ще набирає обертів і повсякчас дає збої, немає чіткості у питанні проведення асиміляційного процесу у рамках громадянського суспільства. В. Ференц негативно оцінював наявний у країні дуалізм асиміляційного процесу, який базується на громадянській двомовності. З одного боку існують конституційні вимоги щодо україномовності у публічному спілкуванні, державній діяльності, освіті, науці, бізнесі, з іншого – в Україні існує інший асиміляційний центр, а саме російськомовне середовище, яке навіть охоплює частину державності системи, інформпростору, політики, бізнесу. Власне російськомовне середовище в Україні домінує у сфері асиміляції мігрантів, які скоріше потрапляють у російськомовний, аніж україномовний простір. Цей асиміляційний центр, на думку В. Ференца, й надалі перемагатиме, допоки в Україні російською мовою розмовлятиме чиновник, поліцейський, підприємець тощо. Він вважає, що російськомовний глобалізаційний чинник в Україні сильніший, ніж англомовний. Тому велика роль належить сильній державній машині, яка не повинна займатися напівукраїнізацією. За приклад слід

[1334] Російськомовні українці не є українцями, вони – гібриди, – Ірина Фаріон (відео). 27.04.2018. URL: https://konkurent.ua/publication/25942/rosijskomovni-ukrayinci-ne-ye-ukrayincyami-voni-gibridi--irina-farion-video/

брати Францію, Німеччину, Польщу, де діє ефективний механізм державної асиміляції меншин на основі однієї державної мови[1335].

З іншого боку журналістка Марія Чадюк 3 липня 2019 р. у газеті «День», по суті, запропонувала відмовитися від мовної асиміляції. Передусім вона вказала на використання Кремлем мовного питання як «тріщини» за допомогою якої вороги прагнуть розколоти українське суспільство. На її думку, прагнення формувати ідентичність на основі мови – російської чи української – є наслідком страху перед «чужим». Звісно, авторка не сприймає ситуації, коли впродовж тривалого часу державна мова була витіснена на маргінес, відзначила позитивні зміни щодо зростання україномовного контенту на телебаченні, наголосила на відновленні справедливості щодо української мови. Водночас наголосила, що слід звертати увагу не на мовне питання, а на фактори, які об'єднують суспільство, бо «мова – це не той елемент, навколо якого в нашому випадку можна вибудувати ідентичність». На думку М. Чадюк, необхідно шукати «інтегральну модель ідентичності», котра складатиметься з різних компонентів. Це дасть змогу українцям перейти від етнічної до політичної нації, де ідентичність не визначається мовою[1336]. На жаль, авторка не розгорнула своєї думки і не вказала, які саме чинники можуть послужити підставою для формування української національно-політичної ідентичності.

Міркування про значення мови для національно-політичної ідентичності продовжив журналіст і політолог Віктор Каспрук у липні 2021 р., який вів мову про «деросіянізацію» України і загрозу для незалежності існування двох мовних просторів у межах однієї країни. Навіть домінування в південних і східних областях російської мови він вважав ненормальною ситуацією і закликав до відновлення україномовного простору на всій території України. На його думку, Росія й досі використовує російську мову як один з «останніх бастіонів» свого впливу, намагається законсервувати протиприродну мовну ситуацію в Україні, реалізовуючи свій план «ідеологічного зомбування» українців. Російська мова і досі знаходить

[1335] Ференц В. Україна у війні ідентичностей: двомовність в Україні і дуалізм асиміляційного процесу. 25.02.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2019/02/25/7207522/

[1336] Чадюк М. Що є підґрунтям мовного питання? 3.07.2019. URL: https://day.kyiv.ua/blog/suspilstvo/shcho-ye-pidhruntyam-movnoho-pytannya

підтримку з Росії саме як засіб дестабілізації суспільного життя України. Назвавши мову фундаментом існування нації і держави, В. Каспрук підкреслив значення мови як ідентифікатора для ментальності та культури. Позитивною стороною статті В. Каспрука була публікація опитування російськомовних киян, в якому багато з респондентів зізналися у відсутності україномовного середовища в Києві. Власне важливою думкою журналіста став висновок про те, що «без україномовного Києва україномовна Україна неможлива». Відтак В. Каспрук звернувся до російськомовних українців з такими рекомендаціями: припинити підлаштовуватися під тих, хто начебто погано розуміє українську мову; розмовляти українською скрізь – від кола родичів і друзів до транспорту і магазинів[1337].

Не менш активно в медіа обговорювалося питання *засад і реалізації мовної політики в Україні*. Так, П. Кралюк вів мову про необхідність визнання російської мови «другої мови української культури». На його думку, це завдасть удару по Росії, адже, по-перше, зросте політична лояльність російськомовних громадян до України, а по-друге, російська держава «втрати монополію на українську мову й культуру»[1338]. Відзначимо, що сам автор визнавав деяку «фантастичність» таких перспектив.

Уже згадуваний В. Ференц у вересні 2014 р. виступив з пропозицією проводити «альтернативну мовну політику» в Україні. Вона, на його думку, повинна полягати в реалізації кількох заходів: 1) відмовитися від формування мовного законодавства і внесення змін до Конституції України з приводу регламентування мовної сфери, відмовитися від терміну «захист мови», натомість вести розмову про «мотиви людського вибору мови»; 2) проводити грамотну державну пропаганду і просвітницьку роботу щодо мови й домогтися дотримання усіма чиновниками, яких утримують платники податків, вимог щодо користування державною мовою; 3) не порушувати мовної самобутності національних спільнот в Україні через силу закону; 4) не скорочувати застосування державної мови в російськомовних регіонах; 5) за допомогою пропаганди демонструвати наслідки правильної і неправильної мовної

[1337] Каспрук В. Російська мова в Україні – це шанс для Путіна. *Високий Замок*. 1.07.2021. URL: https://wz.lviv.ua/blogs/438071-rosiiska-mova-v-ukraini-tse-shans-dlia-putina

[1338] Кралюк П. Що нам робити з російською мовою? *Радіо Свобода*. 6.05.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25373179.html

поведінки; 6) президент повинен переконати кожного державного службовця бути взірцем поваги до держави й державної мови[1339]. Попри повторюваність і наївно оптимістичний характер цих рекомендацій, відзначимо, що В. Ференц відстоював принцип української мови як єдиної державної мови в Україні і вважав його реалізацію засобом протистояння в гібридній війні Росії проти нашої країни.

У травні 2016 р. непідписана авторка статті «На мовному фронті без змін» наголосила на необхідності появи закону про мови і захисту прав не лише російськомовних, але й україномовних українців. Водночас викривалися наклепницькі маніпуляції журналістів і блогерів щодо сучасних українських письменників. Авторка визнає, що й досі в Україні російська мова, попри позірну двомовність, залишається на першому місці. «Куди не поткнешся поза Західною Україною, моя мова, скромного аборигена, завжди ДРУГА. І це я, а не вони, прошу офіціанта, продавчиню, дідька лисого обслужити мене ДЕРЖАВНОЮ мовою. Прошу!!! І часто отримую відмову», – йшлося у статті. Авторка назвала двомовність ярмом для української мови, яке не дає змоги їй вільно розвиватися[1340].

У листопаді 2016 р. соціолінгвіст Надія Трач на сайті новин ТСН опублікувала статтю «Правила мовного руху», в якій коротко окреслила історію мовного законодавства в Україні, вказала на визначальні складові українського «мовного менеджменту», охарактеризувала ситуацію навколо прийняття Закону «Про засади державної мовної політики» у 2012 р. Дослідниця відзначила маніпулятивне використання в цьому документі деяких положень Європейської хартії регіональних мов. Зокрема неадекватне використання поняття «регіональна мова», під якою в хартії розуміють мови національних меншин. Вона помітила, що автори закону С. Ківалов та В. Колесніченко навіть не приховували, інтереси якої мови відстоюють, оскільки у тексті закону часто вживалися поняття «російська або інша регіональна мова». Положення щодо впровадження регіональних мов у законодавчу та освітню сферу Н. Трач назвала абсурдними. Йшлося про норму щодо публікації нормативних актів

[1339] Ференц В. Альтернативна мовна політика. 15.09.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2014/09/15/7033267/
[1340] На мовному фронті без змін. 4.05.2016. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/politics/na-movnomu-fronti-bez-zmin-642648.html

одразу 18 мовами, крім державної, та викладання в ЗВО навчальних дисциплін на вимогу студентів регіональними мовами. Вона метафорично порівняла цей закон із водієм, який на великий швидкості і всупереч правилам дорожнього руху виїхав на зустрічну смугу. Окреслюючи зауваження Венеціанської комісії до цього закону, його прийняття і скасування ВРУ у лютому 2014 р., продовження дії і перспектив розгляду у Конституційному Суді, авторка висловила сподівання про перемогу здорового глузду і двічі підкреслила думку відомого соціолінгвіста Бернарда Спольського: існування мовного закону не означає його дотримання. Відзначивши вагу і вплив мовних активістів, Н. Трач закликала вдосконалити «правила мовного руху» і визнала актуальність цього завдання в умовах затяжного воєнного конфлікту[1341].

Один з найбільш вдалих історичних аналізів української мовної політики за роки незалежності здійснила у листопаді 2020 р. журналістка Анастасія Курило, окресливши її у категоріях «маніпуляції» та «мовне протистояння». Вона розкритикувала позицію Конституційного Суду України щодо ухвали проти антикорупційних реформ, а також відзначила загрозу прийняття ним рішення з приводу неконституційності деяких статей закону про функціонування української мови. Відтак вона охарактеризувала мовну політику президентів Леоніда Кравчука, Леоніда Кучми, Віктора Ющенка, Віктора Януковича. Характеризуючи мовну політику Петра Порошенка, журналістка акцентувала на його гаслі «Армія, мова, віра», розповіла про прийняття «мовного закону» і закону про освіту, згадала про заборону з 1 січня 2017 р. ввозити до України російські книги з антиукраїнським змістом, а також про заборону демонструвати серіали і фільми, які пропагують російські силові органи. Коротко окреслила ситуацію щодо нової редакції українського правопису (2019), але більш детально окреслила обставини подання народним депутатом від партії «Слуга народу» Максимом Бужанським, який передбачав відтермінування щодо переходу шкіл з російської на українську мову до 2023 р. А. Курило підкреслила, що у разі ухвалення цього законопроєкту буде

[1341] Трач Н. Правила мовного руху. 16.11.2016. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/politics/pravila-movnogo-ruhu-807300.html

скасоване обов'язкове вивчення у школах 80 % предметів українською мовою. Відтак річний обсяг навчального часу для викладання предметів державною мовою у базовій школі складе всього 20 %, а в профільній середній школі – 60 %. Крім того, журналістка навела думки експертів-політологів та філологів щодо мовного питання, які підкреслили конфліктногенний характер законопроєкту Бужанського[1342].

Спеціальну статтю, присвячену законопроєкту М. Бужанського, опублікувала журналістка газети «День» Інна Лиховид. Авторка одразу ж констатувала, що фактично йдеться про дозвіл навчати дітей у школах російською мовою ще три наступні роки, побачивши у цьому «російську руку». Проросійські сили продовжують використовують різні шляхи, щоб зберегти російську мову в школах: пропонують адміністраціям шкіл оформити підписку на періодичні видання, насичені російською ідеологією; закликають брати участь в освітніх конкурсах, які організовують проросійські громадські організації; рекомендують впроваджувати факультативи з вивчення російської мови. На думку І. Лиховид, російська мова в українській системі освіти перетворюється на «інструмент промивання мізків та поширення ідеології «русского міра»«. Журналістка зібрала думки експертів, політиків і урядовців, наголосивши, що проти законопроєкту виступає і Міністерство освіти і науки, і Міністерство фінансів. Зокрема, шеф-редактор порталу «Освітня політика» Віктор Громовий побачив у законодавчій ініціативі М. Бужанського спробу зупинити дерусифікацію України, а депутатка від партії «Слуга народу» Вікторія Підгорна заявила, що згаданий законопроєкт суперечить переконанням партії, вносить розкол у суспільство[1343].

Значення мовного питання в агресії Росії проти України підкреслив колишній радник В. Путіна Андрій Іларіонов у статті для української редакції «Радіо Свобода» (2020). Згідно з ним, російсько-українська війна почалася з мовної агресії під час візиту російського президента до України у липні 2013 р. Саме тоді він на офіційному

[1342] Курило А. Маніпуляції президентів і бенефіс КСУ: як в Україні майже 30 років триває мовне протистояння. 3.11.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/velikiy-element-politichnoyi-gri-movne-pitannya-v-ukrayini-vid-kravchuka-do-zelenskogo-1587364.html

[1343] Лиховид І. «Русский мир» знову в школі? *День*. 15.07.2020. № 130. URL: https://day.kyiv.ua/article/den-ukrayiny/russkyy-myr-znovu-u-shkoli

рівні почав використовувати неправильну граматичну форму «на Україні», хоч раніше вживав поняття «в Україні». Услід за ним до такої мовної неповаги вдалися й інші російські офіційні особи, топ-дипломати та глава російської церкви патріарх Кіріл. Тези цивілізаційної інтеграції України до російського простору В. Путін виголосив й під час конференції «Православно-слов'янські цінності – основа цивілізаційного вибору України», яку провела проросійська організація «Український вибір» на чолі з В. Медведчуком. Мовну експансію А. Іларіонов тісно пов'язував з гібридною війною Росії щодо України[1344].

У лютому 2020 р. в Києві відбувся форум «Мова об'єднує», присвячений різним аспектам імплементації закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Учасниками заходу були, зокрема, мовознавиця Л. Масенко, історик Володимир В'ятрович, мисткиня Анжеліка Рудницька, журналіст Віталій Портников. Висловлені ними думки журналіст Євген Солонина узагальнив до кількох головних тез: в Україні повинна панувати українська мова, а домінування російської призводить до збройної окупації з боку Росії; російськомовне середовище українських міст продовжує тиснути на українських дітей і молоде покоління; необхідно «вести наступ» українською мови, створювати комфортні середовища, впроваджувати безкоштовні мовні курси; не допускати меседжу «какая разніца» і системно працювати на захист української мови; держава повинна створити для своїх зросійщених громадян можливості для повернення до українського мовного простору; митцям слід прагнути до створення якісного україномовного продукту[1345].

Значну увагу українських медіа викликали *громадські активісти, які виступали на захист українською мови*. У червні 2017 р. журналістка Галина Терещук опублікувала статтю про львівського науковця і програміста Святослава Літинського, який став відомим завдяки активній судовій боротьбі за права української мови. Від 2012 р., коли було схвалено закон Ківалова-Колесніченка, він відстоював українську мову у судах. Першою справою, яку розпочав С. Літинський, був судовий позов проти

[1344] Путін розпочав війну проти України з мовної агресії в 2013 році – екскадник президента Росії. 11.05.2020. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26845325.html

[1345] Солонина Є. Українська мова захищає Україну. Сім думок, які прозвучали на форумі в Києві. *Радіо Свобода.* 22.02.2020. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30448396.html

компанії Samsung, яка маркувала свої товари в Україні іноземними мовами, хоч закон вимагав робити це українською. Судова боротьба тривала півтора року й звершилася перемогою громадського активіста. Загалом він подав близько 15 судових позовів, які стосувалися мови, і більшість з них були задоволені. С. Літинський згодом став відомий й судовим позовом проти міністра внутрішніх справ України Арсена Авакова, який на державній службі послуговувався російською мовою. Відповідачами у судах з приводу позовів С. Літинського були і Національна рада з питань телебачення та радіомовлення, і Національна поліція України, і КМУ., українські банки, автомобільна компанія «Фольксваген» тощо. Зважаючи на послідовну позицію громадського активіста у мовній сфері, медіа прозвали його «мовним суперменом»[1346].

Розповідаючи про свою позицію, С. Літинський наголосив на тому, що майже усі двомовні країни мають проблеми на внутрішньополітичному ґрунті. Водночас він зауважив, що окупованими та анексованими є ті українські території, де, згідно з переписом населення 2001 р., було понад 50 % людей, які не вважали українську мову рідною. «Мовний кордон сильніший, аніж військовий…», – зауважив він з цього приводу. Відтак підкреслював, що захист українською мови для суспільства і держави має бути пріоритетним завданням. На думку С. Літинського, питання української мови в Україні слід було вирішити ще в 1991 р.[1347]

Одним з напрямів презентації питань важливості української мови у вітчизняних мас-медіа стали *розповіді про іноземців, які опанували українську мову*. Так, у квітні 2017 р. журналіст «Радіо Свобода» Владислав Яценко розповів про кореянку На Йон, яка вивчила українську мову, захоплювалася її мелодійністю. Вона викладала корейську мову в Японії, згодом переїхала до України, мешкала у Львові, де опанувала українську мову через спілкування. Вона неприємно здивована поширенням російської мови в Україні, особливо використанням цієї мови чиновниками в державних установах. Кореянка критично поставилася до існування в

[1346] Терещук Г. Мовний супермен Святослав Літинський: мовний кордон сильніший від військового. 8.06.2017. https://www.radiosvoboda.org/a/28536297.html
[1347] Терещук Г. Мовний супермен Святослав Літинський: мовний кордон сильніший від військового. 8.06.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28536297.html

Україні сайтів, де російська мова визначена за замовчуванням. «Мова несе душу народу. Тому те, якою мовою говорити, дуже важливо. Не можна сказати, що немає різниці», – наголосила На Йон, пригадавши історію переслідування корейської мови у роки іноземної окупації[1348].

У квітні 2019 р. журналісти ТСН зняли сюжет про італійця Фабріціо Кошче, котрий два роки перед тим відкрив ресторан у середмісті Запоріжжя. У своєму закладі він запровадив правило – обслуговувати клієнтів українською мовою. Він наголосив, що розмовляти мовою тієї країни, в якій живеш – це нормальне явище, а також висловив нерозуміння того, чому в Україні розмовляють мовою іншої держави[1349].

У роки російсько-української війни актуалізувалося питання національно-культурного, зокрема й *мовного травматичного досвіду українців, які виростали в російськомовному середовищі*. У квітні 2017 р. відомий український співак Олег Скрипка в інтерв'ю «Українській правді» висловився різко розкритикував домінування російської мови в суспільстві й навіть емоційно запропонував створити окремі гетто для тих, хто, живучи в Україні, не може вивчити української мови[1350]. Російськомовні медіа різко розкритикували митця. Натомість на його захист виступила журналістка Мирослава Барчук, яка, згадуючи своє дитинство і юність в російськомовному місті, переповіла історії приниження українців, які спілкувалися рідною мовою у школі, інституті, на вулиці. «Я і десятки моїх знайомих україномовних пам'ятаємо кожну деталь, кожну підколку, хамство, кожен наш бій і кожну поразку на цих нескінченних барикадах. Ви не повірите, але я бачу україномовних людей перед тим, як вони відкриють рота. Ми навчились бачити і розпізнавати одне одного без слів, по очах. Так мало нас завжди було. Таким малим був і далі є наш український світ», – писала журналістка, акцентуючи на почутті безсилості, незахищеності, соціальній ролі жертви. Водночас вона підкреслила

[1348] Яценко В. Кореянка вивчила українську. Її дивують російськомовні чиновники України. 4.04.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28410076.html

[1349] Носков Я. Італієць тримає у Запоріжжі ресторан, де клієнтів обслуговують лише українською мовою. 25.04.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/italiyec-trimaye-u-zaporizhzhi-restoran-de-kliyentiv-obslugovuyut-lishe-ukrayinskoyu-movoyu-1336188.html

[1350] Василенко С. Олег Скрипка: Для людей, які не можуть вивчити мову, треба створити гетто. 20.04.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/culture/2017/04/20/223718/

необхідність проговорити свої травми та неврози, заподіяні «імперським катком»[1351]. Журналістку підтримала й відома українська письменниця Оксана Забужко, назвавши покоління українців, які зростали у зрусифікованих містах, «дітьми гетто»[1352].

На *деконструкцію аргументів проросійських політичних сил і «громадських активістів»* щодо неактуальності змін у мовній політиці були спрямовані статті-блоги низки вчених і письменників. Так, у липні 2015 р. журналістка Наталія Палій розкритикувала тезу «мова не на часі», якою оперували деякі українські політики. За цією «мантрою» вона побачила небезпечні маніпуляції, покликані зберегти принижене становище української мови. Визнавши, що мовна проблематика у політичному просторі України зазвичай має спекулятивний і популістський характер, авторка статті «За мову без мантр і кулаків» викрила ще один наратив проросійських блогерів, експертів і громадських діячів, які намагаються представити придушення російським царизмом української мови як «щось ретроградне», характерне для позаминулого століття, але не актуальне для сучасності. На їхню думку, мова не є головною складовою ідентичності, а тому немає потреби оглядатися на неї, на історію, а будувати нову модерну країну. Н. Палій риторично запитує: чи можна щось побудувати без фундаменту, котрий закладений і вистражданий історично? Чию культуру і державу ми будуватимемо, якщо ігноруватимемо українську історію та культуру? Відтак авторка виступила проти тези про розвиток «російськомовної української культури», а також проти аргументів про коріння російської мови в Україні – такі твердження приводять до хибних міркувань про те, що українці просто зобов'язані вживати російську мову. Надалі авторка розкрила проблему двомовності у низці європейських країн, вказала на сумний досвід Білорусі, де внаслідок офіційної двомовності білоруська мова перебуває у вкрай занедбаному стані. У статті вказано, що зневажливе ставлення в інформаційному просторі до тих активістів, які виступають за утвердження української мови, призводить до дискредитації «здорової мовної політики і стратегії»[1353].

[1351] Барчук М. Про мовну психотравму і українське ґетто. Українська журналістка заступилася за Олега Скрипку. 24.04.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28448867.html

[1352] Забужко О. Діти гетто. 22.04.2017. URL: https://www.facebook.com/oksana.zabuzhko/posts/10155208475388953/

[1353] Палій Н. За мову без мантр і кулаків. 13.07.2015. URL: https://tsn.ua/analitika/za-movu-bez-mantr-i-kulakiv-455373.html

У квітні 2016 р. письменник С. Грабовський навів яскраві приклади маніпулюванням у російських шкільних підручниках поняттями «Давня Русь», «Давньоруська держава», завдяки яким історія Київської Русі і навіть Галицько-Волинського князівства подається як частина російської історії. Він зауважив, що такі «мовленнєві формули» закладають у підсвідомості не лише росіян, але й російськомовних українців погляд на Україну і українців як частин російської історії. Крім того, С. Грабовський вказав на умисне політичне використання в російському ідеологічному дискурсі слів «на Україні», водночас навівши приклади використання відомими російськими мислителями і митцями формули «в Україні». Він також навів думку російського академіка Дмитрія Ліхачова, який пропонував запровадити до російської мови поняття «руський» для того, щоб розрізняти Русь і Росію. Проте, з огляду на політичну доцільність і страх втратити п'ять століть «своєї» історії ця пропозиція була відкинута[1354]. Відтак С. Грабовський пропонував впроваджувати в Україні до російської мови мовні формули, які відрізняють українське розуміння історії і світу від російського.

Відзначимо, що правильність використання «в Україні» на противагу імперському «на Україні» стало об'єктом зацікавлення журналіста Ігоря Толстого, який зібрав думки мовознавців в інформаційно-інтелектуальну статтю на тему «українсько-російського мовного фронту». Автор дійшов висновку, що в українській мові немає системно вживання прийменників «в», «на». Водночас навів думку письменника Ю. Андруховича, який вважав, що росіяни надто хворобливо ставляться до цих слів, оскільки вбачають у цьому ще один прояв української суверенності. Натомість О. Забужко виступила проти використання артикля «the» поруч зі словом «Ukraine», оскільки в такому разі Україна постає як чиясь підконтрольна територія[1355].

Письменник А. Любка у статті для сайту «Радіо Свобода» (2017) навів декілька прикладів з недавньої історії щодо змін у мовному просторі. Так, лунали голоси проти

[1354] Грабовський С. Чи потрібна наразі «українська російська мова»? *Радіо Свобода.* 3.04.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27650789.html

[1355] Толстой І. Україна і Росія: мовно-політичний фронт. *Радіо Свобода.* 5.03.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28351574.html

збільшення квот для української музики на радіо, бо немає відповідної української продукції, а тому радіостанції не зможуть наповнити ефір. Проте ці побоювання не виправдалися, а на радіо з'явилася нова українська якісна музика, популярність якої зростала, що позначилося й на прибутках радіостанцій. Схожі міркування висловлювався й проти україномовного дубляжу іноземних фільмів. Серед «аргументів» висловлювалися думки про нецікавість іноземних фільмів українською мовою для споживачів, відсутність відповідної апаратури і дикторів, нездатність української мови адекватно відтворити американський сленг тощо. Проте, український дубляж виявився якісним, а кінотеатри заповнені глядачами. Схожі застереження лунали й щодо обмеження завезення російських книг в Україну, що деякі діячі намагалися представити як прояв цензури, а також вказували на нездатність українського ринку заповнити цю прогалину саме українськими виданнями. Проте реальність виявилося іншою, і український книжковий ринок переживає піднесення[1356].

Значно більше критично до наративів проросійських громадських і політичних сил у Україні поставився письменник і публіцист Андрій Бондар, опублікувавши свій текст у медіа. Насамперед він розкритикував тезу про те, що становлення української нації відбудеться не за мовно-культурним принципом, тобто не на основі української мови і культури. Відзначивши, що проросійські сили не бажають об'єднуватися навколо української мови і культури, А. Боднар намагався пояснити їхню мотивацію. На його думку, сама думка про об'єднання в українську політичну націю навколо української мови викликає їхній внутрішній спротив, оскільки для них цікавішою є інша мова і культура – російська, а все українське для них нецікаве, недолуге, етнографічне, хутірське. Письменник акцентував на лукавості такої позиції. «Якщо становлення української нації відбудеться БЕЗ української мови та культури, значить, воно відбудеться з російською мовою та культурою. Такі реалії. Бо становлення нації у принципі неможливе без мови та культури. Нація не може бути безликою і без'язикою, хоч як її не називай – громадянською, політичною чи

[1356] Любка А. Тест на державність для політиків. Битва за українську мову. *Радіо Свобода.* 31.08.2017. *URL: https:*//www.radiosvoboda.org/a/28706468.html

суперкультурною»[1357], – наголосив автор статті. Тому теза «нація без мови і культури» є пасткою, оскільки вона передбачає усунення українського і панування всього російського. Бо «Україна без українського – це Україна з російським». Подібним чином А Бондар викривав вороже ставлення частини громадян України до українського націоналізму. На його думку, у них просто є інша альтернатива, а саме – російський націоналізм. Вони ніколи не визнаватимуть це, однак для них більш прийнятним є триматися в колі «московсько-петербурзьких інтересів» й ізолюватися від української культури. Будь-які спроби поширення впливу української мови і культури вони сприймають як звуження власних інтересів і прав, які не називають національними, але саме такими вони і є. Усе українське – для них загрозливе, страхітливе і потенційно небезпечне[1358].

Публіцист Олег Романчук у 2017 р. негативно поставився до ідеї, висунутої одним із українських письменників (вочевидь йдеться про Андрія Куркова), «привласнити російську мову», оголосити її надбанням України, сформувати інститут російської мови та здійснити кодифікацію українського варіанту цієї мови. На думку публіциста, не можна вимагати толерантності до мови агресора в умовах війни і загибелі українських вояків, використання цієї мови в інформаційні війні проти України[1359]. Натомість філософ і письменник Сергій Грабовський вважав, що слід дослухатися до думки А. Куркова і створити принаймні відділ чи центр, завдання кого полягатиме у дослідженні «української російської мови»[1360].

Однак, слід відзначити, що ідея А. Куркова продовжувала функціонувати в академічному і медійному просторі. У 2019 р. відомий американський історик Тімоті Снайдер в одному з інтерв'ю висловив думку, що українцям слід відібрати в Росії монополію на російську мову і розробити стандарт її українського варіанту. Він також вважав доцільним заснування в Україні державного інститут російської мови і

[1357] Бондар А. Нація і мова. Українське для них чуже, їхня замаскована альтернатива – російський націоналізм. 27.07.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28641834.html

[1358] Бондар А. Нація і мова. Українське для них чуже, їхня замаскована альтернатива – російський націоналізм. 27.07.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28641834.html

[1359] Романчук О. Коли українська мова стане державною не лише за статусом, а й за функцією? 25.09.2017. URL: https://glavcom.ua/digest/koli-ukrajinska-mova-stane-derzhavnoyu-ne-lishe-za-statusom-a-y-za-funkcijeyu-439402.html

[1360] Грабовський С. Чи потрібна наразі «українська російська мова»? *Радіо Свобода*. 3.04.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27650789.html

культури[1361]. Українські науковці і письменники неоднозначно відреагували на цю ідею. Так, лінгвістка Марія Шведова для агентства «ВВС. Україна» зауважила: для стандартизації літературного варіанту російської мови в Україні потрібен суспільний запит від російськомовної спільноти в Україні. А письменниця О. Забужко відзначила, що пропозиції Т. Снайдера виходять за межі його компетенції[1362].

У 2021 р. зазначена ідея потрапила до промови Президента України В. Зеленського, який наголосив, що, оскільки російською мовою розмовляє багато українців, то її «ми не дамо приватизувати і нікому не подаруємо»[1363]. Схожу думку висловив міністр внутрішніх справ Арсен Аваков, який назвав себе «російськомовним українським націоналістом» і закликав розвивати «нашу російську мову». Водночас задекларував непотрібність відмовлятися від мови сотень українських російськомовних письменників, до яких, крім Гоголя і Шевченка, зарахував і Булгакова[1364]. У той же ж час в інтерв'ю для телеканалу «Дом» прес-секретарка Президента Юлія Мендель також наголосила на потребі вести мову про «українську російську мову», а також позбавити Російську Федерацію монополії на російську мову[1365].

Відзначимо, що ідею «української російської мови» і її постулювання найвищими державними посадовцями засудив політолог і журналіст Тарас Марусик. Він нагадав читачам тезу «Росія закінчується там, де закінчується російська мова», а відтак розкритикував діяльність фінансованого з державного бюджету телеканалу «Дом», в ефірі якого, за його спостереженням, лунає майже винятково російська мова, до того ж з вуст чиновників і народних депутатів. Журналіст вказав не незаконність трансляцій російською мовою, а також навів слова секретаря РНБО Олексія Данілова,

---

[1361] Ерман Г. Тімоті Снайдер: створіть в Україні інститут російської мови – і в Путіна будуть проблеми. 10.07.2019. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-48924775

[1362] Приседська В. Чи потрібна українцям «власна» російська мова? *BBC News Україна*. 20.07.2019. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-49022213

[1363] «Нікому не дамо приватизувати російську мову» – Зеленський. 5.02.2021. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-55955042

[1364] «Я російськомовний український націоналіст»: Аваков виступив за розвиток «нашої російської мови». *Радіо Свобода*. 30.03.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-avakov-rosiyska-mova-rozvytok/31178355.html?fbclid=IwAR0soS9WiNKVZtVcSZfr4_80ImIa4XrbvUHUBCfKmdZV65iQrAKUjTS-V5k

[1365] В Україні є українська російська мова, – Мендель. 4.04.2021. URL: https://kanaldim.tv/v-ukraine-est-ukrainskij-russkij-yazyk-mendel/

який висловив жаль, що за 30 років в Україні не було визначено українську мову фундамент незалежності[1366].

Деякі медіа (зокрема, «Радіо Свобода») цитували думку міського голови Винник у Львівській області Володимира Квурта, який бачив у розгортанні проросійськими силами боротьби за «права російської мови» спробу Кремля втримати значну частину українців у російському мовному просторі[1367]. Таким чином медіа привертали увагу суспільства до спроб Росії використати російськомовних українців як свою електоральну базу, формування «п'ятої колони».

Свою лепту до розвінчування російських міфів додала й екс-міністр охорони здоров'я Уляна Супрун, яка у 2020 р. виступила проти спроб путінських пропагандистів знецінити українську мову. На пропагандистському сайті Russia Today поширювалася інформація про наявність в українців і росіян спільної мови до XVI ст., а сучасна українська літературна мова називалася «штучно» створеною у XIX – першій половині XX ст. Головна теза російських пропагандистів полягала у тому, що українська літературну мову було створена на основі «південноросійських діалектів», а «штучність» мови доводилася наведенням кількох іншомовних слів. У. Супрун підкреслила, що спроби показати «штучність» української мови з'явилися ще в часи правління Й. Сталіна, а відтак навела переконливі спростування цієї тези. Зокрема загадала виданий ще в радянські часи словник староукраїнської мови XIV–XV ст., який показує давність української мови. Авторка покепкували й про теорію про зумисне «штучне» створення української літературної мови з метою розділити «братні» народи. Важливо, що У. Супрун запропонувала читачам своєї статті посилання на корисні інтернет-ресурси, зокрема лекції професора Костянтина Тищенка про походження української мови[1368].

З доволі цікавою тезою виступив на сайті «Радіо Свобода» політолог Назар Заноз, наголосивши на тому, що саме путінський режим в Росії зробив усе можливе

[1366] Марусик Т. «Росія закінчується там, де закінчується російська мова». Але не для нинішньої влади України? *Радіо Свобода.* 22.04.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinska-mova-viyna-i-putin/31215228.html

[1367] Капсамун І., Поліщук А., Козирєва Т., Шуткевич О. Як наповнити суверенітет? 15.07.2020. *День*. URL: https://day.kyiv.ua/article/tema-dnya-podrobytsi/yak-napovnyty-suverenitet

[1368] Супрун У. Міфи про українську мову. Звідки з'явилася маячня про штучність. 5.08.2020. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajinska-mova-viniknennya-yaku-brehnyu-rozpovsyudzhuye-rosiya-novini-ukrajini-50104314.html

для непопулярності російської мови. На думку автора, російська мова не є мовою міжнародного спілкування, а замикає своїх носіїв в інформаційній бульбашці, відрізаючи їх від світу і поміщуючи у світ пропаганди. Не відзначається якість і «рунет», оскільки часто містить крадені і перекладені з англійської та інших мов навчальні книги і матеріали, котрі у необізнаного читача можуть викликати зацікавлення своїм розмаїттям. Зрештою, Н. Заноз наголосив на перспективності розвитку саме україномовного середовища[1369].

Українські медіа неодноразово розкривали *скандальні випадки паплюження української мови*. Так, на початку 2021 р. з'явилися публікації і телевізійні сюжети про антиукраїнські висловлювання Євгенії Більченко, викладачки Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова[1370]. Вона назвала закон про функціонування української мови як державної «опухлим лімфовузлом», а Україну – «американською колонією». Незабаром з'явилося повідомлення про її відсторонення від викладання у ЗВО, а згодом і звільнення[1371].

Увага медіа була прикута й до випадків порушення державними чиновниками української мови. Для прикладу, Телевізійна служба новин каналу «1+1» у березні 2021 р. повідомила про використання російської мови державним службовцем Олексієм Арестовичем, який виконував обов'язки речника української делегації в Тристоронній контактній групі. З цього приводу депутат Львівської міської ради Євген Бойко звернувся до мовного омбудсмена з проханням дати правову оцінку такій поведінці державного службовця[1372]. Президент В. Зеленський в одному з коментарів для медійників висловив думку, що державна мова в Україні достатньо захищена, а усі хто порушують мовне питання – розколюють суспільство[1373].

[1369] Заноз Н. Кремль робить усе, щоб російська мова не асоціювалася із позитивом. 26.01.2020. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30397295.html

[1370] Шевченко Ю. «Біжіть звідси, тут – дно дна»: що наговорила про Україну скандальна викладачка Драгоманова Більченко. 29.01.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/bizhit-zvidsi-tut-dno-dna-scho-nagovorila-pro-ukrayinu-skandalna-vikladachka-dragomanova-bilchenko-1715197.html

[1371] Поперечна Д. Викладачку, яка назвала закон про мову «опухлим лімфовузлом», відсторонили від викладання. 8.02.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2021/02/8/243883/?

[1372] Депутат зі Львова поскаржився на Арестовича мовному омбудсмену. 17.03.2021. URL: https://lviv.tsn.ua/poslav-na-cherez-prohannya-pisati-ukrayinskoyu-deputat-z-lvova-poskarzhivsya-na-arestovicha-movnomu-ombudsmenu-1746067.html

[1373] Курило А. Зеленський заявив, що ті, хто порушують мовне питання, «хочуть хайпанути». 9.03.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/zelenskiy-zayaviv-scho-ti-hto-porushuyut-movne-pitannya-hochut-haypanuti-1740682.html

Отже, мовне питання загалом та мовна політика української влади зокрема часто слугувала предметом аналізу журналістів, письменників-публіцистів, громадських діячів. Їхню увагу особливо привертали питання мовної політики в Україні, дискусії і суперечки з приводу оновлення мовного законодавства (мовні квоти на телебаченні і радіо, мовні статті у законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», обговорення норм закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної»). В українських медіа неодноразово піднімалося питання «другорядності» української мови в Україні, описувалася історія мовного законодавства в Україні. Значну увагу українських мас-медіа викликали громадські активісти, які виступали на захист української мови (зокрема, С. Літинський). Одним із напрямів презентації питань важливості української мови у вітчизняних мас-медіа стали розповіді про іноземців, які опанували українську мову. У роки російсько-української війни актуалізувалося питання національно-культурного, зокрема й мовного травматичного досвіду українців, які виростали в російськомовному середовищі. Статті-блоги низки вчених і письменників спрямовувалися на деконструкцію аргументів проросійських політичних сил і «громадських активістів» щодо неактуальності змін у мовній політиці. Крім того, українські медіа неодноразово розкривали скандальні випадки паплюження української мови, порушення державними чиновниками вимог законодавства що функціонування української мови. Зазначені проблемно-тематичні аспекти виступають макроструктурними компонентами мовної проблематики в українському медійному дискурсі у роки сучасної російсько-української війни.

Висновки до шостого розділу

У розділі констатовано, що впродовж 2014–2022 рр. мовна політика посідала одне з ключових місць у суспільному інформаційному просторі України. Це зумовлювалося як внутрішньою потребою врегулювання співвідношення між українською, російською мовами та мовами національних меншин, так і загостренням мовного питання в умовах російської агресії, де воно набуло виразного ідеологічного

забарвлення. У центрі уваги українських медіа перебували передусім три основні напрями: проблеми скасування та заміни мовного законодавства 2012 р., дискусії щодо впровадження мовних квот у медіапросторі та суперечки навколо мовних положень освітнього законодавства. Загалом медійний дискурс відзначався підтримкою утвердження української мови як єдиної державної, водночас зберігаючи прагнення до відносно збалансованого висвітлення позицій різних політичних акторів.

З'ясовано, що питання надання російській мові статусу другої державної набувало актуальності переважно в періоди політичної мобілізації, зокрема під час виборчих кампаній. Водночас у роки російсько-української війни воно втратило системну підтримку та дедалі частіше піддавалося критичному переосмисленню у медійному середовищі. У перші місяці війни мовне питання загострилося у зв'язку з політичними рішеннями щодо мовного законодавства, що спричинило активізацію публічних дискусій і появу взаємних звинувачень. Важливою складовою медійного дискурсу стали експертні, публіцистичні та громадські інтерпретації, в яких наголошувалося на пріоритетності функціонування української мови як складника національної безпеки та державності. Поряд із цим відзначалася наявність альтернативних підходів до розуміння ролі російської мови в українському культурному просторі, однак вони не набували домінуючого характеру.

У досліджуваний період медіа активно висвітлювали питання мовної ідентичності, історії мовної політики, діяльності громадських активістів на захист української мови, а також окремі резонансні випадки порушення мовного законодавства. Значну роль відігравали публікації, спрямовані на деконструкцію проросійських наративів і популяризацію української мови як важливого елементу культурної та політичної самостійності.

На нашу думку, мовна проблематика в українському мас-медійному дискурсі у 2014–2022 рр. виступала не лише об'єктом інформаційного відображення, а й

інструментом формування суспільних смислів, національної ідентичності та ідеологічного протистояння в умовах війни.

ВИСНОВКИ

Проаналізовано історіографію проблеми та окреслено джерельну базу дослідження. Історіографію аналізованої проблеми класифіковано за проблемно-тематичним критерієм, на основі якого виокремлено три групи праць: 1) публікації про російсько-українську війну у всіх її проявах (від характеристики бойових дій до окреслення становища населення на окупованих територіях у 2014–2022 рр.); 2) студії щодо українського медійного простору, медіадискурсу, його ключових особливостей у 2014–2022 рр.; 3) дослідження гуманітарного простору життя українського суспільства в умовах гібридної війни Росії проти України (2014–2022). Першу підгрупу праць поділено на такі підгрупи: а) передумови, причини, витоки російсько-української війни; б) характер війни; в) періодизація російсько-української війни; г) перебіг військових подій та операцій; ґ) інформаційні, енергетичні, екологічні загрози для України з боку Росії; д) студії про міжнародні виміри війни; е) політика пам'яті України в роки війни. Другу групу досліджень поділено на підгрупи: а) роль медіа в умовах збройного конфлікту й гібридної війни загалом; б) російсько-українська війна в дискурсі західних медіа; в) праці аксіологічно-світоглядного та методологічного характеру про медійні технології щодо висвітлення російсько-української війни. До третьої групи включено підгрупи праць про: а) гуманітарні аспекти життя українських громадян на тимчасово окупованих територіях; б) соціальні проблеми ветеранів російсько-української війни – учасників АТО і ООС; в) реінтеграцію та адаптацію внутрішньо-переміщених осіб; г) волонтерський рух в Україні під час війни; ґ) охорону здоров'я в умовах війни; д) освіта і культура у часі війни; е) вплив війни на релігійні аспекти життя українського суспільства. Джерельну базу дослідження класифіковано на основі концепції Ірини Колесник про історіографічні джерела. Відтак виокремлено такі три великі групи джерел: 1) конкретний медійний текст (окремий медійний продукт); 2) великий медійний текст (корпус медійних текстів); 3) медійно-культурний контекст (система суспільно-історичних умов функціонування медіа).

Визначено теоретико-методологічні підстави дослідження. У нашому дослідженні ми спиралися на епістемологічні ресурси аналітичної та поміркованої наративної філософії історії, представники яких допускають здатність дослідника пізнати історичні факти, визнаючи за ним право на побудову інтерпретаційних моделей репрезентації минулого. Спираючись саме на такі позиції, констатовано можливості на науковому рівні проаналізувати гуманітарні аспекти російсько-української війни у суспільно-медійному дискурсі (2014–2022). Водночас для цього обрано теоретико-методологічну стратегію, котра дасть змогу не так пізнати факти, як забезпечити різнобічну пояснюваність та розуміння історичного минулого. Таку функцію ефективно виконуватиме культурно-інтелектуальна історія. Оскільки медіадискурс формується журналістами, кореспондентами, редакторами новинних сайтів, пресових видань, теле- і радіопрограм, тож методологічний арсенал культурно-інтелектуальної історії цілком придатний для вивчення гуманітарних аспектів російсько-української війни у суспільно-медійному дискурсі. Серед провідних міждисциплінарних підходів загальнонаукового характеру, необхідних для розкриття багатоаспектної проблематики нашого дослідження, виокремлено аксіологічний, антропологічний, соціокультурний, цивілізаційний. Ключовими конкретно-науковими підходами у нашій роботі стали дискурс-аналіз, наративний, системний, біографічний і синхронно-діахронічний підходи, а також принципи історизму, науковості, авторської об’єктивності, верифікації. Зазначені вище підходи та принципи реалізуються шляхом застосування комплексу методів дослідження: а) загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція, класифікація, узагальнення, абстрагування); б) спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-системний, історико-типологічний, історико-порівняльний, критики історичних джерел, періодизації); б) лінгвістично-психологічних (лексико-семантичний, контекстуально-інтерпретаційний, структурно-системний, контент-аналіз медіатекстів). Провідними категоріями нашого дослідження стали поняття «дискурс», «медійний дискурс», «суспільно-медійний дискурс», «російсько-українська війна».

З’ясовано мас-медійне висвітлення проблематики соціогуманітарної сфери України в умовах російсько-української війни. Встановлено, що в українському мас-медійному просторі (2014–2022) сформувалося декілька дискурсів, пов’язаних з ветеранами АТО, а саме: правове становище; соціальний захист; реінтеграція до повсякденного цивільного життя; переслідування ветеранів; девіації ветеранів. Висвітлюючи правове становища ветеранів АТО/ООС, українські медіа аналізували законодавство України щодо УБД, державну політику зі створення інституцій та служб, спрямованих на допомогу учасникам та ветеранам АТО, затвердження урядових цільових програм реабілітації та реадаптації ветеранів війни. Характеризуючи чисельність ветеранів, мас-медіа не оминали увагою й численні випадки неправомірного набуття статусу УБД службовцями різних державних органів. Найбільше увагу медіа привертали питання соціального захисту ветеранів АТО/ООС, зокрема фінансові виплати, матеріальна підтримка (у тому числі розв’язання житлових проблем), фізична та психологічна реабілітація тощо. Доволі часто велася мова про пільги для ветеранів, грошову допомогу від держави, протезування поранених бійців, наданням їм житла та земельних ділянок. Доволі значний сегмент повідомлень у мас-медійному просторі України стосувався активної участі громадського сектору суспільства у підтримці ветеранів АТО/ООС та їхніх сімей. Одним з ключових питань, які активно обговорювалися в українському мас-медійному просторі майже від початку сучасної російсько-української війни, стали питання психологічної адаптації ветеранів АТО. Ще одним напрямом розгортання мас-медійного дискурсу щодо ветеранів АТО/ООС стало підкреслення їхніх успіхів щодо реінтеграції в цивільне життя. Медіа особливо підносили теми успіхів ветеранів у спортивному, мистецькому житті, підприємництві тощо. Деякі випадки девіантної, асоціальної поведінки ветеранів АТО/ООС також ставали об’єктом уваги мас-медіа. Медіа повідомляли про випадки бійок, використання зброї з метою залякування тощо. Водночас у мас-медіа висвітлювалися й прояви громадської та політичної діяльності ветеранів АТО/ООС.

Досліджено, що молодіжна політика України у роки російсько-української війни була і залишається резонансною складовою суспільно-політичного дискурсу у вітчизняних мас-медіа. У медіа питання молоді та її запитів особливо актуалізувалося під час виборів (парламентських, президентських, місцевих). Українські медіа публікували міркування щодо залученості молоді до виборів як одного з ключових політичних процесів. Особливо занепокоєння викликала втрата інтересу української молоді до політики, що активно обговорювали медіа. Висловлювалися й критичні думки з приводу інструменталізації молоді з боку різних політичних сил, які прагнули збільшити свої рейтинги і отримати більше голосів під час виборів. З'ясовано, що значну увагу українські медіа присвячували правовому забезпеченню молодіжної політики в Україні. Встановлено, що до цього питання привертали увагу політики та молодіжні лідери, які розробляли проєкт Закону України «Про основні засади молодіжної політики». Особливо впродовж 2020–2021 рр. у медіа з'явилося багато публікацій, в яких давалася оцінка цьому законопроєкту, відзначалися його позитивні і негативні сторони. На жаль, незначну увагу мас-медіа привертала Стратегії розвитку молодіжної політики до 2030 р. Наголошується, що завдяки українським медіа у суспільстві в досліджуваний період формувався образ патріотичної молодої людини, яка може і вміє впливати на владу та відстоювати свої права. Важливо, що деякі молодіжні лідери України (зокрема, Юрій Юзич) намагалися осмислити проблемні аспекти молодіжної політики, засади діяльності громадських молодіжних організацій молоді та водночас підкреслити перспективи розвитку окремих із них.

З'ясовано, що українські медіа присвячували велику увагу українському волонтерському руху у роки російсько-української війни як прояву найвищої самоорганізації, патріотизму, жертовності громадянського суспільства України. З одного боку, така увагу зумовлювалася значною довірою українського суспільства до волонтерів, з іншого – залученістю багатьох журналістів до волонтерського руху й активна публікаційна активність волонтерів у медіа, передовсім в соціальних медіа. Загалом «волонтерський дискурс» в українських медіа в 2014–2022 рр. концентрувався навколо кількох тематичних, структурно-наративних компонентів: а)

взаємовідносини волонтерів і державних органів влади, які балансували між несприйняттям, протистоянням, взаємоучастю, взаємопідтримкою; б) історія діяльності відомих волонтерських організацій, груп, фондів; в) напрями діяльності волонтерських організацій (допомога українській армії та іншим силовим структурам, допомога цивільному населенню у зоні АТО/ООС, допомога ВПО, лікування і реабілітація поранених, обмін полонених, пошук тіл загиблих українських вояків, організація благодійних заходів тощо); г) міжнародні виміри волонтерського руху в українському контексті; д) особистісний вимір волонтерства (розповіді про діяльність відомих і маловідомих волонтерів).

Проаналізовано медійно-дискурсивні візії освіти та науки у реаліях російської агресії проти України. Констатовано, що серед різноманітних аспектів дошкільної освіти до фокусу уваги часто потрапляли питання нестачі місць у дитячих садках, необхідність будівництва нових і реконструкції існуючих закладів дошкільної освіти, питання харчування дітей, збирання коштів з батьків на потреби дитячих садків тощо. На жаль, значно меншу увагу журналісти присвячували питанням реформування дошкільної освіти, її змісту, підготовки педагогічних кадрів тощо.

Показано, що ключовими проблемами, які викликали активне і тривале обговорення в українських медіа, стали розроблення, зміст та перспективи впровадження законів «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту». Найчастіше на медійних платформах з підтримкою законів виступали їхні розробники, представники влади Л. Гриневич, І. Совсун, Г. Новосад. Водночас активну роль відігравала громадськість. Ще у 2015 р. в медіа уперше було окреслено проблеми і завдання у секторі середньої освіти (Ю. Шукевич). Свої думки з приводу реформи освіту у медіа висловлювали й відомі громадські діячі, журналісти, експерти Євген Глібовицький, Ярослав Притула, Зоя Звиняцівська, Тамара Злобіна, Марія Репко, Юлія Руда, Марія Онуфрик, Ігор Яковенко, педагог Сергій Горбачов. Впровадження НУШ найбільш активно аналізували Катерина Тищенко, Микола Скиба, Лілія Боровець. У медіа дискутувалися питання змісту освіти, мови навчання у державних школах, впровадження компетентнісного підходу, друку нових

підручників, оновлення матеріально-технічних засобів шкіл, підвищення рівня фахової кваліфікації вчителів, зростання винагороди за педагогічну працю, запровадження індивідуальної освітньої траєкторії учнів, перехід до профільної старшої школи (ліцеїв), удосконалення початкової військової підготовки старшокласників через зміни в програмі предмета «Захист Вітчизна» («Захист України»).

Встановлено, що в умовах російсько-української війни вітчизняні медіа значно менше приділяли уваги професійній (професійно-технічній) освіті порівняно з середньою та вищою ланкою цією сфери. Аналізуючи змістову спрямованість мас-медійного дискурсу щодо професійної освіти України, визначимо декілька тематично-проблемних аспектів фокусування уваги медіа: 1) проблема фінансування закладів професійної освіти у зв'язку з проведенням реформи місцевого самоврядування й передачу фінансових повноважень у регіони та громади; 2) питання належності закладів профтехосвіти до групи закладів вищої освіти; 3) реформування змісту освіти в училищах, коледжах, технікумах, з метою їх максимального наближення до ринку праці та потреб виробничих і сервісних підприємств; 4) впровадження і розширення практики застосування у системі професійної освіти дуальної форми навчання, створення аврально-практичних центрів, модернізація навчального обладнання; 5) зміни до умов вступу до закладів професійної освіти; 6) законодавчі зміни, пов'язані із схваленням Закону України «Про фахову передвищу освіту» (2019) та розробкою законопроєкту «Про професійну освіту» (з 2020 р.); 7) спроби прогнозів розвитку професійної освіти у зв'язку з поширенням онлайн-освіти, діджиталізацією, поширенням високотехнологічних виробничих процесів.

У результаті дослідження засновано, що рецепція українськими медіа реформ у сфері вищої освіти концентрувалася навколо декількох аспектів, які склали основу медійного дискурсу у цьому напрямі. По-перше, детально висвітлювався зміст Закону України «Про вищу освіту», прийнятого у липні 2014 р. Загалом схвалення закону називали «першою реальною реформою після Майдану», хоча й звучали протилежні думки про створення «корупційних ризиків». По-друге, в медіа дискутувалися успіхи

і невдачі запровадження реформи, відзначалися такі досягнення як автономія університетів, формування системи забезпечення якості вищої освіти, зростання ролі студентського самоврядування, активізація міжнародної діяльності університетів. З іншого боку, у медіа констатувалася невирішення проблеми виплат стипендій та застарілі підходи до державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою. По-третє, висвітлювалися запроваджені у 2016 р. зміни вимог до отримання науково-педагогічними працівниками вчених звань професора та доцента. По-четверте, описувалися реформи у сфері вищої медичної освіти, які стосувалися посилення вимог до рівня підготовки абітурієнтів і студентів (запровадження високого прохідного балу при вступі, перевірку знань студентів за допомогою американських тестів). По-п’яте, деякий час медіа обговорювали питання запровадження формульного принципу розподілу фінансування між університетами, запровадженого постановою уряду наприкінці 2019 р., наводили як позитивні, так і критичні думки. По-шосте, українські медіа недостатньо цікавилися роботою НАЗЯВО, приділяючи увагу цій структурі лише з огляду на низку скандалів щодо формування її складу.

Констатовано, що українські медіа не приділяли сталої уваги науковій політиці в Україні. Загалом український медійний дискурс щодо проблематики наукової сфери фокусувався на таких аспектах: 1) необхідність припинення співпраці з Росією на науковій ниві; 2) реформування наукової сфери, зокрема зміна управління та створення Національного фонду досліджень, Національної ради з питань розвитку науки і технологій; 3) досягнення українських учених (передусім в сфері природничих наук); 4) незадовільне фінансування наукових інституцій України; 5) кроки української влади, спрямовані на підтримку молодих вчених; 6) роль науки в сфері оборони України в умовах російсько-української війни; 7) масовий виїзд з України наукових кадрів; 8) проблеми академічної доброчесності, передовсім такої її складової як недобросовісні наукові дослідження і дисертації. Відзначимо, що більшість окреслених аспектів у мас-медіа висвітлювалися епізодично. Лише питання недофінансування науки та скандальна тематика щодо плагіату у наукових працях,

причому переважно публічних осіб, склали більш сталу тенденцію у річищі українського мас-медійного дискурсу.

Охарактеризовано збереження культурної спадщини України в умовах російсько-української війни крізь призму аналізу суспільно-медійного простору. У 2014–2022 рр. в українському медійному полі обговорювалися питання збереження культурної спадщини в окупованих Криму та окремих районах Донецької і Луганської областей. Насамперед наголошувалося на недостатній увазі українських державних органів до потреб збереження культурної спадщини в Криму до 2014 р., а згодом акцент було зроблено на протиправних діях російської влади і працівників культурної сфери щодо низки історичних об'єктів: Ханського палацового комплексу в Бахчисараї, заповідника «Херсонес Таврійський», залишків Тірітакського валу тощо. Чималу увагу викликали незаконні археологічні розкопки, а також вивезення музейних цінностей до Росії. Українські медіа неодноразово наводили висновки фахівців, експертів, які вказували на негативні наслідки проведених російськими компаніями реставраційних робіт на історичних об'єктах Криму, привласнення близько чотирьох тисяч музейних артефактів. Висвітлювалися й дії української влади і громадськості (конференції, звернення до міжнародної спільноти, формування державного реєстру культурних цінностей та ін.). Дещо менш інтенсивно у медіа висвітлювалися становище культурної спадщини на окупованих територіях українського Донбасу. Певну увагу журналісти присвячували культурному комплексу «Ізоляція» в Донецьку, перетвореного російськими терористами на в'язницю, та низки музеїв у Донецьку, Луганську та інших містах, захоплених російськими бойовиками. Чималий інтерес у медіа викликала доля українських митців, які опинилися в умовах окупації й були заарештовані та ув'язнені російською владою (передусім, режисера Олега Сенцова). Значно менше матеріалів стосувалося становища діячів культури і митців, які стали вимушеними переселенцями.

Встановлено, що в українському медійному полі домінували питання громадських ініціатив і візій у сфері збереження та розвитку культури в умовах війни. Державні ініціативи у сфері збереження культурної спадщини були недостатньої

масштабними, й часто не мали належного інформаційного супроводу. Лише проєкт «Велика реставрація», започаткований у 2021 р. привернув увагу медіа. Натомість громадські візії щодо стану української культури в умовах російсько-української війни значно частіше абсорбували вітчизняним медійним дискурсом. Відтак програмними стали міркування про необхідність сконцентруватися на проєктах, які стосуються конкретних міст, об'єктів, артефактів, а також про співвідповідальність влади і громадськості за долю культури. При цьому неодноразово висловлювалися думки, що влада робить недостатньо для збереження, відродження і розвитку української культури. Українські письменники наголошували на потребі підтримки літературного процесу, вказуючи на здатність літератури протистояти російським інформаційним операціям та історичним міфам. У медіа висвітлювалися значимі культурні події, видання української художньої літератури та продукування художніх і документальних фільмів на воєнну тематику, виступи музичних колективів у прифронтових містах, потребу фінансово-матеріальної підтримки музеїв. Одним з вагомих складових українського медійного дискурсу у досліджуваний період стала проблема практичної деколонізації України, звільнення її з-під впливу російської культури, освіти і науки.

Висвітлено мас-медійні інтерпретації мовної політики в Україні в умовах агресії Російської Федерації. Українські мас-медіа приділяли особливу увагу питанням мовної політики в Україні. Причини цього полягали, з одного боку, в важливості ефективного розв'язання проблеми співвідношення державної мови, російської мови та мов національних меншин в Україні задля стабільності суспільства, з другого, – загостренням цього питання в умовах сучасної російсько-української війни, ідеологічний дискурс якої містив міф про «утиски російської мови». Українські медіа у досліджуваний період (2014–2012) фокусували на трьох ключових проявах мовної політики: 1) колізії щодо скасування конфліктогенного мовного закону 2012 р. (закон Ківалова-Колесніченка), а також щодо розробки і суспільної ухвалення нового закону про мови в Україні; 2) дискусії про законодавче запровадження мовних квот для телебачення, радіо, книговидавництва; 4) внутрішні і зовнішні суперечки про мовну

статті закону «Про освіту». Слід визнати, що більшість українських медіа підтримували мовну політику українських урядів щодо утвердження української мови як державної в Україні, хоч і намагалися дотримувати об'єктивного висвітлення подій і трактування позицій політичних сил. З'ясовано, що ідея другої державної мови актуалізувалася в медійному просторі України переважно напередодні парламентських та президентських виборів. Однак особливо активно ця думка поширювалася у роки президентства В. Януковича, мовна політика якого спровокувала масові протести у Києві, відомі як «Мовний Майдан». У перші ж місяці російської агресії проти України увага медіа була прикута до політичних декларацій і вимог різних політичних сил, серед яких певне місце займало мовне питання. У той час і Президент України, і глава уряду запевняли, що утисків російської мови не буде, а українська залишиться єдиною державною мовою в Україні. Питання про статус російської мови у перші місяці російсько-української війни набуло особливої гостроти через рішення Верховної Ради України скасувати закон «Про засади державної мовної політики», схвалений у 2012 р. Це спровокувало появу обвинувачень щодо дискримінації російської мови, тож згаданий закон продовжував діяти. У цей же ж час журналісти, письменники, юристи, громадські діячі виступали у медіа з кількома важливими тезами: функціонування української мови як державної є одним із пріоритетів національних інтересів України; російська мова в Україні – це не мова національної меншини, а «друга мова української культури»; ідея надання російській мові статусу другої державної є однією з найбільш абсурдних і водночас найбільш галасливих. Обговорюючи можливості надання російській мові офіційного статусу, медіа також оперували дослідженнями соціологів, які переконливо доводили, що запровадження другої державної мови в Україні відстоюють лише 21 % громадян.

Показано, що мовне питання загалом та мовна політика української влади зокрема часто слугувала предметом аналізу журналістів, письменників-публіцистів, громадських діячів. Їхню увагу особливо привертали питання мовної політики в Україні, дискусії і суперечки з приводу оновлення мовного законодавства (мовні

квоти на телебаченні і радіо, мовні статті у законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», обговорення норм закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної»). В українських медіа неодноразово піднімалося питання «другорядності» української мови в Україні, описувалася історія мовного законодавства в Україні. Значну увагу українських мас-медіа викликали громадські активісти, які виступали на захист української мови (зокрема, С. Літинський). Одним із напрямів презентації питань важливості української мови у вітчизняних мас-медіа стали розповіді про іноземців, які опанували українську мову. У роки російсько-української війни актуалізувалося питання національно-культурного, зокрема й мовного травматичного досвіду українців, які виростали в російськомовному середовищі. Статті-блоги низки вчених і письменників спрямовувалися на деконструкцію аргументів проросійських політичних сил і «громадських активістів» щодо неактуальності змін у мовній політиці. Крім того, українські медіа неодноразово розкривали скандальні випадки паплюження української мови, порушення державними чиновниками вимог законодавства що функціонування української мови. Зазначені проблемно-тематичні аспекти виступають макроструктурними компонентами мовної проблематики в українському медійному дискурсі у роки сучасної російсько-української війни.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні аналізу суспільно-медійного дискурсу в умовах повномасштабної фази російсько-української війни після 2022 р., що дозволить простежити нові тенденції трансформації гуманітарної сфери. Перспективним є також застосування цифрових методів аналізу (корпусного, кількісного, мережевого) для вивчення динаміки медійних наративів і їхнього впливу на суспільну свідомість. Окремої уваги потребує порівняльне дослідження українського та міжнародного медійного дискурсу з метою з’ясування особливостей інтерпретації гуманітарних аспектів війни у глобальному інформаційному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Авдєєва М. С., Капліна А. Б. Особливості формування житла для вимушених переселенців зони АТО. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2015. Вип. 38. С. 187–194.

2. Авдошин І. В., Величко М. В., Гончарук Я. М. Міжнародно-правові аспекти екологічної безпеки крізь призму російської військової агресії проти України. *Збірник наукових праць Буковинського університету. Економічні науки*. 2017. Вип. 13. С. 159–167.

3. Авер'янова Н. М. Гібридна війна: російсько-українське протистояння. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 30–34.

4. Авер'янова Н. М. Особливості збройного конфлікту в Україні. *Українознавчий альманах*. 2019. Вип. 25. С. 8–13.

5. Автомобіль волонтерів-медиків потрапив під мінометний обстріл під Майорськом. *День*. 31.01.2016. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-avtomobil-volonteriv-medykiv-potrapyv-pid-minometnyy-obstril-pid-mayorskom

6. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізняк, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій ; кер. проекту, упоряд. і наук. ред.: П. П. Гай-Нижник ; Науково-дослідний інститут українознавства МОН. Київ: Леся, 2016. 586 с.

7. Ададуров В. Російсько-українська війна через призму теорії цивілізацій. *Український історичний огляд*, 2023. Вип. 2. С. 155–175.

8. Адміністративно-правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні: монографія / В. С. Сірко, О. М. Коропатов, В. Ю. Томіна. Одеса: Букаєв В. В., 2019. 199 с.

9. Академія аграрних наук призупинила членство всіх академіків з Росії. 31.10.2017. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2017/10/31/630646/

10. Акіменко А. Сумські волонтери передали чергову автопідмогу для АТО. *Націоналістичний портал*. 22.09.2015. URL:

https://ukrnationalism.com/news/policy/1558-sumski-volontery-peredaly-cherhovu-avtopidmohu-dlia-ato.html

11. Активісти розробили проект для бійців АТО, що допоможе отримати житло та роботу. 7.08.2015. URL: https://tsn.ua/ukrayina/aktivisti-rozrobili-proekt-dlya-biyciv-ato-scho-dopomozhe-otrimati-zhitlo-ta-robotu-470851.html

12. Акульшин О. В., Заруба О. Г., Компанцева Л. Ф., Кудінов С. С., Слухай Н. В. Гібридна війна: технології сугестії та контрсугестії: монографія. Київ: Національна академія Служби безпеки України, 2018. 235 с.

13. Американська волонтерка: Всі мої друзі вважали рішення їхати в Україну божевільним. *Українська правда.* 13.08.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/person/2015/08/13/198559/?_gl=1*14bymir*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM1OTg1JGozMCRsMCRoMA

14. Анастасія Курило. Переселенцям дозволили не платити туристичний збір: ВР ухвалила законопроект. 17.09.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/pereselencyam-dozvolili-ne-platiti-turistichniy-zbir-vr-uhvalila-zakonoproyekt-1627567.html

15. Андрейців І. Що таке дуальна освіта і навіщо вона українцям. 16.02.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/16/222630/

16. Андрейців І., Дирявська Я. За що в шкільній освіті відповідає місцева влада і чи можна це контролювати. Відповідає Лілія Гриневич. 22.08.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/08/22/232812/

17. Андрієвська А., Халімон О. Книга свідчень. Анатомія російської анексії.Київ: Критика, 2019. 248 с.

18. Андрієвський Т. Г. Цілі російсько-української гібридної війни. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 103–108.

19. Антипенко І. «Потрібні тісні контакти волонтерів з державними органами». *День*. 12.08.2014. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/potribni-tisni-kontakty-volonteriv-z-derzhavnymy-orhanamy

20. Антипенко І. У Херсоні волонтери модернізували бойову машину. *День*. 8.09.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-u-khersoni-volontery-modernizuvaly-boyovu-mashynu

21. Антипенко І. У Херсоні судять Миколу Русавського, якого громадськість звинувачує в розкраданні сотень тисяч гривень. *День*. 14.12.2015. URL: https://day.kyiv.ua/article/den-ukrayiny/volonter-pid-domashnim-areshtom

22. Аржаковський А. Розбрат України з Росією: стратегія виходу з піке: погляд з Європи. Харків: Віват, 2015. 256 с.

23. Артюшенко В. Науковці провели акцію протесту проти недофінансування біля стін Верховної Ради. *Дзеркало тижня*. 4.10.2018. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/naukovci-proveli-akciyu-protestu-proti-nedofinansuvannya-bilya-stin-verhovnoyi-radi-290159_.html

24. Бабенко О. Культура як інструмент оборони: що може література. *Читомо*. 6.12.2019. URL: https://chytomo.com/kultura-iak-instrument-oborony-shcho-mozhe-literatura-u-chas-hibrydnoi-vijny/

25. Баган О. Р. Геополітично-цивілізаційні причини війни Росії в Україні 2014–2022 років: історичний ракурс. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. С. 818–831.

26. Бадьйор Д. «Ми його втрачаємо». Що відбувається з культурною спадщиною в Криму. *Лівий берег*. 4.03.2019. URL: https://lb.ua/culture/2019/03/04/421110_mi_yogo_vtrachaiemo_shcho_vidbuvaietsya.html

27. Бадьйор Д. Андрій Більжо: «Те, що зараз відбувається в Росії, – це індукована маячня». *Лівий берег*. 22.09.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/09/22/280146_andrey_bilzho_to_seychas.html

28. Бадьйор Д. Ельміра Аблялімова: «У мене є враження, що темі Криму намагаються знизити градус і забути про те, що півострів окупований». *Лівий берег.* 6.08.2020. URL: https://lb.ua/culture/2020/08/06/463398_elmira_ablyalimova_u_mene_ie.html

29. Бадьйор Д. Ірина Магдиш: «Наша вина в тому, що ми легковажили культурою». *Лівий берег*. 18.09.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/09/18/279545_irina_magdish_nasha_vina-tomu_shcho_mi.html

30. Бадьйор Д., Кошкіна С. Дмитро Кулеба: «Наша мета - щоб про Україну писали в газетах не через війну, а через культуру». *Лівий берег.* 25.12.2015. URL: https://lb.ua/culture/2015/12/25/324392_dmitriy_kuleba_nasha_tsel-.html

31. Бакальчук В. О. Збереження та охорона культурної спадщини в Криму: актуальні виклики та проблеми. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 2. С. 46–52.

32. Баковецька О. О. Волонтерський рух в Україні на сучасному етапі розвитку. *Літопис Волині*. 2020. Чис. 23. С. 36–41.

33. Балюк В., Дорошко М. Релігійний чинник у гібридній війні Росії проти України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини*. 2020. Вип. 1. С. 5–11.

34. Барсукова О. Повернутися з війни: 10 ініціатив для захисників і захисниць України. 14.10.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2021/10/14/246215/

35. Барчук М. Про мовну психотравму і українське ґетто. Українська журналістка заступилася за Олега Скрипку. 24.04.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28448867.html

36. Басняк Ю. А. Російська агресія проти України 2014 року як фактор трансатлантичного перезавантаження. *Історико-політичні проблеми сучасного світу.* 2015. Т. 31/32. С. 69–72.

37. Басова І. С. Внутрішньо-переміщена особа як суб’єкт права соціального захисту. Київ: Ніка-Центр, 2020. 288 с.

38. Бахрушин В. Два проекти нового закону про освіту – у чому різниця? 7.06.2015. URL: http://education-ua.org/ua/articles/436-dva-proekti-novogo-zakonu-pro-osvitu-u-chomu-riznitsya

39. Бахрушин В. Новий закон «Про освіту»: навіщо він потрібний? 22.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/22/224847/

40. Бахтєєв Б. Путінська пропаганда: колискова для ідіотів [Електронний ресурс]. 2014. URL: http://www.telekritika.ua/ kontent/2014-03-08/91262

41. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. С. 138.

42. Бега В. Рідною українську мову вважають 73% українців. *Громадське*. 6.11.2020. URL: https://hromadske.ua/posts/ridnoyu-ukrayinsku-movu-vvazhayut-73-ukrayinciv-odnak-spilkuyutsya-neyu-lishe-53-doslidzhennya

43. Безп'ятник Ж. Сто днів Сенцова: «Я не хворію, а голодую, і не збираюся зупинятися». *BBC News Україна*. 21.08.2018. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-45245089

44. Бенчук В., Трофимович В. Технологія гібридної війни Росії проти України (на прикладі Донеччини). *Військово-науковий вісник*. 2021. Вип. 36. С. 3–26.

45. Бережанський І. В Україні створили віртуальний музей російської агресії. *ТСН*. 19.10.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-stvorili-virtualniy-muzey-rosiyskoyi-agresiyi-1890934.html

46. Бережнюк О. Спасибі волонтерам! Але... *День*. 8.10.2014. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/spasybi-volonteram-ale

47. Берездецька Л. В. Соціальні проблеми учасників АТО в українському суспільстві. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2016. Вип. 10. С. 138–149.

48. Березівська С. Багатодітна родина з Донбасу, яка всиновила шестеро сиріт, живе у жахливому будинку. 29.10.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/bagatoditna-rodina-z-donbasu-yaka-vsinovila-shestero-sirit-zhive-u-zhahlivomu-budinku-1656656.html

49. Березовенко А. Російсько-українська війна в українському політичному дискурсі. *Політичні дослідження*. 2021. № 2. С. 97–110.

50. Березовець Т. Анексія: острів Крим. Хроніки «гібридної війни». Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2016. 391 с.

51. Бехта І. А. Дискурс наратора в англомовній прозі. Київ: Грамота, 2004. С. 98.

52. Бєлан Г. В. Біографічний метод в історико-педагогічній науці: провідні тенденції становлення. *Педагогічний дискурс*. Хмельницький: ХГПА, 2013. Вип. 15. С. 50–54.

53. Бєлий В. Структура освіти старшокласників і виклики часу. 4.03.2016. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_biely/329507_struktura_osviti_starshoklasnikiv_i.html

54. Бєлокобильський О. «Молодіжні парламенти» в ОРДЛО: для чого окупанти залучають молодь? 13.05.2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29938298.html

55. Бичай Р. Поняття внутрішньо переміщені особи як елемент гібридної війни. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2019. Вип. 13. С. 7–14.

56. Бізнес-фронт. П’ять історій учасників АТО, які відкрили свою справу. URL: https://tsn.ua/special-projects/business_front/

57. Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014–2018 / під заг. ред.: Д. Ю. Золотухіна. Київ: Мега-прес груп, 2018. 382 с.

58. Білаш К. «Велика реставрація» на папері та в реальності. *Лівий берег*. 21.01.2022. URL: https://lb.ua/culture/2022/01/21/503574_velika_restavratsiya_paperi.html

59. Білик О., Ганзін В. Медіадискурс та його вплив на зображення російсько-української війни: критичний аналіз дискурсивних стратегій і маніпулятивних технік. *Folium*. 2023. Спецвипуск. С. 33–39.

60. Біловицька Н. Тимчасові переселенці: «Головне, що живі»: щодня потоки людей, які їдуть зі сходу, збільшуються. На що вони сподіваються й чого очікують, поцікавився «УК». *Урядовий кур’єр*. 2014. 27 черв. (№ 115). С. 6.

61. Білоус О. Свобода слова і стандарти журналістської творчості у зв’язку з гібридною війною Росії проти України. *Український інформаційний простір*. 2019. № 2. С. 74–88.

62. Більше 50 тисяч українців вимушено покинули свої домівки – ООН. 27.06.2014. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2014/06/27/173431/

63. Біля КСУ пройшла акція протесту проти можливого скасування декомунізації. *Лівий берег*. 16.07.2019. URL:

https://lb.ua/news/2019/07/16/432262_vozle_ksu_proshla_aktsiya_protesta.html?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop

64. Близько 10% майбутніх лікарів щороку не отримують дипломи – МОЗ. 26.01.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/health/2017/01/26/222286/

65. Близько 90 дитсадків Києва використовують не за призначенням, – КМДА. *Лівий берег.* 11.03.2015. URL: https://lb.ua/society/2015/03/11/298227_okolo_90_detsadov_kieva_ispolzuyut.html

66. «Блогерська голодна туса» у День пам'яті жертв Голодоморів. 29.11.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/bloherska-holodna-tusa-u-den-pamyati-zhertv-holodomoriv/31585139.html

67. Бобиренко В. Зе!Комсомол і молодіжна політика. 28.04.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/04/28/7291879/

68. Бобкова С. «Якщо говоримо про єдину Україну, не може бути своїх і чужих …»: на Львівщині оселилося понад 2,5 тисячі переселенців зі сходу та Криму. *Високий замок*. 2014. 27–29 черв. (№ 91). С. 5.

69. Бобрицький Д. Виборці на виріст. Слуга народу взялася виховувати старшокласників – майбутній електорат – під президентські вибори-2024. 20.09.2021. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/sluga-narodu-vihovuye-starshoklasnikiv-yak-elektorat-dlya-prezidentskih-viboriv-novini-ukrajini-50184253.html

70. Богдалов А. Історія формування та діяльність добровольчих батальйонів у зоні проведення АТО. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2016. Вип. 1 (1). С. 95–100.

71. Богдалов А. Участь іноземних добровольчих формувань у ході проведення антитерористичної операції на Сході України (на матеріалах Національного музею історії України). *Емінак*. 2016. № 3 (15). Т. 3. С. 72–76.

72. Богінська І. *Геополітичні розрахунки Росії* в «*українській кризі*»: *острів Росія – континент Крим – держава Новоросія*. *Схід*. 2015. № 2. С. 20–25.

73. Боднар М. З 1 вересня в школах запускають реформу шкільного харчування: зміни та терміни. 2021. URL: https://24tv.ua/education/1-veresnya-2021-shkolah-zapuskayut-nove-shkilne-ukrayina-novini_n1711947

74. Бойко В. Подарунок Волонтеру. *День*. 29.05.2016. URL: https://day.kyiv.ua/blog/kultura/podarunok-volonteru

75. Бойовики «ДНР» отримували соцвиплати як вимушені переселенці. 21.04.2016. URL:https://tsn.ua/ato/boyoviki-dnr-otrimuvali-socviplati-yak-vimusheni-pereselenci-635047.html

76. Бойовики захопили територію фонду «Ізоляція» в Донецьку (Оновлено). *Лівий берег.* 9.06.2014. URL: https://lb.ua/society/2014/06/09/269248_boeviki_zahvatili_territoriyu_fonda.html

77. Бойовики повертають волонтера «Відповідальних громадян». *Українська правда.* 22.02.2016. https://www.pravda.com.ua/news/2016/02/22/7099894/

78. Бойчук А., Ніколаєв С. Сучасна російсько-українська війна у глобальному вимірі (рецензія на монографію: Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.). *Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України.* 2023. Вип. 4(50). С. 88–92.

79. Бокоч В. М. Релігія в гібридній війні на сході України. *Вісник національного технічного університету «Київський політехнічний інститут». Серія: Політологія. Соціологія. Право*. 2017. № 1/2. С. 27–31.

80. Более 40% украинцев жертвовали деньги волонтерам в текущем году – исследование. 9.12.2015. URL: https://interfax.com.ua/news/general/310058.html

81. Бондар А. Нація і мова. Українське для них чуже, їхня замаскована альтернатива – російський націоналізм. 27.07.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28641834.html

82. Бондар А. Нація і мова. Українське для них чуже, їхня замаскована альтернатива – російський націоналізм. 27.07.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28641834.html

83. Бондаренко А. Бойові дії в зоні АТО у вересні–грудні 2014 року. *Українознавство*. 2020. № 3. С. 115–123.

84. Бондаренко А. Військова агресія РФ: війна в Грузії 2008 р., анексія Криму та бойові дії на Донбасі 2014 р., «Сувальський коридор». *Українознавство*. 2019. № 4. С. 224–240.

85. Бондаренко А. Земельні афери: як «заїжджають до раю» на спинах героїв АТО. 6.07.2021. URL: https://biz.censor.net/r3275364

86. Борис ПАТОН: «Недофінансування НАН України призведе до згортання дослідницьких проектів і втрати наукових кадрів». Голос України. Газета Верховної Ради України. 22.01.2016. URL: http://www.golos.com.ua/article/263445

87. Борисенко М. В. Формування образу українського військовослужбовця в контексті україно-російського збройного конфлікту. Від віктимності до героїзації. *Гілея*. 2020. Вип. 159. № 11–12. Ч. 1. С. 7–14.

88. Боровець Л. Чому пріоритети МОН на 2019 рік не відповідають на виклики шкільної освіти. 19.02.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2019/02/19/235620/

89. Бочарніков В. П. Свєшніков С. В., Тимошенко Р. І. Системні воєнно-політичні риси сучасного конфлікту на території України. Харків: ХНУПС, 2019. 206 с. / В. П. Бочарніков, С. В. Свєшніков, Р. І. Тимошенко. Харків: ХНУПС, 2019. 206 с.

90. Боярська О. А., Поплавський О. О. Цивілізаційна парадигма С. Хантингтона та сучасна «лінія розлому» України. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 79. С. 301–311.

91. Браїлко Ю., Кисла Н. Номінації російсько-української війни в різностильовому дискурсі. *Українське мовознавство*. 2014. №1(54). С. 17.

92. Братущак О. Зайва допомога. Чому не всі волонтери однаково корисні. *Українська правда.* 26.01.2018. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2018/01/26/7169546/

93. Бреза І. На успішність школярів Закарпаття впливає мова і трудова міграція. 3.08.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27958307.html

94. Бриндза В. Малі незворотні кроки до кращої освіти. Досвід Австралії для України. *Українська правда.* 28.02.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/02/28/222856/

95. Будівська Г. Медійне представлення концепту «Новоросія». Аналіз медіаматеріалів про об'єднання «ДНР» та «ЛНР» у «конфедерацію Новоросія». *Наукові записки Українського католицького університету. Серія: Журналістика. Медіакомунікації*. 2015. Ч. 6. Вип. 1. С. 119–125.

96. Будник О. Головна потреба переселенців не «рибка», а «вудочка». 14.03.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/03/14/209230/

97. Будник О., Подолянко О. Виключена більшість або занадто молоді для політики. 26.01.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/01/26/7281147/

98. «Будь-яке рішення битиме по владі». Зеленський висловився про мовне питання. 31.08.2019. URL: https://tsn.ua/politika/bud-yake-rishennya-bitime-po-vladi-zelenskiy-vislovivsya-pro-movne-pitannya-1403628.html

99. «Будь-який сепар прийде і скаже «я не понимаю ваш язык». Фаріон перелічила недоліки нового закону про мову. 28.04.2019. *Главком*. URL: https://glavcom.ua/country/society/bud-jakij-separ-prijde-i-skazhe-ja-ne-ponimaju-vash-jazyk-farion-perelichila-nedoliki-novogo-zakonu-pro-movu-589614.html

100. Булатов хоче забезпечити молодь житлом. 24.07.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25468768.html

101. Булатов: гроші на концепцію молодіжної політики залучать від проведення лотерей. 29.07.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25474266.html

102. Бунякіна Д. Активісти закликають молодь «галасувати» і йти голосувати на вибори. 17.05.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25388007.html

103. Бура Д., Красовицький О. Хроніка війни 2014–2020: у 3 т. Т. 1: Від Майдану до Іловайська. Харків: Фоліо, 2020. 477 с.

104. Бура Д., Красовицький О. Хроніка війни 2014–2020: у 3 т. Т. 2: Від першого до другого «Мінська». Харків: Фоліо, 2020. 474 с.

105. Бура Д., Красовицький О. Хроніка війни 2014–2020: у 3 т. Т. 3: П’ять років гібридної війни. Харків: Фоліо, 2020. 478 с.

106. Буркут І. Фантом «русского міра»: політологічні статті про російсько-українську війну й не тільки. Чернівці: Друк Арт, 2019. 255 с.

107. Буряченко Д. Львівську молодь запрошують взяти участь у прощі до Унева. 5.05.2015. URL: https://zaxid.net/lvivsku_molod_zaproshuyut_vzyati_uchast_u_proshhi_do_uneva_n1350187

108. Буцко Д. Без урахування дітей. *Лівий берег.* 21.03.2018. URL: https://lb.ua/society/2018/03/21/393063_bez_urahuvannya_ditey.html

109. Буцко Д. Як Київ цього року вирішуватиме проблему із садочками та зі школами. *Лівий берег.* 30.01.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/01/30/418393_yak_kiiv_tsogo_roku_virishuvatime.html

110. Бушковська Н. 87,4% роботи – плагіат: вчені проаналізували статтю в.о. міністра Сергія Шкарлета на докторську дисертацію. 10.08.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/08/10/241919/

111. Бушковська Н. Наука є! Чим займаються українські науковці. 6.10.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/10/06/495602_nauka_ie_chim_zaymayutsya_ukrainski.html

112. Бушковська Н. Освітній комітет Ради підтримав заборону плагіаторам займати посади міністрів. 16.09.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/09/16/242368/

113. Бушковська Н. 25% дисертації Шкарлета – переписані. Більша частина – з російських джерел. 20.08.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/08/20/242030/

114. В Авдіївці волонтери-медики потрапили під обстріл: є поранений. *Українська правда.* 26.03.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/03/26/7103421/

115. В Івано-Франківську студенти малюнками протестували проти російської агресії в Криму. 13.03.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25295946.html

116. В Міносвіти розповіли, як саме Сійярто запропонував змінити освіту на Закарпатті. 7.02.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/7/7239785/

117. В Мукачеві виник скандал навколо незаконних поборів у дитсадках (відео). *Трибуна*. 13.02.2019. URL: https://trubyna.org.ua/novyny/v-mukachevi-vynyk-skandal-navkolo-nezakonnykh-poboriv-u-dytsadkakh-video/

118. В Одесі невідомі знову «замінували» дитячі садочки – перевіряють 186 закладів *Лівий берег.* 20.01.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/01/20/475645_odesi_nevidomi_znovu_zaminuvali.html

119. В окупованому Криму знищують Бахчисарайський ханський палац. *День*. 30.10.2017. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-v-okupovanomu-krymu-znyshchuyut-bakhchysarayskyy-khanskyy-palats

120. «Волонтери знов об'єднались для допомоги ЗСУ як у 2014-му», - радник Командувача Сухопутних військ ЗСУ. *Лівий берег.* 6.04.2020. URL: https://lb.ua/society/2020/04/06/454665_volonteri_snova_obedinilis.html

121. В оновленому за програмою «Велике будівництво» дитсадку в Шполі витрати на опалення зменшать на 50%. *Лівий берег.* 8.12.2021. URL: https://lb.ua/economics/2021/12/08/500441_onovlenomu_programoyu_velike.html

122. В ОРДЛО слід ширше застосовувати російську – Кравчук про мовне питання на Донбасі. 13.08.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ordlo-slid-shirshe-zastosovuvati-rosiysku-movu-kravchuk-pro-movne-pitannya-na-donbasi-1605646.html

123. В помощь Армии. Три разработки украинских ученых. *Українська правда.* 18.06.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2015/06/18/195812/?_gl=1*1hw2u4g*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2NTQ0JGoxMSRsMCRoMA

124. В Україні бракує грошей на ПТУ – Гриневич. 3.06.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/06/3/7110601/

125. В Україні є українська російська мова, – Мендель. 4.04.2021. URL: https://kanaldim.tv/v-ukraine-est-ukrainskij-russkij-yazyk-mendel/

126. В Україні запрацював ще один сайт, через який можна допомогти родинам загиблих воїнів. 2.06.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/06/2/213182/

127. В Україні збираються створити міністерство, яке опікуватиметься ветеранами АТО. 12.07.2017. URL: https://tsn.ua/politika/v-ukrayini-zbirayutsya-stvoriti-ministerstvo-yake-opikuvatimetsya-veteranami-ato-960203.html

128. В Україні з'явиться перший комплексний Центр адаптації ветеранів АТО. 5.07.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-z-yavitsya-pershiy-kompleksniy-centr-adaptaciyi-veteraniv-ato-687829.html

129. В Україні з'явиться перший недержавний військовий концерн. *Укрінформ*. 5.10.2015. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1893251-v-ukrajini-zyavitsya-pershiy-nederjavniy-viyskoviy-kontsern.html

130. В Україні лише за рік вдвічі поменшало волонтерів. 8.10.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/10/8/7228436/

131. В Україні можуть запровадити 12-річну школу. 19.02.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/02/19/7099571/

132. В Україні протезували першого бійця АТО. 27.07.2014. URL: https://tsn.ua/video/video-novini/v-ukrayini-protezuvali-pershogo-biycya-ato.html

133. В Україні створено 10 тис. додаткових місць у дитсадках. *Лівий берег.* 19.08.2016. URL: https://lb.ua/society/2016/08/19/343160_ukraine_sozdano_10_tis.html

134. В Україні створили реєстр суїцидів серед демобілізованих АТОвців. 18.09.2017. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-stvorili-reyestr-suyicidiv-sered-demobilizovanih-atovciv-993015.html

135. В Україні створять єдиний реєстр ветеранів, а в регіонах відкриють Ветеранські простори. 12.10.2019. URL: https://tsn.ua/politika/v-ukrayini-stvoryat-yediniy-reyestr-veteraniv-a-v-regionah-vidkriyut-veteranski-prostori-1425993.html

136. В ЮНЕСКО предоставили очередной доклад по ситуации в Крыму и Севастополе. *Крим.Реалії.* 14.10.2021. URL: https://ru.krymr.com/a/news-krym-sevastopol-doklad-yunesko/31509959.html

137. В Запорізькій області дідусь помилково забрав чужу дитину з дитячого садочку. *New Voice.* 2.07.2019. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/didus-zabrav-chuzhu-ditinu-z-dityachogo-sadochku-cherez-pomilku-50029839.html

138. Ванюшина О. Ф. Волонтерський рух в Україні: еволюція, сучасний стан та статус. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. Вип. 1. С. 275–281.

139. Василенко Л. Освіта учасників АТО та порядок, якого так довго чекали. 24.11.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/11/24/220536/

140. Василенко Л. Переселенці поскаржилися омбудсмену на соціальну невлаштованість. *Голос України*. 2017. 17 березня (№ 49). С. 5. URL: http://www.golos.com.ua/article/285943

141. Василенко С. Олег Скрипка: Для людей, які не можуть вивчити мову, треба створити гетто. 20.04.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/culture/2017/04/20/223718/

142. Василець О. Непрості переселенці: в Україні загальна кількість переселенців із зони АТО становить 69 480 осіб, а в Києві перебуває 15368 з них. *Україна молода*. 2014. 21 серп. (№ 122). С. 4.

143. Василів Ю. Роль шкіл критична: очікувати згори більше не можна. 27.08.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2018/08/27/232876/

144. Васильєва М. Тривала битва за мову. Як Верховна Рада ухвалювала надважливий закон. 25.04.2019. URL: https://tsn.ua/politika/yak-u-verhovniy-radi-uhvalyuvali-zakon-pro-movu-1336152.html

145. Васильченко О. Діяльність Роійсської православної церкви в смисловому вимірі російсько-українського міждержавного конфлікту. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 15. С. 133–140.

146. Васільєва О. В. Українські католицькі релігійні організації в умовах російської воєнної агресії. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. № 3. С. 196–210.

147. Вашкович В. В., Манзюк В. В., Рошканюк В. М. Волонтерська діяльність у змісті соціальної функції держави: монографія. Ужгород: Гельветика, 2019. 199 с.

148. Венеційська комісія підтримала «мовну» статтю про освіту нацменшин. 8.12.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/8/227868/ **;** Висновок Венеціанської комісії щодо освітнього закону. Текст документа. 8.12.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/12/8/7074838/

149. Венеційська комісія розкритикувала український мовний закон. 6.12.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/veneciyska-komisiya-rozkritikuvala-ukrayinskiy-movniy-zakon-1455615.html

150. Вертій О. Чому інтелектуали та праворадикали проти Джорджа Грабовича. 22.01.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27503189.html

151. Ветеран АТО Валерій Ананьєв написав і видав книжку про війну «Сліди на дорозі» без допомоги видавництва, продано вже 10 тисяч примірників. 24.01.2019. URL: https://m.censor.net/ua/news/3108134/veteran_ato_valeriyi_ananyev_napysav_i_vydav_knyjku_pro_viyinu_slidy_na_dorozi_bez_dopomogy_vydavnytstva

152. Ветеран АТО купив квартиру за гроші від держави, проте житло досі не його. 11.01.2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=r4TZ3nMEkI8

153. Ветеран АТО на Чернігівщині влаштував різанину і намагався підпалити сільраду: одна жінка загинула. 5.09.2019. URL: https://m.censor.net/ua/photo_news/3146579/veteran_ato_na_chernigivschyni_vlashtuvav_rizanynu_i_namagavsya_pidpalyty_silradu_odna_jinka_zagynula

154. Ветеран АТО почав виробництво швейцарського сиру в наймолодшій німецькій колонії України. 23.08.2018.

URL:https://m.censor.net/ua/photo_news/3082539/veteran_ato_pochav_vyrobnytstvo_shveyitsarskogo_syru_v_nayimolodshiyi_nimetskiyi_koloniyi_ukrayiny_fotoreportaj

155. Ветеран АТО, який захопився малюванням картин після війни. 26.11.2021. URL: https://tsn.ua/video/video-novini/veteran-ato-yakiy-zahopivsya-malyuvannyam-kartin-pislya-viyni.html

156. Ветеранам АТО подарували 300 квитків на зустріч із легендарним Ніком Вуйчичем. 5.04.2016. URL: https://m.censor.net/ua/blogs/1101551/veteranam_ato_podaruvali_300_kvitkv_na_zustrch_z_legendarnim_nkom_vuyichichem

157. Ветерани АТО вимагають у президента позбавити Світлану Лободу звання Заслуженої артистки України. 7.03.2017. URL: https://tsn.ua/glamur/veterani-ato-vimagayut-u-prezidenta-pozbaviti-svitlanu-lobodu-zvannya-zasluzhenoyi-artistki-ukrayini-892554.html

158. Ветерани АТО здійснили мрії дітей своїх побратимів, які загинули на сході. 19.12.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/veterani-ato-zdiysnili-mriyi-ditey-svoyih-pobratimiv-yaki-zaginuli-na-shodi-849884.html

159. Ветерани АТО пригрозили заблокувати всі проходи Луганської і Донецької області. 29.01.2017. URL: https://tsn.ua/ato/veterani-ato-prigrozili-zablokuvati-vsi-prohodi-luganskoyi-i-doneckoyi-oblasti-871440.html

160. Ветерани АТО розробили методику уроків патріотизму для шкіл, застосовувати її почнуть із вересня в Києві. 5.04.2018. URL: https://m.censor.net/ua/news/3059685/veterany_ato_rozrobyly_metodyku_urokiv_patriotyzmu_dlya_shkil_zastosovuvaty_yiyi_pochnut_iz_veresnya

161. Ветерани АТО/ООС здійснили нічний парашутний десант на Говерлу. 20.08.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/veterani-ato-oos-zdiysnili-nichniy-parashutniy-desant-na-goverlu-1397349.html

162. Ветерани вийшли під Кабмін вимагати створення свого міністерства. 7.11.2018. URL: https://tsn.ua/ukrayina/veterani-viyshli-pid-kabmin-vimagati-stvorennya-svogo-ministerstva-1245612.html

163. Ветлинський С. О. Соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції. *Ефективність державного управління.* 2016. Вип. 4. С. 198–205.

164. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції: наукова доповідь / за ред.: О. М. Балакірєвої ; Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2016. 139 с.

165. Виступ Порошенка на сесії ПАРЄ | 11.10.2017 (Відео). https://www.youtube.com/watch?v=7zMbAEOy6Aw ; Запитання щодо закону про освіту Порошенко парирував 6 мовами. 11.10.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/10/11/7158020/

166. Відвідувачі Бахчисарайського двору в жаху від його стану. Іслам в Україні. 22.12.2015. URL: https://bit.ly/3Xwp9om

167. Відеоуроки предмета «Захист України» дніпровські телеглядачі побачать уже наступного тижня. *АрміяInform*. 28.04.2020. URL: https://armyinform.com.ua/2020/04/28/videouroky-predmeta-zahyst-ukrayiny-dniprovski-teleglyadachi-pobachat-uzhe-nastupnogo-tyzhnya/

168. Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.

169. Вілкул передав у КС скаргу «Опоблоку» на закон про освіту. 6.10.2017. https://www.pravda.com.ua/news/2017/10/6/7157527/

170. Вінниченко І. Про вигоди воєнного туризму. *День*. 13.02.2020. № 27-28. URL: https://day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/pro-vyhody-voyennoho-turyzmu

171. Віце-прем'єр звітує про менші черги в дитсадки під час падіння народжуваності. *Українська правда.* 23.01.2018. https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/23/228613/

172. Власти Крыма сообщили о повреждении Ханского дворца во время «реставрации». *Крим.Реалії.* 8.02.2022. URL: https://ru.krymr.com/a/news-vlasti-kryma-hanskiy-dvorets-restavracyya/31692707.html

173. Власюк Г. У Львові представили молодіжні проекти, що змінять місто на краще. 17.06.2015. URL: https://zaxid.net/u_lvovi_predstavili_molodizhni_proekti_shho_zminyat_misto_na_krashhe_n1355347

174. Власюк О., Кононенко С. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни: монографія. Київ: НІСД, 2017. 304 с.

175. Внутрішньо переміщені особи: правова допомога, гарантована державою. 2020. URL: https://minjust.gov.ua/m/vnutrishno-peremischeni-osobi-pravova-dopomoga-garantovana-derjavoyu

176. Вовк Д. Релігійна свобода на тлі українсько-російської війни: деякі юридичні аспекти. *Релігійна свобода*. 2016. № 19. С. 106–113.

177. Водяний А. Зеленський створив Раду з молодіжних питань. 13.09.2021. URL: https://lb.ua/news/2021/09/13/493822_zelenskiy_stvoriv_radu_z_molodizhnih.html

178. Воєнна доктрина України (затверджена Указом Президента України від 15 червня 2004 р. № 648, в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 р. № 390/2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004#Text

179. Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України: монографія / колектив авторів ; за заг. ред. А. М. Сиротенка. Київ: НУОУ ім. Івана Черняховського, 2020. 176 с.

180. Войнова Н. 60 тонн гуманітарної допомоги привезли на Луганщину волонтери з Рівненщини. *День*. 27.10.2016. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-60-tonn-humanitarnoyi-dopomohy-pryvezly-na-luhanshchynu-volontery-z-rivnenshchyny

181. Волнович О. Реанімація Новоросії як прояв імперського синдрому Кремля. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 16. С. 220–228.

182. Волонтер: У волонтерській діяльності все нелегальне. *Українська правда.* 7.11.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/11/7/7087898/

183. Волонтери «Повернись живим»: Ми хочемо змінити хід АТО і врятувати тисячі життів. *День*. 13.11.2014. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-povernys-zhyvym-my-khochemo-zminyty-khid-ato-i-vryatuvaty-tysyachi-zhyttiv

184. Волонтери виконують обов’язки Міноборони і підтримують військових. 29.06.2014. URL: https://www.youtube.com/watch?v=V9QuzGu5wIM

185. Волонтери влаштували пораненому бійцю незабутнє весілля. *ТСН*. 24.06.2015. URL: https://tsn.ua/video/video-novini/volonteri-vlashtuvali-poranenomu-biycyu-nezabutnye-vesillya.html

186. Волонтери допомагають вирішити проблему «евакуації 200», щоби не «дихати смертю». *День*. 11.06.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-dopomahayut-vyrishyty-problemu-evakuatsiyi-200-shchoby-ne-dykhaty-smertyu

187. Волонтери заявляють про великі масштаби контрабанди в зоні АТО. *День*. 8.07.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-zayavlyayut-pro-velyki-masshtaby-kontrabandy-v-zoni-ato

188. Волонтери збирають гроші на тепловізор для бійців 53-ї бригади. *Лівий берег*. 17.05.2016. URL: https://lb.ua/society/2016/05/17/335329_volonteri_sobirayut_dengi.html

189. Волонтери зібрали 840 тис. грн на оптику для 54-ї бригади, але грошей однаково не вистачає. 19.05.2016. URL: https://lb.ua/society/2016/05/19/335515_volonteri_sobrali_840_tis_grn.html

190. Волонтери із Черкас та Києва створили ідеального розвідника «Маргариту» – відео. *5 канал*. 13.08.2017. URL: https://www.5.ua/suspilstvo/volontery-iz-cherkas-ta-kyieva-stvoryly-idealnoho-rozvidnyka-marharytu-video-152536.html

191. Волонтери купили новий радар для фрегату «Гетьман Сагайдачний». *Українська правда*. 4.12.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/12/4/7091428/

192. Волонтери організовують психологічну службу при батальйонах АТО. *Лівий берег*. 2015. URL: https://lb.ua/society/2015/10/16/318587_volonteri_organizuyut.html

193. Волонтери організували евакуацію для жителів Дебальцевого. *День*. 29.01.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-orhanizuvaly-evakuatsiyu-dlya-zhyteliv-debaltsevoho

194. Волонтери організували повноцінний снайперський курс для бійців. *День*. 15.04.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-orhanizuvaly-povnotsinnyy-snayperskyy-kurs-dlya-biytsiv

195. Волонтери передали військовим відремонтований літак АН-26, – Лисенко. *День*. 23.05.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-peredaly-viyskovym-vidremontovanyy-litak-26-lysenko

196. Волонтери передали для ЗСУ противірусні препарати та респіратори. *Український тиждень*. 25.03.2020. URL: https://tyzhden.ua/volontery-peredaly-dlia-zsu-protyvirusni-preparaty-ta-respiratory/

197. Волонтери повинні допомагати боротися з корупцією в зоні АТО – Порошенко. *Українська правда.* 7.07.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/7/7073654/

198. Волонтери почали закуповувати нову форму для армії. *Українська правда.* 6.07.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/6/7073608/

199. Волонтери привезли на передову Вифлеємський вогонь. *Укрінформ*. 29.12.2017. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2373735-volonteri-privezli-na-peredovu-vifleemskij-vogon.html

200. Волонтери пропонують підтримати «кіборгів», купивши календарі з їхніми фото. *Лівий берег*. 25.12.2014. URL: https://lb.ua/society/2014/12/25/290545_volonteri_predlagayut_podderzhat.html

201. Волонтери радять, як покращити систему перепусток. *День*. 28.04.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-radyat-yak-pokrashchyty-systemu-perepustok

202. Волонтери розказали про контрабанду в зоні АТО, яку «не побачили» контролюючі органи. *Українська правда.* 18.07.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/18/7074876/

203. Волонтери створили духовний осередок для військових Об’єднаних сил. 17.12.2020. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volontery-stvoryly-dukhovnyy-oseredok-dlya-viyskovykh-obyednanykh-syl

204. Волонтери, які вивозили тіла із зони АТО, призупинили діяльність, бо немає грошей. *Українська правда.* 16.07.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/16/7074633/

205. Волонтерка Анна Домбровська отримала медаль УПЦ КП «За жертовність і любов до України». *День*. 8.01. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volonterka-anna-dombrovska-otrymala-medal-upts-kp-za-zhertovnist-i-lyubov-do-ukrayiny

206. Волонтерський рух на Зміївщині набирає обертів. *Лівий берег*. 18.02.2015. URL: https://lb.ua/blog/andriy_mezherytskiy/295968_volonterskiy_ruh_zmiivshchini.html

207. Волонтерські організації в Україні: адміністративно-правовий статус та організація діяльності / С. В. Пєтков, О. М. Мельник, Є. Ю. Соболь, М. А. Ольховський, В. М. Кондратенко. Київ: АртЕк, 2018. 161 с.

208. Волошин С. М. Особливості змісту соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія.* 2019. Вип. 9. С. 73–76.

209. Вояки АТО без кінцівок попросили в Яценюка закордонні протези. 12.08.2014. URL: https://tsn.ua/ukrayina/voyaki-ato-bez-kincivok-poprosili-v-yacenyuka-zakordonni-protezi-362759.html

210. Вторгнення в Україну. Хроніка російської агресії / Дмитро Тимчук, Юрій Карін, Костянтин Машовець, В'ячеслав Гусаров. Київ: Брайт Букс, 2016. 240 с.

211. Вуйтік Н. «Я збираю історію»: Як живе, де буває та чим допомагає на Прикарпатті 69-річна волонтерка із США. *Українська правда.* 6.10.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/travel/2017/10/6/226802/?_gl=1*13512la*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY0Nzg3MzYkbzEwJGcxJHQxNzQ2NDgwMDE5JGo2MCRsMCRoMA

212. Вуйтік Н. Молодь – про війну. 27.08.2014. URL: https://day.kyiv.ua/article/taym-aut/molod-pro-viynu

213. Вуйтік Н. Обов'язкова ID-картка та заяви онлайн. Як вступатимуть у коледжі й технікуми 2018 року. 30.11.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/11/30/227721/

214. Вчені звання з січня отримуватимуть по-новому. 10.09.2015. URL: https://osvita.ua/vnz/47818/

215. Вчити по-новому: деталі та перспективи освітньої реформи. 13.07.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28614489.html

216. Гавловський О. Д. Організація фізичної та психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції (АТО) в Україні. *Вісник проблем біології і медицини.* 2019. Вип. 2(1). С. 275–279.

217. Гавриленко В., Гаврищак І. «Російська мова – історичне надбання»: 30% українців вірять у запровадження другої державної. 5.06.2020. URL: https://24tv.ua/rosiyska-mova-istorichne-nadbannya-30-novini-rosiyi-i-ukrayini_n1355786

218. Гаврош О. Чи винна Україна, що закарпатські угорці погано знають українську мову? 15.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28736152.html

219. Гайворонская А. Місія нездійсненна. Волонтери більше не можуть повертати загиблих солдатів додому. *Українська правда.* 16.07.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2015/07/16/7074703/

220. Гай-Нижник П. Війна на сході України: перша фаза (1 березня – 24 серпня 2014 р.). *Війна на Донбасі. 2014–2017 рр.: зб. наук. праць за матеріалами III Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції,* 19 квітня 2018 р. Київ, 2018. С. 29–34.

221. Гай-Нижник П. П. Окупація та анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. як акт агресії проти України: перебіг вторгнення і свідчення міжнародного злочину. *Гілея*. 2017. Вип. 118. С. 110–125.

222. Гай-Нижник П. П. Російсько-українська війна – війна за життя (2014–2022 рр.): періодизація. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political,*

cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. С. 464.

223. Гай-Нижник П., Чупрій Л. Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов. *Українознавство*. 2016. № 4 (61). С. 103–121.

224. Галата С. Освіта, у якої є майбутнє. Освіта України. 2014. № 14. 14 квітня. С. 4.

225. Галаур В. Допомогти переселенцям – наш обов'язок: центральна і місцева влада Харківщини обговорили загальні засади й конкретні кроки поліпшення життя внутрішньо переміщених осіб. *Урядовий кур'єр*. 2022. 26 січ. (№ 15). С. 3.

226. Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія.* 2023. Вип. 13/55. *С.* 47–73.

227. Галів М., Ільницький В., Карпенко О. Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022–2024). *Новітня доба*. 2024. Вип. 12. С. 75–96.

228. Галів М., Свйонтик О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок*. 2023. № 3 (211). С. 25–31.

229. Галів М.Д., Гранд М.Р., Свйонтик О.О. Енергетична безпека України в умовах сучасної російсько-української війни: історіографія проблеми. *Освіта і наука як чинники післявоєнної відбудови: історичний досвід, уроки для України. Наукова монографія*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2025. С. 63–109.

230. Галушко К. Ю. Антропологія історична [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2003. 688 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Antropolohiia_istorychna

231. Геник Р. В. Російсько-українська інформаційна війна. *Молодий вчений*. 2017. № 12 (52). С. 122–125.

232. Геополітичні наслідки української кризи: монографія / О. В. Дашевська, Р. М. Ключник, Ю. Й. Семчук, Д. В. Прошин, І. А. Єремєєва, за заг. ред.: О. В. Дашевської. Дніпропетровськ: Університет імені Альфреда Нобеля, 2015. 192 с.

233. Гетьманчук М. П. «Гібридна війна» Росії проти України: інформаційний аспект. *Військово-науковий вісник*. 2017. Вип. 27. С. 296–307.

234. Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності / Наук. ред. М. Дорошко, В. Балюк. К.: Ніка-Центр, 2018. 280 с.

235. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія / під заг. ред.: Р. О. Додонова; Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця: Ніланд-ЛТД, 2017. 412 с.

236. Глава УГКЦ: молодь шукає в церкві спільноту, а не інституцію. 18.10.2018. URL: https://lb.ua/society/2018/10/18/410293_glava_ugkts_molodezh_ishchet_tserkvi.html

237. Глаголюк В. П. Морально-громадянська позиція журналіста в умовах війни Російської Федерації проти України. *Теле- та радіожурналістика*. 2019. Вип. 18. С. 138–146.

238. Глібіщук М., Ільницький В., Старка В. Як ідеологічні засади білогвардійського руху вплинули на світогляд В. Путіна. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 53 (1). С. 12–21.

239. Голик М. М. Волонтерський рух в системі морально-психологічного забезпечення сучасного українського війська. *Гілея*. 2016. Вип. 107. С. 116–120.

240. Голованчук І. «Внутрішньо переміщені особи – не проблема, а підсилення потенціалу місцевих громад» / спілкувалася Ліна Кущ. *Урядовий кур'єр*. 2020. 16 верес. (№ 179). С. 3.

241. Головка А. А., Токарський О. О. Роль ЗМІ в сучасній інформаційній війні. *Молодий вчений*. 2016. № 6. С. 309–311.

242. Головко В. В. Україна в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії (2014 р.). *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 182.

243. Головко В. Оккупация Крыма. Киев: COOP Media, 2016. 126 с.

244. Головко В.В. Антитерористична операція на Донбасі [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України: Україна-Українці*. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2019. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=2.19.14

245. Головченко В., Дорошко М. Гібридна війна Росії проти України: історико-політичне дослідження. Київ: Ніка-Центр, 2016. 184 с.

246. Гончар М. Енергетичні аспекти відносин Україна – РФ в контексті російської агресії гібридного типу проти України. *Національна безпека і оборона*. 2015. Вип. 8–9. С. 88–91.

247. Гончар О. Говорити в музеї про війну, що триває. *Your Art.* 21.09.2020. URL: https://supportyourart.com/stories/jak-hovoryty-pro-vijnu-v-muzei/

248. Горбатко А. О. Підходи до визначення медійного дискурсу у сучасних англомовних ЗМІ. 2021. С. 36–42. URL: https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/11631/1/Horbatko%20pidkhody.pdf

249. Горбачевський Т. С. Мережа волонтерських організацій допомоги АТО (2014–2017 роки). *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Гуманітарні науки*. 2019. Вип. 16. С. 124–131.

250. Горбачов С. Чи дійсно батьки «сідають на голову» директору школи? 15.11.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/11/15/220049/

251. Горбачов С. Як швидко прибрати один з бар'єрів для оновлення школи. 9.12.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/12/9/221277/

252. Горбулін В. П. (ред.) Світова гібридна війна: український фронт: монографія. Київ: НІСД, 2017. 496 с.

253. Горбулін В. П., Власюк О. С., Кононенко С. В. Україна і Росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна. Київ: НІСД, 2015. 132 с.

254. Горбулін В. П., Кононенко С. В. Геополітика та російсько-українська війна: взаємовідносини без прикрас. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2014. 38 с.

255. Горєлов Д. М., Корнієвський О. А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2015. 36 с.

256. Городенко М., Головченко А. 5 факапів молодіжної політики в Україні. 8.04.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/04/8/244482/

257. Грабовський С. Українська мова і захисники «русского мира». *Радіо Свобода*. 3.02.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28276421.html

258. Грабовський С. Чи потрібна наразі «українська російська мова»? *Радіо Свобода.* 3.04.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27650789.html

259. Гриневич Л. Коли реформа НУШ вдалася: приклад тих, хто попереду в Новій українській школі. 3.09.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/09/3/245807/

260. Гриневич Л. Мовна стаття закону «Про освіту» не шкодить нацменшинам. 23.10.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/23/227072/

261. Гриневич Л. Надто важливий. Чому потрібно прийняти новий закон про освіту? 19.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/19/224784/

262. Гриневич Л. Тривожність свободи, або Знову про реформи в освіті. 1.09.2015. https://life.pravda.com.ua/society/2015/09/1/199573

263. Гриневич назвала 4 найбільші наукові досягнення українців за 25 років. 25.08.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2016/08/25/217104/

264. Гриневич обіцяє понад 96 тисяч додаткових місць у дитсадках. *Українська правда.* 6.12.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/6/227819/

265. Гриневич планує переписати закон «Про вищу освіту». Кличе долучатися виші. 26.01.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/26/228669/

266. Гриневич похвалилася, що черги у дитсадки скоротилися майже на 50%. *Українська правда.* 7.09.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/09/7/233042/

267. Гриневич презентувала 12-річну школу. Ще можна долучитися до її обговорення. 18.08.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2016/08/18/216716/

268. Гриневич: школи з мовами нацменшин часто не дають гарної української. 13.04.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/04/13/223666/

269. Гриньков С. О. Сучасні тенденції волонтерського руху в Україні. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 10. С. 14–16.

270. Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*. 2023. № 2 (569). С. 5–33.

271. Грицюк В., Лисенко О., Сегеда С., Трофимович В. (2022). Україна в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Нариси воєнно-політичної історії України: навчальний посібник*. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2022. С. 499–566.

272. Грицюк В., Пашкова О., Покотило О., Сегеда С., Скрябін О. Інформаційно-довідкові матеріали щодо хронології подій 2014–2019 років, які відбувалися в Автономній Республіці Крим та під час проведення антитерористичної операції / операції Об’єднаних сил на Сході України. (Рекомендовано МОН України для всіх освітніх закладів, лист № 22.1/1 0-2236 від 10.06.2019). URL: https://zakinppo.org.ua/na-dopomogu-vchitelju/istorija/5417-informacijnodovidkovi-materiali-schodo-hronologii-podij-2014-2019-rokiv-jaki-vidbuvalisja-v-avtonomnij-respublici-krim-ta-pid-chas-provedennja-antiteroristichnoi-operacii-operacii-ob-ednanih-sil-na-shodi-ukraini

273. Грідіна І. М. Освітянський фронт війни на Сході України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* 2016. Вип. 16. С. 199–208.

274. Гройсман пообіцяв ліквідувати черги у дитсадки до 2020 року. *Українська правда.* 15.08.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/08/15/225897/

275. Гройсман: Освітня реформа майже готова. 6.10.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/10/6/7083808/

276. Громадська Л. На урок – у камуфляжі. *День*. 13.11.2014. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/na-urok-u-kamuflyazhi

277. Громенко С. «Він – людина дуже сильна»: на що чекати після 100 днів голодування Сенцова. *Радіо Свобода.* 21.08.2018. URL: https://ua.krymr.com/a/29445486.html

278. Громлюк І. Мисливці за плагіатом. Як група науковців шукає в Україні горе-академіків. 21.03.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/03/21/223244/

279. Громлюк І. Хочеш змінити світ – надихай дітей. Це робитимуть одразу 600 волонтерів в Україні. 5.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/06/5/224521/?_gl=1*1pye6w*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTI5Nzg4JGozMCRsMCRoMA..

280. Громрада просить МОН звернути увагу на порушення під час захисту Киви. 28.04.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/04/28/7291847/

281. Грубич К. «Залишишся там – тебе уб'ють»: актори українського театру з Луганська розповіли про свою долю. *ТСН*. 24.12.2018. URL: https://tsn.ua/ukrayina/zalishishsya-tam-tebe-ub-yut-aktori-ukrayinskogo-teatru-z-luganska-rozpovili-pro-svoyu-dolyu-1270929.html

282. Грубич К. Грибна рота України: як ветерани АТО створили у Карпатах спільну справу та проходять там реабілітацію. 15.09.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/gribna-rota-ukrayini-yak-veterani-ato-stvorili-u-karpatah-spilnu-spravu-ta-prohodyat-tam-reabilitaciyu-1411545.html

283. Груздєв С., Глуховський М. Доктор філології Павло Гриценко: Мовні квоти – це ляпас усім українцям. 10.03.2017. URL: https://glavcom.ua/interviews/direktor-institutu-ukrajinskoji-movi-pavlo-gricenko-movni-kvoti-ce-lyapas-usim-ukrajincyam-402601.html

284. Грузинський Д. В Україні пройшли перші «Brain Games». *Освіта України*. 2014. № 14. 14 квітня. С. 12.

285. Губаш М. Внутрішні переселенці: три роки невизначеності. *Сільські вісті*. 2017. 7 квіт. (№ 27). С. 1, 2.

286. Гулай В. М. Маніпулятивно-пропагандистські складові загроз інформаційній безпеці в реаліях гібридної війни Російської Федерації проти України. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2016. Вип. 6. С. 34–42.

287. Гулима О. П. Про сценарії анексії Криму пострадянською Росією. *Військово-історичний меридіан*. 2017. Вип. 4. С. 105–113.

288. Гулійчук Д. «Мертві душі»: Україна виплачувала пенсії громадянам з ОРЛО, які померли під час пандемії. 21.10.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/mertvi-dushi-ukrayina-viplachuvala-pensiyi-gromadyanam-z-orlo-yaki-pomerli-pid-chas-pandemiyi-1892437.html

289. Гулійчук Дмитро. Переселенці зможуть оформити грошову допомогу через «Дію»: як це зробити. 3.11.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/pereselenci-zmozhut-oformiti-groshovu-dopomogu-cherez-diyu-yak-ce-zrobiti-1901602.html

290. Гуменюк Л. Й., Бреус А. О. Соціально-психологічна адаптація вимушених переселенців в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2017. Вип. 2. С. 108–122.

291. Гурковський, В. І. Сучасні медіа та протидії російській пропаганді: державно-управлінський аспект. *Публічне урядування*. 2015. № 1. С. 70–84.

292. Гутник В. Щодо доцільності використання терміну «гібридна війна» для кваліфікації збройної агресії Російської Федерації проти України (з позиції міжнародного права). *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2019. Вип. 47. С. 172–181.

293. Ґуґушвілі Т. 15 тонн продуктів великоднього кошика відправили волонтери Тернопільщини бійцям на передову. 15.04.2018. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-15-tonn-produktiv-velykodnoho-koshyka-vidpravyly-volontery-ternopilshchyny-biytsyam-na

294. Ґуґушвілі Т. Тернопільські волонтери відправили в Артемівськ понад 10 тонн допомоги. *День*. 23.02.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-ternopilski-volontery-vidpravyly-v-artemivsk-ponad-10-tonn-dopomohy

295. Ґуґушвілі Т. Тернопільські волонтери проїхали 1600 кілометрів по всій лінії фронту і розвозили допомогу бійцям АТО. *День*. 17.06.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-ternopilski-volontery-proyikhaly-1600-kilometriv-po-vsiy-liniyi-frontu-i-rozvozyly

296. Ґуґушвілі Т. Тернопільські волонтери складають індивідуальні аптечки для бійців АТО. *День*. 15.07.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-ternopilski-volontery-skladayut-indyvidualni-aptechky-dlya-biytsiv-ato

297. Ґуерра В. «Волонтерський рух помирає, тому що держава хоче сама перерозподіляти всі багатства». *Лівий берег*. 15.02.2016. URL: https://lb.ua/society/2016/02/15/327924_volonterskiy_ruh_pomiraie_shcho.html

298. Ґуерра В. Дитячі садочки – киянам. Про нові правила прийому до садочків і гроші, які ходять за дитиною. *Лівий берег.* 16.01.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/01/16/417272_dityachi_sadochki-kiyanam_pro_novi.html

299. Ґуерра В. Як за ковбасою. Скільки треба стояти в черзі, щоб потрапити до садочка в Києві. *Лівий берег.* 16.07.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/07/16/432194_yak_kovbasoyu_skilki_treba_stoyati.html

300. Данилишин Б. Наука і війна: чи може наука сприяти перемозі? 1.06.2020. URL: https://rus.lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/458814_nauka_i_viyna_chi_mozhe_nauka_spriyati.html

301. Данилюк-Ярмолаєва М. Від Нормандії до Шеремета. Навіщо дискредитують волонтерів та ветеранів? *Українська правда.* 13.12.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2019/12/13/7234754/

302. Даценко А. Методично-організаційні аспекти впровадження заходів протидії російській пропаганді та дезінформації. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 35. С. 168–176.

303. Даценко А. Ю. Стратегічні напрями боротьби з російською пропагандою і дезінформацією в інформаційному просторі України. *Гілея*. 2019. Вип. 145. Ч. 3. С. 39–43.

304. Дворецька О. Депутати повинні надати право голосу переселенцям. 14.09.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/09/14/200183/

305. Дворянин П. Мовна проблематика у мас-медійному дискурсі України (2014–2022): макроструктурні компоненти. Axis Europae. 2024. Вип. 5. С. 106–118.

306. Дворянин П., Карпенко О. «Воїни добра»: образ волонтера в українських засобах масової інформації (2014–2022). *Axis Europae*. 2025. Вип. 7. С. 166–179.

307. Дворянин П. Державні і громадські ініціативи у сфері збереження культурної спадщини в умовах російсько-української війни: мас-медійний дискурс 2014–2022 рр. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2024. Vol. 9(61). С. 128–136.

308. Дворянин П. Історико-пам’яткознавчий аналіз громадських та державних ініціатив зі збереження та розвитку культурної спадщини в умовах російсько-української війни. *Воєнно-історичний вісник*. 2024. Вип. 49(3). С. 50–61.

309. Дворянин П. Проблема другої державної мови в Україні у висвітленні українських ЗМІ в умовах російсько-української війни (2014–2022). *Axis Europae*. 2025. Вип. 6. С. 57–72.

310. Дворянин П. Проблематика реінтеграції через освіту в українському мас-медійному дискурсі (2014–2022). *Сучасна російсько-українська війна: історіографічні, суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-духовні виміри. Наукова монографія*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 306–331.

311. Дворянин П. Соціогуманітарні проблеми ветеранів російсько-української війни в масмедійному просторі України (2014–2022). *Новітня доба* / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2024. Вип. 12. С. 33–58.

312. Дворянин П. Я. Загальна середня освіта України у рецепції українських ЗМІ (2014–2022). *Axis Europae*. 2024. Вип. 4. С. 63–85.

313. Дворянин П. Я. Професійна освіта в мас-медійному дискурсі України (2014–2022): проблематика, особливості, візії. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2024. Вип. 77. Т. 1. С. 48–56.

314. Дворянин П., Волошин О. Проблема взаємин волонтерського руху та органів державної влади України у висвітленні українських ЗМІ (2014–2022). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2025. Вип. 87. Т. 1. С. 46–58.

315. Дворянин П., Галів М. Напрями діяльності українських волонтерів в умовах російсько-української війни: вітчизняний медійний дискурс (2014–2022). *Вісник гуманітарних наук.* 2025. Вип. 8. С. 1–28.

316. Дворянин П., Галів М., Волошин О. Початкова військова підготовка молоді в умовах російсько-української війни: за матеріалами українських ЗМІ. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2025. Вип. 89. Том 1. С. 18–29.

317. Дворянин П., Ільницький В. Наукова сфера України в умовах російсько-української війни: медійний дискурс 2014–2022 років. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. Ігор Соляр, заст. гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2024. Вип. 40. С. 3–19.

318. Дворянин П., Карпенко О. Волонтерський рух в Україні у роки російсько-української війни: медійний дискурс (2014–2022). *Війна Росії проти України: від гібридних форм до геноцидних практик: колективна монографія.* Переяслав: Домбровська Я.М., 2025. С. 138–197.

319. Дворянин П., Карпенко О. Дошкільна освіта України у роки російсько-української війни: медійний дискурс 2014–2022 рр. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2025. Вип. 91. Т. 1. С. 50–60.

320. Дворянин П.Я. Війна і молодь: молодіжна політика у мас-медійному дискурсі України (2014–2022). *Проблеми гуманітарних наук*. 2024. Спецвипуск. С. 44–61.

321. Дворянин П.Я. Втрата культурної спадщини внаслідок тимчасової окупації українських територій в умовах російсько-української війни (2022–2023 рр.). *Проблеми гуманітарних наук. Історія*. 2023. Вип. 13. С. 90–108.

322. Дейнега В. «Империя наносит ответный удар»: мифы и вбросы от командования флота. *Українська правда.* 16.02.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/16/208197/?_gl=1*1hnv3u1*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMxMzE1JGo2MCRsMCRoMA

323. Дейнега В. Ветераны АТО просят не присваивать статус убд тыловикам и туристам. 22.12.2015. https://censor.net/ru/blogs/1100706/veterany_ato_prosyat_ne_prisvaivat_status_ubd_tylovikam_i_turistam

324. Дейнега В. Время платить волонтерам. *Українська правда.* 12.08.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/08/12/198503/?_gl=1*1pruxaj*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2MDU4JGo2MCRsMCRoMA

325. Дейнега В. Государство против волонтерских «ОПГ». *Українська правда.* 21.10.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/10/21/202125/?_gl=1*pb8d5x*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM1NDk3JGoyNCRsMCRoMA

326. Дейнега В. Как победить жлобов в армии? *Українська правда.* 2.06.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/06/2/194905/?_gl=1*x9s8wg*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM3MjAxJGo1NiRsMCRoMA

327. Демчук Р. Мовою освіти є державна мова. 6.09.2017. URL: https://lb.ua/blog/ruslan_demchak/375740_movoyu_osviti_ie_derzhavna_mova.html

328. Денисов С. Ф., Кардаш К. С. Воєнний конфлікт: зміст та співвідношення з близькими поняттями. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Юридичні науки*. 2012. № 1(2). С. 109.

329. Депутат зі Львова поскаржився на Арестовича мовному омбудсмену. 17.03.2021. URL: https://lviv.tsn.ua/poslav-na-cherez-prohannya-pisati-ukrayinskoyu-deputat-z-lvova-poskarzhivsya-na-arestovicha-movnomu-ombudsmenu-1746067.html

330. Депутат пропонує звільнити від податків людей молодших за 27 років. 11.10.2019. URL: https://www.unian.ua/economics/finance/10716612-deputat-proponuye-zvilniti-vid-podatkiv-lyudey-molodshih-za-27-rokiv.html

331. Депутати проголосували за гарантії і статус для переселенців. 20.10.2014. URL:https://www.pravda.com.ua/news/2014/10/20/7041334/

332. Держава має забезпечити житлом ветеранів-переселенців. 27.07.2021. URL: http://www.golos.com.ua/article/349010

333. Джоліф Д. Дискурс. *Ециклопедія постмодернізму* / За редакцією Чарлза Е. Вінквіста, Віктор Е. Тейлора. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 126.

334. Джоліф Д. Дискурс. *Енциклопедія постмодернізму* / За редакцією Чарлза Е. Вінквіста, Віктор Е. Тейлора. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 127.

335. Дисертацію Киви відправили на «поглиблене вивчення» – після трьох місяців читання. *Bihus.Info*. 14.09.2021. URL: https://bihus.info/dysertacziyu-kyvy-vidpravyly-na-poglyblene-vyvchennya-pislya-troh-misyacziv-chytannya/?fbclid=IwAR03Aq3Btc6qO5KVdiqIsOwvd8gI2gdH7DnqmkuCbo6YRRMK0Je1LCzEe9I

336. Дискурс. *Енциклопедія сучасної України*. 2007. URL: https://esu.com.ua/article-24374

337. Дискурс-аналіз. *Електронний багатомовний термінологічний словник*. URL: https://emtd.ztu.edu.ua/view/word-4716/0

338. Дітей переселенців розміщують у київських дитсадках і школах позачергово. *Лівий берег.* 25.07.2014. URL: https://lb.ua/society/2014/07/25/274152_detey_pereselentsev_prinimayut.html

339. Діхтяренко А., Холодов П. «НКВД» повертається. Як експериментують над молоддю в окупації? 11.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28728723.html

340. Для України та світу: Пластовий вишкільний центр відкрили на Київщині. 15.10.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/10/15/233627/

341. До 5-річчя від початку збройної агресії Російської Федерації проти України. 27.02.2019. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/do-5-richchya-vid-pochatku-zbroynoyi-agresiyi-rosiyskoyi-federaciyi-proty-ukrayiny

342. До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року) / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 2016. 32 с.

343. До кінця року в Києві планують відкрити ще 2 відновлених дитсадки, - Кличко. *Лівий берег.* 2.11.2021. URL: https://lb.ua/news/2021/11/02/497671_kintsya_roku_kiievi_planuyut.html

344. До медичних вишів цьогоріч вступило на 28% менше абітурієнтів, ніж раніше – МОН. 16.10.2018. URL: https://hromadske.radio/news/2018/10/16/do-medychnyh-vyshiv-cogorich-vstupylo-na-28-menshe-abituriyentiv-nizh-ranishe-mon

345. Добробати / Катерина Гладка, Дмитро Громаков, Вероніка Миронова, Ольга Плужник, Олег Покальчук, Ігор Рудич, Василіса Трофимович, Артем Шевченко, кер. проекту: Іван Рябчій, передм.: Арсен Аваков. Харків: Фоліо, 2016. 574 с.

346. Довбенко М. Міжнародний день студентів: святкують вони, дякуємо ми. 17.11.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/mizhnarodnyy-den%CA%B9-studentiv-uspishni-proyekty/31564655.html

347. Донбас – арена війни / Упоряд.: О. Тараненко. Вінниця: Т. П. Барановська, 2015. 150 с.

348. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. 474 с.

349. Доронюк Т. Ще одна криза. 13.03.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2014/03/13/7018637/

350. Дорошко М. Неоголошені війни Росії проти України у XX – на початку XXI ст.: причини і наслідки. Київ: Ніка-Центр, 2018. 192 с.

351. Досенко А. К. Гандзюк В. О. Сучасний медійний дискурс: підходи до типологізації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (70). № 4. Ч. 4. С. 200–204.

352. Дохват М. Бійцям на передову з Тернополя везуть паски, печені за бабусиними рецептами. *20 хвилин*. 6.04.2018. URL: https://te.20minut.ua/Podii/biytsyam-na-peredovu-z-ternopolya-vezut-paski-pecheni-z-molitvoyu-10684231.html

353. Дошкільна освіта має бути територіально доступною для кожної дитини, – Сергій Шкарлет. *Освіта-інфо.* 2021. URL: https://osvita-info.com/post/8534

354. Другак Н. «Хороше мистецтво переходить кордони»: як відбуваються процеси деколонізації в Україні. *Лівий берег*. 29.09.2021. URL: https://lb.ua/culture/2021/09/29/495048_horoshe_mistetstvo_perehodit.html

355. Друком вийде щоденник Сенцова, який він вів під час голодування у в'язниці. *Zmina*. 28.08.2020. URL: https://zmina.info/news/drukom-vyjde-shhodennyk-senczova-yakyj-vin-viv-pid-chas-goloduvannya-u-vyaznyczi/

356. Дубілет вважає, що електронні вибори повернуть молодь на дільниці. 4.02.2020. URL: https://lb.ua/news/2020/02/04/448940_dubilet_schitaet_elektronnie.html

357. Дубровинський Г. Р. Діти війни: дослідження явища психотравми під час військової агресії в Україні. *Український психологічний журнал*. 2016. № 1. С. 16–26.

358. Дубяга А. Історична пам'ять як ключовий чинник гібридної війни в Україні. *Історичні і політологічні дослідження*. 2018. Спеціальний випуск. С. 252–256.

359. Дяченко А. Соціальні аспекти державної політики реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 3. С. 84–89.

360. Дяченко В., Цюрупа М., Шумський П. Міднародне гуманітарне право: філософсько-правова доктрина регулювання збройних конфліктів. Ч. І. Історія становлення. Київ: Сфера, 1999. С. 30.

361. Едері Л. Захист культурно-історичної спадщини. *Лівий берег*. 17.06.2020. URL: https://lb.ua/blog/liron_ederi/459925_zahist_kulturnoistorichnoi.html

362. Екс-військовослужбовець 93-ї бригади Олег Борисов, який воював під Іловайськом, не може з 2015 року оформити статус учасника бойових дій. 2015. 2.05.2019. URL: https://m.censor.net/ua/news/3125094/eksviyiskovoslujbovets_93yi_brygady_oleg_borysov_yakyyi_voyuvav_pid_ilovayiskom_ne_moje_z_2015_roku

363. Екс-директор музею: через росіян утрачена Велика ханська мечеть Бахчисарайського палацу. *5 канал*. 16.04.2018. URL:

https://www.5.ua/regiony/eksdyrektor-muzeiu-cherez-rosiian-vtrachena-velyka-khanska-mechet-bakhchysaraiskoho-palatsu-168329.html

364. Епіфаній закликав молодь заглядати в Біблію так само часто, як в Google. 30.06.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/06/30/430843_epifaniy_prizval_molodezh.html

365. Ерман Г. Тімоті Снайдер: створіть в Україні інститут російської мови – і в Путіна будуть проблеми. 10.07.2019. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-48924775

366. Єльченко в ООН розповів, скільки українців стали вимушеними переселенцями. 23.10.2017. URL: https://tsn.ua/politika/yelchenko-v-oon-rozpoviv-skilki-ukrayinciv-stali-vimushenimi-pereselencyami-1020240.html

367. Єсіна Н. О. Поняття та сутність волонтерської діяльності в Україні. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2017. Т. 1. № 13. С. 73–80.

368. Жекало Г. І. Гібридна війна РФ проти України: економічний вимір. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 145(3). С. 47–51.

369. Жереги К. Волонтеры – мосты с жизнью, в которой бойцы кому-то нужны. *Українська правда.* 3.05.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/05/3/224000/?_gl=1*memi5n*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTI5OTU5JGo0NiRsMCRoMA

370. Жиратюк М. «Гарячі точки» у ЗМІ та засобах масової інформації, пропаганди і маніпуляції. Особливості російсько-української війни 2014 р. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2015. Вип. 40. С. 208–214.

371. Жиров Г. Б. Анексія Криму, причини та наслідки. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2014. Вип. 45. С. 68–72.

372. Жирохов М. Битва за Луганск. Киев: Patriot Book, 2019. 224 с.

373. Жирохов М. Дебальцевська операція (січень–лютий 2015 р.). Чернігів: Княжий Вал, 2021. 96 с.

374. Жирохов М. Іловайська операція (серпень 2014 р.). Чернігів: Княжий Вал, 2021. 84 с.

375. Жирохов М. Оборона Донецького аэропорта (апрель–август 2014 г.). Чернігів: Княжий Вал. 2019. 68 с.

376. Житарюк М. Оцінка й переосмислення роботи журналістів в умовах війни за незалежність України. *Український інформаційний простір. 2023.* № 1(11). С. 55–71.

377. Житель Виноградова заявив, що його дитину не взяли в дитсадок, бо він і дружина не знають угорської. *Лівий берег.* 15.04.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/04/15/482473_zhitel_vinogradova_zayaviv_shcho_yogo.html

378. Житомирський суд завтра розглядатиме резонансну справу вбивці сімох ветеранів АТО Захаренка. 17.09.2023. URL: https://censor.net/ua/p3443964

379. Жужа Л. О. Волонтерство АТО як політичний інституту: сутність та вплив на громадське суспільство України. *Сучасне суспільство*. 2015. Вип. 1 (1). С. 38–49.

380. Жуйко В. Ужгородські волонтери млинцями заробили на генератор для військових. *День*. 13.02.2017. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-uzhhorodski-volontery-mlyntsyamy-zarobyly-na-henerator-dlya-viyskovykh

381. Жулинський М. Безжальна діагностика воєнного часу. *День*. 27.01.2021. URL: https://day.kyiv.ua/ru/article/ukraincy-chitayte/bezzhalna-diagnostika-voennogo-chasu

382. Журналіст розповів, як окупанти пошкодили Ханський палац у Бахчисараї. *Український тиждень*. 29.10.2017. URL: https://tyzhden.ua/zhurnalist-rozpoviv-iak-okupanty-poshkodyly-khanskyj-palats-u-bakhchysarai/

383. Журналісти з’ясували, на що витрачають держкошти скандальні ветеранські організації. 28.03.2017. URL: https://tsn.ua/groshi/zhurnalisti-z-yasuvali-na-scho-vitrachayut-derzhkoshti-skandalni-veteranski-organizaciyi-903737.html

384. За Зеленського найбільше голосувала молодь, за Порошенка – виборці старшого віку, – аналіз даних національного екзит-полу. 6.05.2019. URL: https://interfax.com.ua/news/political/585726.html

385. Забужко О. Діти гетто. 22.04.2017. URL: https://www.facebook.com/oksana.zabuzhko/posts/10155208475388953/

386. Загнітко А. П. Основи дискурсології: науково-навчальне видання. Донецьк: ДонНу, 2008. С. 23.

387. Загородний О. До останнього не вірили: переселенці, яких бойовики вигнали з власних домівок, безкоштовно отримали квартири. 24.06.2020. URL: https://tsn.ua/ato/do-ostannogo-ne-virili-pereselenci-yakih-boyoviki-vignali-z-vlasnih-domivok-otrimali-zhitlo-u-luganskiy-oblasti-1572670.html

388. Загородня І. Вступна кампанія на карантині: у МОН пояснили, як після 9 класу вступити до закладів профтехосвіти. 21.05.2020. URL: https://coronavirus.tsn.ua/vstup-na-karantini-u-mon-poyasnili-yak-pislya-9-klasu-vstupiti-do-zakladiv-proftehosviti-1550634.html

389. Загородня І. Зі спорядженням армійця вагою понад 30 кг: ветеран АТО здолав 10-кілометрову дистанцію марафону. 4.10.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/zi-sporyadzhenni-armiycya-vagoyu-ponad-30-kg-veteran-ato-zdolav-10-kilometrovu-distanciyu-marafonu-1880362.html

390. Загородня І. Реабілітація в небі: 50 ветеранів АТО літали над Харківською областю. 19.07.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/reabilitaciya-v-nebi-50-veteraniv-ato-litali-nad-harkivskoyu-oblastyu-1827604.html

391. Загребельна Л. Про що мовчать українські волонтери. *Українська правда.* 13.12.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/12/13/227948/?_gl=1*99amva*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY0Nzg3MzYkbzEwJGcxJHQxNzQ2NDc5OTYyJGo0NiRsMCRoMA

392. Задорожній О. В. Анексія Криму – міжнародний злочин: монографія. Київ: К.І.С., 2015. 576 с.

393. Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія. Київ: К.І.С., 2015. 712 с.

394. Закон про українську мову треба ухвалити невідкладно. 19.06.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28563477.html

395. Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху». 17.12.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-20#Text

396. Закон України «Про внесення змін до законів України щодо боротьби з тероризмом» (№1313-VII від 05.06.2014). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1313-18#Text

397. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (№ 2268-VIII від 18.01.2018). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text

398. Законопроєкт про права та свободи внутрішньо переміщених осіб в Україні прийнято за основу [Електронний ресурс]. Юридична практика. 1.12.2021. URL: https://pravo.ua/zakonoproiekt-pro-prava-ta-svobody-vnutrishno-peremishchenykh-osib-v-ukraini-pryiniato-za-osnovu/

399. Залізняк Л. Історичні витоки та цивілізаційні передумови російсько-української війни 2014–2016 рр. *Українознавство*. 2016. № 3 (60). С. 26–39.

400. Заноз Н. Кремль робить усе, щоб російська мова не асоціювалася із позитивом. 26.01.2020. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30397295.html

401. Запорожан В. М., Майданюк В. П., Верба А. В., Герасименко О. С., Хорошун Е. М., Шаповалов В. Ю., Єнін Р. В. Взаємодія військової та цивільної медицини в АТО. *Проблеми військової охорони здоров'я*. 2016. Вип. 46. С. 304–306.

402. Запорожець О. Ю. Пропаганда ідей «русского мира» як загроза національній безпеці України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2018. Вип. 136. С. 16–24.

403. Захарін С. С. Захарін: про формулу фінансування вишів. 24.09.2020. URL: https://osvita.ua/blogs/76766/#google_vignette

404. Захарова О. В. Трансформації науково-освітнього потенціалу закладів вищої освіти України через тимчасову окупацію частини території Донецької та Луганської областей, анексію Республіки Крим. *Освітня аналітика України*. 2020. Вип. 4. С. 47–59.

405. Захист прав внутрішньо переміщених осіб: монографія / за заг. ред.: О. Я. Рогача, М. В. Савчина, М. В. Менджул; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород: РІК-У, 2018. 268 с.

406. Захоплення території фонду ІЗОЛЯЦІЯ. *Сайт платформи культурних ініціатив «Ізоляція»*. 2014. URL: https://izolyatsia.org/ua/foundation/exile/

407. Заява «1+1» медіа щодо ситуації довкола питання українськомовного контенту. 7.02.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/zayava-1-1-media-schodo-situaciyi-dovkola-pitannya-ukrayinomovnogo-kontentu-1487922.html

408. Звіт УІНП за 2015 рік. URL: https://uinp.gov.ua/pro-instytut/zvity/zvit-2015

409. Звягінцева М. Щорічна виплата й щорічні проблеми ветеранів. 04.05.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/05/4/7292426/

410. Зеленська пропонує ввести у школах уроки цифрової гігієни. 23.08.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/08/23/7304755/

411. Зеленський вирішив мотивувати молодь з окупованих територій зберегти українське громадянство. 11.02.2020. URL: https://lb.ua/news/2020/02/11/449646_zelenskiy_reshil_motivirovat.html

412. Зеленський закликав молодь повертатися в Україну «піднімати країну». 29.10.2019. URL: https://lb.ua/news/2019/10/29/440940_zelenskiy_prizval_molodezh.html

413. Зеленський запропонував молоді розповісти про любов до України та ініціював флешмоб. 21.11.2020. URL: https://lb.ua/news/2020/11/21/471177_zelenskiy_zaproponuvav_molodi.html

414. Зеленський під час візиту до Чернігова зустрівся з кандидатом у міністри освіти Шкарлетом. 10.06.2020. URL: https://lb.ua/news/2020/06/10/459552_zelenskiy_vremya_vizita_chernigov.html

415. Зеленський пообіцяв квартири всім ветеранам АТО й ООС. 1.12.2021. URL: https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10100212-zelenskij-poobicjav-kvartiri-vsim-veteranam-ato-j-oos.html

416. Зеленський привітав українську молодь зі святом. 27.06.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/06/27/488005_zelenskiy_privitav_ukrainsku.html

417. Зеленський створив Раду з розвитку вищої освіти. 3.06.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/3/7254297/

418. Зеленський: волонтери зробили вирішальний внесок у захист України від агресії. *Лівий берег*. 5.12.2020. URL: https://lb.ua/news/2020/12/05/472285_zelenskiy_volonteri_zrobili.html

419. Зеленський: Сучасну армію було побудовано завдяки волонтерам. *Українська правда.* 5.12.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/12/5/7275995/

420. Зельманович І. І. Російська військова агресія в Україні: можливі сценарії та способи врегулювання конфлікту. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2017. № 5/6. С. 34.

421. Зіненко Р. Війна, якої не було. Хроніка Іловайської трагедії: у 2 ч. Ч. 2: 25–31 серпня 2014 року / за ред. Ю. Є. Бутусова. Харків: Фоліо, 2019. 474 с.

422. Зіненко Р. Війна, якої не було. Хроніка Іловайської трагедії: у 2 ч. Ч. 1: 7–24 серпня 2014 року / за ред. Ю. Є. Бутусова. Харків: Фоліо, 2019. 444 с.

423. Злобірна Т. День знань якої епохи? 4.09.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/09/4/217644/

424. Знання студентів-медиків протестують на відповідність стандартам США. 26.01.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/health/2017/01/9/222046/

425. Зробити християнську етику обов'язковою у школі просить Гриневич міськрада Львова. 25.04.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/04/25/230568/

426. Зубко Л. Чому з Незалежністю не жартують? *Лівий берег*. 24.08.2020. URL: https://lb.ua/blog/liudmyla_zubko/464482_chomu_z_nezalezhnistyu_zhartuyut.html

427. Зубченко С. О. Сучасний гуманітарний інструментарій протидії гібридній війні РФ проти України. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 4. С. 207–214.

428. Іванець А. «Півострів скарбів» в руках окупантів: загрози і виклики українській культурній спадщині в Криму. *Голос Криму*. 26.07.2020. URL: https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/pivostriv-skarbiv-v-rukakh-okupantiv-zahrozy-i-vyklyky-ukrainskij-kulturnij-spadshchyni-v-krymu/?utm_source=chatgpt.com

429. Іванець А. «Півострів скарбів» в руках окупантів: загрози і виклики українській культурній спадщині в Криму. *Голос Криму*. 26.07.2020. URL: https://culture.voicecrimea.com.ua/uk/pivostriv-skarbiv-v-rukakh-okupantiv-zahrozy-i-vyklyky-ukrainskij-kulturnij-spadshchyni-v-krymu/?utm_source=chatgpt.com

430. Іванишин П.В. Причини війни з Московією й військовополітичні перспективи України. *The Russian-Ukrainian war (2014– 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. С. 918–922.

431. Іванців Н. Операція «Дитячий садок». *Лівий берег.* 10.02.2020. URL: https://lb.ua/society/2020/02/10/449448_operatsiya_dityachiy_sadok_.html

432. Ігнатьєва Т. В. Гібридна війна Росії в Україні: інструменти та цілі. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2017. Вип. 10. С. 233–246.

433. «Ігри нескорених»: 15 членів національної команди будуть змагатись в 6 видах спорту. 15.10.2018. URL: https://prm.ua/igri-neskorenih-15-chleniv-natsionalnoyi-komandi-budut-zmagatis-v-6-vidah-sportu/ ; «Ігри нескорених». Ті, що вже перемогли. 21.09.2017. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2309086-igri-neskorenih-ti-so-vze-peremogli.html

434. Із 2020 року російськомовні школи перейдуть на українську – міністр. 4.10.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/10/4/7228095/

435. Із такими друзями ворогів не треба: балакучий волонтер зірвав масштабну операцію ЗСУ постом у соцмережах. *ТСН*. 24.11.2017. URL: https://tsn.ua/ato/iz-takimi-druzyami-vorogiv-ne-treba-balakuchiy-volonter-zirvav-masshtabnu-operaciyu-zsu-postom-u-socmerezhah-1047245.html

436. Ільницький В., Галів М., Царик Р. Формування засад політики пам'яті в Україні щодо сучасної російсько-української війни. Посібник. Дрогобич: Посвіт, 2025. 140 с.

437. Ільницький В., Куцька О. Періодизація російсько-української війни (2014–2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 162–177.

438. Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаґанда як елемент підготовки до збройної аґресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. Вип. 5. С. 43–55.

439. Ільницький В., Тельвак В., Талалай Ю. Сучасна російсько-українська війна на шпальтах «The British Army Review» (2022–2024). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 130–146.

440. Ільницький В., Федоляк І., Кізім К. «Ми – не біженці. Біженці тікають зі своєї країни в іншу. А Крим – це Україна»: чотири історії тих, хто був змушений покинути свій дім, роботу, друзів і родину на півострові. Чому вони це зробили і як планують жити далі. *День*. 2014. 2 квіт. (№ 59). С. 8.

441. Ільницький В., Царик Р. Матеріально-культурні аспекти увічнення пам'яті українських захисників і захисниць під час російсько-української війни (2014–2024). *Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки*. 2024. Вип. 2. С. 105–116.

442. Ільницький В., Царик Р. Пізнавально-інформаційні та виховні заходи щодо ушанування пам’яті учасників і жертв російсько-української війни (2014–2024). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 81 (2). С. 4–13.

443. Ільницький В., Царик Р. Формування історико-меморіального наративу сучасної російськоукраїнської війни. *Українські історичні студії*. 2025. Вип. 17(59). С. 213–224.

444. Ільченко О. Біографічний метод в історико-педагогічному дослідженні: сутність, принцип, специфіка. *Педагогічні науки*. 2021. Вип. 77. С. 61–66.

445. Іляшко О. О. Порушення громадянських і політичних прав та свобод людини на тимчасово окупованих територіях України та способи їх захисту. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2018. Т. 29. № 4. С. 19–27.

446. Іляшко О. О. Проблеми реалізації та захисту економічних, соціальних і культурних прав людини на тимчасово окупованих територіях. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29. № 5. С. 29–34.

447. Інна Совсун: Влітку почалось закриття малокомплектних шкіл, кількість вчителів теж доведеться скоротити. 5.08.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/person/2015/08/5/198152/

448. Інновації для армії. Система для артилеристів ГІС «Арта». *Українська правда.* 2.06.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2015/06/2/194846/?_gl=1*1guj9jt*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2NTk2JGoyMyRsMCRoMA

449. Інтер, Україна, ICTV і не тільки: канали та телепередачі, що порушують мовний закон. 20.07.2021. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3283964-inter-ukraina-ictv-i-ne-tilki-kanali-ta-teleperedaci-so-porusuut-movnij-zakon.html

450. Інтерпретація російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях / за ред.: Володимира Кулика. Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 328 с.

451. Ірина Загородня. Уряд Німеччини надав 25,5 млн євро для українських переселенців. 12.05.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/uryad-nimechchini-nadav-25-5-mln-yevro-dlya-ukrayinskih-pereselenciv-1782403.html

452. Іщенко А. Ю., Зубченко С. О. Карпенко М. М., Лозовий В. С. Черненко Т. В. Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2017. 44 с.

453. Іщенко Н. Східні люди. *Урядовий кур'єр*. 2014. 9 серп. (№ 144). С. 3

454. Іщиряков С. Дуальна освіта – ми розпочали. Перші висновки. 14.09.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/09/14/226445/

455. Іщиряков С. Дуальна освіта: як втримати ІТ-мізки в Україні. 7.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/7/224580/

456. Іщук О. В., Лукасевич О. А. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованих територій України. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 1. С. 53–59.

457. Йолон П. Системний підхід. *Філософський енциклопедичний словник* / Гол. ред. В. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. С. 584.

458. Кабмін виділив 300 млн грн на закупівлю житла для сімей воїнів АТО. 16.05.2018. URL: https://m.censor.net/ua/news/3066429/kabmin_vydilyv_300_mln_grn_na_zakupivlyu_jytla_dlya_simeyi_voyiniv_ato

459. Кабмін виділив близько 13,9 млн грн одноразової допомоги сім'ям загиблих та учасникам АТО, які отримали інвалідність. 5.06.2019. URL: https://m.censor.net/ua/news/3130677/kabmin_vydilyv_blyzko_139_mln_grn_odnorazovoyi_dopomogy_simyam_zagyblyh_ta_uchasnykam_ato_yaki_otrymaly

460. Кабмін схвалив 12-річну школу. 14.12.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/12/14/221476/

461. Кабмін схвалив боротьбу з плагіатом. Створять сховище академічних текстів. 22.07.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2016/07/22/215518/

462. Кагамлик С. Церква в Україні в умовах сучасних загроз: реакція на російську військову агресію. *Українознавчий альманах*. 2021. Вип. 29. С. 79–84.

463. «Казаки» із окупованого Донбасу отримували українські пенсії. 29.04.2016. URL: https://tsn.ua/groshi/kazaki-iz-okupovanogo-donbasu-otrimuvali-ukrayinski-pensiyi-640634.html

464. Казан Е. М. Аспекти організації медичної допомоги у ході проведення АТО на Сході України в 2015–2016 рр. *Військово-науковий вісник*. 2019. Вип. 31. С. 193–205.

465. Казан Е. М. Проблеми медичного забезпечення Збройних сил України Антитерористичній операції (2014–2015 рр.). *Військово-науковий вісник.* 2016. Вип. 25. С. 245–254.

466. Казанський Д., Воротинцева М. Як Україна втрачала Донбас. Київ: Чорна гора, 2020. 326 с.

467. Калакура Я., Юрій М. Методологічні засади цивілізаційного пізнання культури. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 3–4. С. 44.

468. Калмикова Н. Вони віддають себе Україні. Як держава підтримує ветеранів і їхні сімї? 18.10.2022. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2022/10/18/250892/

469. Кандидатська Киви: у виші пояснили свою бездіяльність перед «тітушками». 11.05.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/05/11/7293148/

470. Капінус О. Я. Особливості державного регулювання міграційних процесів в умовах збройного конфлікту на сході України. *Теорія та практика державного управління*. 2016. Вип. 2. С. 119–124.

471. Капнік О. Депутат зі «Слуги народу» записав реп, щоб розповісти про свій законопроект. 30.06.2020. URL: https://tsn.ua/politika/deputat-zi-slugi-narodu-zapisav-rep-schob-rozpovisti-pro-sviy-zakonoproyekt-1575637.html

472. Капсамун І., Поліщук А., Козирєва Т., Шуткевич О. Як наповнити суверенітет? 15.07.2020. *День*. URL: https://day.kyiv.ua/article/tema-dnya-podrobytsi/yak-napovnyty-suverenitet

473. Карпенко О., Свйонтик О., Терещенко Р. Інформаційна складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: історіографічний огляд. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. Вип. 10 (28). С. 1027–1040.

474. Карплюк В. Ми зробили те, у що мало хто вірив. *Лівий берег.* 11.09.2015. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_karpliuk/315746_mi_zrobili_te_shcho_malo_hto_viriv.html

475. Карплюк В. Талановита молодь Ірпеня отримає іменні стипендії від міського голови. 29.04.2016. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_karpliuk/334203_talanovita_molod_irpenya_otrimaie.html

476. Карпова Е. О. Інформаційна агресія Росії проти України (2014–2020 рр.). *Соціально-політичні студії*. 2020. Вип. 4. С. 48–54.

477. Карпюк Г. У військових з’явиться 200 тисяч квадратних метрів квартирного щастя. 01.03.2018. URL: https://censor.net.ua/blogs/3053185/u_vyiskovih_zyavitsya_200_tisyach_kvadratnih_metrv_kvartirnogo_schastya

478. Каспрук В. Російська мова в Україні – це шанс для Путіна. *Високий Замок*. 1.07.2021. URL: https://wz.lviv.ua/blogs/438071-rosiiska-mova-v-ukraini-tse-shans-dlia-putina

479. Квіт про деталі боротьби з плагіаторами. Дисертації будуть вивішуватись онлайн за 10 днів до дня захисту. 11.08.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/08/11/198488/

480. Квіт С. Потрібні зміни: зміст і завдання освітніх реформ. 27.01.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2015/01/27/7056516/

481. Келін В. На своїй землі, в чужому домі: Вальтер Келін: «Робота з внутрішньо переміщеними особами має стати частиною держ. стратегії» / бесіду вів Валентин Торба. *День*. 2016. 28 верес. (№ 174). С. 5.

482. Кива каже, що його наукового керівника звільнили після захисту. 28.04.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/04/28/7291846/

483. Кизирєва Т. Львівські волонтери передали учасникам АТО розвідувальний танк. *День*. 11.11.2014. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-lvivski-volontery-peredaly-uchasnykam-ato-rozviduvalnyy-tank

484. Київ підняв плату за харчування в дитячих садках. *Лівий берег.* 22.01.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/01/22/475880_kiiv_pidnyav_platu_harchuvannya.html

485. Киридон А. М., Троян С. С. Цивілізаційна війна 2014–2022 рр.: національно-визвольна війна України XXI століття (теоретичний дискурс). *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. С. 523–534.

486. Киридон А. Троян С. Чи можна Російсько-українську війну 2014–2022 рр. вважати екзистенційною війною? *ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками*. У 2-х кн. Кн. 1 / відп. ред. В. Смолій ; упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ: Інститут історії України, 2022. С. 182–183.

487. Кириленко К. Донос і цькування як універсальний засіб проти науки і культури. 14.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/01/14/206454/

488. Кириленко О. Волонтерка Аліна Михайлова про повернення з війни, нагороду «Да Вінчі» та внутрішній флюгер. *Українська правда.* 5.12.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/12/5/7316334/

489. Кіндратів Н. Фізично вдома, а думками – на війні: як ми з татом переживаємо його посттравматичний стресовий розлад. 15.05.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/05/15/240996/

490. Кіндсфатер О. В Одесі відбувся семінар-практикум для викладачів предмета «Захист України». *АрміяInform*. 1.02.2022. URL: https://armyinform.com.ua/2022/02/01/v-odesi-vidbuvsya-seminar-praktykum-dlya-vykladachiv-predmeta-zahyst-ukrayiny/

491. Кличко попросив водити дітей в садки, бо можуть відрахувати. *Українська правда.* 18.06.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/06/18/487390_klichko_poprosiv_voditi_ditey_sadki.html

492. Клімкін вказав румунам на недоліки в їхній освіті щодо українців. 13.10.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/10/13/7158266/

493. Клімкін П. Старші брати лишилися в минулому. 11.12.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/12/11/7074913/

494. Клімкін: Україна має робити більше для нацменшин у сфері освіти. 11.01.2018. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/01/11/7075950/

495. Книш В. В. Закони та підзаконні нормативно-правові акти України у юридичному забезпеченні захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина на окупованих територіях України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* 2015. № 12. С. 62–69.

496. КНУ може забрати звання почесного доктора у члена «Єдиної Росії». 11.06.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/06/11/7296870/

497. Княжанський В. Молодь залишає країну. URL: https://m.day.kyiv.ua/article/ekonomika/molod-zalyshaye-krayinu

498. Коба К. Освіта для переселенців: чимало питань досі невирішені. 20.06.2019. URL: https://lb.ua/blog/kateryna_koba/430077_osvita_pereselentsiv_chimalo.html

499. Коба К. Три проблеми, які чекають свого вирішення в першу чергу. *Юридичний вісник України*. 2019. 17–23 трав. (№ 20). С. 8.

500. Коба К. Три проблеми, які чекають свого вирішення в першу чергу. *Юридичний вісник України*. 2019. 17–23 трав. (№ 20). С. 8.

501. Коваленко А. Б., Вишнягова Ю. А. Психологічне благополуччя військово-службовців, що отримали поранення в зоні АТО. *Український психологічний журнал*. 2017. (3). С. 124–134.

502. Ковалінська В. Квадратні метри для армії: у Дніпрі ветерани АТО не отримали квартир. 19.11.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/kvadratni-metri-dlya-armiyi-u-dnipri-veterani-ato-ne-otrimali-kvartiri-1670344.html

503. Коваліско Н. В., Бубняк С. М. Внутрішньо переміщені особи в Україні: моніторинг результатів соціологічних досліджень 2014–2015 рр. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки.* 2016. Т. 21. Вип. 1. С. 38–46.

504. Коваль О. Із «бурси» у сучасний хаб. З чого почати реанімацію профосвіти? 17.07.2020. URL: https://lb.ua/blog/olha_koval/462045_iz_bursi_suchasniy_hab_z_chogo.html

505. Ковальська Н. В Україні починається перевірка використання коштів ветеранськими організаціями. 5.05.2017. URL: https://tsn.ua/groshi/v-ukrayini-pochinayetsya-perevirka-vikoristannya-koshtiv-veteranskimi-organizaciyami-925037.html

506. Кожухаренко Л. В. Роль волонтерського руху в реформуванні української армії. *Гілея*. 2018. Вип. 136. С. 109–114.

507. Козак І. Переселились із пекла у злидні [Електронний ресурс]. *Голос України*. 2020. 7 жовт. (№ 185). URL: http://www.golos.com.ua/article/336699

508. Козачук М. Б. Волонтерський рух в Україні в період кризового стану: соціологічний вимір. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Соціологія*. 2015. Т. 258. Вип. 246. С. 92–96.

509. Козирєва Т. У Львові «Волонтерська сотня УКУ» передасть в АТО прально-банний комплекс. *День*. 21.07.2016. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-u-lvovi-volonterska-sotnya-uku-peredast-v-ato-pralno-bannyy-kompleks

510. Колесник І. Культурно-інтелектуальна історія як дзеркало «нової наукової революції». *Ейдос*. 2005. № 1. https://uk.wikisource.org/wiki/Eidos/1/Kulturno-intelektualna_istoriia_yak_dzerkalo_»novoi_naukovoi_revoliutsii»

511. Колесник І. Українська історіографія: XVIII – початок XX ст. Київ: Генеза, 2000. С. 37–38.

512. Колесник О. У Дніпрі з вчителями предмета «Захист України» провели спеціальний тренінг. *АрміяInform*. 27.08.2021. URL: https://armyinform.com.ua/2021/08/27/u-dnipri-z-vchytelyamy-predmeta-zahyst-ukrayiny-provely-speczialnyj-trening/

513. Комарова О. Кількість виборців проросійських партій в Україні стрімко зменшується – експерт. 1.04.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28428268.html

514. Комарчук О. Маніпулятивні технології російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Міжнародні відносини*. 2016. № 2. С. 60–66.

515. Комарчук О. О. Маніпулятивні технології засобів масової комунікації в умовах гібрідної війни: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Миколаїв, 2019. С. 166–180.

516. Комісія не знайшла в дисертації Катерини Кириленко плагіат, а лише 1,4% тотожних текстів і упередженість. Документ. 13.05.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/05/13/212285/

517. Кому дістається земля, обіцяна українським ветеранам. 30.01.2022. URL: https://tsn.ua/video/video-novini/komu-distayetsya-zemlya-obicyana-ukrayinskim-veteranam.html

518. Кондрацька В. Разом з Україною за тисячі миль. *Українська правда.* 31.03.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/03/31/191827/?_gl=1*103s71u*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2OTk5JGozNSRsMCRoMA

519. Коновальчук П. І. Зміст та основні напрями пропаганди Російської православної церкви у контексті гібридної війни Росії проти України. *Стратегічна панорама*. 2018. № 2. С. 31–36.

520. Концепція реформи управління закладами вищої освіти. 24.12.2019. URL: https://osvita.ua/vnz/reform/69080/

521. Копитько О. У нашій країні гинуть пам'ятки історії, архітектури і археології. *Лівий берег*. 18.04.2019. URL: https://lb.ua/blog/aleksey_kopytko/424942_strane_gibnut_pamyatniki.html

522. Копитько О. Як правильно обіцяти музеям. *Лівий берег*. 2.05.2019. URL: https://lb.ua/blog/aleksey_kopytko/425930_pravilno_obeshchat_muzeyam.html

523. Корбут А. Українські біженці: куди тікати?: українців, що їдуть за «європейською мрією» в надії на статус біженця в одній із країн ЄС, небагато. Як і перспектив його здобути. *Український тиждень*. 2014. № 30 (25–31 лип.). С. 32–33.

524. Кордон М. В. Енергетична безпека України як складова національної безпеки. *Інтермарум: історія, політика, культура.* 2018. Вип. 5. С. 332–340.

525. Коренєва О. У Сумах взялися викривати «прихованих «регіоналів». 28.08.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27213496.html

526. Корнієвський О. А. Діяльність громадських об'єднань України з вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки.* 2019. Т. 30 (69). № 2. С. 23–29.

527. Коровайний С. Фотопроєкт. Волонтери, які допомагають у боротьбі з коронавірусом. *Українська правда.* 4.05.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2020/05/4/7250396/

528. Корольов І. Р. Поняття дискурсу в сучасному мовознавстві: визначення структура, типологія. *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. С. 286–289.

529. Корпус Ханського палацу в окупованому Бахчисараї дав тріщину після «реставрації». Укрінформ. 8.02.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-

crimea/3400228-korpus-hanskogo-palacu-v-okupovanomu-bahcisarai-dav-trisinu-pisla-restavracii.html;

530. Косий М. Псевдопереселенці незаконно одержали мільярд: Служба безпеки України перевіряє харківських переселенців і заявляє про незаконні схеми соціальних виплат майже 28 тисячам фіктивних внутрішньо переміщених осіб на суму понад мільярд гривень на рік. *Голос України*. 2016. 14 квіт. (№ 68). С. 5.

531. Костина І. Чи готові ми уявити собі Україну без соціальних громадських ініціатив? *Українська правда.* 8.11.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/11/8/219875/?_gl=1*1thw6d6*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMwMzc3JGozMiRsMCRoMA

532. Костюк Б. Російська агресія проти України: зведення з культурного фронту. *Радіо Свобода*. 10.10.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28043726.html

533. Костюк Б. Сучасна освіта України: від «школи знань» до «школи компетентності». 11.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28729569.html

534. Костюк Б. Чи врятують українську науку європейські гранти? *OCBITA.UA.* 29.04.2016. URL: https://osvita.ua/vnz/51255/

535. Кравець Р., Хомей О., Пасічник А., Лопатіна В. Виросли на Майдані. Волонтерські ініціативи два роки потому. *Українська правда.* 8.02.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/02/6/207741/?_gl=1*1ogpsz7*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM0MjY5JGo2MCRsMCRoMA

536. Кравченко В. Ю. Теорія «гібридної війни»: український вимір. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2015. № 2. С. 139–148.

537. Кравченко М. В. Основні проблеми соціального захисту учасників АТО. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 11/12. С. 36–43.

538. Кралюк П. Українська культура і російська окупація. Знову надія на добровольців. *Радіо Свобода*. 23.09.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29504233.html

539. Кралюк П. Українська мова як економічний чинник. 18.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28740689.html

540. Кралюк П. Що нам робити з російською мовою? *Радіо Свобода*. 6.05.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25373179.html

541. Краснодемська І. Російсько-українська війна в дискурсі західних мас-медіа (2014–2016). *Українознавство*. 2017. № 3. С. 57–73.

542. Краснодемська І. Російсько-українська війна в дискурсі західних мас-медіа (2014–2016). *Українознавство*. 2017. № 4. С. 67–93.

543. Криволапчук В О., Кирієнко Л. А. Проблеми медико-психологічної реабілітації та соціальної адаптації учасників антитерористичної операції. *Наука і правоохорона*. 2015. № 1. С. 289–298.

544. Кривошеев П. «Пора бить в набат» – активисты об угрозах культурному наследию Крыма. *Крим.Реалії*. 8.07.2021. URL: https://ru.krymr.com/a/aktivisty-ob-ugrozah--kulturnomu-naslediyu-kyma/31348771.html

545. Крилова-Грек Ю. Волонтерам на замітку: що, де, за скільки? *Лівий берег*. 22.09.2014. URL: https://lb.ua/blog/yulia_grek/280193_volonteram_zamitku_shcho_de.html

546. «Крим: 2014–2017: Анексована культура». Музеї України. 8.01.2018. URL: https://www.museum-ukraine.info/?p=3045

547. Кримінальний кодекс України. 2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

548. Кримські окупанти знищують Бахчисарайський палац. *Главком* 30.10.2017. URL: https://bit.ly/3pvrGTb

549. Крулько І. Жодних рішень про молодь без молоді. 27.06.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2015/06/27/7072573/

550. Крулько І. Як молодь зі Сходу та Заходу «зшивала» Україну. 6.05.2014. URL: https://lb.ua/blog/ivan_krulko/265446_yak_molod_zi_shodu_zahodu_zshivala.html

551. Кузін Д. Чому молодь може пропустити вибори. 28.03.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2019/03/28/7210391/

552. Кузнєцова З. В. Забезпечення реалізації основних прав вимушених переселенців. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2014. Т. 1. Вип. 1. С. 141–146.

553. Кузнєцова І. Міністр Шкарлет про ЗНО, президентський університет, зарплати педагогів і дисертацію Киви. Радіо Свобода. 12.06.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/zno-prezydent-skyy-universytet-zarplaty-pedahohiv-i-dysertatsiyu-kyvy/31303149.html

554. Кузнєцова І. Нам потрібне національно-патріотичне виховання – заступник міністра. 26.06.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27095724.html

555. Кузнєцова І. Як заплатити педагогам? Інтерв'ю з міністром освіти і науки Ганною Новосад. Радіо Свобода. 3.10.2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30197690.html

556. Кузнєцова Т. Аксіологія соціальних комунікацій: Навчальний посібник. Суми: Вид-во Сумського державного університету, 2012. С. 28.

557. Кузнєцова, Є. Порівняння Путіна з Гітлером у західних ЗМІ. *Українська правда*. 28.01.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2015/01/28/7056573/

558. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Пер. з англ. Андрія Павлишина. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 560 с.

559. Кулик Р., Майоров М. 2014: початок російсько-української війни; Український інститут національної пам'яті. Київ, 2019. 41 с.

560. Культура підживлює дух, це важливо під час війни – Денисенко. *Радіо Свобода*. 9.12.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26734153.html

561. Кульчицький С., Якубова Л. Кримський вузол. Київ: Кліо, 2018. 496 с.

562. Кумка А. Хто «дискредитує» Держслужбу у справах ветеранів війни та учасників АТО? 14.06.2016. URL:

https://m.censor.net/ua/blogs/1102179/hto_diskreditu_derjavnu_slujbu_ukrani_u_spravah_veteranv_vyini_ta_uchasnikv_antiteroristichno_operats

563. Купін А. П. Правове забезпечення прав і свобод вимушених переселенців в Україні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 4. С. 79–83.

564. Курило А. «Зе!Молодіжка»: «Слуга народу» має намір створити організацію для юнацтва. 2.03.2021. URL: https://tsn.ua/politika/ze-molodizhka-sluga-narodu-maye-namir-stvoriti-organizaciyu-dlya-yunactva-1736623.html

565. Курило А. Зеленський заявив, що ті, хто порушують мовне питання, «хочуть хайпанути». 9.03.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/zelenskiy-zayaviv-scho-ti-hto-porushuyut-movne-pitannya-hochut-haypanuti-1740682.html

566. Курило А. Маніпуляції президентів і бенефіс КСУ: як в Україні майже 30 років триває мовне протистояння. 3.11.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/velikiy-element-politichnoyi-gri-movne-pitannya-v-ukrayini-vid-kravchuka-do-zelenskogo-1587364.html

567. Курило В., Караман О. Актуальні проблеми шкільної освіти в умовах гібридної війни на Донбасі. *Рідна школа*. 2017. Вип. 9/10. С. 34–39.

568. Куценко В. І., Анісімов В. А. Соціально-економічні аспекти екологічних і природно-техногенних загроз із тимчасово окупованих територій України: шляхи мінімізації ризиків. *Економіка. Фінанси. Право*. 2019. № 9 (1). С. 6–10.

569. Куцька О. Антитерористична операція на Сході України (2014–2018 рр.): етапи та їх характеристика. *Людина і техніка у визначних битвах світових воєн XX ст.: Збірник доповідей Міжнародної наукової конференції*(Львів, 25–26 червня 2019 р.). Львів, 2019. С. 16–18.

570. Кушнір М. Молодь і вибори. Право голосу – це також обов’язок, особливо в час війни. 4.01.2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29689814.html

571. Лавренюк Б. Правовий статус переселенців: проблеми, що розв’язуються. *Голос України*. 2014. 24 верес. (№ 182). С. 6.

572. Лазарєв В. До викладання предмета «Захист України» залучатимуть військовослужбовців, волонтерів та ветеранів. *АрміяInform*. 15.09.2021. URL: https://armyinform.com.ua/2021/09/15/do-vykladannya-predmeta-zahyst-ukrayiny-zaluchatymut-vijskovosluzhbovcziv-volonteriv-ta-veteraniv/

573. Лазарович М. «Душу й тіло ми положим за нашу свободу»: Україна в боротьбі проти збройної агресії Російської Федерації (2014–2018 роки). Ічня: Формат, 2018. 339 с.

574. Лазарович М. Російсько-українська війна (2014–2017 роки). Короткий нарис. Тернопіль: Лілея-НВ, 2017. С. 8.

575. Лазарович М. Російсько-українська війна (2014–2017 роки): короткий нарис. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. 239 с.

576. Лазоренко О. А. Інформаційний складник гібридної війни Російської Федерації проти України: тенденції розвитку. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 3 (36). С. 124–133.

577. Лаптієв А. Голодування Сенцова: рік по тому. *Радіо Свобода.* 15.05.2018. URL: https://ua.krymr.com/a/holoduvannia-sentsova-rik-po-tomu/29942847.html

578. Латипова Л. Чому варто прочитати Magnum Opus Тимчука про нашу війну. *Лівий берег*. 05.05.2016. URL: https://lb.ua/blog/olexiygordeev/334563_chomu_varto_prochitati_magnum_opus.htm

579. Лебедина О. В Україні планують знизити офіційний вік молоді. 21.07.2020. URL: https://zn.ua/ukr/POLITICS/v-ukrajini-planujut-zniziti-ofitsijnij-vik-molodi.html

580. Левченко Ю. І. Російсько-українська війна. Ч. 1: Неоголошена війна (20 лютого 2014 – 24 лютого 2022): рекомендаційний покажчик [Електронне видання]. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2022. 149 с.

581. Леонова І. М. Теоретичний аналіз проблеми соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців в Україні. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4. С. 94–100.

582. Леухіна А. Милицейская переаттестация: 5 выводов для реформы образования. 21.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/01/21/206688/

583. Лещенко Л. Кожен п’ятий випускник в Україні націлений навчатися тільки за кордоном – опитування. 16.03.2021. URL: https://www.unian.ua/society/navchannya-zakordonom-sociologi-oprilyudnili-dani-doslidzhennya-novini-ukrajini-11354365.html

584. Лещенко О. Людина, яка вела антидержавну діяльність на Донбасі, не може навчати дітей – заступник міністра освіти. 8.09.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26572718.html

585. Лизанчук В. Журналістська правда і постправда в контексті гібридної війни Російської Федерації проти України. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2019. Вип. 45. С. 323–334.

586. Лиса К. Пам’яткопохоронна бригада. *Лівий берег*. 25.09.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/09/25/280527_pamyatkopohoronna_brigada.html

587. Лиса К. Презумпція провини. Що не так з новою постановою про пам’ятки культури. *Лівий берег*. 18.06.2019. URL: https://lb.ua/culture/2019/06/18/429901_prezumptsiya_vini_shcho_z_novoyu.html

588. Лисенко О. Є. Феноменологія війни Росії проти України як об’єкт гуманітарних досліджень (за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 25 травня 2022 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2022. Вип. 7. С. 85–98.

589. Лисогор І. Рада розблокувала роботу НАЗЯВО. 2.11.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/11/02/497596_rada_rozblokuvala_robotu_nazyavo.html

590. Лист МОН України № 1/12-6406 від 12.09.14 року «Щодо укомплектування кабінетів предмета «Захист Вітчизни» в школах навчальною зброєю, муляжами зброї та боєприпасів, засобами індивідуального захисту (протигази)». *Освіта.UA.* 12.09.2014. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/42802/

591. Литвин С. Х. Міжнародна правова база захисту культурної спадщини України в умовах військового конфлікту. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2014. № 2. С. 39–41.

592. Лиховид І. «Паперова війна» з волонтерами. *День*. 17.08.2016. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/paperova-viyna-z-volonteramy

593. Лиховид І. «Русский мир» знову в школі? *День*. 15.07.2020. № 130. URL: https://day.kyiv.ua/article/den-ukrayiny/russkyy-myr-znovu-u-shkoli

594. Лиховид І. Де зимувати переселенцям? *День*. 2014. 27 серп. (№ 157). С. 9.

595. Лиховид І. Держава проти волонтерів-шахраїв. Хто переможе? *День*. 21.10.2015. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/derzhava-proty-volonteriv-shakhrayiv-khto-peremozhe

596. Лиховид І. За турботу – «трійка»: чого переселенці чекають від держави. *День*. 2018. 17 трав. (№ 85). С. 10-11.

597. Лиховид І. Маршрут проти дискримінації: правозахисники просять уряд змінити низку постанов, які порушують права переселенців. *День*. 2016. 1 груд. (№ 219). С. 10.

598. Лиховид І. На гачку у псевдо волонтерів. *День*. 16.03.2017. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/na-hachku-u-psevdovolonteriv

599. Лиховид І. Представники Фонду «Повернись живим». *День*. 28.12.2016. https://day.kyiv.ua/article/korona-dnya-cuspilstvo/predstavnyky-fondu-povernys-zhyvym ;

600. Лиховид І. У школи повертається допризовна підготовка. *День*. 13.11.2014. № 213. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/u-shkoly-povertayetsya-dopryzovna-pidhotovka

601. Лицом к людям. Истории нетипичных волонтёров. *Українська правда.* 20.07.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/07/20/197424/?_gl=1*w347su*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2MTUwJGo1OCRsMCRoMA

602. Лише 2% українських науковців вважають свою справу добре оплаченою**.** 10.10.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/10/10/226893/

603. Лібанова Е. Вимушені переселенці: вчора, сьогодні, завтра. *Український географічний журнал*. 2014. № 3. С. 13–18.

604. Лілія Гриневич. Реформа освіти *Час*. Підсумки дня – 03.05.2017 (Відео). URL: https://www.youtube.com/watch?v=97L8uelBIj0

605. Лілія Гриневич. Час. Підсумки дня. 11.01.2018 (Відео). 2018. URL: https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=s8dgy-GDNWc&embeds_referring_euri=https%3A%2F%2Finvak.info%2F&feature=emb_imp_woyt

606. Лілія Гриневич: На учня в спеціалізованій школі держава тратить в півтора рази більше, ніж у звичайній. 11.06.2015. URL: https*://life.pravda.com.ua/person/2015/06/11/195475/*

607. Лінчевський О. 150 балів: МОЗ наполягає на підвищенні вимог до майбутніх медиків. 13.10.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/13/226955/

608. Ліссітса А. П’ять начальників для одного тракториста. 13.07.2016. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2016/07/13/598876/

609. Ліщенко Ю. «Не називайте їх біженцями …». *Високий замок*. 2014. 28–30 берез. (№ 46). С. 4.

610. Ліщук-Торчинська Т. П. Основні сенси нової епістемології філософії історії в межах наративного підходу. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Соціальна філософія та філософія історії*. 2010. Вип. 27. С. 58.

611. Лотоцька Н. Двома дозами від ковіду вакцинувалися майже 62% вихователів дитсадків. *Лівий берег.* 30.10.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/10/30/497439_dvoma_dozami_vid_kovidu.html

612. Лотоцька П. Уряд зафіксував 331 воєнний злочин росіян проти культурної спадщини України. *Лівий берег.* 14.05.2022. URL: https://lb.ua/culture/2022/05/14/516832_uryad_zafiksuvav_331_voienniy_zlochin.html

613. Лубчак В. «Волонтерський рух – як прояв нашого ДНК». *День*. 5.12.2014. URL: https://day.kyiv.ua/article/media/volonterskyy-rukh-yak-proyav-nashoho-dnk

614. Лубчак В. Анна Домбровська: «Більше «Дня» – на схід!». *День*. 28.07.2017. № 130–131. URL: https://day.kyiv.ua/article/media/anna-dombrovska-bilshe-dnya-na-skhid

615. Лугова Ю. В Україні хочуть змінити порядок надання кредиту на придбання житла переселенцями: що пропонують. Fakty. Ua. 7.01.2022. URL: https://fakty.ua/393419-v-ukraine-hotyat-izmenit-poryadok-predostavleniya-kredita-na-pokupku-zhilya-pereselencami-chto-predlagayut

616. Луцишин Г., Завада Я. Особливості діяльності міжнародних організацій щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 37. С. 170–177.

617. Луцька Г. В. Охорона та захист цивільних прав громадян у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території України: монографія. Київ: Людмила, 2020. 203 с.

618. Львів першим з українських міст побудував багатоповерхівку для ветеранів АТО. 27.01.2018. URL: https://tsn.ua/ukrayina/lviv-pershim-z-ukrayinskih-mist-pobuduvav-bagatopoverhivku-dlya-veteraniv-ato-1096480.html

619. Львів'яни передали військовим на передову три позашляховики і понад тисячу великодніх пасок. *5 канал*. 4.04.2015. URL: https://www.5.ua/86/lvivians-peredaly-viiskovym-na-peredovu-try-pozashliakhovyky-i-ponad-tysiachu-velykodnikh-pasok-75777.html

620. Любка А. Закон про мову – шанс для дітей із російськомовних родин знати українську. 19.02.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28317659.html

621. Любка А. Тест на державність для політиків. Битва за українську мову. *Радіо Свобода.* 31.08.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28706468.html

622. Лютікова Н. Про ціну життя, і як «заграница нам поможет». *Українська правда.* 11.02.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/11/207902/?_gl=1*3ncnvc*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcwJHQxNzQ2NTM0MjAwJGo2MCRsMCRoMA

623. Лютянська Н. І. Мас-медійний дискурс: типологічні та структурно-організаційні особливості. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер.: Філологічні науки*. 2014. Кн. 2. С. 136–141.

624. Ляшко О. Тільки молодь може захистити Україну від окупантів і підняти її з колін! 2014. URL: https://lb.ua/blog/oleg_lyashko/271427_tilki_molod_mozhe_zahistiti_ukrainu.html

625. Магазова А. Самогубства серед військових у зоні АТО та ветеранів – наскільки масштабною є проблема та чи вдається її вирішувати? 27.04.2018. URL: https://www.dw.com/uk/%D1%81%D1%83%D1%97%D1%86%D0%B8%D0%B4%D0%B8-%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85-%D1%82%D0%B0-%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B2-%D0%B0%D1%82%D0%BE-%D1%89%D0%BE-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE/a-43548220

626. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 320 с.

627. Мадрига Т. Б. Волонтерський рух в Україні в умовах зовнішньої агресії. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2018. № 6. С. 96–106.

628. Мазій І. В. Державне регулювання розвитку волонтерської діяльності в Україні щодо посилення обороноздатності держави: дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.05; Хмельницький університет управління та права. Хмельницький, 2019. 251 арк.

629. Мазур Н. О., Целюх Я. О. Тенденції та мотиви розвитку волонтерства в Україні. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2020. Т. 4. № 92. С. 177–185.

630. Мазурець Ю. О. *Енергетичний вимір національних інтересів України у сучасних міжнародних відносинах*. Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 2016. 202 с.

631. Максименко О. «Без броні» і вагань. Соцадаптація воїнів АТО. 22.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/01/22/206901/

632. Максимович М. Медійні аспекти «путінської» аудіовізуальної пропаганди. *Теле- та радіожурналістика*. 2015. Вип. 14. С. 195–202.

633. Малиновська Н. Ельміра Аблялімова: Кримськотатарська культура заважає окупантам. *Главком*. 23.04.2018. URL: https://glavcom.ua/interviews/elmira-ablyalimova-krimskotatarska-kultura-zavazhaje-okupantam-491867.html

634. Малімон Н. Волинські волонтери відправили на реабілітацію на Кіпр ще двох військових. *День*. 3.12.2014. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-volynski-volontery-vidpravyly-na-reabilitatsiyu-na-kipr-shche-dvokh-viyskovykh

635. Малімон Н. Луцькі волонтери назбирали коштів на медичну апаратуру для військового госпіталю. *День*. 23.02.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-lutski-volontery-nazbyraly-koshtiv-na-medychnu-aparaturu-dlya-viyskovoho-hospitalyu

636. Малімон Н. На патріотичному ярмарку у Володимирі-Волинському волонтери зібрали майже 55 тис. грн. *День*. 15.02.2016. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-na-patriotychnomu-yarmarku-u-volodymyri-volynskomu-volontery-zibraly-mayzhe-55-tys-hrn

637. Малімон Н. Польські волонтери передали лучанам придбану за пожертви швидку допомогу у зону АТО. *День*. 11.04.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-polski-volontery-peredaly-luchanam-prydbanu-za-pozhertvy-shvydku-dopomohu-u-zonu-ato

638. Мандзій С. В. Поняття «внутрішньо переміщена особа»: дискусійні питання визначення у законодавстві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 3. С. 87–98.

639. Маркітантов В. Ю., Рибщун О. В., Столяр Ю. В. Російська гібридна війна: від доктрини до тактики. Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Рута, 2018. 232 с.

640. Марусик Т. «Росія закінчується там, де закінчується російська мова». Але не для нинішньої влади України? *Радіо Свобода.* 22.04.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinska-mova-viyna-i-putin/31215228.html

641. Марусик Т. Київ може показати приклад, як подолати наслідки мовної окупації України. 21.04.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28443458.html

642. Марусик Т. Міжнародне угруповання із захисту російськомовних під контролем Кремля. 31.03.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28401334.html

643. Марусик Т. Підводні камені постанови Кабміну про вільне володіння державною мовою. 5.05.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28469453.html

644. Марусик Т. Українська мова. Чому раптом аж три законопроекти. 7.02.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28294955.html

645. Марусяк О. Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти: монографія. Чернівці: Місто, 2016. 219 с.

646. Марценковський Д. І. Віковий поліморфізм посттравматичних стресових розладів та депресій у дітей внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій. *Архів психіатрії*. 2018. Т. 24. № 1. С. 15–20.

647. Масенко Л. Українська мова і Порошенко. Досвід Фінляндії та Ізраїлю для України. 30.03.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28400343.html

648. Мателешко Ю. П. Анексія Криму Росією та її геополітичні наслідки. *Геополітика України: історія і сучасність.* 2015. Вип. 1 (14). С. 119–131.

649. Матерняк Д. Гібридна війна: російська доктрина і висновки з дій під час російсько-української війни. *Стратегічна панорама*. 2020. № 1/2. С. 42–47.

650. Матюшенко О. Здорова молодь – здорова нація: як залучити молодь до спорту. 18.06.2019. URL: https://lb.ua/blog/oleksiy_matushenko/429880_zdorova_molod_zdorova_natsiya_yak.html

651. Матяш Т. МОЗ затвердило сезонне меню для дитячих садків. *Лівий берег.* 11.02.2022. URL: https://lb.ua/society/2022/02/11/505323_moz_zatverdilo_sezonne_menyu.html

652. Матяш Т. Росіяни вивезли з Херсона майже 360 тисяч архівних документів, – ГУР. *Лівий берег*. 24.04.2025. URL: https://lb.ua/society/2025/04/24/672911_rosiyani_vivezli_z_hersona_mayzhe_360.html

653. Матяш Т. У бюджет повернули понад 10 млн гривень, які виплачувалися «мертвим душам» з ОРЛО. 21.10.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/10/21/496732_byudzhet_povernuli_ponad_10_mln.html

654. Мацюцька О. Суперники на полі, але побратими в окопах: як минув шостий фінал Кубка Героїв АТО. 14.12.2020. URL: https://tsn.ua/ato/superniki-na-poli-ale-pobratimi-v-okopah-yak-minuv-shostiy-final-kubka-geroyiv-ato-1645702.html

655. МВС видасть волонтерам і добровольцям зелені номери. *Українська правда.* 15.05.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/05/15/7068038/

656. Мельник І. П. Внутрішньо переміщені особи як об’єкт соціальної роботи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2017. Вип. 23. С. 176–182.

657. Мельник О. В. Міфологеми в російсько-українському протистоянні 2014 року: мета, спосіб використання та значення для ідеологічно-пропагандистської кампанії у суспільстві (за матеріалами інтернет-простору). *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. 2014. Вип. 31. С. 118–126.

658. Мещеряков В. Допризовна підготовка нікуди не ділася. *Освіта.UA.* 2.04.2018. URL: https://osvita.ua/blogs/60409/

659. Мещеряков В. Про предмет «Захист Вітчизни». *Освіта.UA.* 12.02.2018. URL: https://osvita.ua/blogs/59419/

660. Мєшков А. В. Особливості загроз інформаційній безпеці у зоні проведення АТО/ООС (2014–2020 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 159(3). С. 93–98.

661. МЗС Угорщини вимагає від Києва юридичних гарантій щодо закону про освіту. 24.01.2018. https://www.pravda.com.ua/news/2018/01/24/7169459/

662. МЗС: Україна та Румунія шукатимуть компроміс щодо освіти меншин. 13.04.2018. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/04/13/7080348/

663. «Ми вимагаємо провести відкритий і прозорий конкурс», – ветерани АТО звернулися до Порошенка з питання обрання глави Держслужби у справах ветеранів. 27.03.2018. URL: https://m.censor.net/ua/news/3057985/my_vymagayemo_provesty_vidkrytyyi_i_prozoryyi_konkurs_veterany_ato_zvernulysya_do_poroshenka_z_pytannya

664. «Ми живемо в Україні і кожен має знати українську мову» – директор школи на Луганщині. 18.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28742829.html

665. Ми хочемо змінити зміст дошкільної освіти та «підтягнути» вихователів – Ганна Новосад. *Українська правда.* 27.03.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/03/27/223379/

666. Миколюк О. Врятувати «душу Криму». *День*. 30.12.2017. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/vryatuvaty-dushu-krymu?utm_source=chatgpt.com

667. Мимрук О. Від окопів до мелодрами: якою буває українська воєнна проза. *Читомо*. 24.04.2019. URL: https://chytomo.com/vid-okopiv-do-melodramy-iakoiu-buvaie-ukrainska-voienna-proza/

668. Миронюк Д. І. Кримська війна (2014 р.): військова та інформаційна. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації.* 2015. № 4. С. 31–35.

669. Мирошніченко І. Г. Сучасні підходи до типології мас-медійного дискурсу. 2021. URL: http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/9998/1/Miroshnychenko.pdf.

670. Митрофанський С. Українське покоління для інших країн. 15.01.2019. URL: https://lb.ua/blog/sergiy_mytrofanskiy/417155_ukrainske_pokolinnya_inshih_krain.html

671. Михайлюк О. В. Соціокультурний підхід як методологія історичного дослідження. *Український селянин*. 2016. Вип. 16. С. 9.

672. Михальська В. Вчись у кращих: проект Кіровоградської обласної ради з підтримки ВПО. *Місцеве самоврядування*. 2018. № 9 (верес.). С. 73–77.

673. Між війною і соборністю. Соціокультурна інтеграція та адаптація переселенців з Донбасу та Криму. Західноукраїнський вектор: монографія / відп. ред.: Микола Литвин; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2017. 452 с.

674. Міліція взялася за побиття волонтерки в Дніпропетровську. *Українська правда.* 22.04.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/04/22/7065475/

675. «Мінер» моста Метро попросив пробачення в киян, йому не висуватимуть підозру в підготовці теракту. 19.09.2019. URL: https://lb.ua/news/2019/09/19/437743_miner_mosta_metro_izvinilsya_pered.html

676. Міністр оборони хоче, щоб у школах вчили протистояти інформаційним атакам. 24.11.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/11/24/7232888/

677. Міністр освіти визнала небезпечними для України «мовні гетто» нацменшин. 13.10.2017. URL: https://lb.ua/society/2017/10/13/379174_ministr_obrazovaniya_sochla_opasnimi.html

678. Мінкульт розформував скандальний Департамент культурної спадщини. *Лівий берег*. 3.07.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/07/03/271725_minkult_rasformiroval_skandalniy.html

679. Мінкультури України закликало РФ припинити руйнувати Ханський палац в Бахчисараї. Центр журналістських розслідувань. 5.11.2017. URL: https://investigator.org.ua/ua/ news-2/203267/

680. Міносвіти вимагає від навчальних закладів користуватись в роботі та спілкуванні українською мовою. 10.10.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/minosviti-vimagaye-vid-navchalnih-zakladiv-koristuvatis-ukrayinskoyu-movoyu-783118.html

681. Міносвіти назвало одним зі своїх пріоритетів зміни в дошкільній освіті. *Лівий берег.* 12.09.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/09/12/437099_minobrazovaniya_nazvalo.html

682. Міносвіти підготувало законопроєкт, який об'єднає коледжі з ПТУ. Лівий берег. 10.03.2020. URL: https://lb.ua/society/2020/03/10/452097_minobrazovaniya_podgotovilo.html

683. Міносвіти розробило три моделі навчання для нацменшин. 12.12.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/12/7165211/

684. Міносвіти: Науково-технічне співробітництво з Росією неможливе. 28.01.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/28/7056704/

685. Мінрегіонбуд дозволив дитячі садки в житлових будинках. *Лівий берег.* 27.06.2018. URL: https://lb.ua/society/2018/06/27/401533_minregionstroy_razreshil_detskie.html

686. Мірошниченко І. Г. Сучасні підходи до типології мас-медійного дискурсу. 2016. URL: http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/9998/1/Miroshnychenko.pdf

687. Міста, де процвітає молодь. Представник ООН Хайме Надаль та мер Львова Андрій Садовий розповідають, як цього досягнути. 12.08.2021. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/v-yakih-mistah-zhive-molod-kolonka-predstavnika-oon-i-andriya-sadovogo-50177175.html

688. Міщенко І. Житло для переселенців – спільними зусиллями. 28.02.2019. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/news/zhitlo-dlya-pereselenciv-spilnimi-zusillyami/

689. Мовний закон забезпечить захист і підтримку української - активісти поширюють звернення. 23.04.2019. URL: https://gazeta.ua/articles/sogodennya/_movnij-zakon-zabezpechit-zahist-i-pidtrimku-ukrayinskoyi-aktivisti-poshiryuyut-zvernennya/779018

690. Мокан В. Вудка замість риби: що запропонує Україна молодим громадянам до 30 років? 28.06.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2020/06/28/7257298/

691. Мокан В. Кредит чи пільга: як держава планує вирішувати житлові проблеми молоді. 14.07.2020. URL: https://lb.ua/blog/vasyl_mokan/461804_kredit_chi_pilga_yak_derzhava_planuie.html

692. Мокренюк С. Чому російська культура вбиває? *Українська правда*. 25.04.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/04/25/7291360/

693. Мокрик Д. Кива збрехав про участь в конференціях і додав до дисертації підробні довідки. *Bihus.Info*. 27.04.2021. URL: https://bihus.info/kyva-zbrehav-pro-uchast-v-konferencziyah-i-dodav-do-dysertacziyi-pidrobni-dovidky/?fbclid=IwAR2MqmIlXQNdx_i1CL78lFB_iE2nI5ZB2XoxiTgDA4zmjMwpRrfLkejz9w0

694. Молоді українські підприємці отримають допомогу з ЄС. 19.03.2018. URL: https://agropolit.com/news/7747-molodi-ukrayinski-pidpriyemtsi-otrimayut-dopomogu-z-yes

695. МОН прагне якісно викладати предмет «Захист Вітчизни». *Освіта.UA*. 15.09.2014. URL: https://osvita.ua/school/42803/

696. МОН: перелік професій, серед яких є бджолярі і токарі, склали через зміну у фінансуванні профосвіти. 18.11.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news/28126119.html

697. Мороз В. Допомога внутрішньо переміщеним особам vs шахрайство стосовно держави. *Юридична газета*. 2018. 20 берез. (№ 11). С. 36.

698. Москаль закликає Порошенка ветувати нещодавно схвалений закон про освіту. 8.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news/28724111.html

699. Москалюк О. Друга державна мова в Україні: міфи та реальність. 10.06.2014. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/law/druga-derzhavna-mova-v-ukrayini-mifi-ta-realnist-353878.html

700. Москвичова А. Нова українська школа для першокласників: що зміниться з першого вересня. 25.08.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29449731.html

701. Москвичова А. Як на панщину: цього року у перший клас можуть приймати за «прописко́ю». 4.04.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29145403.html

702. Москвичова А., Паутов В. Школа спільною мовою: новий закон «Про освіту» набуває чинності. 28.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28762984.html

703. Музика І. Росія привласнила в окупованому Криму понад 4 тисячі пам'яток, – ЮНЕСКО. *Лівий берег.* 14.09.2021. URL: https://lb.ua/world/2021/09/14/493967_rosiya_privlasnila_okupovanomu.html

704. Музика М., Потєхін П., Пальваль А. Савур-Могила. Військові щоденники. Харків: Фоліо, 2017. 320 с.

705. Музика Н. Витягнути війну з воїнів: що стоїть за посттравматичним стресовим розладом. 15.02.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/02/15/243909/

706. Музика Н. Непомітні та незахищені: як живеться дружинам та матерям воїнів АТО/ООС. 12.09.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2020/12/9/243329/

707. На 31 блокпосту втрати, волонтери забирають звідти поранених і вбитих. *Лівий берег*. 4.11.2014. URL: https://lb.ua/society/2014/11/04/284914_31_blokpost_okruzhenii.html

708. На ВДНГ може з'явитися Музей радянської окупації просто неба. *Українська правда*. 2.07.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/culture/2015/07/02/196620/

709. На Волині відзначили найкращих учителів предмета «Захист України». *АрміяInform*. 25.10.2021. URL: https://armyinform.com.ua/2021/10/25/na-volyni-vidznachyly-najkrashhyh-uchyteliv-predmeta-zahyst-ukrayiny/

710. На Волині ПТУ та коледжі опинилися під загрозою закриття через відсутність фінансування. 25.11.2017. URL: https://tsn.ua/ukrayina/na-volini-ptu-ta-koledzhi-opinilisya-pid-zagrozoyu-zakrittya-cherez-vidsutnist-finansuvannya-1047360.html

711. На Запоріжжі невідомі жорстоко побили волонтерів та капелана добровольчого батальйону. *ТСН*. 20.08.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/na-zaporizhzhi-nevidomi-zhorstoko-pobili-volonteriv-ta-kapelana-dobrovolchogo-batalyonu-730980.html

712. На Запоріжжі учасникам АТО виділили земельні ділянки на цвинтарі. 28.11.2017. URL: https://tsn.ua/ukrayina/na-zaporizhzhi-uchasnikam-ato-vidilili-zemelni-dilyanki-na-cvintari-1049975.html

713. «Найбільше вразив феномен українського волонтерства». *День*. 6.01.2016. URL: https://day.kyiv.ua/article/naybilshe-vrazyv-fenomen-ukrayinskoho-volonterstva

714. На Київщині волонтери збирають кошти для дитячого садка. *День*. 11.07.2021. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-na-kyyivshchyni-volontery-zbyrayut-koshty-dlya-dytyachoho-sadka

715. На Київщині зіграли весілля воїна АТО і волонтерки, котрі познайомилися завдяки ТСН. *ТСН*. 29.06.2017. URL: https://tsn.ua/ukrayina/na-kiyivschini-zigrali-vesillya-voyina-ato-i-volonterki-kotri-poznayomilisya-zavdyaki-tsn-953048.html

716. На Київщині через пожежу у дитсадку евакуювали 108 дітей та персонал. *Лівий берег.* 31.03.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/03/31/481254_kiivshchini_cherez_pozhezhu_ditsadku.html

717. На мовному фронті без змін. 4.05.2016. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/politics/na-movnomu-fronti-bez-zmin-642648.html

718. На телеконцерті в Литві волонтери зібрали € 120 тис для України. 15.01.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/01/15/7132464/

719. На території дитсадка в Києві вибухнула саморобна бомба. *Лівий берег.* 26.04.2017. URL: https://lb.ua/society/2017/04/26/364894_territorii_detsada_kieve.html

720. На трасі Артемівськ-Дебальцеве львівські волонтери підірвались на фугасі. *День*. 22.02.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-na-trasi-artemivsk-debaltseve-lvivski-volontery-pidirvalys-na-fuhasi

721. На Харківщині викрили масштабну аферу з нарахуванням соцвиплат псевдо переселенцям. 12.04.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/na-harkivschini-vikrili-masshtabnu-aferu-z-narahuvannyam-socviplat-psevdopereselencyam-628996.html

722. На які пільги мають право учасники АТО? 31.07.2014. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/law/pilgi-dlya-uchasnikiv-ato-361373.html

723. Набока М. «Молодь має показати цього разу гарну явку» – експерт. 24.10.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26654819.html

724. Набока М. Зміни в молодіжній політиці країни (Гість: Віра Профазі). Радіоефір. 26.06.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27096963.html

725. Набока М. Кермач: зміни в країні можливі, якщо до влади прийде критична маса молоді – від 30 до 60%. 21.09.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27260187.html

726. Набока М. Неувага до науки призвела до зубожіння нашої економіки – Наталя Шульга. 7.05.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26999726.html

727. Набока М. Неувага до науки призвела до зубожіння нашої економіки – Наталя Шульга. 7.05.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26999726.html

728. Набув чинності Типовий перелік засобів навчання та обладнання для кабінетів предмета «Захист України». *АрміяInform*. 19.01.2022. URL: https://armyinform.com.ua/2022/01/19/nabuv-chynnosti-typovyj-perelik-zasobiv-navchannya-ta-obladnannya-dlya-kabinetiv-predmeta-zahyst-ukrayiny/

729. Назаренко В. У Чернігові відбувся волонтерський фестиваль «Доброволець». *День*. 17.10.2016. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-u-chernihovi-vidbuvsya-volonterskyy-festyval-dobrovolets

730. Назаренко В. Яценюк: Малі проблеми армії лягли на волонтерів, а великі на уряд. *День*. 30.12.2014. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-yatsenyuk-mali-problemy-armiyi-lyahly-na-volonteriv-velyki-na-uryad

731. Назаренко Ю. Молодь і заклади культури. Як знайти точки дотику? 22.01.2021. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/kinoteatr-ta-muzeji-yaki-kulturni-zakladi-populyarni-ta-chomu-novini-ukrajini-50137109.html

732. Назимко К. Наука та освіта. Чому нам не розкажуть про них на дебатах. 11.04.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2019/04/11/7211888/

733. НАН через брак фінансів скоротить дослідження та співробітників. 22.01.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/01/22/7096305/

734. Населення центральної України сьогодні русифікується, – експерт. 8.04.2016. URL: https://web.archive.org/web/20160415202741/http://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/naselennya-centralnoyi-ukrayiny-sogodni-rusyfikuyetsya-ekspert

735. Наступного року на заклади профосвіти чекають масштабні перевірки. У МОН пояснили причину. 22.12.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/nastupnogo-roku-na-zakladi-profosviti-chekayut-masshtabni-perevirki-u-mon-poyasnili-prichinu-1463841.html

736. НАТО солідарне з Угорщиною щодо українського закону про освіту – заступниця генсека. 26.02.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/02/26/7207781/

737. Нацрада реформ підтримала концепцію Нової української школи та інклюзивної освіти. 2.04.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/04/2/7139994/

738. «Не буде поборів»: у Львові заборонили збирати з батьків гроші на школу. *Українська правда.* 28.09.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/28/226691/

739. Не молодший спеціаліст, а молодший бакалавр. Рада прийняла новий закон щодо профтехосвіти. 6.06.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2019/06/6/237143/

740. Не порушуючи права інших мов, ми поширюватимемо українську – Гройсман. 9.11.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/11/9/7161200/

741. Не пустити Шкарлета: депутати хочуть заборонити «плагіаторам» займати посади в уряді. 25.06.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/25/7257150/

742. Невідомі напали на ветерана АТО, учасника оборони ДАП Вербича в Києві. 2.05.2018. URL: https://m.censor.net/ua/news/3064253/nevidomi_napaly_na_veterana_ato_uchasnyka_oborony_dap_verbycha_v_kyyevi

743. Некреча К., Гах О. Велика тріщина на культурній спадщині. До чого призвела російська «реставрація» Ханського палацу в Бахчисараї. *Крим.Реалії.* 11.02.2022. URL: https://ua.krymr.com/a/krym-bakhchysaray-khanskyi-palats-trischyna-restavratsia/31698925.html

744. Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО / Ольга Калиновская, Олег Криштопа, Євген Назаренко, Валентин Трохимчук, Дарина Феденко. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 510 с.

745. Нескородяна О. В Україні привітали волонтерів, без яких не вистояли б Майдан і українська армія. *ТСН*. 5.12.2014. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-privitali-volonteriv-bez-yakih-ne-vistoyali-b-maydan-i-ukrayinska-armiya-395891.html

746. Нескородяна О. Для абітурієнтів із окупованих територій спростили процес вступу до вишів: як це працює. 3.06.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/dlya-abituriyentiv-iz-okupovanih-teritoriy-sprostili-proces-vstupu-do-vishiv-yak-ce-pracyuye-1356342.html

747. Нестерович Є. Що читати в часи війни? *Лівий берег*. 19.09.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/09/19/279760_shcho_chitati_chasi_viyni.html

748. Несчетна С. У Мінветеранів закликають не поспішати з висновками через інцидент з ветераном АТО в Кабміні. 4.08.2021. URL: https://kyiv.tsn.ua/u-minveteraniv-zaklikayut-ne-pospishati-z-visnovkami-cherez-incident-z-veteranom-ato-v-kabmini-1839409.html

749. Несчетная С. В Украине закроют еще десять вузов. 1.03.2016. URL: https://news.liga.net/politics/news/v_ukraine_zakroyut_eshche_desyat_vuzov

750. Нефьодова А. Багатодітні переселенці: 65% переселенців виживають на 1330 грн, лише у 27% дохід становить 1331–2500 грн. *Дзеркало тижня*. 2016. 29 квіт. 14 трав. (№ 16). С. 12.

751. Нікілєв О. Історичні корені та передумови російсько-української війни: ментальний вимір. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. Вип. 26(5). С. 110–117.

752. Ніколаєв Є. Що означає нова формула фінансування університетів? Сторінка Євгена Ніколаєва. 5.02.2020. URL: https://www.skeptic.in.ua/unis-financing-formula/

753. «Нікому не дамо приватизувати російську мову» – Зеленський. 5.02.2021. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-55955042

754. Новикова Г., Чепурко Валерия**.** Закон о переселенцах оказался недоработан: теперь документ должна будет исправить новая Рада. *Комсомольская правда в Украине*. 2014. 21 нояб. (№ 260). С. 1, 7.

755. Новикова О. Шлях переселенця: від адаптації до інтеграції. *Дзеркало тижня*. 2017. 1-7 лип. (№ 25). С. 1, 6. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/shlyah-pereselencya-vid-adaptaciyi-do-integraciyi-247131_.html

756. Нові умови вступу в коледжі і технікуми. Що планують змінити. 20.09.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2019/09/20/238291/

757. Новікова В. Г. Місце та роль жінок у волонтерському русі в період проведення АТО (2014–2018). *Воєнно-історичний вісник.* 2019. № 2. С. 38–49.

758. Новікова О. Ф., Панькова О. В. Вимушена міграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО) України: стан, проблеми, шляхи розв’язання. *Проблеми економіки*. 2018. № 3. С. 217–225.

759. Новородовський В. В. Іноземці та представники національних меншин України у вітчизняних збройних формуваннях: особливості, проблеми, статус (2014–2018). *Humanitarium. Серія: Філософія*. 2018. Т. 40. Вип. 3. С. 133–146.

760. Новородовський В. В., Новородовська Н. О. Феномен добровольчого і волонтерського руху в Україні в умовах російської агресії. *Трансформаційні процеси*

у постраднянських країнах: 30 років поступу до демократії: монографія / кер. авт. кол.: Б. Л. Дем'яненко. Переяслав: Домбровська Я.М., 2021. С. 183–207.

761. Новородовський, В. В. Інформаційна безпека України в умовах російської агресії. *Соціум. Документ. Комунікація. Серія: Історичні науки*. 2020. № 9. С. 151–179.

762. Норвегія підтримує реформування освіти в Україні – прем'єрка. 16.11.2018. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/11/16/7089496/

763. Носков Я. Італієць тримає у Запоріжжі ресторан, де клієнтів обслуговують лише українською мовою. 25.04.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/italiyec-trimaye-u-zaporizhzhi-restoran-de-kliyentiv-obslugovuyut-lishe-ukrayinskoyu-movoyu-1336188.html

764. Обмін полоненими на держрівні зупинено, ним займаються лише волонтери. *День*. 6.04.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-obmin-polonenymy-na-derzhrivni-zupyneno-nym-zaymayutsya-lyshe-volontery

765. Обмін Сенцова на ув'язнених у США росіян неможливий – Держдеп. *Укрінформ*. 2.10.2019. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2549848-obmin-sencova-na-uvaznenih-u-ssa-rosian-nemozlivij-derzdep.html

766. Обов'язкове електронне декларування ГО в Україні – шантаж та помста за критику влади, - правозахисники. *День*. 12.02.2018. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-obovyazkove-elektronne-deklaruvannya-ho-v-ukrayini-shantazh-ta-pomsta-za-krytyku-vlady

767. Обух В. Перші успіхи й великі плани «Великої реставрації». Укрінформ. 24.12.2021. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3375162-persi-uspihi-j-veliki-plani-velikoi-restavracii.html

768. Одегов О., Гриценко Н. Злочини без покарання: порушення прав людини під час збройного конфлікту на сході України: звіт; за заг. ред.: В. Щербаченка; Громадська організація «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Київ, 2018. 64 с.

769. Окружний суд Києва розгляне законність щомісячної плати за садки. *Лівий берег.* 17.10.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/10/17/440016_okruzhnoy_sud_kieva_rassmotrit.html

770. Олійник Є. Травми українців не виправдовують звинувачення Грабовича – професор Чернецький. 12.02.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27546823.html

771. Ольховський М. А. Основні напрями діяльності волонтерських організацій в Україні. *Юридична наука*. 2016. № 2. С. 7–15.

772. «Он был специалистом по выполнению невыполнимых задач». *Українська правда.* 4.09.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/09/4/199792/?_gl=1*1o5chrq*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM1Nzk4JGo2MCRsMCRoMA

773. Онищак В. Російсько-українська війна 2014–2022 рр. на сторінках газети Die Zeit: історіографічні аспекти. *Вісь Європи – Axis Europae.* 2025. Вип. 8. С. 143–152.

774. Онищенко Л. А. Стан волонтерського руху в Україні та перспективи його розвитку. *Габітус*. 2016. Вип. 2. С. 96–99.

775. Онищенко О. Оксана Болотюк: «Кожну дію чиновників щодо переселенців потрібно вигризати» / бесіду вела Онищенко Оксана. *Дзеркало тижня*. 2018. 24-30 листоп. (№ 45). С. 11.

776. Онуфрик М., Яковенко І. Новий закон «Про освіту»: питання, які не можна обійти. 11.04.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/04/11/223625/

777. Опорні школи і реформу старшої школи пропонують у Міносвіти. 2.03.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/03/2/7100891/

778. Орися Демська: Мовне питання в сучасному світі – це питання економіки. 10.07.2020. URL: https://tyzhden.ua/orysia-demska-movne-pytannia-v-suchasnomu-sviti-tse-pytannia-ekonomiky/

779. Офіс генпрокурора розслідує підробки у дисертаціях Киви і Чорного. 2.08.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/08/2/7302497/

780. Офіцинський Ю. Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013–2017 років). Ужгород: РІК-У, 2018. 312 с.

781. Офіційна Угорщина вже називає освітній закон в Україні «напівфашистським». 22.02.2019. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/02/22/7093171/

782. П'єцух М. «Час нас не лікує». Як матері та дружини загиблих в АТО повертаються до життя. 6.12.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/6/227806/

783. Павлятенко О. Ідеологеми проросійського сепаратизму в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 14. С. 169–176.

784. Падалка Л. До побачення, новий садочок! *Лівий берег.* 28.08.2015. URL: https://lb.ua/blog/lesya_padalka/314486_svidanya_noviy_sadik.html

785. Падалка Л. Садочок гумовий. *Лівий берег.* 01.09.2015. URL: https://lb.ua/society/2015/09/01/314814_sadik_rezinoviy.html

786. Палій Н. За мову без мантр і кулаків. 13.07.2015. URL: https://tsn.ua/analitika/za-movu-bez-mantr-i-kulakiv-455373.html

787. Панфілов О. Російська мова – остання зброя Путіна. *Крим.Реалії*. 22.11.2016. URL: https://ua.krymr.com/a/28132583.html

788. *Паплаускайте М.* Зворотній бік волонтерства. Як не втратити власного життя, допомагаючи іншим. *Українська правда.* 5.09.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/09/5/217601/?_gl=1*ixj2qz*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMwNDI4JGo2MCRsMCRoMA

789. ПАРЄ ухвалила рішення про освіту мовами меншин в Україні. 12.10.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/10/12/7072236/

790. Парламент Угорщини одноголосно засудив український закон про освіту. 19.09.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/19/7071213/

791. Парубій: Жодних змін у «мовну» статтю не вноситимуть. 9.12.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/12/9/7164928/

792. Пархоменко Т. «Совість вищої освіти»: як плагіаторів найняли забезпечувати якість науки. 5.07.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2019/07/5/237418/

793. Пархоменко Т. В Україну за дисертацією, або про експорт академічного плагіату. 25.06.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2018/06/25/231746/

794. Пархоменко Т. Докторська дисертація Катерини Кириленко і відвертий плагіат. 13.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/01/13/206334/

795. Пархоменко Т. Кириленкогейт. Як в Україні легалізуються плагіат і псевдонаука. 6.07.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/07/6/214760/

796. Пархоменко Т. Плагіат Ніколаєнка. Екс-міністр і керівник спецради, що присудила ступінь дружині Кириленка, – теж крадій текстів. 30.11.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/11/30/220201/

797. Пархоменко Т. Про що свідчать 70 сторінок плагіату у кандидатській дисертації Яценюка. 10.04.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/04/10/223612/

798. Пархоменко Т. Радник Зеленського з освіти, який назвав «реальною» зарплатню вчителя в $4 тисячі – плагіатор. 29.05.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2019/05/29/237021/

799. Пархоменко Т. Як міністерство Лілії Гриневич гальмує викриття плагіаторів в Україні. 16.03.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2018/03/16/229557/

800. Парцхаладзе Л. Почему не обязательно гоняться за престижными профессиями. 8.06.2016. URL: https://lb.ua/blog/lev_partskhaladze/337270_pochemu_obyazatelno_gonyatsya.html

801. Паславська О. Становлення та розвиток волонтерського руху в Україні: історико-правове дослідження. *Актуальні проблеми правознавства.* 2016. Вип. 4(8). С. 22–28.

802. Пахоменко Т. Плагіат під егідою МОН: як доктором стала «права рука» Поплавського. 1.08.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/08/1/225629/

803. Пенсія для переселенця: вона є, але за неї треба поборотися. 6.02.2019. URL: http://www.golos.com.ua/article/313333

804. Перегінчук Т. М. Волонтерська діяльність і підтримка бійців АТО (2014–2017 рр.) засобами мистецтва та мережі Інтернету як складова української військової культури. *Історія науки і біографістика*. 2017. № 3. 1–22.

805. Перегінчук Т. М. Волонтерська допомога та харчування військових (2014–2017 рр.). *Вісник аграрної історії*. 2019. Вип. 29–30. С. 202–210.

806. Перелік пріоритетних професій доповнили шістьма позиціями. 21.02.2021. URL: https://lb.ua/news/2018/02/21/390760_perechen_prioritetnih_professiy.html

807. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. Київ: Стилос, 2017. 880 с.

808. Перепелиця Д. Як трансформувалась освіта України за 30 років. 9.12.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/12/9/246759/

809. Переселенцю із анексованого Криму дозволили проголосувати у Києві. 24.10.2015. URL: https://tsn.ua/politika/pereselencyu-iz-aneksovanogo-krimu-dozvolili-progolosuvati-u-kiyevi-519733.html

810. Перша реальна реформа з початку Майдану: закон «Про вищу освіту» підписаний. 31.07.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2014/07/31/7033595/

811. Петиція №22/111312-еп «Закріплення статусу російської мови як державної, на законодавчому рівні, за допомогою референдуму». 11.01.2021. URL: https://petition.president.gov.ua/petition/111312

812. Петиція №22/174072-еп «Друга державна мова». 22.12.2022. URL: https://petition.president.gov.ua/petition/174072

813. Пилипенко Я. С. Демаркація понять «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт» та «війна». *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2017. Вип. 1/2 (33/34). С. 144.

814. Писаренко Л. М., Плукчи Л. В., Федорова І. В. Волонтерство: виклики сьогодення: за матеріалами друкованих ЗМІ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32. Ч. 3. С. 156–161.

815. Питльована Л. Ю., Троян С. С. Особливості дослідження волонтерського руху в Україні на сучасному етапі. *Військово-науковий вісник*. 2020. Вип. 34. С. 239–244.

816. Під 3% річних. В Україні запустили нову програму для придбання житла переселенцям та учасникам АТО/ООС. 27.11.2019. URL: https://tsn.ua/groshi/pid-3-richnih-v-ukrayini-zapustili-novu-programu-dlya-pridbannya-zhitla-pereselencyam-ta-uchasnikam-ato-oos-1450269.html

817. Під Кабміном вимагали відставки Булатова. 1.08.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25477754.html

818. Під Кабміном мітингували шахтарі й ветерани АТО, вимагаючи припинити імпорт вугілля з Росії. 21.02.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/pid-kabminom-mitinguvali-shahtari-y-veterani-ato-yaki-vimagali-pripiniti-import-vugillya-z-rosiyi-1495848.html

819. Під Києвом відкрили школу для кримськотатарських дітей – Умеров. 10.09.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-krymskotatarska-shkola/31453516.html

820. Під Пісками волонтери потрапили під обстріл: є поранені. *Українська правда.* 1.04.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/04/1/7104101/

821. Під Харковом закрили дитсадок-ясла після отруєння 10 дітей. *Лівий берег.* 16.04.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/04/16/424695_pod_harkovom_zakrili_detsadyasli.html

822. Підгорна Д. Як Росія нищить культурну спадщину України в Криму. *Український тиждень*. 17.10.2022. URL: https://tyzhden.ua/iak-rosiia-nyshchyt-kulturnu-spadshchynu-ukrainy-v-krymu/

823. Підтримка України в умовах російсько-української війни: міжнародні організації: монографія / відп. ред. Ігор Соляр, упоряд.: Олег Муравський, Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. 2-ге вид., допов. і випр. Львів, 2025. 384 с.

824. Пільги бійців АТО: як їх отримати. 29.01.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/29/7056793/

825. Піпа Н. Школи в сільській місцевості повинні не руйнуватися, а працювати на громади. 2.11.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/11/2/7312416/

826. Піпа Н. Якою може бути профільна школа: досвід Європи й перспективи України. 20.02.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2020/02/20/239940/

827. Піх О., Руда О. Україна у зовнішньополітичній стратегії США: пріоритети та виклики за умов російсько-української війни (2014–2024). *Український історичний журнал*. 2024. № 6. С. 20–43.

828. Піховшек в ефірі NewsOne прирівняв усіх ветеранів АТО до вбивць: Масі Найєм вимагає від ведучого вибачитися перед військовослужбовцями. 27.09.2018. URL: https://m.censor.net/ua/video_news/3088323/pihovshek_v_efiri_newsone_pryrivnyav_usih_veteraniv_ato_do_vbyvts_masi_nayiyem_vymagaye_vid_veduchogo

829. Пластуни і піонери: реалії патріотичного виховання у Слов'янську. 3.04.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26936218.html

830. Платонова А. Фестиваль молодих художників: знайти точки дотику. 14.08.2017. URL: https://lb.ua/culture/2017/08/14/373901_festival_molodih_hudozhnikov_nayti.html

831. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії / Пер. з англ. М. Ларненка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 400 с.

832. Пляцко Р. Недоотримала материнської ласки і стала... волонтеркою. *День*. 12.02.2016. URL: https://day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/nedootrymala-materynskoyi-lasky-i-stala-volonterkoyu

833. Подибайло М. Т. Протидія українського волонтерського руху м. Маріуполь негативному інформаційному впливу в умовах російської агресії (2014–2018 рр.). *Воєнно-історичний вісник*. 2020. № 3. С. 157–172.

834. Позашляховик – для нацгвардійців. День. 12.06.2015. URL: https://day.kyiv.ua/article/den-ukrayiny/pozashlyakhovyk-dlya-natshvardiytsiv

835. Позняк-Хоменко Н. Волонтери: сила небайдужих; Український інститут національної пам'яті. Тернопіль: Джура, 2020. 360 с.

836. Політикою цікавляться 13% молодих людей в Україні. 27.11.2017. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/politikoyu-cikavlyatsya-13-molodih-lyudey-v-ukrayini-261543_.html

837. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. Київ: Генеза, 2004. С. 79.

838. Поліщук В. В. Процес адаптації вимушено переселених дітей шкільного віку з зони АТО. *Теоретичні і прикладні проблеми психології.* 2015. № 2. С. 53–59.

839. Польща обіцяє стежити за втіленням українського освітнього закону. 8.09.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/8/7070685/

840. Полянська Я. Квоти: 75% української в ефірі та «Діамантова рука» з субтитрами. 23.05.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28504887.html

841. Понад 500 українських військових скоїли суїцид за час війни – Богомолець. 18.09.2017. URL: https://tsn.ua/ato/ponad-500-ukrayinskih-viyskovih-skoyili-suyicid-za-chas-viyni-bogomolec-993240.html

842. Пономаренко Л. Г. Морально-етичний дискурс сучасних друкованих та електронних ЗМІ: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2011. С. 8.

843. Поперечна Д. Викладачку, яка назвала закон про мову «опухлим лімфовузлом», відсторонили від викладання. 8.02.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2021/02/8/243883/?

844. Поперечна Д. Тепер офіційно: НАЗЯВО знайшло плагіат в наукових роботах Шкарлета. 11.09.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/09/11/242306/

845. Попова Т. Чому Сенцов вирішив припинити голодування і що буде далі? *Радіо Свобода.* 5.10.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29528003.html

846. Порошенко закликав ветеранів АТО «бути напоготові». 26.11.2018. URL: https://tsn.ua/tsikavinki/poroshenko-zaklikav-veteraniv-ato-buti-napogotovi-1255077.html

847. Порошенко закликав молодь повертатись в Україну після навчання за кордоном. 8.09.2018. URL: https://www.unian.ua/politics/10253784-poroshenko-zaklikav-molod-povertatis-v-ukrajinu-pislya-navchannya-za-kordonom.html

848. Порошенко запустив «Фінську підтримку реформи української школи». 21.07.2018. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/07/21/7186987/

849. Порошенко перепросив за невдалу фразу про волонтерів. *Лівий берег*. 4.12.2015. URL: https://lb.ua/news/2015/12/04/322699_poroshenko_izvinilsya_neudachnuyu.html

850. Порошенко підписав закон про вимушених переселенців. 19.11.2014. URL: https://tsn.ua/politika/poroshenko-pidpisav-zakon-pro-vimushenih-pereselenciv-392645.html

851. Порошенко підписав закон про гарантії соцзахисту бійцям АТО. 1.05.2015. URL: https://tsn.ua/politika/poroshenko-pidpisav-zakon-pro-garantiyi-soczahistu-biycyam-ato-424807.html

852. Порошенко підписав закон про мовні квоти на телебаченні. 7.06.2017. URL: https://detector.media/infospace/article/126719/2017-06-07-poroshenko-pidpysav-zakon-pro-movni-kvoty-na-telebachenni/

853. Порошенко підписав закон, який має полегшити роботу волонтерів. *Українська правда*. 30.03.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/03/30/7063099/

854. Порошенко підписав указ про створення системи спортивної реабілітації ветеранів АТО. 12.05.2018. URL:

https://m.censor.net/ua/news/3065758/poroshenko_pidpysav_ukaz_pro_stvorennya_systemy_sportyvnoyi_reabilitatsiyi_veteraniv_ato

855. Порошенко попросить волонтерів перехоплювати незаконну зброю. *Українська правда.* 17.07.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/07/17/7074823/

856. Порошенко привітав українську молодь зі святом. 29.06.2014. URL: https://tsn.ua/politika/poroshenko-privitav-ukrayinsku-molod-zi-svyatom-356837.html

857. Порошенко прирівняв військових АТО до учасників бойових дій. 16.07.2014. URL: https://tsn.ua/politika/poroshenko-pririvnyav-viyskovih-ato-do-uchasnikiv-boyovih-diy-359422.html

858. Порошенко пропонує скасувати прибутковий податок на благодійні внески. *День*. 6.08.2014. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-poroshenko-proponuye-skasuvaty-prybutkovyy-podatok-na-blahodiyni-vnesky

859. Порошенко роздав держнагороди волонтерам, учасникам АТО і Охендовському. *Українська правда.* 28.06.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/06/28/7072730/

860. Порошенко розповів, як витратить мільярд зі свого новоствореного фонду. 23.11.2018. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/11/23/7199100/

861. Порошенко розповів, як Путін обіцяв і не звільнив Сенцова. *Українська правда*. 22.09.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/09/22/7226995/

862. Порошенко: українська мова буде єдиною державною. 7.06.2014. URL: https://lb.ua/news/2014/06/07/269163_poroshenko_ukrainskiy_yazik.html

863. Портников В. «Це щеплення від Росії»: юристи про мовні квоти на телебаченні України. 27.06.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28580838.html

864. Портников В. Війна проти України. Вбивство бібліотеки і українська мова. *Радіо Свобода*. 18.02.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28317304.html

865. Портников В. Закон «Про освіту», мова та європейські сусіди. Не вистачає довіри. 23.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28752214.html

866. Посилено соціальний захист та права внутрішньо переміщених осіб. *Демократична Україна*. 2018. 20 липня. (№ 29). С. 6.

867. Постанова КМУ «Про надання державної цільової підтримки деяким категоріям громадян для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти» від 23 листопада 2016 р. № 975. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2016-%D0%BF#Text

868. Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від Майдану до східного фронту: підходи, оцінки, інтерпретації: монографія. Переяслав-Хмельницький: Вид-во КСВ, 2016. С. 228.

869. Почепцов Г. Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах / пер. з рос. Тамари Гуменюк. Київ: Києво-Могилянська академія, 2016. 316 с.

870. Презентація програми з молодіжної політики. 5.03.2018. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2414163-prezentacia-programi-z-molodiznoi-politiki.html

871. Президент Молдови хоче, щоб Україна відмовилась від нового закону «Про освіту». 11.09.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/11/226385/

872. Президент назвав надзвичайно важливим фактом роботу волонтерів у боротьбі з корупцією. *День*. 9.07.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-poroshenko-vidznachyv-robotu-volonteriv-u-borotbi-z-koruptsiyeyu

873. Президент прокоментував кандидатуру ексрегіонала на посаду голови МОН. 6.06.2020. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelensky-pro-shkarleta/30656540.html

874. Президент Румунії скасував візит в Україну через новий закон про освіту. 22.09.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/22/7071344/

875. Прикордонника в Маріуполі посадили на 13 років за стрілянину по автомобілю сепаратиста, що проривався через блокпост. 28.10.2017. URL: https://m.censor.net/ua/photo_news/460817/prykordonnyka_v_mariupoli_posadyly_na_13_rokiv_za_strilyanynu_po_avtomobilyu_separatysta_scho_proryvavsya

876. Прима В. В. Дискурс: погляди науковців на визначення та предмет вивчення. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. № 2. Т. 2.

877. Примаченко І. Технологічна реформа навчання проти «трикутника смерті» української освіти. Українська правда. 22.12.2016. URL: https*://life.pravda.com.ua/columns/2016/12/22/221841/*

878. Примаченко Я. Історична політика РФ та її вплив на території південно-східної України та АР Крим в контексті «русского мира». *Регіональна історія України*. 2017. Вип. 11. С. 101–132.

879. Приполова Л. С., Рандич Д. С. Збройний конфлікт в Україні: доктринальний аспект і гібридні ознаки. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 57–63.

880. Приседська В. Чи потрібна українцям «власна» російська мова? *BBC News Україна*. 20.07.2019. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-49022213

881. Приходько А. М. Концептологія дискурсу: апелювання концепту до дискурсів. *Англістика та американістика*. 2013. Вип. 10. С. 44.

882. Пришляк Н. Майже третина опитаних молодих людей повідомили, що не цікавляться політикою. 23.11.2021. URL: https://www.unian.ua/society/sociologi-diznalisya-skilki-molodih-lyudey-vidchuvayut-sorom-za-ukrajinu-novini-ukrajini-11618806.html?utm_source=unian&utm_medium=related_news&utm_campaign=related_news_in_post

883. Пришляк Н. Молодь України назвала свій пріоритет у житті. 23.11.2021. URL: https://www.unian.ua/society/molod-ukrajini-nazvala-sviy-osnovniy-prioritet-u-zhitti-novini-ukrajini-11619016.html

884. Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадаптації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року (постанова КМУ від 05.12.2018 р. № 1021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-%D0%BF#Text

885. Про майбутнє та першу роботу. 78% молоді не хочуть працювати за фахом, а більшість батьків бачать своїх дітей в IT-сфері – опитування. 24.06.2021. URL: https://life.nv.ua/ukr/lifestyle/78-molodi-ne-hochut-pracyuvati-za-fahom-a-bilshist-batkiv-bachat-svojih-ditey-v-it-sferi-50167592.html

886. Про утворення Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції (Постанова КМУ від 11.08.2014 № 326). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2014-%D0%BF#Text

887. Провідне світове видання про архітектуру відзначило дитячий садок в Обухівці Дніпропетровської області. *Лівий берег.* 8.02.2021. URL: https://lb.ua/economics/2021/02/08/477158_providne_svitove_vidannya_pro.html

888. Проєкт дитячого садочка біля Дніпра може стати стандартним під час «Великого будівництва», – міністр. *Лівий берег.* 7.04.2021. URL: https://lb.ua/economics/2021/04/07/481759_proiekt_dityachogo_sadochka_bilya_dnipra.html

889. Прокопенко М. «Волонтери отримають відшкодування». *День*. 9.04.2015. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/volontery-otrymayut-vidshkoduvannya

890. Прокопенко М. Знову – «ляпас» переселенцям: уряд нарешті врегулював отримання соцвиплат ВПО. І планує розглянути … нові дискримінаційні норми. *День*. 2016. 10-11 черв. (№ 101/102). С. 15.

891. Проноза І. І. Гібридна російсько-українська війна як загроза європейській безпеці. *Політикус*. 2016. Вип. 1. С. 126–130.

892. ПРООН запустить додаток для захисту прав внутрішньо переміщених осіб і жертв насильства. 1.07.2018. URL: https://tsn.ua/ukrayina/proon-zapustit-dodatok-dlya-zahistu-prav-vnutrishno-peremischenih-osib-i-zhertv-nasilstva-1179606.html

893. Просто слухай: уривок із щоденника «Хроніка одного голодування» Олега Сенцова. *Укрінформ*. 14.10.2020. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3116964-prosto-sluhaj-urivok-iz-sodennika-hronika-odnogo-goloduvanna-olega-sencova.html

894. Проти «гомосексуалізму» в українській освіті: звернення франківської міськради. 21.06.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/06/21/231695/

895. Психологічне забезпечення працівників ОВС та військовослужбовців Національної гвардії – учасників антитерористичної операції: монографія / Л. А. Кирієнко, С. В. Кушнарьов; за редакцією доктора юридичних наук, професора В. О. Криволапчука. К.: ДНДІ МВС України, 2015. 123 с.

896. ПТУ мають фінансуватися з бюджету, – заступник міністра освіти. 25.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2016/01/25/207007/

897. Путін розпочав війну проти України з мовної агресії в 2013 році – ексрадник президента Росії. 11.05.2020. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26845325.html

898. П’ятьох дітей у Львові госпіталізовано через гостру кишкову інфекцію. *Лівий берег.* 11.04.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/04/11/424318_pyatero_detey_lvove.html

899. Рада готується голосувати за мовний закон у другому читанні. Головні положення документа. 28.02.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/rada-gotuyetsya-golosuvati-za-movniy-zakon-u-drugomu-chitanni-golovni-polozhennya-dokumenta-1304622.html

900. Рада дозволила учасникам АТО безкоштовно лікуватися в елітній «Феофанії». 29.05.2014. URL: https://tsn.ua/politika/rada-dozvolila-uchasnikam-ato-bezkoshtovno-likuvatisya-v-elitniy-feofaniyi-352121.html

901. Рада лишила вік молоді на рівні 35 років. 27.04.2021. URL: https://lb.ua/news/2021/04/27/483385_rada_lishila_vik_molodi_rivni_35.html

902. Рада попередньо ухвалила законопроект про середню освіту: Учні обиратимуть предмети, вчителі матимуть більше свободи та доплати. 13.03.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2019/03/13/236001/

903. Рада проголосувала новий закон про вищу освіту: у вузів буде більше автономії. 1.07.2014. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2014/07/1/173712/

904. Рада ратифікувала угоду з ЄС про участь у програмі «Горизонт 2020». 15.07.2015. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/rada-ratifitsirovala-soglashenie-es-uchastii-1436951242.html

905. Рада ухвалила закон про молодіжну політику – що він передбачає. 27.04.2021. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3236153-rada-uhvalila-zakon-pro-molodiznu-politiku.html

906. Рада ухвалила закон про створення єдиної бази ветеранів. 7.02.2019. URL: https://m.censor.net/ua/news/3110523/rada_uhvalyla_zakon_pro_stvorennya_yedynoyi_bazy_veteraniv

907. Расулова О. Чужа наука. Історії вчених, що поїхали з України. 9.09.2021. URL:https://lb.ua/society/2021/09/09/493401_chuzha_nauka_istorii_vchenih_shcho.html

908. Ре-візія історії. Російська історична пропаганда та Україна / Ярослав Грицак, Кирило Галушко, Яна Примаченко, Генадій Єфіменко, Сергій Громенко, Іван Гоменюк, Оксана Ілюк, Олена Сороцинська, за ред. Володимира Єрмоленка; Громадська організація «Інтерньюз-Україна», Міжнародний фонд «Відродження». Київ: К.І.С., 2019. 98 с.

909. «Реконструюють» як ТРЦ: про ситуацію з Ханським палацом у Бахчисараї розповіли експерти. ДІМ. 6.08.2021. URL: https://kanaldim.tv/rekonstruiruyut-kak-trcz-o-situaczii-s-hanskim-dvorczom-v-bahchisarae-rasskazali-eksperty-video/.

910. Ремовська О. Війна і право на освіту: у МОН працюють над новим законом. 25.11.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26709017.html

911. Репко М., Руда Ю. Освіта по-українськи: 129 мільярдів – марнотратство чи інвестиція? 15.02.2017. URL: https://voxukraine.org/osvita-po-ukrayinski-ua

912. Реформа підтримки ветеранів. URL: https://www.kmu.gov.ua/reformi/bezpeka-ta-oborona/reforma-pidtrimki-veteraniv

913. Решетилова О. Волонтери як один зі страхів неосовка. *Українська правда.* 9.07.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/07/9/196989/?_gl=1*1kwrfl9*_ga*MTkyODczN

jYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2MzY1JGo2MCRsMCRoMA

914. Ржеутська Л. Вибори в Україні: як партії борються за молодих виборців. 12.07.2019. URL: https://www.dw.com/uk/a-49543138

915. Ржеутська Л. Уперше на вибори. 27.03.2019. URL: https://www.dw.com/uk/a-48078340

916. Ризиковані, але потрібні. Заступник міністра освіти про майбутні зміни у школі. 28.03.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2016/03/28/210119/

917. Риковцева О. 75 відсотків українською. Мовні квоти є ефективними – Зураб Аласанія. 9.06.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28536506.html

918. Рингис А. Тест на жлобство. Зачем нужны волонтеры-аудиторы. *Українська правда.* 12.08.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/08/12/216538/?_gl=1*lvtddi*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMwNjI5JGo1NiRsMCRoMA

919. Рінгіс А. «Волонтерский десант» демобилизован. Идеолог проекта Давид Арахамия об эксперименте в МО. *Українська правда*. 5.11.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/11/5/202712/?_gl=1*11muril*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM1MTcwJGoxNiRsMCRoMA

920. Рінгіс А. Воїни добра. Уляна і Марко Супрун. *Українська правда.* 24.04.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/04/24/192937/?_gl=1*12a9luv*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2ODQwJGo2MCRsMCRoMA

921. РНБО розпочинає масштабну АТО із залученням Збройних Сил – Турчинов. *Українська правда*. 13.04.2014. URL: https://web.archive.org/web/20171017043038/http://www.pravda.com.ua/news/2014/04/13/7022274/

922. Рогожина В. Искусство – объединяет! *День*. 20.05.2016. URL: https://day.kyiv.ua/ru/article/top-net/treba-peremogti-u-viyni-potim-buti-bezstoronnimi-ivshina

923. Розвиток сучасної та престижної професійно-технічної освіти – у пріоритеті, – нардепка. 12.05.2021. URL: https://vseosvita.ua/c/pedagogy/post/41385

924. Розмови про важливе. Експерти про те, що вдалось і що не вдалось зробити міністру освіти. 6.11.2015. URL: https:*//life.pravda.com.ua/society/2015/11/6/202763/*

925. Розроблено нову програму «Захист Вітчизни». *Освіта.UA.* 24.11.2014. URL: https://osvita.ua/school/44124/

926. Ромаданова Т. Соціальне житло: як його отримати переселенцю. 2.03.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2020/03/2/7242195/

927. Романенко В. Запитання щодо закону про освіту Порошенко парирував 6 мовами. 11.10.2017. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/10/11/7158020/

928. Романчук О. Коли українська мова стане державною не лише за статусом, а й за функцією? 25.09.2017. URL: https://glavcom.ua/digest/koli-ukrajinska-mova-stane-derzhavnoyu-ne-lishe-za-statusom-a-y-za-funkcijeyu-439402.html

929. Романюк О. Сфера обслуговування переходить на українську: чи готова вона та що загрожує порушникам. 16.01.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/sfera-obslugovuvannya-perehodit-na-ukrayinsku-chi-gotova-vona-ta-scho-zagrozhuye-porushnikam-1706311.html

930. Російські реставратори знищують конструктивні особливості Ханського палацу в окупованому Бахчисараї – активіст. *Радіо Свобода*. 24.12.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news/28936175.html

931. Російськомовні українці не є українцями, вони – гібриди, – Ірина Фаріон (відео). 27.04.2018. URL: https://konkurent.ua/publication/25942/rosijskomovni-ukrayinci-ne-ye-ukrayincyami-voni-gibridi--irina-farion-video/

932. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень*. 17–23 жовтня 2014. № 42 (362). С. 26–42. URL: https://i.tyzhden.ua/content/photoalbum/2014/10_2014/17/26-42.pdf

933. Росія і Угорщина хочуть не допустити набрання законом про освіту в Україні чинності. 17.10.2017. URL: https://www.unian.ua/politics/2192606-rosiya-i-ugorschina-hochut-ne-dopustiti-nabrannya-zakonom-pro-osvitu-v-ukrajini-chinnosti.html

934. Рощенко О. Прем'єр: У всіх у печінках сидять реформи, які не завершуються. 14.12.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/12/14/7129794/

935. Рубин Е. Инициатива «150 баллов». 3.07.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/07/3/225051/

936. Руда О. «Пропонували «порішати баблом»: двох поліцейських, які побили ветеранів АТО у Львові, звільнили. 19.11.2020. https://tsn.ua/ukrayina/proponuvali-porishati-bablom-dvoh-policeyskih-yaki-pobili-veteraniv-ato-u-lvovi-zvilnini-1670449.html

937. Руда О. І., Цвайг Х. І. Енергетична безпека України в нових геоекономічних умовах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна.* 2014. Вип. 2. С. 101–114.

938. Руденко Ю. WAR.ru / Юрій Руденко. Київ: ДІПА, 2020. 320 с.

939. Русавський уже під вартою. *Вгору*. 30.12.2015. URL: https://vgoru.org/novini/rusavskyi-uzhe-pid-vartoiu

940. Руснака І. (ред.) Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016). Київ: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2017. 162 с.

941. Рущенко І. П. Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту: монографія. Київ: Києво-Могилянська академія, 2020. 436 с.

942. Рущенко І. П. Російсько-українська війна: міжцивілізаційна складова конфлікту. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2018. Вип. 12. С. 48.

943. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015. 260 с.

944. Рябокінь Н. О. Жанри медійного дискурсу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34 (73) № 4. С. 35.

945. Рябчин О. Верховна Рада підтримала два законопроекти для переселенців! 23.03.2017. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/ryabchin/58d3ac503578c/

946. Савицький О., Губенко Д. Нове звалище радянської історії. *DW*. 13.07.2015. URL: https://www.dw.com/uk/ київ-проти-комунізму-або-нове-звалище-радянської-історії/a-18572421

947. Савицький Ю. Як розвивати науку в державі, яка пасе задніх? Польські ідеї для України. 28.04.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27703495.html

948. Саган О. Волонтерський рух в Україні у протидії гібридній агресії Російської Федерації. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. Sv. 6. Vyd. 2. С. 92–99.

949. Садоха П. Хто має захистити українські суботні школи за кордоном? 8.12.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/12/8/7316535/

950. Саліженко О., Огородник С. Пристосуванець: Як Медведчук шукав національну ідею, але знайшов балалайку і газову трубу. 13.07.2021. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2021/07/13/7300319/

951. Самосвіта І. 10 українських фільмів про війну на Донбасі, які варто переглянути кожному. *Щотам*. 14.10.2021. URL: https://shotam.info/desiat-ukrainskykh-filmiv-pro-viynu-na-donbasi-iaki-varto-perehlianuty-kozhnomu/

952. Самуха Є. Загрози втрати об’єкта світової та української спадщини «Херсонесу Таврійського» як наслідок російської окупації. *Кримська світлиця*. 2019. URL: https://crimea-is-ukraine.org/svitlytsa/khersones-tavriyskiy

953. Санченко О. 100 мільйонів гривень на молодіжні проєкти. Як їх отримати? 26.11.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2020/11/26/7274912/

954. Санченко О. Чи бути змінам в молодіжній політиці в Україні? 30.06.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2020/06/30/7257614/

955. Сборщикова В. Переселенцев проверят на подлинность: вот только как будет происходить эта процедура, в правительстве пока не говорять. *Комсомольская правда в Украине (Киевский выпуск)*. 2015. № 184. 26 августа. С. 4.

956. Сборщикова В. Переселенцы из Донбасса: без работы и без жилья: за год после начала конфликта мало кто из них более-менее сносно устроился на новом месте. *Комсомольская правда в Украине (Киевский выпуск)*. 2015. № 113. 30 мая. С. 5.

957. Свинаренко Н. О. Втілення російських державних доктрин у освіті на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей (2014–2022). *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. С. 646–653.

958. Свириденко Д. Б. Сценарії розвитку подій на окупованих територіях: наслідки для української вищої освіти. *Гілея*. 2018. Вип. 138(2). С. 219–222.

959. Світовий банк виділив $200 млн на покращення вищої освіти в Україні.6.05.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/05/06/484058_svitoviy_bank_vidiliv_200_mln.html

960. Свйонтик О., Гранд М. Трансформації у сфері освіти на тимчасово окупованих територіях України (2014–2023): українська історіографія дослідження проблеми. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 276–296.

961. Свйонтик О., Терещенко Р. Діяльність Українського інституту національної пам’яті щодо збереження пам’яті про сучасну російсько-українську війну у 2014–2021 роках. *Новітня доба.* 2024. Вип. 12. С. 18–32.

962. Свободу Олегу Сенцову! *День*. 21.08.2014. URL: https://day.kyiv.ua/ru/article/kultura/svobodu-olegu-sencovu

963. Сегеда С. П., Шевчук В. П. Гібридна війна Росії проти України: історичний вимір. *Наука і оборона*. 2019. № 1. С. 31–35.

964. Семенік О. Катерина Чуєва: «Музеї не можуть собі дозволити бути ізольованими від світу». *Лівий берег*. 14.07.2019. URL: https://lb.ua/culture/2019/07/14/431719_katerina_chuieva_muzei_mozhut_sobi.html

965. Семенченко В. «Молодь активізується шаленими темпами». 4.07.2019. URL: https://day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/molod-aktyvizuyetsya-shalenymy-tempamy

966. Семотюк О. Російсько-українська війна у сучасній політичній карикатурі: медіатизація воєнних конфліктів сучасності: монографія. Дрогобич: Коло, 2021. 341 с.

967. Сенцов видасть щоденник про 145 днів голодування, який вивіз із в'язниці РФ. *Український тиждень*. 10.09.2020. URL: https://tyzhden.ua/sentsov-vydast-shchodennyk-pro-145-dniv-holoduvannia-iakyj-vyviz-iz-viaznytsi-rf/

968. Сенцов презентує в Києві щоденник голодування та збірку малої тюремної прози. *Детектор.Медіа*. 14.09.2020. URL: https://detector.media/infospace/article/180601/2020-09-14-sentsov-prezentuie-v-kyievi-shchodennyk-goloduvannya-ta-zbirku-maloi-tyuremnoi-prozy/

969. Сенцов про обмін: Те, за що боролися українці, йде прахом. *Українська правда*. 29.12.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/29/7236161/

970. Сенцова відзначили нагородою Платформи європейської пам'яті та сумління. *Радіо Свобода*. 14.11.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-sentsov-nahoroda/29600772.html

971. Сенцова відзначили премією Сергія Магнітського. *Радіо Свобода*. 16.11.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-sentsov-magnitsky-award/29604958.html

972. Сепаратисти облаштували «пункт відпочинку» в одному з дитячих садків Слов'янська. *Лівий берег.* 24.04.2014. URL: https://lb.ua/society/2014/04/24/264319_separatisti_obustroili_punkt.html

973. Середа К. Ночью неизвестные устроили взрыв в офисе волонтеров в Николаеве. *Никвести*. 22.08.2015. URL: https://nikvesti.com/news/politics/74127

974. Сидоренко С. Угорщина готується до поразки: що змінить рішення «Венеціанки» у мовному конфлікті. 8.12.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/12/8/7074809/

975. Сидоренко С., Тужанський Д. Сокира мовної війни: Угорщина та Україна не мають втратити шанс на перемир'я. 11.04.2018. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/04/11/7080191/

976. Силантьєв Д. Молодіжна політика України: час змінюватися. 29.12.2020. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/sylantyev/5feb3a28ec0bf/

977. Силкін Є. На передовій створили духовний осередок для військових. 16.12.2019. *АрміяInform*. URL: https://armyinform.com.ua/2019/12/16/na-peredovij-stvoryly-duhovnyj-oseredok-dlya-vijskovyh/

978. Сиротюк Ю. Чи варто зараз переходити на мову окупантів? 4.03.2014. URL: https://glavcom.ua/columns/syrotuk/124100-chi-varto-zaraz-perehoditi-na-movu-okupantiv.html

979. Ситник О. М. Історичні витоки російсько-української війни 2014–2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник [East European Historical Bulletin]*, 2017. Вип. 2. С. 71–81.

980. Сійярто хоче, щоби Україна змінила мовні норми ще й нового закону про середню освіту. 7.02.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/7/7239753/

981. Сійярто: за 8 місяців Україна нічого не зробила для зміни закону про освіту. 16.07.2018. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/07/16/7084473/

982. Сім'ям загиблих воїнів АТО можна надіслати листівку до свята. 24.12.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/12/24/205411/

983. Сініцин Р. Ті, хто підриває довіру. *Українська правда.* 5.12.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/12/5/204414/?_gl=1*69801e*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM0NzA0JGo2MCRsMCRoMA

984. Сіпко Л. О. Огляд соціально-психологічних проблем вимушених переселенців в сучасній Україні. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2015. № 3. С. 376–384.

985. Сірий С. Сутність понять «локальна війна» і «воєнний конфлікт» та їх типологія. Політичний менеджмент. 2006. № 4. С. 126.

986. Скалічені ветерани АТО створюють спортивну команду параолімпійців. 1.07.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/skalicheni-veterani-ato-stvoryuyut-sportivnu-komandu-paraolimpiyciv-684704.html

987. Скиба М. Що можна змінити у школах вже тепер: думки освітян. 23.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/23/224886/

988. Скиба М. Що очікує на українську освіту в 2018-му році. 18.12.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/18/228015/

989. «Скіфське золото» і збереження української культурної спадщини. Конспект круглого столу. *Лівий берег.* 13.12.2016. URL: https://lb.ua/culture/2016/12/13/353305_skifske_zoloto_i_zberezhennya.html

990. Склокін В. Франклін Анкерсміт – теоретик ризикованої історіографії. *Україна модерна*. Т. 15. № 1. С. 240.

991. Скобало Ю. Війна не поставила нас на коліна. Львів: Растр-7, 2016. 304 с.

992. Скрипник О., Луньова А. П’ять років російської агресії: чи захищені жертви конфлікту? *Дзеркало тижня*. 2019. 2–6 берез. (№ 8). С. 13.

993. Скрипник О., Луньова А. П’ять років російської агресії: чи захищені жертви конфлікту? *Дзеркало тижня*. 2019. 2–6 берез. (№ 8). С. 13.

994. Сліпченко К. Врятувати рядового Левітана. У містах, захоплених терористами, залишилися безцінні художні артефакти. *Zaxid.net.* 18.08.2014. URL: https://zaxid.net/vryatuvati_ryadovogo_levitana_n1318968

995. Сліпченко К. Терористи розбомбили музей історії та культури Луганська. *Zaxid.net.* 20.07.2014. URL: https://zaxid.net/teroristi_rozbombili_muzey_istoriyi_ta_kulturi_luganska_n1315645

996. Сліпченко К. У результаті обстрілу постраждав донецький музей. *Zaxid.net.* 15.08.2014. URL: https://zaxid.net/u_rezultati_obstrilu_postrazhdav_donetskiy_muzey_n1318833

997. Словник української мови у 20-ти томах. URL: https://1677.slovaronline.com/search?s=%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0

998. Смаль В. Велике переселення: скільки в Україні переміщених осіб і як склалася їх доля. 7.07.2016. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2016/07/7/598316/

999. Смех и слезы: планы «1+1» по производству контента на 2020 год. 5.02.2020. URL: https://telekritika.ua/smeh-i-slezy-kakie-plany-1-1-po-proizvodstvu-kontenta-na-2020-god/?fbclid=IwAR3cyaERa0sl75b5t8eVeGoGNlys6kgyUGuWmAmFDNVYIA9NF5ujGgo8c80

1000. Смолій В., Якубова Л. Історичний контекст формування проекту русский мир та практика його реалізації в Криму й на Донбасі: аналітична записка. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 144 с.

1001. Смолій В., Ясь О. Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. Вип. 6. С. 3–16.

1002. Совсун І. Реванш на марші: як «слуги народу» захищають російську мову, прикриваючись карантином. 20.03.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2020/03/20/7244366/

1003. Совсун І. Українська школа: що з нею далі робити. Про предмети, вчителів, директорів і середню освіту. 19.08.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2019/08/19/237907/

1004. Совсун І. Чек-ліст реформи. Що змінюється у вищій освіті. 19.02.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/19/208359/

1005. Соколинська О. Узяти на себе державу. *День*. 26.08.2014. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/uzyaty-na-sebe-derzhavu

1006. Сологуб І. Замість виплати дитячої допомоги слід поліпшити систему дошкільної освіти. *Лівий берег.* 17.09.2015. URL: https://lb.ua/economics/2015/09/17/316239_detskie_sadi_pomogayut.html

1007. Солодовник О. На Сумщині у селі, де звільнився дільничний, ветерани ато організували власний патруль. 4.03.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/na-sumschini-u-seli-de-zvilnivsya-dilnichniy-veterani-ato-organizuvali-vlasniy-patrul-1306926.html

1008. Соломенна Т. ОБСЄ та врегулювання української кризи. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2016. № 3. С. 74–82.

1009. Солонина Є. Міносвіти готує реформи «на потім» – через фінансову кризу. 4.03.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25285583.html

1010. Солонина Є. Реформа медичної освіти: тести і протести. 4.07.2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30035683.html

1011. Солонина Є. Українська мова захищає Україну. Сім думок, які прозвучали на форумі в Києві. *Радіо Свобода.* 22.02.2020. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30448396.html

1012. Соціальна робота з вимушеними переселенцями в сучасній Україні: монографія / О. В. Борисова, О. М. Знаткова, О. О. Кульга, В. В. Нікітіна ; Луганський національний аграрний університет. Київ: Кондор, 2019. 468 с.

1013. Співак К., Саврук М. Інформаційна політика протидії російської пропаганди в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини.* 2019. Вип. 46. С. 189–198.

1014. Співаковський О. Як реформувати освіту. 29.12.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2014/12/29/7052046/

1015. Сталкер Ів. Ан. Ті. Роль та місце волонтерів в сучасній «гібридній війні». *Вісник економічної науки України*. 2015. № 2. С. 179–216.

1016. Стан інтеграції та соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні на прикладі дослідження в Одеській області. 21.03.2018. URL: https://vo.od.ua/rubrics/pravo-i-nalogi/40136.php

1017. Стасюк Ю. Історичні джерела про участь добровольчих батальйонів в антитерористичній операції. *Гілея*. 2017. Вип. 118. С. 125–130.

1018. Стасюк Ю. М. Волонтерська допомога українським добровольчим формуванням на початку антитерористичної операції. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. № 4. С. 15–33.

1019. Стасюк Ю. М. Українські добровольчі формування: створення та функціонування (2014–2015 рр.). Дис. …канд. іст. наук. Київ: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2018. 281 с.

1020. Статус учасника бойових дій отримали 326 тис. учасників АТО. 1.02.2018. URL: https://censor.net/ua/n3047960

1021. Статус учасника бойових дій отримали майже 250 тис. учасників АТО. 12.08.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/status-uchasnika-boyovih-diy-otrimali-mayzhe-250-tis-uchasnikiv-ato-714799.html

1022. Стельмах І. Булатов про відкати у конкурсі молодіжних проектів. 1.08.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25478284.html

1023. Стельмах І. Квіт розпочав боротьбу з корупційною спадщиною Табачника. 2.12.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26720676.html

1024. Стельмах І. Міносвіти покаже свою бухгалтерію вже 1 квітня. 14.03.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25296377.html

1025. Стельмах І. Молодь йде на вибори чи на пиво? 23.10.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26651567.html

1026. Стельмах І. У Києві стартував Тиждень кіно на підтримку Олега Сенцова. *Радіо Свобода*. 3.09.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/26564027.html

1027. Степанюк О. Цікаві факти про волонтерів. *АрміяІнформ.* 5.12.2019. URL: https://armyinform.com.ua/2019/12/05/czikavi-fakty-pro-volonteriv/

1028. Столяренко А. Все про статус русского языка. *Українська правда*. 13.03.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2014/03/13/7018654/

1029. Стриножена мова. 3.11.2016. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/politics/strinozhena-mova-798885.html

1030. Студенти кількох вишів виступили проти Шкарлета, прийдуть на Банкову. 18.12.2020. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/12/18/7277441/

1031. Стяжкіна О. Дискурс окупації як механізм осмислення російської агресії проти України. *Нові сторінки історії Донбасу*. 2016. Кн. 25. С. 71–99.

1032. Сугоняко А. Воїни добра. Волонтер-парамедик Юрій Бондар «Шаман». *Українська правда.* 27.05.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/volunteers/2015/05/27/194662/?_gl=1*u761wu*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM2NjQ4JGo0NyRsMCRoMA

1033. Супрун У. Міфи про українську мову. Звідки з'явилася маячня про штучність. 5.08.2020. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/ukrajinska-mova-viniknennya-yaku-brehnyu-rozpovsyudzhuye-rosiya-novini-ukrajini-50104314.html

1034. Суржик Л. Доктор Плагіат. Академічна експертиза докторської дисертації дружини віце-прем'єра показала: плагіат і безліч помилок. 7.04.2017. URL: https://zn.ua/ukr/science/doktor-plagiat-239022_.html

1035. Суржик Л. Чотири мільярди на плагіат. 19.05.2017. URL: https://zn.ua/ukr/science/chotiri-milyardi-na-plagiat-242950_.html

1036. Сурков О. Незавершена війна. Історія протистояння України з Росією в 2014–2015 роках. Київ: КМ-Букс, 2021. 480 с.

1037. Суха Н. Закінчити війну і подолати корупцію: чого чекає молодь на «Zaxidfest» від політиків? 21.08.2019. URL: https://vybory.pravda.com/articles/2019/08/21/7150062/

1038. Сухан Р., Новіков С. У Києві попрощалися з загиблим волонтером, який очолював «Авіарозвідку». *5 канал.* 18.03.2015. URL: https://www.5.ua/suspilstvo/u-

kyievi-poproshchalysia-z-zahyblym-volonterom-iakyi-ocholiuvav-aviarozvidku-73741.html

1039. Сухомлин Л. Волонтери – студенти і викладачі. *День*. 14.01.2015. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/volontery-studenty-i-vykladachi

1040. Сухорукова О. Доставка и растаможка гуманитарного груза. Тест на зрелость. *Українська правда.* 16.09.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/09/16/200276/?_gl=1*1deadbc*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM1NzQwJGo1NyRsMCRoMA

1041. Тельвак В. В., Масненко В. В. Ukraine crisis: російсько-українська війна очима кореспондентів «BBC News». *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2021. № 2. С. 136–144.

1042. Теребинська О. Війна на Донбасі: в реальності та в кіно. *Радіо Свобода*. 5.10.2020. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/video-donbas-doneck-donbas-realii/30874378.html

1043. Терещенко Р. Характеристика нормативно-правового забезпечення політики пам'яті в Україні за період 2014–2022. *Вісь Європи – Axis Europae.* Вип. 8. С. 153–170.

1044. Терещук Г. Мовний супермен Святослав Літинський: мовний кордон сильніший від військового. 8.06.2017. https://www.radiosvoboda.org/a/28536297.html

1045. Терещук Г. На Львівщині руйнують храм, до оформлення якого причетний митрополит Андрей Шептицький – мистецтвознавці. *Радіо Свобода.* 15.05.2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29941400.html

1046. Тиждень українського кіно на підтримку Олега Сенцова. *Українська правда*. 1.09.2014. URL: https://life.pravda.com.ua/afisha/2014/09/01/179330/

1047. Тимошенко виступила за ухвалення закону про молодь. 9.11.2016. URL: https://lb.ua/news/2016/11/09/350299_timoshenko_vistupila_prinyatie.html

1048. Тимошенко Д. «Якою мовою будемо проводити навчання, такою і буде держава» – директор київської школи. 18.09.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28742850.html

1049. Титиш Г. Велика сім'я. Як волонтери допомагають родинам військових 20.11.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/11/20/203481/

1050. Титиш Г. Вчителям і дітям. Автор посібника з критичного мислення про нові інструменти у навчанні. *Українська правда.* 10.01.2017. URL: https*://life.pravda.com.ua/society/2017/01/10/221860/*

1051. Титиш Г. З великою любов'ю. Волонтер Іван Богдан про спосіб допомоги дітям загиблих воїнів. 21.12.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/12/21/205043/

1052. Титиш Г. Як це у них. Естонський досвід реформи середньої освіти. *Українська правда.* 13.06.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/06/13/213508/

1053. Титиш Г. Лілія Гриневич: Неможливо навчати сучасних дітей так, як навчали нас. *Українська правда.* 4.08.2016. URL: https*://life.pravda.com.ua/person/2016/08/4/216010/*

1054. Титова О. М. Культурна спадщина Криму та Донбасу: сучасний стан, можливості збереження. *Праці Центру пам'яткознавства.* 2016. Вип. 30. С. 5–24.

1055. Тищенко К. Освіта для нацменшин українською. Як це буде, пояснює Лілія Гриневич. *Українська правда.* 8.11.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/11/8/227339/

1056. Тищенко К. Що змінює для дітей новий закон «Про освіту». *Українська правда.* 28.09.2017. https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/28/226693/

1057. Тищук Т. Мовний бар'єр: як майже професори і майже доценти руйнують зачатки майже реформи освіти. 7.10.2016. URL: https://voxukraine.org/language-barrier-ua

1058. Ткач В. Ф. Спецпропаганда як інформаційний складник гібридної війни Росії проти України. *Стратегічні пріоритети. Серія: Політика.* 2016. № 1. С. 99–109.

1059. Ткаченко О. Велика Реставрація в Україні: розставляємо крапки над «і». *Українська правда.* 24.03.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/03/24/244308/

1060. Ткачук Б. Росія вивозить з анексованого Криму артефакти та привласнила понад 4 тисячі пам'яток – доповідь ЮНЕСКО. *Громадське*. 14.09.2021. URL: https://hromadske.ua/posts/rosiya-vivozit-z-aneksovanogo-krimu-artefakti-ta-privlasnila-ponad-4000-pamyatok-dopovid-yunesko?utm_source=chatgpt.com

1061. Тодоров І. Я. Сучасна україно-російська війна: витоки і геополітичний вимір. *Схід*. 2015. № 3. С. 74–77.

1062. Тодоров І. Я. Пропагандистські виклики російської агресії в Україні. *Феномен пропаганди та антипропаганди у сучасному світі: історико-політологічний дискурс: монографія* / за ред.: Г. М. Васильчука, О. М. Маклюк, М. М. Бессонової. Запоріжжя: Інтер-М, 2018. С. 289–304.

1063. Толстой І. Україна і Росія: мовно-політичний фронт. *Радіо Свобода.* 5.03.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28351574.html

1064. Томчук О. А. Вагомий внесок волонтерів у висвітленні історії сучасної російсько-української війни. *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип. 30. С. 248–252.

1065. Томчук О. А. Душпастирська опіка у волонтерському русі на допомогу Збройним Силам України під час російської агресії (2014–2017). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки*. 2018. Вип. 27. С. 169–172.

1066. Томчук О. А. Історичні аспекти виникнення волонтерського руху на допомогу Збройним Силам України у 2014 р. *Військово-науковий вісник*. 2017. Вип. 28. С. 207–215.

1067. Томчук О. А. Напрями і форми волонтерського руху в допомогу Збройним Силам України у 2014–2018 рр. *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип. 29. С. 230–238.

1068. Томчук О. Волонтерський рух допомоги Збройним Силам України під час проведення антитерористичної операції (квітень 2014 – квітень 2018 рр.). Дис. … доктора філософії (032 – історія та археологія). Львів, 2021.

1069. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної наратії. К.: К.І.С., 2012. С. 377.

1070. Торба В. Внутрішньо залишені …: на четвертому році війни у держави й досі немає чіткої програми щодо адаптації переселенців. *День*. 2017. 7 верес. (№ 157). С. 4.

1071. Торба В. Юрій Бірюков: волонтери отримають повний спектр повноважень. *День*. 6.01.2015. URL: https://day.kyiv.ua/article/polityka/yuriy-biryukov-volontery-otrymayut-povnyy-spektr-povnovazhen

1072. Трач Н. Правила мовного руху. 16.11.2016. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/politics/pravila-movnogo-ruhu-807300.html

1073. Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. № 3. С. 113–127.

1074. Трегуб О. Якою буде професійна освіта-2030? 5 принципів. 26.09.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/09/26/245999/

1075. Трегубова Я. Коли наука і бізнес разом – досвід Ізраїлю для України. 26.01.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27513348.html

1076. Трегубова Я. Науковці НАНу під Верховною Радою вимагали збільшити фінансування (відео). 19.04.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27684213.html

1077. Трегубова Я. Що врятує Академію наук: гроші чи внутрішні зміни? 19.04.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27683103.html

1078. Третина молодих українців живуть з батьками – опитування. 13.06.2019. URL: https://www.unian.ua/society/10584456-tretina-molodih-ukrajinciv-zhivut-z-batkami-opituvannya.html

1079. Третьяков: Вже у 2018 році внутрішньо переміщені особи, які воювали в АТО, отримають житло. 18.07.2018. URL: https://tsn.ua/ato/tretyakov-vzhe-u-2018-roci-vnutrishno-peremischeni-osobi-yaki-voyuvali-v-ato-otrimayut-zhitlo-1188324.html

1080. Третьякова Г. Яким має бути новий закон про ветеранську політику? У Раді розробили новий законопроєкт про соціальну підтримку ветеранів. У чому його суть і чому державі важливо змінити підхід у цій сфері? 28.08.2023. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/08/28/703641/

1081. Три горішки для мови. 24.01.2017. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/politics/tri-gorishki-dlya-movi-868689.html

1082. ТСН.Тиждень провела унікальний мовний експеримент на детекторі брехні. 29.01.2017. URL: https://tsn.ua/ukrayina/tsn-tizhden-provela-unikalniy-movniy-eksperiment-na-detektori-brehni-871613.html

1083. Тужанський Д. Мовний конфлікт з Європою: як діяти Києву, щоб зберегти норми освітнього закону. 18.09.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/09/18/7071149/

1084. Тука назвав ідею про акредитацію волонтерів на Донбасі невдалою ініціативою. *Лівий берег*. 15.08.2018. URL: https://lb.ua/society/2018/08/15/405171_tuka_nazval_ideyu_akkreditatsii.html

1085. Туранський М. О. Пропагандистська кампанія Росії у підготовці до анексії Кримського півострова. *Військово-історичний меридіан*. 2017. Вип. 3. С. 67–80.

1086. Турченко Г. Ф. Історична наука і сучасна гібридна війна Росії проти України. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2016. Вип. 46. С. 295–301.

1087. Турченко Ф., Турченко Г. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 165 с.;

1088. Тхоровська С. Метод дискурс-аналізу: поняття та застосування (на прикладі ідеологічного дискурсу). *Молодий вчений*. 2022. Вип. 2 (102). С. 104.

1089. Тямущий М. «ДНР». Як «переформатовують» молодь. 13.04.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27673224.html

1090. У 2019 року в Харкові пройде молодіжна бієнале сучасного українського мистецтва. 4.06.2018. URL: https://lb.ua/culture/2018/06/04/399453_2019_godu_harkove_proydet.html

1091. У брата Ющенка забрали ступінь доктора наук через плагіат у дисертації. *ТСН*. 7.02.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/u-brata-yuschenka-zabrali-stupin-doktora-nauk-cherez-plagiat-u-disertaciyi-1498620.html

1092. У Броварах відкрили кафе, де працюватиме молодь із синдромом Дауна та з аутизмом. 19.03.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/03/19/480296_brovarah_vidkrili_kafe_de.html

1093. У вогняному кільці. Оборона Луганського аеропорту / Сергій Глотов, Анастасія Глотова, Анастасія Воронова, Юрій Руденко, Дмитро Путята. Харків: Фоліо, 2019. 540 с.

1094. У волонтерському центрі в Одесі невідомі влаштували погром. *Українська правда.* 4.12.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/12/4/712880

1095. У волонтерському центрі Харкова розбризкали задушливий газ. *Українська правда.* 31.05.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/05/31/7069712/

1096. У Гриневич розповіли, як змінять підхід до мов нацменшин. 15.02.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/02/15/229004/

1097. У Данилюка хочуть скасувати безкоштовне навчання на магістратурі. 2.09.2016. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2016/09/2/604212/ ; Гройсман: Питання переводу магістратури на платну основу зняли з порядку денного. 2.09.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/09/2/7119441/

1098. У Держдепі США дали пораду щодо вирішення мовного питання в українській освіті. 22.02.2018. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/22/7172416/

1099. У Дніпрі в День Соборності жителям роздали тисячу примірників «Акта злуки» та національні прапори. 22.01.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-den-sobornosti/31063661.html

1100. У Дніпрі заарештували першого «тітушку», що брав участь у побитті ветеранів АТО. 11.05.2017. URL: https://tsn.ua/ukrayina/u-dnipri-zaareshtuvali-pershogo-titushku-scho-brav-uchast-u-pobitti-veteraniv-ato-927955.html

1101. У докторській Катерини Кириленко знайшли псевдонауку про лептони. 25.01.2016. URL: https://LIFE.PRAVDA.COM.UA/CULTURE/2016/01/25/207008/

1102. У Запоріжжі бійці АТО вийшли до міськради через конфлікт із маршрутниками. 23.09.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/u-zaporizhzhi-biyci-ato-viyshli-do-miskradi-cherez-konflikt-iz-marshrutnikami-752243.html

1103. У Запоріжжі чотирирічний хлопчик випав з вікна дитсадка, він у реанімації. *Лівий берег.* 27.04.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/04/27/483417_zaporizhzhi_chotiririchniy_hlopchik.html

1104. У Івано-Франківську сотні ветеранів АТО збираються ініціювати імпічмент меру. 10.05.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/u-ivano-frankivsku-sotni-veteraniv-ato-zbirayutsya-iniciyuvati-impichment-meru-645549.html

1105. У квітні цього року в Україні стартує програма мобільності молоді – Гончарук. 3.01.2020. URL: https://www.unian.ua/politics/10818020-u-kvitni-cogo-roku-v-ukrajini-startuye-programa-mobilnosti-molodi-goncharuk.html

1106. У Києві змагалися ветерани АТО. 15.09.2019. URL: https://glavcom.ua/sport/news/u-kijevi-zmagalisya-veterani-ato-foto-625337.html

1107. У Києві з'явиться музей радянської окупації. *Лівий берег*. 2.07.22015. URL: https://lb.ua/culture/2015/07/02/309795_kieve_poyavitsya_muzey_sovetskoy.html

1108. У Києві з'являться інсталяції сучасних художників на тему окупації. *Лівий берег.* 16.09.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/09/16/279567_kieve_poyavyatsya_installyatsii.html

1109. У Києві проведуть тиждень кіно на підтримку Олега Сенцова. *Еспрессо*. 13.08.2014. URL:

https://espreso.tv/news/2014/08/13/u_kyyevi_provedut_tyzhden_kino_na_pidtrymku_oleha_sencova

1110. У Києві судитимуть ветерана АТО Регешу, який прострелив ногу журналісту Рунцю. 8.08.2019. URL: https://m.censor.net/ua/news/3141862/u_kyyevi_sudytymut_veterana_ato_regeshu_yakyyi_prostrelyv_nogu_jurnalistu_runtsyu

1111. У Києві четверо дітей захворіли на гепатит А в дитячому садку. *Лівий берег.* 19.10.2015. URL: https://lb.ua/society/2015/10/19/318780_kieve_chetvero_detey_zaboleli.html

1112. У Київській області через коронавірус закрили другий дитсадок. *Радіо Свобода.* 9.06.2020. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-covid19-drugyj-dytsadok-na-kyivshchyni/30661939.html

1113. «Україна ступила на тонку межу»: стаття генсека РЄ щодо конфлікту навколо освітнього закону. 6.10.2017. URL: https*://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/6/7071924/*

1114. Українські волонтери візьмуть участь в акції «Військове таксі». *УНІАН*. 16.09.2016. URL: https://www.unian.ua/society/1525858-ukrajinski-volonteri-vizmut-uchast-v-aktsiji-viyskove-taksi.html

1115. «Україні загрожує колапс науки». Інтелектуали закликають уряд вжити заходів. *Радіо Свобода*. 29.03.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/nauka-i-osvita-ukrayiny/31175465.html

1116. У Львові батьки вихованців «захопили» дитячий садок. *Українська правда.* 11.10.2018. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/10/11/7194912/

1117. У Львові ввели оплату в дитсадках для дітей, які живуть за межами міста. *Zahid.net.* 13.07.2018. URL: https://zaxid.net/u_lvovi_vveli_oplatu_v_ditsadkah_dlya_ditey_yaki_zhivut_poza_mezhami_mista_n1461413

1118. У Львові презентували проект співпраці між містечками Галичини для збереження культурної спадщини. *Zaxid.net.* 9.11.2014. URL:

https://zaxid.net/u_lvovi_prezentuvali_proekt_spivpratsi_mizh_mistechkami_galichini_dlya_zberezhennya_kulturnoyi_spadshhini_n1329407

1119. У Маріуполі підпалили офіс волонтерів. *День*. 26.09.2014. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-u-mariupoli-pidpalyly-ofis-volonteriv

1120. У мерії Харкова провели обшуки у справі про привласнення 5 млн гривень на харчування у дитсадках. *Лівий берег.* 12.07.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/07/12/489156_u_merii_harkova_proveli_obshuki.html

1121. У Миколаєві 12 квітня збираються АТОвці. 11.04.2018. URL: https://tsn.ua/ato/u-mikolayevi-12-kvitnya-zbirayutsya-atoshniki-1138272.html

1122. У Миколаївській області під час ремонту дитсадка розікрали понад 1 млн гривень. *Лівий берег.* 10.12.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/12/10/444502_nikolaevskoy_oblasti_remonte.html

1123. У МОН розробили навчальну програму «Захист Вітчизни». *Освіта.UA.* 26.01.2015. URL: https://osvita.ua/school/45544/

1124. У НАН виключили українофоба Глазьєва з рядів академіків. 15.12.2016. URL: https://tsn.ua/politika/u-nan-viklyuchili-ukrayinofoba-glazyeva-z-ryadiv-akademikiv-847485.html

1125. У нових підручниках з історії України розкажуть про російсько-українську війну. *Освіторія*. 21.07.2019. URL: https://osvitoria.media/news/u-novyh-pidruchnykah-z-istoriyi-ukrayiny-rozkazhut-pro-rosijsko-ukrayinska-vijnu/

1126. У Раді хочуть виплачувати «підйомні» українцям, які досягли повноліття. 24.01.2020. URL: https://www.unian.ua/economics/finance/10844492-u-radi-hochut-viplachuvati-pidyomni-ukrajincyam-yaki-dosyagli-povnolittya.html

1127. У результаті артобстрілу в Донецьку зруйновано один з найбільших музеїв України. *Лівий берег.* 22.08.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/08/22/276925_rezultate_artobstrela_donetske.html

1128. Уряд перейменував шкільний предмет «Захист Вітчизни». *Освіта.UA.* 26.02.2020. URL: https://osvita.ua/school/71242/

1129. У Сімферополі ФСБ затримала українського кінорежисера. *Еспрессо*. 12.05.2014. URL: https://espreso.tv/news/2014/05/12/u_simferopoli_fsb_zatrymala_ukrayinskoho_kinorezhysera

1130. У Слуги народу з'явиться молодіжне крило – Корнієнко. 2.03.2021. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/sluga-narodu-stvoryuye-molodizhne-krilo-novini-ukrajini-50145148.html

1131. У столичному Будинку кіно відбудуться благодійні кінопокази. *Лівий берег*. 20.09.2014. URL: https://lb.ua/culture/2014/09/20/279965_stolichnom_dome_kino_proydut.html

1132. У тернопільському дитсадку зафіксували спалах корона вірусу. *Лівий берег.* 5.07.2020. URL: https://lb.ua/society/2020/07/05/461259_ternopolskom_detsadu.html

1133. У Хмельницькому вперше за 25 років відкрили новий дитячий садок. *Лівий берег.* 31.08.2016. URL: https://lb.ua/society/2016/08/31/343997_hmelnitskom_vpervie_25_let.html

1134. У черзі на отримання житла стоять 19,5 тис. учасників бойових дій на Донбасі, – Фріз. 27.03.2019. URL: https://m.censor.net/ua/news/3118956/u_cherzi_na_otrymannya_jytla_stoyat_195_tys_uchasnykiv_boyiovyh_diyi_na_donbasi_friz

1135. У Черкасах маршем жалоби вшанували загиблих у Другій Світовій війні. 8.05.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25378292.html

1136. У Черкасах молодь об'єдналася заради цілісності України. 15.03.2014. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/25298129.html

1137. У Чернівцях батько звинуватив дитсадок у булінгу доньки через не здані на подарунок до 8 березня гроші (оновлено). *Лівий берег.* 10.03.2021. URL: https://lb.ua/society/2021/03/10/479551_chernivtsyah_batko_zvinuvativ.html

1138. У школах ввели курс військової підготовки. *Освіта.UA.* 2014. URL: https://osvita.ua/school/42739/

1139. У школах вивчатимуть предмет «Захист України» замість «Захисту Вітчизни». *День.* 26.02.2020. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-u-shkolakh-vyvchatymut-predmet-zakhyst-ukrayiny-zamist-zakhystu-vitchyzny

1140. У школах відновлять початкову військову підготовку – указ. *Українська правда.* 2014. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2014/11/05/183312/

1141. У школах Львова посилюють військову підготовку. *Збруч*. 16.02.2022. URL: https://zbruc.eu/node/110624

1142. Удод О. Як історична пропаганда в РФ формує образ українця як цивілізаційного ворога? *ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками*. У 2-х кн. Кн. 2 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ: Інститут історії України, 2022. С. 1485–1487.

1143. Україна ввела санкції проти «Ермітажу» та низки інших російських музеїв, інститутів і організацій. *Лівий берег*. 15.05.2020. URL: https://lb.ua/news/2020/05/15/457646_ukraina_vvela_sanktsii_protiv.html

1144. Україна розглядає латвійську модель навчання для виконання рекомендацій «Венеціанки». 15.12.2017. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/15/7075098/

1145. Українка потрапила до списку 30 молодих лідерів Європи за версією Forbes. 25.01.2018. URL: https://tsn.ua/ukrayina/ukrayinka-potrapila-do-spisku-30-molodih-lideriv-yevropi-za-versiyeyu-forbes-1094550.html

1146. Українська мова лише для комедій? Героїня «мовного скандалу» на «1+1» прояснила свою позицію. 6.02.2020. URL: https://glavcom.ua/country/society/ukrajinska-mova-lishe-dlya-komediy-gerojinya-movnogo-skandalu-na-11-proyasnila-svoyu-poziciyu-657862.html

1147. Українська молодь не хоче йти в політику. 16.04.2018. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2442756-ukrainska-molod-ne-hoce-jti-v-politiku.html

1148. Українську школу реформуємо, бо змінюється мета освіти – міністр Лілія Гриневич. 24.01.2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/amp/ukraine-education-reform-minister-interview/29728434.html

1149. Українці досі більше вірять волонтерам, ніж владі. 23.03.2018. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/03/23/7175625/

1150. Українці найбільше довіряють церкві та волонтерам – дослідження. 15.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/01/15/206550/?_gl=1*2ibtjr*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY3MTgwMjYkbzIyJGcxJHQxNzQ2NzE4MDI5JGo1NyRsMCRoMA..

1151. УКУ опублікував звернення щодо комеморації Бабиного Яру. *Лівий берег.* 16.06.2021. URL: https://lb.ua/culture/2021/06/16/487212_uku_opublikuvav_zvernennya_shchodo.html

1152. Уперше волонтери запустили курс із навчання саперів-підривників. *День*. 26.06.2015. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-upershe-volontery-zapustyly-kurs-iz-navchannya-saperiv-pidryvnykiv

1153. Урубков В. Сергій Храпатий: НАЗЯВО буде максимально наближати зміст вищої освіти до вимог роботодавців. 1.11.2016. URL: https://lb.ua/society/2016/11/01/349514_sergiy_hrapatiy_nazyavo_bude.html

1154. Уряд виділив 7 млн. гривень на протези пораненим бійцям АТО. 20.10.2014. URL: https://tsn.ua/ukrayina/uryad-vidiliv-7-mln-griven-na-protezi-poranenim-biycyam-ato-374874.html

1155. Уряд додатково виділив на програму доступного житла 300 мільйонів гривень. 2019. URL: https://tsn.ua/groshi/uryad-dodatkovo-vidiliv-na-programu-dostupnogo-zhitla-300-milyoniv-griven-1434072.html

1156. Уряд допоможе переселенцям отримати гідне житло. *Урядовий кур'єр*. 2019. 14 черв. (№ 111). С. 1.

1157. Уряд цього року планує забезпечити власним житлом щонайменше 400 ветеранів-переселенців. 23.07.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/uryad-cogo-roku-

planuye-zabezpechiti-vlasnim-zhitlom-schonaymenshe-400-veteraniv-pereselenciv-1831381.html

1158. Фаріон І. Мова як інструмент окупації та де окупації. *Українська правда*. 13.12.2016. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/58502bf8efc1f/

1159. Фаріон І. Мовна шизофренія від псевдоукраїнської влади. 20.02.2015. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/54e7ad4b148c1/page_21/

1160. Феденко О., Панасюк В. Незаконні збройні формування як інструмент гібридної війни. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2020. Вип. 48. С. 117–126.

1161. Федоренко О. Влаштувати дитину до дитсадка має бути просто. *Лівий берег.* 8.11.2016. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_fedorenko/350162_vlashtuvati_ditinu_ditsadka_maie.html

1162. Федоренко О. Уроки брехні для наших дітей від перших осіб держави. *Лівий берег.* 1.06.2018. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_fedorenko/399266_uroki_brehni_ditey_vid.html

1163. Ференц В. Альтернативна мовна політика. 15.09.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2014/09/15/7033267/

1164. Ференц В. Україна у війні ідентичностей: двомовність в Україні і дуалізм асиміляційного процесу. 25.02.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2019/02/25/7207522/

1165. Фігурний Ю. Мілітарна й інформаційна агресія Російської Федерації проти України й українців та її сучасні суспільні наслідки. *Українознавство*. 2017. № 3 (64). С. 42–56.

1166. Фігурний Ю. С. Перебіг неоголошеного російсько-українського військового конфлікту: мілітарні, дипломатичні та геополітичні чинники. *Переяславський літопис*. 2019. Вип. 15. С. 31–37.

1167. Фіданян О. У дитсадках третина ліжок стоять порожніми, а за дверми – черга. *Дзеркало тижня.* 3.02.2020. URL: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/u-ditsadkah-tretina-lizhok-stoyat-porozhnimi-a-za-dvermi-cherga-337489_.html

1168. Фонд «Сестри Перемоги» заявляє про крадіжку коштів з картки «Приватбанку». *Українська правда.* 30.11.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/11/30/7090650/

1169. Фонд досліджень і атестація по-новому. МОН розповіло, що чекає науковців у 2018 році. 5.01.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/5/228311/

1170. Французький режисер Ґодар відмовився їхати до Росії через Сенцова. *Радіо Свобода*. 19.11.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-godar-vidmovyvsya-yihaty-do-rosiyi-cherez-sentsova/29608934.html

1171. Фуко М. Археологія знання / Пер. з фр. В. Шовкун. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003.

1172. Фурман О., Козлюк С., Колянчук А., Юренєв М. Активізм vs атавізм. Як волонтери наводять мости з українським Донбасом. 22.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/06/22/224870/?_gl=1*1v7s6*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTI5NjUyJGo1NyRsMCRoMA

1173. Халавка Ю. Не такий страшний «доцент», як його малюють. 1.09.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2016/09/1/217490/

1174. Халецька Л. Геополітичний контекст української кризи в працях сучасних французьких дослідників. *Наукові записки Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2015. Том 3 (2). С. 205–211.

1175. Хан-сарай продовжує руйнуватися. Іслам в Україні. 8.06.2016. URL: https://bit.ly/3PGKcCL

1176. Харковенко Р. В. Пам’ятки культурної спадщини в умовах ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях: міжнародний досвід й Україна. *Праці Центру пам’яткознавства*. 2018. Вип. 33. С. 36–49.

1177. Харук А.І., Скорич Л.В. Військова періодика Італії про російську агресію проти України. *Військово-науковий вісник*. 2023. № 39. С. 90–101.

1178. Харченко О. «Заворожене коло» мови. День. 15.07.2020. № 131. URL: https://day.kyiv.ua/article/den-ukrayiny/zavorozhene-kolo-movy

1179. Хмельницька В. У Львові з’явився молодіжний центр на колесах: як він працює. 16.09.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/u-lvovi-z-yavivsya-molodizhniy-centr-na-kolesah-yak-vin-pracyuye-1867999.html

1180. Хмельницька В. В Україні нарахували півтора мільйона переселенців: чи мають вони шанс отримати нове житло. 8.09.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-narahuvali-pivtora-milyona-pereselenciv-chi-mayut-voni-shans-otrimati-nove-zhitlo-1621471.html

1181. Хмельницька В. В Україні нарахували півтора мільйона переселенців: чи мають вони шанс отримати нове житло. 8.09.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-narahuvali-pivtora-milyona-pereselenciv-chi-mayut-voni-shans-otrimati-nove-zhitlo-1621471.html

1182. Хмельницька В. Кабмін вніс зміни до умов отримання житла переселенцями: про що йдеться. 23.12.2020. URL: https://tsn.ua/ukrayina/kabmin-vnes-zmini-do-umov-otrimannya-zhitla-pereselencyami-pro-scho-ydetsya-1693966.html

1183. Хмельницька В. Молодь програла дисциплінованим пенсіонерам: Притула розповів, чим займатиметься після програшу за крісло мера Києва. 27.10.2020. URL: https://tsn.ua/politika/molod-prograla-disciplinovanim-pensioneram-pritula-rozpoviv-chim-zaymatimetsya-pislya-prograshu-za-krislo-mera-kiyeva-1654697.html

1184. Хмельовська О. Кримські музеї в окупації. *Український тиждень*. 3.05.2014. URL: https://tyzhden.ua/krymski-muzei-v-okupatsii/

1185. Хмельовська О. Максим Буткевич: «Механізмів урегулювання проблем переселенців із Криму». *Український тиждень*. 2014. № 14 (4–10 квітня). С. 14–15.

1186. Хоменко О. Довгий тунель без світла в кінці: середня школа на теренах «народних республік» у перший рік російсько-української війни. *Українознавство*. 2017. Вип. 2. С. 8–17.

1187. Хомич Т. Реабілітація ветеранів війни та надсучасний перинатальний центр: у Луцьку ділилися досвідом з депутатами з інших регіонів. 28.03.2021. URL: https://tsn.ua/exclusive/reabilitaciya-veteraniv-viyni-ta-nadsuchasniy-perinatalniy-centr-u-lucku-dililisya-dosvidom-z-deputatami-z-inshih-regioniv-1753300.html

1188. Хорошак К. 100 шкіл та 100 садочків: Новосад про пріоритети в освіті-2020. 8.11.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2019/11/8/238858/

1189. Хорошак К. 10-11 класи закривають? Що про це каже МОН, реформа старшої профільної школи та реальність. 15.02.2015. URL: https*://life.pravda.com.ua/society/2021/02/15/243938/*

1190. Хорошак К. Можливості для учнів, зарплати для вчителів, конкуренція та позапланові перевірки шкіл: інтерв'ю Ганни Новосад. 27.02.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/02/27/240023/

1191. Хорошак К. Прийняли новий закон про середню освіту. Що зміниться. 16.01.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/01/16/239586/

1192. Хорошак К. Чи звільнятимуть масово вчителів-пенсіонерів зі шкіл? Пояснює Новосад. 27.02.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/02/27/240027/

1193. Хорошун Е. М. Актуальні питання організації медичного забезпечення військ в ході проведення АТО. *Проблеми військової охорони здоров'я*. 2017. Вип. 49(2). С. 51–55.

1194. Хорощак К. В Україні запустять свій «індекс цитування» науковців. Для чого він. 8.11.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2019/11/8/238852/

1195. Хорощак К. Міністерство освіти і науки Шкарлета: спадок від попередньої команди та перспективи. Інтерв'ю з ексзаступником МОН Єгором Стадним. 8.07.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/07/08/241574/

1196. Хорощак К. Ректори виступають «за», освітяни та науковці «проти» призначення Шкарлета міністром МОН. Що відбувається? 15.12.2020. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/12/15/243396/

1197. Хорощак Т. 100 шкіл та 100 садочків: Новосад про пріоритети в освіті-2020. *Українська правда.* 8.11.2019. https://life.pravda.com.ua/society/2019/11/8/238858/

1198. Хоцянівська А. «Ми потрібні, тому ми тут»: перші резервісти-ветерани АТО вже вирушили на полігони. 3.12.2018. URL: https://tsn.ua/ukrayina/mi-potribni-tomu-mi-tut-pershi-rezervisti-veterani-ato-vzhe-virushili-na-poligoni-1259622.html

1199. Хоцянівська А. У міністерстві готують програму щодо реабілітації воїнів: 90% потребують психологічної підтримки. 21.09.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/u-ministerstvi-gotuyut-programu-schodo-reabilitaciyi-voyiniv-90-potrebuyut-psihologichnoyi-pidtrimki-1414668.html

1200. Хто краде ветеранські сотки: як привласнюють земельні ділянки учасників АТО. 6.02.2022. URL: https://tsn.ua/exclusive/hto-krade-veteranski-sotki-yak-privlasnyut-zemelni-dilyanki-uchasnikiv-ato-1970707.html

1201. Цельєв О. В. Особливості реалізації права на освіту громадянами України, які проживають на її окупованих територіях. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 74–77.

1202. Центр ветеранів-фронтовиків у селі Циблі на Київщині запрошує на реабілітацію учасників АТО/ООС. 3.09.2019. URL: https://censor.net/ua/news/3146249/tsentr_veteranivfrontovykiv_u_seli_tsybli_na_kyyivschyni_zaproshuye_na_reabilitatsiyu_uchasnykiv_atooos

1203. Цибух І. «Баба Люда» і «дєд Паша». Дуже особливі волонтери з Полтавщини. *Українська правда.* 20.06.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/person/2016/06/20/214103/?_gl=1*18br2et*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMwNzI0JGo0MCRsMCRoMA

1204. Чадюк М. Що є підґрунтям мовного питання? 3.07.2019. URL: https://day.kyiv.ua/blog/suspilstvo/shcho-ye-pidhruntyam-movnoho-pytannya

1205. Чайка І. Ю. Волонтерство: сутність феноменів та особливості його функціонування в сучасній Україні. *Грані*. 2017. Т. 20. № 7. С. 72–79.

1206. Чальцева О. М. Можливості і проблеми отримання вищої освіти дітьми з окупованих територій. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 27–32.

1207. Чекалюк В. В. Українська журналістика в умовах гібридної війни: монографія. Київ: Паливода А. В., 2018. 308 с.

1208. Черги у садки можуть зникнути за три роки – Гриневич. *Українська правда.* 27.03.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/03/27/223379/

1209. Через зрив друку підручників планують звільнити усіх працівників відповідального інституту – Гриневич. 29.08.2018. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2018/08/29/232912/

1210. Через півроку-рік ми не зможемо відшукати загиблих у зоні АТО – Жилкін. 19.08.2015. *Радіо Свобода*. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news/27197762.html

1211. Черненко Т. В. Ідея сепаратизму як один з інструментів інформаційної війни проти України. *Стратегічні пріоритети.* 2016. № 2. С. 117–123.

1212. Чесно про освіту. Що має давати школа. 3.11.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2015/11/3/202603/

1213. Чи зможуть нацменшини навчатися в школі рідною мовою? Коментує Павло Хобзей (Аудіо). 7.09.2017. URL: https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/chy-zmozhut-nacmenshyny-navchatysya-v-shkoli-ridnoyu-movoyu-komentuye-pavlo-hobzey

1214. Чижов Д. А. Правовий механізм забезпечення соціального захисту людини в умовах збройного конфлікту в Україні: монографія. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 185 с.

1215. Чим живе українська молодь та з якими проблемами стикається. Інфографіка. 18.12.2015. URL: https://tsn.ua/ukrayina/chim-zhive-ukrayinska-molod-ta-z-yakimi-problemami-stikayetsya-infografika-556901.html

1216. Чиновник вимагав 55 тисяч гривень за здобуття ступеня кандидата наук – СБУ. 28.03.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/03/28/7210538/

1217. Чиновник РДА на Полтавщині одержав 45 тис. грн хабарів від учасників бойових дій за сприяння у виділенні землі, – СБУ. 25.04.2019. URL: https://censor.net/ua/n3124426

1218. «Чиновники ДНР» отримали в Україні стотисячні соцвиплати. 13.08.2016. URL: https://tsn.ua/ukrayina/chinovniki-dnr-otrimali-v-ukrayini-stotisyachni-socviplati-726195.html

1219. Чікарькова М. Ю. Пропаганда ідей «Руского міра» в Україні як системна інформаційна війна у сфері культури. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2021. Вип. 21. С. 83–92.

1220. Член правления «Союза ветеранов АТО» Дмитрий Примаченко: «Когда начинаешь ходить по государственным кабинетам, хочется кому-то сделать больно». 8.11.2015. URL: https://censor.net/ru/resonance/358553/chlen_pravleniya_soyuza_veteranov_ato_dmitriyi_primachenko_kogda_nachinaesh_hodit_po_gosudarstvennym

1221. Чорна С. В Пам’ятки Криму: культурна спадщина України як ідеологічна зброя Кремля. *Голос України*. 8.11.2019. URL: https://www.golos.com.ua/article/323748?utm_source=chatgpt.com

1222. Чурікова Н., Пашкевич О., Горбач О. Ігри незламних. Ветерани АТО про обмеження, які лише в голові. 8.02.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/8/222499/

1223. Шамайда Т. 16 змін у вищій освіті: новий закон почав діяти. 12.09.2014. URL: https://osvita.ua/vnz/reform/42795/

1224. Шамрай В. О., Ольховський М. А. Сучасний стан офіційного визнання волонтерської діяльності в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 4. С. 139–145.

1225. Швабій К. Дуальна освіта: маленькі кроки до вирішення глобальних проблем. 22.07.2021. URL: https://lb.ua/blog/kostiantyn_shvabii/489960_dualna_osvita_malenki_kroki.html

1226. Швед О. «Хіба ми для того перлися, щоб у якихось Бродах жити?»: на Львівщині проживають 3294 переселенці із Криму та Донбасу. Усіх тимчасово забезпечили житлом, виплачують пенсії, соціальні допомоги. Безробітних зареєстрували на біржі праці. Шість сімей біженців повернулися додому. *Газета по-українськи*. 2014. 18 лип. (№ 55). С. 5.

1227. Шевченко А. Слов'янськ. Початок війни. Харків: Фоліо, 2019. 430 с.

1228. Шевченко Р. П. Соціально-психологічний супровід військовослужбовців в умовах трансформаційних змін сучасного соціуму: монографія. Київ: Принт-Квік, 2019. 238 с.

1229. Шевченко Ю. «Біжіть звідси, тут – дно дна»: що наговорила про Україну скандальна викладачка Драгоманова Більченко. 29.01.2021. URL: https://tsn.ua/ukrayina/bizhit-zvidsi-tut-dno-dna-scho-nagovorila-pro-ukrayinu-skandalna-vikladachka-dragomanova-bilchenko-1715197.html

1230. Шевчук В. І., Беляєва Н. М., Яворовенко О. Б. Медико-соціальна реабілітація інвалідів військової служби та учасників антитерористичної операції. Вінниця: Рогальська І.О., 2015. 259 с.

1231. Шибалов Є. Два питання про мир на Донбасі. *Українська правда.* 21.12.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/12/21/205051/?_gl=1*1lfyu6b*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM0NjIyJGo2MCRsMCRoMA..

1232. Шимків Н. Над освітою. Розмова з Сергієм Квітом. 21.03.2019. URL: https://lb.ua/society/2019/03/21/422500_nad_osvitoyu_rozmova_z_sergiiem_kvitom.html

1233. Шимків Н. Реформа ПТУ. Чиїх рук потребує ринок? 26.12.2018. URL: https://lb.ua/society/2018/12/26/415826_reforma_ptu_chiih_ruk_potrebuie_rinok.html

1234. Широкинська операція: спогади учасників наступу / упоряд.: Маріанна Хомерікі, ред.: Марко Мельник; Полк «Азов». Київ; Маріуполь; Мена: Домінант, 2016. 70 с.

1235. Широкова Є. О. Вимушені переселенці в сучасній Україні: політичні та соціальні аспекти проблеми. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2016. Вип. 69/70. С. 190–197.

1236. Шишкін В. Право і мова. Державна мова як складник державотворення. *Український Тиждень*. 7.05.2014. № 19. URL: https://tyzhden.ua/pravo-i-mova-derzhavna-mova-iak-skladnyk-derzhavotvorennia/

1237. Школи в Україні перевірятимуть по-новому: набув чинності наказ МОН. 16.04.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2019/04/16/236573/

1238. Школи відновлять початкову військову підготовку. *Освіта.UA*. 2014. URL: https://osvita.ua/school/43708/

1239. Шукевич Ю. Сучасна освіта: із чого починати? 3.05.2015. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2015/05/3/193132/

1240. Шулікін Д. В'ячеслав Супрун: Сучасний керівник птнз повинен бути ефективним менеджером. *Освіта України*. 2014. № 22. 9 червня. С. 5.

1241. Шуткевич О. Вінницькі волонтери повезли в зону АТО 14 тонн гуманітарної допомоги і довгоочікуваний подарунок для бійців. *День*. 17.05.2017. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-vinnytski-volontery-povezly-v-zonu-ato-14-tonn-humanitarnoyi-dopomohy-i

1242. Шуткевич О. Вінницькі волонтери створили програму, яка допоможе в лікуванні бійців АТО. *День*. 18.07.2016. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-vinnytski-volontery-stvoryly-prohramu-yaka-dopomozhe-v-likuvanni-biytsiv-ato

1243. Шуткевич О. Особливий волонтер. *День*. 6.12.2016. URL: https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/osoblyvyy-volonter

1244. Щербина В. П., Щербина І. В. Геоенергетичні аспекти україно-російського конфлікту. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3. С. 31–36.

1245. Щомісяця Міносвіти закриває десятки вузів і відбирає наукові ступені – Квіт. 5.06.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/06/5/7070238/

1246. Щур М. «Ми собі ставимо за ціль дати людям це відчуття, що вони є частиною чогось більшого» – Дідула. 14.02.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28309532.html

1247. Щур М. Науковців чекає складний рік, але українська наука стане кращою – Шульга. 29.04.2016. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27706266.html

1248. Щур М. Українські вчені зможуть ініціювати власні проекти в Європі – експерт. 10.09.2015. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27237158.html

1249. Щур О. Оксана Забужко: «Історія війни за книжковий ринок – дзеркало нашої війни за Незалежність». *Лівий берег*. 27.08.2021. URL: https://lb.ua/culture/2021/08/27/492600_oksana_zabuzhko_istoriya_viyni.html

1250. Юзич Ю. «Пласт» – доступний для кожної дитини. Що за закон ухвалив парламент. 31.05.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2019/05/31/237075/

1251. Юзич Ю. Взаємодіяти з громадами, а не бути додатком до спорту чи освіти. 5.11.2020. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/vzajemodijati-z-hromadami-a-ne-buti-dodatkom-do-sportu-chi-osviti.html

1252. Юзич Ю. Військове виховання юнацтва у країнах НАТО. А що в Україні? 22.06.2020. URL: https://zn.ua/ukr/international/viyskove-vihovannya-yunactva-u-krayinah-nato-a-scho-v-ukrayini-351684_.html

1253. Юзич Ю. До річниці Пласту: які виклики стоять перед молоддю та що може змінити організація. 1.11.2021. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2021/11/1/246349/

1254. Юзич Ю. Молодіжна політика Естонії як практичний досвід для України. 14.06.2019. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/molodizhna-politika-estoniyi-yak-praktichniy-dosvid-dlya-ukrayini-314533_.html

1255. Юзич Ю. Молодь помолодшає? 20.09.2020. URL: https://zn.ua/ukr/social_secutity/molod-pomolodshaje.html

1256. Юзич Ю. Хто матиме вплив на три мільйони молодих українців? 10.08.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2019/08/10/237830/

1257. Юзич Ю. Чому втеча молоді з України посилиться? 31.05.2020. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/chomu-vtecha-molodi-z-krayini-posilitsya-kadrovu-katastrofu-sche-mozhna-zupiniti-349451_.html

1258. Юзич Ю. Чому Пласт? 12.07.2019. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/chomu-plast-317248_.html

1259. Юзич Ю. Як проголосували міленіали? 24.04.2019. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2019/04/24/7213450/

1260. ЮНЕСКО не відповідає на запити України про збереження спадщини в Криму, - заступник міністра культури. *Лівий берег.* 9.12.2016. URL: https://lb.ua/culture/2016/12/09/353041_yunesko_otvechaet_zaprosi_ukraini.html

1261. Юр'єва І. На тлі заваленого горизонту: переселенці у фокусі ТБ. *Дзеркало тижня*. 2018. № 20. 26 травня – 1 червня. С. 11.

1262. Юридична колізія: чому держава може позбавити ветерана АТО подарованого мільйона гривень на купівлю житла. 23.01.2022. URL: https://tsn.ua/exclusive/yuridichna-koliziya-chomu-derzhava-mozhe-pozbaviti-veterana-ato-podarovanogo-milyona-griven-na-kupivlyu-zhitla-1955656.html

1263. Юрій Голик: Ми будуємо найкращі дитячі садки України. *Лівий берег.* 31.08.2018. URL: https://lb.ua/society/2018/08/31/406388_yuriy_golik_stroim_luchshie_detskie.html

1264. Юрова Т. М. Волонтерська допомога в обмундируванні бійців ЗС України та удосконалення польового одностроюі екіпірування в ході АТО. *Військово-науковий вісник*. 2017. Вип. 28. С. 228–239.

1265. Юрова Т. М. Волонтерська допомога у створенні засобів індивідуального захисту та технічного оснащення військовослужбовців у зоні АТО. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки.* 2015. № 5. С. 102–108.

1266. Юрченко Н. Новий закон для переселенців. *Демократична Україна*. 2014. 5 верес. (№ 36). С. 6;

1267. Я допомагаю безкоштовно. Як волонтерство стало феноменом 21 століття. 5.12.2016. URL: https://lb.ua/blog/global_office/352576_dopomagayu_bezkoshtovno_yak.html

1268. Яблонський В. Як вирішити мовне питання. День. 27.06.2014. № 116. URL: https://m.day.kyiv.ua/article/poshta-dnya/yak-vyrishyty-movne-pytannya

1269. Ябчанка О. Як «порішати» прохідні бали у медвиші? 26.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/26/224953/

1270. Яворська Г. М. Концепт «війна»: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 1 (38). С. 15.

1271. Як канадська професорка Марта Дичок деколонізує всесвітню історію. *Громадське радіо*. 24.08.2024. URL: https://hromadske.radio/podcasts/toy-samyi-ranok/yak-kanadska-profesorka-marta-dychok-dekolonizuie-vsesvitniu-istoriiu

1272. Як це у них. Естонський досвід реформи середньої освіти. 13.06.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2016/06/13/213508/

1273. Які вони, українські підлітки: про соцмережі, секс, алкоголь, спорт, довіру до батьків та друзів. Дослідження. 22.05.2019. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2019/05/22/236974/

1274. Якісна дошкільна освіта в Україні: експерти розповіли про методику ECERS-3 для педагогів. *Освіта-інфо.* 2021. URL: https://osvita-info.com/post/7826

1275. Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні / Інститут історії України НАН України. Київ: Академперіодика, 2023. 318 с.

1276. Якубова Л. Д. Рашизм: Звір з безодні / Інститут історії України НАН України. Київ: Академперіодика, 2023. С. 180.

1277. Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці «русского мира». Аналітична записка / Відповідальний редактор В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 72 с.

1278. Яна Зінкевич не знає, чи зможе ходити, але мріє створити реабілітаційний центр. *Українська правда.* 6.01.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/person/2016/01/6/206066/?_gl=1*17angyt*_ga*MTkyODczNj

YyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1MzQyMDAkbzEzJGcxJHQxNzQ2NTM0NTIwJGoyOCRsMCRoMA

1279. Янковський О., Бадюк О. Вкрадена культурна спадщина: куди окупанти вивезли найцінніші музейні експонати півдня України? *Радіо Свобода*. 10.03.2024. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-vkradena-kulturna-spadshchyna-kudy-vyvozyat-okupanty-ekspanaty/32853927.html

1280. Яновська О. В. Інституалізація волонтерського руху в Україні: безпековий вимір. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія*. 2017. № 1/2 (33/34). С. 80–84.

1281. Ярмола Н. Поки ветерани АТО/ООС на Буковині марно чекають на отримання землі, місцеві депутати вже стали земельними магнатами. 30.01.2022. URL: https://tsn.ua/exclusive/poki-veterani-ato-oos-na-bukovini-marno-chekayut-na-otrimannya-zemli-miscevi-deputati-vzhe-stali-zemelnimi-magnatami-1964413.html

1282. «Я російськомовний український націоналіст»: Аваков виступив за розвиток «нашої російської мови». *Радіо Свобода*. 30.03.2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-avakov-rosiyska-mova-rozvytok/31178355.html?fbclid=IwAR0soS9WiNKVZtVcSZfr4_80ImIa4XrbvUHUBCfKmdZV65iQrAKUjTS-V5k

1283. Ясинська В. Керівник будинку ветерана «Бандерівській схрон» Ігор Чернецький: «Ми ніколи не знаємо з ким, коли і в якій формі «вилізуть» наслідки війни». 2.02.2022. URL: https://censor.net/ru/r3309910

1284. Ясінський С. Реабілітація ветеранів: що відчувають українські захисники та як їм допомагають адаптуватись після війни. 6.10.2019. URL: https://tsn.ua/ukrayina/reabilitaciya-veteraniv-scho-vidchuvayut-ukrayinski-zahisniki-ta-yak-yim-dopomagayut-adaptuvatis-pislya-viyni-1422426.html

1285. «Я теж Віталій Марків», – нацгвардійці і ветерани АТО виступили на підтримку засудженого в Італії українця. 13.07.2019. URL:

https://m.censor.net/ua/video_news/3137379/ya_tej_vitaliyi_markiv_natsgvardiyitsi_i_veterany_ato_vystupyly_na_pidtrymku_zasudjenogo_v_italiyi_ukrayintsya

1286. «Як це у них». Польський досвід реформи середньої освіти. URL: 25.10.2015. https://life.pravda.com.ua/society/2015/10/25/202280/

1287. Яценко В. «Українська мова стала трендом – це чудово» – молодіжний делегат у Конгресі Ради Європи. 26.05.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ukraine-youth-europe/29245589.html

1288. Яценко В. Кореянка вивчила українську. Її дивують російськомовні чиновники України. 4.04.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28410076.html

1289. Яценюк А. Звернення Прем'єр-міністра України до мешканців південних і східних регіонів. 18.03.2014. URL: https://glavcom.ua/columns/yaceniuk/124256-zvernennja-prem%E2%80%99jer-ministra-ukrajini-do-meshkantsiv-pivdennih-i-shidnih-regioniv.html

1290. Яценюк закликав молодь не чекати на «доброго царя» і діяти самостійно. 21.02.2019. URL: https://lb.ua/news/2019/02/21/420333_yatsenyuk_prizval_molodezh_zhdat.html

1291. Яценюк перевіряє, чи мільярди для науки не «пропадають» на макулатуру. 18.11.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/11/18/7089316/

1292. Яценюк попросить США і Британію допомогти навчити школярів англійської. 2.10.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/10/2/7083427/

1293. Яценюк розповів про плани «реформувати» вчителів. 4.10.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/10/4/7083611/

1294. Яценюк хоче перевести шкільних вчителів на контракт. 2.10.2015. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2015/10/2/7083466/

1295. 150 балів на ЗНО для медспеціальностей цього року не застосують – Гриневич. 27.06.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/06/27/224979/

1296. 15-20% коштів для переселенців можуть «перетікати» окупантам – Розенко. 18.03.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/03/18/7102507/

1297. 30 волонтерських організацій поскаржилися, що їх не пустили до громадської ради Міноборони. *Українська правда.* 24.02.2017. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/24/222809/?_gl=1*1i3rwxb*_ga*MTkyODczNjYyMS4xNzA3NTUwMzEy*_ga_6ELQ7YCNBS*czE3NDY1Mjk2NDkkbzEyJGcxJHQxNzQ2NTMwMDQ4JGo2MCRsMCRoMA

1298. 421 учасник АТО отримав необхідне протезування в 2017 році, ще 150 осіб потребують його, – Мальцев. 12.09.2017. URL: https://m.censor.net/ua/news/454987/421_uchasnyk_ato_otrymav_neobhidne_protezuvannya_v_2017_rotsi_sche_150_osib_potrebuyut_yiogo_maltsev

1299. 5 лютого в Києві відбудеться міжнародний форум та виставка, присвячені 5-річчю волонтерського руху. *День*. 31.01.2021. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-5-lyutoho-v-kyyevi-vidbudetsya-mizhnarodnyy-forum-ta-vystavka-prysvyacheni-5-richchyu

1300. 500 військовослужбовцям провели за кордоном складні операції з протезування, – офіс Уповноваженого президента з питань реабілітації учасників АТО. 9.10.2018. URL: https://m.censor.net/ua/news/3090294/500_viyiskovoslujbovtsyam_provely_za_kordonom_skladni_operatsiyi_z_protezuvannya_ofis_upovnovajenogo

1301. 55% українських дітей дошкільного віку забезпечені дитячими садочками. *Лівий берег.* 19.05.2017. URL: https://lb.ua/blog/numeral/366776_55_ukrainskih_ditey_doshkilnogo.html

1302. 76 вишів позбавили ліцензій. Реформа освіти триває. 2.02.2016. URL: https://life.pravda.com.ua/technology/2016/02/2/207602/

1303. 79 наукових розробок молодих вчених отримають гроші від держави. 16.08.2016. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2016/08/16/7117835/

1304. 9 волонтерів починають працювати в Міноборони. *День*. 18.11.2014. URL: https://day.kyiv.ua/news/271221-9-volonteriv-pochynayut-pratsyuvaty-v-minoborony

1305. 9 фактів про голодування Олега Сенцова. *Радіо Свобода.* 21.11.2018. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29240690.html

1306. Ankersmit F. Historical Representation. Stanford, 2001. 336 p.

1307. Ankersmit F. Narrative Logic: A Semantic Analysis of the Historian's Language. The Hague – Boston – London, 1983. VIII, 265 p.

1308. Benveniste É. Problèmes de linguistique générale. Vol. 1. Paris: Gallimard, 1966. 357 p.

1309. Boyte K. An Analysis of the Social-Media Technology, Tactics, and Narratives Used to Control Perception in the Propaganda War Over Ukraine. *Journal of Information Warfare*, 2017. N 16(1). P. 88–111.

1310. Danto A.C. Narration and Knowledge. New York: Columbia University Press, 2007.

1311. Davies R. Social media in election campaigning. *European Parliamentary research Service.* 2014. P. 1–8 URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2014/140709/LDM_BRI(2014)140709_REV1_EN.pdf

1312. Demianenko B., Demianenko A. Militarization of the Educational Process in Occupied Crimea (2014–2019). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk*. 2021. Вип. 19. С. 228–238.

1313. Dijk T. Discourse and context: A sociocognitive approach. Cambridge: New York: Cambridge University Press, 2008. 267 p.

1314. Discourse. *Online Etymology Dictionary*. URL: https://www.etymonline.com/word/discourse

1315. Dvorianyn P., & Teliachyi Yu. War and Language: Language Policy Issues of Ukraine in Domestic Mass Media Discourse (2014–2022). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. 2024. Вип. 33. С. 239–252.

1316. Fairclough N. Discourse and Social Change. London: Polity, 1992. VII, 259 p.

1317. Final Report on the Meaning of Armed Conflict in International Law. *International Law Association. The Hague Conference. Use of force*. 2010. P. 2, 32–33. https://www.ila-hq.org/en/documents/conference-report-the-hague-2010-12

1318. Financial Times: кількість російськомовних в Україні суттєво зменшилася. 15.04.2017. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28432416.html

1319. Foucault M. Archaeology of Knowledge. London: Tavistock, 1972. 245 p.

1320. Fowler R. Language in the news. Discourse and ideology in the press. London and New York: Routledge, 1991. 254 p.

1321. Gerbner G. Mass Meda Discourse: Message System Analisis as a Component of Cultural Indicators. *Discourse and Communication: New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication,* edited by Teun A. van Dijk, Berlin, New York: De Gruyter, 1985.

1322. Haliv M., Ohar A. Transformations of culture/memory policy in modern Ukraine. *Східноєвропейський історичний вісник – East European Historical Bulletin.* 2021. Вип. 19. С. 250–256.

1323. Harris Z. Discourse analysis. *Language*. 1952. V. 28. № 1.

1324. Hrebeniuk M., Hrytsiuk V., Shchypansnky P. (2020). Key Events of the Second Period of the Armed Conflict in the East of Ukraine (05.09.2014 – 30.04.2018). *Codrul Cosminului*. 2020. Issue 24 (2). P. 357–378.

1325. Hrebeniuk M., Hrytsiuk V., Shchypansnky P. The Main Events of the First Period of Armed Conflict in the East of Ukraine (April–September 2014). *Codrul Cosminului*. 2018. Issue 24 (2). P. 377–408.

1326. Ilnytskyi V., Telvak V. Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*. 2024. Vyp. 31. Pp. 218–237.

1327. Izhak O. The Threats and Challenges of a Multipolar World: A Ukraine Crisis Case Study. *Connections*, 2016. Issue 15(1). P. 32–44.

1328. Kinneavy J.L. A Theory of Discourse. New York: Norton, 1980. 478 p.

1329. Kiss N. «Language matters»: Language Activism in Contemporary Ukraine. In A. Jašina-Schäfer & M. Wingender (Eds.), *Kulturelle Kontakt- und Konfl iktzonen im*

östlichen Europa: Abschlusskonferenz des gleichnamigen thematischen Netzwerks in Gießen (1. und 2. Dezember 2016). Harrassowitz Verlag, 2020. P. 105–124.

1330. Kulyk V. Language Attitudes in Independent Ukraine: Diff erentiation and Evolution. *Harvard Ukrainian Studies*. 2017. Issue 35 (1/4). P. 265–292.

1331. Makhortykh M., Sydorova M. Social media and visual framing of the conflict in Eastern Ukraine. *Media, War & Conflict*. 2017. Issue 10 (3). P. 359–381.

1332. Mills S. Discourse. London: Routledge, 1997. 177 p.

1333. O'Keeffe A. Media and discourse analysis. The Routledge Handbook of Discourse Analysis. 1st Edition. Routledge, 2012. P. 441–454.

1334. Prots O., Yakymenko I. To Victory – Together With the Civilized World (a peer review of the monograp: Vidniansky S., Martynov A. Russian-Ukrainian War and International Community: a monograph. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, 2023. 264 p.). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin.* 2023. Issue 29. P. 8–21.

1335. Puyda R., Dvorianyn P. Higher Education Reform in Ukraine (2014–2022) in the Reception of Domestic Social Media. *East European Historical Bulletin*. 2024. 31. P. 203–217.

1336. Robinson P. Media empowerment vs. strategies of control: Theorising news media and war in the 21st Century. *Zeitschrift Für Politik*, 2014. Issue 61(4). P. 461–479.

1337. Skrzypnik J. Community myth as a basis for human's interaction with web interfaces Progress. *Journal of Young Researchers*. Vol. 4. 2018. P. 60.

1338. Smith P., Bell A. Media discourse. In N. Braber, L. Cummings, L. Morrish (Eds.), *Exploring Language and Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. P. 406.

1339. Telvak V., Ilnytskyi V. A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoevropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*. 2023. Vyp. 27. P. 249–258.

1340. Tomforde, M., Ben-Ari, E. Anthropology of the Military. In: Sookermany, A.M. (eds). *Handbook of Military Sciences*. Springer, Cham. 2021. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_82-1

ДОДАТКИ

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані у виданнях, що індексуються у наукометричних базах Scopus, Web of Science

1. Puyda R., & Dvorianyn P. Higher Education Reform in Ukraine (2014 – 2022) in the Reception of Domestic Social Media. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. 2024. Vyp. 31. Pp. 203–217.
DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.31.306356
(Scopus, Web of Science)
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 75 %*)

2. Dvorianyn P., & Teliachyi Yu. War and Language: Language Policy Issues of Ukraine in Domestic Mass Media Discourse (2014 – 2022). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*. 2024. Vyp. 33. Pp. 239–252. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058X.33.317463
(Scopus, Web of Science)
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 75 %*)

3. Haliv M., Ilnytskyi V., Dvorianyn P. «Genocide» or «War Crimes»: Views of Ukrainian and Foreign Intellectuals on the Nature of Crimes Committed by Russian Troops in Ukraine (2022 – 2024). *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2026. Вип. 62. С. 415–437.
DOI: https://doi.org/10.20535/2307-5244.62.2026.362900
(Web of Science)
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 50 %*)

4. Haladzhun Z., Kunanets N., Dvorianyn P., Makarchuk O., Veretennikova N. Compound Words as a Means of Expressing Content Tonality in the Ukrainian Text Media. *2021 IEEE 16th International Conference on Computer Sciences and Information Technologies (CSIT).* 2021. Pp. 109–114.
DOI: https://doi.org/10.1109/CSIT52700.2021.9648589
(Scopus)
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 25 %*)

Розділ у колективній монографії

5. Дворянин П. Я. Проблематика реінтеграції через освіту в українському мас-медійному дискурсі (2014–2022). *Сучасна російсько-українська війна: історіографічні, суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-духовні виміри. Наукова монографія*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 306–331.

Статті, опубліковані у фахових виданнях України (категорія Б)

6. Дворянин П. Втрата культурної спадщини внаслідок тимчасової окупації українських територій в умовах російсько-української війни (2022 – 2023 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного*

педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. 2023. Вип. 13/55. С. 90–108.
DOI: https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283180

7. Дворянин П. Відлуння російсько-української війни у педагогічній пресі України (за матеріалами газети «Освіта України»). *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. Вип. 66. Том 2. С. 4–10.
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-2-1

8. Дворянин П. Історико-пам'яткознавчий аналіз громадських та державних ініціатив зі збереження та розвитку культурної спадщини в умовах російсько-української війни. *Воєнно-історичний вісник*. 2023. Том 49. № 3. С. 50–61.
DOI: https://doi.org/10.33099/2707-1383-2023-49-3-50-61

9. Дворянин П. Війна і молодь: молодіжна політика у мас-медійному дискурсі України (2014 – 2022). *Українські історичні студії*. 2024. Спецвипуск. С. 44–61.
DOI: https://doi.org/10.24919/2312-2595.spec.4

10. Дворянин П. Висвітлення волонтерської діяльності у засобах масової інформації України (2014 – 2023). *Актуальні питання гуманітарних нау*к. 2023. Вип. 65. Том 2. С. 18–23.
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-2

11. Dvorianyn P. Загальна середня освіта України у рецепції українських ЗМІ (2014 – 2022). *Вісь Європи – Axis Europae.* 2024. Вип. 4. С. 63–85.
DOI: https://doi.org/10.69550/3041-1467.4.310337

12. Дворянин П. Я. Внутрішньо переміщені особи у фокусі уваги українських масмедіа (2014 – 2022). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2024. Вип. 39. С. 122–140.
DOI: https://doi.org/10.33402/ukr.2024-39-122-140

13. Дворянин П. Соціогуманітарні проблеми ветеранів російсько-української війни у мас-медійному просторі України (2014 – 2022). *Новітня доба.* 2024. Вип. 12. С. 33–58.
DOI: https://doi.org/10.33402/nd.2024-12-33-58

14. Дворянин П. Професійна освіта в мас-медійному дискурсі України (2014 – 2022): проблематика, особливості, візії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 77. Т. 1. С. 48–56.
DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-6

15. Дворянин П. Мовна проблематика у мас-медійному дискурсі України (2014 – 2022): макроструктурні компоненти. *Вісь Європи – Axis Europae.* 2024. Вип. 5. С. 106–118.
DOI: https://doi.org/10.69550/3041-1467.5.319880

16. Дворянин П., Ільницький В. Наукова сфера України в умовах російсько-української війни: медійний дискурс 2014 – 2022 років. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2024. Вип. 40. С. 3–19.
DOI: https://doi.org/10.33402/ukr.2024-40-3-19
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 75 %*).

17. Дворянин П. Проблема другої державної мови в Україні у висвітленні українських ЗМІ в умовах російсько-української війни (2014 – 2022). *Вісь Європи – Axis Europae*. 2025. Вип. 6. С. 57–72.
DOI: https://doi.org/10.69550/3041-1467.6.326247

18. Дворянин П., Галів М. Напрями діяльності українських волонтерів в умовах російсько-української війни: вітчизняний медійний дискурс (2014 – 2022). *Вісник гуманітарних наук*. 2025. Вип. 8.
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15788374
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 75 %*).

19. Дворянин П., Галів М., Волошин О. Початкова військова підготовка молоді в умовах російсько-української війни: за матеріалами українських ЗМІ. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2025. Вип. 89. Том 1. С. 18–29.
DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/89-1-3
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 50 %*).

20. Дворянин П., Карпенко О. Дошкільна освіта україни у роки російсько-української війни: медійний дискурс 2014 – 2022 рр. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2025. Вип. 91. Том 1. С. 50–60.
DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-6
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 75 %*).

21. Дворянин П., Карпенко О. «Воїни добра»: образ волонтера в українських засобах масової інформації (2014 – 2022). *Вісь Європи – Axis Europae*. 2025. Вип. 7. С. 166–179.
DOI: https://doi.org/10.69550/3041-1467.7.333097
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 75 %*).

Статті, що додатково відображають результати дослідження

22. Дворянин П.Я. Ціннісні орієнтири регіональних телевізійних новин. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Журналістські науки»*. 2017. Вип. 883. С. 45–50.

23. Дворянин П.Я. Журналістика на межі: особливості телевізійних новин на території Донецької та Луганської областей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Журналістські науки»*. 2018. Вип. 896. С. 26–32.

24. Дворянин П.Я. Структура новинних повідомлень як інструмент комунікації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Журналістські науки»*. 2019. Вип. 3. С. 129–135.

25. Дворянин П.Я. Особливості конвергенції засобів масової інформації України. *Теле- та радіожурналістика*. 2020. Вип. 19. С. 158–173.

26. Дворянин П. Сенситивне інтерв'ю: переживання колективної травми війни. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2023. Вип. 52-53. С. 99–108.

27. Дворянин П. Розуміння стандарту: пошуки нових правил у журналістиці війни. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2024. Випуск 54-55. С. 43–57.

28. Гнот В., Дворянин П. Еволюція журналістики: функціонально-стилістичні особливості блогерства. *Інтегровані комунікації*. 2025. Вип. 1 (19). С. 125–130.
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 50 %*).

29. Дворянин П., Білоус Р. Українська гонзожурналістика в системі засобів масової комунікації. *Образ*. 2025. Вип. 3 (49). С. 89–101.
DOI: https://doi.org/10.21272/Obraz.2025.3(49)-89–101
(*внесок автора у збір матеріалу та написання тексту 50 %*).

Публікації апробаційного характеру

30. Дворянин П. Персоналізація телевізійного журналіста у соціальних мережах. *Журналістика майбутнього: виклики, тенденції, перспективи розвитку*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 18–19 жовт. 2022 р.). Львів: Простір-М, 2022. 3. С. 137–139.

31. Дворянин П. Правове становище ветеранів російсько-української війни у висвітленні українських ЗМІ (2014 – 2022). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XVI: Місце й значення когнітивістики в розвитку науки та освіти* / [Ред.: Я. Ґжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2024. С. 19–21.

32. Дворянин П. Правове становище внутрішньо переміщених осіб у висвітленні українських ЗМІ (2014 – 2022). *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки*. Том ІІ / [Ред.: В. Ільницький, М. Галів]. Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород – Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 69–71.

33. Дворянин П. Висвітлення українськими ЗМІ проблематики початкової військової підготовки молоді в Україні (2014 – 2022). *Початкова загальновійськова підготовка як чинник національної безпеки: історичний досвід, уроки для України*. Том І / [Ред.: Л. Лазурко, В. Ільницький, М. Галів]. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2025. С. 59–69.